

*Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının
101-ci ildönümünə həsr olunmuş*

**“HEYDƏR ƏLİYEV:
MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ
İDEOLOGİYASI”**

VII Beynəlxalq elmi konfransın

MATERİALLARI

7 may 2024-cü il

VII International Scientific Conference

**“HEYDAR ALIYEV:
THE IDEOLOGY OF MULTICULTURALISM AND
TOLERANCE”**

dedicated to the 101st anniversary of the birth of National Leader

MATERIALS

7 May 2024

VII Международная научная конференция

**«ГЕЙДАР АЛИЕВ:
ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА
И ТОЛЕРАНТНОСТИ»**

*посвященная 101-летию со дня рождения
Общенационального лидера*

МАТЕРИАЛЫ

7 мая 2024 года

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş
“HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI”
VII Beynəlxalq elmi konfransın materialları.
– Bakı: Mütərcim, 2024. – 360 səh.

ISBN: 978-9952-28-700-4

© ADU, 2024

Konfransın təşkilat komitəsi

Sədr:

Abdullayev K.M.

Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, akademik

Sədr müavini:

Qəribova J.Ə.

ADU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor

Sədr müavini:

Hacıyeva K.B.

ADU-nun Tədris məsələləri üzrə prorektoru, dosent

Üzvlər:

1. **Cəfərova T.Ş.** (ADU-nun Sosial məsələlər və ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə prorektoru, dosent)
2. **Mehrabov V.A.** (ADU-nun Ümumi işlər üzrə prorektoru, dosent)
3. **Rəhimov A.H.** (ADU-nun Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri, dosent)
4. **Abdiyeva Ə.M.** (ADU-nun Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrasının müdiri, dosent)
5. **Allahverdiyev Q.Ə.** (ADU-nun Multikulturalizm məsələləri üzrə rektorun müşaviri, professor)
6. **Aykurt Kseniya** (Belqrad Universitetinin Şərqsünaslıq kafedrasının müdiri, professor, Serbiya)
7. **Nesterov A.Q.** (Ural Federal Universiteti, professor, Rusiya)
8. **Ergin A.** (Orta Doğu Texniki Universitetinin professor, Türkiyə)
9. **Bayxanov İ.B.** (Çeçenistan Dövlət Pedaqoji Universitetinin rektoru, siyasi elmlər doktoru, Rusiya)
10. **Bejenaru L.E.** (Al.İ.Kuza adına Universitet, professor, Yassı Universitetində Azərbaycan Multikulturalizm mərkəzinin müdiri, Rumıniya)
11. **Əliyev L.R.** (ADU-nun Multikulturalizm mərkəzinin müdiri)
12. **Əliyeva S.F.** (ADU-nun Regionşünaslıq kafedrasının müdiri, professor)
13. **İmanov M.K.** (ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, akademik)
14. **İmanova S.R.** (ADU-nun Elm şöbəsinin müdiri, dosent)
15. **Jurayev A.T.** (Buxara Dövlət Universitetinin prorektoru, Özbəkistan)
16. **Kərimov A.B.** (ADU-nun İKT xidmətinin müdiri)
17. **Kunina İ.A.** (ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının dosenti)
18. **Həsənov R.V.** (Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin icraçı direktoru)
19. **Kyani Ş. M.** (Pakistanın Milli Müasir Dillər Universitetinin rektoru, Pakistan)
20. **Rüstəmov A.İ.** (ADU-nun "Azərbaycanşünaslıq" mərkəzinin müdiri, t.f.d.)
21. **Vulf K.** (Augsburq Universitetinin professor, Almaniya)
22. **Yusifzadə A.M.** (ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri, professor)
23. **Zeynalli C.A.** (ADU-nun İctimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin müdiri)
24. **Zeynalova N.E.** (ADU-nun Pedaqoqika kafedrasının müdiri, dosent)

I BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ

Abdullayeva Mahirə
Azərbaycan Dövlər Pedaqoji Universiteti

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ

Açar sözlər: Ulu öndər, ümummilli lider, təhsil, dilimiz, siyasət

Ключевые слова: Великий лидер, общенациональный лидер, образование, наш язык, политика

Keywords: Great leader, national leader, education, our language, politics.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin “Hər bir xalqın səviyyəsini onun bilik səviyyəsi müəyyən edir. Bilik səviyyəsinə də nail olmaq üçün təhsil daim mövcud olmalıdır və o, ardıcıl surətdə inkişaf etməlidir. Təhsil daim təkmilləşdirilməlidir. Bütün bunlar Azərbaycan təhsil işçilərinin üzərinə düşən vəzifədir” sözləri müəllimlərin məsuliyyətini hər zaman daha da artırır [1, s.2-6].

Ana dilimizin inkişafında və bu dilin dünya arenasına çıxması uğrunda əlindən gələni edən Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev deyirdi: “Ana dilimiz bizim sərvətimizdir. Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan inkişaf etdirən onun dilidir. Dil böyük bir aləmdir. Hər bir xalq öz dili ilə yaranır, ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə çatdırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur” [2, s.7].

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev imzaladığı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli 506 sayılı fərman dilimizin inkişafı və tətbiqi sahəsində meydana çıxan problemlərdə həlledici rol oynamışdır. Onun imzaladığı tarixi sənədlər dilimizin tətbiqi işinin daha mükəmməl səviyyədə həyata keçirilməsinə stimül verdi. Məsələn: 18.06.2001-ci ildə “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında, daha sonra 04.06.2001-ci ildə 766 sayılı sərəncamla “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında”, yenə də o illərdə 19.08.2001-ci və 02.01.2003-cü illərdə “Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununun tətbiq edilməsi” barədə verdiyi sərəncamlar Heydər Əliyevin ana dilimizə olan qayğısının bariz nümunəsidir.

Ulu Öndərin H.Əliyevin rəhbərliyi dövründə Yeni Azərbaycan Partiyası yaradıldı ki, o çətin illərdə gənclərə tək doğru yolu göstərən bir siyasi partiya oldu. Həmin illərdə yalnız böyük bir şəxsiyyət Azərbaycanı düşdüyü xaosdan xilas edə bilirdi. Ölkəmizin xilaskarı Ulu Öndər Heydər Əliyev oldu və uzaqgörən siyasəti ilə xalqın, vətənin ən çətin günündə soydaşlarının yanında olmaqla, Azərbaycan millətinin ümummilli liderinə çevrildi.

Bu gün nə qazanmışıqsa Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin yürütdüyü düzgün və uğurlu siyasətin nəticəsidir. Azərbaycan yalnız Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra özünün geo-siyasi imkanlarını gerçəkləşdirməyə başladı. “Onun siyasi zəkası sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq aləmdən təcrid olunmaq təhlükəsi aradan qaldırıldı. Bu gün Azərbaycanın suverenliyini, müstəqilliyini, ərəzi bütövlüyünü qorumağa tam qadir olan orduya malik olması Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında göstərdiyi misilsiz xidmətlərindən biri sayıla bilər” [3, s.4].

Təhsilin daha səmərəli olması üçün əlindən gələni etməyə hazır olan Heydər Əliyev Kurikulumu Azərbaycan məktəbləri üçün səmərəli yenilik olacağını düşünmüş və təhsil alan gənclərin daha müasir tələblərlə bilik almalarını təmin etmək baxımından dünya standartlarına uyğun olduğunu nəzərə alaraq dəstəkləmişdir.

Dahi dövlət xadimi Heydər Əliyev öz natiqliyi ilə də seçilirdi: “Mübahisəsiz deyə bilərik ki, yaşadığımız yüzilliyin (söhbət XX yüzillikdən gedir) Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, onun təkcə

sözdə deyil, gündəlik təcrübədə də ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilməsi, beynəlxalq münasibətlər sisteminə – diplomatiya aləminə yol alması, zənginləşə-zənginləşə nüfuz qazanması və dünyanın mötəbər kürsülərindən eşidilməsi görkəmli dövlət başçısı Heydər Əliyevin yorulmaq bilməyən fəaliyyəti və yürütdüyü müdrik, uzaqgörən dil siyasəti ilə bağlıdır” [4, s.14].

Ulu Öndər Azərbaycan xalqının, dövlətinin tarixi, taleyi üçün çox əhəmiyyətli işlər görmüş, böyük əmək sərf etmişdir. O, gəncləri çox sevər, onları dəstəkləyər, təklif və arzularını dinləyər, ümum-respublika tədbirlərində iştirak edərək onları ilhamlandıraraq qayğı ilə belə səslənərdi: “Əziz gənclər, Azərbaycan övladları. Əziz balalar!” [5, s.17].

Dini etiqad azadlığımıza da məhz Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə qovuşa bildik. İslam dini barədə ölkədə verdiyi sərəncam və qanunlar buna sübut ola bilər.

08.05.2009-cu il tarixində “İslam dininə aid ibadət yerlərinə rəhbərlik edən din xadimləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verməklə Qafqaz Müsəlmanlar İdarəsi tərəfindən təyin edilir” verədiyi qanunlardan biri hesab edilə bilər [6, s.79].

Ölkəmiz Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasəti sayəsində sosial-iqtisadi və mədəni inkişafa başladı və bu istiqamətdə gedən işlərin uğurlu davamçısı hal-hazırda dövlət başçımız İlham Əliyev oldu. O, “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında” və “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamları ilə öz ictimai-tarixi əhəmiyyətinə görə kifayət qədər uğurlu sərəncamlara imza atdı.

Hazırda bütün dünyada ekoloji problemlərin qarşısının alınmasının qlobal çağırış olduğunu çoxlarımız bilir. Azərbaycanın da bu istiqamətdə çağırışlara qoşulan ölkələr sırasında olduğu qürurvericidir.

Hələ 1970-ci illərin əvvəllərindən Ulu Öndər Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasəti nəticəsində ölkəmizdə bioloji ehtiyatların qorunub-saxlanması, nəslin kəsilmək təhlükəsi olan növlərin bərpası, areallarının genişləndirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdü. Ümummillilərimiz Heydər Əliyev o zamanlar və müstəqillik illərində də Bakı və Abşeronun yaşıllaşdırılmasına, pozulmuş ekoloji tarazlığın bərpasına diqqət yetirmişdir. Onun Azərbaycan təbiətinin mühafizəsinə qayğısını və ona xüsusi önəm verdiyini Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra ətraf mühitin və ekologiyanın mühafizəsi sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarını formalaşdırmasında, bu baxımdan Azərbaycanın çoxsaylı beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulmasında da görə bilərik.

02.03.2024-cü ildə AMEA-nın Rəyasət Heyəti və Elm və Təhsil Nazirliyinin Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun birgə təşkilatçılığı ilə “Yaşıl dünyamızı qoruyaq” mövzusunda konfrans keçirilmişdir ki, bu da ölkəmizdə və ümumiyyətlə dünyada yaşıl dünyanın inkişafına doğru atılmış addım kimi qiymətləndirilir. Burada cari il ölkəmizdə “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi də təklif olunmuşdu.

Təbiəti qorumaq hər birimizin insanlıq borcudur. Hər il ölkəmizdə yaşıllaşdırma aksiyası keçirilir, xeyli sayda körpə fidanlar əkilir. Bakı şəhərinin bütün rayonlarında bu aksiyalara məktəblər və müəssisələr qoşulur. Hər adam bir ağac əkərək şəhərimizin yaşıllaşdırılmasına öz töhvəsini verir.

Ulu Öndərin başqa siyasətləri kimi “Yaşıl dünya” ilə bağlı problemlərin həlli də Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi. Bakı, 2003, N 1, s.2-6.
2. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında”, “Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Fərmanı // Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi, Bakı, 2003, N 1, s.7.
3. “Səs qəzeti, N 42 (3091), 5 mart, 2008-ci il, s.4.
4. “Dil ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal N 1(118), Bakı, 2022, s.14.
5. “Dil ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, N 1 (118), Bakı, 2022, s.17.
6. Bakı Dövlət Universiteti, İlahiyyat Fakültəsinin elmi məcmuəsi. N 25, Bakı, 2016, s.79.

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ DİL VƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: mədəniyyət, dil, mənəvi dəyərlər, Heydər Əliyev

Ключевые слова: культура, язык, духовные ценности, Гейдар Алиев

Key words: culture, language, spiritual values, Heydar Aliyev

Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin inkişafı, mənəvi dəyərlərinin, milli-mədəni irsinin qorunması, milli ruhunun, özünüdərkinin möhkəmləndirilməsi, qloballaşan dünyada Azərbaycan xalqının bədii-estetik, ideya səviyyəsinin yüksəldilməsində, milli-mədəni ehtiyaclarının ödənilməsində dil ən mühüm amillərdən biri olduğunu aydın dərk edən Heydər Əliyev bu sahənin daim diqqət mərkəzində saxlayırdı.

Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatına insanın simasını formalaşdıran, xalqın milli ruhunu qaldıran əsas vasitə kimi baxır və hesab edirdi ki, ədəbiyyatı xüsusilə də milli ədəbiyyatı bilməyən adam yüksək mənəvi səviyyəyə çata bilməz. [3, s.174]

Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti klassiklərinin xidmətlərini yüksək qiymətləndirirdi. Onun göstərişi ilə ədiblərimizin xatirəsi ədəbiləşdirilir, yubileyləri keçirilirdi.

Heydər Əliyevin himayəsi ilə Azərbaycan milli poeziyası və ədəbiyyatının klassiklərinin əsərləri kütləvi tirajda nəşr olunmuş və ilk olaraq 20 cildlik “Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası” işıq üzünə görmüşdür.

Heydər Əliyev xalqın mənəvi sərvəti kimi Azərbaycan dilini qoruyur və inkişaf etdirirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan dili xeyli inkişaf etmiş, onun lüğət tərkibi zənginləşmiş, öyrənilməsi və təbliğində, statusunun möhkəmlənməsində böyük uğurlar əldə edilmişdi. Biz Sovetlər İttifaqının tərkibində idik. Sovetlər İttifaqının ümumi dili rus dili idi və o vaxt valideynlərin çoxu öz övladlarını rusdilli məktəblərə qoyurdu. Bunlar hamısı bizim Azərbaycan dilinə tam inkişaf etməkdə müəyyən maneçilik törədirdi”. [2, 2001, dekabr, №2]

Dili xalqın böyük sərvəti adlandıran Heydər Əliyev ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisinin mümkün olmadığı qənaətində idi. O, Azərbaycan dilinin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə və zənginləşməsinə, onun söz ehtiyatının genişlənməsinə daha çox qayğı göstərməyi tələb edir, bunu ədəbiyyatın mühüm vəzifələrindən biri hesab edirdi. Azərbaycan yazıçılarının VII qurultayında çıxışında o Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına, kütlələrin nitq mədəniyyətinə daim qayğı göstərməyi dilimizin jarqon, dialekt ifadələri ilə korlanmasına yol verməməyi, hər bir yazıçıdan dilin, nitq mədəniyyətinin ədəbi normasının qanunvericisi olmağı tələb etmiş və təəssüflə bildirmişdir ki, elə yazıçılar var ki, bu tələblər səviyyəsində dura bilmirlər, təkcə danışıqlarında yox, həm də əsərlərində dil xətalarına yol verirlər. [4, s.42-43] Heydər Əliyev özü isə böyük dövlət xadimi kimi hamının həsəd apardığı bir səviyyədə səlis dilə və nitqə malik bir şəxsiyyət idi. Onun hər nitqi mütəxəssis alimlər tərəfindən xüsusi olaraq qeyd olunurdu.

Heydər Əliyev çox böyük qətiyyət və fədakarlıq göstərərək, Respublikanın 1978-ci ildə qəbul edilmiş yeni Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında xüsusi maddənin salınmasına nail olmuşdur. Sonralar özü bunu o zamankı şəraitdə respublikada, ümumiyyətlə Azərbaycan milli tarixində “çox böyük hadisə” adlandırmışdır.

Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-nin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixinin zəif tədris olunduğunu dəfələrlə vurğulamış, vəziyyəti düzəltmək üçün konkret tapşırıqlar vermişdir. Məsələn, 1975-ci ildə, tələbələrə görüşündə deyirdi ki, ana dilini, doğma xalqın ədəbiyyatını, mədəniyyətini dərinlən bilmək elm adamı üçün zəruri keyfiyyətlərdəndir. [5, s.100]

Azərbaycan dilinin tarixi, müasir inkişaf problemləri ilə böyük tədqiqat qurumları məşğul olurdu. Çoxcildlik “Müasir Azərbaycan dili” kitabının, ali məktəblər üçün “Azərbaycan dili” dərslisinin dövlət mükafatlarına layiq görülməsi Heydər Əliyevin ana dilinə qayğısının təzahürü idi.

Azərbaycan xalqının tarixində və taleyində müstəsna xidmətləri olan görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev respublikaya rəhbərliyinin hər iki dövründə milli mənəvi dəyərlərimizə xüsusi əhəmiyyət vermiş, milli şüurumuzda inqilabi dəyişikliklər etmişdir.

Dilimizin inkişafı, qorunması, fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi kimi tarixi missiyanın yerinə yetirilməsində Heydər Əliyevin müstəsna rolu vardır. Ulu Öndər Azərbaycan xalqının və onun dilinin mənşəyi, formalaşması kimi məsələlərə çox ciddi əhəmiyyət verirdi. O, Azərbaycan dilinə xalqımızın əvəzsiz sərvəti, tarixi, mədəniyyəti, mədəni sərvəti kimi yanaşır, ana dilimizin, dövlət dilimizin inkişaf etdirilməsini müstəqil ölkəmizin gələcəyi üçün əsas vasitələrdən biri hesab edirdi.

Heydər Əliyevin xüsusilə Azərbaycan dili və əlifbası, xalqımızın mənəvi dəyərləri ilə bağlı imzaladığı tarixi fərman və sərəncamlar bu istiqamətdə olduqca əhəmiyyətli işlərin görülməsinə imkan yaratdı.

2001-ci ildə Prezident Heydər Əliyev “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” müstəsna dəyəri olan bir fərman imzaladı. Həmin fərman ölkəmizdə Azərbaycan dilinin inkişafı üçün yeni perspektivlər açmışdır. Fərmanda Azərbaycan dilinin xalqımız üçün ən mühüm milli dəyər olduğu vurğulanır və ona yüksək qiymət verilir: “Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarınadək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı bir xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır.

Heydər Əliyev 2001-ci il iyulun 4-də “Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının təşkilinin təsdiq edilməsi haqqında” sərəncam, avqustun 9-da “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsdiq edilməsi haqqında” fərman imzalamışdır.

Bütün bu sənədlərin imzalanması milli qeyrət, mənəvi saflıq, dövlətə, xalqa, onun dilinə sədaqət, nəhayət, bu sahədə dərin bilik tələb edirdi. Tədqiqatçılar belə bir cəhəti də vurğulayırlar ki, Heydər Əliyev milli dövlət dilinin, yəni rəsmi dilin, siyasət dilinin müstəqil üslub kimi formalaşmasının da əsasını qoymuşdur. Bu isə bilavasitə dövlətçilik təfəkkürü ilə bağlıdır. Görkəmli siyasi xadim Heydər Əliyevin dövlət başçıları, xarici nümayəndə heyətləri ilə görüşlərdə, rəsmi tədbirlərdə çıxış və nitqləri dövlətçilik təfəkkürünün inkişafı, siyasi mədəniyyətin formalaşdırılması, dövlət dilinin bir dil üslubu kimi formalaşması və yayılması üçün əhəmiyyəti əvəzsizdir. İnamla demək olar ki, həqiqətən böyük bir məktəb, universitet rolu oynamışdır.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan” qəzeti.
2. “Dirçəliş – XXI əsr” jurnalı.
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar. Dekabr, 1994 - iyun, 1995, kitab 3. Bakı, Azərneşr, 1997, 489 s.
4. Əliyev H.Ə. Sovet ədəbiyyatının yüksək borcu və amalı. Respublika yazıçılarının VII qurultayında nitq. 12 iyun 1981-ci il. Bakı: Azərneşr, 1981, 52 s.
5. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002, 580 s.

Ayça Ergun
Middle East Technical University

CITIZENSHIP AND NATIONAL IDENTITY AZERBAIJAN: ALLIANCE OF AZERBAIJANISM WITH MULTICULTURALISM

Açar sözlər: vətəndaşlıq, milli kimlik, multikulturalizm, azərbaycançılıq

Key words: citizenship, national identity, multiculturalism, Azerbaijanism

Ключевые слова: гражданство, национальная идентичность, мультикультурализм, азербайджанизм.

The aim of this paper is to shed light on the formation of citizenship identity and consolidation of national identity in post-Soviet Azerbaijan while particularly focusing on the discourse of Azerbaijanism and the policy of promoting multiculturalism.

After President Heydar Aliyev's coming to power in 1993 Azerbaijanism-Azerbaycançılıq served as an ideology for both national and citizenship identities. It was also thought to ease ethnic tensions within the country. The fact that it has roots in the Soviet period, its internalization was easy.

President Ilham Aliyev's period is marked by the consolidation of Azerbaijani citizenship identity with the promotion of multiculturalism along with strengthened emphasis on secularism. Since 2003 the consolidated notion of Azerbaijanism provided a basis for inclusionary citizenship identity. Yet awareness on the Turkish roots has also increased compared to the early years of independence particularly after the II. Karabakh War. The popularity of the Turkish origins does not at all challenge Azerbaijani identity. It rather remains complementary and creates a peaceful coexistence. In this existing interpretation of Azerbaijanism the idea of independence is highly valued; building up a new state became a source pride; Turkish roots are underlined and a new understanding of citizenship has been updated and advertised. The ethnic roots are not promoted yet contained at the very core of the Azerbaijani citizenship identity. With the victory after the II. Karabakh War and restoration of the territorial integrity, the feeling of pride and patriotism highly increased.

The idea of Azerbaijani citizenship predominantly refers to multiculturalism, tolerance and secularism and these are promoted at the international milieu. All have a very strong background in Azerbaijani society both in pre-Soviet and Soviet times. They are historically embraced and promoted by the political and intellectual elite of Azerbaijan.

Early interpretation was a mere repetition and re-articulation of identity *a la* Soviet emphasizing peaceful co-existence of majority and minorities whereas in its current interpretation, a new form of patriotism has been integrated. In this new interpretation the issue of national identity is not fully referring to the ethnic identity but rather to being proud of state existence, consolidation of sovereignty, remembrance of the early independent state tradition and heritage of the Azerbaijan Democratic Republic (ADR). Additionally the visibility of Azerbaijan as a country and Azerbaijaniness with all its social and cultural attributes have become an integral part of the internationalization of country's image. Hosting international events such as Eurovision Song Contest, European Games, Formula I and Islamic Olympic games can be seen as part of new national branding but they can also be interpreted as the examples of this new understanding and practice.

The Azerbaijani Constitution, adopted in 1995, calls the people of Azerbaijan *Azerbaijanis-Azerbaycanli* – and their language the language of Azerbaijan-*Azerbaycan dili*- (*The Constitution of the Republic of Azerbaijan*, article 21). Thus, Azerbaijani became the official name for the national identity, citizenship and language. The main argument behind was this that the term covers all the peoples living in Azerbaijan regardless of their ethnicity and left no room for disturbances among the ethnic minorities who are already Azerbaijanified in sense that they all speak the Azerbaijani language, are well integrated in society and would not have any problems identifying themselves as Azerbaijanis. Heydar Aliyev's regime then eased the possible tensions between ethnic groups. Azerbaijanism is thought of as "a project for the unification of people" considering that "people living in the territory of Azerbaijan are Azerbaijanis". Thus, the government discourse on nation-building did not make any distinction between the majority and minorities, unifying them under the name of Azerbaijani. The inclusiveness implies that ethnic minorities are less likely to cause further problems for the consolidation of nation and state-building and for securing stability, particularly in the early years of the post-independence period when the territorial integrity has been violated. Heydar Aliyev in his last years in power, it also fostered the widespread usage of the native language and acquired important achievements in the protection and development of the language as a symbol of national identity.

Ilham Aliyev who came to power in 2003, inherited the notion of national identity and construction of citizenship identities. One can argue that there is mere continuity in Ilham Aliyev's dealing with the issue. He also promoted the notion of Azerbaijaniness yet a slight change in this term in the office is also remarkable. The notion of citizenship has been fueled with multiculturalism and tolerance with a very strong emphasis on secularism.

Karabakh conflict has a decisive role in the process of nation-building. It permeated the re-definition of national identity by redefining 'others' and fostered national independence movement. It was also an integral part of state-building since the territorial integrity of the country was violated. After the II. Karabakh war, Azerbaijan regained full control over its sovereign territories. After the signing up of the peace treaty between Azerbaijan and Armenia, the relevance of discourses of multiculturalism and tolerance would become much more important particularly in the re-shaping of majority-minority relations in Azerbaijan.

The Soviet experience of peaceful co-existence and co-habitation of ethnic and religious groups provided a basis for the promotion of multiculturalism and tolerance in Azerbaijan. This is not only a discourse on the acknowledgement of cultural diversity but also a very strong emphasis on the preservation and promotion of secularism. Previous experience of co-habitation with the ethnic and religious minorities and existing strong emphasis on multiculturalism and tolerance have strong potentials to contribute to the consolidation of state building and inclusionary understanding of citizenship after territorial integrity has been secured.

Babayeva Aysən
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ

Açar sözlər: tolerant, azərbaycanlı, milli-şüur, mədəni irs, mədəniyyət

Key words: tolerant, Azerbaijani, national consciousness, cultural heritage, culture

Ключевые слова: азербайджанский, национальное сознание, культурное наследие, культура

Qəlbində vətən sevgisi, azərbaycançılıq məfkurəsi ilə dolu olan şəxsiyyət – Ulu öndər Heydər Əliyev. Onun azərbaycançılıqla bağlı işlətdiyi hər bir cümlə, hər bir söz, hər bir fikir nəsillərin yaddaşında silinməz iz buraxaraq xatirəyə çevriləcəkdir. Onun dillərə dastan olan nitqi xatirələrdə əbədi qalacaqdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam”. Bu sözlər sanki atalar sözüne, hikmətli sözə çevrilərək dilimizdə əzbərə çevrilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev xalqını, millətini sevən, onu qorumağa çalışan bir qəhrəmandır. Tarix boyu ölkəmiz və xalqımız mənfur düşmənin hücumuna məruz qalmış, lakin bu çətin və amansız yolda öz əzmlə siyasəti ilə geniş diplomatik görüşləri ilə xalqı qoruyan əsl sərkərdə H.Əliyev olmuşdur. Əbədi qan yaddaşımıza çevrilən Qarabağın düşmən tapdağından xilas olmasında ölkə başçımız İlham Əliyevin böyük rolu ilə yanaşı Ulu öndərin Azərbaycan Respublikası ilə bağlı misilsiz daxili və xarici siyasəti buna bariz nümunədir. O, daima azərbaycanlı olmağı ilə fəxr etmiş onu dünyanın bütün ölkələrində müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaradıcısı olaraq təmsil etmişdir və onu dünyada tanıtmışdır. Ölkəmizin, mədəni irsimizin dünyada tanınmasında və yayılmasında Heydər Əliyev dəsti xətti əvəzolunmazdır. Gənc nəslin tərbiyəsində, mədəniyyətinin inkişafında həmçinin hər bir peşə sahibinin səmərəli fəaliyyətində böyük rol oynamışdır.

Hakimiyyətə gəldikdən sonra milli özünüdərk, milli şüuru insanlarda formalaşdıran şəxsiyyət demək olar ki, bütün xalqın azərbaycançılıq ideologiyasını inkişaf etdirmişdir. Milli, vətənpərvər ruh cəmiyyətin əsas amalına çevrilmişdir. İnsanlar xurafatdan xilas olaraq azad, sərbəst, müstəqil yaşayış tərzinə qayıtmışlar. Heydər Əliyevin qəlbində xalqının qayğısını çəkmək, onların hər birinə dəstək olmaq xüsusəndə gənc nəslin sağlam, möhkəm, iradəli və şən firəvan həyat təzi ilə yaşamasına çalışmışdır. Azərbaycan dünyada multikultural ölkə olmaqla yanaşı həmçinin tolerant ölkə olaraq da tanınmışdır. Onun möhkəm iradi səyi nəticəsində milli azlıqların, tarixi, mədəniyyəti qorunub saxlanılmışdır və inkişaf etdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsində deyilir: mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarında hörmət təmin olunmalıdır. Eyni zamanda o, Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların yaşamasına şərait yaratmış və icazə vermişdir. Azərbaycan bununla bütün dünyada tanınmış və yüksək nailiyyətlər əldə etmişdir. Onun bu siyasəti İlham Əliyev tərəfindən layiqincə davam etdirilmiş və uğurlu siyasi davamçı adına layiq görülmüşdür.

Heydər Əliyev ölkə prezidentliyinə seçildiyi vaxtdan insanların öz milli soykökünə bağlılığını unutmamasını dəfələrlə vurğulamışdır. Milli ruhun inkişafı qələbəyə, zəfərə aparən yoldan keçir fikri məhz onun siyasəti ilə bağlı olmuşdur. O, demişdir: “Milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsini, qorunub saxlanmasını və inkişaf etdirilməsini əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürürdü. Bunlarsız millət yoxdur. Bunları qoruyub saxlamış xalq isə həmişə müstəqillik yolu ilə getmək, müstəqilliyini qorumaq

əzmindədir. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılıq – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”. Azərbaycan dilini, tarixini, coğrafiyasını bilmək hər bir azərbaycanlının borcudur. Öz dilini, tarixini, milli-mədəni irsini bilməyən bizdən deyildir. 2020-ci ildə xalqımızın qazandığı zəfər məhz bizim erkən yaşdan öyrəndiyimiz azərbaycançılıq ideologiyası ilə sıx bağlıdır. Məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq övladlarımıza öyrədilən vətən nəğmələri, vətənə aid şeirlər mahnılar bizi soykökümüze bağlayan əsas vasitədir.

Tarixi keçmişimizi, ata-babalarımızın milli adət və ənənələrini bilməyimiz bizim milli ideologiyaya bağlılığımızı şərtləndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir. Hansı tarixi şəraitdə yaşamağımız, keçmişimiz, bu günümüz və gələcəyimiz milli kimliyimizə bağlıdır.

Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada tanınması məqsədi ilə Beynəlxalq muğam festivalını buna misal göstərə bilərik. Əsrarəngiz səsin, mədəniyyətin mərkəzi məhz Azərbaycandır-Şuşa torpağıdır. Qarabağın füsunkar guşəsi olan Şuşa şəhəri tarixən mədəniyyət mərkəzi, mədəniyyət beşiyi olmuşdur. Bu torpaqdan çıxan insanların ecazkar səsi dünyada Azərbaycan muğamı ilə tanınmışdır. Bu gündə ölkəmizdə incəsənət xadimləri içərisində muğama üstünlük verərək öz mədəni fəaliyyətlərini davam etdirən bir çox xanəndələrimiz vardır. Ölkəmizdə muğam ifaçılarına yüksək diqqət və qayğı göstərilir.

Həm daxili, həm xarici siyasətdə peşəkar diplomat, dünyagörüşlü lider adını qazanmaq hər kəsə nəsihət olacaq xoşbəxtlik deyildir. Milli-mədəni irsimizin qorunmasında, milli özünüdərkini formalaşdırılmasında Heydər Əliyevin xüsusi imzası vardır. Dünyada Azərbaycanı multikultural ölkə səviyyəsinə çatdırmaq o qədər də asan iş deyildir.

Bu gün dünyanın əksər ölkərindən ölkəmizə həm turizm həm də diplomatik məqsədlərlə gələn saysız, hesabsız xalqların nümayəndələri vardır. Onlar öz mədəniyyətləri ilə yanaşı Azərbaycan mədəniyyəti ilə də tanış olurlar. Mədəniyyətimiz nə qədər zəngin dəyərlərə malik olması onları valeh edir.

Ulu öndər Heydər Əliyev dünya xalqlarının mədəniyyətini ölkəmizdə tanınmasına şərait yaratmış, qonaqpərvər, mehriban xalq olduğumuzu daim nümayiş etdirməyə çalışmışdır. Beynəlxalq aləmdə azərbaycanlı, azəri türkü kimi tanınan Azərbaycan xalqı daima yeniliyə açıq, yeni mədəni iris öyrənən, dünya xalqlarının mədəniyyətini inkişaf etdirməyə çalışmışdır. Ölkəmizin bəzi rayonlarında, şəhərlərində milli bayramımız olan Novruz bayramının atributlarının sərgisi keçirilir. Burada Novruzun simvolu sayılan səməni, Kosa, Keçəl və şəkərbura, paxlava, qoğal kimi şirniyyatların nümayiş etdirilməsi ilə insanlarda bayram əhval-ruhiyyəsi yaşatmaqla yanaşı milliliyi inkişaf etdirmək və yaymaq əsas məqsədimizdir.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Qırğızların “Manas”eposunun 1000 illik yubileyi keçirilmiş, bütün türk dünyasında müdrik şəxsiyyət kimi yadda qalmışdır. Bu ənənələri ölkə başçımız İlham Əliyev və onun xanımı Mehriban Əliyeva layiqincə davam etdirmişdir. Heydər Əliyev fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva milli-mədəni irsimizin qorunmasında atdığı addımlar sayəsində UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri adına layiq olmuşdur. Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə keçirilən “Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi”, “Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin rolu”, “Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşama” layihələrini xüsusi qeyd etmək olar.

Ölkə başçımız İlham Əliyevin 2016-cı ili “Multukulturalizm ili” elan etməsi ölkəmizin multukultural dəyərlərə verdiyi hörməti bir daha təsdiq edir. Bu gün ölkəmizdə bu siyasət kimi həyata keçirilir. Bu davamlı şəkildə inkişaf etdirilərək həyata keçirilir. Böyük tarixi keçmişi araşdırıb üzə çıxarmaq və onu yeni nəsllə tanımaq qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd olmalıdır. Ölkəmiz milli azlıqların hüquqlarının qorunması və onların mənafelərinə zidd gəlməməsi üçün bir çox təşkilat və konvensiyalara qoşulmuşdur. Statistik nəticəyə əsaslanaraq deyə bilərik ki, ölkəmizdə 100-dən artıq xalqın nümayəndəsi yaşayır. Onlar heç bir maneə görmədən, Azərbaycan xalqı ilə bərabər yaşayır və bərabər hüquqa malikdirlər. Onların öz məktəbləri, teatrları, mədəniyyət ocaqları, ibadətgahları vardır. Bu xalqların nümayəndələri lazım gəldikdə torpağımız uğrunda gedən döyüşlərdə də iştirak edib, canlarından keçmişlər. Əsl həmrəylik nümayiş etdirmişlər.

Heydər Əliyev xalqın yaddaşında demokratiya qurucusu, yaradıcısı kimi qalmaqlla yanaşı dövlətin milli sütunlarını, təhsilini, mədəniyyətini, beynəlxalq aləmdə tanınmasına çalışan şəxsiyyət kimi əbədi yaddaşımızda qalacaqdır. Onun dözümlü xalq siyasəti də dünyada Azərbaycanı qonaqpərvər, milli və dini ayrı-seçkiliyə yol verməyən xalq kimi qalmasına bariz nümunələrdəndir. O, Azərbaycanı canı qədər sevən, torpağına bağlı bir lider kimi yaşamaqda davam edir. O, çoxmədəniyyətliliyə üstünlük verməklə yeni mədəni səviyyəni də öyrənməyə can atırdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev ümumbəşəri dəyərləri inkişaf etdirməklə xalqların bir-birilə yaxınlığına, mehriban dostluğuna nail olmuşdur. O, sülhsevər, səmimi, təvazökar şəxsiyyəti ilə tanınmış siyasətçi idi.

“Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək deməkdir”. [3,s168]

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev və Bakı Dövlət Universiteti (M.Mərdanov,Ə.Əhmədov). Bakı: 1997.
2. İbrahim Cəfərov, “Xalq” qəzeti, 2019
3. Əliyev V.Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru – XXI əsrdə Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. // “Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azərneşr, 2016. s.616

Balaşov Qulaməli Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

İLHAM ƏLİYEV ULU ÖNDƏRİN LAYİQLİ DAVAMÇISI KİMİ

Açar sözlər: Ulu Öndər, monolit birlik, mobillik, hərbi texnologiya, diplomatik masa, işğalçılıq siyasəti, infrastruktur, rəşadətli, 44 günlük, müzəffər və yenilməz, dəmir yumruq

Ключевые слова: Великий Вождь, монолитное единство, мобильность, военная техника, дипломатический стол, оккупационная политика, инфраструктура, мудрый, 44 дня, победоносный и непобедимый, железный кулак

Keywords: Great Leader, monolithic unity, mobility, military technology, diplomatic table, occupation policy, infrastructure, wise, 44 days, victorious and invincible, iron fist

İlham Əliyevin böyük sərkərdəlik məharəti, güclü iradəsi və qətiyyəti, müzəffər və yenilməz ordumuzun şücaəti, xalqın Prezidentinə olan birmənalı dəstəyi və onun ətrafında monolit birliyi, Türkiyə kimi güclü qardaş dövlətin Azərbaycanın yanında olması tam qələbəmizi təmin edən həlledici amillərdir. O qələbə ki, şəhidlərimizin ruhunu şad etmişdir, o qələbə ki, Cəbrayılıımızı, Füzulimizi, Zəngilanımızı, Qubadlıımızı, Ağdamımızı, Kəlbəcərimizi, Laçınımızı, Hadrutumuzu, Suqovuşanımızı, Şuşamızı və bütövlükdə işğal altındakı bütün ərazilərimizi öz əbədi sahibinə – Azərbaycan xalqına qaytarmışdır. Baxmayaraq ki, hər bir müharibədə ordu üçün hücum etmək kimi, taktiki manevr edərək geri çəkilmək praktikası da mövcuddur, lakin Azərbaycan ilk günlərdən qələbə qazandı və bu 44 gün ərzində bir gün də olmadı ki, Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında ordumuz geri çəkilsin. Azərbaycanın XXI əsrin müharibəsini qələbə ilə başa vurməsi bu gün inkişaf etmiş ölkələri bizim təcrübəmizdən yararlanmağa vadar edir. 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Müzəffər Ali Baş Komandan İ.Əliyev başda olmaqla Azərbaycan Ordusunun yüksək peşəkarlığı, orduda yüksək nizam-intizam, mobillik, müasir hərbi texnologiyalara malik olması və ondan məharətlə istifadə etməsi qələbəmizi şərtləndirən amillərdən oldu. Azərbaycan xalqının Ordusuna olan güvəni, Ali Baş Komandanın ətrafında sıx birləşməsi Vətən, doğma torpaqlar uğrunda vuruşan Azərbaycan hərbiçilərinin yüksək mənəvi-psixoloji durumuna da olduqca müsbət təsir etdi. Bunun nəticəsi idi ki, yaralanmış və ağır vəziyyətdə olan hər bir əsgər və zabitemiz tezliklə sağalaraq döyüş bölgəsinə qayıtmağa can atırdılar. Bu, əsgər və zabitlərimizin Vətən sevgisindən, eyni zamanda öz Ali Baş Komandanına olan sonsuz güvənindən və qələbəyə inamından qaynaqlanırdı. Prezident İ.Əliyevin diplomatik məharəti, prinsipiallığı, dəqiq və məqsədyönlü siyasəti nəticəsində Azərbaycan tarixi bir Qələbə qazandı. Ölkə başçımızın prosesi yüksək peşəkarlıqla, çevikliklə idarə etməsi, zəruri müdaxilələri və korrektələri diplomatik masada da bizi düzgün hədəflənmiş uğura doğru aparırdı. Ölkənin potensialı bütün platformalarda Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin ifşa edilməsinə yönəldildi. Cənab Prezident öz çıxışlarında hər zaman qeyd edirdi ki, məhz işğal siyasətinə görə Ermənistanı bütün regional layihələrdən təcrid edib. Dövlət başçımız cənab İ.Əliyev tərəfindən düşünülmüş bu siyasətin nəticəsidir ki, Ermənistan heç bir perspektivi olmayan dalan bir

dövlətə çevrildi. Bu baxımdan da əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycanın qazandığı bu Qələbə, sadəcə 44 günlük müharibənin nəticəsi deyildir. Belə ki, 17 illik fəaliyyəti dövründə Prezident İ.Əliyevin düşünmüş şəkildə yürütdüyü xarici siyasət nəticəsində münafiqənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həlli ilə bağlı hüquqi baza yaradıldı, dünyada Azərbaycan haqqında obyektiv fikir formalaşdırıldı. Hər birimizə yaxşı məlumdur ki, 44 günlük müharibə dövründə erməni təcavüzkarları insanlığa yad olan, heç bir norma və əxlaqa sığmayan vasitələrə əl atmış, xalqımıza qarşı növbəti aqilasız vəhşiliklər törətmiş, cəbhə xəttindən, döyüşlər gedən ərazilərdən çox-çox uzaqlarda yerləşən şəhər və kəndləri, yaşayış obyektlərini, mülki əhalini qadağan olunmuş silahlarla, ballistik raketlərlə, toplarla atəşə tutmuş, 100-ə yaxın dinc sakin həlak olmuş, 400-dən çox mülki vətəndaş yaralanmış, 1000-lərlə binalar dağıdılmış, infrastruktur obyektlərinə çox ciddi ziyan dəymişdir. Füzuli, Cəbrayıl və Ağdam rayonlarına səfər edərkən ölkə başçısı özü ermənilərin nə qədər vandal, barbar hərəkətlərə yol verdikləri ilə bağlı fikirlər səsləndirmişdir. Cənab Prezidentin göstərdiyi yerlərdə bircə sağlam ev, infrastruktur qalmamışdır. Lakin şübhəsiz, işğaldan azad edilən torpaqlarımız yenidən bərpa ediləcək, vətəndaşlarımız öz doğma yurd-yuvalarına hökmən qaytarılacaqlar. 30 ilə yaxın müddətdə vəhşi düşmən işğal altında olan bütün torpaqlarımızda soyqırımını həyata keçirmişdir. Evlər, infrastruktur dağıdılıb, tarixi, mədəni, dini abidələrə, təbiətə ciddi ziyan vurulmuşdur. Ermənilər son günlərdə Kəlbəcəri və Laçını tərkd edərkən də evləri yandırır, meşələri məhv edirdilər. Bütün bunlar dünyanın gözü qarşısında baş verirdi. Əlbəttə ki, ermənilər bu cinayətlərinə görə cavab verəcəklər. Dəymiş bütün ziyan beynəlxalq ekspertlərin iştirakı ilə hesablanacaq və müvafiq beynəlxalq məhkəmələrə çıxarılacaqdır. Sözsüz ki, Dövlət başçısının qeyd etdiyi kimi, bu vəhşiliklərin cavabı düşməndən soruşulacaq və onlar etdiklərinə, törətdikləri cinayətlərə görə cavab verməli olacaqlar. Ancaq Dövlət başçısı bu günün reallıqlarından çıxış edərək daha vacib olan və vətəndaşlarımızın sosial vəziyyətinin yaxşılaşmasına kömək edə biləcək məsələləri gündəmə gətirir, müharibədən əziyyət çəkən insanların həyatının normallaşmasına çalışır. Əlbəttə ki, müharibə qansız-qadasız, dağıntısız ötürmüşür, onun öz qanunları vardır. Ancaq xalqımız 30 ildən çox idi ki, amansız, zalım, nə sülh, nə də müharibə qanunlarını sayə salmayan, beynəlxalq normalara heç bir məhəl qoymayan vəhşi bir düşmənlə-erməni faşistləri ilə üz-üzə dayanmışdı. Onlar təcavüzkarlar sərsəm bəyanatlar səsləndirir, xalqımızın qüruruna toxunur, yeni tələblər irəli sürür və özlərini məğlubedilməz hesab edirdilər. Ən mötəbər beynəlxalq təşkilatların qərarlarını, qətnamələrini kağız parçası hesab edir, sülh təkliflərini qulaqardına vurur, heç kimi eşitmək istəmədilər. Ancaq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İ.Əliyevin rəhbərliyi altında müzəffər Ordumuz, igid əsgər və zabitlərimiz azğınlaşmış erməni təcavüzkarlarının, onların havadarlarının dərslərini verdi. Ordumuzun, xalqımızın birliyi və şücaəti bütün dünyaya nümayiş etdirildi. Bu, xalqımızın tarixi, heç vaxt unudulmayacaq qələbəsidir. Bu haqqın-ədalətin zəfəridir. Bu Prezidentlə xalqın və ordunun birliyinin böyük təntənəsidir. Azərbaycan xalqı bu gün bu tarixi zəfərlə və qələbə ilə fəxr edir. Qələbəmiz bir daha Azərbaycanın Dəmir Yumruğunun qarşısında heç bir gücün, silahın, sursatın dayana bilməyəcəyini göstərdi. Prezident İ.Əliyevin dediyi kimi, bizim Dəmir Yumruğumuz həm birliyimizi, həm də gücümüzü təcəssüm etdirir. Bu Dəmir Yumruq düşmənin belini qırdı, düşmənin başını əzdi və bu gün biz qəhrəman xalq kimi bu Bayramı qeyd edirik. Azərbaycanın müzəffər Ordusu öz tarixi missiyasını şərəflə yerinə yetirdi. Göründüyü kimi Prezident İ.Əliyev Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etməklə yanaşı, həm də regionda tamamilə yeni bir reallıq yaratdı. Vətən müharibəsinin gedişatında reallıqlar hər gün daha da aydın şəkildə gün işığına çıxırdı. Nəticədə isə sübut olundu ki, Müzəffər Ali Baş Komandan İ.Əliyevin rəhbərliyi ilə rəşadətli Azərbaycan Ordusu və hər detalı ən incə məqamına qədər hesablayan və diqqətə alan uzaqqörən diplomatiyamız hər hansı bir zəif düşmən üzərində deyil, güclü təşkilatlanmış bir düşmən, eyni zamanda onu himayə edən qərəzli, məkrli qüvvələr üzərində böyük bir qələbə çaldı. Müharibə bir neçə istiqamətdə qızğın xarakter alırdı. Azərbaycan isə bütün istiqamətlərdə Ermənistanı və onu himayə edən qüvvələri hər keçən gün bir az daha artıq məhv edirdi. Əvvəlcə hərbi sahədə əldə etdiyimiz uğurları dəyərləndirərkən bir neçə məqamları burada vurğulamaq lazımdır. Əvvəla hər rayonun, kəndin azad edilməsi ilə bölgədə aşkarlanan nəhəng hərbi istehkamlar, məhv edilmiş və ya götürülmüş hərbi texnika, silah-sursat açıq şəkildə nümayiş etdirir ki, Azərbaycan Ordusunun qarşısında illər ərzində yüksək dərəcədə təşkilatlanmış güclü düşmən olub. Belə ki, mənfur düşmən qarşı tərəfin maksimum itki verməsi məqsədilə işğal etdiyi ərazilərdə müasir texnologiyalara uyğun müdafiə sədləri qurub, istehkamlar tikib və bunun üçün böyük məbləğdə vəsait sərf ediblər. Eyni

zamanda, Ermənistan pulsuz əldə edilən hərbi texnika və sursatlar hesabına texniki baxımdan yüksək dərəcədə təminatlı orduya malik olmaqla yanaşı, Ermənistan ordusunun zabidləri bir çox ölkələrdə təhsil alıblar, xidmət ediblər və müasir hərbi texnologiyaları, yenilikləri öyrəniblər. 30 il ərzində Ermənistan hərbiçiləri həmin ərazilərə dərindən bələd olublar. Qarabağı azad edən Azərbaycan Ordusunun bir çox gənc zabit, gizir və əsgərləri isə ilk dəfə idi ki, həmin coğrafiyada vuruşurdular. Buna baxmayaraq, gənc zabit və əsgərlərimiz o dərəcədə əzmlili və güclü, onların ürəklərində olan Vətən sevgisi isə o dərəcədə alovlu idi ki, bunun qarşısında heç bir silah-sursat tab gətirə bilmirdi. Bu baxımdan da Şuşanın azad edilməsi istiqamətində gedən əlbəyaxa döyüşlərdə hər bir erməni əsgər və zabiti fiziki cəhətdən elə məhv edilmişdi ki, sanki bu yolla mərd oğullarımız mənfur düşməndən Xocalı soyqırımının qisasını alırdı.

Ədəbiyyat:

1. Zəfərin mübarək Azərbaycan, Bakı-2021, 200 səh.
2. 44 günlük müharibənin informasiya savaşı, Bakı-2021, 252 səh.

Rüstəmovca Cəmilə
Bakı Dövlət Univetsiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN İDİOLEKTİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM İDEYALARININ İFADƏ SPESİFİKASI (MÜRƏKKƏB CÜMLƏ MODELƏRİ MƏNTİQİ ARQUMENTASIYA ÜSULU KİMİ)

Açar sözlər: Heydər Əliyev, siyasi diskurs, azərbaycançılıq və multikulturalizm, idiolekt, funksional kommunikativ sintaksis.

Key words: Heydar Aliyev, political discourse, Azerbaijanism and multiculturalism, idiolect, functional communicative syntax.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, политический дискурс, Азербайджанизм и мультикультурализм, идиолект, функциональный коммуникативный синтаксис.

Azərbaycançılıq və multikulturalizm ideyalarının ən uyarlı şəkildə, yəni bir-birini inkar etmədən, əksinə dolğun şəkildə tamamlayan idiolekt performanslarından biri, heç şübhəsiz ki, ulu öndər Heydər Əliyevə məxsusdur. Belə ki, o, öz çıxış və müsahibələrində həm milli maraqları müdafiə edən, həm də beynəlxalq əlaqələr platformunda Azərbaycanın rolunu və mövqeyini möhkəmlədən fikirlər səsləndirir, əks mövqeli yanaşmaları itti zəkası və məntiqi əsaslandırması ilə tərkişiləh edirdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin idiolekti bir çox dilçilərin ortaq rəyinə görə, Azərbaycan ədəbi dilinin ən yüksək üslubi normalarına cavab verəcək səviyyədə olan, eləcə də milli konseptlərə xitab etməklə, xalqın etnomental kimliyində mövcud olan semantik paradigmalara ən uyarlı şəkildə müraciətlərin yer aldığı mükəmməl fərdi nitq üslubu (idiostil) performansını təcəssüm etdirir. Ümummillilərin idiostilinin təkrarsızlığını təmin edən ən maraqlı nitq performansını elementlərindən biri də – onun mürəkkəb cümlə modellərinin implisit informasiya ötürücülüüyü potensialından ustalıqla yararlanmaqla, siyasi diskursda, diplomatik nitq etiketində dilə gətirilməsi arzu edilməz olan və ya hətta yasaq olan bir çox mətləbləri dolaylı nitq aktları vasitəsilə ifadə edə bilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, Heydər Əliyev diplomatik-siyasi diskurs çərçivəsində reallaşan kommunikasiya prosesində gerçəkləşə bilən istənilən nitq manipulyasiyasını elementlərinin böyük bacarıq və incə ustalıqla dəf etməyi, qarşı tərəfin arqumentasiya bazasını neytrallaşdırmaqla onların faktoloji arsenalını tam zərərsizləşdirməyi bacaran nitq gedişləri ilə seçilirdi. Bu məqam, xüsuslə qabarıq şəkildə ulu öndərin xarici ölkə rəhbərləri ilə görüşlərində və ya xarici ölkə nümayəndələri olan jurnalistlərin suallarının cavablandırılması zamanı özünü tam aydınlığı ilə biruzə verir. Onu da qeyd edək ki, sözünü etdiyimiz dolaylı nitq aktları mesajları bu və ya digər məsələ üzrə Azərbaycanın milli maraqlarına zidd olan məqamların dilə gətirilməsi, habelə Azərbaycan prezidentinin siyasi iradəsinə müdaxilə və ya təzyiqli cəhdləri kontekstində müşahidə edilirdi. *Hörmətli jurnalist, siz sualınızda bir səhv buraxdınız. Mən istərdim ki, gələcəkdə belə səhvlər buraxmayasınız. Dünya xəritəsində «Mazandaran» gölü adında göl yoxdur. Əgər belə bir göl İran ərazisindədirsə, mən hələ*

onu tanımıram, xahiş edirəm mənə tanıdasınız. [3, s.347]. Verilmiş mətn nümunəsində, biz, “*Mən istərdim ki,*” baş cümlə komponentli tamamlıq budaq cümləli mürəkkəb cümləsinin rekvestiv (yəni, xahiş, arzu, istək ifadə edən nitq aktı) kimi dilə gətirildiyi halda, əslində mahiyyət etibarını ilə menasiv (təhdid, xəbərdarlıq ifadə edən nitq aktı) mahiyyəti kəsb etdiyini görürük. Digər hissədə isə, ***Əgər belə bir göl İran ərazisindədirsə, mən hələ onu tanımıram, xahiş edirəm mənə tanıdasınız.*** – qarışıq tipli mürəkkəb cümləsində maraqlı alogizm faktı ilə qarşılaşırıq. Xatırladaq ki, təqdim olunan nümunədə biz, qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin qarışıq tipli tabeli mürəkkəb cümlə modeli ilə qarşılaşırıq. Məlum olduğuna görə, “*danışıq zamanı fikri daha ətraflı və dəqiq surətdə ifadə etmək üçün yalnız iki komponentdən – baş və budaq cümlədən ibarət olan tabeli mürəkkəb cümlələrdən deyil, həm də bir neçə komponentdən təşkil olunan tabeli mürəkkəb cümlələrdən də istifadə edilir.*” [1, 422-423]. Həmin qarışıq cümlənin şərt budaq cümləli ilk komponenti isə məhz, alogizm vasitəsilə Heydər Əliyevin haqqında bəhs edilər diskursiv ortamda gerçəkləşən ünsiyyət prosesindəki tərəf müqabilinin səsləndirdiyi fikirlərin absurdluğunu implisit kinayə ilə ifşa edilməsini hədəf alır. Yəni, qrammatik tərtibat sintaktik strukturlaşma baxımından, tamamilə qüsursuz olan cümlə bilərəkdən məntiqi xəta ilə verilir ki, bu da gerçək reallıq fonunda İran siyasi diskursunun illuzial reallığının təzadını qabarıq şəkildə ortaya qoyur. Bu məqam, yəni cümlənin ifadə planının ən azından elə cümlənin qrammatik tərtibatı qədər vacib olması aspekti vaxtilə görkəmli rus dilçisi L.V.Şerba tərəfindən də vurğulanmışdır. Belə ki, dilçi qrammatik tərtibat baxımından qüsursuz olan, lakin məna tutumu baxımından a-logik (qeyri-məntiqi) olan, hətta ümumiyyətlə mövcud olmayan “leksik inventara” söykənən cümlə təmsalində (“*Глокая куздра штеко будланула бокра и курдючим бокренка*”) bu məqamı diqqətə almışdır [7] (Скок Т. 2020). Məhz, bu aspektdən çıxış edən bəzi dilçilər [8] cümlənin ifadə planının onun qrammatik tərtibatından da daha önəmli olması qənaətini dilə gətirmişlər. Bilavasitə Heydər Əliyevin səsləndirdiyi alogik mahiyyətli şərt budaq cümləsinin funksional-kommunikativ “missiyasının” təhlili məsələsinə qayıdaraq onu qeyd etmək istərdik ki, alogizmlər “*məntiqi təfəkkür qaydalarından yayınma nəticəsində yaranan paradoksal və ya yalan ifadələr*” kimi səciyyələndirilirlər. Tədqiqatçılar eləcə də, “*alogizmləri törədən, sosial hərəkətin mentalizasiyası və aksiologiyası proseslərini əks etdirən diskursiv mühitin*”, diskursiv ortamın semiotik potensialının xüsusilə diqqətə layiq olduğunu da vurğulayırlar [4]. Yəni, bir anlayışın digər anlayışla bilərəkdən əvəzlənməsi zamanı fikrini ifadə edən şəxs yanlış fikir vasitəsilə müəyyən nonsens, təzad, orreallıq situasiyasının absurdluğuna, qəbul edilməzliyinə diqqəti cəmlətmək, konsentrasiya etmək məqsədini güdür. A.L.Nikifirovun da qeyd etdiyi kimi, fikir yalnız və yalnız öz real predmetinə, ifadə etdiyi gerçəkliyə uyğun gəldiyi halda, doğru, həqiqi fikir kimi qiymətləndirilə bilər. Əks halda, yəni, fikir obyektinə, vəziyyətinə, reallıqda mövcud olduğu kimi deyil, daha fərqli, az və ya çox dərəcədə təhrif edilmiş şəkildə təqdim edirsə, bu, birmənalı şəkildə yanlış fikir, yalan qənaət kimi dəyərləndirilir [5]. Bu fikirdən çıxış edərək əlavə edək ki, reallıqda mövcud olmayan bir “faktın” bilərəkdən ifadə edilməsi müəyyən intensivliyə (verbal manipulyasiya, yəni yanlış yönləndirməyə, habelə haqqında bəhs etdiyimiz kimi, ifşaedici xarakterli kinayətli alogizmin səsləndirilməsinə) xidmət edə bilər. Xatırladaq ki, alogizmin linqvistik aspektlərini araşdırmış dilçilər də, məhz, onun metafora, anlayışın müqayisəsi və bir anlayışın digər anlayışla əvəzlənməsi (yəni, əslində real informasiyanın yanlış informasiya ilə əvəzlənməsi – C.R.) sayəsində verballaşa bildiyini vurğulayırlar (daha ətraflı bax: [6, s.9]). ***Əgər belə bir göl İran ərazisindədirsə, mən hələ onu tanımıram, xahiş edirəm mənə tanıdasınız.*** – qarışıq tipli tabeli mürəkkəb cümlə modeli çərçivəsində biz, məhz, bilərəkdən anlayış əvəzlənməsi sayəsində diskursiv ortamın diqqətə etdiyi alogizmin ifşasının hədəf alındığını izləmiş oluruq. Heydər Əliyev şərt budaq cümləsində səsləndirilən alogizminin heç vaxt əsaslandırılma bilməyəcəyindən əmin olaraq, qarşı tərəfi məntiqi cəhətdən tərki silah etmiş və siyasi iradəsi ilə “Mazandaran gölü” hidronimik fiksiyasını dövlətlərarası (Azərbaycan və İran arasındakı) münasibətlər tarixinin arxivinə göndərmişdir.

Nəticə olaraq, qeyd edə bilərik ki, Heydər Əliyevin idiolektində azərbaycançılıq və multikulturalizm ideyalarının müvazi təqdimatı və mürəkkəb cümlə modellərinin funksional və kommunikativ şərtliliyi araşdırılması kontekstində məlum olmuşdur ki, Ümummilli liderin öz mövqeyinin dolğun şəkildə əsaslandırılması üçün müxtəlif mürəkkəb cümlələrin modellərindən çox məharətlə istifadə etmişdir. Ulu öndər həm Azərbaycanın mövqelərini müdafiə etməyə müvəffəq olmuş, həm də multikultural

dəyərələr prizmasından yanaşmaqla, diplomatik etiket çərçivəsində beynəlxalq dialoqun qurulmasına töhvələr vermişdir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dili, Sintaksis, Bakı: Maarif, 1985, 467 s.
2. Bəşəri hisslərlə çulğalanmış MİLLİ SİYASƏT ADAMI https://www.yeniazerbaycan.com/Arxiv_e84742_az.html
3. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azər nəşr, 2011, 488 s.
4. Бобровская Г.В. Алогизмы в газетных публицистических текстах // Известия. ВГПУ Серия: Филологические науки. – 2009. – № 7 (41). – С. 27–31.
5. Никифоров А.Л. Логика, 2022 <https://www.litmir.me/br/?b=95927&p=2>
6. Садовников С.А. Алогизм речи как художественный прием в творчестве А.П. Платонова: диссертация ... канд.филол. наук: Нижний, 2014.- 179 с.
7. Скок Т. «Глокая куздра курдячит бокрѣнка». К 140-летию лингвиста Льва Щербы //Русский мир, 03.03.2020 <https://russkiymir.ru/publications/269970/>
8. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник./ – М.: Высш. школа, 1981. – 285 с.

Əhmədova Arzu
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

BU GÜNKÜ MÜSTƏQİLLİYİMİZ ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ƏSƏRİDİR

Açar sözlər: Ulu Öndər, siyasət, ümummillî lider, inkişaf, iqtisadiyyat.

Ключевые слова: Великий Лидер, политика, национальный лидер, развития, экономика.

Keywords: Great Leader, policy, national leader, development, economy.

Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasından 101 il ötür. Azərbaycan xalqının taleyində və tarixində silinməz izlər qoymuş Heydər Əliyevi bir daha ehtiramla xatırlayır, onun nurlu və doğma siması göz önündə canlanır. Heydər Əliyev fenomeni tək-cə bir məkanla, Azərbaycanla məhdudlaşmır. O, hələ sağlığında əfsanələşən, siyasət olimpini fəth etmiş nadir şəxsiyyətlərdən biridir. Biz dünyanın məşhur simalarının bu dahi şəxsiyyət haqqında necə heyranlıqla, ehtiramla danışdıqlarının şahidi olmuşuq. Heydər Əliyev siyasət aləminin patriarxı, tarixin gedişinə təsir göstərmək qüdrətinə, polad iradəyə malik yenilməz bir şəxsiyyət kimi səciyyələndirilir. Heydər Əliyev zəkası məkan və zaman anlayışı tanınamamışdır. Naxçıvanda sadə bir ailədə dünyaya gələn bu böyük insanın siyasət olimpinə yolu təlatümlərdən, çətin sınaqlardan, aramsız mübarizələrdən keçmişdir Heydər Əliyev ömrü insan ruhunun qüdrətinə, yenilməzliyinə, qalib gəlmək əzminə parlaq nümunədir. Ulu Öndərin doğum günündə onun keçdiyi ömür yolu həmişə kitab kimi vərəqlənir, xoş xatirələr dilə gəlir. Bu dahi şəxsiyyətin xalqı qarşısında daha bir müstəsna xidməti İlham Əliyev kimi oğul yetişdirməsi, özündən sonra layiqli varis qoymasıdır. Yeni əsrin lideri olan Prezident İlham Əliyev Azərbaycana bacarıqla rəhbərlik edir, pragmatik siyasəti ilə ölkəmizi daim irəli aparır. Xalq dövlətin sükəninin etibarlı əllərdə olduğuna tam şəkildə əmindir. Xalq öz Prezidentinə inanır və onun arxasınca inamla gedir. AZƏRTAC-ın arxivində Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərini əks etdirən çox saylı fotosəkillər qorunub saxlanılmaqdadır. Bu fotolardan nurlu, bəzən gülümsər, bəzən isə qayğılı və düşüncəli sima bizə doğru boylanır. Biz burada Heydər Əliyevi öz ailə üzvləri arasında, iş başında, müxtəlif tədbirlərdə, insanlar arasında tez-tez görürük. Bu tarixi fotolar bizi ötən illər arxasına çəkib aparır, bir daha ötən günlərə qaytarır. Bu səkillərə baxıb təsirlənir, həm də baxıb çox böyük qürur hissi keçiririk. Heydər Əliyev Respublika rəhbərliyinə gəlişi ilə həyatın ritmini dəyişdi. Ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin geridə qalmış əyalətlərindən biri hesab olunurdu. O vaxtadək Respublikaya rəhbərlik edənlər bu halla barışıq, vəziyyəti dəyişməyə cəhd göstərmirdilər. Bu xoşagəlməz tendensiya Azərbaycan KP MK-nın 1969-cu il İyul plenumuna qədər - Heydər Əliyev birinci katib seçilənədək davam etdi.

Heydər Əliyevin Respublika rəhbərliyinə gəlişi ilə həyatın ritmi dəyişdi: bütün sahələrdə görünməmiş canlanma və inkişaf, nəhəng tikinti-quruculuq işləri başlandı. Bakıda o dövr üçün nadir müəssi-

sələr (məsələn, məişət kondisionerləri, dərin dəniz özülləri zavodları və s.), həmçinin paytaxtımıza bu gün də yaraşır verən ictimai binalar (“Gülüstan” sarayı, Heydər Əliyev sarayı və s.) tikildi. Bundan başqa nəhəng yaşayış massivləri (Yeni Əhmədli və Günəşli) salındı. Kənd təsərrüfatı məhsulları, xüsusən pambıq, üzüm, tərəvəz istehsalı respublikada dəfələrlə artdı. Bunun nəticəsi olaraq, əhalinin güzəranı da xeyli dərəcədə yaxşılaşdı. Bir çox sosial layihələr həyata keçirildi. Siyasətşünaslar bu illəri haqlı olaraq Azərbaycanın dirçəliş və yüksəliş dövrü kimi səciyyələndirirlər. Yaşlı nəslin yaxşı xatirindədir: Heydər Əliyevə qədər respublikanın birinci şəxsi, eləcə də digər vəzifə sahibləri kabinetdən kənara nadir hallarda çıxardılar. Onlardan fərqli olaraq, Heydər Əliyev tez-tez bölgələrə, rayonlara səfərlər edir, insanlarla bilavasitə yerində ünsiyyət qurur, onların problem və qaygıları ilə şəxsən maraqlanırdı. Onun alimlərlə, yazıçılar və mədəniyyət xadimləri ilə görüşləri bir ənənəyə çevrilmişdi. Bu ağ-qara fotolar həmin anları, Ulu Öndərin birinci hakimiyyəti dövrünün müəyyən məqamlarını özündə yaşadır, bizi xəyalən həmin illərə qaytarır. H.Əliyevin həyatının Moskva və Naxçıvan dövrü Heydər Əliyev Siyasi Büronun üzvü seçildə, bir qədər sonra isə Moskvaya vəzifəyə gedəndə Azərbaycanda insanlar çox sevinir, bir-birini təbrik edirdilər. Bu iki amillə izah olunurdu. Birincisi, Azərbaycanın SSRİ kimi bir nəhəng dövlətin hakimiyyət iyerarxiyasında yüksək mövqe və vəzifə tutması həqiqətən qürurverici bir xoş hadisə idi. İkincisi, Heydər Əliyevin o dövrün siyasi elitasının zirvəsinə yüksəlməsi, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilməsi ancaq Azərbaycanın xeyrinə işləyə bilərdi. Çünki Heydər Əliyevin bir əli həmişə Vətəni Azərbaycanın üstündə olacaqdı. İnsanlar öz düşüncələrində heç də yanımadılar. H.Əliyev o dövrdəki artan siyasi nüfuzundan və mərkəzi hökumətdə ikinci şəxs olaraq vəzifə imkanlarından istifadə edərək, İttifaq büdcəsindən o dövrdə Azərbaycana mümkün qədər çox büdcə vəsaiti ayrılmasına, bir sıra irimiqyaslı layihələrin Bakıya salınmasına nail oldu. İttifaq miqyasında gördüyü bu nəhəng işlər, fitri təşkilatçılıq bacarığı onun şöhrətini getdikcə daha çox artırırdı. Obyektiv siyasətçilər o vaxt hesab edirdilər ki, Heydər Əliyev baş katib vəzifəsinə ən yaxşı namizəddir. Sonra məlum hadisələr baş verdi. Mixail Qorbaçov siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra onun Heydər Əliyevə münasibəti dəyişdi. Ona qarşı həssəd və qısqanclıq hissləri getdikcə baş qaldırdı. Ölkə rəhbərliyi ilə aralarında yaranmış ixtilaf və ciddi fikir ayrılığı səbəbindən Heydər Əliyev cənabları istefa verdi. Bununla eyni vaxtda artıq Azərbaycanın qaragünləri başladı. Onda da, indi də bir çoxları əminliklə deyirlər ki, əgər o vaxt Heydər Əliyev rəhbərlikdə olsaydı, nə Qarabağ, nə də 20 Yanvar hadisələri baş verməzdi. Bu ağır günlərdə Ulu Öndər vətəni Azərbaycana qayıtdı. Kremlin köləsi olan rəhbərlik onun Bakıya yolunu kəsdiyi üçün Heydər Əliyev doğulub boya-başa çatdığı Naxçıvana üz tutdu. Həmin vaxt çəkilmiş fotosəkillərdə əhalinin onu necə coşqu ilə qarşıladığı, Naxçıvan həyatının bəzi anları öz əksini tapmışdır. H.Əliyev ona bəslənən ümidləri doğrultdu: Muxtar Respublikanı erməni təcavüzündən və siyasi təlatümlərdən qorudu. Üçrəngli bayrağımız 70 ildən sonra ilk dəfə məhz Naxçıvanda ucaldıldı. Onun Muxtar Respublikaya rəhbərliyi dövründə qəbul olunmuş tale yüklü qərarlar Azərbaycan tarixinin ən parlaq səhifələrindən birini təşkil edir. 1990-cı illərin əvvəllərində azadlıq və nicat küləkləri məhz Naxçıvandan əsirdi. Ağır günlər keçirən xalq gözünü Heydər Əliyevə dikmişdi. 1993-cü ildə Azərbaycan tufanlı dənizdə yelkənsiz bir gəmiyə bənzəyirdi. Dalğalar bu gəmini hər an qayalara çırpıb batıra bilərdi. Son dərəcə mürəkkəb və ağır vəziyyətdə xalqın təkidli çağırışları ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev məsuliyyəti və xilaskarlıq missiyasını cəsarətlə öz çiyinlərinə götürdü. Azərbaycanı çətin sınaqlardan, siyasi fırtınalardan sağ-salamat çıxararaq sakit limana gətirə bildi. Heydər Əliyev separatizmin, dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısını qətiyyətlə alaraq ölkəni parçalanmaq, müstəqilliyini itirmək təhlükəsindən xilas etdi. Yenidən yaranmaqda olan nizami ordu ermənilərin torpaqlarımıza aramsız hücumlarını dayandıra bildi, Qarabağ müharibəsində atəşkəsə nail olundu. Çətinlik isə bir deyildi, iki deyildi. Dövlət xəzinəsi tamamilən boşalmışdı. Ölkə iqtisadiyyatı dərin böhran yaşayırdı. Sənayeni, kənd təsərrüfatını dirçəltmək uzun illər tələb etdiyindən qeyri-adi həll variantları tapmaq olduqca vacib idi. Opponentlərindən fərqli olaraq, Heydər Əliyev uğur açarının harada olduğunu yaxşı bilirdi. O, bilirdi ki, ölkəni düşdüüyü çətin vəziyyətdən, dərin iqtisadi-sosial böhrandan yalnız neft gəlirləri ilə çıxarmaq olar. Neft isə dənizin dibində idi, onu çıxarmağa Azərbaycanın gücü çatmazdı. Ölkədə siyasi-ictimai sabitliyin hələ yetərincə möhkəm olmadığı bir vaxtda xarici şirkətlər riskə gedib Azərbaycan neftinə sərmayə qoyacaqdılar mı? H.Əliyev “Amoko”, “BP”, “Yunokal”, “Lukoil”, “Statoyl”, “Ekson”, “İtoçu” kimi nəhəng xarici şirkətləri inandırmağı bacardı. Bu inamın əsasında isə

təbii ki, ilk növbədə Heydər Əliyev şəxsiyyətinə olan etibar və inam dayanırdı. 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın inkişafının, gələcək uğurlarının başlanğıc nöqtəsi oldu. Bu müqavilədən əldə olunan ilk neftin Ulu Öndərdə necə böyük sevinc hissi doğurduğu yadımsızdır: Onun gözləri gülür, neftli əlini üzünə çəkir və bu unudulmaz anlar fotoobyektivin yaddaşına köçür. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövrü bu və digər tale yüklü hadisələrlə zəngindir. Fotoşəkillər bizi bir daha həmin tarixi günlərə qaytarır, bu dahi şəxsiyyətin titanik fəaliyyətinin ayrı-ayrı məqamlarını göz önündə canlandırır.

Fəxri xiyaban paytaxtımızın ən uca nöqtələrindən birində yerləşən bu xiyabanda Heydər Əliyevin möhtəşəm, əbədiyyət simvolu olan abidəsi ucalır. Azərbaycana təşrif buyuran yüksək səviyyəli dövlət və siyasi xadimlər, görkəmli şəxslər, hər bir mötəbər qonaq bu abidəni ziyarət edərək xalqımızın Ulu Öndərinin xatirəsinə hörmət və ehtiramını bildirir. Hər il mayın 10-da Fəxri xiyabanda böyük izdiham yaşanır. İnsanlar axın-axın Ulu Öndərin abidəsi önündən keçir, ruhu qarşısında baş əyirlər. Fotoobyektiv bu anları da tarixin yaddaşına köçürüb. Fəxri xiyabanda yaşanan izdiham xalqın öz böyük oğluna olan məhəbbət və ehtiramının ifadəsi olaraq bu fotolarda əksini tapıb. Onları seyr etdikcə tam əminlik yaranır ki, xalqın Heydər Əliyevə məhəbbəti əbədidir. Nə qədər Azərbaycan var, nə qədər bu millət var, Heydər Əliyev də var olacaq və yaşayacaq.

Ədəbiyyat:

1. Balasov Q.Q. və b. Müstəqilliyimiz əbədidir(II-hissə), “Ecoprint” nəşriyyatı, Bakı-2019, 161 səh.
2. Heydər Əliyev-Böyük Azərbaycanlı, H.Əliyev-100, Bakı-2023, 171 səh.
3. Böyük qayıdışın memarı, H.Əliyev-100, Bakı, Bizim Lider-2023. 50səh.

Əhmədzadə Gülöyşə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZMİN BANİSİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, multikulturalizm, etnik müxtəliflik, tolerantlıq.

Key words: Heydar Aliyev, multiculturalism, ethnic diversity, tolerance.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, мультикультурализм, этническое разнообразие, толерантность.

*“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur,
çünki onların hər biri... ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”.*

Heydər Əliyev

Müasir dünyada müxtəlif mədəniyyətlərin qorunması, gələcək nəsillərə ötürülməsi, dinlər və mədəniyyətlərarası dialoqun yaranması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların stimullaşdırılmasının əsas göstəricisi olmaqla, tolerantlığın təzahürüdür və yüksək inkişaf səviyyəsinə malik ölkələr üçün xarakterikdir. Fərqli mədəniyyətlərin mahiyyətini, xarakterik əlamətlərini, tarixini öyrənmədən digər mədəniyyətlərə tolerant münasibət göstərmək olmaz və onların daşıyıcılarına hörmət bəsləmədən mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunu qurmaq mümkün deyil.

Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunması işində ən vacib olanı Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə bu məsələnin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks olunmasıdır. Belə ki, multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə təsbit edilmişdir. Bununla bağlı "Bərabərlik hüququ", "Milli mənsubiyyət hüququ", "Ana dilindən istifadə hüququ" kimi maddələri göstərmək mümkündür. Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü. O qeyd etdi ki, etnik millətçilik, nəhayət etibarilə, etnik separatizmə, xalqlar arasında münasibətə gətirib çıxarır. Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən, dilindən, irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Ulu öndərin dediyi kimi, həqiqətən də "Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi

də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumik da, başqası da – bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır". Bu sözlər bu gün də son dərəcə əhəmiyyətlidir və belə bir aydın siyasi həqiqəti aktuallaşdırır: biz, yəni Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar məhz bir yerdə, məhz azərbaycanlı olaraq dünya üçün maraq kəsb edə bilərik. Biz ayrı-ayrılıqda heç kim üçün maraqlı deyilik! [1]

Birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix, adət-ənənələrinin qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsi ilə mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olundu. Bununla yanaşı, Ulu öndərin hakimiyyətə gəlməsindən sonra qəbul edilən bir çox qanunlarda Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə təminat verildi. Ümummillilərin liderin Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı siyasəti beynəlxalq qurumlar tərəfindən də hər zaman müsbət qarşılanıb. Ulu öndərin milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə bağlı 2001-ci il avqustun 13-də verdiyi "Milli-mənəvi dəyərlərin pozulması xalqımıza qarşı bağışlanmaz xəyanətdir" bəyanatı problemə dövlət rəhbərinin ali münasibəti idi. "Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik", – deyən Ümummillilərin işıqlı ideyaları bu gün də yaşayır və həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. K.Abdullayev. "Multikulturalizmə giriş", Bakı, 2019.
2. A.Hacıyev. Multikulturalizm və mədəni siyasət, dərslik, Bakı, 2018.
3. S.Xəlilov. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı. 2002.

Məmmədova Elnarə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: multikulturalizm, azərbaycançılıq, çoxmədəniyyətçilik

Keywords: multiculturalism, Azerbaijanism, multiculturalism

Ключевые слова: мультикультурализм, азербайджанизм, мультикультурализм

"Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli-mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlər sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir."

Heydər Əliyev, 2001-ci il.

Hər bir müstəqil dövlətə malik olan xalqın, o cümlədən Azərbaycan xalqının bir vətəndaşının vətən əxlaqı, vətənçilik duyğusu kimi hisslərə malik olması olduqca vacibdir.

Lakin Azərbaycanın Cənub və Şimala, xanlıqlara parçalanması, vahid milli şüurun və milli ideologiyanın təşəkkülünə əngəl oldu. Azərbaycançılıq ideologiyası bu dövrdə Şərq və Qərb dəyərlərinin sintezi şəklində təzahür etdi. Ənənəvi Şərq ideologiyalarından gələn nur, ürfan, kamal zəka, bəşəriyyət və maarifçiliyin üzvi vəhdətindən ibarət olan Azərbaycan ideologiyası türkçülük, islamçılıq, avropaçılıq və azərbaycançılıqla qovuşdu. *Azərbaycan cəmiyyətinin qarşısında duran əsas vəzifə xalqın düşüncəsini yönəltmək, onu tarixən doğru məcraya salmaqdır. Bunun üçün ilk növbədə tarixən əsaslandırılmış, ciddi elmi-nəzəri sistemə malik, fəqət, xalqın taleyi ilə qovuşuqda yaşamağa qadir ideologiya konsepsiyamız yaradılmalıdır. İdeologiya cəmiyyətdə milli birliyi və ümumxalq münasibətlərini qorumaq, millətin tarixdəki mövqeyini izah və təsdiq etmək üçün yaradılır. İdeologiya xalqın milli-mənəvi varlığının ilkin əlamətlərindəndir. O xalqın kimliyini əks etdirən təfəkkür, adət və inanclar sistemidir. Dil, ərazi və ideoloji birlik xalqın və dövlətin tarixi varlığının əsas atributlarıdır.*

Əlibəy Hüseynzadənin “üçlü düsturu” sözü gedən istiqamətdə Azərbaycanın əsl tarixi kəşfidir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün ziyalılarının fəaliyyəti bu yöndə ən böyük ibrət xəzinəmiz M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Topçubaşovun adı unudulmamalıdır. Məlumdur ki, M.F.Axundov, H.B.Zərdabi, Ü.Hacıbəyov, Y.V.Çəmənəminli, C.Məmmədquluzadə kimi yeni fikirli ziyalılar və bütövlükdə, “Əkinçi”çilər və “Molla Nəsrəddin”çilər türkçülüğü və maarifçiliyi yeni mərhələyə çatdırdılar. Onların dil və mədəniyyət sahəsində həyata keçirdikləri tədbirləri siyasi türkçülük üçün də yaşıl işıq yandırdı və M.Ə.Rəsulzadə, Ə.B.Topçubaşov, F.Nemanzadə, F.X.Xoyski kimi millət fədailərini yetirdi. Onların gərgin əməyi sayəsində XX əsrin əvvəllərində İslam-Türk dünyasında parlament tipli ilk respublika yarandı. Milli mətbuatın əsası qoyuldu. Milli dildə ilk dəfə olaraq, universitet yaradıldı. Azərbaycan xalqı türk xalqları arasında elm və mədəniyyətin, siyasi-millî şüurun ilk daşıyıcılarından birinə çevrildi.

90-cı illərdə isə görkəmli alimimiz N.Şəmsizadənin zamanın tələbinə layiqli cavab olaraq “ideologiyasızlıq”şəraitində işıq üzü görün “Azərbaycan ideologiyası” adlı kitabı məhz özündə Şərq və Qərb dəyərlərini sintez edən Azərbaycan ideologiyasını formalaşdıraraq oxucunun diqqətinə aydın şəkildə təqdim edə bilmişdir. Onun Şərq-Qərb kontekstində düşüncələri, Avrasiya məkanı ilə bağlı mülahizələri, habelə ədəbiyyatşünaslıq, din, etnos və s. bu kimi anlayışlara qiymət verməsi mütləq tarixilik konteksti, obyektiv həqiqətlər meyarı ilə müşayət olunur. *Türk xalqlarının müştərək ədəbi abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun əsas ideyası türk tayfalarını-24 oğuz tayfasını vahid xalq və dövlət halında birləşdirməkdən ibarətdir.*

Multikulturalizm Azərbaycanda əsrlərdən bəri formalaşan, eyni zamanda ictimai-bədii, psixologiya-mənəvi müstəvidən kənara çıxmayan dəyərlər toplusu kimi, xüsusilə sovet ideologiyasının hökmranlıq etdiyi illərdə kifayət qədər systemsiz və spontan mahiyyətə malik idi. Onun sanki bütün vacib özəllikləri mövcud idi. Tolerantlıq və mənəvi potensial, dini loyallıq və milli özünəməxsusluq, psixoloji səbat və bəşəri dəyərlərə açıqlıq Azərbaycan insanını multikultural bir rejimin içinə salmağa hazır idi.

Bu və bu kimi xüsusiyyətlər Azərbaycan ədəbi bədii düşüncə müstəvisində həm tarixən, həm də bu gün kifayət qədər görümlü və təsiredicidir.”*Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından, Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan keçən bariz nümunələr uzaq keçmişdən bugünümüzədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir.*

Azərbaycançılıq ideyasının ikinci tərkib hissəsi milli-mənəvi dəyərlərə sadiqlikdir. Milli-mənəvi dəyərlər dedikdə ölkədə yaşayan hər bir etnosun, sosial qrupun tarix boyu əldə etdiyi özünəməxsus dəyərlər, inanclar, adət-ənənələr nəzərdə tutulur. Bu dəyərlər fərqli ola bilər. Lakin hüquqi dövlətdə hər bir kəsin başqasının hüquq və azadlıqlarına, milli mənsubiyyətinə və mənəvi dəyərlərinə hörmətlə yanaşması əsas şərtidir. Ümummillî Lider Heydər Əliyev Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının tarixə hörmət, milli-etnik fərqliliyi, tolerantlığı, millətlərarası və beynəlxalq inteqrasiyanın vacibliyini qeyd edir və bu məsələlərin ölkədaxili sabitlik üçün çox mühüm şərt olduğunu vurğulayırdı.

Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların öz dilində danışmaq, yazmaq və fikrini ifadə etmək hüququ konstitusion norma kimi dövlətimizin ana qanunu olan Konstitusiyamızda öz əksini tapmışdır. Məhz müstəqil Azərbaycan dövləti hüquqi dövlət olaraq bütün vətəndaşlarının hüquq bərabərliyini təmin edir və həyata keçirir. Azərbaycanda hər bir kəsin dini etiqad azadlığı tam təmin olunub və bu hüquqlar qanunvericiliklə qorunur. Milli ekstremizmə və terrorçuluğa, zorakılığa çağıran dini təməyüllər istisna olmaqla, bütün dinlərin və məzhəblərin Azərbaycanda yaşamasına və yayılmasına heç bir maneə yoxdur. Azərbaycan xalqını bütövləşdirən və öz dövləti ətrafında sıx birləşdirən azərbaycançılıq ideyasının milli-mənəvi dəyərlərinin daha bir tərkib hissəsi adət-ənənələrin qorunması və tarixə hörmətdir. Azərbaycanda hər bölgədə, hər kənddə yaşayan kiçik etnik icmaların və sosial qrupların adət-ənənəsinin yaşanması bir tərəfdən xalqın tarixinin, mədəni zənginliyinin qorunmasının ifadəsidirsə, digər tərəfdən dövlətin milli-mədəni müxtəlifliyə qayğısının nəticəsidir.

Ümummillî Lider Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının böyüklüyünü ifadə edərək deyirdi: *Xalqımız böyük xalqdır. Böyük tarixə, böyük mədəniyyətə malik olan xalqdır. Bu mədəniyyətimizi, onun qədimliyini, dünya miqyasında böyük şöhrətə malik olduğunu xalqımıza nə qədər dərinədən anlatdıra bilsək, bir o qədər də xalqımızda vətənpərvərlik hissini, vətəndaşlıq hissini, azərbaycançılıq hissini yüksəldərik.*

Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi kursu bugün də uğurla davam edir, yeni dövrün çağırışlarına, tələblərinə uyğun səviyyədə inkişaf edir, müasirləşir, Azərbaycan xalqının birliyini daha da möhkəmləndirir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev isə Ümummilli liderin layiqli davamçısı olaraq milli ideyanın qorunması, inkişafı və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsinə xidmət etmək baxımından çox böyük işlər görür. Məhz Azərbaycan prezidentinin rəhbərliyi altında ölkəmizdə 2000-ə yaxın məscid və digər dini məbədlər tikilmişdir. Pravoslav, katolik, alban kilsələrinin, sinaqoqların tikintisi və təmiri həyata keçirilmişdir.

Bunun fonunda müasir dövrdə həllini tapması yalnız bir əsas məsələ qalırdı: hüquqi və siyasi müstəvidə multikulturalizmin yerini müəyyən etmək. Və bunu Ulu Öndər Heydər Əliyev etdi.

O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Təbii olaraq, Ulu öndər etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü.

O qeyd etdi ki, etnik millətçilik, nəhayət etibarilə, etnik separatizmə, xalqlar arasında münafişəyə gətirib çıxarır. Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən, dilindən, irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Ulu öndərin dediyi kimi, həqiqətən də *Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udi da, kumik da, başqası da bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır.* Bu sözlər bu gün də son dərəcə əhəmiyyətlidir və belə bir aydın siyasi həqiqəti aktuallaşdırır:

biz, yəni Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar məhz bir yerdə, məhz azərbaycanlı olaraq dünya üçün maraqlı kəsb edə bilərik.

Bu gün tolerant ölkələrin içində ön sıralarda hesab edilən Azərbaycanda etnik proseslərin tarixi inkişafı müxtəlif millətlərə, dinlərə və mədəniyyətlərə mənsub olan insanların bir sosial mədəni mühütdə yanaşı yaşamasını təmin etmiş və onların mədəniyyət mübadiləsi vasitəsilə bir-birini zənginləşdirməsinə gətirib çıxarmışdır. "Novruz bayramı" bəzi ölkələrdə milli, bəzi ölkələrdə isə dini bayram kimi qeyd olunur. Azərbaycanda isə milli mənsubiyyətindən, islam dininin sünni və yaxud şiə mənəbi-nə aid olmasından asılı olmayaraq əhalinin böyük əksəriyyəti tərəfindən bu bayram şadlıqla qeyd olunur. Muğam ifaçılığı və saz sənəti etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşları tərəfindən öz incəsənətləri kimi qəbul olunur.

Bəlkə də Azərbaycan dünyanın yeganə ölkəsidir ki, burada müxtəlif dinlərin və məzhəblərin rəhbərləri daim görüşür, məsləhətləşir, ümumdövlət tədbirlərində birgə iştirak və çıxış edirlər. Dünya katolik və pravoslav kilsələrinin liderləri bu məzhəblər ayrıldıqdan sonra on əsrə yaxın müddətdə görüşmədikləri halda, Azərbaycanda pravoslav və katolik kilsələrinin rəhbərləri daim bir yerdə olurlar. Özü də Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə ilə birlikdə.

Azərbaycan bəlkə də dünyanın yeganə ölkəsidir ki, orada sünnilər və şiələr birlikdə vəhdət namazı qılırlar. Azərbaycanda müxtəlif dini etnik qrupların sosial inteqrasiyası tarixi inkişaf prosesində nəticəsində baş vermiş və bu inteqrasiyada titul millətin – Azərbaycan türklərinin tolerantlıq xüsusiyyətinin böyük rolu olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. N.Şəmsizadə. Azərbaycan ideologiyası
2. Ş. Vəliyev. Azərbaycanşünas alim.
3. V.Ömərov. Azərbaycançılıq və türkçülüyün qarşılıqlı münasibətləri.
4. M.Quliyev. Azərbaycançılıq ideyası və multikulturalizm fəlsəfəsinin vəhdəti.

XIX ƏSRİN SONU – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ERMƏNİLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZDA TÖRƏTDİYİ SOYQIRIM CİNAYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Qafqaz, Azərbaycan, terror, təcavüz, qiyam

Ключевые слова: Кавказ, Азербайджан, террор, агрессия, бунт

Keywords: Caucasus, Azerbaijan, terror, aggression, revolt

Qafqaz regionunda yaşayan xalqların faciəsinin kökü XIX-XX əsrin əvvəllərini əhatə edən dünyanı yenidən bölüşdürmək uğrunda mübarizəyə qalxmış imperialist dövlətləri tərəfindən ilk növbədə sultan Türkiyəsinə qarşı düşmənçilik məqsədi ilə məharətlə istifadə olunan fantastik “Böyük Ermənistan” xülyasıdır. Həmin saxta ideya uzun müddətdir ki, Ermənistanın geniş xalq kütlələrinə Kiçik Asiyanın, xüsusilə Zaqafqaziyanın bütün xalqlarının, eyni zamanda ermənilərin özlərinin də dəhşətli bədbəxtçiliyi olan “Daşnaksütyun” partiyası və digər millətçi təşkilatlar tərəfindən tarixi bir zərurət və bir həqiqət kimi aşılır.

Erməni millətçiləri uzun illər boyu erməniləri millətlərarası ədavətin qurbanı, əzabkeş bir xalq kimi göstərirlər. Əslində isə bunun məqsədyönlü bir siyasət olduğu hamıya bəllidir. Bunu Birinci Dünya müharibəsinin başlanması ərəfəsində Çar Rusiyasının İstanbuldakı səfirinin Daşnak partiyasına verdiyi məsləhət də aydın göstərir. Səfir demişdir: “Çalışmalıyıq ki, Bütün Avropanın gözündə ermənilər siyasi inqilabçı kimi deyil, türk özbaşınalığının qurbanı kimi görünsünlər” [7, s.152].

Qeyd etmək lazımdır ki, erməni liderləri dünya ictimai fikrində “əzabkeş erməni xalqı” obrazı yaratmaqla yalnız xarici himayədarların mərhəmətini qazanmaq məqsədi güdmürdülər. Onlar həmçinin, ermənilərin psixologiyasını öz məqsədlərinə tabe etmək, geniş xalq kütlələrini hər an öz məqsədləri üçün ayağa qaldırmaq niyyətində idilər. “Daşnaksütyun” partiyasının Misirdəki orqanı olan “Uyasber” qəzetinin baş məqalələrinin birində göstərilirdi: “Millətlərin gələcəkdə böyük toqquşmalarında hamı bir nəfər kimi ya bilavasitə, ya da dolaylı yolla iştirak etməlidir” [8]. Buradan da daşnakların gələcək çirkin məqsədlərini həyata keçirərkən bütün erməniləri bu işə cəlb etmək niyyətləri aydın görünür.

Bütün bu fəaliyyətin nəticəsi olaraq XIX əsrin 90-cı illərində Türkiyənin Sasun və Van əyalətlərində ermənilərin həyəcanları başlandı [3, s.85]. Bu həyəcanlar ermənilər tərəfindən həyata keçirilən kütləvi terrorlarla müşahidə olunurdu. Ermənilərin vəhşiliklərinin əyani sübutu kimi onların əməllərindən bir neçə fakt göstərmək məqsədəuyğun olardı. Belə ki, 1890-cı ildə ermənilər Ərzurum şəhərində 1 nəfəri öldürmüş, 3 nəfəri isə ağır yaralamış, İstanbul şəhərində isə 16 nəfəri qətlə yetirmişlər. 1894-cü ildə Qafqazlı Kırkor və keşiş Vartanın başçılıq etdiyi erməni quldur təstələri Osmanlı imperiyasının İranla sərhəddində yerləşən Hanazur yaşayış məntəqəsinə hücum etmiş, nəticədə burada yaşayan Mazrik tayfasından çoxlu kişi qadın və uşaq həlak olmuşdur. Həmin il Hamparsum Boyacyanın başçılıq etdiyi erməni quldur dəstəsi Muş şəhəri yaxınlığında yaşayan Bıkrəm və Zadyan tayfasına hücum etmiş, 50-dən çox insanı vəhşicəsinə qətlə yetirmişdilər.

1895-ci il sentyabrın 16-da Zeytun (indiki Süleymanlı) kəndindəki qiyam zamanı ermənilər 50 zabiti və 600 əsgəri əsir almış və sonra vəhşicəsinə öldürmüşdülər. Sentyabrın 26-da erməni quldurları Trabzon şəhərində 22 nəfər dinc əhalini öldürmüşdülər. Oktyabrın 9-da isə ermənilər Ərzincan şəhərinin bazar meydanında müsəlman ruhanini və bir neçə dindarı qətlə yetirmişdilər. Oktyabrın 21-də Ermənilər Kartel kəndinə basqın edərək 57 ev yandırmışlar. Daha sonra erməni quldurları Çukurhisara hücum edərək 150 kişi, 40 qadın və 95 uşağı vəhşicəsinə öldürmüş, 180 ev yandırmışlar [2, s.119-121].

Maraqlı faktlardan biri də odur ki, ermənilər təkcə türklərə qarşı qəddarlıq etmədilər. Onlar eyni zamanda törədilən vəhşiliklərdə iştirak etmək istməyən erməniləri də öldürürdülər. Məsələn, 1893-cü ildə Yozqatda qiyam etmiş ermənilər qiyamda iştirak etməkdən imtina edən Boğazkaya kəndinin ermənilərini öldürmüşdülər. 1895-ci il oktyabrın 15-də “Hınçaq” təşkilatının üzvləri Soğucaq kəndinin yaxınlığında onlarla əməkdaşlıq etməkdən imtina edən erməni keşiş Passihi edam etmişdilər. 1896-cı il yanvarın 6-da Van şəhərində erməni keşişi Boqos bəzi qiyamçı ermənilərin haqsız əməllərinin qarşısını almaq istədiyi zaman erməni quldurları tərəfindən öldürülmüşdür və s. [2, s.119-121]

Lakin üsyanlar Türkiyə ordusu tərəfindən yatırıldı. Van üsyanı yatırıldıqdan sonra üsyanın təşkilatçısı və iştirakçısı olan 10 minlərlə erməni Rusiya imperiyasının nəzarəti altında olan ərazilərə qaçdı [1, s.97].

Bəzi tədqiqatçılar göstərir ki, bu hadisələr zamanı çətin vəziyyətə düşmüş 300 min nəfərədək erməninin çox hissəsi Rusiyanın işğalı altında olan Cənubi Qafqaza miqrasiya etdi [5, s.437]. N.N.Şavrov bu hadisələrdən bəhs edərək göstərir ki, o vaxt Cənubi Qafqaza köçürülən və əksəriyyəti Şimali Azərbaycanda yerləşdirilən ermənilərin sayı 90 min nəfər idi [10, s.64].

Ermənilərin Türkiyədə həyata keçirmək istədikləri avantüraları boşa çıxdıqdan sonra onlar öz fəaliyyətlərinin əsas istiqamətini Cənubi Qafqaza yönəldilər. Bu ərazilərdə Rusiyadan himayədarlıq gören ermənilərin fəaliyyəti üçün münbit şərait var idi. Artıq bir neçə il ərzində “Daşnaksütyun” partiyasının Bakıda, Gəncədə, Şuşada, Azərbaycanın və Qafqazın bir sıra şəhərlərində təşkilatları yaradılmışdı [9, s.56].

“Daşnaksütyun” partiyasının ən qüvvətli təşkilatlarından biri erməni kapitalistlərindən geniş maliyyə yardımı alan Bakı təşkilatı idi. Erməni burjuaziyasının mənafeyini ifadə edən daşnaklar öz məqsədlərinə nail olmaq üçün kütlələrin milli hislərini alovlandırır, onlarda bir-birinə qarşı nifrət yaradır, aranı qızıdırırdılar [6, s.13-14]. Bu səbəbdən də 1905-1906-cı illər erməni-müsəlman qırğını məhz Bakıda başladı. 1905-ci il fevralın 2-də şəhərin “Parapet” (indiki Fəvvarələr) meydanında ermənilər tərəfindən Ağarza Babayev adlı bir azərbaycanlı öldürüldü. Buna cavab olaraq azərbaycanlılar konduktor işləyən Artyom adlı erməni öldürüldü. Bu iki qətl ermənilərlə azərbaycanlılar arasında kütləvi qırğına səbəb oldu. Elə həmin gün hər iki tərəfdən 13 nəfər öldürüldü. Qanlı qırğın fevralın 9-na qədər davam etdi. Nəticədə 1905-ci ilin 6-9 fevral hadisələrində Bakıda 262 nəfər öldürüldü [4, s.219]. Beləliklə, Bakıda başlanmış həyəcanlar digər ərazilərə də yayıldı.

1905-ci il mayın 10-da Naxçıvanda erməni-müsəlman davası başlandı. Vitse-qubernator Baranovski aranı qızıdırır, qəza rəisi Engel isə qərtlərdə fəal iştirak eldirdi. Nəticədə Naxçıvanda 100 nəfərə qədər erməni və azərbaycanlı öldürüldü [2, s.22].

1905-ci il mayın 23-də qubernatorun göstərişi ilə İrəvanda ermənilər müsəlmanlara qarşı təcavüzə başladılar. Qırğın İrəvan quberniyasının Üçmüədzin, Gümrü, Qırxbulaq, Qazançı, Kaman və s. kəndlərinə də yayılmış oldu [2, s.22].

1905-ci il avqustun 16-21-də Şuşada erməni-müsəlman qırğını başlandı. Nəticədə 100 nəfərə qədər erməni, 60 nəfərə qədər azərbaycanlı öldürüldü [2, s.23].

1905-ci il avqustun 20-25-də Bakıda ikinci dəfə erməni-müsəlman qırğını baş verdi və yalnız 3 gündən sonra general-qubernator Fadeyev sakitlik yaratmağa müvəffəq oldu [2, s.23].

1905-ci il avqustun 26-da Ermənilərin Cavanşir qəzasına basqını nəticəsində Azərbaycan kəndləri-Sərxaanlı, Kəmərlı, Qeyvənd, Çıraxlı və başqaları yerlə yeksan edildi, yüzlərlə azərbaycanlı qətlə yetirildi. Bu qırğınlarda ermənilərə tanınmış daşnak, sonralar 1918-ci il hadisələrində xüsusilə bədnam rol oynamış Hamazasp başçılıq edirdi [2, s.23].

1905-ci il noyabrın 18-də Gəncədə erməni-müsəlman qırğını baş verdi. Şəhərin mülki qubernatoru Kalaçev erməniləri, hərbi qubernatoru Takayşvili isə azərbaycanlıları silahlandırmaqla məşğul idi. Nəticədə hər iki tərəfdən xeyli sayda ölənlər və yaralananlar oldu [2, s.23].

1905-ci il noyabrın 23-də Tiflisdə də erməni-müsəlman toqquşması baş verdi. Lakin toqquşmaların qarşısı gürcü sosial-demokratlarının səyi nəticəsində tezliklə alındı [2, s.23].

Qırğınlar dövründə yüksək rütbəli məmurlara qarşı təşkil edilmiş terror aktlarının demək olar ki, hamısı “Daşnaksütyun” partiyasının üzvləri tərəfindən həyata keçirilmişdi. 11 may 1905-ci ildə general qubernator knyaz Nakaşidzenin qətlı “Daşnaksütyun” partiyasının Bakı komitəsinin qəsd planı əsasında həyata keçirilmişdi [4, s.219].

General Əlixanov, Yelizavetpol vitse-qubernatoru Andreyev, qəza rəisləri Boquslavski, Neşanski, Pavlov, polis rəisi Saxarov, nəzarətçi Ter-Saakov, sərhəd mühafizəsi polkovniki Bikov və polisdə adı qeydiyyata düşməmiş digərləri 1904-1906-cı illərdə erməni terrorunun qurbanları olmuşdular [4, s.219].

Yalnız 1906-cı ilin yanvar-fevral aylarında bu qırğınların qarşısını almaq mümkün oldu. Lakin, İmperialist dövlətlərin öz müstəmləkəçilik siyasətlərinin həyata keçirilməsi istiqamətində gördüyü tədbirlər, millətlərarası münasibətlər sahəsində səpilmiş zəhərli toxumlar hələ neçə onilliklər ərzində öz acı bəhrələrini verəcəkdı və bu gün də verməkdə davam edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPISSA), f. 276, siy. 8, iş 259.
2. Erməni terrorizmi və cinayətləri: Azərbaycanda, Türkiyədə və dünyada. (hadisə və faktların xronikası). Bakı: Elm, 1994, 184 s.
3. Аннинский А. История армянской церкви (до XIX века). Кишнёв, 1900, 308 с.
4. Багирова И.С. Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века. (1900-1917). Баку: ЭЛМ, 1997, 335 с.
5. Гурко-Кряжин В. Армянский вопрос // Большая Советская Энциклопедия, Т. III, М., 1926 (первое издание). Баку: Коммунист, 1990, 15 с.
6. Дашнаки (Из материалов департамента полиции). Баку: Коммунист, 1990, 39 с.
7. Кариби. Красная книга. Тифлис, 1920 // Изв. АН Азерб. ССР, серия истории, философии и права, 1989, № 4, с. 152-165.
8. Лалаян А. Контрреволюционный “Даşнакүстүн”, империалистическая война 1914-1918 гг // Революционный Восток, 1936, № 2-3.
9. Наджафов Б. Лицо врага: История армянского национализма в Закавказье в конце XIX-начале XX века. Баку: Шарг-Гарб, 1993, 336с.
10. Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани иностранцам. Баку: ЭЛМ, 1990, 156 с.

Əsgərova Xumar
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN TOPOSİSTEMİ MULTİKULTURALİZM VƏ BİRGƏYAŞAYIŞ ƏNƏNƏSİNİN TƏZAHÜRÜ KİMİ

Açar sözlər: toponimlər, xalqlar və etnik millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm

Key words: toponyms, interethnic and international interactions, multiculturalism

Ключевые слова: топонимы, межэтнические и межнациональное взаимодействие, мультикультурализм

Toponimik sferada dillərarası qarşılıqlı əlaqə – xalqlar, azsaylı etnik millətlərarası birgəyaşayış münasibətləri ilə şərtlənir. Azərbaycan ərazisində qeydə alınan yad dil mənşəli toponimik vahidlər Azərbaycan ədəbi dilinin onomastik sisteminin bir parçasıdır. Azərbaycan toposistemindəki əsas yad dil toponimlərinə İran (talış, tat, kürd) və Qafqaz (udin, saxur, avar, ləzgi, xınalıq, buduq, qırız) toponimləri aid edilir [1, s.66-67]. Qeyd edək ki, “yad dil” termini burada şərti xarakterlidir, çünki daxil olduqları toposistem üçün onlar doğma və özünəməxsusdurlar.

Talışlar - Azərbaycanın cənubunda kompakt şəkildə yaşayan xalqdır, ana dilləri Hind-Avropa dil ailəsinin İran qrupuna mənsub olan talış dilidir. Astara rayonunda xeyli sayda talışdilli oykonim mövcuddur: *Şiyəkəran* ‘Şirələnmiş evlər’, *Şəmətük* ‘Çayın ağzında çəltik tarlası’, *Ovala* ‘Su qalan yer’, *Vənəşikəş* ‘Bənövşəli sahədən keçən kiçik çay dərəsi’, *Tüləküvan* ‘Gilli dağda salınmış yaşayış yeri’, *Bursut* ‘Bazar, alış-veriş yeri’, *Balbau* ‘Kiçik qardaş’, *Vələpərqo* ‘Güllü, çiçəkli yer’, *Anbabu* ‘Anbar’, *Siyakəş* ‘Qaratorpaq’, *Sipiyəpart* ‘Ağkörpü’, *Sipiyadərə* hidronimi ‘Ağdərə’ mənasındadır.

Lənkəran ərazisində də talışdilli oykonimlər mövcuddur: *Viyan* ‘Söyüdlük’, *Vilvan* ‘Gülüstan, Güllü yer’, *Nüvədi* ‘Yenikənd’, *Velədi* ‘Qijili yerdə salınmış kənd’, *Viravul* ‘Söyüd güllü’, *Mikolan* ‘Mikayılın kəndi’. *Haftoni* – mineral bulaqdır. Hidronim öz adını *haft* ‘yeddi’ və *honi* ‘bulaq’ sözlərindən götürərək, *Yeddi bulaq* deməkdir. Ərazidəki *Murdab* gölü öz adını *murd* ‘ölü’ və *ab* ‘su’ sözlərindən götürüb, “ölü su, axmaz” mənasındadır.

Lerik rayonundakı talışdilli oykonimlərdən – *Pendi* ‘Yuxarı kənd’, *Jindi* ‘Aşağı kənd’, *Nisli* ‘Quzeydə yamac’, *Xozavi* ‘Söyüdlük’, *Zərdəbəre* ‘Sarıkeçid’, *Zərdoni* ‘Sarılıbulaq’, oronimlərdən – *Barzavu* ‘hündür təpə’, *Vooba* ‘Yel suyu’ dağ adlarını və *Volkaruk* ‘daşaraq ətrafı çevirən’ hidronimini qeyd etmək olar.

Yardımlı rayonu ərazisində talışdilli – *Jiy* ‘Aşağıkənd’, *Separadi* ‘Üç məhəllədən ibarət olan kənd’, *Horonu* ‘Təknəli bulaq’, *Honuba* ‘Bulaq yaxınlığındakı oba’ oykonimləri, Masallı rayonu ərazisində *Vilət* ‘Əyalət’, *Viləş* ‘Yayılan su’, *Ninəlov* ‘Nil ağacları’ və s. hidronimləri mövcuddur.

Tatlar – Azərbaycanın şimal rayonları və bir neçə Bakı kəndində yaşayan azsaylı xalqlardandır.

Bakı ətrafında taddilli oykonimlərə rast gəlinir: *Dübəndi* ‘İki sədd’, *Bilgəh* ‘bataqlıq, qamışlıq, gölməçə ərazi’, Abşeron rayonu ərazisində *Siyahdərə* ‘Qara dərə’ hidronimi, Sumqayıt yaxınlığında *Siyaku* dağı mövcuddur, yəni *Qara dağ*.

Quba ərazisində *Gürdəh* oykonimi təhrif olunmuş *girdə* ‘yumru’ və tat dilindəki *xari* ‘yer, torpaq’ sözlərindən əmələ gəlib ‘Yumru yer’, Xızıdakı *Veqver* hidronimi ‘qarşı tərəf’ mənasındadır.

Şabran ərazisindəki *Varafta* dağ silsiləsi tat dilindəki *var* ‘tərəf’ və *afta* ‘günəş’ sözlərindən yaranıb, *güney*, *gündüşən tərəf* mənasındadır. Şabran ərazisində *Zarraku* ‘Sarı dağ’ oronimi, İsmayılıda *Zərnava* ‘Sarı bulaq’ hidronimi aşkarlanmışdır.

Kürdlər – Naxçıvanın Culfa, Şərur, Ordubad rayonu, işğalaqədərki dövrlərdə Laçın, Kəlbəcər və Qubadlı rayonları ərazilərində yaşamış xalqdır. İran dil ailəsinə aid olan kürd dilində danışirlər.

Laçın rayonunda *Zerti* oykonimi ‘Sarıkənd’, Kəlbəcər ərazisinə aid *Zivel* oykonimi kürdcə ‘zolaq, şırım’ mənasındadır. Qubadlı ərazisindəki *Zilanlı* oykonimi orada yaşamış kürddili *zilanlı* tayfasının adı ilə bağlıdır.

Azərbaycanda yaşayan Qafqaz dillərinə mənsub xalqlar və kiçik etnik qruplara ölkəmizin şimalında yaşayan ləzgilər, gürcülər, ingiloylar, saxurlar, avarlar, udilər və başqaları daxildir.

Qusar rayonuna aid *Yarudağ* ‘Qırmızıdağ’ oronimində *yarı* sözü ləzgiyə ‘qırmızı’ deməkdir. Qusar və Xaçmaz ərazisinə düşən *Yasab* hidronimi öz adını ləzgi dilindəki *asab*, *esaba* ‘yan, yan tərəf’ sözündən götürmüşdür.

Avarlar – Azərbaycanın əsasən Balakən və Zaqatala ərazisində yaşayan böyük etnik qrupdur.

Balakən ərazisində bir çox avarmənsəli oykonim – *Qaysa* ‘Düşərgə’, *Kilsəbuqov* ‘Kilsə olan künc’, *Beretbinə* ‘Kol-kos ərazili binə’, *Cederovtala* ‘Dar tala’ və oronimlər – *Novuras* ‘Nohurun yuxarı hissəsindəki dağ’, *Çuqak* ‘bünövrə, əsas, başlangıç’ mövcuddur.

Balakən və Zaqatala rayonları ərazisindəki *Katex* hidronim avar dilindəki *kats* ‘keçid’ və udi dilindəki *xe* ‘su’ sözlərinin birləşməsindən düzəlib, *keçiddən axan su* mənasındadır. Zaqatala ərazisindəki *Mikliqor* hidronimi avar dilindəki *mikli* ‘palıd meşəsi’ və *qor* ‘çay’ sözlərindən düzəlib, *palıd meşəsindən axan çay* mənasını verir. *Rohnoör* hidronimi də avar dilindəki *rahno* və ya *roxno* ‘meşə’ və *ör* ‘çay’ sözlərindən düzəlib, *meşə çayı* mənasındadır. *Vohitala* oykonimi avarca *vəhi* ‘adam itən, adam azan’ və *tala* sözlərindən ibarət olub, *adam azan tala* mənasındadır. Qışlaq yeri olan *Ruçuq* dağı öz adını avar dilindəki “ağıl, yataq” sözündən götürmüşdür. Əraziyə məxsus *Reçixgel* oronimi ‘ağcaqayın meşəsi olan yamac’ deməkdir.

Saxurlar – Zaqatala, Qax, Balakən rayonlarında məskunlaşan etnik rəngarəngliklərimizdəndir.

Qax rayonu ərazisindəki *Maki* dağı öz adını saxur dilindəki *maxi* sözündən almışdır, ‘təzə köçmüş adamlar tərəfindən salınmış kənd’ deməkdir.

Udilər – Oğuz rayonunda və Qəbələnin Nic qəsəbəsində kompakt şəkildə yaşayan xalqdır.

Oğuz rayonu ərazisindəki *Vasincan* dağı öz adını udi dilindəki *vah* ‘dindar’ sözündən və ərazidə yaşamış türkdilli *Sincan* tayfasının adından götürmüşdür, yəni *dindar sincan*.

Balakən ərazisində *Mazımçay* ‘Ağçay’ hidronimində udi dilinə məxsus *matsi* ‘ağ’ sözünü yerli azərbaycanlılar *mazım* kimi tələffüz etmişlər. *Matsex* isə Zaqatala rayonu ərazisində çaydır, udi dilindən tərcümədə “Ağsu”, “Ağçay” mənalarını verir [2, s.44];

Toposistemimizin əsasən İran qrupu dillərinə mənsub leksik vahidləri özündə ehtiva etməsi təbiidir. Belə ki, bu ərazidə yaşayan millətlərin böyük hissəsi İran qrupu dil ailəsinə mənsub olan talış və tat xalqlarının payına düşür. Onu da qeyd edək ki, uzun müddət eyni coğrafi ərazidə xoş birgəyaşayış münasibətləri zəminində milli adət-ənənə və mədəni-məişət nümunəsi baxımından bir-birinə qaynayıb-qarışmış, bir-birinin dilini eşitməyə artıq çoxdan alışmış insanlar bu toponimlərdə heç də yadlıq, ögeylik hiss etmirlər. Elə toponimlərin həm ikidillilik (ləzgi-Azərbaycan - *Yarudağ*; udi-Azərbaycan - *Mazımçay*; avar-Azərbaycan - *Beretbinə*; talış-Azərbaycan - *Sipiyadərə*; tat-Azərbaycan - *Gürdəh*), həm də təkdillilik (*Maki*, *Matsex*, *Qaysa*, *Reçixgel*, *Sipiyəpart*, *Volkaruk*, *Zərdoni*, *Zerti*) prinsipinə əsaslanması da bunu sübut edir.

Ölkəmizdə qarşılıqlı anlaşma və milli-mədəni dəyərlərə hörmət mühitində yaşayan bütün millətlərin, milli azlıqların və azsaylı etnik qrupların nümayəndələri Azərbaycan adlı bütöv ailəni təmsil edir, müxtəlif elm və idman yarışlarında vahid bayraq altında qürurla çıxış edirlər.

Azərbaycan ərazisində yaşayan xalqlara və azsaylı etnik millətlərə məxsus regional dillərin (tat, talış, kürd, ləzgi, avar, udi dillərinin) Azərbaycan toponimik sferasında rəsmi dövlət dili ilə eynihüquqlu mövqeyi məlum coğrafiyada yaşayan insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, müştərək zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq, səmimi birgəfəaliyyət mühiti, xoş birgəyaşayış münasibətləri, mədəniyyətlər-arası dialoq, multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinin təzahürüdür və sözügedən dil komponentlərinin “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”ndə iştirakı dövlətin milli mədəniyyətinə əvəzsiz töhfə və dövlət dilinin leksik xəzinəsinə inteqrasiyası kimi dəyərləndirilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, T.M. Azərbaycan toponimikasının əsasları / T.M.Əhmədov. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 1991, – 312 s.
2. Гейбуллаев, Г.А. Топонимия Азербайджана (историко-этнографическое исследование) / Г.А.Гейбуллаев. – Баку: ЭЛМ, – 1986, – 116 с.
3. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti: [2 cilddə] / AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007. – c.1. – 304 s.; – c.2. – 304 s.

Hümmətova Günel **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN BANİSİ – ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV

Açar sözlər: Heydər Əliyev, multikulturalizm, siyasət, qanun

Keywords: Heydar Aliyev, multiculturalism, politics, law

Ключевые слова: Гейдар Алиев, мультикультурализм, политика, право

Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə gəlməsi ilə yeni müstəqillik əldə etmiş dövlət öz siyasət-iqtisadi gücünü qüvvələndirmək istiqamətində bir neçə tədbirlər görməyə başladı. İlk öncə müxtəlif etnik qrupa daxil olan milli qrupların hüquq-bərabərliyini qorumaq və mədəni müxtəlifliklərin inkişafına şərait yaratmağa başladı. Eyni zamanda dövlətin din münasibətlərini nizama salmaq, dövlətin xarici siyasətin düzəlmət və yeni yaranmış bir dövlətin iqtisadi siyasətini gücləndirmək və həyata keçirtmək üçün bir sıra xarici təşkilatlara üzv olmanın vacibliyini əsas götürərək, Heydər Əliyev 1992-ci il martın 2-də BMT-nin üzvlüyünə qəbul edildi. Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-cü il oktyabr ayının 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi ilə bağlı keçirilən rəsmi andiçmə mərasimindəki çıxışında bu sahədə həyata keçirəcəyi işlər haqqında və vacibliyi barəsində *"respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yeridilməsidir. Qarşıda böyük vəzifələr durur. Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir. Vəzifə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabər hüquqlu, qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmlətmək üçün, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir"* [1, s.396] kimi sözləri və vədləri vermişdir. Həm yeni yaranmış müstəqil dövlət özünəməxsus prinsip və xüsusiyyətlərlə fərqlənmək, həm də müxtəlif istiqamətli daxili və xarici siyasəti həyata keçirtmək üçün xalqın ümumi rəyi ilə yaradılmış və 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul olunmuş Konstitusiyaya əsasən onun tam bir varlıq kimi yaşamasına, fəaliyyətinə, ictimai-siyasi, iqtisadi və mənəvi həyatın bütün sahələrində təmsil etdiyi vətəndaşların maddi və mənəvi tələbatının fasiləsiz təmin edilməsinə, eyni zamanda dövlətin etnik birliyini təşkil edən müxtəlif etnik birliklərin hüquq və bərabərliyini qanun əsasında qorunmasını təmin etdi. Konstitutsiyanın bəzi maddələri insan hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə bağlıdır. Bu qanunlar da 1948-ci il dekabrın 10 da Birləşmiş Millətlər təşkilatının qəbul etdiyi “İnsan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlar haqqında bəyannaməsinin” qanunları ilə uyğunluq

təşkil edir. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 10-cu maddəsində Azərbaycan başqa dövlətlərlə və xarici aləmlə əlaqələrini beynəlxalq hüquq normaları və ölkənin maraqlarını nəzərdə tutan prinsiplər əsasında qurulması kimi hüquqi qanunları əks etdirmişdir. Bütün bu hüquq və qanunların, maddə və bəndlərin hər birinin özünün həyata keçirdiyi funksiyası vardır ki, onlardan biri də xarici siyasətin həyata keçirilməsidir. Ulu Öndərin multikulturalizm və toleranlığın inkişafı uğrunda apardığı işlər barədə danışdıq da ilk öncə Azərbaycanda yeni məscidlərin tikilməsi, ziyarətgah və dini məbədlərin əsaslı şəkildə təmir-bərpa edilməsi, abadlaşdırılması istiqamətində apardığı işləri qeyd edə bilərik. Beləki müstəqillikdən öncə 17 məscidin mövcud olması və müstəqillikdən sonra onların sayının 1236-ya çatdırılması Ulu Öndərin bu sahəyə verdiyi xüsusi diqqət və qayğıdan ibarətdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev islam dininin mənsublarına göstərdiyi qayğı və diqqəti ölkəmizdə yaşayan digər dinlərin mənsublarından da əsirgəməyərək öz düşüncələri və əməlləri ilə ölkəmizdə tolerant mühiti formalaşdırıb, inkişafına təkan verib ki, bu da bütün vətəndaşlar üçün örnək rolunu oynayaraq mədəni müxtəlifliyin inkişafını təmin edib. Eyni zamanda Heydər Əliyev digər din nümayəndələrinə qarşı yüksək dini dözümlülük nümayiş etdirməklə yanaşı, onları da heç vaxt diqqətdən kənar saxlamayıb, arzu və istəklərini həyata keçirib, problemləri ilə yerində tanış olmaqdan ötrü tez-tez ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kilsə və sinaqoqlarda olub və bütün problemlərin həlli ilə yaxından maraqlanıb.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev Siyasəti: TOLERANTLIQ (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər), Bakı, 2015, 502 s.

Heydəröva Leyla
Azərbaycan Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANDA İLK PREZİDENTLİK DÖVRÜ

Açar sözlər: prezident, konstitusiya, islahatlar, toleranlıq.

Key words: president, constitution, reforms, tolerance.

Ключевые слова: президент, конституция, реформы, толерантность.

Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyev 10 may 1923-cü ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycana üç dəfə rəhbərlik etmişdir – 1969-1982, 1993-1998, 1998-2003-cü illərdə. Heydər Əliyev 1964-cü ildə Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin müavini, 1967-ci ildə general-mayor rütbəsində sədri təyin edilmişdir. Vəli Axundovdan sonra Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik edən Heydər Əliyev 1969-cu il avqustun 5-də özünün islahat platformasını irəli sürdü. Qısa müddətdə idarəçilik sistemini möhkəmləndirdi, kadrlara qarşı tələbkarlığı artırdı. Rüşvətxorluq və korrupsiyaya qarşı ciddi mübarizəyə başladı. 1944-cü ildən 1967-ci ilədək Heydər Əliyev sırası ilə Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin rəhbəri vəzifəsində şərəfli bir yol keçmişdir. Sovet İttifaqında dövlət təhlükəsizliyi generalı olan ilk azərbaycanlı idi [3, s 306].

1991-ci il 18 oktyabrda "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı" qəbul edilərkən Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi 71 il sonra bərpa olundu. Dekabrın 25-də M.Qarbaçovun istefası ilə SSRİ-yə hüquqi cəhətdən son qoyulur. Bundan sonra Rusiya hərbi qüvvələrinin köməyi ilə ermənilər Azərbaycana qarşı hərbi əməliyyatlara başladı. Azərbaycan iqtidarının ölkənin maraqlarını təmin edə biləcək siyasəti olmadığı üçün Dağlıq Qarabağ problemi həll oluna bilmədi.

1993-cü ildə xalq Qurtuluş hərəkatı başlatdı. 91 nəfər ziyalı "Səs" qəzeti vasitəsilə Heydər Əliyevə müraciət edərək onu siyasətə dəvət etdilər. 1993-cü ilin iyununda Gəncədə Surət Hüseynov, cənubda "Talış-Muğan Respublikası" yaratmağa çalışan Əlikram Hübətov, şimal-şərqdə isə "Ləzgi dən dövləti" yaratmaq istəyənlər qiyam qaldırdılar. Surət Hüseynov Ali Məclisin istefasını tələb edərək Gəncədən Bakıya hücum etməsi vətəndaş müharibəsinin başlanması idi. Elçibəyin Heydər Əliyevə müraciət etməsi, Heydər Əliyevin Gəncədə Surət Hüseynov ilə danışıqlar aparması qardaş qırğının qarşısını alınması ilə sonlanır. 1993-cü il 15 iyun Heydər Əliyev Ali Sovetin sədri seçilir. Həmin gün "Milli

"Qurtuluş Günü" kimi tarixə düşür. 1993-cü il hadisələrindən sonra xalq oktyabrın 3-də Heydər Əliyevi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçdi.

Heydər Əliyev prezidentlik fəaliyyətinə başladıqdan sonra Azərbaycanda baş verən milliyətçilik məsələlərini aradan qaldırdı və parçalanmanın qarşısını almaq üçün azərbaycançılıq ideologiyasını irəli sürdü. Çünki yenicə dövlətçiliyini bərpa etmiş Azərbaycanın vahidliyini, bölünməzliyini qoruyub saxlamaq əsas şərtlərdən biri idi. Prezident çıxışlarında tez-tez "Hər bir insan üçün onun milli mənsubiyyəti qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam" qeyd edirdi. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev idarəçiliyində tolerant xüsusiyyətlərini göstərmiş, multikulturalist siyasəti başlatmışdır. Milli azlıqlara hörmətlə yanaşmış, adət-ənənələrinin qoruyub saxlamaqlarına imkanlar yaratmışdır.

Hakimiyyətinin ilk illərində - 1994-cü il 9 avqust fərmanında cinayətkar qrup və dəstələri, silah-sursatların aşkar edilməsi cəmiyyətdə sabitlik yaratdı. 1996-cı ildə Narkomaniyaya qarşı komissiya yaradılır. 1994-cü ildə manat yeganə ödəniş vasitəsi oldu. Azərbaycan Beynəlxalq Valyuta Fondu və Ümumdünya Bankı ilə müqavilələr bağlandı. İnflyasiya kəskin surətdə 1998-ci ildə aradan qalxdı. 1996-cı ildə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə "Torpaq islahatı" və "Sudan pullu istifadə" haqqında qanunlar qəbul edildi. "Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı" hazırlandı. Bütün bunlar nəticəsində böhran aradan qalxdı, Azərbaycan sürətlə inkişaf etdi.

1994-cü il mayın 12-də Qırğızistanın paytaxtı Bişkekdə Azərbaycan, Rusiya, Ermənistan arasında Qarabağ müharibəsini "Bişkek protokolu" ilə dayandırmışdır. Ordu quruculuğunu möhkəmləndirmək məqsədilə atəşkəs əldə olundu [1, s.492]. Münaqişə ilə əlaqədar 1994-cü ilin dekabrında Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Macarıstanın paytaxtı Budapeştdə ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri təsisatı yaradılmışdır.

1994-cü il 20 sentyabrda "Əsrin müqaviləsi" imzalandı. Müqaviləyə əsasən, Azərbaycan Neft Fonduna 230 milyon ABŞ dolları həcmində vəsait gəldi. 14 ölkənin 30 neft şirkəti ilə müqavilələr imzalandı. Bakı-Supsa və Bakı-Novorossiysk neft kəmərləri çəkildi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri tikildi.

1995-ci ildən etibarən Azərbaycan tamamilə möhkəmlənmiş, artıq yeni bir mərhələyə daxil olmuşdu. Dövlət quruculuğunda işlər aparmaq üçün ictimai-siyasi sabitlik yaradılmışdı. Demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu aparılırdı. 1995-ci ilin noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyası qəbul edildi. Konstitusiyaya görə, Azərbaycan hüquqi, dünyəvi, demokratik və unitar ölkədir. 158 maddəsindən 48-i insan hüquqlarına həsr edilmişdir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsinə əsasən, mənşəyindən, irqindən, dinindən, dilindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında hər kəsin hüquq və azadlıqları müdafiə olunur.

Demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunda mühüm addımlardan biri də elə həmin tarixdə – 1995-ci il 12 noyabr demokratik parlament seçkiləri keçirilir. Ümumxalq səsverməsi nəticəsində müstəqil Azərbaycanın ilk demokratik parlamenti yaradılır. Milli Məclisə müxtəlif partiyaları təmsil edən 125 deputat seçildi. Əsasən YAP-çıların təşkil etdiyi parlament Azərbaycanda siyasi, iqtisadi, hüquqi, demokratik islahatlar həyata keçirirdi. Milli Məclisin hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir.

XX əsrin sonunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tarixi "Böyük İpək Yolu"nun bərpası işinə başladı. 1998-ci il sentyabrın 8-də Bakıda "İpək yolu"nun bərpası üzrə beynəlxalq konfrans keçirildi. Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında əsas çəxtərəfli saziş və Bakı bəyannaməsi imzalandı. Bu konfransda yaradılan beynəlxalq təşkilatın mənzil qərargahı Bakıda yerləşdirildi. Belə ki, Avropa ilə Asiyandan keçən ticarət yolları Azərbaycan ərazisindən keçəcəkdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən bu konfransda 9 ölkənin – Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Ukrayna, Moldova, Rumıniya, Bolqarıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan dövlət başçıları, 13 beynəlxalq təşkilat, 32 dövlətin nümayəndə heyəti iştirak etmişdir. Azərbaycan TƏSİS-TRASEKA proqramları çərçivəsində Avropa-Asiya istiqamətində tranzit yüklərinin daşınmasının həcmi 10 dəfə artırıldı [2, s.310].

Kraliça II Elizabet Heydər Əliyev ilə ilk dəfə 1995-ci ildə Londonda keçirilən II Dünya müharibəsinin 50 illiyi qələbə şənliyində görüşmüşdür. Daha sonra liderlərin görüşü 1998-ci il iyunun 21-də Bukingem sarayında olub. Kraliça ümummilli liderimiz üçün demişdir: "Heydər Əliyevin Azərbaycanın inkişafında və ölkələrimiz arasında əlaqələrin gücləndirilməsində əvəzsiz xidmətləri olmuşdur."

Bütün bunlar nəticəsində 1998-ci il oktyabrın 11-də keçirilən prezident seçkilərində xalq yenidən Heydər Əliyevi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçdi. Onun siyasəti və idarəçiliyi bu gün də davam etdirilir. Məhz 2016-cı il Azərbaycanda "Multikulturalizm ili" elan edilmişdi.

Ədəbiyyat:

1. XX əsr Azərbaycan tarixi II cild. Prof. T.T. Vəliyevin ümumi redaktəsilə, Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı-"Təhsil"-2009, s 489-502.
2. Azərbaycan tarixi 7 cildə VII cild. Bakı-Elm-2008, s 320-349.
3. Qasımlı Musa. Heydər Əliyev - istiqlala gedən yol: 1969-1987-ci illər, Bakı Universiteti Nəşriyyatı 2006, s 608.
4. Mahmudov Yaqub Mikayıl oğlu. Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi, Bakı – Təhsil – 2005, 140 s.

Mustafayeva Hümeyrə
Bakı Mühəndislik Universiteti

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA MULTİKULTURAL SİYASƏT

Açar sözlər: dövlətçilik, demokratiya, azərbaycançılıq, bərabərlik, ədalətlik

Ключевые слова: государственность, азербайджанизм, равенство, справедливость

Key words: statehood, democracy, Azerbaijanism, equality, justice

Bütün mənalı həyatını xalqına həsr etmiş Heydər Əliyevin dövlət xadimi kimi zəngin fəaliyyəti Azərbaycanın tarixində dərin iz buraxaraq əsl dövlət idarəçiliyi məktəbinə çevrilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev bizim üçün elmi prinsiplərə və zəngin intellektual potensiala əsaslanan mükəmməl bir dövlətçilik konsepsiyası yaratmış, dövlət idarəçiliyi sahəsində dərin elmi-nəzəri və praktiki irs qoymuşdur.

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaradılmasındakı xidmətləri onun sovet dönəmindəki seçdiyi xətlə çox əlaqəlidir. 1969-cu il iyulun 14-də Heydər Əliyevin Azərbaycan partiya təşkilatına rəhbər seçilməsi onun liderlik keyfiyyətlərinin, təşkilatçılıq istedadının və intellektual qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi idi. Azərbaycanın siyasi tarixində yeni bir mərhələ açmış bu hadisə ilə xalqımızın həyati problemlərinə, prinsipial məsələlərinə yeni ideoloji, konseptual və fəlsəfi yanaşmaların əsası qoyuldu. Bu, eyni zamanda gələcəyə istiqamətlənmiş strateji məqsədlər güdən özünəməxsus rəhbərlik və idarəetmə fəlsəfəsinin başlanğıcı idi. Heydər Əliyevin gərgin əməyi, qətiyyəti, fitri idarəçilik qabiliyyəti və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində Azərbaycan keçmiş ittifaqın geridə qalmış əyalətindən bütün sahələrdə sürətlə inkişaf edən, yüksələn respublikaya çevrildi. XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Heydər Əliyevin rəhbərlik məharəti nəticəsində Azərbaycan cəmiyyət həyatının bütün sahələrində nəinki sürətli yüksəliş mərhələsinə qədəm qoymuş, həm də Azərbaycanda milli özünüdərk prosesi xüsusilə qüvvətlənmişdir. Həmin proses çətin illərdə Heydər Əliyev tərəfindən çox böyük həssaslıq və uzaqgörənliklə idarə olunur və tənzimlənirdi.

Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən Azərbaycanın rəhbərliyinə gələndə bitkin dövlətçilik konsepsiyasına malik idi. Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik konsepsiyasının əsasını ölkə daxilində, regionda və beynəlxalq aləmdə cərəyan edən proseslərin mahiyyətinin, məqsədlərinin və arxasında dayanan qüvvələrin öyrənilməsi, qiymətləndirilməsi və vəziyyətə uyğun fəaliyyət proqramının hazırlanması təşkil edirdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı az bir müddət içində Azərbaycanda dövlət quruculuğu istiqamətində düşünülmüş, məqsədyönlü, ardıcıl, çevik dövlət siyasəti həyata keçirilməyə başlandı. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu proqramında güclü dövlət anlayışı xüsusi yer tuturdu. Onun düşündüyü güclü dövlət mükəmməl mərkəzi və yerli idarəetmə mexanizmi, sabit ictimai-siyasi həyatı, işlək qanunları, ədalətli cəmiyyəti olan, insanları dəyərləndirilən və qabiliyyətinə görə proseslərə cəlb edilən, milli birliyə malik bir sistem tələb edirdi. Cəmiyyətin və dövlətin bütün sferalarını bürümüş dərin böhran şəraitindən çıxış yolu yalnız dövlət hakimiyyətinin radikal şəkildə gücləndirilməsindən, sosial, iqtisadi və siyasi proseslərin dövlət tənzimlənməsinin genişləndirilməsindən ibarət idi. Bu-

nun üçün ölkədə yaşayan milli azlıqların, xüsusilə də ölkənin şimalında və cənubunda sıx şəkildə yaşayan etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi çərçivəsində əlaqələrin gücləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi ki, bu da hər şeydən əvvəl, dövlətin sabitliyinin təmin olunmasında, məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi, ümumi təşkili, tənzimləmə və əlaqələndirmə mexanizmlərinin, vahid nəzarət sisteminin hərtərəfli və təcridən yaxşılaşdırılması yolu ilə ölkədə idarəolunamlığın bərpasını və dövlət idarəetməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsini nəzərdə tuturdu. Beləliklə, Heydər Əliyevin müstəqillik dövründəki hakimiyyətinin ilk illəri yeni dövlət idarəçiliyi sisteminin yaradılması və dövlət nizam-intizamının möhkəmləndirilməsinə, ölkədə baş alıb gedən qanunsuzluğun qarşısının alınmasına, ictimai-siyasi sabitliyin yaradılmasına, milli birliyə və vətəndaş həmrəyliyinə nail olunmasına sərf edildi. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi milli dövlətçiliyimizin ideya əsasını, milli ideologiyanın əsasını məhz Heydər Əliyev yaratmışdır. Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə başlıca qayəsini müstəqillik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, ədalətlik, demokratiya, milli tərəqqi, dünyəvilik kimi ümumbəşəri dəyərlər təşkil edən yeni bir ideologiyanın əsası qoyulmuşdur. Heydər Əliyev nəinki müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması konsepsiyasını işləyib hazırladı və həyata keçirdi, eyni zamanda Azərbaycan vətəndaşlarını birləşdirən, xalqımızı beynəlxalq aləmdə vahid amal, əqidə, məqsəd və məram ətrafında səfərbər edən milli təlim - azərbaycançılıq ideologiyasını da yaratdı. Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni bir məzmun verərək onu bütöv bir xalqın - bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla bağlılığı olan bütün soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin milli birlik platformasına və milli ideologiyasına çevirdi. Dövlət idarəetmə sisteminin yaradılması çətin və həm də uzun sürən bir prosesdir. Bunun üçün dövlətin, cəmiyyətin bütün üzvlərinin, əhalinin bütün sosial təbəqələrinin, bütün ictimai təşkilatların birgə səyi, lazımı normativ-hüquqi bazanın yaradılması lazımdır. Bu isə gərgin fəaliyyət tələb edir. Belə ki, 1995-ci ildə Konstitusiyaya komissiyası yaradıldı və Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası dünya standartlarına uyğun şəkildə hazırlanıb 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq referendumu yolu ilə qəbul olundu. Bununla da müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğunun əsasları qoyulmuş oldu. Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi bir dövlət olaraq insan hüquqlarının prioritetini və hakimiyyət bölgüsünü özünün gələcək inkişaf yolu kimi seçdi. Heydər Əliyevin hazırladığı xarici siyasətin əsasını ilk növbədə milli müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi, beynəlxalq hüquq normalarına, dövlətlərin hüquqlarına, sərhədlərin bütövlüyünə və toxunulmazlığına hörmətlə yanaşılması, bütün mübahisəli məsələlərin sülh və danışıqlar yolu ilə həll edilməsi, qarşılıqlı surətdə faydalı iqtisadi, elmi və mədəni əməkdaşlıq yaradılması, dövlətlərarası əlaqələrə mane olan hər cür məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması prinsipləri təşkil etdiyi bütün dünya qarşısında bəyan edildi. Müstəqillik illərində Heydər Əliyevin hazırladığı daxili siyasətin əsasını isə ölkənin hər bir vətəndaşına azad, sərbəst yaşamaq, sərbəst ana dilində danışmaq kimi hüquqlarını təmin etmək və milli müxtəlifliklərin mədəni və sosial iqtisadi rifahını yaxşılaşdırmaq imkanları yaratmaq təşkil etdi. Bu siyasətin əsas mahiyyətində multikultural islahatlar, ölkədə yaşayan milli-etnik müxtəlifliklərinin hüquqlarının müdafiə olunması, etnik azlıqların mədəniyyətinin inkişafının təmin edilməsi, dünya azərbaycanlılarının birliyinə nail olmaq kimi prioritet sahələr də dururdu. Heydər Əliyevin hazırladığı dövlətçilik konsepsiyası ölkə vətəndaşlarının qanun qarşısında bərabərliyini, ölkənin maddi və mənəvi dəyərlərindən bəhrələnmək və qabiliyyətinə görə bütün sahələrdə təmsil olunmaqda onlara bərabər imkanların yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Heydər Əliyevin dövlətçilik konsepsiyasının mühüm bir sahəsini Azərbaycanda ədalətli vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması, insan potensialının quruculuq işlərinə cəlb olunması, sosial ədalət prinsiplərinin bərqərar olması və insanların öz dövlətinə və dövlətçiliyinə inamının artırılmasına xidmət təşkil edirdi

Heydər Əliyevin dövlətçilik konsepsiyası əsasında yaradılmış müasir Azərbaycan dövləti müstəqillik yollarında bugünkü sivil dünyanın qanunlarına uyğun inkişaf edir və getdikcə möhkəmlənir. Üzümüzə açılmış yeni sivil dünyanın mütərəqqi idarəçilik üslubu, forma və metodları müntəzəm olaraq öyrənilir və yaradıcılıqla tətbiq olunur, tarixi təcrübəyə asanlıqla yeni şəraitə uyğunlaşdırılan idarəçilik sistemimiz getdikcə zənginləşir, inkişaf edir. Cənab İlham Əliyev pragmatik siyasətçi olaraq dövlətçilik ənənələrinə sadıq qalaraq multikulturalizm siyasətini uğurla davam etdirir. Multikultural islahatların fundamental prinsiplərinin sistemli surətdə reallaşdırılması, birgə yaşayış, mədəni müxtəlifliyin qorunması və inkişaf etdirilməsi, insan hüquqlarının təmin edilməsidir. Ölkəmizdə əsrlərlə yaşayan milli azlıqların ana dilində təhsil alması, eyni zamanda ana dilində olan dərslərin nəşr olunması, orta

və ali təhsil müəssisələrində rus dili bölmələrinin sayının artırılması, bu istiqamətdə kadr potensialının hazırlanması, digər respublikalarda yaşayan azərbaycanlı şagirdlərin ana dilində dərsliklərlə təmin olunması əsas prioritet məsələlərdəndir. Ötən müddətdə elm və təhsilimizin üzləşdiyi problemlərin aradan qaldırılması məsələsi artıq həm də Azərbaycanın gələcək inkişaf modelinin əsasını formalaşdıran başlıca amil kimi gündəmə gətirilmiş, insan kapitalının formalaşmasına xidmət edən dünyəvi ümum-təhsil hərəkatı geniş vüsət almışdır. Hazırda həyata keçirilən “Gənclərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almalarına dair 2022-2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində isə hər il 400 nəfər olmaqla, ümumilikdə 2000 nəfərədək vətəndaşımızın xaricdə nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində bakalavriat və magistratura səviyyələrində təhsil alması planlaşdırılıb. Proqramın icrasının iki ilində dünyanın 113-dən çox nüfuzlu xarici ali təhsil müəssisəsinə 752 gənc təhsil almaq üçün göndərilmişdir. Onların arasında müxtəlif etnik azlıqların nümayəndələri vardır.

Hüseynova Mətanət
Bakı Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ TƏBLİĞİNDƏ TELEVİZİYANIN ROLU

Açar sözlər: Heydər Əliyev, televiziya, azərbaycançılıq, milli ideologiya

Key words: Heydar Aliyev, television, Azerbaijaniism, national ideology.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, телевидение, азербайджанизм, национальная идеология.

Demokratik cəmiyyət quruculuğunun formalaşmasında mühüm yer tutan kütləvi informasiya vasitələri ölkəmizin müstəqilliyə qovuşmasında, eyni zamanda milli şüurun formalaşmasında və maariflənmə prosesində hər zaman önəmli mövqeyi ilə seçilmişdir.

Bu prosesdə, xüsusilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin media sahəsində atdığı addımlar, həyata keçirdiyi islahatlar çox mühüm rol oynamış, mətbuatın bugünkü uğurlarına, əldə etdiyi ciddi nailiyyətlərə “qapı açmış”dır. Ümummilli liderin xalqın həyat tərzinə, adət-ənənəsinə, milli-mənəvi dəyərlər sisteminə yönəlik baxışları, azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşmasına istiqamətlənmiş siyasəti onun ölkəyə rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə KİV-in prioritet məqsədlərindən olmuşdur. Burada xüsusilə özünün zəngin ifadə vasitələri ilə seçilən televiziyanın rolunu vurğulamaq lazımdır. İlk dövrlərdə fəaliyyəti ciddi maneələr və senzura ilə məhdudlaşdırılan Azərbaycan televiziyası gerçəklikləri olduğu kimi yayımlaya bilmirdi. Əhalinin vahid ideologiya ətrafında birləşməsinə mane olan ictimai-siyasi mövzular televiziya da öz əksini tapa bilmirdi. Sonralar xalqın azadlıq motivləri televiziyanın aparıcı mövzularına çevrilməyə başladı. Azərbaycan Televiziyasının əməkdaşları ölkədə ermənilər tərəfindən törədilən qanunsuz hərəkatlərə son verilməsini, beynəlxalq hüquq normalarına əməl olunmasını daha tez-tez önə çəkir, xalqın haqlı tələblərini dilə gətirirdilər [1]. Məhz gerçəklikləri əks etdirən yayımlara mane olmaq məqsədilə 19 yanvar 1990-cı ildə Qanlı Yanvar faciəsi baş verəndə Azərbaycan Televiziyasının enerji bloku partladıldı. Azərbaycan Televiziyasının sıxışdırılmış fəaliyyəti Azərbaycan dövlət müstəqilliyini qazanana qədər davam etdi.

Ulu Öndərin müdrik siyasəti və zəngin idarəçilik bacarığı sayəsində azərbaycançılıq ideologiyasının, milli həmrəyliyin, ümumxalq birliyinin əsası qoyuldu. Heydər Əliyev müstəqilliyin və dövlətin möhkəmləndirilməsində azərbaycançılıq ideologiyasının, milli özünüdərkini əhəmiyyətini çox yaxşı anlayırdı: “Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” [4].

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra dövlətin milli birlik ideyalarını əks etdirən və dövlətçiliyimizi qorumağa istiqamətlənmiş jurnalistika formalaşdı. Xüsusilə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində 1994-cü il sentyabr ayının 20-də imzalanan “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanda mətbuat üçün də yeni səhifə açdı. “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə rolunu artırdı, xarici ölkələrlə əməkdaşlıq imkanlarının inkişafına və dərinləşməsinə öz müsbət təsirini göstərdi.

Bununla bərabər, Heydər Əliyev xalqı öz sərvətlərinin sahibi kimi prosesdə iştiraka cəlb etdi, onları bir ideya ətrafında birləşdirdi. Həmin dövrdə ölkədə baş verən bütün proseslərin, həyata keçirilən dövlət layihələrinin televiziya ilə işıqlandırılması cəmiyyəti bir ideya ətrafında, ölkənin gələcək inkişafına yönəlmiş məqsəd naminə birləşdirdi.

Vahid ideologiyanın formalaşması, qorunması, inkişafı fonunda televiziya ölkədə həyata keçirilən proseslərin, həmrəyliyin, azərbaycançılığın təbliği istiqamətində əsas və təsirli vasitəyə çevrildi. Azərbaycan mədəniyyət və incəsənətinin, milli poeziya nümunələrinin, sənətkarlarının nümayiş olunduğu televiziyanı həm də vətənpərvərlik hisslərinin təbliğatçısı olaraq dəyərləndirən H.Əliyev, xalqımızın milli özünüdərk prosesi, apardığı müstəqillik mübarizəsində bu kütləvi informasiya vasitəsinin rolunu hər zaman yüksək qiymətləndirmiş, onu xalqın birliyini, azərbaycançılıq məfkurəsini formalaşdıran əsas vasitələrdən biri hesab etmişdir [2]. Ermənistanın keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq ölkəmizə qarşı ərazi iddialarına cavab olaraq daha da güclənən milli vətənpərvərlik ruhunun təməlinə də məhz, Azərbaycan Televiziyasının təbliğ etdiyi milli-mənəvi ideyalar dayanırdı.

Ümumiyyətlə, KİV-in inkişafında və bugünkü səviyyəyə çatmasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin böyük xidmətləri olub. O hesab edirdi ki, kütləvi informasiya vasitələri demokratiyanın, siyasi plüralizm və vətəndaş cəmiyyətinin yaranmasında əsas atributlardan biridir. 1996-cı il fevralın 17-də Azərbaycan Milli Televiziyasının 40 illik yubileyi münasibətilə Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin və rəhbər işçilərinin bir qrup nümayəndəsi ilə görüşündə, eləcə də yubiley tədbirindəki çıxışında bir daha mətbuatla bağlı fikirlərini paylaşan Ulu Öndər xalqın milli oyanış, milli dirçəliş ruhunun inkişaf etdirilməsində, milli həmrəylik əhval-ruhiyyəsinin formalaşmasında televiziyanın böyük rolundan danışmış, gələcəklə bağlı fikirlərini dilə gətirmişdir: “Güman edirəm, müstəqil dövlətimiz nə qədər çox inkişaf edəcəksə, televiziyaımız, bütün informasiya orqanlarımız da daha yüksək səviyyəyə qalxacaq və siz öz sənətinizdən, əldə etdiyiniz nailiyyətlərinizdən, zəngin təcrübənizdən daha geniş istifadə etmək üçün imkanlar tapacaqsınız” [5].

Heydər Əliyev hər zaman xalqla birbaşa əlaqələrin qurulmasına mühüm önəm vermişdir. O, bununla xalqla bir addımladığını nümayiş etdirmiş, dövlət idarəçiliyinin ən mühüm amilinin həmrəylik olduğunu göstərmişdir. Həmin dövrdə Azərbaycan Televiziyasının bu istiqamətdəki fəaliyyəti, Heydər Əliyevin çıxışlarını, qərar və sərəncamlarını, gördüyü işləri mütəmadi olaraq efirdə yayımlaması, xalqı hər bir prosesdən xəbərdar etməsi, düşükləri çətin vəziyyətdən məhz Ümummilli Liderin dərin zəkası və uzaqgörən siyasəti nəticəsində xilas olacaqları və digər vacib məqamları işıqlandırması qeyd edilməlidir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev də televiziyanın imkanlarını çox yüksək qiymətləndirirdi: “Televiziya xalq ilə, vətəndaşlarımızla kütləvi informasiya orqanları arasında əlaqə yaradır, eyni zamanda xalqın, vətəndaşların bir-biri ilə əlaqələrini daha da artırır” [3].

Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan milli birlik, azərbaycançılıq ideologiyasının ən gözəl nümunəsi kimi bu ideyaları layiqli şəkildə qoruyan, xalqını dəmir yumruq ətrafında sıx birləşdirən və bu birlik nəticəsində 44 günlük Vətən müharibəsində zəfərə imza atan Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətini qeyd etməliyik. Bütün bu proseslərdə isə birmənalı olaraq KİV-in, xüsusilə audiovizual təsirə malik televiziyanın çox böyük rolu olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan müstəqillik tarixinin ən şərəfli dövrünü yaşayır: [Electronic resource] / Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzeti. – Mart 20, 2021. URL: <https://www.fhn.gov.az/newspaper/?az/news/view/9363>
2. Azərbaycan televiziyasının incəsənət və mədəniyyət proqramlarına Heydər Əliyev baxışı: [Elektron resurs] / Bakı-Baku. – Avqust 30, 2020. URL: <https://baki-baku.az/az/news/culture/367-azerbaycan-televiziya-sinin-inesenet-ve-medeniyyet-proqramlarina>
3. Azərbaycan teleməkanının mədəniyyət müstəvisinə Heydər Əliyev baxışı: [Electronic resource] / Xalq qəzeti. – May 10, 2023. URL: <https://xalqqazeti.az/last-news/127465-azerbaycan-telemekaninin-medeniyyet-mustevisine-heyder-eliyev-baxisi>
4. Cəbrayilov, R. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası // Azərbaycan. – 2011, 17 may. – s. 6.
5. Xalqa bağışlanmış ömürdən anlar: 1996-cı ilin fevralı: [Electronic resource] / – Yanvar 10, 2023. URL: <https://science.gov.az/az/news/open/23454>

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN FOLKLORŞÜNASLIĞI

Açar sözlər: Heydər Əliyev, “Kitabi-Dədə Qorqud”, epos, dövlətçilik düşüncəsi

Ключевые слова: Гейдар Алиев, «Китаби-Дедэ Горгуд», эпос, сознание государственности

Key words: Heydar Aliyev, “The Book of Dada Gorgud”, epic, statehood

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlərinin qorunmasında və inkişaf etdirilməsində, onun ümumbəşəri ideyalarla zənginləşdirilməsində misilsiz xidmətləri olmuşdur. O, Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıqlarla dolu tarixi keçmişinə, zəngin mənəvi dəyərlərinə, maddi-mənəvi irsinə, folkloruna, xalq ədəbiyyatına böyük qayğı ilə yanaşmışdır.

Dahi rəhbər Heydər Əliyev Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərinin, mədəniyyətinin, ədəbiyyatının hamisi olmuşdur. O, xalqın mənəviyyatını zənginləşdirən, onu təbliğ edən, tanıtdıran insanlara, folklorumuzun, milli dəyərlərimizin bütün dünyada tanınmasına diqqət və qayğı göstərmişdir. Heydər Əliyev deyirdi: “*Ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin, mədəniyyətimizin ən böyük və fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, zaman-zaman istedadlı insanlar mədəniyyətimizdə yeni yollar, yeni cığırclar açırırlar, yeni formalar meydana gətirirlər.*”

Azərbaycan folklorşünaslığının yeni inkişaf mərhələsi 1970-ci illərdən başlayır. Bu mərhələnin başlanğıcı, Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişi ilə milli-mənəvi dəyərlərə arxa və dayaq olan Ulu öndərimiz Heydər Əliyevlə başlayır. Kifayət qədər mürəkkəb siyasi şəraitdə fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev öz möhkəm iradəsi, əzmi və təşəbbüskarlığı ilə milli mədəni irsin öyrənilməsinə, təbliğ edilməsinə, bu sahədə ciddi tədqiqatların aparılmasını, əsərlərin yazılmasını elm və mədəniyyət işçilərinin qarşısına bir vəzifə olaraq qoyurdu. Sovet dövründə bu məsələlərin öyrənilməsinə maneələr yaradılsa da dahi rəhbərin şəxsi nüfuzu, əzmi və iradəsi, istedadı sayəsində milli-mənəvi irsin öyrənilməsi böyük uğurla davam etdirilirdi. Qeyd edə bilərik ki, istər sovet dövründə və istərsə də müstəqillik dövründə ümum-milli liderin folklorumuza göstərdiyi diqqət və qayğı 1969-73-cü illər ərzində mədəni irsimizi qorumaq üçün ardıcıl olaraq qərarlar və sərəncamlar imzalanır, tədbirlər keçirilir və folklorumuzun daha geniş öyrənilməsi və tədqiq edilməsi üçün Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə xüsusi olaraq AMEA-nın Folklor institutu da yaradıldı. Müstəqillik dövründə “**Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında**” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 4 avqust 2003-cü il tarixli sərəncamı bu tədbir və ənənələrin davamı idi.

Heydər Əliyevin folklorumuzun inkişafı sayəsində yeritdiyi müdrik və uzaqgörən siyasət folklorumuzun öyrənilməsi sayəsində möhtəşəm işlər həyata keçirilmiş, təqdirə layiq tədbirlərlə nəticələnmiş, yetişən gənc nəsildə milli şüur və milli ruhun güclənməsi, milli-mənəvi irsin öyrənilməsi, milli vətənpərvərlik, azərbaycançılıq ideyalarının qüvvətlənməsi Azərbaycan ziyalılarını, ümumilikdə bütün xalqı gələcək milli strateji məqsədlər üçün səfərbər etmişdir.

Məhz bu dövrdə folklor irsinin geniş şəkildə toplanması, nəşri, tədqiqi və təbliği sayəsində böyük işlər görüldü. Folklor mətnləri kütləvi tirajla nəşr olundu, folklor almanaxları nəşr edildi. Xalqın folklor nümunələri ciddi və geniş tədqiq edildi, dissertasiyalar müdafiə edildi, əsərlər yazıldı, xarici ölkələrdə qalmış və ya aparılmış folklor nümunələrimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz, sərəvtlərimiz ölkəmizə gətirildi, böyük sənətkarların yubileyləri keçirildi, alimlərin işi və əməyi qiymətləndirildi. Azərbaycan Elmlər Akademiyası əməkdaşları 1970-80-ci illərdə “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” eposlarını, eləcə də Azərbaycan məhəbbət dastanları, nağıllar, qaravəllilər, lətifələr, atalar sözləri, bayatılar, əfsanə və rəvayətlərdən ibarət əsərlər nəşr etdirmişlər.

1970-ci il 20 mart tarixli plenumundakı məruzəsində Heydər Əliyev deyirdi: “... *Bəzən mətbuat, radio və televiziya işçiləri xalqın mənəvi həyatına aid mühüm məsələləri lazımcına işıqlandırmağı bacarmırlar*”. Belə iradlar mətbuat işçilərini bu sahədə daha məhsuldar işləməyə və daha diqqətli olmağa səfərbər edirdi. Bu cür çıxışlar televiziya, radio və mətbuatda Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə həsr edilmiş proqramlar və məqalələrin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Həmin illərdə “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Azərbaycan gəncləri” qəzetləri, “Qobustan”, “Ulduz”, “Azərbaycan”

jurnallarında xalq yaradıcılığı ilə bağlı xeyli materiallar yer almışdı. “Ozan”, “Bulaq” kimi verilişlər tamaşaçılarda böyük maraq oyatmış, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin toplanılması, qorunması və təbliğində mühüm rol oynamışdı. 1970-1980-ci illərdə folklor nəşrlərinin geniş vüsət alması, 1984-cü ildə 20 illik bir fasilədən sonra aşığılar qurultayının çağırılması, folklor festivallarının keçirilməsi, “Aşığı Pəri” məclisinin, “Xarı bülbül” musiqi festivalının təşkili, “Koroğluya qayıdaq” adlı silsilə tədbirlərinin keçirilməsi buna bariz nümunədir. 1981-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin qərarı ilə folklor işinin xüsusi tələblər səviyyəsində qurulması ilə bağlı tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır. Ümummilli lider el sənətkarlarının yaradıcılıqlarının hərtərəfli öyrənilməsi, onların bədii irsinin toplanıb nəşr edilməsi, ustad sənətkarlardan Aşığı Alının 180 (1981), Aşığı Ələsgərin 150 (1972) illik yubileylərinin keçirilməsinin bilavasitə təşəbbüskarı olmuşdur. Heydər Əliyev 1972-ci ildə Aşığı Ələsgərin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzalanmışdır. Bu sərəncam təkcə Aşığı Ələsgər irsinin deyil, Qərbi Azərbaycandakı aşığı mühiti və onun görkəmli nümayəndələrinin (Miskin Abdal, Ağ Aşığı, Aşığı Alı, Növrəs İman, Aşığı Məmməd Hüseyin və b.) poetik irsinin toplanması və tədqiqi işində müstəsna rol oynamışdır. 1972-1973-cü illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Aşığı Ələsgərin ədəbi irsini əhatə edən ikicildliyi hazırlayıb nəşr etdi. Heydər Əliyev Aşığı Ələsgərin yubileyi tədbirlərinin ardınca 1981-ci ildə Aşığı Alının 180 illik yubileyinin qeyd olunması ilə bağlı sərəncam imzalamışdır. 1970-1980-ci illərdə Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində saz məktəbləri, aşığı ansamblları, aşığı muzeyləri yaradılmış, folklor bayramlarının keçirilməsi ənənəvi hal almışdır.

1970-ci illərdən qorqudsünaslığın geniş vüsət almasına, elmi polemikaya, dastanın elmi tənqidi mətninin hazırlanmasına, nəhayət, Azərbaycanın qorqudsünaslıq elmi mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. “Kitabi-Dədə Qorqud” təkcə elmi tədqiqatlar, araşdırmalar mövzusu olaraq qalmamış, müxtəlif elm və sənət nümayəndələri Dədə Qorqud motivləri əsasında əsərlər yaratmış, filmlər çəkilmiş, rəsmlər çizilmişdir. “Dədə Qorqud” kimi çox dəyərli kinofilminin meydana çıxması, Dədə Qorqud motivləri əsasında çəkilən silsilə rəsm əsərləri, xalça ustalarının hazırladığı Qorqud xalçaları, heykəltəraşlıqda yer alan Qorqud motivləri, Azərbaycan poeziyasında, xüsusilə görkəmli şairlərin (həm şimali, həm də cənubi Azərbaycan) yaradıcılığında “Dədə Qorqud” motivlərinin istər kiçik, istərsə də monumental janrlarda (poemalarda) əksi milli vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq ideyalarının, mənəvi dəyərlərin təbliği sahəsində Heydər Əliyevin möhtəşəm xidmətlərinin nümunələridir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamında deyilirdi: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli gecə Türkdillli dövlətlərin VI Zirvə toplantısına gəlmiş dövlət başçılarınun iştirakı ilə Bakı şəhərində 2000-ci il aprelin 9-da keçirilsin” [1].

Ulu öndər dastanın 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimindəki nitqində dedi: *“Bu, bizim ana kitabımızdır və gənclik bu kitabı nə qədər dərinləndirə bilsə, millətini, xalqını, vətəni, müstəqil Azərbaycanı bir o qədər sevecəkdir”* [2]. Ulu öndərin Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayındakı nitqi də məhz Dədə Qorqudsayağı yekunlaşdırılmışdır: *“Qoy, çaylarımız qurumasın! Qoy ağaclarımız kəsilməsin! Qoy çırağımız sönməsin”* [3].

Ədəbiyyat:

1. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 7 fevral, 2000-ci il, № 330/Xalq, 8 fevral, 2000-ci il.
2. Milli-mənəvi dəyərlərimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə hörmət, ehtiram bayramı // Respublika Sarayında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi/ “Azərbaycan” qəzeti, 11 aprel 2000-ci il.
3. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 36-cı kitab. Bakı: Azər nəşr, 2011, s.438

HEYDƏR ƏLİYEV – ETNİK MÜXTƏLİFLİKLƏRİN QORUNMASI SİYASƏTİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, etnik birliklər, Konstitusiyaya, qanun

Key words: Heydar Aliyev, ethnic associations, Constitution, law

Ключевые слова: Гейдар Алиев, этнические объединения, Конституция, закон

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda dini dözümlülüyün, dini müxtəlifliyin, milli və dini tolerantlığın, multikulturalizmin, milli-mənəvi dəyərlərin inkişafında və təbliğ edilməsində əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Azərbaycan reallıqlarını, ənənələrini, multikulturalizmi, tolerantlıq mədəniyyətini hər zaman daxildə və ölkə xaricində beynəlxalq konfranslarda, tədbirlərdə dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmış, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılmasına dəstək vermiş və milli mədəniyyətimizin təbliğində böyük işlər görmüşdür.

Azərbaycanda tolerantlıq mühiti hər zaman ən yüksək səviyyədə olduğu üçün burada multikulturalizm, millətlər və dinlərarasında olan münasibətlərə, dialoqa həsr edilmiş beynəlxalq səviyyəli bir çox tədbirlər, elmi konfranslar keçirilir. Ümummillə liderin “*Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir*” [1] fikirləri Böyük İpək yolu üzərində, mədəniyyətlərin qovuşduğu yerdə təşəkkül tapmış Azərbaycanın tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrinə sadıq ölkə olduğunu bildirməklə, ölkəmizdə bütün xalqların bərabər hüquqlara malik olduğunu təsdiq edir. Bütün bu hüquqlar 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da öz əksini tapmış və beləliklə, ölkəmizdə dövlətin münasibətlərinin yeni istiqaməti formalaşmış, respublikamızda milli-mənəvi tolerantlığın, multikulturalizmin daha da inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi baza yaradılmışdır. Konstitusiyanın 7-ci maddəsində Azərbaycan dövlətinin demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublika olması qeyd edilir. Digər maddəsi olan 18-ci maddədə isə “Din və dövlət” münasibətlərinə toxunularaq respublikada dinin dövlətdən ayrı olması və bütün dini etiqadların qanun qarşısında bərabər olması vurğulanır. Konstitusiyanın “Bərabərlik hüququ” adlı 25-ci maddəsində isə irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verilməsi kimi problemlərə toxunaraq bərabərliyin qorunması əks edilmişdir. 44-cü maddə isə, hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ olduğu vurğulanaraq heç kəsi milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edə bilməz kimi qanun etnik birliklərin bütün hüququnun qorunmasına tam təminat yaradır. Konstitusiyanın 11-ci maddəsi və “Mədəniyyət haqqında” qanun Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə önəm verilməsinə hüquqi əsas yaradır. Konstitusiyanın “Vicdan azadlığı” adlı maddəsində hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüquqları təsbit edilmişdir. Ulu Öndərin etnik müxtəlifliklərin hüquq və bərabərliklərinin qorunması istiqamətdə apardığı siyasətin ümumi xülasəsin Ulu Öndərin 13 avqust 2001-ci il tarixdə milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması ilə bağlı verdiyi bəyanatında əksini tapan fikri ilə yekunlaşdıraraq: “*Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik*”. Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış Azərbaycan çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək keyfiyyətə yeni müstəviyə keçirmişdir. Bu baxımdan Heydər Əliyevin 2001-ci ilin noyabrında Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında söylədiyi nitq çox ibrətəməz olmaqla hər bir Azərbaycan vətəndaşının şüarına çevrilmişdir: “*Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılıqı yaşatmalıyıq*” [1].

Hazırda dövlətimizdə müxtəlif xalqların nümayəndələrinin dinc, sakit yaşamaları ölkəmizin ən böyük uğurlarından biri sayə bilərik. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev

tərəfindən uğurla davam etdirilən multikulturalizm siyasəti etnik-mədəni dəyərlərin qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır, cəmiyyətimizdə tolerantlıq ənənələrinin daha da inkişafına xidmət göstərir.

Ədəbiyyat

1. **Sevda Xəlilova.** Azərbaycan multikulturalizmi və Heydər Əliyev. <http://multikulturalizm.gov.az/az/post/1588/azerbaycan-multikulturalizmi-ve-heyder-eliyev.html>

Fərəcbəyli Könül **Azərbaycan Dillər Universiteti**

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZMİN SİYASİ BANISI...

Açar sözlər: H.Əliyev, multikulturalizm, tolerantlıq, azərbaycançılıq, milli azlıqlar

Ключевые слова: Г.Алиев, мультикультурализм, толерантность, азербайджанизм, национальные меньшинства

Key words: H.Aliyev, multiculturalism, tolerance, Azerbaijaniism, national minorities

Milli-mənəvi dəyərlər üzərində bərqərar olan multikulturalizm və azərbaycançılıq məfkurəsi müstəqil və müasir Azərbaycanın qurucusu, Ulu Öndər Heydər Əliyevin yaratdığı ictimai-siyasi cəhətdən zəngin Azərbaycan modelidir.

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi iradəsi nəticəsində Azərbaycan tarixən sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenidən bərpa etdi. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu tərəqqisi naminə ideoloji hədəf seçdiyi multikulturalizm çalarları ilə çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni, yüksək mərhələyə qaldırdı. Artıq bir mənalı olaraq qəbul olunmuşdur ki, Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir. Onun təşəbbüsü və göstərişi ilə milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix, adət-ənənələrinin qorunub saxlanması, gündən-günə, daim inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsi ilə mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət və ehtiramın təmin olunması, Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə təminat verilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı böyük siyasəti beynəlxalq qurumlar tərəfindən də həmişə müsbət qarşılanması artıq bir tarixi reallıqdır.

Bugünkü zaman çərçivəsində Azərbaycan özünün multikulturalizm siyasəti və bu sahədə əldə etdiyi çox saylı uğurları bir sıra dünya dövlətlərinə, o cümlədən bununla bağlı zəngin təcrübəsi ilə tanınan Qərb ölkələrinə də nümunə kimi göstərilir. Hamıya məlumdur ki, 2016-cı il məhz Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” kimi elan olunmuşdur.

Multikulturalizm artıq Azərbaycanda həyat tərzinə çevrilib və bu gün Azərbaycanda milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil və tarixlərinin qorunub saxlanılmasına, həm də inkişaf etdirilməsinə geniş və münbit şərait yaradılıb. Danılmaz reallıqdır ki, ölkəmizdə qədim, tarixi ənənələrə malik olan multikulturalizm və tolerantlıq mədəniyyəti Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin və çoxşaxəli dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olmuşdur: “Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”, – deyən ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycançılığı milli bir ideologiya kimi irəli sürmüş, mədəniyyətimizi, mənəvi dəyərləri təkcə milli varlığımızın yox, həm də siyasi varlığımızın - dövlət quruculuğu prosesinin mühüm atributu kimi dəyərləndirirdi və bizə də tövsiyə edirdi.

Bu gün Ulu Öndərin ali ideyalarının gerçəkləşməsində cənab İlham Əliyevlə birgə Birinci Vətən Prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, Mehriban xanım Əliyeva yaxından iştirak edir. Yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərləri parlaq şəxsiyyətində cəmləyən Azərbaycanın Birinci Xanımı Mehriban Əliyeva demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yolunda uğurla irəliləyərək sivil dəyərləri əkz edən Azərbaycan cəmiyyətinin həyatına öz öncül, humanist, işıqlı ənənələrini gətirmişdir.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI

Açar sözlər: *Azərbaycançılıq ideyası, Azərbaycan ideologiyası, milli vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlər, vətənpərvərlik ideyaları.*

Key words: *The idea of Azerbaijanism, Azerbaijani ideology, national patriotism, national-moral values, ideas of patriotism.*

Ключевые слова: *идея азербайджанизма, азербайджанская идеология, национальный патриотизм, национально-нравственные ценности, патриотические идеи.*

“Azərbaycançılıq” xalqımızın çox əzab-əziyyətlə nail olduğu tarixi bir sərvət, ideologiyadır. Bu ideologiya Azərbaycan xalqının müstəqilliyə nail olmaq və vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq üçün bir vasitə olmuşdur [3, s.45]. Azərbaycançılıq ideologiyası qədim dövrlərdən başlayaraq, günümüzdə qədər Azərbaycan xalqının adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini, etnik-siyasi və psixoloji xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən və yaşadan baxışlar sistemi kimi yaranıb və formalaşılıb. Tarixin inkişaf prosesinə nəzər yetirdikdə azərbaycançılıq məfkurəsi Azərbaycan ərazisində yaşamış yerli və gəlmə etnosların həyatının ictimai təkamülü haqqında təbii inamlara, mifoloji baxışlara söykənən fikir forması kimi meydana çıxıb. Məlumdur ki, ideoloji dəyərlərin yaranması, inkişafı və formalaşmasında Vətən, məkan anlayışının böyük rolu var. Məhz tarixin ilk dövrlərində azərbaycançılıq məfkurəsi bir tərəfdən mənəvi və dini-fəlsəfi mahiyyət daşıyırdısa, digər tərəfdən siyasi-coğrafi məfhumla qırılmaz sürətdə bağlı idi [11].

Beynəlxalq mədəniyyətlərarası münasibətlərin get-gedə gücləndiyi bir zamanda gənc nəslə Azərbaycançılıq ideologiyası ilə inkişaf etdirmək bizlərin əsas məqsədlərimizdən sayılır. Bu istiqamət xalqımıza Ulu öndər Heydər Əliyev siyasətindən töhfə olaraq qalmışdır. Həqiqətən, deyə bilərik ki, bir dövlətin bəşəri əhəmiyyətini və beynəlxalq aləmdəki mövqeyini əsaslandıracaq iki mühüm xüsusiyyət mövcuddur. Bunlardan birincisi dövlətçilik ənənələrinin qorunması, digəri isə qloballaşan dünyada müstəsna rolu olan multikultural prinsiplərin izlənilməsidir. Əslində hər iki yol mühüm mahiyyət kəsb edən strategiyalardır. Müasir müstəqillik tariximizin banisi sayılan Ümummilli lider Heydər Əliyev dövlətimizin beynəlxalq aləmdə möhkəmlənməsini şərtləndirən çox vacib iki prinsipi daim qorumuşdur. Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq və multikulturalizm siyasəti bu günə və gələcəyə istiqamətlənmiş müstəsna bir yoldur. Xarici dilləri və mədəniyyəti öyrənən, beynəlxalq konfranslarda iştirak edən Azərbaycan vətəndaşı yuxarıda qeyd etdiyimiz siyasi kursun vacibliyini həmişə nəzərdə saxlamalıdır. Xalq üçün düzgün siyasətin nə olduğunu gözəl bilən Ümummilli lider milli mənəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlayaraq, bəşəri mədəniyyətin mühümlüyünü də daim nəzərə almışdır.

Qeyd etmək vacibdir ki, hər iki istiqamətin paralel olaraq, bir-birinə mane olmadan inkişaf etdirilməsi həqiqətən də böyük səy və düzgün siyasi baxış tələb edir. Bu baxımdan, şübhə etmədən qeyd edə bilərik ki, böyük bir siyasətçi olaraq Heydər Əliyev bunun öhdəsindən gəlməyə nail olmuşdur. O, nəinki Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada yayılmasına şərait yaratmış, eyni zamanda azərbaycançılıq ideologiyasının gənc nəsillərə tərəfindən qorunub saxlanılmasına birbaşa təsir etmişdir. Xalqı üçün nümunə sayılan Heydər Əliyev öz simasında, nitqində və davranışında milli ideologiyayı canlandıraraq hər zaman və hər yerdə Azərbaycan dəyərlərinə istinad etmişdir. Xalqını, mədəniyyətini sevən bir şəxsiyyət olaraq Heydər Əliyev Azərbaycan və azərbaycançılıq anlayışlarının gələcək nəsillərə çatdırılmasını ən ümdə vəzifə saymışdır.

Həqiqətən də, bir xalqın gələcək inkişafı və dünya üzrə diqqətçəkən statusu onun milli xüsusiyyətlərinin cəlbedici və maraqlı göstəricilərindən bilavasitə asılıdır. Milli keyfiyyətlərin spesifik məqamları digər dövlətlərin marağını çəkərək beynəlxalq əlaqələrin möhkəmlənməsinə və inkişaf etməsinə kömək olur. Bu və digər məsələləri gözəl bilən Ümummilli lider haqlı olaraq azərbaycançılıq ideologiyasının qorunmasını vacib məsələ kimi təqdim etmişdir.

Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycançılıq ideologiyasının qorunmasına əsaslanmış və multikulturalizm baxışlarına yönəlmişdi. Bununla bağlı akademik Kamal Abdulla öz fikrini “Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir” məqaləsində belə ifadə etmişdi: “Ulu öndər haqlı olaraq,

multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən etnik mədəni, dini dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan əsas insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə, nəhayət ki, dönüşü olmayan demokratik inkişaf yoluna çıxmış Azərbaycan Respublikası, onun qeyd etdiyi kimi, “dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq, Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik olmalarını təmin etməlidir”. [1]

Multikultural bir mühitdə milli dəyərlərin qorunması olduqca məsuliyyətli və vacib bir məqamdır. Nəzər yetirsək, görə bilərik ki, tarix boyu Azərbaycan mədəniyyətinin göstəricisi olan tolerantlıq, qonaqpərvərlik, digər millətlərə, xalqlara qarşı dostyana münasibət əslində azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissəsidir. Buna əsaslanaraq, dahi lider Heydər Əliyev azərbaycançılıq siyasətini möhkəmləndirərkən milli dəyərlərimizdən biri olan tolerant və multikultural keyfiyyətləri bu qədər vacib saymışdır. Elə bu bir faktdır ki, bu istiqamətin davamı olaraq Prezident İlham Əliyev 2016-cı ili ölkəmizdə “Multikulturalizm ili” elan etmişdi. “Tolerantlıq – dözümlülük və multikulturalizm – çoxmədəniyyətlik haqqında Azərbaycan modeli bütün dünyaya örnək və nümunədir, dünyanın bir çox ölkələri bu təcrübəni öyrənir.

Sözgedən sahələrdə çox dərin məna, məzmun və mündəricə kəsb edən, kəlam xarakterli, mahiyyətli bu fikirlər Azərbaycan xalqının dünya şöhrətli ictimai, siyasi və dövlət xadimləri olan Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin və dövlətimizin başçısı, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin çoxcəhətli, çoxşaxəli, əzmkar fəaliyyətlərində mühüm yer tutmuş və bu gün də tutmaqdadır. [2]

Beləliklə, dahi lider Heydər Əliyev öz xalqını düşünən bir siyasətçi olaraq, Azərbaycançılıq və çoxmədəniyyətlik ideologiyalarını öz siyasətinin əsas kursları kimi görmüşdür. Düşünürəm ki, hər bir dövlət üçün öz milli xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaq və özündə multikultural mədəniyyəti formalaşdırmaq həm zəruri, həm də gərəkli strategiyalardır.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. “Azərbaycan” qəz., 2014, 23 iyul, s.7
2. Qarayev Ə. Azərbaycanda multikulturalizm: bibliografiya / layih. rəhb. Ə.Qarayev; elmi red. K.Abdullayev. Bakı, 2016, 504 s.
3. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017, 416 səh.

Məhərrəmov Aytən
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ORDU QURUCULUĞUNUN QANUNVERİCİLİK BAZASININ FORMALAŞDIRILMASI (1991-1993-CÜ İLLƏR)

Açar sözlər: Azərbaycan, ordu quruculuğu, qanunvericilik bazası, silahlı qüvvələr, qanun

Ключевые слова: Азербайджан, армейское строительство, законодательная база, вооруженные силы, закон

Keywords: Azerbaijan, army building, legislative base, armed forces, law

Beş min illik dövlətçilik tarixinə sahib olan Azərbaycan bu ənənəni yaşatmaq, nəsildən-nəsilə şərtlə ötürmək və gələcəyə daha inamla baxmaq üçün daim güclü orduya sahib olmaq təfəkkürünü, zehniyyətini mənimsəmişdir. Amma, təəssüflər olsun ki, XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalı və bunun Türkmənçay müqaviləsi ilə rəsmiləşməsi zəngin dövlətçilik və onun mühüm bir seqmentini təşkil edən hərbi tarixinin inkişafını fərqli məcraya yönəlmiş oldu. Bir tərəfdən ikiyə bölünmüş xalqa sistemli şəkildə “böyük”, “güclü” olmaq anlayışları unudurulmağa başlandı. Digər tərəfdən xalqı daim ayaqda tutacaq, onu diri saxlayacaq hərbi işindən uzaqlaşdırdılar. Təsədüfi deyildir ki, Rusiyada XIX əsrin 80-ci illərində həyata keçirilən hərbi islahata uyğun olaraq imperiyanın müsəlman-türk əhalisi hərbi xidmətə çağırılmadı. Hərbi xidmət əvəzində onlardan vergi alınmağa başlandı. Çar Rusiyasının müstəmləkə siyasətini daha qatı şəkildə həyata keçirən bolşevik Rusiyası və onun zorla təşkil etdiyi SSRİ adlanan siyasi sistemdə yenə də müsəlman-türk əhalisinə münasibət

dəyişilməz olaraq qalırdı. Böyük ölçüdə imperiyanın müsəlman-türk əhalisi real hərbi işindən kənar saxlanılırdı. Bu prosesin tərkib hissəsi kimi Mərkəzi Asiyanın türk respublikaları və Azərbaycandan hərbi xidmətə çağırılanların böyük əksəriyyəti tikinti-təmir batalyonlarında qulluq edir, onları mümkün qədər döyüş texnikalarının olduğu hərbi hissələrdən kənar saxlayırdılar. Belə yanaşma imperiya siyasətinin tərkib hissəsi idi. Bəzən istisna hallarda, adiçəkən respublikalardan partiya üzvləri olan şəxslər, yaxud şəxsi kefiyyəti ilə seçilənlər yuxarıda qeyd olunan hərbi hissələrdə qulluq edə bilirdi [3, s.24] Fikrimizi təsdiq etmək üçün qeyd etmək istədik ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra ordu quruculuğu prosesinin ilk vaxtlarında general rütbəli milli mənsubiyyəti azərbaycanlı olan hərbiçilər barmaqla sayılacaq qədər az idi. Hətta, Müdafiə naziri vəzifəsinə general rütbəli azərbaycanlı hərbiçinin tapılması müşkül məsələyə çevirilmişdir.

Hərbi təyinatlı məktəblərin də müsəlman-türk respublikalarında açılmasına da böyük ölçüdə icazə verilmirdi. H.Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və qətiyyəti sayəsində 1971-ci ildə C.Naxçıvanski adına hərbi liseyin açılması həmin dövr üçün sözün əsl mənasında fəvqəladə bir hadisə idi. [3, s.25] Məktəbin açılması min-bir əziyyətə başa gəlməklə yanaşı, onun Azərbaycanın hərbi tarixində müstəsna xidmətləri olmuş C.Naxçıvanski adının verilməsi isə xalqın hərbi yaddaşının yenilənməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malik idi. Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə həmin vaxt bütün çətinliklərə sinə gələrək açdırdığı həmin hərbi liseyin əhəmiyyəti müstəqilliyin ilk illərində ordu quruculuğunu həyata keçirərkən milli kadrlara olan ehtiyacımızın ödənilməsi zamanı daha böyük ölçüdə aydınlanmış oldu.

2020-ci il 27 sentyabrda başlanan və tariximizə 44 günlük Vətən müharibəsi adı ilə düşən bu müqəddəs savaş hərbi tariximizin şanlı səhifəsini yazan o cümlədən Silahlı Qüvvələrimizin necə yaranması, hansı inkişaf mərhələlərindən keçməsinin araşdırmağı özlüyündə zəruri edir. Aprel döyüşləri, Tovuz döyüşləri, Günnüt əməliyyatı müasir tariximizdə hərbi tariximizin şanlı səhifələri olmaqla, həm də 44 günlük Vətən savaşımızın müjdəçiləri hesab oluna bilər. 10 noyabr 2020-ci ildə Azərbaycan-Ermənistan-Rusiya liderləri arasında bağlanan üçtərəfli bəyanatla faktiki olaraq Ermənistan kapitulyasiyasını qəbul etmiş oldu. Azərbaycan itirilmiş torpaqlarını geri qaytardı. 44 günlük Vətən savaşında Azərbaycan təqviminə yeni əlamətdar günlər bəxş etmiş oldu. Rayon, şəhər və kəndlərimizin işğaldan azad olunma günləri ilə yanaşı, 10 noyabr Zəfər günü, 27 aprel 2023-cü il Laçın sərəhd-keçid postunun qurulması ilə ərazi bütövlüyümüzün təmin olunması, 20 sentyabr 2023-cü il 24 saatlıq anti-terror hərəkatı isə Azərbaycanın süverenliyinin bütün ölkə ərazisində tətbiq edilməsi günü kimi tariximizə düşmüş oldu. Bütün bu qəhrəmanlıq dolu çağdaş hərbi tariximiz, bizi arxayın salmamalı, əksinə daim ayaq-sayıq olmalı, ordumuzu daha da gücləndirməyi diqtə edir. Tarixi təcrübə göstərir ki, ermənilər heç vaxt öz xəbis niyyətlərindən Azərbaycan torpaqlarını işğal etmək siyasətindən əl çəkməmişdir. Bunun qarşısını almaq üçün isə “dünənə” boylanıb baxmağımız lazımdır. 1990-cı illərin əvvəllərində ona görə ərazilərimizin bir hissəsini itirdik ki, ordumuz kifayət qədər güclü deyildi, idarəetmə düzgün qurulmamışdı, dövlət ordu quruculuğunu tam həyata keçirə bilməmişdir. Bu günün zəfər amplitudasında əsla dünəni yaddan çıxarmadan, ordu quruculuğu ilə bağlı aparılan işlər elmi mərkəzlər tərəfindən dərinlən təhlil edilib, araşdırılmalıdır.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin tam olaraq elan edilməsindən bir qədər əvvəl-1991-ci il avqustun 30-da Ali Sovetin çağırılmış növbədənkar sessiyasında Moskvada G.Yanayevin rəhbərliyi altında dövlət çevirilişinə cəhd məsələləri geniş müzakirə olundu və deputatların əksəriyyəti müttəfiq respublikalarının çoxunun dövlət müstəqilliyini elan etdiklərini bildirməklə, Azərbaycanın da eyni addımı atmalı olduğunu bildirdilər. Elə həmin gün Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında bəyannamə qəbul edilməklə yanaşı, yeni şəraitdə dövlətin müdafiəsi məsələsi kəskin şəkildə həllini gözləyən ən ümdə məsələlərdən birincisi olduğu bildirildi. Artıq həmin vaxt Dağlıq Qarabağda erməni separatçıları hərbi təcavüzlərini daha da genişləndirmişdirlər və bunun qarşısını almaq üçün təxirəsalınmadan tədbirlər görmək tələb olunurdu. SSRİ-nin hələ də mövcudluğunu davam etdirməsinə inanmayan Azərbaycan rəhbərliyi qəti addım atmaqdan çəkinərək, bir növ gözləmə mövqeyi tuturdu. Məhz bu yanaşmanın nəticəsi idi ki, Ali Sovetdə silahlı qüvvələrin yaradılması müzakirə olunarkən müstəqil ordunun deyil, dövlət müstəqilliyini və onun sərəhdlərini qorumaq məqsədilə Qvardiyanın yaradılması nəzərdə tutulurdu. Müstəqillik haqqında 30 avqust bəyannaməsində də bu öz əksini tapmışdır [7, s. 8-12]. Müxalifətdə olan deputatlardan bir neçəsi silahlı qüvvələrin müstəqil ordu şəkilində deyil, qvardiya statusunda yaradılmasına kəskin etiraz etdilər və bunun ölkə ərazisində yaranmış vəziyyətlə

uyğun gəlmədiyini bildirsələr də hakimiyyət yönlü deputatlar bunun mövcud siyasi şəraitdən doğduğunu, qvardiya adı altında da güclü ordunun yaradılması mümkünlüyünü qeyd etdilər. Respublika rəhbərliyi əsas kimi mərkəzin müstəqil ordu yaratmaq niyyətimizdən hiddətlənərək vəziyyətin daha da pisləşəcəyini əsas gətirirdi. Uzun və gərgin sürən müzakirələrdən sonra yaranacaq hərbi birləşmənin milli özünümüdafiə qüvvələri adı altında yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. Milli özünümüdafiə qüvvələrinin təşkili Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin tabeliyindəki birliklərdən təşkil olunması nəzərdə tutulurdu [6, s. 215]. 1991-ci il 30 oktyabrda qəbul edilmiş bu qanunda bir çox boşluqlar var idi ki, bu da tez bir zamanda özünü göstərdi. Ona görə də, həmin qanun layihəsinin təkimlənməsi üçün işçi qrupu yaradıldı. İşçi qrupunun “Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələri haqqında” hazırladığı qanun həmin ilin oktyabrın 9-da Ali Sovet tərəfindən qəbul edildi. Bununla Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin təşkili Ali Sovet tərəfindən qəbul edilmiş qanunla rəsmiləşmiş oldu [8, s.72].

Dövlət müstəqilliyimiz haqqında konstitusiya aktının elanından öncə Silahlı Qüvvələrimiz haqqında qəbul edilmiş 32 maddədən ibarət qanunda adıçəkilən hərbi orqanın Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabe olan dövlət orqanı kimi göstərilirdi.

Ona bilavasitə rəhbərliyi isə Müdafiə Nazirliyi həyata keçirməli idi. Eyni zamanda Silahlı Qüvvələrdə adıçəkilən nazirlik ordunun formalaşdırılması, onun kadr, maddi-texniki bazasının yaradılması, sosial-məişət, tibb, səfərbərlik, hərbi çağırış və digər məsələlərin həll edilməsində məsul orqan hesab edilirdi [8, s.73]. Ordunun formalaşmağa başladığı ilk vaxtlarda qarşılaşan problemlərdən biri də zabit kadrlarına olan ehtiyacın qarşılınması idi. Sözügedən qanunda göstərilirdi ki, ehtiyac duyulan zabit kadrları könüllülük prinsipi əsasında əvvəlki hərbi rütbələri saxlanılmaqla Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları arasından ölkə ərazisində və xaricdə hərbi xidmət keçmiş, habelə hərbi təhsil almış şəxslər hesabına formalaşdırılmalı idi [2, s.4]. Hərbi çağırış məsələsinin qanunla tənzimlənməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Bununla bağlı qanun layihəsində göstərilirdi ki, 18 yaşına çatmış, fiziki və psixi sağlamlığı yerində olan, kişi cinsindən olan hər bir şəxs Silahlı Qüvvələrdə həqiqi hərbi xidmət keçməli idi. Çağırışla müddətli hərbi xidmət üçün sırası və çavuş heyəti üçün xidmət müddəti 1 il yarım, bağlaşma əsasında isə son müddəti artırmaqla 3 il nəzərdə tutulurdu. Qanunda Silahlı Qüvvələrin şəxsi heyətinin geyim formaları, onların sosial-məişət təminatı, maliyyələşmə məsələlərinə dair müddəalar da yer almışdır. Adıçəkilən qanunun qüvvəyə mindiyi gün-9 oktyabr 1991-ci ildə Respublika Ali Soveti Silahlı Qüvvələrlə bağlı digər mühüm bir qanun qəbul etdi.

Bu tarixin elə bir dövrü idi ki, 70 il mövcud olan və dünyanın beşdən bir hissəsinə nəzarəti həyata keçirən sovet hərbi-iqtisadi sisteminin tam olaraq süqutuna sayılı günlər qalırdı. İttifaqa daxil olmuş respublikalar yeni şəraitdə özlərini müdafiə etmək və gələcək yeni müstəqil dövlət quruculuğunu həyata keçirmək üçün ilk növbədə hərbi sahədə təxirəsalınmaz addımlar atırdı. Təbii ki, bu proseslərdən Azərbaycan da kənarda qala bilməzdi. Bu aspektdə 9 oktyabr 1991-ci ildə Ali Sovetin qəbul etdiyi adıçəkilən qanunun əhəmiyyəti olduqca böyük idi. Burada göstərilirdi ki, Azərbaycan Nazirlər Soveti ölkə ərazisində mövcud sovet hərbi birləşmələri şəxsi heyətinin mərhələli şəkildə çıxarılması istiqamətində SSRİ rəhbərliyi ilə tez bir zamanda danışıqlara başlasın. Çıxarılacaq şəxsi heyət Azərbaycan vətəndaşlığı olan hərbiçilərlə əvəz edilməli idi. Məlum olduğu kimi sovet dönəmində müttəfiq respublikalardan hərbi xidmətə çağırılan şəxslər öz ölkələrində deyil, əsasən digər sosialist dövlətlərində, hətta şərq Avropanın sosialist rejimli respublikalarında, Monqolustan və bu tipli başqa ölkələrdə hərbi qulluq müddətini keçirdilər. Qəbul olunmuş yeni qanunla Azərbaycandan kənarda hərbi qulluq müddəti keçən Respublika vətəndaşları zərurət yarandıqca mərhələli şəkildə geri çağırılmalı idi. Həmçinin, ölkə sərhədlərinin qorunmasını təşkil etmək məqsədi ilə Müdafiə Nazirliyinin nəzdində üç aydan gec olmayaraq sərhəd qoşunları bölmələrinin yaradılması planlaşdırılırdı [8, s.76]. Adıçəkilən qanun layihəsi ilə mühüm əhəmiyyətə malik olan hərbi andın da mətni müyyənləşmiş olurdu.

Soradan-1992-ci il 18 sentyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ə.Elçibəyin imzaladığı fərman ilə 9 oktyabr “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri haqqında” qanunun qəbul olunduğu gün ordunun yaranma günü kimi elan edildi [5]. Bu Azərbaycan ordusunun formalaşmasının birinci mərhələsini özündə ehtiva edir və yaxın gələcək üçün silahlı qüvvələrin formalaşması istiqamətində mühüm vəzifələri müəyyənləşdirirdi. Amma, həmin dövəndə Ermənistanın Azərbaycan hərbi təcavüzü, ölkə daxilində ictimai-siyasi vəziyyətin gərginliyi bu vəzifələri yerinə yetirməyə imkan vermədi.

Azərbaycan Respublikasında ordu quruculuğu və onun hüquqi əsaslarını təşkil edən qanunvericilik bazasının formalaşdırılması da geniş ölçüdə Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. H.Əliyevin 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra bu sahədə mühüm işlər görülmüş oldu.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının müdafiə naziri haqında". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, N-6, 31 mart 1992-ci il. Elektron resurs: <https://files.preslib.az/projects/aggression/az/c4.pdf>
2. Военные вести Азербайджана. "Каспиец", 08.02.1992
3. Qasımov T. Q. Azərbaycan milli hərbi təhsil sisteminin yaradılması və inkişafı tarixi (1991-2000-ci illər) tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. Bakı, 2004, 162 s
4. "Həyat" qəzeti 12 dekabr 1991-ci il
5. "Xalq ordusu" qəzeti 1992 22 sentyabr
6. 31 dekabr Dünya Azərbaycan türklərinin həmrəylik və birlik günü haqqında. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qərarı. Bax: Qayıdış 1990-1993. Bakı, 1996
7. Süleymanov M. S. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 30 avqust 1991-ci il tarixli sessiyası. "Hərbi Bilik" jurnalı, 1994, N-4-5, s.8-12
8. Süleymanov M. S. Azərbaycan ordusunun tarixi. V cild, Bakı. "Maarif" nəşriyyatı. 2019. 784 s

Məmmədova Leyla Azərbaycan Dillər Universiteti

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN BANISI KİMİ

Açar sözlər: mədəniyyət, multikulturalizm siyasəti, Azərbaycanda multikulturalizm, tolerantlıq ideyası.

Key words: culture, multiculturalism policy, multiculturalism in Azerbaijan, the idea of tolerance.

Ключевые слова: культура, политика мультикультурализма, мультикультурализм в Азербайджане, идея толерантности.

Multikulturalizm ilk növbədə milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və zənginləşməsi, mənəvi dəyərlərin və normaların tanınması ilə bağlıdır. Heydər Əliyev hakimiyyətdə olarkən dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq bütün insanlara tolerant münasibət bəsləyirdi və bu münasibət dövlətimizin, azərbaycançılıq fəlsəfəsinin təməl elementlərindən birinə çevrildi.

Ölkəmizdə multikulturalizmin çiçəklənməsi bilavasitə Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu Öndər Heydər Əliyev hesab edirdi ki, irqi, dini, milliyyəti, maddi sərvəti heç vaxt bir insanın digərindən üstün olmasına səbəb ola bilməz. Ümummilli lider Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına xüsusi diqqət yetirmiş, bu inkişafın nəticəsi olaraq sivilizasiyamızın müasir mərhələsində "Azərbaycan multikulturalizmi" modeli formalaşmışdır. Artıq xarici ölkələrdə "Azərbaycan multikulturalizmi" modeli fəal şəkildə tətbiq olunur. Bu model məişət, din, etika, estetika və s. kimi müxtəlif etnik-mədəni ənənələri özündə birləşdirir. Milli dəyərlər sistemini birləşdirməsi ilə səciyyələnir.

Hazırda "Azərbaycan multikulturalizmi" modeli regionda sabitliyin və sülhün qorunub saxlanması, bununla bağlı qlobal miqyasda münaqişələrin aradan qaldırılması üçün səmərəli vasitəyə çevrilib. Ulu Öndərin "Azərbaycan multikulturalizmi" modelinin formalaşmasında və inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

Heydər Əliyev sovet hakimiyyəti illərində yüksək vəzifələrdə çalışarkən də millətində, dininə sədaqətini qoruyub saxlamış, multikultural dəyərlərə böyük önəm vermişdir. Onun 20-ci əsrin tarixində taleyüklü rolu olub. O, həm keçmiş Sovet İttifaqı daxilində, həm də ölkəmiz daxilində multikulturalizmin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Mübaliğəsiz demək olar ki, Heydər Əliyev Azərbaycanda müasir multikulturalizm modelinin banisidir".

Etnik-mədəni müxtəlifliyi ilə seçilən Azərbaycanda xalqlar və dinlər arasında münasibətlər, bu gün tolerantlıq adlandırdığımız birgəyaşayışın tarixi prinsipləri çoxəsrlik ənənələrə, qarşılıqlı hörmətə, etimad və əməkdaşlığa əsaslanır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin daim vurğuladığı kimi, “Multikulturalizm Azərbaycan xalqının həyat tərzidir. Bu sitat Azərbaycan cəmiyyətinin tarixi təcrübəsi ilə cilalanmış və təkmilləşmiş dərin mənə, etnik-mədəni münasibətlər prinsiplərini, xalqlar və dinlər arasında əsrlər boyu formalaşmış ənənəvi və unikal birgəyaşayış modelini güclü və dolğun şəkildə əks etdirir. Burada “Azərbaycan xalqı” dedikdə dövlətimizin Əsas Qanununda - Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edildiyi kimi, etnik, dini və sosial mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların hüquq bərabərliyi, dini etiqad azadlığı, birlik, sarsılmaz ittifaq və qardaşlıq münasibətləri başa düşülür.

Bu prinsiplərin əsası vaxtilə Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Ulu Öndər çıxışlarının birində bu birliyin mahiyyəti, sarsılmaz gücü haqqında belə demişdir: “Respublikamızın ən mühüm sərvəti əsrlər boyu bu torpaqda yaşamış, taleyini, canını bu torpağa bağlayanlardır. Onlar müxtəlif millətlərdəndirlər, fərqli dinlərə inanırlar. Azərbaycan xalqının şanlı qələbəsi ilə başa çatan 44 günlük müharibədə bu həqiqət bir daha təsdiqləndi. Tarixi qələbəmizin memarı, qalib Ali Baş Komandan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan ordusu otuz ilə yaxındır ki, işğal altında olan torpaqlarımızı düşməndən azad edib. Odur ki, silahlı qüvvələrimiz tərəfindən “Dəmir yumruq” kod adı altında həyata keçirilən genişmiqyaslı əks-hücum əməliyyatı həm də Azərbaycanın etnik və dini müxtəlifliyi, azərbaycançılıq ideologiyası, Azərbaycan xalqının birliyi baxımından rəmzi xarakter daşıyır.

Ədəbiyyat

1. <http://multikulturalizm.gov.az/en/post/2296/azerbaijani-multiculturalism-the-logical-outcome-of-a-wise-policy.html>
2. <https://www.intechopen.com/chapters/77761>
3. https://www.yeniazərbaycan.com/Sosial_e35294_az.html

Məmmədova Aysən
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN SİMASINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRƏ MÜNASİBƏT

Açar sözlər: Azərbaycan, Heydər Əliyev, multikulturalizm ideologiyası, tolerantlıq.

Keywords: Azerbaijan, Heydar Aliyev, the ideology of multiculturalism, tolerance.

Ключевые слова: Азербайджан, Гейдар Алиев, идеология мультикультурализма, толерантность.

Dahi liderimiz Heydər Əliyev yalnızca Azərbaycan xalqının deyil, eyni zamanda bütün dünyanın nəzərində müdrik, siyasi, uzaqgörən, xeyirxah, alicənab və vətənpərvər bir şəxsiyyətdir. Belə ki, Heydər Əliyevin yüksək insani və siyasi keyfiyyətləri, öz xalqını dərin bir sevgi ilə sevməsi, xalqına, millətinə bağlılığı təkcə müasir Azərbaycan xalqı üçün deyil, ümumdünya azərbaycanlı soydaşlarımızın və gələcək nəsillərimiz üçün parlaq bir örnəkdir. “Mən həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” – Xalqın qarşısında çıxış edərkən dediyi bu kəlamə nəzər yetirsək nə qədər qəlbən deyildiyini görə bilərik. Ümumdünya azərbaycanlıları Ümumilli Liderimizə məxsus olan bu sözləri dinləyərkən daima qəlb çırpıntısı yaşayır, sonsuz iftixar edir və qürur duyurlar. Çünki, bu sözlər hər bir azərbaycanlı üçün Ulu Öndərimizin bizə miras qoyduğu vətənpərvərlik çağırısıdır. Onun bu vəsiyyətinə cani-qəlbədən əməl etmək və vətənimiz, onun birliyi, vahidliyi üçün var gücümüzlə çalışmaq biz azərbaycanlıların müqəddəs borcudur. Nəticə etibarı ilə bu borc bizim həyatımızın mənasına, hətta nəfəs alma səbəbimizə çevrilmişdir. Sevindirici haldır ki, bu gün hər bir azərbaycanlı gənci Ulu Öndərimizin siyasi görüşlərini özünə bir mayak bilərək onun yolunu davam etdirir.

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası və onun tərəfindən əsası qoyulmuş dövlətçilik ənənələrinin mahiyyəti və uğuru Ulu Öndərimizin millətə qarşı həqsiz dərəcədə bağlı olması ilə xarakterizə olunur. Belə ki, bir zamanlar respublikamızda və onun ətrafında münaqişələrin, özbaşınalığın cərəyan etdiyi və qorxunc oyunların ildırım sürəti ilə baş alıb getdiyi bir dövrdə Heydər Əliyev üzünü xalqına tutdu, xalqın gələcəyi üçün gecə-gündüz demədən var gücüylə çalışdı, böyük bir əzm

və səy göstərdi. Onun göstərdiyi bu şücaətin təcəssümüdür ki, biz bu gün azad, firavan bir dövlətdə huzur içərisində yaşayırıq. Azad bir şəkildə fikir söyləyir, illər öncəki vəziyyətin əksinə olaraq yadellilərin təzyiqlərindən uzaq yaşayırıq.

Heydər Əliyev xalqının ən dar günlərində onun yanında oldu. Xalqımıza qarşı edilmiş vəhşilikləri heç bir zaman heç kəsdən çətinmədən bütün dünya qarşısında çıxış edərək ictimaiyyətə bildirdi. Əgər onun siyasəti olmasaydı bu gün bəlkə də çox daha fərqli situasiyada olar, düşmənlərə boyun əymək məcburiyyətində qalardıq. Ümumilli Liderimizin hakimiyyətə gəldiyi ilk dövrlərdən etibarən bütün Azərbaycan xalqı ona qəlbən inanırdı və onun İlahi qüvvə tərəfindən Azərbaycanın parlaq gələcəyi üçün göndərilmiş siyasi xadim olduğu qənaətinə gəlmişdi. Hər kəs düşünürdü ki, Azərbaycan dövlətçiliyini yalnızca Heydər Əliyevin zəkası, onun müdrikliyi, Heydər Əliyevin qətiyyəti xilas edə bilər. Düşdüüyü bu çətin vəziyyətdən çıxış yolu yalnızca Azərbaycanın ictimai-siyasi xadimi olan Heydər Əliyevin səyi nəticəsində reallaşa bilər.

Bəli, Azərbaycan xalqı yanılmadı. Həqiqətən də, Heydər Əliyevin siyasəti və azərbaycançılıq ideologiyası bizi parlaq bir gələcəyə, ümidli sabaha apardı. Onun insanları öz ardınca aparmaq istedadı bu dəfə də öz təsdiqini tapdı və ölkənin idarəsini, ağır yükü öz çiyinlərinə alaraq ona etibar etmiş xalqı işıqlı səbaha apardı.

Multikulturalizmin Azərbaycan modeli dərin və əsaslı köklərə sahibdir. Sözügedən sahədə Heydər Əliyevin rolu və xidməti danılmazdır. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası ölkəmizin gələcək uğurlu inkişafı üçün mayak rolunu oynayır. Onun uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış Azərbaycan çoxmədəniyyətlik ənənəsi inkişaf etmiş, keyfiyyət və kəmiyyətə yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Azərbaycan multikulturalizm modeli ilə bağlı Heydər Əliyev demişdir: "Azərbaycanın vətəndaşları dini, irqi, siyasi, dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hamısı eyni hüquqa malikdir və onların hüquqları Azərbaycan tərəfindən qorunur və mühafizə olunur. Siz əmin ola bilərsiniz ki, biz bu məqsədlərimizə, bu prinsiplərimizə daim sadıq olacağıq və gələcəkdə də Azərbaycan vətəndaşlarının dini mənsubiyyəti, yaxud dil mənsubiyyəti, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bir-birilə münafişəyə girməsinə yol verməyəcəyik" [2, s.318].

Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin başçılığı ilə respublikamızda multikulturalizmin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində həyata keçirilən tədbirləri bu gün Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev uğurla inkişaf etdirir. Bu siyasətin həyata keçirilməsi prosesində BMT, ATƏT, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və s. kimi bu və ya digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, Azərbaycanda multikulturalizmin qorunub saxlanılması, gələcək nəsillərə ötürülməsi ilə bağlı Heydər Əliyev Fondu bir sıra layihələrin həyata keçirilməsinə təşəbbüs göstərir. Fondun prezidenti, UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə sözügedən istiqamətdə keçirilən "Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi", "Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin rolu", "Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşama", "Azərbaycan-tolerantlıq məkanı" layihələrini misal göstərə bilərik.

Ədəbiyyat

1. Əliyev V. Ümumilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru-XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. // "Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər" mövzusunda keçirilmiş konfransın materialları, Bakı, Azərneşr, 2016, 616 s.
2. Əmiraslanov Ə. Heydər Əliyevin ümumbəşəri ideyalarında multikulturalizm siyasəti // "Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər" mövzusunda keçirilmiş konfransın materialları, Bakı, Azərneşr, 2016, 616 s.
3. Mehdiyev R. "Azərbaycançılıq-milli ideologiyanın kamil nümunəsi" / "Azərbaycan" qəz., 7 noyabr 2007.
4. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015, 408 s.
5. Prezident İlham Əliyevin V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda çıxışı / www.president.az

TARİXƏ İZ QOYAN GÖRKƏMLİ XADİM

Açar sözlər: lider, millətçilik, islahatlar, müstəqillik, inkişaf mərhələsi

Ключевые слова: лидер, национализм, реформы, независимость, этап развития

Key words: leader, nationalism, reforms, independence, development stage

Heydər Əliyevin əsas məqsədi Azərbaycanı güclü, demokratik dövlətə çevirmək və xalqına firavan, müstəqil həyat bəxş etmək idi. Ana dilimizin dövlət dili kimi tətbiqində Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyük rolu vardır. Dərin zəkası, uzaqgörənliyi və xalqsevərliyi ilə hamını özünə heyran qoyan ulu öndərimiz Heydər Əliyev milli dövlət quruculuğunda dil siyasətini ön plana çəkdi və bununla da ana dilimiz – Azərbaycan dili ən yüksək inkişaf mərhələsinə çatdı. Onun öz sözlərindən sitat gətirmək yerinə düşər: **“Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir... İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir”**.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev təhsil sahəsində də bir çox islahatlar aparmışdır. O, hakimiyyətə gələn kimi ilk növbədə təhsil məsələləri ilə məşğul olmağa başladı. Qısa zamanda Azərbaycanda yeni tipli milli kadr bazası yaradıldı, bir çox elmi məktəblərin əsası qoyuldu. 1970-1980-ci illərdə respublikada tikinti quruculuq işlərini yüksək ixtisaslı mütəxəssislərlə təmin etmək üçün Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri İnstitutu (indiki Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti) yaradıldı, Gəncə Pedaqoji İnstitutu, Azərbaycan Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutu (hazırkı Bakı Slavyan Universiteti), N.Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutu, C.Naxçıvanski adına Hərbi Məktəb, BDU-nun şərqsünaslıq fakültəsinin bina və tədris korpusları tikilib istifadəyə verilmişdir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev həmişə müəllim əməyini yüksək qiymətləndirirdi. "Mən yer üzündə müəllimdən yüksək ad tanımıram".

Heydər Əliyev uşaqlara daim qayğı göstərirdi. Azərbaycanda uşaqların sağlam və gümrah böyümələri, onların Vətənə layiqli övlad kimi yetişməsi, mükəmməl təhsil almaları üçün Ulu öndərimiz əlindən gələni etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan uşaqlarını özünün ən əziz və doğması hesab edərək demişdir: “Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqlarıdır, Azərbaycanın böyük gələcəyi Azərbaycanın gənclərindən və uşaqlarından asılıdır”. Dövlət başçımızın sərəncamı ilə 2009-cu ilin “Uşaq ili” elan olunması ölkəmizdə uşaqların sosial-rifah halının daha da yaxşılaşdırılması məqsədini daşıyırdı. Mədəniyyətinin və zəngin tarixi irsimizin dünyaya tanıtılması Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindəndir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan bu gün dünyada sivil, hüquqi, demokratik, dünyəvi bir respublika kimi tanınır və böyük perspektivlərə malik bir ölkə kimi qəbul edilir. Dünya azərbaycanlılarının birliyini təmin edəcək ən mühüm və təsirli vasitə vahid ideologiyanın olmasıdır. Bunu çox gözəl anlayan Ulu öndər Heydər Əliyev xalqı bir ideya, bir məqsəd ətrafında birləşdirmək üçün məhz “Azərbaycançılıq” ideologiyasını seçmişdir. İdeologiya xalqın milli-mənəvi varlığının ilkin əlamətlərindən olub, xalqın kimliyini əks etdirən təfəkkür, adət və inanclar sistemidir. Dil, ərazi, din və ideoloji birlik xalqın, millətin və dövlətin tarixi varlığının əsas atributlarıdır [1.səh 14] Müstəqillik illərinin əvvəllərində – həmin o qarışıqlıq və xaos dövründə Heydər Əliyevin söylədiyi bir ibrətamiz fikir onun bütün fəaliyyət xəttini dəqiq xarakterizə edir: “Elmimizlə, mədəniyyətimizlə, mənəviyyatımızla çox ehtiyatlı, çox diqqətli davranmaq lazımdır. Bu işləri bazar iqtisadiyyatının ixtiyarına vermək olmaz” [2.səh38]

Ədəbiyyat:

1. Əbədi müstəqillik tarixi yazan lider Heydər Əliyev Heydər Əliyevin 95 illik yubileyi münasibətilə mərkəzi kitabxanalarının uşaq şöbələri, MKS-in şəhər, qəsəbə, kənd kitabxana filialları üçün hazırlanmış metodik vəsait Bakı – 2018
2. İsa Həbibbəyli, Tehran Əlişanoğlu, Əlizadə Əsgərli, Elnarə Akimova, Aygün Bağırılı, Lalə Həsənova ƏDƏBİYYATDA HEYDƏR ƏLİYEV OBRAZI TARİXİ GERÇƏKLİKDƏN İDEALA “Elm və təhsil” Bakı – 2018
3. Heydər Əliyevin kəlamları Bakı- 2019

HEYDAR ALIYEV AND THE AZERBAIJANI MODEL OF MULTICULTURALISM

Açar sözlər: Heydər Əliyevin multikulturalizm modeli, Azərbaycançılıq ideyası, Azərbaycan mədəniyyəti, Azərbaycan multikulturalizmi, milli ideologiya

Key words: Heydar Aliyev's model of multiculturalism, the idea of Azerbaijanism, Azerbaijani culture, Azerbaijani multiculturalism, national ideology

Ключевые слова: Модель мультикультурализма Гейдара Алиева, идея азербайджанства, азербайджанская культура, азербайджанский мультикультурализм, национальная идеология

Introduction. The founder of the modern state of Azerbaijan, the former president of our republic, Heydar Aliyev, played an irreplaceable role in the development and progress of our country. Heydar Aliyev, one of the founders of Azerbaijanism, did important work in preparing, promoting and spreading the idea of Azerbaijanism.

Main paragraph. Heydar Aliyev and the Azerbaijani model of multiculturalism will be served as an example from time to time. We know that multiculturalism has deep roots in Azerbaijan, and the role of Heydar Aliyev in this field should be emphasized. Experts emphasize that the services of Heydar Aliyev in the formation of traditions of multiculturalism in our country and the creation of this model are multifaceted. With his far-sighted and wise policy, Heydar Aliyev developed an old tradition of multiculturalism in Azerbaijan and raised it to a qualitatively new stage: "The great leader clearly expressed this point in his speech at the international religious conference called "Peace and Patience" held in Istanbul in 1994." Regarding multiculturalism in Azerbaijan, Heydar Aliyev said: "Citizens of Azerbaijan, regardless of their religious, racial, political, or linguistic affiliation, all have the same rights and their rights are protected and protected by Azerbaijan. You can be sure that we will always be loyal to these goals and principles, and in the future, we will not allow Azerbaijani citizens to enter into conflict with each other, regardless of their religious affiliation, language affiliation, or political affiliation." [1]

The most important point to the state's protection of multicultural traditions in Azerbaijan is the reflection of this issue in legal documents, including the Constitution, at the initiative of national leader Heydar Aliyev. Thus, the principle of tolerance, which is the basis of the policy of multiculturalism, is established in Constitution. Therefore, Heydar Aliyev can be considered the political founder of Azerbaijani multiculturalism: "The great leader Heydar Aliyev, first of all, demonstrated to the whole world that Heydar Aliyev's political model is superior to other models such as assimilation. The multi-ethnic composition of the Azerbaijani population is our wealth, our advantage, we value it, the great leader, who said that he will preserve it. [2]

of the Azerbaijani people in our country. The Heydar Aliyev Foundation implements important projects related to the preservation and promotion of multicultural traditions of Azerbaijan. Special projects as "Expanding the role of women in intercultural dialogue", "The role of cultures in globalization", "Peaceful coexistence in a multicultural world", and "Azerbaijan - a place of tolerance" initiated by the president of the foundation, UNESCO and ISESCO goodwill ambassador Mehriban Aliyeva". [3]

Results. Honorable President Ilham Aliyev calls attention to the continuation of the ideas of the great leader Heydar Aliyev as a success of the purposeful policy, and emphasizes that every countryman has a share in the development path of our country: "As a result of the purposeful policy, today our diaspora organizations promote the truths of Azerbaijan in the countries where they operate, our national interests defense and contributes to the deepening of mutually beneficial relations of our republic with other states".

Ədəbiyyat:

1. Mehdiyev R. "Azərbaycançılıq-milli ideologiyanın kamil nümunəsi"/ "Azərbaycan" qəz., 7 noyabr 2007.
2. Niftiyev N. Azərbaycanca birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015, 408 s.

3. Əliyev V. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru-XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. // "Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər" mövzusunda keçiribn konfransın materialları, Bakı, Azərənəşr, 2016, 616 s.

Muradova Səbinə
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DAXİLİ SİYASƏTİNİN MÜHÜM TƏRKİB HİSSƏSİ – MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: etiqad, din, icma, azadlıq

Keywords: faith, religion, community, freedom

Ключевые слова: вера, религия, сообщество, демократия

Demək olar ki, Azərbaycan Respublikası multikulturalizmi rəsmi dövlət siyasəti kimi qəbul edən azsaylı dövlətlərdən biridir. Bu vəziyyəti xüsusilə də din fenomenini üzərində daha aydın görmək mümkündür.

Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri 4 aspektdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- 1) Ölkədə dini azadlığın təmin edilməsi,
- 2) Dövlət qanun qarşısında bütün dinlərin və təriqətlərin bərabər olmasını təmin etmək üçün bərabər əmsallar tətbiq edir,
- 3) Dini icmaların fəaliyyətində dövlət tərəfindən hər cür dəstəyin təmin edilməsi,
- 4) hörmət və əməkdaşlıq çərçivəsində dinlərarası münasibətlərin qurulması.

Ölkə vətəndaşlarının dini ibadət azadlığı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Dini etiqad azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarının və Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi qanunvericiliyinin əsasında həyata keçirilir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, "Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, mənşəyindən, sosial vəziyyətindən, müstəqilliyindən, ictimai vəzifənin, siyasi partiyalara üzvlükdən, ticarət birliklərindən və digər sosial assosiasiyalardan asılı olmayaraq, hamının hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir". İnsanların və vətəndaşların irqi, millət, din, dil, gender, mənşə, siyasi və sosial səviyyəyə görə hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması qadağandır. Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin 1-ci və 2-ci bəndlərində (Vicdan azadlığı) qeyd olunur ki, "Hər kəsin vicdan azadlığı hüququ var", "Hər kəsin dinlə münasibətlərini müstəqil müəyyən etmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə ibadət etmək, heç bir dinə inanmamaq, dinlə münasibətlərini ifadə etmək və ya yaymaq hüququ vardır" [1].

Prezident İ. Əliyev 2011-ci ilin dekabr ayında Bakıda açılışını etdiyi Heydər məscidində olan çıxışında Azərbaycanda din və ibadət azadlığının tam təmin olduğunu qeyd etdi. Dinin və dini təriqətlərin qanun qarşısında bərabərliyindən danışarkən onu da vurğulamaq lazımdır ki, "Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi"ndə dövlət qeydiyyatından keçmiş dini qurumların adını çəkdi.

2009-cu ildən etibarən dini qurumların yenidən qeydiyyata alındığı zaman, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində 925 dini qurum var idi. Onlardan 892-i İslam, 33-ü qeyri-islamı (xristian-22, yəhudi-8, krishna-1, behai-2) təsisatlardır. 2017-ci ildə, rəsmi olaraq dini təhsil müəssisələrinin rəsmi dövlət qeydiyyatına alındığı andan 10 dini təhsil verən qurumlar qeydə alınıb. Ölkədə cəmi 2250 məscid, 14 kilsə və 7 sinaqoq fəaldır. Məscidlərin 136-sı Bakıdadır. Bununla birlikdə, 748 pir onlardan 25-i Bakı-Abshareon bölgəsindədir. Azərbaycan dünyəvi, sekulyar dövlət olsa da, ölkə əhalisinin 96%-i müsəlmanlardır [1].

Konstitusiyanın 18-ci maddəsinin birinci bəndində qeyd olunur ki, bütün dini ibadətlər qanun qarşısında bərabərdir. 5-ci maddədə: "Bütün dinlər və dini qurumlar qanun qarşısında bərabər statusa malikdirlər. "Heç bir dinə (dini cərəyana) və ya dini quruma başqalarından heç bir üstünlük və ya məhdudiyət qoyula bilməz" müddəası var. Müsəlman əhalisi olan bir çox ölkələrdə məzhəblərarası problemlər mövcuddur. Bu məsələdə Azərbaycanın mövqeyini Prezident İ. Əliyev bunu İran İslam Respublikasının (2016) Radio və Televiziya Şirkətinə müsahibəsində belə bildirib:

"Bir sıra ölkələrdə sünnilər və şiələr arasında ziddiyyətlərin artdığı bir vaxtda, 2016-cı ilin yanvarında Bakıdakı Heydər məscidində şiələrlə sünnilər birgə namaz qıldı" [Əliyev İ., 2016]..

Prezidentin sözlərinə görə, Azərbaycanda heç vaxt məzhəb məsələsi və mübahisə olmayıb. Azərbaycanda dövlət dini qurumlara yardım, xüsusilə maliyyə yardımı göstərilir. Rəsmi məlumatlara görə, 2003-cü ildən bəri 250-yə yaxın məscid tikilib və ya bərpa olunub. Bu məscidlərdən Bibiheybat, Təzəpir, Əjdərbəy, Heydər məscidləri, İmamzadə dini, tarixi, sivil mərkəz və digərlərindən nümunələr gətirmək mümkündür.

Bununla yanaşı, dövlət pravoslav, katolik və alban kilsələrinin və sinaqoqlarının tikintisində və bərpasında öz dəstəyini əsirgəmədi. Sovet dövründə 1920-ci ildə bağlanmış Rus Provaslav (ortadoks) icmasına məxsus olan Cen Mironosest kilsəsi Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra dövlət tərəfindən Rus Provaslav kilsəsinə verilmişdir. Bu abidə azərbaycanlı iş adamı A.Qurbanov tərəfindən bərpa edilmişdir. 2001-ci ildə Moskva patriarxı və Azərbaycana səfər edən Rusiya Patriarxı II Aleksı məbədə baş kafedral statusu vermişdir. Son illər Bakıda və Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində rus Provaslav, Gürcü Provaslav, Alban Udi, Alman lüteran kilsə və məbədləri, yəhudi sinaqoqları bərpa olunduqdan sonra dini ibadətlərə açılıb. 2008-ci ildə Bakıda Roma katolik kilsəsi tikilmişdir. Sinaqoqlar 2002-ci ildə Avropa yəhudiləri, 2012-ci ildə isə dövlətin maliyyə yardımı ilə Dağ yəhudiləri üçün tikilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, bu gün ənənəyə çevrilmiş 16 noyabr - Beynəlxalq Tolerantlıq Gününün qeyd olunması Cənubi Qafqaz regionunda ilk dəfə olaraq Azərbaycanda qeyd olundu. 1999-cu ildə ilk dəfə olaraq H.Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkədə bütün dinlərin nümayəndələri bu gün bir araya gəliblər [2].

Tarix boyu bu regionda olmuş dövlətlər çoxətnoslu quruluşa malik dövlətlər olmuşdur. Bu gün Azərbaycan Respublikasında milli və etnik azlıqların nümayəndələrindən 60-dan çox nümayəndə iştirak edir. Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmişdir, (Bərabərlik qanunu 25. Maddə 3), (Milli üzvlük haqqında qanun 44. 1-2-ci maddələr), ("Ana dilindən istifadə haqqında" qanun 45. 1-2-ci bəndlər, fikir və söz azadlığı/nitq 47. 1-2-3-cü maddələr), (hakimlərin müstəqilliyi, məhkəmə icraatının həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri və şərtləri, məhkəmə icraatının əsas prinsipləri və şərtləri 127. maddə 10) və digər qanunvericiliklə tənzimlənmişdir.

Eyni zamanda, Azərbaycan milli azlıqların müdafiəsi ilə bağlı bir çox beynəlxalq konvensiyalarda iştirak edib. Avropa Şurasının "Milli azadlıqların müdafiə olunması haqqında" Çərçivə Konvensiyası 1995-ci il fevralın 1-də hökumət tərəfindən imzalanmış və 16 iyun 2000-ci il tarixli qanunla təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası 26 noyabr 2009-cu il tarixli Qanunla "Mədəni özünü ifadə müxtəlifliyinin qorunması və yayılması haqqında" YUNESKO-nun Beynəlxalq Konvensiyasının tərəf kimi çıxış etmişdir. Bu Konvensiya 2010-cu il mayın 15-də Azərbaycanda qüvvəyə minib[3].

2006-cı il dekabrın 28-də "Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları üzrə Milli Fəaliyyət Planı"nın təsdiq edilməsi haqqında Fərman və "Azərbaycan Respublikasında milli azlıqların mədəniyyətinin qorunması və inkişafı haqqında" 27 dekabr 2011-ci il tarixli fərmanla Azərbaycan Respublikasında onların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Milli Fəaliyyət Planı təsis edilmişdir.

Bu gün Azərbaycanda 50-yə qədər qeyri-hökumət təşkilatı, milli mədəniyyət mərkəzləri, assosiasiyalar fəaliyyət göstərir. Bu təşkilatlar milli azlıqların müxtəlif məsələləri, xüsusilə də onların etno-mədəni dəyərlərinin qorunması ilə məşğuldur. Bu qurumlar Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasına öz layihələri ilə yanaşı, müraciət edə və maliyyə yardımı ala bilərlər. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə Dövlət Yardımı Fondunun yardımı ilə milli azlıqların dillərində nəşr olunan kütləvi informasiya vasitələrinə maliyyə yardımı göstərilir. Bu gün Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların dilində 15-dən çox qəzet və jurnal nəşr olunur [3].

Azərbaycanda multikulturalizmi dövlət siyasəti kimi inkişaf etdirmək və həyata keçirmək məqsədilə Prezident İ. Əliyevin 28 fevral 2014-cü il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri xidməti yaradılmışdır. 15 may 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır [3].

Prezidentin 11 yanvar 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə 2016-cı il Azərbaycanda "Multikulturalizm ili" elan edilib. Sərəncama əsasən, 2016-cı il martın 11- də "Multikulturalizm ili"nin yol xəritəsini müəyyən etdi.

Ədəbiyyat

1. Quluzadə. M. Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri (İslam dininin timsalında 1920-2000-ci illər),. Bakı, 2002
2. Orucov. H. Azərbaycanda din: ən qədim dövrdən bu günədək,. Bakı: CBS Polygraphic production, 2012
3. Zeynalova. T. Azərbaycanda milli dövlət quruculuğu tarixindən. Bakı, 2004

İlyasov Müseyib **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ MÜƏLLİFİ KİMİ

Açar sözlər: *konsepsiya, azərbaycançılıq, milli ideya, vətəndaşlıq, dəyərlər.*

Key concepts: *conception, Azerbaijani, national idea, citizenship, values.*

Ключевые понятия: *концепция, Азербайджанство, идея национальное, гражданство, ценность.*

“Azərbaycançılıq” təkcə milli deyil, həm də ümumbəşəri və multikultural dəyərləri özündə ifadə edən ideologiya kimi Ulu öndər Heydər Əliyevin istər bu günümüzdə artıq aforizmlərə çevrilən fikirləri, isitərsə də əməli fəaliyyətindən qırmızı xətlə keçir.

2006-cı ilin fevral ayının 2-də Azərbaycan Respublika gənclərinin Birinci Forumundakı tarixi çıxışında xalqımızın Ümummilli Lideri H.Əliyevin aşağıdakı sözləri azərbaycançılıq ideologiyasının əsas konturlarının nələrəndən ibarət olduğunu aydın göstəricisi kimi qiymətlidir: “Mənəvi tərbiyəni daim artırmaq lazımdır və gənclərimizi yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır. Ümumbəşəri dəyərlər, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri hər bir gənc tərəfindən mənimsənilməlidir, mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz... Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz”. [2]

Burada vurğu edilən *mənəvi tərbiyə, ümumbəşəri və milli-mənəvi dəyərlər, milli ruh və vətənpərvərlik sözlərinin əsas cəhətlərinə diqqət etdikdə görürük ki*, bunlar sanki bir sapa düzülmiş incilər kimi bir bütövlük, tamlıq təşkil edir. Elə bir bütövlük, tamlıq ki, bunların əsasında azərbaycançılıq ideologiyası, milli məfkurə dayanır.

Azərbaycançılıq ideologiyasının konturları nəinki, milli ideyanı ifadə edən ideoloji və siyasi sənədlərdə, həmçinin təhsil və tərbiyə sahəsində qəbul edilən bir çox dövlət sənədlərində özünü qabarıq şəkildə göstərir. 2009-cu ildə qəbul edilən “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda azərbaycançılıq ideyalarına sadıq vətəndaş və şəxsiyyətin formalaşdırılması məqsədinin də məhz buradan qaynaqlandığını görürük. [1]

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində respublikamızın Prezidenti cənab İlham Əliyevin irəli sürdüyü və ölkənin inkişafı üçün milli özəyə çevrilən “*Milli ideya*” konsepsiyası “Azərbaycançılıq” ideyasının əsas mahiyyətini özündə əks etdirməklə müasir Azərbaycan cəmiyyətinin əsas ideoloji dayaqlarından birini təşkil edir. Azərbaycançılıq ideyasının formalaşdırılması isə bu dayaqın daha möhkəm, daha möhtəşəm olmasıdır ki, tərbiyə və təhsil prosesində gözlənilən nəticələr və hədəflər məhz onun sayəsində və onun əsasında bərqərar olur. Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülən bu möhtəşəm ideyanın reallaşması əsl azərbaycanlının, həm də əsl vətəndaş olan şəxsiyyətin formalaşmasının əsasını təşkil edir.

Azərbaycançılıq nədir və onu necə xarakterizə etmək olar? Bu konsepsiyanı əsaslandırmaq sahəsində son illər respublikamızda xeyli işlər görülmüş və tədqiqatlar aparılmışdır. Professor Tofiq Hacıyev, millət vəkili professor Nizami Cəfərov, professor Nizaməddin Şəmsizadə və digər alimlərimiz bu sahədə xeyli diqqətəlayiq tədqiqatlar aparmışlar. Azərbaycan xalqının milli ideali – məfkurəsi türkçü-

lükdən, ərazi bütövlüyü və xalqın bütövlüyünü təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycançılıq ideologiyasının sosioloji aspekti isə məfkurəçilikdir – deyə professor Nizaməddin Şəmsizadə yazır. [4]

Azərbaycançılıq böyük ideala söykənən ideologiyadır. Bu, təkcə vətəni sevmək kimi dərk olunan, onu “sevirəm” – deməklə məhdudlaşan bir ifadə deyildir. Azərbaycançılıq – Vətənə bağlılıq, onun təəs-sübkeşi olmaq, vətənin qorunması, onun çiçəklənməsi üçün gücü, imkanları daxilində ona xidmət etməkdir. Azərbaycan dilinə, onun milli adət və ənənələrinə, tarixi keçmişinə, dövlət atributlarına hörmətlə yanaşmaq, qanun və qanunçuluğu qorumaqdır. Azərbaycan deyəndə “ayağa duran” (Məmməd Araz) şəxsiyyət, həmişə ayaqda olan “əsgər”, öz üzərinə düşən vəzifələri ləyaqətlə yerinə yetirən vətəndaş, “Azərbaycan məfkurəsinə” malik şəxsiyyət olmaqdır. Bu ideya xalqı milli-mənəvi və psixoloji cəhətdən birləşdirən elə ideologiyadır ki, ona malik olmaq vətəndaş-şəxsiyyətin formalaşmasının əsasını təşkil edir.

“Azərbaycançılıq” – “vətəndaş və şəxsiyyət” olmaqla sıx bağlıdır. Vətəndaş təkcə vətəndaşlıq pasportunu daşımaqdan ibarət deyildir. Vətəndaş olmaq həm də mənəvi məsələ kimi “Vətən daşı” (Məmməd Araz) olmaqdan ibarətdir. Şəxsiyyət isə təkcə psixoloji və tarixilik baxımından ictimai inkişafın məhsulu, əmək və ünsiyyətin subyektivi olan insan kimi deyil, mənəviyyət baxımından elə şəxsdir ki, onda şüurumuzda dərin kök salan və adət və ənənələrimizin əsasında dayanan bütün insanlıq keyfiyyətləri özünü təcəssüm etdirir. Şəxsiyyət isə milli və ümumbəşəri keyfiyyətlərin daşıyıcısı, multikultural dəyərlərə malik olan və adı böyük hərflərlə yazılan kamil insandır.

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasının əsasında bir sıra mühüm amillər dayanır. Bunları əsasən aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

- 1) milli mənsubiyyəti və milli mənliliyi ilə fəxr etmək;
- 2) dövlətinə, millətinə, ənənələrə, xalqına sadıq vətəndaş olmaq;
- 3) ana dilimizi, ədəbiyyatımızı, tariximizi və mədəniyyətimizi mükəmməl bilmək;
- 4) vətənimizə, dövlətimizə və millətimizə sədaqət rəmzi olan himnimizi və bayrağımızı sevmək;
- 5) sağlam fiziki və mənəvi həyat tərzinə malik olmaq;
- 6) xarici ölkələrdə Azərbaycanı ləyaqətlə təmsil etmək;
- 7) vətənpərvər olmaq, vətəni sevmək, ölkəni sevmək, torpağı sevmək, xalqımızı sevmək, millətimizi, dilimizi, dinimizi, milli adət-ənənəmizi sevmək və onları yad təsirlərdən qorumaq;
- 8) milli və ümumbəşəri dəyərlərə malik olmaq;
- 9) özünü müstəqil Azərbaycan respublikasının yaşamasına, inkişafına və əbədi olmasına həsr etmək;
- 10) dünyada yaşayan azərbaycanlılar arasında həmrəylik, Azərbaycanla sıx əlaqə saxlamaq və s.

Bu sonuncu məsələ Ümummilli lider Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasının ölkəmizdə və xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar arasında birliyin və həmrəyliyin təmin olunmasına ən böyük töhfə idi. 2021-ci ilin noyabr ayında ilk dəfə olaraq Bakıda keçirilən Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı və hər ilin dekabr ayının sonuncu gününün “Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü” kimi qeyd edilməsi məhz bu ideyanın böyük təntənəsi kimi qeyd olunmalıdır. Möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin haqlı olaraq “Zəfər qurultayı” adlandırdığı sonuncu - 5-ci qurultayın 2022-ci il 22 apreldə Şuşada keçirilməsi isə xüsusilə əlamətdar hadisə idi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin “Azərbaycançılıq” ideyası vətənimizdə konseptual səciyyə daşıyan ideologiya kimi bu gün eyni zamanda multikulturalizm ideyası və ideologiyası ilə həmahənglik təşkil edir. Bu ideologiya dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin irəli sürdüyü “Milli ideya”nın əsas prioritetlərini təşkil etməklə, həm də onun hədəflərini müəyyən edir ki, bunlar da xalqımızın birliyini və vətənə sədaqətini özündə əsaslı şəkildə təcəssüm etdirir.

Ədəbiyyat:

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2010.
2. Əliyev H.. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002.
3. İlyasov M. Müasir Azərbaycanda tərbiyə konsepsiyası. /Azərbaycanda təhsil quruculuğunun prioritetləri: müasir yanaşmalar. Beynəlxalq elmi konfransının materialları. Naxçıvan şəhəri, 5-6 iyun 2015-ci il. Bakı: Mütərcim, 2015. s.207-209.
4. Şəmsizadə. N. Azərbaycan ideologiyası. Bakı: “Sabah”, 1996.

AZƏRBAYCANDA PLÜRƏLİZMİN VƏ TOLERANTLIĞIN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: Heydər Əliyev, plürəlizm, tolerantlıq, etnik azlıq, din siyasəti

Key words: Heydar Aliyev, pluralism, tolerance, ethnic minority, religion policy

Ключевые слова: Гейдар Алиев, плюрализм, толерантность, этническое меньшинство, религиозная политика

Multikulturalizm müasir demokratik dövlətlərdə plürəlizmin (latınca “pluralism”- çoxluq, müxtəliflik) inkişafının göstəricisi olub liberal demokratiyaya çağırışdır. O, mədəni fərqlilikləri tanımağı və etnik azlıqlara hörmətlə yanaşmağı tələb edir. Plürəlizm olmadan cəmiyyət həyatında tərəqqini təmin etmək qeyri-mümkündür. Siyasi plürəlizm siyasi həyatın təşkili prinsipi və əqlin demokratiyasıdır. Sosial rəngarənglik dövlətin siyasi mövqeyinin möhkəmlənməsinə kömək edir. Plürəlizmin əsas və zəruri şərti olan tolerantlıq (latınca “tolere” – dözmək, fikir verməmək, səbirli olmaq) insan hüquqları ilə sıx bağlıdır. [2] O, bu gün siyasətdə, dində və etnik mənsubiyyətdə mühüm prinsipə çevrilmişdir. Tolerantlıq müxtəlif fikir, inam, əqidə və dünyagörüşünə qarşı insanın mədəniyyət səviyyəsinin meyarıdır. O, müxtəlifliyin mövcudluğuna təminat verən hüquqi borc və mənəvi tələbatdır. Siyasi tolerantlığa nail olmaq çətin olduğu üçün o demokratik hüquqlardan istifadənin bilavasitə təcrübəsi ilə təşviq edilə bilər. Vaxtilə BMT-nin sabiq Baş katibi Kofi Annan irqçiliyə qarşı çıxış edərək demişdi: “xalqların getdikcə bir-birinə daha sıx bağlı olduğu dünyada tolerantlıq, mədəniyyətlərarası dialoq və müxtəlifliyə hörmət həmişəkindən daha vacibdir”.

Siyasətin hazırlanmasının yeganə yolu plürəlizmə əsaslanmaqdır. Əks təqdirdə mərkəzdənqaçma qüvvələri xaos və özbaşınalıq yarada bilər. Siyasi plürəlizm üçün azad söz, azad KİV, çoxpartiyalı sistem, azad seçki, parlamentarizm, dövlətdən asılı olmayan ictimai təşkilatların mövcudluğu zəruridir. Plürəlizm heç vaxt skeptizmə, nihilizmə gətirib çıxarmamalıdır. Plürəlizm insanların mənafə çoxluğunu ifadə etdiyi üçün cəmiyyətdə onun inkişafı müəyyən şərtlərin gözlənilməsinə tələb edir:

- zəruri olan bürokratik mərkəzçilikdən əl çəkmək;

- çoxpartiyalılıq şəraitində müxtəlif fikirləri nəzərə alaraq qərarları hazırlamaq və həyata keçirmək;

- müxtəlif tərəflərin öz mövqelərini izah etməsinə təmin etmək.

Müstəqilliyin ilk illərində Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi onun qarşısında siyasi sabitliyi təmin etmək, siyasi qüvvələrin qarşıdurmasına və etnik münaqişələrə son qoymaq, vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırmaq, ərazilərin işğalının qarşısını almaq, cəmiyyət üzvlərində sabaha inam yaratmaq kimi böyük və çətin vəzifələr qoydu. Bu vəzifələrin həlli cəmiyyətdə plürəlizmi və tolerantlığı inkişaf etdirməyi tələb edirdi. Bu dövrdə Azərbaycanda 96 millət və xalqın nümayəndəsi yaşayırdı. Əhalinin təxminən 96 faizi müsəlmanlardan, 4 faizi isə digər dinlərə mənsub insanlardan ibarət idi. Müsəlmanların 60 faizə qədəri şiə, 40 faizə qədəri isə sunni məzhəbli idi. Ölkədə xristianlığın müxtəlif cərəyanları təmsil olunmuşdu. Dinin insanların şüuruna, məişətinə və adət-ənənələrinə təsirini nəzərə alaraq bu dövrdə Azərbaycan hökumətinin din siyasətinin prioritet istiqaməti tolerantlıqla bağlı olmuşdur. Müxtəlif dini konfessiyalar tərəfindən ibadət evlərinin tikintisi və bərpaşına fərqli dini icmaların nümayəndələrinin maddi və mənəvi dəstəyi, ianələr toplaması mümkün olmuşdur. Xalqımızın əsrlər boyu formalaşmış tolerantlıq ənənələrinin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq səviyyədə təşviq və təbliğ edilməsi din siyasətinin əsas hədəfləri olmuş və bu, milli qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır.

Heydər Əliyevin milli siyasətində beynəlmilətçilik ruhu və milli azlıqlara diqqət mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cəmi bir neçə min nəfərdən ibarət olan milli azlıq yalnız ölkəmizdə kompakt yaşayır. Qəbələ rayonunda yaşayan ən azsaylı udin xalqının nümayəndələri Heydər Əliyevi böyük ehtiramla xatırlayırlar: “Tanrı dualarımızı eşidərək Heydər Əliyevi bizə göndərmişdir. İndi biz özümüzü azad və sərbəst hiss edirik”. [1, s.150] Heydər Əliyev siyasətinin nəticəsidir ki, Azərbaycanda radio verilişləri ləzgi, talış, kürd, gürcü, erməni və digər dillərdə səslənir. Udin, talış, ləzgi və tat məktəblərində ibtidai

siniflərdə dərslər milli dillərdə tədris olunur. Bu gün Azərbaycanda rus icması, Ukrayna, ləzgi, avar, 3 yəhudi, tatar, lak və digər mədəni mərkəzlər fəaliyyət göstərir. Milli azlıqların yaratdığı mədəniyyət mərkəzləri dövlət tərəfindən qorunur.

MDB sammitində Heydər Əliyev demişdi: “Azərbaycandakı ruslar mənim dostlarımdır”. Bu sözlər ölkəmizdə yaşayan hər bir milli azlığa şamil edilə bilər. Bu siyasətin nəticəsidir ki, Heydər Əliyevi “beynəlmiləlçi”, “müsəlman dünyasının lideri”, “Qafqazın Atası” adlandırırlar.

1995-ci ildə UNESCO-nun 50 illiyi münasibətilə baş konfransın 28-ci sessiyasında Tolerantlıq prinsiplərinə dair bəyannamə qəbul edilmiş və 16 noyabr “Beynəlxalq Tolerantlıq Günü” elan edilmişdir. Bu bütün dinlərin və xalqların nümayəndələrini bir-birinin dəyərlərinə ehtiramla yanaşmağa çağırışdır.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev -Ümummilli lider. Bakı: “Azərbaycan”, 2004, 774 s.
2. <https://en.wikipedia.org/wiki/Tolerance>
3. <https://www.grin.com/document/431010>

Əhmədzadə Osman Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, azərbaycançılıq, milli ideologiya, həmrəylik.

Key words: Heydar Aliyev, azerbaijanism, national ideology, solidarity.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, азербайджанизм, национальная идеология, солидарность.

Azərbaycançılıq müstəqil, suveren Azərbaycanın istiqlalını və bu ölkədə dünyəvi prinsiplərə malik sivil demokratik dövlət uğrunda mübarizəni strateji məqsəd seçən Azərbaycan xalqının ideologiyasıdır. Azərbaycançılıq milli dövlət ideologiyası kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsaslarına söykənən, Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun hüquqi və demokratik dövlət kimi inkişafına və milli təhlükəsizliyinin qorunmasına xidmət edən dəyərlər sistemidir.

Azərbaycançılığın bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən ideologiya halına gəlməsi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasına çevrilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir. Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun prioritet istiqamətini nəzərə çatdırmışdır: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq". Həmin qurultaydan sonra Azərbaycan diaspor hərəkatı tamamilə yeni mərhələyə qədəm qoymuş, Ümummilli lider Heydər Əliyev bu sahədə sistemli dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə 2002-ci ildə "Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması barədə" fərman imzalamışdır. Komitənin yaradılması xaricdəki Azərbaycan cəmiyyətlərinin, birliklərinin və dərnəklərinin fəaliyyətinin vahid mərkəzdən koordinasiyasına, habelə onların dövlət qayğısı ilə əhatə olunmasına geniş imkanlar vermişdir. Dövlət Komitəsinin yaradılması dünya azərbaycanlılarının konsolidasiyasında, diaspordan lobbiyə doğru inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Komitə qısa müddətdə dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın azərbaycançılıq ideyası və Azərbaycan dövləti ətrafında birləşməsi istiqamətində xeyli iş görməyə müvəffəq olmuşdur. Azərbaycançılıq Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasının ideyasını təşkil edir. Biz bu ideya ilə özümüzü dünyaya tanıdır, onu mütərəqqi dünya dəyərlərini (tolerantlıq, etnik müxtəliflik) özündə birləşdirən ideologiya kimi təbliğ edirik. Azərbaycançılığın əsas elementlərindən biri vətəndaşlıqdır. Vətəndaşlıq özündə vətəndaşın siyasi, mənəvi, hüquqi, sosial keyfiyyətlərini cəmləşdirir. Vətəndaşlıq azərbaycançılıq kontekstində fərdin öz hüquq və vəzifələrini dərk edərək ölkədə yaranan ictimai-siyasi münasibətlərə mövqeyi kimi başa düşülür. [2] Ümummilli Lider “milli ideologiya” anlayışının əsaslarını şərh edərkən bildirirdi: “Milli ideologiya nədən ibarətdir? Birinci, dövlətçilik. Dövlətçilik bu gün və gələcəkdə bizim hər bir vətəndaşımızın, cəmiyyətin, dövlətin əsas vəzifəsidir. Dövlətçilik Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaqdır. Azərbaycanın

müstəqilliyini möhkəmləndirməkdir. Dövlətçilik hər bir vətəndaşın qəlbində olmalıdır. Ona görə də, hər bir vətəndaş vətənpərvərlik hissləri ilə yaşamalır. Azərbaycançılıq ideologiyasının bizi birləşdirən meyar olmasını əsas tutaraq hər birimiz buna uyğun əməli fəaliyyət sərgiləməliyik. Ancaq milli birliyi, həmrəyliyi təmin etməklə üzləşdiyimiz bütün çətinlikləri dəf edə bilərik.

Ədəbiyyat

1. İ. Əliyev. “Azərbaycan tolerantlıq örnəyidir. (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər)”, Bakı. 2015.
2. K.Abdulla. Azərbaycançılıq və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı, ADA, 2020.
3. S. Xəlilov. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı. 2002.

Qarayev Elvin **AMEA, Şəki Regional Elmi Mərkəzi**

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI

Açar sözlər: ideologiya, siyasət, tolerant, dövlət, xalq, tarix

Keywords: ideology, politics, tolerant, state, people, history

Ключевые слова: идеология, политика, толерантность, государство, народ, история

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qazandığı, müasir dünya ilə çoxşaxəli əlaqələrini qurub inkişaf etdirdiyi dövrdə azərbaycançılığın iqtisadi, sosioloji və politoloji aspektləri diqqəti daha çox cəlb edir. Azərbaycançılığın bir ideologiya olaraq məqsədi bir sıra elmlərin nəticələrindən istifadə etməklə Azərbaycan və azərbaycanlılar haqqında elmi təsəvvür yaratmaq və onun dünyadakı universal mövqeyini müəyyənləşdirməkdir [1, s.512-514]. Bu istiqamətdə ulu öndərimiz Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü, uzaqgörən siyasəti tariximizin silinməz şanlı səhifələrinə və dövlətçilik ideologiyasının əsas bazasına çevrilmişdir [2,s.352-366]. Azərbaycançılıq ideologiyası ayrı-ayrı şəxslərin düşüncə və duyğularına hakim kəsilən təsəvvürlərin məcmusunu, onların özlərinin, ailələrinin, xalqının, vətəninin sabahı naminə arzularını əks etdirir. İdeologiya dövləti yaradır, dövlət isə siyasi ideyanı məqsədyönlü istiqamətə yönəldir [3]. Azərbaycanın böyük tarixi şəxsiyyətlərinin hər biri azərbaycançılığı bir ideya olaraq görürdü. Heydər Əliyevin isə onlardan böyük fərqi ondan ibarət oldu ki, o azərbaycançılığı dövlət ideologiyasına çevirdi. O deyirdi: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir” [4, s.35-43].

Heydər Əliyev məhz siyasətçi idi və ömrünün sonuna qədər də öz vətəninin çiçəklənməsi, bütün dünyada layiqincə tanınması və qəbul olunması yolunda yorulmadan mübarizə apardı. O öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd edirdi: “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi 1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının ənənələri əsasında müasir tələblərlə, dünyada gedən proseslərlə bağlı olaraq təmin olunmalıdır [5, s.103-112]. Bu sahədə mən daim çalışacağam və heç kəsin şübhəsi olmasın ki, ömrümün bundan sonrakı hissəsini harada olursa-olsun, yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə həsr edəcəyəm”. Heydər Əliyevin şəxsiyyətində təzahür edən milli iradə, möhtəşəm xalq ruhudur ki, Azərbaycanı hər cür iqtisadi, sosial-siyasi problemlərdən çıxararaq gələcəyə-əbədi müstəqilliyə aparır. Türk dünyasının fəxri olan Heydər Əliyev zəmanəmizin yetirdiyi dahi şəxsiyyətlərdəndir [6, s.88-93].

Heydər Əliyev hər dövrü, hər mərhələsi məktəb olan həqiqətən qeyri-adi bir ömür yaşamış, yalnız mənsub olduğu Azərbaycan xalqının, ümumən dünya xalqlarının təsəvvüründə özünün mükəmməl obrazını, aydın cizgiləri ilə seçilən möhtəşəm portretini yaratmışdır [7, s.328-347].

Azərbaycançılıq ideologiyası dünya azərbaycanlılarının vahid ideya ətrafında birləşməsinə şərtləndirən tarixi-siyasi amillərin təsnifatını, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində dövlətin qarşısında duran vəzifələri, onların Azərbaycana münasibətdə üzərinə düşən mənəvi öhdəlikləri, habelə azərbaycanlı anlayışının sosial-fəlsəfi məzmununu müəyyənləşdirən konsepsiyadır [8, s.24-27]. Azərbaycançılıq millətindən asılı olmayaraq, bütün Azərbaycan vətəndaşlarının həmrəyliyi üçün möhkəm istinad mənbəyi, ideoloji bünövrədir. Bu ideologiyanın pozitiv xarakteri həm də bütün dünyaya səpələnmiş 50 milyondan artıq azərbaycanlıyı vahid ideallar naminə

səfərbər etmək qüdrəti ilə müəyyən olunur. Milli-mənəvi, islami-əxlaqi, dünyəvi-humanitar dəyərləri, Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin dialoqunu, türkçülük və avropaçılıq meyillərini, tarixi təkamüldə varislik və tərəqqiçiliyi, ünsiyyət birliyini ahəngdar şəkildə ehtiva edən azərbaycançılıq ideologiyası məhz buna görə də müxtəlif coğrafi regionlarda, sosial-siyasi sistemlərdə, mədəni mühitlərdə formalaşmış diasporumuz üçün cəlbedicidir [9]. Azərbaycançılığı şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də milli ənənədir. Milli düşüncə sisteminin genetik qaynağı olan azərbaycançılığın inkişaf stimulyatoru da məhz ənənədir. Ənənə uzun əsrlərin sınağından keçərək tarixi təcrübəni yığır, xalqın müdrikiyi, onun mənəvi mədəniyyəti və s. Amillər bu anlayışda ifadə olunur. O, keçmişlə gələcəyi əlaqələndirir, etnokulturoloji mövcudluğu qoruyur. Bu ənənələr xalqın keçdiyi zəngin tarixi yolun mütərəqqi yaşam təcrübəsini özündə qoruyub saxlayır. Deməli, azərbaycançılıq ideologiyası həm də xalqın tarixən tapındığı mütərəqqi ənənələri gələcək nəsillərə ötürən mənəvi körpüdür. Azərbaycançılığın gücü, eyni zamanda, fərdi maraq və meyilləri dövlət siyasəti ilə birləşdirmək, xalqın milli-mədəni eyniyyətini qoruyub saxlamaq imkanları ilə ölçülür. Dövlətçilik hisslərinə malik olmayan xalq milli dövlətini inkişaf etdirə bilməz. Bu mənada, azərbaycançılıq ideologiyası milləti, xalqı, dövləti qəlbən sevməyi, onun naminə yorulmadan çalışmağı bütün mahiyyəti ilə təşviq edir. Xalqın milli varlığını ifadə edən rəmzlərə, adət-ənənələrə, ali mənəvi dəyərlərə yüksək sədaqət, ana dilinə məhəbbət, bəşəri ideallara hörmət azərbaycançılığın milli mahiyyətini açmaqla yanaşı, onun humanist səciyyə daşdığını göstərir [10]. Azərbaycançılığın əsasında yer alan ünsiyyət birliyi isə vahid ana dilimiz vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan dili milliliyin ifadə vasitəsi olduğu üçün azərbaycançılıq ideologiyasının komponenti kimi çıxış edir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin vətən və xalq qarşısında göstərdiyi böyük xidmətlərdən biri də milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi baxımından çox əhəmiyyətli olan azərbaycançılıq ideyasını irəli sürməsi, onu milli diasporun təşkilatlanması üçün ideoloji təmələ çevirməsidir. Ümummillə lider xarici ölkələrə səfərləri zamanı azərbaycanlılarla çoxsaylı görüşlər keçirmiş, xaricdə yaşayan soydaşlarımızı daim milli ideya ətrafında birləşməyə, təşkilatlanmağa, icmalar, milli cəmiyyətlər yaratmağa səsləmişdir. Ulu öndər daim həmvətənlərimizi yaşadıkları ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etməyə, eyni zamanda, Vətənlə - doğma Azərbaycanla sıx əlaqə saxlamağa, bir an da olsun Azərbaycanı təmsil etdiklərini unutmamağa çağırmışdır [11].

Ədəbiyyat

1. Abdullayev.K.M. Azərbaycanın müstəqilliyi illərində multikulturalizm və tolerantlıq. Müstəqillik yollarında. Bakı, 2016, s. 504-517.
2. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (31 oktyabr – 1 noyabr 2013- cü il). – Bakı: “Şərq-qərb”, 2014, 2 cildə, I cild, 368 s.7.
3. “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiya. 21 dekabr 1965. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx>
4. Nəcəfov E.Ə. Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin onun xarici siyasətinə təsiri. Strateji təhlil. Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinə, Beynəlxalq münasibətlərə dair analitik jurnal. Say 1-2 (15-16), 2016, ss.35-43
5. Nəcəfov E.Ə. Multikulturalizmin mahiyyətinə dair. Dövlət İdarəçiliyi. Nəzəriyyə və Təcrübə, Jurnal, N3 (51), 2015, s.103-112
6. Nəcəfov E.Ə. İctimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı rolu və multikulturalizm Siyasəti. Dövlət İdarəçiliyi. Nəzəriyyə və təcrübə, Jurnal, N4 (56), 2016, s.88-93.
7. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015, 408 s.
8. Niftiyev N. Azərbaycanda etnomühit.//Kəlam, Bakı, 2002, s.24-27
9. “Milli və yaxud etnik, dini və dil azlıqlarına mənsub şəxslərin hüquqları Haqqında” Bəyannamə. 18 dekabr 1992. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/minorities.aspx>
10. “Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyası. 1 fevral 1995. http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/0/f_759.
11. “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair” Konvensiya. Noyabr 2001. <http://www.e-qanun.az/framework/19041>

AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ

Açar sözlər: dövlət ideologiyası, çoxmədəniyyətlik, ölkə

Key words: state ideology, multiculturalism, country

Ключевые слова: государственная идеология, мультикультурализм, страна

Xalqın, cəmiyyətin birliyini təmin etmək üçün sağlam ideologiya, ideoloji baxışların olması vacibdir. Məhz respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra milli ideologiyaya zərurət yarandı. Birliyi təmin edəcək baxışlar toplusu milli təhlükəsizliyin təminatını verməli, eyni zamanda yüz illər boyu ölkəmizdə formalaşmış multikultural ənənələrə sadıq olmaqla milliliyi, milli dövlətçiliyi qorumağa xidmət etməli, siyasi birliyi möhkəmləndirməli, sosial-iqtisadi yüksəlişə nail olmalı, mədəni müxtəlifliyi qorumaqla dövlət ideologiyası ətrafında birliyi təmin etməli idi. Buna görə də müstəqilliyin ilk illərində yeni ideologiyaya olan ehtiyacı ödəməyi, cəmiyyətin birliyini təmin etməyi Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan azərbaycançılıq ideologiyasını öz üzərinə götürdü. Milli ənənələrə əsaslanan, xalqımızın tarixi keçmişindən süzülüb gələn ən yaxşı nəsnələri özündə birləşdirən, adət-ənənəyə, torpağa, yurda, vətənə bağlılığı aşılamanı milli məfkurə cəmiyyətimiz tərəfindən qəbul olundu və dövlət ideologiyasına çevrildi. Bu məfkurə xoşniyyətli olub, Azərbaycanda yaşayan müxtəlif etnosları, dini konfessiyaları, xaricdə yaşayan azərbaycanlıları vətən, dövlət ətrafında birləşdirməyə yönəlib. 2001-ci ildə xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıları milli dövlətçilik məfkurəsi ətrafında birliyə səsləyən Ümummilli lider Heydər Əliyev “müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır” deyərək dövlətin əsas ideoloji xəttinin müəyyənləşdiyini qətiyyətlə bildirirdi. Doğrudan da qısa müddətdə azərbaycançılıq xalqın, cəmiyyətin mədəni tarixini, adət-ənənələrini özündə birləşdirən ümumxalq məfkurəsinə çevrildi.

Azərbaycançılıq məfkurəsi özündə tarixən ölkəmizdə mövcud olmuş multikultural dəyərləri də ehtiva edir. Akademik K.Abdulla ölkəmizdəki multikulturalizmi “başqasına şəfqət, mərhəmət, ehtiram, özünü özgədən ayırmamaq, dünya xalqlarının ulu mənəvi dəyərlər xəzinəsinə bizim verə biləcəyimiz” töhfə kimi xarakterizə etmişdir. Azərbaycan multikulturalizmini təbliğ etmək, Ermənistanın işğal siyasətinə rəğmən ölkəmizdəki demokratik mühiti, Azərbaycan həqiqətlərini nümayiş etdirmək üçün respublikamız dəfələrlə beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi etdi. Bununla bərabər, 2009-cu il noyabrın 26-da Azərbaycan Respublikası UNESKO-nun “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında” Konvensiyaya qoşulmaqla tarixən ölkəmizdə olan multikultural ənənələrin beynəlxalq səviyyədə tanınması istiqamətində mühüm addımlar atdı. Ölkəmizdə beynəlxalq mədəni tədbirlərin keçirilməsi ənənəyə çevrildi. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün Ermənistan tərəfindən pozulduğunu, Qarabağın əzəli torpaqlarımız olduğunu hər məqamda diqqətə çatdırmağın yollarından biri də Azərbaycanın beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi etməsi idi. 2009-cu ildə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Bakıdakı toplantısında təşkilata üzv ölkələrin mədəniyyət nazirləri ilə bərabər görüşə Avropa Şurasından mədəniyyət nazirlərinin dəvət edilməsi ölkəmizin çox mədəniyyətli bir ölkə olduğunu nümayiş etdirdi. 2011-2014-cü illərdə Bakıda keçirilən Beynəlxalq Humanitar Forumlar ölkəmizin tanıtılmasını istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. 2014-cü il keçirilən IV Humanitar Forumda çıxışında Prezident İlham Əliyev ölkəmizdəki multikultural cəmiyyətin əsrlər boyu mövcud olan ənənələrə söykəndiyini diqqətə çatdıraraq, Azərbaycan cəmiyyətində mövcud olan həmrəyliyi dünyaya nümayiş etdirməklə “regionda və dünyada gedən proseslərə müsbət təsirlər”in olacağına inandığını bildirirdi. 2015-ci il mayın 18-də Azərbaycanda III Ümumdünya Mədəniyyətlərəarası Dialoq Forumunda çıxış edən Prezident İlham Əliyev ölkəmizdə “multikulturalizm ənənələri”nin güclü olduğunu, onun “alternativi” olmadığını, multikulturalizmin azərbaycançılığın tərkib hissəsi olduğunu, onun ölkəmizdə uğurla davam etdiyini diqqətə çatdırdı.

Prezident İlham Əliyevlə bərabər Birinci Vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva ölkəmizdə keçirilən beynəlxalq mədəni tədbirləri təşkil etməklə cəmiyyətimizdə mövcud olan çoxmədəniyyətli ənənələrin dünyada tanınması istiqamətində mühüm işlər görürlər. Prezident tərəfindən 2016-cı il “Multi-

kulturalizm İli”, 2017-ci il də “İslam Həmrəyliyi İli” elan edildi və ölkəmizdə multikultural ənənələrin qorunub saxlanması istiqamətində keçirilən tədbirlərlə müxtəlif mədəniyyətlərə dövlət qayğısının olduğu əyani nümayiş etdirildi. 2020-ci il 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycan xalqı multikultural ənənələrə sadıq qaldığını, azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında sıx birləşdiyini əyani nümayiş etdirdi. 2022-ci il “Şuşa İli” elan olundu və Şuşada keçirilən beynəlxalq tədbirlər Azərbaycanın multikultural ənənələrə sadıq, sülhpərvər, qurub-yaradan ölkə olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

Ümummillî lider Heydər Əliyevin 100 illiyi münasibətilə 2023-cü il ölkəmizdə “Heydər Əliyev İli” elan olundu. Keçirilən tədbirlər bir daha sübut etdi ki, dövlətimiz mədəni müxtəlifliyi qoruyub saxlamağa, azərbaycançılıq ideologiyası da xalqımızı dövlət ətrafında birləşdirməyə qadirdir. 2024-cü il respublikamızda “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” ili elan olunub. Bu il əvvəlki illərdə olduğu kimi ölkəmiz beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi edəcək, Qarabağda ermənilər tərəfindən məhv edilmiş ekosistemin bərpası istiqamətində quruculuq işləri görülməkdir.

Mehdixanov Rəsul
Azərbaycan Universiteti

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANDA MİLLİ AZLIQLAR VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: Zəngin, müxtəliflik, milli, fədakar

Key words: Rich, diversity, national, selfless

Ключевые слова: Богатый, многообразный, национальный, самоотверженный.

Hər bir xalqın öz adət-ənənəsi, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə fəxr edirik, bizim xalqımız yüz illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıblar və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir (H.Əliyev).

Azərbaycan xalqını vahid ideologiya ətrafında birləşdirən onun zəngin mədəniyyəti, mənəvi dəyərləri, adət-ənənələridir. Bu ənənələr, mədəni irsimiz qanuni əsaslarla qorunur. Bu əsaslar 1995-ci il 12 noyabr tarixində qəbul edilmiş Konstitusiyamızda öz əksini tapıb. Konstitusiyanın qəbulu ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğunun hüquqi qanuni əsasları qoyuldu. Qəbul edilmiş konstitusiyamızda qeyd olunur.

Azərbaycan xalqının və dövlətinin ən ali mühüm məqsədləri Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq, Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq, xalqın idarəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəalliyət göstərməkdir.

Odur ki, Azərbaycan Respublikası demokratik ruhda qeyd olunan məqsədə çatmaq üçün əməli tədbirlər görməkdədir. Azərbaycan çoxmillətli bir dövlətdir. Burada bir çox xalqların nümayəndələri yaşayır və fəalliyət göstərir. Azərbaycanda yaşayan etnik qruplar siyasi-hüquqi terminlərdə “Milli azlıq” kimi şərh edilir. Bu qruplar etnososial, xüsusi etnik etnopsixoloji, dil və dini əlamətlərə malikdir. Müasir dövrdə bu etnik qruplar xüsusi əlaqələr irqi və fiziki yaxınlıq, ortaq ənənələr, dini-mədəni dərk etmə, ailə-nigah münasibətlərinə daha çox rast gəlinir.

Beynəlxalq hüquqi azlıqda qalma anlayışı 1560-1648-ci illərdə baş verən protestant-katolik qarşıdurması ilə ortaya atılmışdır. Bu qarşıdurmada çoxlu sayda insanlar həyatını itirmişdilər. Həmin hadisələrdən sonra etnik sözü latın dilində təkə, xarici mənasında işlədilmişdir.

Milli-azlıqlar müxtəlif xalq və millətləri təşkil edən etnik birlikdən ayrılmış, etnik proseslər zamanı xüsusi forma və məzmun kəsb etmiş, ayrıca etnik qurumlardan ibarətdir. Hər bir etnik azlığın öz dili, adət-ənənəsi və mənəvi birliyi mövcuddur. Etnik qruplar müəyyən bir ərazidə kompakt halında yaşayırlar. Azərbaycanda da etnik azlıqlar üçün səciyyəvi bir sıra xüsusiyyətlər vardır və bu da onların başqa xalq və millətlərlə qaynayıb qarışmasına heç də təsir göstərə bilməz. Bununla yanaşı etnik azlıqlar tarixən həyatda baş verən proseslər nəticəsində bütünlüklə özlərinin adət-ənənələrini, etnik əlamətlərini qoruyub saxlayır və regionda yaşayan qonşu xalq və millətlərdən də müəyyən əlamətləri və xüsusiyyətləri özündə birləşdirir.

Milli azlıqlar dedikdə bu və ya digər ölkələrdə, dövlətlərdə, respublikalarda yaşayan, o ölkənin və ya respublikanın əhalisinin çoxunu təşkil edən millət və xalqdan sonra azlıqda qalanlar nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasında yaşayan ruslar, malakanlar, ukraynalılar, gürcülər, tatlar da milli azlıqlar hesab olunurlar. Müasir dövrdə də dünyanın müxtəlif ölkələrində elə xalqlar yaşayır ki, onlar tarixən özlərini həmin ölkənin və ya respublikanın yerli xalqları hesab edir və əhali tərkibinin sayından asılı olmayaraq, kompakt halında bir ölkədə, bir respublikada konkret ərazidə məskunlaşırlar. Ona görə də belə xalqlar bu və ya başqa ölkədə, respublikada yaşayan azsaylı xalqlar kimi tanınır və qəbul edilir.

Bütün ictimai cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasını yüksək dəyərləndirən Ümumilli Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”.

Milli azlıqların qısa xarakteristikası ilə yanaşı, son dövrlər dünyanın ictimai-siyasi, sosial-mədəni həyatına nüfuz edən multikulturalizm anlayışı milli azlıqlar problemini Azərbaycan və digər ölkələr də öyrənir və yayır. Deməli, multikulturalizm milli-dini, irqi və mədəni fərqliliyin qarşılıqlı münasibəti və uyğun qorunması, xalqların ümumi rifahına, sabit inkişafına xidmət etməsinə nail olan təbii və düşünlülmüş həyat tərzini başa düşülməlidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi Azərbaycanda multikulturalizm xalqımızın həyat tərzini kimi ifadə edilir.

Ümummili lider Heydər Əliyev kursunu ləyaqətlə davam etdirən prezident İlham Əliyev milli-mənəvi dəyərlərin inkişafı və qorunub saxlanması yolunda böyük fədakarlıq göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan tarixi VII cildə II cild, Bakı. Elm, 1998, s 60
2. Артамонов М. И. Киттергеи и скиф л, 1974 ,с 111
3. Bünyadov Z. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı
4. Əliyev İ. Midiya tarixi, Bakı 1960, s 8
5. Тревер К. В. Очерки по истории и культуры Кавказской Албании М. Л. 1959 С 49

Rzayeva Aysən
Bakı Biznes Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ SİYASİ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ

Açar sözlər: nitq, siyasət, natiq, mədəni irs

Key words: speech, politics, speaker, cultural heritage

Ключевые слова: речь, политика, спикер, культурное наследие

Azərbaycanın müasir tarixində əsrin üçdə birindən çoxu müdrik dövlət xadimi, Ümumilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Adını Azərbaycan dövlətçiliyinin müasir tarixinə əbədi yazdırmış bu görkəmli şəxsiyyətin, fenomen siyasi xadimin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi onillikləri dirçəliş, milli tərəqqi, milli oyanış, nəhayət, müstəqil dövlət quruculuğu dövrü adlandırmaq olar. Heydər Əliyevin siyasi-dövlət fəaliyyətinin ən mühüm nəticəsi onun bilavasitə rəhbərliyi ilə yaradılmış və xalqa bəxş etdiyi müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır.

Heydər Əliyevin lider kimi fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, o, iki müxtəlif siyasi sistemdə Azərbaycanın başında durmuş və hər iki sistemin tələbləri çərçivəsində Azərbaycanın yüksəlişi, xalqın mənəvi-mədəni inkişafı üçün hər şeyi etmişdir.

Heydər Əliyevin həyat salnaməsi, siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti Azərbaycan milli dövlətçiliyinin inkişafı və möhkəmlənməsi tarixi, ölkə həyatında çətin bir dövrün parlaq səhifələridir. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər ölkəmizin iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi həyatında tərəqqi ilə xarakterizə olunur. O, Azərbaycan tarixində SSRİ kimi fəvqəldövlətin siyasi olimpinə yüksəlmiş, dünyanın ən tanınmış dövlət və siyasi xadimləri ilə bərabər layiqli yer tutduğunu konkret işlərlə sübut edən yeganə lider olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasını müstəqilliyə qovuşduran Ulu öndər, böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin bir natiq kimi bütün dünyada tanınması heç də təəccüblü deyil. O, hər zaman dinləyicilərin diqqətini özündə saxlamağı çox gözəl bacaran istedadlı bir natiq, ziyalı bir şəxsiyyət idi. Onun səlis,

axıcı, orfoepik cəhətdən də düzgün nitqi gələcək natiqlər üçün də ilham mənbəyi olmuşdur. Heydər Əliyevin çıxışlarını tədqiq edən dilçilər belə qənaətə gəlmişlər ki, bir natiq, xüsusilə də siyasi nitq zamanı səsin tembri, düzgün intonasiya, sözlərin düzgün tələffüzü, fikrin ifadəliliyi nitqə həyat bəxş edən, onu səlis, anlaşılan və daha məqbul edən bu xüsusiyyətlərə sahib olmalıdır. Natiq danışarkən sözləri elə seçməli, cümlədə elə istifadə etməlidir ki, az sözlə çox məna ifadə edə bilsin.

Dil hər nə qədər ictimai hadisə olsa da, nitq də bir o qədər fərdi hadisə hesab olunur və hər bir kəsin nitqi onun danışdığı dilə nə qədər bələd olduğunu, mənəviyyatını, elmini, bir sözlə danışanın kimliyini üzə çıxarır. Heydər Əliyevin nitqində də fərdi üslubun kifayət qədər qabarıq şəkildə özünü büruzə verməsi onun nitqini fərqləndirən bir başqa xüsusiyyətdir.

Ümummilli liderimiz, xalqımızın ulu öndəri, görkəmli xadim Heydər Əliyev ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında dövlət başçısı kimi fəaliyyətə 20-ci əsrin ikinci yarısından başlamışdır. Bu dahi rəhbərin 1969-cu ildən başlayaraq apardığı fəal və qətiyyətli siyasəti, keçdiyi həyat yolu Azərbaycanın sürətli inkişafını xeyli sürətləndirmiş, respublikamızı öz hüdudlarından kənara çıxarmış, ölkəmizin beynəlxalq miqyasda şöhrətini xeyli artırmışdır və xalqımızın firavan həyat sürməsi üçün gördüyü tədbirlərlə yaddaşlarda dərin iz buraxmışdır. Heydər Əliyev özünü bütün dünyada uzaqgörən dövlət başçısı, mahir siyasətçi və qətiyyətli diplomat kimi təsdiqləmiş, dünya liderləri sırasında ən qabaqcıl sıralarda yer almışdır. Dahi liderimiz, Ulu öndər Heydər Əliyevin adı tariximizə qızıl hərflərlə qeyd olunmuşdur.

Bu gün gənclərimizin gələcəyin vətənpərvər şəxsiyyəti və qabaqcıl liderləri kimi yetişməsində nitq mədəniyyətinə yiyələnməyin böyük əhəmiyyəti var. Yaxşı danışmağın yolu ana dilimizi çox yaxşı bilmək və geniş biliyə, mütaliyəyə sahib olmaqdan keçir. Əsas odur ki, natiqlik sənətinə yiyələnməkdə ısrarlı olmaqdır, çünki yaxşı natiq olmaq uğurlu insan olmaq kimidir. Auditoriya qarşısında çıxış etməyə hazırlaşan insanlar müasir dinləyicilərin məlumatı mənimsəmək qabiliyyətinin yüksək olduğunu bilə-bilə öz nitqinin bəzi nüanslarını yadda saxlamalıdırlar. Natiqin nitqi qısa, yığcam, aydın, başa düşülən, elmi cəhətdən güclü, bir sözlə, mühazirələr, çıxışlar onun həyatın tələbindən irəli gələn səsinə səs verməlidir. Gənclərimiz natiqliyin bütün bu xüsusiyyətlərini Heydər Əliyevin nitq nümunələrindən öyrənə bilərlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi Heydər Əliyev ana dilimizin ictimai-siyasi və ideoloji məsələləri ilə məşğul olub, böyük tarixi işlər həyata keçirib. Öz siyasi, mədəni irsini gələcək nəsillərə miras qoyan ulu öndərin uğurlu siyasətini davamçısı İlham Əliyev bugün də davam etdirməkdədir. Bu siyasi nitq qabiliyyətinin nəticəsidir ki, 1992/93-cü illərdə I Qarabağ müharibəsinin qarşısı alınmış, müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsası qoyulmuş, bugünkü uğurlu Azərbaycan dövlətinin təməli qoyulmuşdur. Həmin siyasətin uğurla davam etdirilməsi nəticəsində bugün Azərbaycan bir çox məsələlərdə Avropa ölkələri ilə ayaqlaşır, ermənilər tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarımız 30 ildə hərtərəfli inkişaf etmiş dövlətimiz, ordumuz tərəfindən azad edilmişdir.

Bunlar açıq şəkildə göstərir ki, müstəqil respublikamızda Azərbaycan dilinə dövlət səviyyəsində əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirilir.

Bildiyimiz kimi, hər bir dilin daşıyıcısı və təmsilçisi onun xalqıdır. Mədəni irsin əsas sütunlarından biri və xalqın milli-mədəni varlığını, mənəviyyatını şərtləndirən əsaslardan ən mühümü olan dilimizin qorunması, təmsil olunması, təbliği və zənginləşdirilməsi, beynəlxalq aləmdə layiqli yer tutması, bütün dünyada yaşından, yaşadığı ölkədən, dinindən, yerindən, vəzifəsindən və sosial mənsubiyyətindən asılı olmayaraq cəmiyyətdəki hər bir vətəndaşın ən mühüm vəzifəsidir. Bu vacib məqamı göz önündə tutaraq, Azərbaycanın hər bir nümayəndəsi xalqımızın varlığının, qürurunun mənbəyi olan ana dilini bütün varlığı ilə sevməli, onu qorunmalı və danışmaqdan məğrurluq hissi keçirməlidir.

Müasir Azərbaycan Respublikasının memarı və yaradıcısı Heydər Əliyev konsepsiyasının və fəaliyyətlərinin layiqli varisi Prezident İlham Əliyevin səlahiyyətləri müddətində ana dilinin dövlət dili statusu qorunub saxlanılıb, onun yüksək inkişaf səviyyəsinə nail olunub. Dövlət başçısının “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçməsi haqqında” 2004-cü il 12 yanvar tarixli fərmanı və bu məqsədlə görülməli işlər Azərbaycan dilinin inkişafına böyük qayğının təzahürüdür. Azərbaycan dilinin müqəddəratı ilə bağlı əsas fikirləri müəyyən edən dil konstruksiyasında ideya yönümü müasir siyasi baxışlara müvafiq səviyyədə həyata keçirilir. Müstəqillik dövründə ana dilinin dövlət dili kimi hərtərəfli tətbiqi ilə bağlı Prezident İlham Əliyevin göstərdiyi qətiyyətli iradə Azərbaycan dilinin nüfuzunun artırılmasına, sanballı yer qazanmasına xidmət edən məqsədyönlü işlər öz rəğbətini qazanıb və türk dilləri arasında nüfuzlu mövqe tutur [3]. İlham Əliyev “Bizi bir millət olaraq hifz edən dilimiz, ədəbiyyatımız,

tariximiz, adət-ənənələrimizdir” deyərək ana dilimizin və ədəbiyyatımızın əsas faktorlardan biri olduğunu dilə gətirib. İlham Əliyev bu düşüncələrdən yola çıxaraq ana dilimizə, milli adət-ənənələrimizə, qədim mədəniyyətimizə böyük məsuliyyətlə yanaşır, Ulu öndər Heydər Əliyevin yalnız dil siyasətində deyil, digər sahələrdə də cızdığı strateji xətti uğurla davam etdirir. Elm, səhiyyə və texnikanın sürətli inkişaf etdiyi qloballaşma dövründə Azərbaycan dili hər cür anlayışı ifadə edə bilən zəngin və analitik dillərdən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev S. Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti. “Təbib”, 2014
2. Hacızadə İ. Dilimiz haqqında dəyərli monoqrafiya. “Təhsil” jurnalı №7-8, s. 23-26.
3. Heydər Əliyev nitqində əsas nitq hissələrinin üslubi xüsusiyyətləri // Filologiyanın aktual problemləri (Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş Filologiyanın aktual problemləri mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları). BDU, “Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya” MMC, 2019, s.3-8
4. Xəlilzadə F. Dilə münasibət vətən sevgisidir. Kaspi, 2013
5. Məmmədli A. Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti. “Bütöv Azərbaycan”, 2013, s.5

Aslanova Səbuhə
Azərbaycan Dillər Universiteti

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ MƏFKURƏSİ

Açar sözlər: mulikulturalizm, azərbaycançılıq ideologiyası, siyasət

Key words: multiculturalism, Azerbaijani ideology, politics

Ключевые слова: мультикультурализм, азербайджанская идеология, политика

Azərbaycanda multikultural mühit əsrlər boyunca mövcud olmuşdur. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını oxuyarkən lap qədimlərdə də multikultural ənənələrin mövcud olduğunu şahidi oluruq.[1, s.9] Ulu öndər Heydər Əliyev müasir dövrdə multikulturalizmin hüquqi və siyasi müstəvidə yerini müəyyən etdi. Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişə aparan və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü. Bir sıra elmlərin nəticələrindən istifadə etməklə Azərbaycan və azərbaycanlılar haqqında elmi təsəvvür yaratmaq azərbaycançılıq ideologiyasının əsas mahiyyətidir. Ulu öndər Azərbaycanın inkişafı üçün özünün müdrik və uzaqgörən siyasəti, ardıcıl səyi nəticəsində azərbaycançılığı dövlət ideologiyasına çevirdi. Azərbaycançılıq məfkurəsi dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq, ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Azərbaycançılıq Azərbaycan sözündən törəmiş bir ifadədir. Bu ideologiya Azərbaycanda yaşayan insanları, xalqları bir-birinə bağlayan, onların arasında dostluq, səmimi ünsiyyət yaradan körpüdür.

Azərbaycançılıq ideologiyası dünya azərbaycanlılarının vahid ideya ətrafında birləşməsinə şərtləndirən tarixi-siyasi amillərin təsnifatını, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində dövlətin qarşısında duran vəzifələri, onların Azərbaycana münasibətdə üzərinə düşən mənəvi öhdəlikləri müəyyənləşdirən konsepsiyadır. Azərbaycançılıq milli kimliyindən asılı olmayaraq, özünü azərbaycanlı sayan hər bir vətəndaşın həmrəyliyi üçün möhkəm ideoloji bünövrədir.

Əgər xalq dövlətçilik hissələrinə malik deyilsə, o xalq öz milli dövlətini inkişaf etdirə bilməz. Bu baxımdan azərbaycançılıq ideologiyası dövləti, milləti, xalqı, qəlbən sevməyə, onun uğrunda daim çalışmağa təşviq edir. Xalqın milli varlığını ifadə edən rəmzlərə, adət-ənənələrə sədaqət, ana dilinə məhəbbət azərbaycançılığın milli mahiyyətini təşkil edir. [2, s.68]

Ulu öndər Heydər Əliyev multikulturalizm siyasətini dövlətin demokratik inkişafının əsas hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi olaraq Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, dini dəyərlərinin qorunmasını hüquqi yolla təmin etmişdir. Öz vətəninin çiçəklənməsi, bütün dünyada layiqincə tanınması və qəbul olunması onun siyasətinin əsas meyarını təşkil edirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin multikulturalizm sahəsindəki siyasəti onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam və inkişaf etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları – Bakı 2016
2. Kamal Abdulla Heydər Əliyev və Multikultural təhlükəsizlik – Bakı 2023

Məmmədova Sevinc DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyası

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, müasir gənclər, Azərbaycan, müstəqil dövlət

Key words: Heydar Aliyev, modern youth, Azerbaijan, independent state

Ключевые слова: Гейдар Алиев, современная молодежь, Азербайджан, независимое государство

«Bizim bugünkü gəncliyimiz sağlam düşüncəli gənclikdir, vətənpərvər gənclikdir, xalqını, millətini sevən gənclikdir... Gənclərimiz mükəmməl təhsil almalı, həyatı dərindən öyrənməli, dünyada gedən prosesləri bilməlidir. Lazımı fəaliyyət göstərərək öz xalqına, dövlətinə xidmət etməlidir»

HEYDƏR ƏLİYEV

Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, xalqının və dövlətinin müstəqilliyi, inkişafı naminə böyük, əvəzedilməz işlər görmüş, bununla bağlı tarixi proseslərə təsir göstərmiş Ulu Öndər Heydər Əliyev hər zaman fəxr edəcəyimiz, qürur hissi ilə xatırlayacağımız dahi şəxsiyyətdir. Ulu Öndərin əbədiyyətə qovuşmasından 20 il ötsə də, onun nurlu xatirəsi Azərbaycan xalqının qəlbində daimi yaşayır. Bu gün hər bir azərbaycanlı, o cümlədən hər bir gənc fəxr edir ki, məhz o, Heydər Əliyevin qurduğu müstəqil Azərbaycanın vətəndaşıdır, onun bütün varlığı ilə sevdiyi xalqın övlətidir. Bu gün Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də gənclər siyasətidir. Əsası Ümum-millət lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan dövlət gənclər siyasətinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsinin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan gəncləri bütün sahələrdə özlərini doğruldular. Ölkəmizin qüdrətli dövlətə çevrilməsi naminə gənclərə böyük inam bəslənilir və ölkəmizdə onlara yüksək şərait yaradılması istiqamətində müəyyən proqramlar qəbul edilir. Ulu Öndər Heydər Əliyev ölkədə gənclər siyasətinin düzgün aparılmasını çox vacib və önəmli hesab edərək demişdir: “Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqlarıdır, Azərbaycanın gəncləridir. Çünki Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi mən də bu gün Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm”. Hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən gənclər siyasəti ilə bağlı bir çox fərman və sərəncamlar imzalayan Ulu Öndər gənclərin milli və vətənpərvər ruhda tərbiyəsinə xüsusi önəm vermişdir. Müdrik dövlət xadimi gənclərə böyük ümidlərlə baxaraq cəmiyyətin aparıcı qüvvəsinə inam bəsləmişdir. Ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycanda Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin açılması ilə gənc nəsildə vətənpərvərlik hisslərinin oyanmasına, gənclərimizin hərbi peşələrə marağının yüksəlməsinə zəmin yaranmışdı [1]. Bu gün Silahlı Qüvvələrimizdə qulluq edən neçə-neçə generalımız, yüksək rütbəli zabitlərimiz Hərbi liseyin məzunlarıdır. Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində dünyada, o cümlədən Azərbaycanda ictimai-siyasi hadisələr dəyişdikcə gənclər qarşısında duran problemlər və onların həlli yolları da aydınlaşmağa başladı. Uzaqgörən dövlət başçısı gənc nəslin mütəşəkkil formada yetişdirilməsi üçün 1994-cü il iyulun 26-da Gənclər və İdman Nazirliyini yaratdı. Bundan sonra dövlət gənclər siyasəti sahəsində mühüm işlər həyata keçirilməyə başlandı, nazirliyin yerli strukturları formalaşdırıldı, gənc nəslin mənəvi tərbiyəsi, fiziki inkişafı, hüquqlarının müdafiəsi, onların beynəlxalq qurumlarda iştirakı və gənclər təşkilatlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi sahəsində lazımı tədbirlər görüldü. Bu siyasətin davamı olaraq 1996-cı il yanvarın 26-da Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən imzalanan Sərəncama əsasən, həmin il fevralın 2-də Azərbaycan Respublikası gənclərinin ilk forumunun keçirilməsi qərara alındı. Bu forumdan sonra dövlət siyasətində gənclərə diqqət və qayğı daha da artırıldı. Forum müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin hər bir sahədə fəal iştirak etməyə hazır olduğunu nümayiş etdirdi və onlarla işin nəzərəcarpacaq dərəcədə canlanmasına səbəb oldu. 1997-ci il fevralın 1-də gənclərin I Forumunun ildönümü münasibətilə bir qrup gənci qəbul edən Heydər Əliyev fevralın 2-nin Azərbaycanda gənclər günü elan edilməsi barədə sərəncam imzaladı. Azərbaycan Respublikası

gənclərinin forumu mütəmadi olaraq keçirilir. Gənclərin ikinci forumu 1999-cu ildə baş tutdu. Gənclərə xüsusi diqqət ayıran ölkə rəhbəri Heydər Əliyev forumda çıxış edərək gənclərə müraciət etdi: “Siz Azərbaycanın bu günü və gələcəyisiniz. Sizin üzərinizə böyük vəzifə düşür, bu vəzifələr gələcəkdə daha da böyük olacaqdır, siz müstəqil Azərbaycanın XXI əsrdə yaradanlarısınız, quranlarısınız, inkişaf etdirənlərisiniz. Biz müstəqil Azərbaycanın taleyini gələcəkdə sizə etibar edəcəyik, sizə tapşıracağıq”. Bu sözlərlə gəncliyə etimadının, diqqətinin sonsuz olduğunu göstərən Ulu Öndər Azərbaycan gəncliyinin üzərinə böyük vəzifələr qoydu. Bu gün ölkə siyasətində gənclər siyasəti mahiyyət və keyfiyyətcə yeni mərhələsini yaşayır. Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin gənclər siyasətini də uğurla davam etdirir [3]. Ölkə başçısının gənclərin potensialından ölkənin mənafeyi naminə tam və düzgün istifadə olunması, onların faydalı məşğulluğunun, dövlət idarəçiliyi sistemində iştirakının təmin edilməsi məqsədilə 2005-ci il avqustun 30-da imzaladığı “Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramının (2005-2009-cu illər) təsdiq edilməsi haqqında” və “Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə” Dövlət proqramları xüsusi qeyd edilməlidir. Həmçinin Prezident İlham Əliyevin 2007-ci ili “Gənclər ili” elan etməsi gənclərə ölkə Prezidenti tərəfindən böyük önəm verilməsinin daha bir sübutudur. Ulu Öndər çıxışlarında deyirdi ki, gənclərimizin ən mühüm vəzifələrindən biri də ordu sıralarında qulluq etməkdir. Bu gün gənclərimizin böyük bir qismi hazırda Silahlı Qüvvələrimizin sıralarında vətən qarşısındakı müqəddəs borcunu verməkdədir. Aprel döyüşlərində və İkinci Vətən müharibəsində Ali Baş Komandanımız, Prezident İlham Əliyevin “Dəmir yumruq” siyasəti ilə güclü Azərbaycan Odusunun əsgər və zabitlərinin işğal altında olan torpaqlarımızın azad olunması yolunda son damla qanına kimi vuruşaraq şəhidliyə yüksəlməsi bir daha sübut etdi ki, gənclərimizin vətənpərvərlik duyğuları yüksəkdir. Bu gün bütün Azərbaycan xalqı, o cümlədən biz gənclər Ali Baş Komandanımızın çağırışına hazırıq və istənilən vaxt torpaqlarımızı işğaldan azad etməyə qadirik. Dövlət başçımızın: “Mənim gənclərə xüsusi münasibətim var, mənim ürəyim sizinlədir. Siz bütün işlərdə mənə arxalana bilərsiniz. Mən də sizə arxalanıram”, – dediyi sözlərin yaratdığı yüksək münasibətə cavab olaraq Azərbaycanımızın parlaq gələcəyi yolunda biz gənclər bütöv və müstəqil Azərbaycan naminə Vətənimizin inkişafı üçün səylə çalışmalı, ölkə başçısının etimadını həmişə doğrultmalı, hər an Ali Baş Komandanımızın verəcəyi əmrə müntəzir olmalıyıq. “Hər bir Azərbaycan gənci hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir”, – deyən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin arzuları Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir [2]. Ordumuzun böyük qismini təşkil edən gənclərimizin də səyləri və Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi nəticəsində 44 günlük Vətən müharibəsi bütün dünyaya xalqımızın, dövlətimizin qüdrətini bir daha nümayiş etdirdi. Gənclərimiz Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında sözün həqiqi mənasında möhtəşəm bir tarix yazdı!

Ədəbiyyat:

1. Алиева Г.А. Литературная газета. 16 августа 1972 г.
2. Ахундова Э. Личность и эпоха. Баку, 2007. с. 58.
3. Республиканское совещание работников высших учебных заведений. Баку, 2 июня 1980.

Babayeva Vüsala ***Azərbaycan Dillər Universiti***

AZƏRBAYCAN DİLİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİ YOLLARI

Azərbaycan dili çox mükəmməl dildir, çox zəngin dildir, çox inkişaf etmiş dildir, böyük söz ehtiyatına malik dildir.

Heydər Əliyev

Açar sözlər: mədəniyyət, məişət leksikası, xalqlararası əlaqələr, inteqrasiya prosesi

Keywords: culture, everyday vocabulary, international relations, integration process

Ключевые слова: культура, бытовая лексика, международные отношения, интеграционный процесс

Xalqın mədəniyyəti onun dilində öz əksini tapdığı kimi, mədəniyyətlərarası əlaqələr də dildə öz əksini mütləq tapır. “Dünya xalqlarının hər birinin özünəməxsus mədəniyyəti olsa da bu mədəniyyət

milli çərçivə ilə məhdudlaşmış, tarixi proseslər və beynəlxalq əlaqələr nəticəsində mədəniyyətlər bir-birinə təsir edir” [3, s.403]. Son dövrlər Avropa-Amerika mətbəxinə, İKT-yə aid olan sözlər, geyim adları və s. buna nümunədir. Məsələn, xörək və içki adları:

Hamburger, çizburger, çips, sendviç, kruassan, beze, trüfel, ekler, julyen, pizza, puding, biskvit, çizkeyk, tiramisu, gril, spagetti, brendi, steyk, şnitset, kapuçino, kofe, kokteyl, likör, şeyk, viski və s.

Buna misal olaraq aşağıdakı geyim və aksesuar adlarını göstərə bilərik: *mokasin, manto, kapri, brici, bandana, beret, klaç, leqins, ponço, topik, pareo və s.*

Mədəniyyətlərarası əlaqələr təkcə məişət leksikasının deyil, həmçinin digər sferalara aid olan söz və terminlərin də dilimizə keçməsinə şərait yaratmışdır. Məsələn; Azərbaycan təhsil sisteminin Avropa təhsil sisteminə inteqrasiyası nəticəsində dilimizə *kurrikulum, sillabus, diaqnostik qiymətləndirmə, summativ qiymətləndirmə, Boloniya prosesi, kredit sistemi, inklüziv təhsil, distant təhsil* və s. bu kimi sözlər keçmişdir.

Dilimizə gəlmiş yeni leksika aşağıda göstərəcəyimiz yeni söz və terminləri də əhatə edir:

pluralizm, legitim, leqal qeyri-leqal, ofis, departament, prioritet, misal, koordinator, inteqrasiya, proyekt, kompaniya, konflikt, proqres, prestij, prestijli, temp, sektor, investisiya, kontrakt, ratifikasiya, reputasiya

Təbii ki, hər hansı xarici dil – yeni mədəniyyət deməkdir. Dünyada gedən inteqrasiya prosesləri fonunda xarici dillərində alınan sözlərin sayı çoxdur. Ümumiyyətlə, “dünyada elə bir dil tapılmaz ki, ancaq öz sözlərindən ibarət olsun. Xalqlararası əlaqələr, inteqrasiya prosesi, yeni-yeni kəşflər, hətta istilalar, müharibələr, torpaqların işğalı, coğrafi şərait və digər faktorlar dünyanın müxtəlif dilləri arasında sözlərin mübadiləsinə gətirib çıxarır” [4, s.91].

Bu prosesin bir tərəfdən müsbət, digər tərəfdən isə mənfi cəhətləri var. Müsbət tərəfi odur ki, dilə daxil olmuş yeni sözlər xarici dillərin öyrənilməsinə, insanların digər xalqların nümayəndələri ilə ünsiyyətinin yaranmasına, onların adət-ənənələri, gündəlik yaşam tərziləri ilə yaxından tanış olmasına, eyni zamanda həmin ölkələrin siyasi həyatları, ölkələrində gedən ictimai-siyasi proseslər barəsində məlumat almağa imkan verir. Mənfi cəhəti isə odur ki, dilə gələn yeni sözlər bəzən həmin dildə mövcud olan öz qarşılıqlarını zaman-zaman sıradan çıxara bilər.

Belə yeni söz və terminlərdən bəzilərini nümunə göstərə bilərik:

pluralizm, legitim, leqal qeyri-leqal, ofis, departament, prioritet, misal, koordinator, inteqrasiya, proyekt, kompaniya, konflikt, proqres, prestij, prestijli, temp, sektor, investisiya, kontrakt, ratifikasiya, reputasiya

Ədəbiyyat:

1. Hüseynova G. *Dil və Mədəniyyət*. Mədəniyyətlərarası Dialoq: Linqvistik, Pedaqoji və Ədəbi Aspektlər Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları, 2010, 25-27 noyabr
2. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü. Maarif nəşriyyatı, B., 1989, s.232.
3. Muxtarova V. *Mədəniyyətlərarası əlaqələrin dillərin zənginləşməsində rolu*. Mədəniyyətlərarası Dialoq: Linqvistik, Pedaqoji və Ədəbi Aspektlər Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları, 2010, 25-27 noyabr
4. Məmmədova T. *Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindən çıxmış beynəlmillət sözləri*. ADU, Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual Problemləri Respublika Elmi-praktik Konfransın Materialları, 2015, 4-5 may

Yusifov Elxan, Yusifova Kəmalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI

Açar sözlər: *Ümummilli Lider, azərbaycançılıq ideologiyası, milli-mənəvi dəyərlər*

Key words: *National Leader, Azerbaijani ideology, national - moral values*

Ключевые слова: *Общационациональный Лидер, азербайджанская идеология, национально-нравственные ценности*

“Xalqın, vətənin taleyi hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir!” deyən Ümummilli lider Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasını araşdırarkən bir çox nüanslara nəzər salmaq.

XX əsrin sonlarında Azərbaycanda həyatın demək olar ki, bütün sferalarında ziddiyyətli məqamlar tüğyan edirdi. Bu ziddiyyətli məqamlar ölkənin ictimai-siyasi həyatını iflic vəziyyətinə salmışdı. Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlişi ilə bu ideologiyaya dövlətçilik və demokratiya konseptlərini gətirərək qüdrətli bir ideoloq kimi beynəlxalq aləmdə özünü göstərdi. Zəif dövlətin və stabil cəmiyyətin mövcudluğu xaosa geniş meydan açdığı bir zamanda Ümummilli lider Heydər Əliyev dərin siyasi təfəkkürü və azərbaycançılıq ideologiyası ilə xalqı çıxılmaz vəziyyətdən xilas etdi. “Müstəqillik yolu qədər çətin yol yoxdur” ideologiyasını əsas meyar hesab edən Ümummilli lider Heydər Əliyev düşündü ki, yalnız güclü dövlət cəmiyyətdə nizam-intizamı bərqərar edə bilər və bu yolda “Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır”.

Heydər Əliyev dogma vətəni üçün demokratiyanın mühüm müddəalarını əks etdirən bir sıra ideoloji konsepsiyaların əsasını qoymaqla, Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin reallaşması prosesini labüdləşdirdi. Bununla da Ümummilli lider “Demokratiya insanların şüurunda dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişiklik inqilabla olmur, təkamül yolu ilə, tədricən gedir” prinsipinə söykənərək, dərin siyasi təcrübəsinə əsaslanaraq güclü hüquqi-demokratik dövlətin təməlini qoydu.

Güclü dövlətçilik və yüksək rəhbərlik təcrübəsinə malik olan Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin prioritet cəhəti ondan ibarət idi ki, o, Azərbaycanda hakimiyyətə gələndən sonra ölkənin dövlət maraqlarına cavab verən geosiyasi vəziyyəti nəzərə alaraq siyasi diplomatik fəaliyyətinin bütün sahələrində yeni istiqamətlər formalaşdırdı.

Heydər Əliyev təcrübəli dövlət başçısı kimi çox yaxşı bilirdi ki, qüdrətli dövlətin təməli onun güclü iqtisadiyyatındadır. Məhz bu aspektdən çıxış edərək, o, “İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir”, “Heç bir ölkə, ən böyük bir ölkə də yalnız öz çərçivəsində iqtisadiyyatını lazımı səviyyədə inkişaf etdirə bilməz” kimi dəyərli fikirlərini əsas götürərək xarici sərmayələrin Azərbaycana yatırılmasına, yüksək səviyyədə texnologiyalara yiyələnmiş iqtisadçı mütəxəssislərin hazırlanmasına və yeni-yeni iş yerlərinin açılmasına böyük diqqət yetirirdi.

1993-cü ildə hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev Azərbaycan ordusunun məğlubiyyətinin əsas səbəbini ordudakı nizam-intizamsızlıqda və xaricdən idarə olunan ayrı-ayrı qruplaşmalarda görürdü. Ona görə də Ümummilli lider qətiyyətlə qeyd edirdi ki, “Sülh danışıqlarını cəsarətlə apara bilmək üçün güclü orduya malik olmaq lazımdır”. Azərbaycanda vahid komandalıqla idarə olunan güclü ordu yaratmaqla Heydər Əliyev dövlətin sarsılmaz sütunlarından biri olan Silahlı Qüvvələrin əsasını qoydu. “Xalqla ordunun birliyi həm xalqın qüdrətini artırır, həm də ordunu daha qüvvətli edir” deyən Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərinin dövlətə, orduya olan inam və etibarını qazandırdı. “Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindir, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir” şüarı ilə çıxış edən Ümummilli lider Azərbaycanda ümumi silahlı qoşunların Ali Baş Komandanı kimi qarşısına qoyduğu bu müqəddəs məqsədə nail olmaq üçün bütün səylərini cəmləşdirdi.

Milli-mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qorunub saxlanılmasına və inkişafına önəm verərək aşağıdakı fikirlərini qeyd edirdi: “Dil böyük bir aləmdir”. “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”. “Ana dilini bilməmək, ana dilini qiymətləndirməmək, şübhəsiz ki, xalq qarşısında böyük qəbahətdir”. “Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”.

“Yüksək mədəniyyətə malik olan xalq həmişə irəli gedəcək, həmişə yaşayacaq, həmişə inkişaf edəcəkdir” prizmasından çıxış edən Ümummilli lider Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasında mühüm faktorlardan biri də beynəlxalq miqyasda xalqlar arasında dostluq münasibətlərinin möhkəmlənməsində mədəniyyət və elm sahəsində olan əlaqələrin, dostluğun, həmrəyliyin və birliyin genişləndirilməsindən ibarət idi. Ona görə də Ümummilli lider fəxrlə vurğulayırdı ki, “Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir. Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Mədəniyyət bəşəriyyətin topladığı ən yaxşı nümunələrlə xalqları zənginləşdirir. Xalq həmişə öz ziyalıları, öz mədəniyyəti, öz elmi ilə tanınır”. Bütün bu kimi dəyərli fikirləri ilə Heydər Əliyevin beynəlxalq çərçivədə xalqlararası mədəniyyətə verdiyi qiymət əvəz edilməzdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu dövlətçilik ənənələri bu gün müzəffər ordunun Ali Baş Komandanı, Ulu Öndər kursunun layiqli davamçısı, Azərbaycan xalqının sevimli rəhbəri cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin “Xalq azadlıq uğrunda mübarizə apararkən qurbanlar verməlidir. Keçmişdə də belə olmuşdur, bu gün də belədir, gələcəkdə də belə olacaqdır” deyimini əsas götürən Prezident İlham Əliyev Bütöv Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub-saxlanması üçün qarşıya qoyduğu bütün məqsəd və vəzifələrə uğurla nail olaraq Azərbaycanın təhlükəsizliyini təmin etdi. Və bununla da, Ümummilli lider Heydər Əliyevin davamçısı Azərbaycan tarixində yeni səhifəyə Ali Baş Komandan kimi öz adını qızıl hərflərlə həkk etdi. Məhz bu səbəbdən də Ümummilli lider Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası sayəsində müasir müstəqil Azərbaycan dövləti bu yolda uğurla inkişaf edəcək və əldə olunan nailiyyətlər dövlətimizin gücünü və qüdrətini daha da artıracqdır.

Ədəbiyyat

1. Babayev A. M. Əsərləri: 17 cildə. Möhtəşəm 18 il. Bakı: “MSV” nəşriyyatı, 2023, 542 s.
2. Əliyev H.Ə. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciət // “Azərbaycan” qəzeti, 30 dekabr 2000-ci il, № 300 (2712)
3. Qasimov A. Taleyi tarixə dönən şəxsiyyət. “Təhsil” nəşriyyatı, Bakı, 2004, 240 s.
4. "Heydər Əliyev və mədəniyyət siyasəti" adlı beynəlxalq elmi konfransın materialları / Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti. Bakı, 2023, 284 s.

II BÖLMƏ

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

Abbasova Gülvira
AMEA Naxçıvan Bölməsi

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN (NAXÇIVAN) FOLKLOR ÖRNƏKLƏRİNDƏ FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏRİN LEKSİK TƏHLİLİ

Açar sözlər: Naxçıvan, İngilis, frazeologizm, birləşmə, sabit

Key words: Nakhchivan, English, phraseology, combination, stable

Ключевые слова: Нахчыван, английский язык, фразеология, сочетание, стабильный.

Frazeologizmlər müstəqil mənaya, kommunikativ funksiyası olan, cümlənin quruluşunda əsas rolunu oynayan leksik tərkibi ən azı iki müstəqim mənaya malik sözdən ibarət dil vahididir. Frazeologizmlər bütöv mənasının olması və nitqdə hazır formada işlənməsinə görə bütöv vahid kimi qiymətləndirilir. “Frazeologiya” mənşəcə yunan sözüdür. Phrasis (ifadə, ibarə) və logos (elm) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Bu termin dildə olan frazeoloji söz birləşmələrinin cəmini bildirir [1, s. 405]. Frazeoloji vahidlər uzun müddətdir xalqın milli xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən, həm şifahi, həm də yazılı nitqdə geniş istifadə olunan zəngin dil materialıdır. Məqalədə, İngilis və Naxçıvan folklor örnəklərindən əldə edilən frazeoloji vahidlərin müqayisəli linqvistik təhlili aparılmışdır. Hər bir dil öz leksik, qrammatik quruluşuna, frazeoloji tərkibinə görə başqa dil ailələrindən seçilir. Məhz bunun nəticəsidir ki, xüsusilə xalq danışığı dilində işlənən frazeoloji birləşmələri sözbəsöz başqa dilə tərcümə etmək olmur. Məlumdur ki, frazeologizmləşmə prosesində sabit söz birləşməsinin tərəfləri arasında mənə tamamilə itir və yeni vahid meydana çıxır. Belə frazeoloji birləşmələri digər dildə ifadə etmək üçün ya tam, ya da qismən ekvivalent tapılır. Lakin, müxtəlif sistemli dillərdə bəzən frazeoloji birləşmənin nə tam, nə də qismən ekvivalentini tapmaq mümkün olur. Tam və qismən ekvivalenti olmayan frazeoloji birləşmələr xalqın adət və ənənəsi, həyat tərz, dünyagörüşü əsasında yaranan özünəməxsus vahidlərdir. İngilis dilində də bir çox frazeoloji vahid və idiomlar vardır ki, onların ekvivalentini azərbaycan dilində ifadə etmək çətinlik doğurur. Belə birləşmələrə kifayət qədər nümunə gətirmək olar: “sitting duck” – özünü müdafiə edə bilməyən insan, “small potato” – əhəmiyyətsiz biri və ya vacib olmayan nəşə, top dog – qalib tərəf, “to play the fool” – özünü axmaq yerinə qoymaq [7] və s. kimi frazeoloji birləşmələrin azərbaycan dilində ekvivalentini tapmaq çətinlikdir, lakin ona yaxın mənə ilə ifadə etmək mümkündür.

Frazeoloji vahidlərin tərkibində işlənən sözləri çox vaxt ədəbi dilə, xüsusi ilə kitab dilinə xas olan sözlərlə əvəz etmək olmur. Əvəz olunarkən mənasızlıq yaranır. Məsələn; “etmək” feili ilə “yerinə yetirmək” feili, “şadlıq” sözü ilə “fərəh” ismi bir-biri ilə sinonimlik yaradır. Lakin, “şadlığına şitlik etmək” frazeoloji birləşməsində bu sözlərin sinonimini işlətmək olmaz. Bu qayda Naxçıvan folklorunda mövcud olduğu kimi ingilis folklorunda da gözlənilir. Məsələn, “wrap” “twist” feilləri sinonim olmasına baxmayaraq “wrap the head around something” – bir şeyi başa düşməyə çalışmaq [8] birləşməsi tərkibində “wrap” feilinin yerinə “twist” feilini qoyduqda öz ifadəliliyini itirə bilər.

Frazeoloji birləşmələr sərbəst söz birləşmələri hesabına yaranır. Bəzi frazeoloji birləşmələr həm həqiqi, həm də məcazi mənada işləne bilər. Frazeologiya sözü həm dildə olan məcazi mənə daşıyan sözlərin məcmusunu, həm də bu qrup sözlərin qrammatik və leksik xüsusiyyətlərindən bəhs edən dilçilik elminin bir sahəsini ifadə edir [4, s.191]. Frazeoloji birləşmələr sərbəst söz birləşmələri hesabına yaranıldığından buraya daxil olan bir qrup birləşmələr, həm sözün həqiqi, həm də məcazi mənasında işləne bilər. Naxçıvan dialekt və şivələrində belə misallara çox rast gəlmək olar. Məsələn; pişiyini ağaca dırmaşdırmaq (bir kəsi sıxışdırmaq), əli qulağında olmaq (tezliklə xəbər çıxmasını gözləmək) [5, s.224].

Frazeologizm adlandırdığımız vahidlər strukturca birləşmə və cümlə şəklində mövcuddur. Birləşmə yəni, sözün mənə ekvivalenti olaraq çıxış edən frazeologizmləri iki qrupa ayırmaq mümkündür: 1. Sabit səciyyəli frazeologizmlər 2. Keçid səciyyəli frazeologizmlər [2, s.359].

Birinci qrup frazeologizmləri bölünməz frazeologizmlər də adlandırmaq olar. Çünki, bu birləşmələrin tərkib hissələri ayrı-ayrılıqda müstəqim mənaya malik olmur, arasına söz daxil etmək və ya birini başqa sözlə əvəz etmək olmur. Məsələn, “to drop a brick”- gözlənilməz söz demək, “to stew in one juice” – öz axmaqlığından əziyyət çəkmək [3, s.14]. Sabit səciyyəli frazeologizmlərə Naxçıvan şivələrində rast gəlmək mümkündür. Məsələn, cin atına minmək, durnanı gözümdən vurmaq [5, s.226].

Qeyd etmək lazımdır ki, sabit səciyyəli frazeologizmlər özü də iki qrupa bölünür. Birinci qrup sabit səciyyəli frazeologizmlərə tərkib üzvləri ilə heç bir əlaqəsi olmayan frazeologizmlər daxildir. İngilis dilində bu cür frazeoloji birləşmələrə misal olaraq “fresh blood” – cəmiyyətə yeni daxil olan şəxs, “have (got) a bone to pick with somebody” – birilə arası yaxşı olmamaq, “have egg (or jam) all over (or on) one’s face” – axmaq vəziyyətə düşmək, “the milk have spilled” – iş-işdən keşmək, düzəlməyən və s. [7]. Naxçıvan dialekt və şivələrindəki frazeoloji vahidlər arasında belə qrup sabit səciyyəli frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, suyuna getməx’ – güzəşt etmək; xod getməx’ – özünü həddindən artıq bəyənmək. İkinci qrup sabit səciyyəli frazeologizmlər isə tərkib üzvlərinin birinin mənası ilə əlaqədar olan frazeologizmlər nəzərdə tutulur. İngilis dilində ikinci qrup sabit səciyyəli frazeologizmlərə bir sıra nümunə göstərmək olar: “beat smb. black and blue” – kimisə haldan düşənə qədər döymək, “money for jam” – rahat yoldan qazanılan pul, “poke (or stick) one’s nose into smb.’s affairs” – burnunu başqasının işinə soxmaq. İngilis dilində olduğu kimi Naxçıvan dialektində də bu cür frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür. Məsələn: baş-ayax danışmaq – ağzına nə gəldi danışmaq, kefi üstürüngü vırmaq – kefi kökəlmək, halallıxdan sapıxmaq – halal olmamaq.

Qarşımıza çıxan bir sıra frazeoloji birləşmə və idiomlar həm sərbəst, həm də sabit söz birləşməsi kimi çıxış edir, Məsələn: ağzı yanmaq, əl qaldırmaq və s. Bu birləşmələr keçid tipli frazeologizmlərə aiddir [2, s.359]. Belə birləşmələrin sabit ya da sərbəst olması yalnız mətn və ya situasiya daxilində bilinir. Çünki bu birləşmələr eyni qrammatik quruluşa malik olsalar da, fərqli mənə daşıyırlar. İngilis dilində qeyd etdiyimiz nümunələrin ekvivalenti Naxçıvan dialekt və şivələri əsasında verilmişdir.

“To fall between two steals” – iki daş arasında qalmaq [5, s.242].

“Let your hair down, be home and dry” – üstünə gün doğmaq [5, s.225].

“To have a bed head” – iki eşşəyin arpasını bölə bilməmək [5, s.228].

“rise to the bait” – başqasının zurnası ilə oynamaq [5, s.225].

“eyes in the back of the head” – suyu üfürüb içmək [5, s.237].

“be tread water, be in the slow lane” – aldım qoz satdım qoz [5, s.227].

Bu birləşmələr sabit söz birləşməsi olduqda məcaziləşir, öz leksik mənasından uzaqlaşır. Yəni, bütöv və ayrılmaz mənəni bildirir. Sərbəst birləşmə kimi işləndə öz leksik mənasını qoruyub saxlayır, tərkib üzvlərinin mənası ilə əlaqədar olur. Nəticə olaraq, onu qeyd etmək lazımdır ki, ingilis və azərbaycan dillərində frazeoloji birləşmələr haqqında bir çox araşdırmalar aparılmışdır. Lakin, fikrimizcə ingilis dilində mövcud olan frazeologizmləri Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsinin dialekt və şivələrindən toplanmış materiallar əsasında araşdırılmasında fayda var.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov İ. Azərbaycan dialektologiyası. Ankara: İKSAD Publishing House, 2022, 460 s.
2. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007, 452 s.
3. Əhmədova S. İngilis dilində mövcud olan hazır birləşmələrin təsnifatı. Elmi iş (humanitar elmlər üzrə beynəlxalq elmi jurnal), 2019, № 5(6), s. 14-16.
4. Əliyeva N. Naxçıvan dialektində idiomların leksik xüsusiyyətləri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, 2015, № 3, s. 190-202.
5. Naxçıvan folkloru antologiyası. 3 cildə, II cild. Naxçıvan: “Əcəmi” NPB, 2011, 488 s.
6. Oxford Dictionary of Idioms. Great Britain: Oxford University Press, 2004, 352 p.
7. Vəliyeva N. Azərbaycanca - İngiliscə - Rusca frazeoloji lüğət. Bakı: Qafqaz Universitetinin Nəşri, 2006, 163 s.
8. <http://www.merriam-webster.com> - Merriam Webster Dictionary.

TƏRCÜMƏDƏ ÇƏTİNLİKLƏR: MULTİKULTURAL DIALOQLARDA MANEƏLƏR (LAKUNALARIN TƏSNİFAT VƏ TƏSVİR METODİKASI)

Açar sözlər: linqvomədəniyyət, lakuna, milli mentalitet, komponentlilik

Key words: linguoculture, lacuna, national mentality, componentiality

Ключевые слова: лингвокультура, лакунa, национальный менталитет, компонентность

Tərcümə çətinliklərinin əsas səbəbi xarici dilin linqvokultural komponentləridir ki, bunlar da dünya dillərinin milli-mədəni mənzərəsini özündə əks etdirir. Bu komponentləri təhlil və təsvir etmək üçün etnopsixolinqvistikadan götürülmüş “lakuna” anlayışından istifadə etmək məqsədəuyğundur, çünki onun köməyi ilə bir linqvo-sosiomədəni sistemin milli xüsusiyyətlərini digəri ilə müqayisədə çox effektiv şəkildə xarakterizə etmək mümkündür.

Müasir tədqiqatçılar lakunaları milli spesifik mədəniyyət elementləri kimi təsvir edirlər ki, bu elementlər bir mədəniyyətə məxsus insanların dilində və nitqində öz əksini tapır, lakin ünsiyyət prosesində fərqli dil mədəniyyətinin nümayəndələri tərəfindən ya tam başa düşülmür, ya da yanlış başa düşülür. [1]

Dillərin və mədəniyyətə aid digər aspektlərin qarşılıqlı müqayisəsi üçün lakuna anlayışından istifadə edilməsi elmi-metodoloji cəhətdən də əlverişlidir. Lakuna anlayışının bu tərzdə işlədilməsi, bir tərəfdən, dil və mədəniyyət arasında sıx əlaqəyə əsaslanır, digər tərəfdən isə, linqvokulturoloji və mədəni lakunaların müəyyən edilməsi dil və mədəniyyət arasında əlaqənin bəzi spesifik formalarının meydana çıxarmasına kömək edir.

Lakunaların kulturoloji, mətn, kinestetik (davranış), nitq və dil kimi müxtəlif növləri fərqləndirilir: Onların arasında ən ardıcıl təsnifat, bizim fikrimizcə, dil (linqvistik) lakunalarında müşahidə olunur, çünki birincisi, onların eksplisit (açıq) ifadəsi var, ikincisi isə, iki və ya daha çox dili müqayisə edərkən onları müəyyən etmək daha asanlaşır. [3]

Xarici dillərin tədrisi və tərcüməsi praktikasında dil lakunalarının rolunu və əhəmiyyətini aydınlaşdıraraq linqvistik konsepsiyanın əhatə dairəsini genişləndirməyi və dil lakunalarını iki dil arasındakı uyğunsuzluq kimi müəyyən etməyi təklif edirik ki, bu da aşağıdakı hallarda özünü göstərir:

1) dillərdən birində başqa bir dilin linqvistik vahidinə birmənalı ekvivalent olmadıqda;

2) hər iki dil üçün ümumi olan anlayışların ifadə tərzindəki uyğunsuzluqda (yəni gözlənilən forma olmadıqda);

3) linqvistik vahidlərin formalarının oxşarlığına baxmayaraq, mənaları arasındakı uyğunsuzluqda (yəni gözlənilən məna olmadığı halda).

Bu təyinatı əsas götürərək dil lakunalarını iki əsas parametərə görə təsnif edə bilərik:

I. Müqayisə edilən iki dilin vahidləri arasında uyğunsuzluğun strukturu (birkomponentli, ikikomponentli və çoxkomponentli);

II. Fenomenin tələbələrə doğma olan dil mədəniyyəti ilə əlaqəsinin xarakteri: anlayış, semantika, lüğət, qrammatika, üslubiyyət səviyyəsində.

Rus və Azərbaycan dillərində lakunaların bir neçə nümunəsini göstərməklə fikrimizi əsaslandırmağa çalışaq:

Birkomponentli dil lakunaları:

1. Konseptual mütləq lakunalar: союзник (tərəfdaş), самолюбие (özünəheyranlıq), контрактник (müqaviləçi), однолюб (bir dəfə sevən), эквивалентсиз лексика – декабрист (1825-ci ildə dekabr üsyanında iştirak etmiş inqilabçı), дом бракосочетания (nikah evi)...;

2. Leksik mütləq lakunalar: успевать (çatdırmaq), отвыкать (yadırğamaq), кипяток (qaynar su), контрабанда(qaçaq mal), высыпаться (yatıb yuxusunu almaq və ya doyunca yatmaq)...;

3. Leksik-qrammatik lakunalar: размечтаться (xüyalara dalmaq), разговориться (söhbətə girişmək), разлениваться (tənbəlliyə qurşanmaq)...;

4. Qrammatik lakunalar – pronominal korrelyativ konstruksiyalar: сам-собой (öz-özünə), друг другу (bir-birinə);сам по себе (öz özlüyündə)...;

5. Üslubi lakunalar – modal sözlərdən ibarət konstruksiyalar: разве (məgər, bəyəm), ведь (axı, bəs, məgər), же (axı, ki, bəs)...

İkikomponentli lakunalar:

1. Semantik lakunalar: рутина (rutin, gündəlik, adi gün), берлога (heyvan yuvası, ayı yuvası), победоносец (qalib, müzəffər)...

2. Assosiativ lakunalar: бабье лето (son bahar), трудоголик (əməksevər/zəhmətkeş)

Çoxkomponentli və ya vektor lakunalar:

1. konseptual: счастлив, рад, доволен, удовлетворён (xoşbəxt, razı, məmnun qalmaq);

2. semantik: верить, думать (inanmaq; düşünmək/fikiləşmək)

3. leksik: сон, мечта (uxu, xəyal); тратить (xərcləmək, sərf etmək);

4. leksik-qramatik: мыться, умываться (əl-üzünü yumaq), уyunmaq, çimmək;

5. qrammatik: что, какой (nə, necə, nə cür/nə təhər)

Dil lakunalarının təklif olunan bu təsnifatı rus dilinin xarici dil kimi tədrisində qarşıya çıxan əməli ehtiyacların ödənilməsinə yönəldilmişdir. [2] Bu təsnifat tərcümədə geniş spektrli səhvlərin proqnozlaşdırılmasına və aradan qaldırılmasına kömək edir, həmçinin onların xarakteristikasını verir.

Beləliklə, tərcümədə əsas çətinlikləri yaradan, dilin linqvomədəni komponentlərindən olan lakunalar bir dil mədəniyyətinin milli xüsusiyyətlərini digəri ilə müqayisədə effektiv şəkildə təsvir etməyə və təkcə tərcümədə deyil, həm də xarici dil tədrisində mümkün problemləri proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Bundan əlavə, yuxarıda təsvir olunan materialdan tədris və tərcümə prosesində istifadə edilməsi tələbələrə dilə milli mentaliteti əks etdirən linqvomədəni amil olaraq daha geniş baxışın formalaşmasına kömək edir.

Ədəbiyyat:

1. Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю., Крюков А.Н. и др. Этнопсихоллингвистика, Москва: Наука, 1988.
2. Титкова С.И. Языковая лагуна в практике преподавания РКИ, Москва, 2006.
3. А. Эртельт-Фит и Е.Денисова-Шмидт. Лагуны и их классификационная сетка // журнал «Вопросы психоллингвистики», 2007, Москва, Институт языкознания РАН, стр.39-51.

Abdullayeva Məryəm
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİSKURS

Açar sözlər: *qloballaşma, dil, diskurs, ünsiyyət, mətn, əlaqə*

Keywords: *globalization, language, discourse, communication, text, communication*

Ключевые слова: *глобализация, язык, дискурс, коммуникация, текст, коммуникация*

Qloballaşma dil ünsiyyətini asanlaşdırır, sözlər, ifadələr və dillər arasında qrammatik strukturların formalaşmasına səbəb olur. Bu əlaqə tez-tez dil dəyişikliyi və təkamüllə nəticələnir, çünki dillər yeni təsirlərə və ünsiyyət ehtiyaclarına uyğunlaşır.

Qloballaşma dillərə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərir. Mənfi təsirlərə əksər dillər normaya çevrildikcə azlıqların dillərinin itirilməsi və kommunikatorlar internet stenografiya və abbreviaturalardan istifadə etdikcə qrammatik bacarıqların azalması daxildir.

Qloballaşma zamanı insanlar müxtəlif vasitələrlə ünsiyyət qururlar. Onlar həm yazılı, həm də şifahi ünsiyyət saxlayırlar.

Ünsiyyətdə diskurs təhlili insanların bir-biri ilə danışdıqlarının öyrənilməsidir.

Müasir dünyada diskurs barəsində çox danışılır və o, artıq uzun illərdir ki, tədqiq edilir. Diskurs barədə müxtəlif dilçilərin fərqli fikirləri var. Məsələn, T.van Deyk diskursu düşüncənin dil vasitəsilə əks olunan, reallaşan forması hesab edir [1, s. 76]. F.Veysəlli diskursu danışığa aid edir və onun məndən fərqləndirmənin yollarını təklif edir [2, s. 41]:

Mətn	diskurs
Linqvistik sahəni əhatə edir.	Linqvo-sosial sahəni əhatə edir.
Mətn nəticədir.	Diskurs isə prosesdir.
Mətn real vaxta aid olmur.	Diskurs isə sırf danışıq vaxtına aiddir.

Lüğətdə diskurs belə ifadə olunur: 1. Danışanların şifahi fikir mübadiləsi. xüsusilə: söhbət; 2. bir mövzuda fikrin formal və nizamlı və adətən geniş ifadəsi.

Bəziləri diskursu “əlaqəli, rabitəli” mətn kimi təqdim edir, lakin düşünürük ki, bu variant qəbul edilə bilməz. Bunu onunla izah edə bilərik ki, mətni formalaşdırən cümlələr bir-birilə əlaqəli şəkildə təşkil olunur, yəni mətn əlaqəlidir və onun əlaqəsiz olması mümkün deyildir. Lakin eyni fikri diskurs üçün demək olmaz. Diskurs, xüsusilə də şifahi diskursda pərakəndə, yarımçıq cümlələrə, fikirlərə rast gəlmək mümkündür. Koqnitiv və dil baxımından diskurs və mətn məfhumları bir-birilə səbəb-nəticə əlaqələri ilə bağlanır və diskurs mətn sayəsində yaranır, formalaşır.

Diskurs əsasən fərdlərin şifahi danışmalarını təsvir etmək üçün istifadə olunur. Xüsusilə, diskurs dil və danışqla maraqlananlar və insanların nitqlə nə etdiklərini təhlil edir. P.Beyker diskursu belə ifadə edir: Dilçilikdə diskurs bir cümlədən daha uzun olan dil vahidinə aiddir” [3, s. 40].

Termin kimi mənasını izah edək. Diskurs sözü Latın dilində *dis* – prefiksindən (ingilis dilində *dis* – *away* “uzaq” mənasını verir) və “*qaçmaq*” (*to run*) mənasını verən *currere* sözü kökündən əmələ gəlib. Buna görə də diskurs “*qaçmaq*”; “*qaçıb getmək*” kimi tərcümə olunur və söhbətlərin axma tərzinə istinad edir. Diskursu öyrənmək sosial kontekstdə şifahi və ya yazılı dilin istifadəsini təhlil etməkdir.

Diskurs tədqiqatları fonemlər və morfemlər kimi kiçik qrammatik hissələrdən kənar, yəni danışqda dilin forma və funksiyasını əhatə edir. T. van Deykin inkişaf etdirdiyi bu tədqiqat sahəsi leksemlər, sintaksis və kontekst daxil olmaqla daha böyük dil vahidlərinin danışığa necə mənə qatdığına ehtiva edir.

Kontekst daxilində diskurs bir sözdən, yaxud daha böyük cümlələrdən ibarət ola bilər. Məsələn: “*Stop*” (*Dayanın!*), yaxud “*Siqaret çəkmək olmaz!*” (*No smoking!*). Alternativ olaraq, bəzi romanlarda olduğu kimi, bir diskurs parçası yüz minlərlə sözdən ibarət ola bilər [4, s. 107].

Diskurs, geniş mənalara çatdırmaq üçün dilin sosial istifadə üsuludur və sosial şərtlərlə müəyyən edilən dildir. Dil heç vaxt “neytral” ola bilməz, çünki o, şəxsi və sosial dünyaları birləşdirir [5, s. 91].

Qeyd edək ki, diskursun öyrənilməsi tamamilə kontekstdən asılıdır, çünki diskurs deyilən sözlərdən kənar həmçinin situasiya biliklərini də əhatə edir. Beləliklə, diskursun öyrənilməsi kontekst, fon məlumatı və ya danışan və dinləyən arasında paylaşılan bilik kimi məsələləri də əhatə edə bilər.

Diskurs dil istifadəsinin xüsusi kontekstlərinə istinad etmək üçün istifadə oluna bilər və bu mənada o, janr və ya mətn növü kimi anlayışlara bənzəyir. Məsələn, biz siyasi diskursu (siyasi kontekstlərdə istifadə olunan dil növü) konseptuallaşdırma bilərik və ya media diskursu (mediada istifadə olunan dil kimi müəyyən edilir) [6, s. 73].

Sosial elmlər daxilində diskurs əsasən fərdlərin şifahi nitqlərini təsvir etmək üçün istifadə olunur. Xüsusilə, diskurs dil və danışqla maraqlananlar və insanların nitqlə nə etdiklərini təhlil edir. Bu yanaşma dünyanın aspektlərini təsvir etmək üçün istifadə edilən dili tədqiq edir və sosioloji perspektivdən istifadə edənlər tərəfindən qəbul edilir.

Diskurs iki və ya daha çox insanın fəal iştirakını tələb edən birgə fəaliyyətdir və beləliklə, iki və ya daha çox insanın həyatından və biliyindən, eləcə də ünsiyyətin özündən asılıdır.

Ədəbiyyat:

1. Van Dijk, T.A. Handbook of Discourse Analysis. UK: Academic, 1985, 976 p.
2. Veysəlli F.Y. Diskurs təhlilinə giriş. Bakı: Təhsil NPM, 2010, 141 s.
3. Baker P. et al. Key Terms in Discourse Analysis. New York: Bloomsbury Academic, 2013, 240 p.
4. Bloor M. et al. Practice of Critical Discourse Analysis: An Introduction. UK: Routledge, 2013, 207 p.
5. Henry F. et al. Discourses of Domination: Racial Bias in the Canadian English-Language Press. Toronto: University of Toronto, 2002, 291 p.
6. Renkema J. Introduction to Discourse Studies. London: John Benjamins, 2004, 373 p.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU (H. QUREYŞİNİN “ŞƏHƏRKƏNARINDAN OLAN BUDDA” ROMANI ƏSASINDA)

Açar sözlər: Multikulturalizm, qloballaşan dünya, Hənif Qureyşi, “Şəhərkənarından olan Budda”

Key words: Multiculturalism, globalized world, Hanif Kureishi, “The Buddha of Suburbia”

Ключевые слова: Мультикультурализм, глобализированный мир, Ханиф Курейши, «Будда из пригорода»

Britaniya nəsrində mədəniyyətlərarası dialoqdan bəhs edən yazıçılardan biri də Pakistan əsilli nəsir Hənif Qureyşidir (1954). Yazıçı son illər Britaniyada yerləşən və iki mədəniyyətin daşıyıcısı olan bir çox britaniyalı kimi multikultural ədəbiyyatın yaranmasında iştirak edir. H. Qureyşi “Şəhərkənarından olan Budda” (1990), “Qara albom” (1995), “Qabrielin hədiyyəsi” (2001) romanlarında “gəlmə”lə, “özgə”lərin həyat hekayəsindən bəhs edir.

H. Qureyşi “Şəhərkənarından olan Budda” romanında mövcud cəmiyyət quruluşuna və onun yəzilməmiş qanunlarına qarşı çıxır. “Gəlmə”lərlə “yerli”lər arasında yaşanan qarşıdurmanı cəmiyyətə inteqrasiya etməyə çalışan “özgə”lərin həyatı problemi kimi təqdim edir. “Özgə” cəmiyyətdə varoluş mücadiləsi aparan və eyni zamanda da adət-ənənələri itirmək istəməyən iki ailənin təmsalında “gəlmə”lərin ingilis cəmiyyətinə “yerləşməsi” ağırlı proses kimi görünür.

Əsərdə mədəni “çoxsəslilik” (H. Baba) müxtəlif qarışıq nikahlarda özünü göstərir və birgəməvcudluq şəraitində varoluşu təyin edir. Mədəni və irqi müxtəliflik personajlar arasında qarşılıqlı əlaqələrdən daha çox biri-birindən təcridə yönəlir. Bu daha çox “yerli” əhalinin “gəlmə”lərə qarşı münasibətində özünü göstərir. Elə bununla bağlı “yadlar”ın da “ağ” olmaq, başqa sözlə F. Fanonun dediyi kimi “qara dəriyə, ağ maska” [2] taxmasına səbəb olur.

Əsərin qəhrəmanı Harun Əmir “gəlmə” damğasından narahatdır və bu səbəbdən “yerli” olmaq istəyir. Etnik mədəniyyət ikili düşüncədə bütün qəhrəmanlara təsir edir, onların sosial həyatında, yaşayışında üzə çıxır. Elə bu səbəbdən qarışıq nikahdan doğulan gənc nəsil britaniyalı olmaq, qərbli olmaq arzusu ilə yaşayır, cəmiyyətdə hökm sürən stereotipləri adlamağın yollarını axtarır. H. Babanın “hibrid mədəniyyət” [1] ideyası əsərin sonunda baş qəhrəman Kərim Əmirin gəldiyi qənaətdə öz əksini tapır. Kərimin həyat həqiqətlərindən çıxardığı nəticə özünü olduğu kimi qəbul etməsi olur.

H. Qureyşinin “Şəhərkənarından olan Budda” romanı multikultural dəyərləri daşıyan, birgəməvcudluq şəraitində alternativ mədəniyyət yaradan yeni britaniyalılar haqqındadır. Belə mədəniyyət H. Babanın “mədəni hibridliyini”, başqa sözlə “üçüncü məkan” insanını təqdim edir. Bir qayda olaraq belə əsərlərdə barışıq və qarşılıqlı anlaşma arzu və istək kimi təsvir edilir. Lakin dünyada gedən proseslərin dəyişməsi ilə bağlı, qloballaşmanın gətirdiyi müəyyən yeniliklər “aşağıların” artıq belə yaşaya bilməməsini, “yuxarıların” belə idarə edə bilməməsi prinsipinə əsaslanır. Elə bu səbəbdən Britaniya ərazisində yaşayan “gəlmələr” artıq köhnə idarə-üsulu qəbul etmir, “yerlilərə” qarşı onlardan biri olmaq istəyir. H. Babanın “burada apriori səbəb yoxdur və biz güman edə bilmərik ki, mədəniyyətlərin qarşılaşması konfliktlərə gətirib çıxaracaq. Konflikt ola da bilər, olmaya da bilər, amma mədəni simbioz, improvizə, innovasiya daha çox labüd ssenaridir” [1, s.69]. H. Baba mədəniyyətlərarası münasibətləri “sərhəd şəraitində” görürdü və belə tolerant yanaşma hər iki tərəfin qarşılıqlı münasibətlərindən qaynaqlanan, iyerarxiya prinsipini dağıdan yanaşma idi [1].

Oxucu “Şəhərkənarından olan Budda” romanında Londonun kənarında yaşayan “gəlmələrlə”, “yerlilərlə” arasında yaşanan məişət problemlərini anlayır və dərk edir. Bu problemlər heç də dünyada gedən global problemlərdən az əhəmiyyət kəsb etmir. “Gəlmələr” diskriminasiyaya məruz qalır, müxtəlif millətlərdən olan personajlar arasında gedən mübahisə hər kəsin həyatına təsir edir.

Qloballaşmanın gətirdiyi tarixi hadisələr “gəlmələr”lə yanaşı “yerlilərdən” də yan keçmir, onlar da bu problemlə qarşılaşır və onu dəf etməyin yollarını axtarır. Lakin bu situasiyada ən ağır yolu məhz “gəlmələr” keçir. Harun Əmir hind mədəniyyətini ideallaşdırsa da, öz vətəninə yaşamaq istəmir. Qərbin ona verdiyi azadlıq və sərbəstlik hissi “yerli” olmaq arzusunı müxtəlif yollarla reallaşdırmağa

vadar edir. Harun Əmirin ingiliscə danışa bilməməsi əvvəllər ona mane olursa, əsərin sonunda o, da bir yol tapır və elə ingiliscəsindəki şərqli aksentini öz xeyrinə həll edir. “Özgələr” arasında “yad” olmaq ağrısı onda daha çevik olmaq vərdişini yaradır və elə həmin “özlər”ə “yadların” mədəniyyətini “sətir”. Müsəlman Harun Əmir ingilislərə buddistlərin yoqa təlimini keçir, özünün də dediyi kimi “əsil şərqli” olur. Harun Əmirin yoqa dərsləri bu dəfə “yad” mədəniyyətli qərblini ələ salır, yoqa haqqında elə qərblə qədər bilgilərini şərqli olması ilə ört-basdır edir. Yalnız bundan sonra “yad” ölkədə yaşayan və daima “yerli” olmaq istəyən Harun Əmir şərqli olmasıyla bəzən. Bu rahatlıq ona yaşadığı problemləri adlamağa yardım edir.

H.Babaya görə ikili şüur aralıq hissi ilə bağlıdır və bu mədəni yerdəyişmələr zamanı öz evi və dünya arasında qalan mühacirlərin həyatına təsir edir. Bu durum yerdəyişmədə öz identikliyin itirmiş H.Qureyşinin personajlarına da şamil edilə bilər. İkiləşmiş marginallar ölkələri ilə bağlı nostalji hissi keçirir, “yerli” və “gəlmə”, “özününkü” və “özgə” arasında qalaraq öz identikliyinə itirir. H.Qureyşinin qəhrəmanları da aralıq halında yaşayan, identiklik böhranına məruz qalan, yaşadığı cəmiyyətə uyğunlaşa bilməyən personajlardır.

Əgər mühacirlərin ilk dalğasına aid olan Harun Əmir ikili şüur arasında qalırsa, ikinci nəsil “gəlmələr” özünəməxsus identikliyi inkişaf etdirirlər. Başqa sözlə, “təmiz” britaniyalı və ya “təmiz” hindli olmadıqlarına görə onlar “hibrid” identikliyi daşıyan, eyni zamanda da cəmiyyətin bir üzvü olan “yerli”lərdir. Əgər yaşlı “gəlmələr” ingilis cəmiyyətinin bir üzvü olmaq arzusundadırsa, Britaniyada doğulan “gəlmələr” özlərini onun bir parçası hesab edir və onunla qaynaq qırıqlar.

E.Saidə görə “mədəniyyətlər hibrid və heterogendir... və elə bu üzündən bir-birindən asılıdır” [3, s.299]. Elə bununla bağlı mədəni hibridliyi qloballaşma dövrünün hadisəsi, eyni zamanda da istənilən mədəniyyətin inkişafına təsir edən fakt kimi qəbul etmək olur. Bu səbəbdən H.Qureyşi qəhrəmanlarının yaşadıkları problemlər “gəlmə”lərin bu vəziyyətdən çıxmaq yollarının axtarışı, qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası dialoqun qəbullanması kimi dəyərləndirilməlidir. Görünür elə bu səbəbdən ingilis tədqiqatçısı Endryu Şorten multikulturalizmə birlik, inteqrasiya və müxtəliflik ətrafında fikir və müzakirə kimi baxır və yazır ki, “cəmiyyət din, dil və milliyyət fərqliliyinə doğru-dürüst cavab tapmalıdır” [4, s.27].

Beləliklə, H.Qureyşinin “Şəhərkənarından olan Budda” romanında “yerlilər”ə qarşı yeni hibrid identiklik önə çıxır, fərqli düşünən gənc nəsil yeni britaniyalı kimi təqdim edilir. Kərim Əmirin təmsalında öz identikliyinə axtaran və mövcud normalara qarşı çıxan, sonda özünü, özünəməxsus həyat tərzini seçən və yeni düşüncələrlə cəmiyyətə dönən obrazı görürük. Bu obraz özünü olduğu kimi qəbul edən insanı təcəssüm edir. Başqa sözlə, müəyyən sərhədləri olan və ənənəvi mədəniyyəti daşıyan qəhrəmanın mövcudluğu H.Babanın “mədəni hibridlik” ideyasıyla – yeni hibrid identikliklə əvəz olunur.

Ədəbiyyat:

1. Bhabha, H.K. The Location of Culture. London and New York: Routledge, 1994. 440 p.
2. Fanon F. Black Skin, White Masks. London: Grove Press, 2008. 206 p
3. Said, E. Orientalism. London: Vintage Books, 1979. 368 p.
4. Shorten A. Multiculturalism: The Political Theory of Diversity Today. Polity. 2022, 210p.
5. Taylor, C. Multiculturalism. Princeton University Press. 1994, 192p.

Мусаева Афат

Азербайджанский Университет Языков

КОНЦЕПЦИЯ «ДИАЛОГА КУЛЬТУР» В ИММИГРАНТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Ключевые слова: иммигрантская литература, диалог культур, американо-азиатская литература

Keywords: immigrant literature, dialogue of cultures, American-Asian literature

Аçar sözlər: immiqrant ədəbiyyatı, mədəniyyətlərin dialoqu, Amerika-Asiya ədəbiyyatı

Мы живем в постоянно меняющемся мире, и это дает нам ощущение нестабильности, зыбкости и размытости границ места, пространства и государства. Невероятный прорыв в сфере

коммуникационных технологий (интернет, спутниковая связь), следующий вслед за глобализацией в экономической, политической и культурной сфере способствуют удивительной мобильности людей. Традиционная форма оседлой жизни заменяется новым кочевым образом существования, и в связи с этим, миграция стала обычным явлением. Этот процесс полностью изменил структуру каждого государства, культуру стран и этнический состав.

В связи с процессом глобализации концепция «диалога культур» стала приобретать особенно важное значение и играть роль моста в объединении разнородного мультикультурального общества. Понятие «диалога культур» как диалогического общения, происходящего как между культурами, так и внутри культуры в 21ом веке стало наиболее актуально в связи с массовой миграцией, когда уже невозможно найти моно государства, и в любой стране мира живет огромное количество людей представляющих другую культуру.

Следует отметить, что концепция «диалога культур», имея очень глубокие древние корни, стала широко исследоваться именно в 20ом веке и нашла отражение в трудах многих ученых исследователей в области философии, литературы, политологии, философии и во многих других. Так Бахтин вкладывал особое значение в диалогическое познание, рассматривая любой текст, призывал изучать его, вступая в диалог с автором, героем, обосновывая свои мысли, тем что природа человеческого мышления диалогична. Концепция диалога культур, приняла особую окраску во второй половине 20го века, когда глобализация приняла всемирный масштаб, и миграционные процессы стали неотъемлемой частью современной жизни.

В наши дни особенно остро ощущается необходимость всеобъемлющего понятия «диалога культур», как единственно приемлемой парадигме сосуществования в современном мире. Оппозиция «свой-чужой», в процессе распространения концепции «диалога культур» постепенно заменяется более нейтральным понятием «свой - другой». В течении долгого времени любой народ воспринимал незнакомую, новую культуру как чужую – то есть чуждую, подсознательно враждебную. Оппозиция «свой – чужой» была базовым кодом культурной идентичности. Но во второй половине 20го века данная парадигма стала постепенно заменяться на «свой – другой – иной», но не чуждый. Концепция «диалога культур» помогла принять иного человека и в тоже время, и тем самым понять себя лучше.

Важную роль в изменении мышления людей и в продвижении концепции «диалога культур» сыграла художественная литература. Миграционные процессы сильно повлияли на литературу, и во второй половине 20го века появился новый тип художественной литературы – иммигрантская литература. Формирование данного типа литературы было достаточно сложным процессом. С одной стороны, писатели, являющиеся коренными гражданами, наблюдали, анализировали и описывали жизнь иммигрантов – «других», их проблемы и сложности в ассимиляции в новое культурное пространство. С другой стороны, писатели-иммигранты сами стали раскрывать в своих произведениях трудности новой жизни, с которыми они сталкивались.

Миграционная литература тесно связана, и во многом отталкивается от концепции постколониализма, и её теоретическая база тематически и стилистически сформировалась на основе философских трудов теоретиков постколониализма Э.Саида и Хоми Баба. Неотъемлемой чертой иммигрантской литературы является формирование ее на основе маргинальной части общества, в данном случае на мигрантах. «Гибридность», отчуждение и поиски самого себя стали неотъемлемыми чертами главных персонажей произведений.

С этой точки зрения особое место занимает иммигрантская литература США, где она имеет глубокие корни, и можно сказать, формирование современной литературы данной страны происходило на почве миграции. В данном исследовании нам бы хотелось рассмотреть роман американского писателя Джона Окады (John Okada, 1923-1971) «Мальчик “нет-нет”» («No-no Boy», 1957), который стал первым произведением, опубликованным уроженцем США этническим японцем. Роман описывает жизнь японской диаспоры в США в послевоенные годы.

В основе сюжета романа лежали реальные исторические события во время второй мировой войны, когда президент США Ф.Д Рузвельт подписал указ, согласно которому 110 тыс. японцев – жителей США были выселены из мест проживания и собраны в специальные лагеря. В 1943 г. Министерство обороны начало кампанию по мобилизации японцев, являющихся мигрантами

второго поколения, для службы в американской армии. Молодых американцев японского происхождения призывали в армию, но предварительно они должны были ответить на следующие вопросы: «Готовы ли Вы сражаться в войсках США там, где Вам прикажут?» и «Клянетесь ли Вы преданно служить США и защищать эту страну от любых нападений со стороны внешних и внутренних врагов и готовы ли Вы отречься от любых обязательств по отношению к императору Японии и к любому другому правительству, государству или организации?». (3, 64) Герой романа Дж. Окады Ичиро Ямада дал отрицательный ответ на оба вопроса (что объясняет название произведения) и был заключен в тюрьму по обвинению в нелояльности.

Стан Йоги анализируя роман Джона Окады, писал: «Точно так же, как американцы японского происхождения вынуждены были отвечать “да” или “нет” на вопрос о лояльности во время войны, послевоенное общество столкнулось с проблемой выбора. Описывая мучительные поиски Ичиро, Окада исследует темную область противостояний, возникшую вокруг противопоставленных друг другу определений “американское” и “японскости”, индивидуального и общественного, ассимиляции и культурной обособленности» (6,68). Во время первой публикации романа в 1950-х гг. роман «Мальчик “нет-нет”» получил негативную оценку критики: американское общество не было готово к диалогу и принятию иной точки зрения. Это было время господства идеологии маккартизма и «холодной» войны, и без диалога невозможно было одобрить произведение с рефлексирующим главным героем, кроме того, японская диаспора негативно отнеслась к описанию трагических событий недавнего прошлого. В то время американское общество пыталось забыть события, связанные со специализированными лагерями. И лишь в конце 1970-х гг. роман приобрел популярность, когда Окада умер в неизвестности, и он не смог бы себе представить, какое значение в будущем приобретет его роман.

1980-1990-е гг. становятся периодом, когда произведения азиатско-американских авторов преодолевают черту маргинальности и становятся частью общего литературного процесса (мейнстрима), сохраняя при этом самобытность, не сливаясь с литературой других направлений. Таким образом, иммигрантская литература стала играть важную роль – моста, посредством диалога, преодолев отчуждение, путем гармоничного сосуществования.

Литература:

1. Тлостанова М. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века. М., 2000.
2. Чхартишвили Г. Но нет Востока и Запада нет (о новом андрогине в мировой литературе) / Иностранная литература. 1996. № 9. С. 254-263.
3. Corrigan M. Yo-yo in a Rock Band // Nation 263. 1996. Nr 12. P. 64-68.
4. Da Zheng. From the Margin to the Mainstream. Asian American Literature Since the Late 1970s // In Search of New Identities and Designs: American Literature in the 1980-90s. / Ed. by Y.V. Stulov. Minsk, 2001. P. 150.
5. Graham M. Concise History of African-American Literature. Oxford, 2003.
6. Yogi S. «You had to be one or the other»: Oppositions and Reconciliation in John Okada's No-no Boy. MELIUS, summer. 1996. P. 63-77.

Allahverdiyeva Aytən
Azərbaycan Dillər Universiteti

SIYASI İNGİLİS DİLİNİN “YUMŞAQ GÜC” STATUSU

Açar sözlər: dil siyasəti, yumşaq güc, sərt güc, qlobal ingilis dili.

Key words: языковая политика, мягкая сила, жесткая сила, глобальный английский.

Ключевые слова: language politics, soft power, hard power, global English.

Müasir dövrdə dil ilə cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqə məsələləri getdikcə aktuallaşır. Dil milli kimliyin əsas rəmzlərindən biri olmaqla yanaşı beynəlxalq münasibətlər tarixində istər dövlət, istərsə də linqvistik sərhədlər arasında uyğunsuzluq yarandığı zaman həmişə mühüm rol oynayır. Ümum-

dünya sosial strukturda baş verən dəyişikliklər və miqrasiya proseslərinin artması linqvistik səriştənin dəyişməsinə, linqvistik birliklərin bir dildən digərinə yönəlməsinə səbəb olur.

Qloballaşma dünya dillərinə, müxtəlif ölkələrdə ünsiyyət sahələrində rəqabətə və fərqli funksional statusa malik dillərin fəaliyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərir və onların gələcəyini müəyyən edir. XXI əsrdə sosial inkişaf qanunauyğunluqları, o cümlədən, dil siyasəti ilə bağlı bir çox fikirlər dəyişdi. Beynəlxalq səviyyədə böyük dillərin vüsət alması müvafiq dövlətlərin iqtisadi, ideoloji və mədəni təsirini artıran siyasi amilə – “yumşaq güc” [1, s.11] vasitəsinə çevirir.

Qloballaşan dünyada müəyyən dilin üstünlük əldə etməsi məhz mədəniyyətin – *“İstənilən nəticəni əldə etmək üçün başqalarının davranışına təsir etmək qabiliyyəti”* [10, s.2] – sayəsində gerçəkləşmişdir. Hərbi güclə əlaqələndirilən və “sərt güc” adlandırılan güc digər xalqların dəyərlərinə, münasibətlərinə və maraqlarına məcburi təsir üsuludur. Gücün digər siması olan mədəni və dil gücü “yumşaq güc” kimi tanınsa da, hər iki güc növü siyasi məqsədlərə malikdir. Sonuncunun dərhal və asan qəbul olunmamasına baxmayaraq, hər iki növ siyasi hakimiyyətin formasıdır [12].

Bəşər tarixinə nəzər saldıqda dillərin paylanmasının həmişə gücün bölüşdürülməsinin inikası olduğunun [2, s.85] şahidi oluruq. Qloballaşma prosesləri, son onilliklərdə baş verən geosiyasi dəyişikliklər, dünya dillərinin, xüsusilə ingilis dilinin, təsir dairəsinin genişlənməsini nümayiş etdirir. Bu kontekstdə ingilis dilinin geniş yayılmasını keçən əsrin sonunda ABŞ-ın hökmranlığı, eləcə də davamlı fəaliyyətinin təminatı məqsədilə həmcins linqvistik mühitin tələb olunduğu qlobal iqtisadiyyatın formalaşması zərurəti ilə əlaqələndirmək olar. Əgər qeyd edilənlər iqtisadi inkişafa dəstək fərziyyəsinə əsaslanaraq şərh edilsə, bir çox ölkələrin ingilis dilindən tədris vasitəsi kimi istifadəni dəstəkləmək üçün dövlət siyasəti qurduğunu nəzərə çatdırmaq gərəkdir. Bu, xüsusilə çoxmillətli ölkələrdə dil situasiyalarının inkişaf tendensiyaları ilə bağlı mühüm elmi problemlərin öyrənilməsinin aktuallığını nümayiş etdirir. Beləliklə, dilçi-tədqiqatçıların bəziləri “hegemon dil” konsepsiyasına qarşı fikirlərini gücləndirdi, digərləri isə dövlət iqtisadiyyatı üzərində mövcud olan qlobalist təzyiqlər nəticəsində ingilis dilinin əhəmiyyətini müdafiə etmək üçün siyasi iqtisadiyyat qarşısında təslim olmalı olur. Nəticə etibarilə, irəli sürülən ideyalar “qlobal ingilis dili” konsepsiyasının və çoxşaxəli perspektivlərin təzahür etməsinə səbəb oldu.

Tətbiqi dilçilik və ingilis dili ilə bağlı ədəbiyyatlarda “ingilis dili linqva franka (ELF) kimi” və “lingva franka ingilis dili (LFE) kimi” konseptlərin təkamülü, aktuallığı və faydası nəzərdən keçirilir və onlarda da sosial-iqtisadi və sosial-siyasi “faktlar”ın mövcudluğu yer alır. İngilis dilinin linqva franka kimi tətbiq edildiyi və bu günədək tədqiqatçılar tərəfindən kifayət qədər diqqət yetirilməyən sahələrdən biri siyasətdir.

Siyasi iqtisadi yanaşma baxımından ingilis dili “qlobal” sosial-iqtisadi mobillik aləti xüsusi statusuna malikdir və müxtəlif hadisələri şərh etmə yollarını ehtiva edən çıxış nöqtəsidir. Mənbələrdə hökumət liderlərinin və siyasətçilərin, eləcə də siyasi icmaların və oradakı fərdlərin məktəblərdə fənn kimi tədris olunacaq və ya tədris vasitəsi kimi istifadə olunacaq dillərlə bağlı qlobal iqtisadiyyat çərçivəsində qərarlar qəbul etmələrinin fərqli yolları əks olunur [13]. *“İnsanlar, əsasən, iqtisadi və mədəni mükafatlar vasitəsilə dilə və ya linqva frankaya vadar ediləcək”* [4, s.57] fikrini irəli sürən P.Çyu mədəni və iqtisadi alətlərin yumşaq güc resursları olduğunu, onlardan müəyyən mədəniyyəti, iqtisadiyyatı təbliğ etmək üçün istifadə olunan dildə danışanların sayını artırmaq üçün istifadə edilə biləcəyini nəzərdə tutur.

“Tarixi davamlılığa malik olduqca qeyri-adi proses” [5, s.10] kimi təsvir edilən və bilavasitə ingilis dilinin yayılması ilə sıx bağlılığa malik olan linqvistik qloballaşmada inikas olunan siyasi proseslər yumşaq güc fəaliyyətləri vasitəsilə gerçəkləşir. İngilis dilinin ilkin yayılması mərhələsi sərt güc hesabına baş tutsa da, artıq bu missiya milli-mədəni dəyərlərin və milli dilin təbliğini legitimləşdirən post-müstəmləkəçilik fəaliyyəti olan yumşaq güc vasitəsilə həyata keçir. Bu baxımdan, siyasi liderlikdə super gücə malik olan Birləşmiş Ştatlar ingilis dilindən öz dəyərlərinə, maraqlarına və dilinə təsir etmək məqsədilə istifadə edir.

İngilis dilinin mövcud yumşaq güc vasitələri sırasında, əsasən, mədəni proseslər və təhsil mübadilə proqramları, o cümlədən internet saytlarında ingilis dilində yaradılmış proqramlar yer alır. Müvafiq olaraq, Britaniya və ABŞ-ın British Council (Britaniya Konsulluğu) və AMIDEAST – The America-Mideast Educational and Training Services (Amerika-Yaxın Şərq Təhsil və Təlim Xidmətləri) kimi agentlikləri tərəfindən idarə olunan ingilis dili tədris proqramlarının hədəfi yumşaq gücü həyata keçir-

məkdir. Öz linqvistik imperializm nəzəriyyəsində R.Filipson qeyd edir ki, bu cür təhsil agentlikləri ingilis dilinin hər iki variantını tətbiq etmək üçün “*lingvistik məcburiyyət*” tətbiq edir [11].

Müxtəlif nöqtələrdən olan siyasətçilər mühüm peşə funksiyalarını yerinə yetirmək üçün bir-biri ilə ünsiyyət qurarkən, əsasən, ingilis dilindən istifadə edirlər. Məsələn, bu gün AB-də, xüsusilə Avropa Parlamentində ingilis dilinin linqva franka kimi daha çox istifadəsi müşahidə edilir [12]. Siyasətçilərin ingilis dilindən istifadə etmək zərurəti bu dili ELF nöqtəyi-nəzərindən öyrənən insanlar toplusuna çevirir. Tədqiqatlarda ELF parametrlərində nətiqlərin həmişə korporativ davranış nümayiş etdirmədiyi və onların nitq davranışının xarakterinin kontekstdən asılı olduğu da qeyd edilir [3; 8; 9]. Məsələn, siyasi müsahibə janrında müsahibin və müsahibə götürənin növbələşməsi kommunikativ korporativliyin göstəricisidir, həmçinin “*əsaslı iddiaların müzakirəsi kimi müəyyən edilir*” [5, 181]. Bununla yanaşı, müsahibə götürənin subyektiv maraqlarını əks etdirən siyasi müsahibə müsahibin nitq hüquqları baxımından asimmetriya ehtiva edən qeyri-korporativ janr kimi səciyyələndirilir [6].

Beləliklə, qlobal dünyada müəyyən dilin yayılması milli dəyərlərin və mövqenin qəbul etdirilməsi yolu ilə deyil, inandırma üsulu olan yumşaq güc vasitəsilə mümkündür. Bu gücün “valyuta”sı isə iqtisadi və mədəni amillərdir. Birləşmiş Ştatlar hazırkı iqtisadi üstünlüyünü və “mədəni ixrac” proqramını qoruduğu müddətdə ingiliscə danışan fərdlərin və millətlərin sayının artması ehtimalı yüksəkdir. Bu vəziyyətin nə qədər davam edəcəyi və bundan artıq yayılıb-yayılmayacağına təsir edəcək amillər isə gələcək iqtisadi və mədəni dominantlıq səviyyəsindən asılı olacaq.

Ədəbiyyat:

1. Мухарьямов Н.М. Глоттополитика в свете концепции гибкой власти // Тезисы докладов III Всероссийской научной конференции. Сорокинские чтения Социальные процессы в современной России: традиции и инновации, 2007, 4–5 декабря. Москва: КДУ, с.11–13.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003, с.85.
3. Björkman B. PhD supervision meetings in English as a lingua franca (ELF) setting: linguistic competence and content knowledge as neutralizers of institutional and academic power // Journal of English as a Lingua Franca, 2017, 6(1), pp.111-139.
4. Chew P.G. From Chaos to Order: Language Change, Lingua Francas, and World Englishes // In M.Saxena, & T.Omoniyi (Eds.), Contending with Globalization in World Englishes, 2010, pp.45-71.
5. Coupland N. Introduction: Sociolinguistics in the Global Era // In N.Coupland (Ed.), The Handbook of Sociolinguistic and Globalization, 2010, pp. 1-27.
6. Dickerson P. Disputing with care: analysing interviewees’ treatment of interviewers’ prior turns in televised political interviews // Discourse Studies, 2001, 3(2), pp.203-222.
7. Fetzer A. “Minister, we will see how the public judges you.” Media references in political interviews. // Journal of Pragmatics, 2006 (38), pp.180-195.
8. Jenks C.J. Doing being reprehensive: Some interactional features of English as a lingua franca in a chat room // Applied Linguistics, 2012 (33 - 4), pp.386-405.
9. Konakahara M. Interactional management of face-threatening acts in casual ELF conversation: an analysis of third-party complaint sequences // Journal of English as a Lingua Franca, 2017 (6 - 2), pp.313-343.
10. Nye J.S. Soft power: The means to success in world politics // Public Affairs, 2004, p.191.
11. Phillipson R. English in the New World Order: Variations on a Theme of Linguistic Imperialism and “World” English // In T.Ricento (Ed.), Ideology, Politics and Language Policies: Focus on English. John Benjamins, 2000, pp.87-106.
12. Quirk R. The Question of Standard in the International Use of English // In M.L.Tickoo (Ed.), Languages and Standards: Issues, Attitudes, Case Studies. RELC, 1991, pp.153-164.
13. Wilson E.O. Consilience: The Unity of Knowledge. New York: Alfred A.Knopf, 1998, p.332.
14. Wright S. The elephant in the room: Language issues in the European Union // European Journal of Language Policy, 2009, 1(2), pp.93-119.

NOAM XOMSKİNİN LİŊVİSTİK UNİVERSALİLƏR HAQQINDA DEDUKTİV MÜLAHİZƏLƏRİ DİLLƏRİN DİALOQU KONTEKSİNDƏ

Açar sözlər: N.Xomski, dil, qrammatika, dialoq

Key words: N.Chomsky, language, grammar, dialogue

Ключевые слова: Н.Хомский, язык, грамматика, диалог

Törədici qrammatika dil universalilərinə böyük əhəmiyyət verməklə “Por-Royal qrammatikası”nın xələfi kimi çıxış edir. Məlumdur ki, Amerika deskriptiv dilçiliyi bu məsələyə skeptik yanaşması ilə seçilirdi. Onlar hər bir dilin xarakterik struktur cəhətlərinə diqqət etməklə bir növ antiuniversallik nümayiş etdirirdilər. N.Xomski isə “Dil və təfəkkür” kitabının “Gələcək” adlandırdığı hissəsində yazır: “... Dilçilikdə aparılan hal-hazırkı tədqiqatların səciyyəvi cəhəti onun ayrı-ayrı dillərin təfəsilatlı tədqiqi vasitəsilə yalnız müəyyənləşə bilən linqvistik universalilər ilə məşğul olmasıdır [2, s.119].

“Por-Royal qrammatikası”ndan sonra N.Xomskinin əsas ideya mənbələrindən biri, heç şübhəsiz ki, V.fon Humboltdur. O, “dili ölü məhsul (erzeugtes) kimi yox, yaradıcı proses (erzeugung) kimi nəzərdən keçirtmək lazımdır” deyən dahi alman dilçi-mütəfəkkiri haqqında “Kartezian dilçiliyi”ndə yazır: “Dil forması” anlayışının sabit və dəyişməz generativ prinsip kimi inkişaf etdirilməsində, normal dil istifadəsini təşkil edən fərdi “yaradıcı” aktların qeyri-məhdud toplusu üçün əhatə dairəsinin müəyyən edilməsində və vasitələrin təmin edilməsində Humboldt orijinal və mühüm töhfə verir” [6, s.64].

Əslində, N.Xomski V.fon Humboldtun “insanların bütün dilləri başa düşmək potensialına malik olduğuna və dillərin formalarının ümumi olması” mülahizəsinə əsaslanır.

“Sintaktik strukturlar”dan başlayaraq “N.Xomski öz dilçilik tədqiqatlarında əsas diqqəti dilin universal xüsusiyyətlərini izah edən linqvistik nəzəriyyə anlayışına doğru yönəldir. Bu anlayış N.Xomski üçün həmişə əsas olmuşdur” [3, s.16].

N.Xomskinin dilçilik nəzəriyyəsi əsaslı bir gözləntisi odur ki, o, qrammatikaların qiymətləndirilməsi proseduru təmin etməlidir. Onun fikrincə, “universal qrammatika prinsipləri hər hansı bir insan dilinin uyğunlaşmalı olduğu yüksək dərəcədə məhdudlaşdırıcı sxemi, eləcə də belə bir dilin qrammatikasının necə istifadə oluna biləcəyini müəyyənləşdirən spesifik şərtləri verir” [2, s.95].

N.Xomski göstərir ki, “... konkret dilin qrammatikası dildən istifadənin yaradıcı aspektini özündə cəmləşdirən və universal olmaqla qrammatikanın özündən çıxarılan dərin qanunauyğunluqları ifadə edən universal qrammatika ilə tamamlanmalıdır... Yalnız ümumbəşəri qrammatika ilə tamamlandıqda dilin qrammatikası danışanın – eşidənin səriştəsi haqqında tam məlumat verir” [5, s.6]

O inanır ki, “universal qrammatikanın müəyyən prinsipinin mövcudluğu riyazi dilçiliyin yeni sahəsinin, yəni abstrakt təlimi universal qrammatikada irəli sürülmüş şərtlərə cavab verən generativ sistemlər sinfini daxil edən sahənin inkişafını mümkün edir” [2, s.111]

A.Axundov riyazi metodların (əslində, üsulların) dilə tətbiqini keçilmiş mərhələ hesab edir və bu sahə üzrə əsərlər yazan müəlliflər sırasında N.Xomskinin də adını çəkir. O qeyd edir ki, “N.Xomskinin “Sintaktik strukturlar” adlı əsəri də riyazi dilçilik ruhunda yazılmışdır” [1, s.64].

N.Xomski müəyyən etdi ki, induktiv metod dilin əsas anlayışlarını çatdırma bilməz. O, hipotetik-deduktiv paradigmanın vacibliyini qeyd etdi. “Dilçilikdə Qərb klassik ənənəsi” kitabında deyildiyi kimi, “XX əsrin ortalarından sonra Amerika dilçiliyində fenomenoloji induktivist paradigmadan hipotetik-deduktivist paradigmaya keçid baş verdi. “Xomski inqilabı” kimi tanınan bir dəyişiklik, Xomskinin yaradıcılığı ilə baş verdi. [4, s.293]. Həmin kitabın başqa bir səhifəsində yazılır: “Hipotetik konstruksiyalar qurmağın yeganə yolu metadil daxilində postulyasiya və ya aksiomatizasiyadır. Onlar mütləq hipotetik-deduktiv sistemin məhsullarıdır” [4, s.295].

Əslində, N.Xomskinin istədiyi əsl inqilab qrammatikaları induktiv şəkildə kəşf etməkdən hipotetik-deduktiv prosesdə aksiomatizasiyaya keçmək və onların qiymətləndirilməsi üçün adekvatlıq şəraitinin yaradılması idi.

Məlum məsələdir ki, elm tarixində paradigmadakı nöqsanlar özlüyündə paradigmanın inkar edilməsinə səbəb olmur; inkar etmədən əvvəl həmişə nəzəriyyəni qorumaq üçün onu digər müvafiq paradigma ilə əvəzləmək naminə son cəhdlər göstərilir. O da var ki, bir paradigmadan digərinə keçid həmişə ilkin müqavimət və qeyri-müəyyənliklə qarşılır, çünki konkret paradigmaya bağlılıq, həqiqətən də, ilk növbədə səbəb məsələsi deyil, paradigmanın etibarlılığına inanmağa əsaslanan rasionallaşdırmaçıdır. Odur ki, bir paradigmanın sarsıdılmasına reaksiya, hər hansı bir ideologiya və ya inanc digərinin təhlükəsi altında olarkən yaranan reaksiyaya oxşadılır.

Ədəbiyyat:

1. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 280 s.
2. Xomski, N.A. Dil və təfəkkür. Bakı: Kitab aləmi, 2006, 152 s.
3. Məmmədov A. Dilçiliyin müasir problemləri. Bakı: ADU nəşriyyatı, 2008, 91 s.
4. Allan K. The Western Classical Tradition in Linguistics. Secend edition, London: Equinox Publishing, 2010, 441 p.
5. Chomsky N.A. Aspects of the theory of syntax. Massachusetts: The M.I.T. Press, 1965, 251 p.
6. Chomsky, N.A. Cartesian Linguistics. Secend edition, Cybereditions Corporations, 2002, 162 p.

Cəfərova Ülkər
Azərbaycan Dillər Universiteti

DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU PRİZMASINDAN LİŊVOPRAQMATİKAYA BAXIŞ

Açar sözlər: dil, mədəniyyət, dialoq, antroposentrik, linqvopraqmatika

Key words: language, culture, dialogue, anthropocentric, linguopragmatics

Ключевые слова: язык, культура, диалог, антропоцентризм, лингвопрагматика

Dilçilikdə antroposentrik paradigma insanın, onun fəaliyyətinin dilin öyrənilməsi prosesinə cəlb edilməsini zəruriləşdirmişdir. Linqvistikanın əsaslı şəkildə insana, onun fəaliyyətinə, dünyanın mən-zərəsinə doğru dönməsi linqvopraqmatika, linqvokulturologiya, koqnitiv linqvistika, psixolinqvistika, ekolinqvistika və b. yeni fənlərin yaranması ilə nəticələndi. Koqnitivliyə görə, insan informasiyanı işləmə sistemi kimi öyrənilməlidir, insanın davranışı isə onun daxili vəziyyətinin terminləri ilə təsvir və izah olunmalıdır. Bu vəziyyətlər fiziki təzahür edir, müşahidə olunur və informasiyanın alınması, işlənilməsi, saxlanması, sonra isə məsələlərin rəsonal həlli üçün cəlb edilməsi kimi şərh edilir.

Bu məsələlərin həlli bilavasitə dilin istifadə edilməsi ilə bağlı olduğundan dil koqnitivçilərin diqqət mərkəzindədir. Tamamilə haqlı olaraq qeyd olunur ki, «araşdırıcıların diqqəti dil daşıyıcılarının şüurlu dil fəaliyyəti üzərində mərkəzləşməkdə, dilin özü isə əsas dərkətmə mənbəyi kimi götürülməkdədir. Koqnitiv və kompüter, mühəndis və informasiya texnologiyaları dilçiliyi yönümləri və yontəmləri də həmin kontekstdə müəyyənləşdirilməkdədir» [1, s.308]

Antropoloji yönümün bariz təzahür etdiyi yeni linqvistik istiqamətlərdən biri linqvopraqmatikadır. Bir elm sahəsi kimi, bu fənn sosiolinqvistikfya yaxındır, hətta qeyd olunur ki, onlar «bir-biri ilə o qədər sıx qovuşur ki, bir sıra hallarda sosiolinqvistik tədqiqatlarla praqmatolinqvistik araşdırmalar arasında aydın sərhəd, hüdud qoymaq çətin olar» [5, s.282]. Linqvopraqmatika hazırda xüsusilə diqqət mərkəzindədir, çünki linqvopraqmatika, bir elm sahəsi kimi, dili real mövcudluq və işlədilmə şəraitində öyrənir. Başqa sözlə və daha sadə tərzdə desək, praqmatika mənanın kontekstdə (diskursda) öyrənilməsi ilə məşğuldur.

Linqvistik praqmatika ən ümumi şəkildə belə səciyyələndirilir: “Linqvistik praqmatika dil vahidləri və müəyyən kommunikativ məqamlarda məkan və zaman çərçivəsində danışan/yazan və dinləyən/oxuyan arasındakı konkret nitq şəraitində qarşılıqlı əlaqələri öyrənir” [4, s. 9]. Linqvistik praqmatikanın qaldırdığı problemlərin həlli nitq vahidlərinin nitqdə formalaşma və işlədilməsinin təbiətinin dərki və müvafiq adekvat interpretasiyası üçün yeni imkanlar açır. Praqmatikanın məşğul olduğu məsələlərə nitqin subyekt (danışan), adresat (dinləyən), nitq davranışının strategiyası və

taktikası aiddir. Bundan başqa, nitq ünsiyyəti, kommunikantlar arasında münasibətlər, nitqin interpretasiyası və performativ deyimlər də tədqiq olunur.

Linqvopraqmatika ilə bağlı məsələlər ilk nəzərdən nisbətən asan görünə bilər, öyrənilməyə çətin gəlir, çünki praqmatik «məna» (konkret dil vahidləri əhatəsində və konkret dil vahidləri ilə nəzərdə tutulan konseptin ifadə olunması və digər şəxs tərəfindən adekvat qavranılması həmişə subyektin şəxsi «məziyyətləri ilə bağlıdır») konkret nitq aktında realizə olunur. Aydın ki, nitq aktının baş tutması üçün azı iki tərəf, iki kommunikant lazımdır və bunların arasında vasitəçi qismində dil çıxış edir. Belə ki, şüurda dünyanın mənzərəsi formalaşır, sonra o, dildə «maddiləşir» - leksik, qrammatik vasitələrin köməkliyi ilə lazımı tərtibat alır, sonra ikinci tərəf onu qəbul edir, öz dil hazırlığı səviyyəsindən çıxış edərək öz konseptosferində çatdırılanı bərpa edir. Və ən maraqlısı budur ki, bu mərhələlərin heç biri ayrı-ayrılıqda, təcrid olunmuş şəkildə tam dərkə, açılmaya gəlmir. Onların birini yalnız digərləri vasitəsilə, özü də nitq aktında öyrənmək mümkündür. «Nitq aktı isə ifadə ilə müşayiət olunan hərəkətlərdir» [2, s.8].

Gerçəklik və insanın qarşılıqlı münasibətlərinin əks etdirilmə aspektlərindən biri qiymətləndirmədir. Dünyanın dərkə prosesində təbii verilənlər, tərbiyə, təhsil, insanın həyatının tarixi fonu, onun xarakteri, zövqü, dünyagörüşü onda müəyyən dəyərlər sistemini formalaşdırır və məhz bunlara əsaslanaraq insan hər şeyi qiymətləndirir, çünki məhz qiymətləndirmə bilavasitə insan kateqoriyalarına aiddir.

Qiymətləndirmə həm ayrıca bir insan tərəfindən, həm də müəyyən bir solum tərəfindən həyata keçirilə bilər. Başqa sözlə, qiymətləndirmənin subyektini konkret tarixi fərd, müəyyən sosial qrup və bütövlükdə insan cəmiyyəti ola bilər [85, s.28].

Linqvistikada qiymətləndirməni insanın, predmetin, hadisənin sözdə olan müsbət və ya mənfi xarakteristikası kimi müəyyənləşdirirlər. Bu isə sözlərin nitqdə nitq situasiyası və danışanın şəxsiyyəti ilə müəyyənləşdirilən unikal məzmununa malik olması ilə şərtlənir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, 283 s.
2. Abdullayeva İ.Ə. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində müraciət bildirən sözlərin praqmatik xüsusiyyətləri / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı / - Bakı, 2012., 26 s.
3. Cahangirov F. Dil və mədəniyyət. Bakı, Elm və Təhsil, 2014, 308 s.
4. Əbdülrəhimov E. Linqvistik Praqmatika. Bakı: Elm və təhsil, 2014, - 216 s.
5. Rəcəbli Ə. Sosioliqviстика. Bakı, "Nurlan", 2004, 520 s.
6. Темиргазина З.К. Субъект оценки // Поиск № 4. – Алматы, 1998. – С. 27–32.

Məmmədova Anara
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS ATALAR SÖZLƏRİNİN TƏRİFLƏRİ VƏ ÖYRƏNİLMƏSİ

Açar sözlər: atalar sözləri, parameliolojiya, miqrantlar, ideologia, siyasət

Key words: multiculturalism, tolerance, migrants, ideology, politics

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, мигранты, идеология, политика

İngilis dilində atalar sözü “*proverb*” termini ilə latın atalar sözündəki *proverbium* termini eyni məna daşıyır (pro- irəli hərəkət və verbum – söz). İngilis atalar sözləri qədim köklərə dayanır.

İngilis dilində atalar sözləri, digər Avropa dillərində olduğu kimi, mənşəyinə görə milli və alınma olaraq ikiye bölünür (əsasən latın və fransız dillərindən alınan sözlər). İngilis atalar sözlərinin əsas mənbələri olaraq əsasən şifahi xalq yaradıcılığı, Müqəddəs Yazılı və bədii ədəbiyyatlar daxil edilir [4; s.105]. E.E.İvanov və U.A.Petruşevskaya qeyd edir ki, milli ingilis atalar sözlərinin 43%-i şifahi xalq yaradıcılığından gəlib çıxır [4; s.8]. Məlum olur ki, ingilis atalar sözlərinin yerdə qalan 57%-i isə yazılı mənbələrdən gələn alınma sözlər daxildir. Bu mənbələrə latın, qədim yunan, fransız, şotland, irland, ispan, alman və başqa dillərdə yazılmış əsərlər daxildir [4; s.108].

18-ci əsrdə İngiltərədə xüsusi lüğətlər (sinonimlər, sitatlar və s. kimi) nəşr olunmağa başlandı ki, bu da atalar sözləri ilə bağlı xüsusi lüğətlərin yaradılmasının əsasını qoydu. Daha sonra, 19-cu əsrdə, Cozef Taylorun (Joseph Taylor) "*Antiquitates Curiosae: The Etymology of Many Remarkable Old Sayings, Proverbs, and Singular Customs. London, 1818*" ("Antiquitates Curiosae: Bir çox mənşəli atalar sözlərinin, atalar sözləri və onların özünəməxsus adətlərinin etimologiyası") adlı istinad kitabı kimi lüğətlər meydana çıxdı. Bu zaman ingilis dilinin müəyyən tarixi mərhələsi və ya ləhcəsi üçün xarakterik olan atalar sözlərini toplayan lüğətlər meydana çıxdı [1; s.43].

Digər dillərdə olduğu kimi, ingilis dilində də atalar sözü termininin tərfi ilə bağlı tədqiqatçılar arasında fikir ayrılıqları mövcuddur. İngilis və Amerika filoloq və yazıçıların əsərlərində kifayət qədər təriflər mövcuddur. Belə ki, amerikalı filosof, esseist və şair Ralf Uoldo Emerson (1803-1882) atalar sözlərinin mahiyyətini tədqiq etmiş və müxtəlif dövrlərdə onlara aforistik poetik təriflər verməyə çalışmışdır. O, atalar sözlərini "milyonlar tərəfindən təkrarlanan ağılın ilk ümumiləşdirmələri" kimi şərh etmiş, hətta sonralar belə tərif vermişdir: "Atalar sözləri şifahi xalqların şeiri və ədəbiyyatıdır" [2; s.47].

Atalar sözünün müxtəlif cəhətlərinin çoxluğu tədqiqatçılar üçün atalar sözünün bütün cəhətlərini əhatə edə biləcək və bütün tədqiqatçılar tərəfindən qəbul ediləcək yığcam tərifini yaratmağı çətinləşdirir. Beləliklə, 19-cu əsrin ortalarında İngilis lord John Russell (John Russell, 1792-1878) atalar sözünün qısa tərifini belə qeyd edir [5; s.9]: "Atalar sözü birinin ağılı, çoxunun müdrikliyidir". Amma bu tərif atalar sözünün yalnız üç cəhətinə əsaslanır: konkret bir müəllifin olması, hikmətin olması və ümumi istifadə. İngilis dilində atalar sözlərini öyrənmək ənənəsi belədir. Alman əsilli amerikalı tədqiqatçı, aparıcı paremioloqlardan biri Volfqanq Mider atalar sözünü bir qısa cümlə ilə tərif etməyi qeyri-mümkün hesab edir və yalnız ingilis və amerikalı alimlərin atalar sözünün hamı üçün məqbul olan tərifini vermək cəhdlərindən yazır. O, atalar sözünün bir neçə tərifindən nümunələr gətirir. Bartlett Jere Whiting (1904-1995) 1932-ci ildə nəşr olunan "The Nature of the Proverb" məqaləsində belə bir tərif verdi: "Atalar sözü bir xalqa borclu olan ifadədir, onun mənşəyini forma və ifadə ilə göstərir. O, əsas həqiqəti açıq-aydın, adi dildə ifadə edir, lakin tez-tez alliterasiya və qafiyə ilə bəzədilir. Bəzi atalar sözlərinin hərfi və məcazi mənaları var ki, onların hər biri gözəl məna daşıyır. Atalar sözü hikmətli, onların üzərində antik dövrün möhürü olmalıdır" [2; s.48].

Volfqanq Mieder qeyd edir ki, insanlar atalar sözünün nə olduğunu bilirlər. 1985-ci ildə o, Vermont ştatının (ABŞ) əlli beş sakini arasında atalar sözünü necə təyin edəcəkləri ilə bağlı sorğu keçirdi. Tədqiqatçı atalar sözünün tərifini vermək üçün 50 cəhddə söz işlənmə tezliyindən istifadə edərək belə tərif vermişdir: "A proverb is a concise statement of an apparent truth which has [had or will have] currency among the people" (Atalar sözü hikməti, həqiqəti, əxlaqı və ənənəvi baxışları məcazi, sabit və yaddaqalan formada özündə ehtiva edən qısa, məşhur xalq cümləsidir və nəşildən-nəslə ötürülür) [5; s.3].

Bu fikir atalar sözü ilə bağlı məsələlərdə də öz əksini tapır: *Proverbs are the children of experience* (Atalar sözü təcrübənin övladıdır), *Proverbs are the wisdom of the streets* (Atalar sözü küçələrin hikmətidir) и *Proverbs are true words* (atalar sözü həqiqətdir) [5; s.3-4]. Amma dilçilər belə təriflərlə kifayətlənmirlər.

U.Meaderə görə, atalar sözünün işlək tərifini 1959-cu ildə Stuart A. Gallacher vermişdir: "Atalar sözü xalq arasında açıq-aydın həqiqətin yığcam ifadəsidir" (Atalar sözü insanlar arasında yayılan [olmuş və ya olacaq] aşkar həqiqətin qısa ifadəsidir) [5; s.4].

1982-ci ildə Con Simson "The Concise Oxford Dictionary of Proverbs" kitabının ön sözündə atalar sözlərinin tərifini belə qeyd edir: "Atalar sözləri qısa və yığcam formada məsləhət və ya əxlaq ehtiva edən ənənəvi deyimdir" [6; s.9].

Bu təriflər səhv olmasa belə, atalar sözü ilə bağlı verilmiş bu atalar sözləri bütün tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilmir.

Beləliklə, digər dillərdə atalar sözləri ilə bağlı elmi araşdırmalarda olduğu kimi ingilis paremiologiyasında da atalar sözlərinin bütün tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilən vahid tərfi yoxdur.

Ədəbiyyat

1. **Алхастова 2019** – Алхастова З.Р. Словари английских пословиц в парадигме английской национальной лексикографии: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.04 . Иваново: ИВГУ, 2019. 180 с.

2. **Бредис 2019** – Бредис, М.А. Человек и деньги: Очерки о пословицах русских и не только. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2019. 296 с.
3. **Ломакина 2018** – Ломакина, О.В. Фразеология в тексте: функционирование и идиоматика : монография / О.В. Ломакина : под ред. В.М. Мокиенко. – М.: РУДН, 2018. 344 с.: ил.
4. **Петрушевская 2014** – Петрушевская, Ю. А. Происхождение и источники пословиц современного английского языка / Ю. А. Петрушевская // Вестник Минского государственного лингвистического университета. Сер. 1, Филология. 2014. № 4 (71). С. 105–113.
5. **Mieder 2004** – Mieder, Wolfgang. Proverbs: A Handbook. Westport: Greenwood Press, CT. 2004. 305 p.
6. **Oxford 2008** – The Oxford Dictionary of Proverbs. / Ed. J. Speake. Oxford University Press, 2008. 388 p.

Mehdiyeva Aytəkin
Azərbaycan Dillər Universiteti

DIALOJİ DİSKURS MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV BACARIQLARIN FORMALAŞDIRILMASINDA METODİK ÜSUL KİMİ

Açar sözlər: dialoji diskurs, dialoji konsepsiya, hərəkətlərin ardıcılığı, kontrastiv

Key words: dialogical discourse, dialogical concept, sequence of actions, contrast

Ключевые слова: диалогический дискурс, диалогический концепт, последовательность действий, контрастивность

Təhsil prosesində öyrənilən dildə kommunikasiya dialoji diskursun linqvodidaktik xüsusiyyətlərinin araşdırılmasını günün vacib tələbi kimi qarşıya məqsəd kimi qoymuşdur. Məqsədə çatmağın mümkün yollarından biri olaraq öyrənilən dillərin qovşağında mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla bacarığın formalaşdırılmasının kommunikativ üsullarını tətbiq etməkdir.

1. Xarici dilin ünsiyyət vasitəsi və tədris məqsədi ilə tədris edildiyi bütün təhsil müəssisələrində nitq fəaliyyətinin bütün aspektləri mənimsəmə amili kimi ciddi təhlil edilir. Xarici dil mədəniyyət kimi, mədəniyyətin şərti kimi bütün kommunikativ qarşılıqlı münasibətlərdə hədəfi bacarıqların formalaşdırılması prosesidir və bu prosesin başlanğıcı, gedişatı və nəticəsinin təhlili göstərir ki, diskurs fəaliyyəti olmadan xarici dilə kommunikativ məqsəd kimi çatmaq olmaz.

2. Diskurs fəaliyyəti, danışma, kommunikasiya ən azı iki nəfəri ehtiva edir. Bu binar mövqelər diskurs fəaliyyətini ən azı iki mədəniyyətlə stimullaşdırdığının fərqi varmağı, dili, mənimsəmənin substansiyasına daxil edilməsini bir prinsip olaraq nəzərə alır.

3. Təlim xarakterli dialoq diskursun ümumi prinsipinin özündə ehtiva edən binar diskursdur. Mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın predmeti olan dillərin, kontrastiv müqayisəsindən irəli gələn oxşarlıqların və mədəni fərqlərin aydınlaşdırılması bacarıqların formalaşdırılması hesabına baş verməsi fransız dilinin mənimsənilməsinin məqsədi hesab edilir.

4. Təlim xarakterli dialoji diskurs, mədəniyyətin tədrisinin linqvo-didaktik xarakteristikasına əsaslanaraq dialoqların seçilməsini kommunikativ bacarıqların formalaşmasında fransız dilinin – predmet məzmununa istiqamətlənir.

Azərbaycanlı auditoriyasında təlim xarakterli dialoji diskurs, xarici dildə təhsilin məqsəd və vəzi-fəsini, öyrənilənlərin mədəni inkişaf səviyyəsini, fransız dilində mədəniyyət nümunələri və autentik ma-terialların tədrisi nöqtəyi-nəzərdən əlçatan olmasını, onun kiçik dialoji diskurs mətnlərinin mövzusunun təşkil etməsini, öz lüğət ehtiyatı səviyyəsində dialoji diskursa töətmək bacarığını, yuxarıda qeyd edilənlərin dilin mənimsənilməsində dil/nitq normativ aktlarına cavab verməsini nəzərdə tutur.

Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların formalaşmasında dialoji diskursun rolu aşağıdakılardan ibarətdir.

Dialoji diskursda [2, s.75] 1) dilin istifadəsinin linqvistik aspektini, 2) məlumatların ötürülməsinin koqnitiv aspektini, 3) nitq fəaliyyətində və sosial situasiyalarda subyektin qarşılıqlı münasibətlərinin interaktiv aspektindən ibarət olması fikrini irəli sürülür. Dialoji diskursun birinin aspektinin izahını tədqiqat naminə genişləndirmək üçün nitqə qədər, nitq və nitqdən sonrakı hərəkətləri də zənginləşdirsək onda mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların formalaşdırılmasında dilin [1]

rolunu genişləndirmiş olardıq. Dialoji diskursun qeyd edilən digər aspektini isə – subyektlərin qarşılıqlı interaktiv hərəkətlərinin nitq hərəkətlərinin anlanılmasına təsirinin [3] psixolinqivistik xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, onda mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların formalaşdırılmasının dialoji diskurs səviyyəsinə dinamik modelini almış olarıq.

5. Dialoq konsepsiyasının rus tədqiqatları D.Raspopov [5], M.M.Baxtin [6] gəldikləri nəticə ondan ibarət olub ki, dialoqlarda feillərin faiz nisbəti, məsələn, sifətlərdən daha çoxdur, dialoqla “Mən”ini və Başqasını anlayarkən və şərh edərkən o bir yox həm də aid olduğu cəmiyyəti də öz düşüncə tərzinin məhsuluna çevirir. Dialoji diskursda “Mən” və başqasının ünsiyyət aktına daxil edilməsi interaktiv hərəkətlərin ardıcılığı ilə müsahiblər tərəfindən mövqe münasibətləri kimi həyata keçirilir ki, bu da mahiyyətə varmağa kömək edir.

Dialoji konsepsiya, mədəniyyət amilini, Mən və Başqasının dərkini, fərdin aid olduğu cəmiyyətin varlığını dialoji diskursun şərh üçün əsas baza hesab edir. Biz tədqiqatımızda mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların formalaşmasında dialoji diskursun bu konseptual müstəvisini nəzərə almışığı və təlim xarakterli dialoji diskursda nitq hissəsi kimi feillərin nitq hərəkətlərini bacarıqların formalaşmasındakı rolunu vurğulamışığı. Bir metodik üsul kimi dialoji diskurs icra hərəkətlərindən ibarət olan bacarıqların ilkin komponenti kimi feillərlə ifadə olunmuş nitq hərəkətlərin linqivistik ifadəsinin istifadəsinin birinci mərhələsidir.

Dialoji diskursun ikinci mühüm aspekti bacarıqların məzmunu təşkil edən mənaların fəaliyyət kateqoriyasına görə çevrilmiş hərəkətlərin nəticəsi olmağıdır – bu isə öz növbəsində məlumatın, biliyin mənalandıraraq diskursiv proseslərə daxil edilməsi deməkdir [4, s.45].

Təlim xarakterli dialoji diskurs mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların formalaşmasında 3 mərhələləri hərəkətlərin varlığını ehtiva edir: **I.** Nitqə qədərki hərəkətlər, nitq hərəkətləri, nitqdən sonrakı hərəkətlər; **II.** Diskursun formalaşmasında hərəkətlərin feillərlə ifadə olunan linqivistik istifadə; **III.** Diskursun koqnitiv aspektini təşkil mənalara çevrilmiş hərəkətlər.

Qeyd edilən hərəkətlər mədəniyyətlərarası kommunikativ kontekstdə bacarıqların formalaşmasında yuxarıdakı hərəkətlər sistemini ehtiva edir.

Ədəbiyyat:

1. Блумфилд. Язык / Блумфилд. Москва: – 1932.
2. Елизарова, Г.В. Культура и обучение иностранным языкам / Г.В.Елизарова. – Санкт-Петербург: – 2005.
3. Леонтьев, А.А. Введение в психолингвистики / А.А.Леонтьев. – Москва: – 2003.
4. Петренко, А.В. Психосемантики / А.В.Петренко. – Санкт-Петербург: – 2003.
5. <https://Collib.net>
6. <https://science-education-ru>

Насиёва Айтән
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL VƏ QEYRİ-MULTİKULTURAL TOPLUMLARDA KSENOFOBİYA HALLARINA MÜNASİBƏT (ksenoehtonimlər və qrafik simvollar kontekstində)

Açar sözlər: multikulturalizm, ksenofobiya, ksenoehtonim, nifrət dili, tolerantlıq.

Key words: multiculturalism, xenophobia, xenoethnonym, hate speech, tolerance.

Ключевые слова: мультикультурализм, ксенофобия, ксеноэтноним, язык вражды, толерантность.

Məlumdur ki, istənilən diskursun reallaşmasında verbal, qeyri-verbal və transverbal işarələr iştirak edə bilər. Bu əsasda demək olar ki, bəzi hallarda bu və ya digər situasiyada müəyyən məna yükünün implisit şəkildə ifadəsi zamanı, məhz, qrafik elementlərdən, metaforalardan və s. – bir sözlə, aşkar cəza tədbirlərinə və senzura tətbiqinə yol açmayan vasitələrə əl atıla bilər. Xatırladaq ki, nifrət dili kimi fərqləndirilən və özlüyündə məqsədyönlü şəkildə qarşı tərəfə yönəlik verbal manipulyasiya aktları özlüyündə yekcins mahiyyətli olmayıb fərqli ifadə formalarından ibarətdir. BMT-nin təsbit etdiyi formula görə, nifrət dili diskriminasiya mahiyyətli və ya alçaltma məramlı ola bilər. Bu zaman etnik toplumun,

dini, sosial, gender qruplarının şərəf və ləyaqətini alçaldan və ya onların dəyərlərinə bu və ya digər şəkildə kölgə salan verbal və ya qeyri-verbal reallaşmalardan (şəkillər, memlər, əşyalar, simvollar, jestlər və s.) istifadə edilir [11]. Məsələn, 12 may 2006-cı il İranın aparıcı dövlət mətbuat orqanlarından birində – “İran” adlanan gündəlik qəzetdə azərbaycanlıların şərəf və ləyaqətini təhqir edən karikatura yer verilmişdir. Həmin karikaturda qrafik obrazla və verbal şərhlə bilavasitə azərbaycanlıların şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasını hədəf almışdır. Belə ki, hamam bəcəyi ilə farsca danışan uşağa həşəratın türk (Azərbaycan) dilində, daha dəqiq desək, Cənubi Azərbaycan dialektindəki “Nə mənə?” ifadəsi ilə cavab verməsi vizual obrazlar vasitəsilə klişeləşmə kimi qəbul edilmiş və müvafiq şəkildə kütləvi etirazlara yol açmışdı (bax [3]).

Xatırladaq ki, İranda tarixən azərbaycanlılara qarşı zoometafor səciyyəli ksenoetnonimlərdən istifadə edilirdi ki, bu da vaxtilə S.Vurğunun qələmindən çıxmış şeirində ifşa edilərək kəskin şəkildə tənqid edilmişdi (“*Sənmi “Türk-e xər” deyirsən ulusuma, elimə?*”, S.Vurğun “Yandırılmış kitablar”). Bir qədər haşiyəyə çıxıb qeyd edək ki, ksenoetnonimlər ksenofobiya zəminində yaranan bir millətin (və ya onun ayrı-ayrı sosial qruplarının, fərdlərin) digər millətə qarşı mövcud öngörüşlərini əks etdirən alternativ etnonim variantlarını əhatə edir. Məsələn, italyanlara makaronçular, fransızlara nəzərən qurbağa yeyənlər klişeləşməsi rus, ingilis və bir sıra dillərdə mövcuddur. Bəzi hallarda ksenoetnonimlər heyvan adları ilə, qısaltmalar şəkilində də təzahür tapa bilər. Maraqlıdır ki, İran hakimiyyəti və teokratik rejimi ilə problemlər yaşadığını iddia edən (həmin karikaturanın müəllifi) M.Neyestani özünün karikaturalarında dinlə bağlı məqamlardan çox yüksək həssaslıq nümayiş etdirdiyi halda, azərbaycanlılara qarşı karikaturunda eyni daxili senzura prinsiplərini tətbiq etməmişdi. İllər sonra bu karikaturdakı Azərbaycan dilindən ifadənin təsadüfi xarakter daşdığını iddia edən [5] karikaturçu bu qanlı hadisələr sayəsində Avropada sığınacaq ala bilmişdi. M.Nayestanın karikaturu azərbaycanlıların probleminin ən fərqli aspektlərinə işıq saldı, Azərbaycan dilinin funksionallığına qoyulan qadağaları gündəmə gətirdi. Belə ki, məktəblərdə Azərbaycan dilində dərslərin aparılmasının yasaqlandığı İranda, liberalların hakimiyyətə gəlişi ilə (M.Hatəmi) mediada Azərbaycan dilinin istifadə sahəsinin genişlənməsi mümkün oldu. Lakin mühafizəkarların (M.Əhmədinecad) seçkiləri udməsindən sonra təkrarən Azərbaycan dilinin işlənmə dairəsi məhdudlaşdırılmışdı [9]. Habelə o da məlumdur ki, Cənubi azərbaycanlılar övladlarına Azərbaycan-türk mənşəli adlar qoymaq hüququndan məhrumdurlar [6]. Belə olan halda 2006-cı ildəki karikaturlu ksenofobiya hadisəsi Cənubi azərbaycanlıların səbrini daşıran son damla olmaqla onların həftələr sürən itaətsizliyinə yol açdı. Göründüyü kimi, hətta bu hadisə və çox saylı insan tələfatı ilə nəticələnən etirazlar İran hakimiyyət dairələrində 1925-ci ildə Rza şah Pəhləvinin hakimiyyətə gəlişi ilə dövlət siyasəti səviyyəsinə yüksəldilmiş paniranizm və panfarsizm ideologiyasının korrektə edilməsinə təkan verməmişdir. İdeoloji planda şah rejiminə qarşı olan teokratik rejim azərbaycanlılara qarşı, Azərbaycan dilinə qarşı eyni siyasəti, demək olar ki, davam etdirməkdədir.

Nifrət dilinin verbal və qeyri-verbal ifadə formatının təhlili kontekstində son iki ildə cərəyan edən global geosiyasi böhran və hərbi qarşıdurma fonunda izlənən bir məqama da diqqət yetirmək istərdik. Belə ki, Rusiya-Ukrayna hərbi münaqişəsi ölkədə (Rusiyada) müəyyən qrafik simvolların presedentləşməsinə yol açmışdır [2]; [8]. Ukraynaya hücumda iştirak edən hərbi-zirehli texnikanın üzərində olan qrafik işarələr daha sonra ölkə hakimiyyəti və siyasi təbliğatçıları tərəfindən simvollaşdırılaraq fərqli kontekstlərdə istifadə edilməyə başlamışdır. Nifrət dilinin ifadəsinə müxtəlif qrafik işarələrin, svastikaların da aid edilməsi [1] gerçəkliyindən çıxış edən müasir dünya və xüsusilə Avropa ictimaiyyəti Rusiya-Ukrayna qarşıdurması zəminində Z, V hərflərinin ayrıca simvol kimi istifadəsinə qadağan qoymuşdur. Konkret olaraq, Ukrayna, Almaniya, Çexiya, Litva, Latviya və Estoniyada, habelə Mərkəzi Asiya ölkələrindən Qazaxstanda, Qırğızstanda [10]; [4] bu qrafik elementlərin ayrıca istifadəsinin altmənəsi olması səbəbiylə qadağan edilmişdi. O da maraqlıdır ki, bu qəbildən işarələrdən istifadə edən ticari firmaların müəyyən cərimə və sanksiyalarla üzlənməsi perspektivi vardır ki [12], bu da həmin elementlərin bir ticari marka statusunda tətbiqini yasaqlandırılması anlamına gəlirdi. Maraqlıdır ki, bu qrafik elementlər, bir növ, mətn permutasiyası kimi dəyərləndirilən prosesə məruz qalmaqla Rusiya toponiminin alternativ qrafik təqdimatının meydana gəlməsinə yol açmışdır. Belə ki, mediada, xüsusilə də sosial mediada Rusiya (ingilis dilində: Russia) toponiminin RuZZia şəklində yazılışı variantlarına tez-tez rast gəlinməkdədir [7].

Məruzədə təqdim olunan faktlar əsasında onu deyə bilərik ki, digər xalqların dilinə, mədəniyyətinə münasibətdə ksenofobiya elementlərinin reallaşmasında qrafik və ümumiyyətlə, vizual elementlər, ksenofobik mahiyyətli stereotipləşmələr, xüsusilə də ksenoetnonimlər çox neqativ xarakterli rol oynayır və bəzən hətta həlledici təsir imkanlarına malik ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. Curtis, W.M. Hate speech // Encyclopedia Britannica <https://www.britannica.com/topic/hate-speech>
2. Dean, J. The letter Z is becoming a symbol of Russia's war in Ukraine. But what does it mean? <https://www.npr.org/2022/03/09/1085471200/the-letter-z-russia-ukraine>
3. Iran: Continuing crackdown against peaceful critics // Amnesty International UK <https://www.amnesty.org.uk/press-releases/iran-continuing-crackdown-against-peaceful-critics>
4. Kyrgyzstan Bans 'Z' Symbol Victory Day Celebrations On May 9 <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-bans-z-symbol/31816191.html>
5. Miranda, C.A. Cartoonist Mana Neyestani speaks on his Iran imprisonment, Charlie Hebdo // Los Angeles Times, 18 February, 2015
6. Murshud, R. Regime's Turkophobia: 60,000 Armenians have schools in Iran, while 30 million Azerbaijani Turks are deprived of their language // AzerNews, 26 May 2023 <https://www.azernews.az/nation/210302.html>
7. Ruzia Unmasked | Rob de Wijk: Russia's distorted view of the world order and policy of containment // January 3, 2023 <https://hcss.nl/news/ruzia-unmasked-rob-de-wijk-russia-distorted-view-of-world-order/>
8. Sheets, M. World War 'Z': What's the meaning behind Russian propaganda symbol emerging as 'the new swastika'? // The Independent, 24 September, 2022
9. Souleimanov, E. The "Cartoon Crisis" in Iranian Azerbaijan: Is Azeri Nationalism Underestimated? // CACI Analyst, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10915-analytical-articles-caci-analyst-2006-6-14-art-10915.html>
10. Sytas, A. Latvia outlaws using letter 'Z' as a symbol supporting Russia's Ukraine war // Reuters, March 31, 2022 <https://www.reuters.com/world/europe/latvia-outlaws-using-letter-z-symbol-supporting-russias-ukraine-war-2022-03-31/>
11. What is hate speech? // United Nations <https://www.un.org/en/hate-speech/understanding-hate-speech/what-is-hate-speech>
12. Ганзиенко, Д. В названии бренда есть буква Z - символика войны РФ в Украине? Чем рискует ваш бизнес // Lexology, май 8, 2022.

Bağirova Aysel
Azərbaycan Dillər Universiteti

ŞUŞA İSLAM MƏDƏNİYYƏTİNDƏ

***Açar sözlər:** Şuşa, İslam mədəniyyəti, mədəni-dini abidələr, Xarı bülbül beynəlxalq musiqi festivalı*

***Ключевые слова:** Шуша, исламская культура, культурно-религиозные памятники, международный музыкальный фестиваль «Хары Бюльбюль».*

***Key words:** Shusha, Islamic culture, cultural-religious monuments, Khari Bulbul international music festival*

Mədəniyyət insanları kamilləşdirdikcə onları bir-birlərinə qarşı tolerant, qayğıkeş olmağa səsləyir. Yüksək mədəni səviyyəyə malik xalqlar fərqli mədəniyyətlər səbəbindən münaqişə etməzlər, əksinə bir-birlərini daha da zənginləşdirirlər. Müxtəlif mədəniyyətlərə malik millətlərin, etnik, dini qrupların var olduğu bir dünyada kosmopolit ideyalar qədim dövrdən mövcud olmuşdur. İnsan yaradılış içərisində ən ali varlıqdır. Hansı etnik, dini kimliyə, irqə mənsub olmasından asılı olmayaraq insan və onun hüquq və azadlıqlarının bərabərliyi və təminatı bütün mədəniyyətlərin ortaq nöqtəsi olmalıdır. Ölkə daxilində müxtəlif mədəni kimliklərə hörmət o ölkənin xarici siyasətinin liberal olduğunun göstəricisidir. Avropa və Asiya arasında nəqliyyat-kommunikasiya, ticarət yollarının üzərində yerləşən Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi onu müxtəlif mədəniyyətlərin qovşağına çevirmişdir. Azərbaycanda müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri tarixin bütün dövrlərində sülh, birlik içərisində yaşayıblar. Azərbaycan

canda müxtəlif mədəniyyətlərin tarixin bütün dövrlərində dinc şəkildə yaşamasında İslam mədəniyyətinin rolu böyük olmuşdur. İslam mədəniyyətinin yayılması və inkişafı Azərbaycan mədəniyyətinə töhfə verməklə bərabər Azərbaycanın islam mədəniyyətinin zənginləşməsində mühüm rol olmuş və bu rol müasir dövrdə də davam etməkdədir.

Azərbaycanın zəngin maddi və mənəvi irsə malik şəhərlərindən biri təbii gözəlliyi ilə görünləri özünə heyran edən Şuşadır. 28 illik işğal dövründə Şuşa dağıdılmış, abidələri məhv edilmişdi. 2020-ci ilin noyabrın 8-də Ermənistanın işğalından azad edildikdən sonra digər azad edilmiş ərazilərdə olduğu kimi Şuşada da bərpa-quruculuq işləri başladı və hazırda da bu proses davam etməkdədir. Bərpa-quruculuq işlərində Dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən xüsusi diqqət və qayğı müəşahidə edirik. Prezident İlham Əliyevin 2021-ci il 7 may tarixli sərəncamı ilə Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilmişdir. Prezident İlham Əliyevin qərarı ilə 2022-ci il Azərbaycanda "Şuşa ili" elan edildi. Bunun ardınca Şuşa şəhəri 2023-cü il üçün "Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı" seçildi. İslam Dünyası Mədəniyyət Nazirlərinin 2023-cü ilin sentyabrın 25-də Doha şəhərində keçirilən konfransında Şuşa şəhəri 2024-cü il üçün "İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı" elan edildi. Bütün bu tədbirlər Şuşanın mədəniyyət sahəsində mühüm rola malik olduğunun göstəricisidir.

Şuşada islam mədəniyyətinin ünsürləri islam tarixinin öyrənilməsi üçün mənbə rolunu oynayır. Bu zənginliklər islam dünyasını birlik şəklində daim həmrəy olmağa səsləyir. Şuşada məscidlərin tikintisi şəhərin əsasının qoyulması ilə başlamışdır. İlk məscid şəhərin banisi olan Pənahəli xanın dövründə tikilmişdir [2, s.1]. İslam mədəniyyətinə dövrünün gözəlliyi ilə zənginlik qatan məscidlərə Yuxarı Gövhər ağa məscidi, Aşağı Gövhər ağa məscidi, Saatlı məscidi, Mamayı məscidi, Seyidli məscidi, Culfalar məscidi, Köçərli məscidi, Təzə məhəllə məscidi və digərlərini qeyd edə bilərik. Şuşa məscidləri bir-birlərinə bənzəsə də fərqliliklər də özünü göstərir. Şuşada ikiminarəli məscidlərin tikintisinə Gövhər Ağanın XIX əsrin II yarısında öz vəsaiti hesabına inşa etdirdiyi Cümə məscidi ilə başlanılmışdır [2, s.1]. Tikintisi üçün təşəbbüs və maliyyə Pənahəli xanın nəvəsi Gövhər ağa tərəfindən irəli sürüldüyü üçün məscidlər Yuxarı Gövhər ağa və Aşağı Gövhər ağa məscidləri adlanır. Məscidlərin şərq üslubunda tikilməsi ilə bərabər bəzədilməsində Qarabağ ornamentlərindən istifadə olunub. Bu, məscidlərə özünəməxsusluq verməklə yanaşı islam mədəniyyətinə rəng qatmış oldu. Şuşada cümə məscidləri ilə yanaşı məhəllə məscidləri geniş yayılmışdı. Məhəllələrin hər birində məscidlər tikilmişdir. Məscidlər tikildikləri məhəllələrin adları ilə tanınıb [4]. Məsələn, Mamayı məscidi, Saatlı məscidi, Təzə məhəllə məscidi, Çuxur məhəllə məscidi, Hacı Yusifli məscidi, Köçərli məscidi və digərlərini qeyd etmək olar.

İşğaldan azad edilən ərazilərdə bərpa-quruculuq işlərinin intensiv şəkildə həyata keçirilməsi dövlətimizin tariximizə, mədəniyyətimizə olan qayğısının göstəricisidir. Bu sahədə Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti böyükdür. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Yuxarı Gövhər Ağa məscidi, Saatlı məscidi bərpa edilib, istifadəyə verilmişdir. Həmçinin, Mamayı, Çöl Qala məscidlərində bərpa işləri Heydər Əliyev Fondu tərəfindən davam etdirilir. Bərpa-tikinti işlərində yerli mütəxəssislərlə yanaşı xarici ekspertlər də cəlb olunur [1]. Şuşa yalnız tarixi məscidləri ilə deyil, müasir dövrün elementlərini də özündə birləşdirən yeni məscidi ilə də gələcək nəsillər üçün islam mədəniyyətinin tarixi inkişafında əvəzsiz rolunu əks etdirir. Prezident İlham Əliyev Şuşaya səfəri çərçivəsində 2021-ci ilin mayın 12-də Şuşada yeni məscidin təməlini qoymuşdur [3]. Yeni Şuşa məscidinin tikintisi Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilir. Bütün bunlar göstərir ki, Şuşanın əsrarəngiz, özünəməxsus memarlıq üslubu olan mədəni-dini abidələri türk, islam mədəniyyətinin inkişafında çox əhəmiyyətlidir.

Şuşa müxtəlif mədəni tədbirlərə ev sahibliyi edir. Belə tədbirlərdən biri olan Xarı bülbül beynəlxalq musiqi festivalı çərçivəsində Azərbaycanda yaşayan müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin musiqi, folklor nümunələrinin nümayiş etdirilməsi Azərbaycanın öz tərkibində yaşayan müxtəlif mədəniyyətlərə göstərdiyi hörmət, qayğının təzahürüdür. Digər dövlətlər üçün nümunəvi olan belə uğurlu daxili siyasət Azərbaycanın dünyada mövcud olan digər mədəniyyətlərə olan hörmətinin göstəricisidir. Bu yanaşma beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin edilməsinin başlıca meyarı, təməlidir. Şuşa şəhəri bu festivalla ölkə daxilindəki mədəniyyətləri bir araya gətirməklə eyni zamanda bütün dünyanın mədəniyyət paytaxtı kimi çıxış etmişdir.

Müxtəlif millətlərin, etnik, dini nümayəndələrin mədəni xüsusiyyətlərinə hörmət, qayğı olan mühitdə, regionlarda inteqrasiya prosesləri də uğurlu alınmışdır. Inteqrasiya isə dövlətlərin müxtəlif sahələrdə sıx şəkildə intensiv fəaliyyətinə, iqtisadi inkişafına və onların sülh şəraitində yaşamalarına şərait

yaradır. Cənubi Qafqaz müxtəlif mədəniyyətlərin yaşadığı bir regiondur. Uzun müddət region münafişlərdən əziyyət çəkmişdir. Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsində Ermənistan üzərində qələbə çalaraq torpaqlarını işğaldan azad etməsi ilə regionda münafişlərə son qoyulub əməkdaşlıq etmək üçün imkan yaranmışdır. Sülh olduğu təqdirdə regionda müxtəlif sahələrdə, eyni zamanda mədəni sahədə əlaqələr daha da artaracaq, inkişaf prosesi güclənəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. İlham Əliyev Şuşada Aşağı Gövhər Ağa məscidində aparılan bərpa işləri ilə tanış olub 21 dekabr 2023 / <https://president.az/az/articles/view/62623>
2. Məscidlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası / <https://files.preslib.az/projects/shusha/az/b8.pdf>
3. Şuşada yeni məscidin təməli qoyulub / Azərbaycan.-2021.- 17 may.- S.7.
4. Tarixi yaddaşımızın dini irsi – Şuşa məscidləri 01.03.2021 / https://azertag.az/xeber/tarixi_yaddasimizin_dini_irsi___susa_mescidleri-1723751

Mekhlouf Bochra
Azerbaijan University of Languages

ADDRESSING LANGUAGE BARRIERS: CHALLENGES IN INTERNATIONAL PUBLICATION

Açar sözlər: Dil bariyeri, beynəlxalq nəşr, elmi yazı, İngilis dili.

Keywords: Language barrier, international publication, academic writing, English Language.

Ключевые слова: языковой барьер, международная публикация, академическое письмо, английский

язык.

Publishing scholarly articles is essential for academic researchers' career advancement and knowledge dissemination. However, mastering academic writing in English, the dominant language of publication, presents difficulties for non-native speakers. [1, p.134]. This paper attempts to investigate the challenges faced by Algerian researchers when writing for international publication. Through quantitative analysis of data gathered from 30 Algerian researchers, findings reveal multifaceted challenges, with English language proficiency emerging as a primary obstacle for 65% of respondents. This study highlights the critical need for language support and resources to enhance researchers' publishing endeavours. Moreover, it recommends leveraging fields like Computer Science and Artificial Intelligence to address these challenges effectively.

Introduction:

In academia, the publication of scholarly articles is essential for researchers' career advancement, serving as a crucial metric for hiring, promotion, and recognition [2]. This process facilitates the dissemination of knowledge on an international scale, fostering collaboration and ensuring the acknowledgment of researchers' efforts. However, navigating the intricacies of academic writing alongside domain expertise is paramount for successful publication.

Effective academic writing entails mastering various English language fundamentals, including precise word choices, clear and concise sentence structures, active voice usage, and coherent paragraph organization [3, p. 113; 4, p.392]. Despite its advantages, the predominance of English as the primary language for scholarly publication may overshadow the visibility of other languages in mainstream academia.

Research Methodology:

This study contributes to the existing literature by examining the challenges encountered by Algerian researchers when writing for publication in English. Additionally, it suggests further investigation to propose potential strategies for overcoming these obstacles. Employing a quantitative research methodology, data were collected through an online questionnaire, sent via email, and statistically analysed using SPSS software. The sample consisted of 30 Algerian researchers who are non-native Eng-

lish speakers with Arabic as their mother tongue and French as their second language. This sample included university teachers and PhD students from various disciplines, such as Biology, Islamic Sciences, Engineering, Computer Science, History, and Finance, selected conveniently across applied and social sciences disciplines.

Results and Discussion:

Key findings highlight the multifaceted nature of challenges that researchers encounter when attempting to publish internationally, ranging from grappling with the methodology and the strict norms required by journals, as well as the complicated task of identifying the appropriate journal that aligns with their research topic, navigating through lengthy reviewing and response times, and contending with publication fees.

However, a significant finding emerged from our study: 65% of the respondents concurred that their primary obstacle lay in their proficiency in English, the requisite language for international publication. This underscores the crucial role language skills play in academic dissemination across borders and highlights the need for support and resources to bridge this gap.

In conclusion, this study emphasizes the significance of addressing the challenges associated with writing for publication in English. In addition to that. It recommends further research to navigate through these obstacles by leveraging other fields such as Computer Science and Artificial Intelligence to provide support for researchers in their scholarly pursuits.

References:

1. Cheung, Y.L. (2010). First publications in refereed English journals: Difficulties, coping strategies, and recommendations for student training. *System*, 38(1), 134–141. <https://doi.org/10.1016/j.system.2009.12.012>.
2. Belcher, D. D. (2007). Seeking acceptance in an English-only research world. *Journal of Second Language Writing*, 16(1), 1–22. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2006.12.001>.
3. Fahy, K. (2008). Writing for publication: Argument and evidence. *Women and Birth*, 21(3), 113–117. <https://doi.org/10.1016/j.wombi.2008.04.001>.
4. Moldovan, Cosmin. (2011). Writing a Scientific Paper in English – Challenges and Common Errors. *Revista Romana de Medicina de Laborator*. 4. 391-394. https://www.researchgate.net/publication/233721367_Writing_a_Scientific_Paper_in_English_-_Challenges_and_Common_Errors.

Burak Eke
Istanbul University

RHETORICAL ANALYSIS OF THE DISCOURSES OF OUR TWO GREAT LEADERS AND THE RHETORIC OF DEDE KORKUT

Keywords: *Mustafa Kemal Atatürk, Heydar Aliyev, Dede Korkut*

Açar sözlər: *Mustafa Kamal Atatürk, Heydər Əliyev, Dədə Qorqud*

Ключевые слова: *Мустафа Кемаль Ататюрк, Гейдар Алиев, Дедэ Коркут*

Happy 101st anniversary of the birth of Heydar Aliyev, the Supreme National Leader, to the entire Turkic world! First of all, I would like to present for your attention the text I created with excerpts from various speeches made by the Great National Leader Heydar Aliyev and the Great Leader Gazi Mustafa Kemal Atatürk. The excerpts were taken without changing the sentence structure and without additions, but with some deletions (indicated by in the text) and minor interventions in the interests of harmony. However, the words of our leaders were taken apart sentence by sentence and reassembled. For the sake of the thesis, the relevant sources, places and identities will not be disclosed.

"Dear Ladies and Gentlemen,

People who devote their lives to teaching are truly selfless, loyal to their people and nation, and at the same time heroic. In order to become a nation, a community of people is absolutely in need of edu-

cators, teachers. It is teachers and teachers alone who save nations. I know that we owe today's awakening to yesterday, to the past. Certainly, our fathers, mothers and teachers had a fruitful influence on the development of our soul and consciousness. If it were not so, would there be such a development of science, economy and culture of Azerbaijan today? I have always remembered my teachers with great respect and affection. In my opinion, spiritual values occupy the highest place among the values of human society. Material status, wealth, and the like are at the bottom. people are influenced not only by material, but especially by spiritual forces hidden in material forces. The same applies to nations. There is no nation that can rise without moral foundations. I would like to emphasize this once again here. Communities of people that lack the ability to create civilized works are doomed to lose their freedom and sovereignty. It is education that either allows a nation to live as a free, independent, glorious society or makes a nation fall into slavery and poverty....The most important, the basis, the root of all achievements in all areas of life, including economy, culture and science, is school, education and teachers. Civilization is such a powerful fire that it burns and destroys those who are indifferent to it. Countries are manifold, but civilization is one. It is futile to stand against the raging flood of civilization. Throughout history, our peoples have overcome great tests, faced great difficulties, kept their national identity, spirituality, language and religion alive and protected them and reached today's happy days. Walking on the path of civilization and being successful is a condition of life. Success on the path of civilization is dependent on innovation. Our people have made great contributions to world civilization and culture for centuries. We are very honored today. Because we have such a great historical work as Kitab-ı Dede Korkut.... its greatest meaning and importance is that it once again demonstrates our national freedom, independence and liberty. The secret of every success, the true source of every kind of strength and power is the nation itself. The success of a nation can only be achieved through the unification and consolidation of national forces in a common direction. Today is a great event for our peoples. Because today we are free, we are independent and we can study our history, our spiritual values, our culture in its true aspects and pass it on to our people, our nation and future generations. This is the celebration of respect and reverence for our historical roots, national traditions, national spiritual values, culture, science, the centuries-old history of our people. This is the celebration of our national freedom and independence. Humans, in developing and evaluating their customs, morals, feelings, inclinations and even thoughts cannot escape the general tendency of the society in which they grow up.. Every work of art affects people, undoubtedly, in a positive way - it has a significant impact on the formation and development of character, and on the increase broadening of cultural horizon. But influence through musical works is greater than influence through any other work. Music is not a part of life, it is life itself. There is no life without music. The musical culture of our people has a long history. The music of the Azerbaijani people, folk songs, Azerbaijani muqams, which have travelled through time to from ancient time to our days, are our national wealth. You have said very valuable things about me here. I thank you for them. I tell you, the meaning and purpose of my life has always been to serve the people. What is necessary for a person to be proud and happy as long as he lives is to work not for himself, but for those who will come after him. Those who are able to think of those who come after them provide their nations with the means of survival and progress. There is no mastery of the nation. There is serving; the one who serves this nation becomes its master. Long live the Turkic world, long live the Turkic people! Long live our literature, culture and spirituality! Long live the strong Turkish-Azerbaijani friendship! Thank you."

The semantic parallels in the words make them sound like the words of the same person, coming from the same mind. But what I want to emphasize goes beyond that. The unity of thought is not only in meaning, but also in pragmatics, spirit and logic. As we know, there are two basic forms of writing: verse and prose. Verse, as our brothers and sisters living in Azerbaijan know much better than we do, is a colorful way of expression with its tempo, rhythm, taste and smell. It is directed to the soul, the subconscious, emotions. Prose, on the other hand, is as a rule plain, black and white mechanical. Prose is directed towards consciousness; it requires verification in order to make sense of what is expressed. For example, the statements "Baku is the capital of Azerbaijan.", "Cyprus is the largest island in the Black Sea.", "Water freezes below zero and boils at ninety degrees." trigger a true-false judgment in the listener. By contrast, you internalize verse works without judgment, and depending on their power, you

are deeply affected without even noticing it. If you take a close look at the words of our two great leaders, although they are actually in prose, they immediately impress you with the flavor of a poem in verse, without any verification or falsification. The main reason for this is that people possessing such verbal power live, as poets do, in a much more colorful, bright, deep, impressive, emotional and delicious world. The world they live in is rich and vibrant. Containers leak what is inside. Words are mirrors of the mind. When words that carry these powerful effects spread into life, it enriches and enhances those it reaches, as in the case of the poets. The discourse influences those who listen, brings them into the same sphere of influence and causes them to become attached to them, to follow them. Since we don't have time for an extensive pragmatic analysis, I would like to focus on transference. The theory of transference assumes that words do not stand independently of each other in language, that they have certain connotative fields, and that they have as much verbal power as the fields they affect with the association of these fields. For example, we can say that the word "sun" has a higher verbal power than the word "curtain". Because the [connotative] field of "sun" is much wider. Transference is mainly thought to be specific to verse works. However, although the text above is a prose text, we see many transferences. According to the view defined as universal grammar, the surface structure of language causes processes in the mind called deep transformation. We can assume that transference with a wide range of connotations and high verbal power will cause more reflections in the mind and have a much deeper effect. The creation of prose works in the spirit of verse and their high impact on people and society are known and studied by rhetoricians in the West. However, it was up to two very important Azerbaijani scientists to put it into a general law and explain its functioning logically. From the great work of Prof. Dr. Kamal Abdulla and Prof. Dr. Rafiq Aliyev "The Book of Dede Korkut and Fuzzy Logic" we understand that it is not possible to understand and comprehend great words with 1-0 and black and white logic. The logic of great works and powerful words, the product of creative minds, is the fuzzy logic. The approach that makes artificial intelligence possible, enabling machines to advance towards human intelligence, is the product of the mind of the great Azeri scholar Lotfi Ali Askarzade. In accordance with his will, it has been applied to social sciences and language, and the rhetoric of the Book of Dede Korkut has been analyzed in terms of logic. The value of this language that has reached us through the descendants of Dede Korkut should be recognized! I once again express my belief that this work and the approach of our professors to this work will affect the future of social sciences, just like the Azerbaijani seal in artificial intelligence. And, before you all, I would like to express my gratitude.

Hacıyeva Cəvahir
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Açar sözlər: dünya xalqları, mədəniyyət, cəmiyyət, ünsiyyət, mədəni əlaqələr

Keywords: peoples of the world, culture, society, communication, cultural relations

Ключевые слова: народы мира, культура, общество, общение, культурные связи

XX əsrin son onilliyi Azərbaycan xalqının tarixində mürəkkəb ictimai-siyasi və mədəni hadisələrlə dolu bir dövrdür. Respublikamızın müstəqillik əldə etməsi, dünya xalqları ilə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrinin inkişafı, qloballaşma prosesinin sürətlənməsi xalqlar arasında mədəni əlaqələrin artmasına, o vaxta qədər tamamilə yad olan mədəniyyətlərlə yaxından tanış olmağa zəmin yaratmışdır. Dil və mədəniyyət həm insanların həyatının məhsulu, həm də idarəedici amil kimi bir-birinə təsir edir. "Dil qarşılıqlı anlaşma üçün bir vasitədir, onun inkişaf etməsi, yaşaması üçün həmin dilin daşıyıcılarının daim başqa dil daşıyıcıları ilə ünsiyyətdə olması, təcrübə və informasiya mübadilələrində iştirak etməsi vacibdir, çünki, yalnız öz ərazisi daxilində məhdudlaşan dil ölümə məhkumdur" [2, s.22]

Bəs mədəniyyət nədir? Bu suala S. Əliyeva "*Qloballaşma dövründə milli-mədəni dəyərlərin qorunması*" mövzusunda yazdığı məqalədə belə cavab verir: "Mədəniyyət ən geniş mənada insanın həyat

fəaliyyətinin bütün əsas sahələrinin – maddi istehsal, sosial-siyasi münasibətlər, mənəvi inkişaf, məişət, insanlar arasında qarşılıqlı əlaqələrlə səciyyələnir” [1, s.61].

Ə.Y.Qasimov isə həmin sualı belə cavablandırır: “Mədəniyyət insan vasitəsilə yaranan fenomen-dir. Başqa sözlə, mədəniyyət ikinci dünyadır. Mədəniyyət həm birgə həyatın davamı və inkişafının vasitəsi, həm də nəticəsidir. İnsanın həm fiziki, həm də zehni fəaliyyətinin nəticəsi olan mədəniyyət, cəmiyyətin yaddaşdır. Yəni cəmiyyət üzvləri mədəniyyətə müraciət etməklə müxtəlif fəaliyyət və davranış normalarını mənimsəyib, həyat təcrübəsinə çevirirlər” [3, s.122].

“Dil və mədəniyyət” bir elm kimi XX əsrin əvvəllərində dilçilikdə müstəqil və yeni bir istiqamət kimi meydana çıxmış və aşağıdakı sahələr üzrə genişlənməyə başlamışdır: etnolinqvistika, sosiolinqvistika, linqvokulturologiya, etnopsixologiya. Dilçiliyin bu sahələrinin əsas məqsədi dilləri, dilçilik nəzəriyyəsinə və mədəniyyəti birləşdirmək olmuşdur.

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında onu deyə bilərik ki, istənilən dilin inkişafı, zənginləşməsi mədəniyyətin özünün inkişafıdır. Dilin inkişafı da eyni zamanda, mədəniyyətin inkişafına təkan verən amildir desək yanlışdır. Onu da unutmamalıyıq ki, dili yaradan xalqdır və istənilən dilin taleyi onu yaradan xalqın taleyi ilə bağlıdır. Hər bir xalq öz ünsiyyət dilini yaratdıqdan sonra onu qoruyub saxlayıb, inkişaf etdirib. Cəmiyyətə mənsub olan və ona xidmət edən dil sosial hadisə kimi öz inkişafına, təkmilləşməsinə görə məhz xidmət etdiyi cəmiyyətə borcludur.

Nəhayət, demək istərdik ki, mədəniyyətlərarası əlaqələr bizim həyat tərzimizə, dilimizə təsir etsə də (bu təsir qaçılmazdır), biz qədim tarixi-mədəni köklərə, zəngin dilə malik bir dövlətin vətəndaşları olaraq bilməliyik ki, dilimizin saflığını qorumalı və onu gələcək nəsillərə ötürməliyik.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva S. *Qloballaşma dövründə milli-mədəni dəyərlərin qorunması*. Mədəniyyətlərarası Dialoq: Linqvistik, Pedaqoji və Ədəbi Aspektlər Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları, 2010, 25-27 noyabr
2. Hüseynova G. *Dil və Mədəniyyət*. Mədəniyyətlərarası Dialoq: Linqvistik, Pedaqoji və Ədəbi Aspektlər Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları, 2010, 25-27 noyabr
3. Qasimov Ə.Y. Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi və təsiri xüsusiyyətləri. Bakı Universitetinin xəbərləri. №2, Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2011, s. 121-126.
4. Məmmədova T. *Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindən çıxmış beynəlmiləl sözlər*. ADU, Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual Problemləri Respublika Elmi-praktik Konfransın Materialları, 2015, 4-5 may

Dadaşov Coşqun
Azərbaycan Dillər Universiteti

M.MURKOK YARADICILIĞINDA YENİ DÜNYA MODELİ: MULTİDÜNYA KONSEPSİYASI

Açar sözlər: Maykl Murkok, multidünya konsepsiyası, yeni dünya modeli

Keywords: Michael Moorcock, the concept of multiverse, new world model

Ключевые слова: Майкл Муркок, концепция мультивселенной, модель нового мира

Qloballaşan dünyada multikulturalizm müxtəlif dinlərin və dillərin, millətlərin dinc yanaşı yaşaması, bu mədəniyyətlərin bir-biriylə qarşılıqlı inkişafı, bir-birinə nüfuz etməsi, zənginləşməsi kimi başa düşülür. Multikulturalizm müxtəlif mədəni konsepsiyalara uyğun və ya ondan fərqli plüriyalist və tolerant mədəni dəyərlər irəli sürür. Multikulturalizm ideyası minilliklər boyu mövcud olan və bütün tarix boyu bəşəriyyəti təqib edən qarşıdurmaların həlli yollarını təqdim edir. Qarşılıqlı təsir müxtəlif yollarla baş verə bilər, burada ən uyğunu mədəniyyətlərin birgə mövcudluğu, universal dəyərlərin bir araya gəlməsidir. Multikultural bədii ədəbiyyatın yaranması bu dəyərlərin deşifrə edilməsində, onların ədəbiyyatın dili ilə ötürülməsində də baş verir. Bu həmçinin onunla bağlıdır ki, mədəniyyətin bir hissəsi olan ədəbiyyat informasiyanı ötürən mədəni sahədir. Bu baxımdan ədəbiyyatın rolu danılmazdır.

XX əsrin ingilis yazıçısı Maykl Murkok (1939) yaradıcılığı bir çox dünyəvi maraqların kəsişməsində dayanır. Onun çoxsahəli yaradıcılığı Multidünya və ya Paralel Dünyalarla bağlı olub[5], fərqli

reallıqların sonsuz sayda mövcudluğu, alternativ dünyaların varlığı ilə maraqlı doğurur və təəcübəndir.

Multidünya konsepsiyasının ilkin elmi və fəlsəfi şərtləri antik dövrə gedib çıxsada bu problem XX əsrin ortalarında, dünya quruluşuna dair müxtəlif elmi nəzəriyyələrin formalaşdığı zaman daha da aktuallaşdı. Belə hesab edilir ki, Multidünya termini ilk dəfə Uilyam Ceymsin “İnanmaq istəyi” əsərində işlədilmiş, ingilis yazıçısı Con Kuper onu ədəbi kontekstə salmış, Maykl Murkok isə öz romanlarında bu anlayışı genişləndirmiş, Multidünya konsepsiyası kimi irəli sürmüşdür [1]. M.Murkok Multidünya anlayışını daha dəqiq detallarla işləmiş, paralel dünyaların inanılmaz gözəlliyindən bəhs etmişdir (“Polad kral”, “Qədim Marsın Keyn salnamələri”) [4]. “Hokmun salnamələri” romanlarında isə kainatın sərhədlərini genişləndirmiş, Yeri alternativ dünya kimi göstərmiş, yeni dünyaların varlığından söz açmışdı. Məhz bu alternativ dünyalarda daha gözəl yaşayışın, insan arzularına sığmayan, lakin reallıqda mövcud olan dövlətdən bəhs etmişdir.

M.Murkokun Multidünya konsepsiyası Əbədi Döyüşçü haqqında yazılan əsərlərdə formalaşsa da, roman qəhrəmanları heç də bu dünya quruluşunu təsəvvür edə bilmirlər. Görünür elə bu səbəbdən M.Murkok Əbədi Döyüşçünün dünyalararası səyahətini əsaslandırır, yalnız bu dünyaların varlığından bəhs edir. Amma bütün hallarda qəhrəmanlar Multidünyada yerləşən dövlətə can atır, onun sakini olmağa tələsirlər. Əbədi Döyüşçü İşığın daşıyıcısıdır, lakin o, Qara enerji ilə vuruşur. Bu döyüş əbədi insan döyüşünü xatırladır. Əbədi Döyüşçü müasir dünyanın insanıdır, amma özündə mifik dünyanın qəhrəmanlıq kodeksini daşıyır. Dara düşənlərə yardım edir, ona ehtiyacı olanlara cavab verir, dünyadan dünyaya dolaşır. Onun çətinlikləri yenidən düşdüğü dünyanın problemləri ilə bağlı deyil, o, insanların nə istədiklərini sona qədər anlamır, müasir insanın nədən bu qədər qəddar olduğunu başa düşür.

Əbədi Döyüşçü haqqında ilk romanlarda kainatın quruluşu səkkiz ölçülü kimi təqdim edilir və Yerdən kənar, zamana və məkana sığmayan, insan təxəyyülündən uzaq bir yerdən - Arzular Dünyasından danışılır. Daha sonra yazılan romanlarda isə yazıçı Multidünyanı geniş şəkildə təsvir edir və onun mərkəzini göstərir. Qəhrəmanların çatmağa çalışdığı və mifik Tanelorn şəhəri dünyanın mərkəzi kimi təqdim edilir: “Multidünyanın tam mərkəzində, saysız-hesabsız dünyaların, bir-birindən ayrı, saysız-hesabsız kainatların mərkəzində dayanır Tanelorn” [2, s.19].

Tanelorn ideyası kainatın sakral mərkəzi kimi zaman və məkandan kənar mövcuddur, onun çoxsaylı oxşarları var. Bu oxşar şəhərə yalnız əməlisaleh insanlar düşə bilər. Şərə qalib gəlir, xeyrə dayaq olub, bütün pislilikləri keçə bilən insan Tanelorn əbədi hüsur tapacaq. Görünür elə bu səbəbdən M.Murkok qəhrəmanları ora can atır, Tanelorn sakini olmaq üçün döyüşə girirlər. Digər tərəfdən Tanelorn dünyanın mərkəzi haqqında mifoloji təsəvvürlərə uyğun gəlir. M.Murkokun nizam və əbədi hüsur ölkəsi adlandırdığı Tanelorn german-skandinav mifologiyasındakı Asqardı xatırladır. Tanelorn hökm sürən harmoniya ilk insanın tanrılar aləmi haqqında təsəvvürləri ilə üst-üstə düşür. Bu dünyada yaşayan tanrıların xüsusiyyətləri də M.Murkokun qəhrəmanlarına köçürülür. “Qılınclar cəngavəri” romanındakı şahzadə Korum yuxarı, orta və ölümlər dünyasını gəzir, müxtəlif dünyalardan keçir, sonda əbədi nizam ölkəsi Tanelorna gəlir çatır. Məhz bu ölkədə Korumun şücaəti nəticəsində Xeyrlə Şərin mübarizəsi sona yetir. Əbədi və sonsuz əmin-amanlıq, hüsur bərqərar olur. Amma Xeyrin sonsuz qələbəsinə qədər M.Murkokun qəhrəmanı müxtəlif sınaqlardan çıxır, ona bəxş edilən sehrli qılınca və tanrılardan qopmuş hissələrin gücü ilə qələbə çalır.

Tanelorn M.Murkok yaradıcılığında Multidünyanın mərkəzi kimi təsvir edilsə də, bəzən ideal dünya modeli, bəzən isə insan arzuları kimi də təqdim edilir: “Tanelorn şəhərdir, ölkədir. Amma o ideya da ola bilər” [3, s.37]. M.Murkok konsepsiyasını daha yaxşı anlamaq üçün onun yaratdığı Multidünyanın mərkəzi – Tanelornun hansı dəyərlər daşdığını qeyd etmək yerinə düşər. Tanelorn əbədiyyətin və dəyişməzliyin, azadlığın və sülhün, saflığın və dürüstlüyün simvolu kimi yazıçının əsərindən əsərinə adlayır. Elə bu səbəbdən hər kəs zamana sığmayan Tanelornu tapmağa, onun havası ilə nəfəs almağa və orada hökm sürən həyatın mənasını dərk etməyə çalışır.

Əmin-amanlığın, saflığın və hüsurun obrazı olan Tanelorn oxucuya mənəvi təmizliyin simvolu kimi təsir edir. Onu yeni dünya modeli kimi düşünür, birgə mövcudluq ideyalarını rəhbər tutan multikulturalizm ideyalarını yazıçı təxəyyülü olan Tanelorn obrazı ilə dərk edir.

Tanelorn insan həyatında əbədi və dəyişməz olan azadlıq və sülh ideyaları kimi daha mükəmməl, daha gözəl dünya modeli kimi təqdim edilir. Hər kəs onu axtarır, onun uğrunda döyüşür. Əbədi Dö-

yüşçülər - Korum, Erkize, Elrik daima Tanelorna can atır, burada əbədi döyüşün fasiləsini edir və yenidən döyüşə atılırlar.

Göründüyü kimi, Maykl Murkok göyləri yerə endirir, yer həyatını səmavi prinsiplər əsasında qurmur, adi insani istəklərə çatdırır. Mükəmməl insan olmaq istəyən mifoloji qəhrəmanı sadə insan arzularıyla təqdim edir. İlahi ruhun yerinə insan zəkasını, tanrı xofunun yerinə insan sevgisini, bütün məhrumiyyətlərə baxmayaraq insan iradəsini önə çəkir.

Nəticə olaraq onu da qeyd edək ki, M.Murkokun alternativ dünya modeli bədii universallığa bağlıdır və bu sırada o, nağıl ilə reallığı, mifik düşüncə ilə həqiqəti, fantaziya ilə sənədli faktları bir araya gətirir. Məhz belə “təhkiyə dili” ona qeyri-adi, möhtəşəm roman silsilələri və Əbədi Döyüşçünün can atdığı Multidünyanı yaratmağa yol açır.

Multidünya konsepsiyasına həyat vermək üçün həqiqətən də iti zəka və təxəyyül, yaradıcı bacarıq lazımdır. Bu baxımdan M.Murkok yazıçı kimi humanist ideyaların daşıyıcısı və əbədi dəyərlərin müdafiəçisi kimi ağıla gəlməyəni sözə çevirmək bacarığına malikdir.

Ədəbiyyat:

1. Moorcock, M. Michael Moorcock's Multiverse. Vertigo, 1999, 288p.
2. Moorcock M. Phoenix in Obsidian. Harper Collins Publishers. 1997, 127p.
3. Moorcock M. The Knight of the Swords. Ace. 1987, 176p.
4. Secret Origins of the Multiverse. <https://legionofandy.com/2019/08/15/secret-origins-of-the-multiverse/>
5. Willett R. Moorcock's Achievement and Promise in the Jerry Cornelius Books // Science Fiction Studies. №8, Volume 3, Part 1, 1976. 31-34p.

Əliyeva Ağabikə
Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN QURULMASI ZAMANI ORTAYA ÇIXAN ÇƏTİNLİKLƏR

Açar sözlər: mədəniyyət, dialoq, konfessiya

Key words: culture, dialog, confession

Ключевые слова: культура, диалог, конфессия

Monoloq hər zaman dialoqdan asandır. Bir tərəf danışır, qarşı tərəf dinləyir. Bu zaman danışanı qarşı tərəfin rəyi çox da maraqlandırmır. Dialoq isə bunun əksinədir. Bu, hər 2 tərəfdən qulaq asmaq istəyi və bacarığı tələb edir və son nəticədə müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Mədəniyyətlərarası dialoqun uğurlu alınması üçün keyfiyyətli, çevik iş ortaya qoyulmalı, həm yeni, həm də köhnə konsepsiyalardan şəraitə uyğun istifadə edilməlidir.

Proses heç də hər zaman rəvan getmir, bəzən yorucu olur, ziddiyyətlər ortaya çıxır. Əks tərəflə qarşılıqlı ünsiyyət stresli də ola bilər. Bəs problemlər nədən qaynaqlanır? İnsanlar nə üçün dialoqdan çəkinirlər?

İşgüzar mühitdə belə bir yanaşma var: iş olan yerdə nöqsan və xəta labüddür. Lakin ən böyük nöqsan hərəkətsizlikdir.

Mədəniyyətlərarası dialoqun qurulmasında fərqlər nəzərə alınmadan uğur əldə etmək mümkün deyil. Maks Plank Universitetinin professoru Steven Vertovekin fikrincə, “həyat hekayələri, iqtisadi status-kvo, mədəni ənənələr və dini inanclar toplandıqda superbölmə yaradır” [2, s.1026].

Mədəniyyətlərarası dialoqun qurulmasında ən böyük problem qarşı tərəfi tanımamaq, yaxud yaxşı tanımamaqdır. Bir çoxları düşünür ki, fərqli mədəniyyətlər arasında kəskin, keçilməsi mümkün olmayan sərhədlər mövcuddur. Lakin, reallıq belə deyil. Mədəniyyətlərarası fərqlər labüd olsa da, keçilməz deyil, bütün fərqləri uzlaşdırmaq mümkündür. Ən əsası isə, hər bir toplumun fərqlilikləri kimi oxşar cəhətləri də kifayət qədərdir. Bunu əsas götürərək hərəkət etmək müsbət nəticələr verir. Dialoqun da məqsədi məhz baryerləri aşmaq, aradan qaldırmaqdır. Bir konkret şəxsə, məsələyə və ya hadisəyə fokuslanmaq, ifrata varmaq bəzən əks nəticə doğurur. Bu həm də dialoqun mahiyyətinə ziddir.

ABŞ-li tədqiqatçı Nikolas Burbules mədəniyyətlərarası dialoqu “mədəniyyət baxımından bir-birindən fərqlənən şəxslər və qruplar arasında konstruktiv və pozitiv qarşılıqlı əlaqə” [1, s.259] kimi xarakterizə edir. Bəzi Qərb mütəxəssisləri dini, linqvistik və mədəni məsələləri ümumi mədəniyyət kontekstində birləşdirsələr də, digərləri bunların hər üçünə ayrı amil kimi yanaşır. Lakin heç bir halda bu məfhumlar istər məcmu halında, istərsə də ayrılıqda dialoqa mane olan faktor kimi qəbul edilmir. Mədəniyyətlərarası dialoqun müsbət tərəfi də məhz budur: insanlar arasında ünsiyyət yeni ideyaların ortaya çıxması, yeni biliklər əldə edilməsi və yeni perspektivlərin açılması ilə nəticələnir. Dialoq ayrıca bir sosial mühitin ortaya çıxması deməkdir. Azərbaycan xalqının müdrik el misalında reallıq çox gözəl ifadə olunub: “dünya gör-götür dünyasıdır”.

Mədəniyyətlərarası dialoq müsbət hal olsa da, bəzən hazırlıqsız aparılıqda istənilən nəticəni vermir, hətta arzuolunmaz nəticələr də doğura bilər. Dialoqun müəyyən maddi bazası mövcuddur və o xalqlara, fərqlərə görə dəyişir. Buna görə də işə başlamazdan əvvəl aşağıdakı suallara cavab tapmaq lazımdır: dialoq kiminlə aparılır? Hansı şəraitdə aparılır? Qarşı tərəfin ünsiyyət təcrübəsi varmı?

İnsanlar kimi şərait də fərqli ola bilər. Bu səbəbdən Qərb ekspertləri bəzən dialoqun birbaşa deyil, üçüncü tərəf vasitəsi ilə aparılmasını daha məqbul sayırlar. Dialoqun da məqsədi fərqli düşüncə sahibləri arasında harmoniyanın tapılmasından ibarətdir. Bunu obrazlı şəkildə belə izah etmək mümkündür: mədəniyyətlərarası dialoq qurmaq körpü qurmağa bənzəyir. Bu körpünü hansı zəminə qurmaq, haradan keçiləcəyini bilmək zəruridir.

Din və mədəniyyət kifayət qədər sabir faktorlardır, onların dəyişməsi onilliklər ərzində və tədricən baş verir. Proses inqilabi yolla getmədiyi üçün onları başa düşmək mümkündür.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, texnologiyaların inkişafı sayəsində insanlar digər etnoslar, dini konfessiyalar haqqında daha geniş məlumat ala bilirlər. Bu informasiyaların içində doğru olmayan, hətta zərərli də var, lakin faydalı məlumat daha çoxdur. Ən əsası, əgər insan başqa bir toplumun həyat tərzini ilə maraqlanırsa, bu artıq mədəniyyətlərarası dialoqun başlanğıcıdır.

Mədəniyyətlərarası dialoq qurularkən nəzərə alınmalı əsas məqam qarşılıqlı əlaqələrin dinamik xarakterli olmasını qəbul etməkdir. İkitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrdə lənglik, yerində sayma mədəniyyətlərarası dialoqu əhəmiyyətsizləşdirir.

Ədəbiyyat:

1. Burbules Nicholas. The Limits of Dialogue as a Critical Pedagogy, Vaşinqon, 2008
2. Vertovec Steven. Super-diversity and its Implications. “Ethnic and Racial Studies” jurnalı 30/6, 2007.

Əliyeva Elmira
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MÜXTƏLİF MƏDƏNİYYƏTLƏRƏ XAS DİLLƏRDƏ KAUZATİVLİYİN İFADƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *kauzativlik, kauzativ situasiya, aktant, konsekvant, kauzator:*

Key words: *causativeness, causative situation, actant, consequent, causator;*

Ключевые слова: *каузативность, каузативная ситуация, актант, консеквент, каузатор.*

Dünya dilçilik praktikasında kauzativlik səbəb – nəticə əlaqələrini ifadə edən universal dil kateqoriyalarından biri hesab edilir. Bu dil universalliyasının müxtəlif mədəniyyətlərə xas dillərdə işlənmə xüsusiyyətləri maraqlıdır. Kauzativ əlaqələrin əsas ifadə vasitələri feillərdir. Kauzativ feillər kauzativlik kateqoriyasının nüvəsini təşkil edirlər. Kauzativ feillər aşağıdakı semantik və formal əlamətlərə malikdir: 1) onların çoxu təsirli feillərlə ifadə edilir; 2) səbəb-nəticə mənəli X feilinin ifadə etdiyi hərəkət nəticəsində ya yeni situasiya yaranır, ya da kauzativliyə məruz qalan obyektin keyfiyyəti dəyişir. Kauzativ feillərin obyekt daim aktant olur; onsuz kauzativ situasiya mümkün deyildir. Kauzativ situasiyanın obyekt kauzasiyaya məruz qalmanın mübtədası olur [6].

V.V.Nadyalkov, Q.Q.Silnitski kauzativlik yaradan səbəbkarı (kauzator) mikrosituasiyanın antisidenti, kauzasiyaya məruz qalanı isə konsekvant adlandırılır. Onların fikrincə, səbəb-nəticə əlaqəsi da-

nışanın kommunikativ niyyətindən asılı olur. Cümlədə kauzativ situasiyanı əks etdirən tema-rema strukturu belə olur: konsekvant → kauzativ situasiya → antisident. Məsələn, *Эта береза растет здесь* (konsekvant), потому что (kauzativlik ifadə edən bağlayıcı) *одинадцать лет назад её посадили* (antisident) *тогдашние первоклассники.* (antisident) // *Bu ağsaqayın ağacı burada bitir* (konsekvant), *çünkü* (kauzativlik ifadə edən bağlayıcı) *on bir il bundan əvvəl onu o vaxtkı birinci sinif şagirdləri əkmışdilər.* (antisident) // *This birch grows here* (consequent) *because* (conjunction expressing causative meaning) *eleven years ago it was planted* (anticident) *by the then first-graders.* [3, s. 12].

Kauzativliyin (latın dilində causa- səbəb) ifadə mənasına görə leksik və qrammatik növləri fərqləndirilir. Leksik kauzativlik dedikdə, ilk növbədə müəyyən hərəkətin baş verməsinə birbaşa səbəb olan feillər nəzərdə tutulur. Məsələn, *to increase* “artırmaq, увеличить”, *to raise* “qaldırmaq, поднять”, *to widen* “genişləndirmək, расширять”, *to extend* “uzatmaq, продлевать”, *to write* “yazmaq, писать”, *to burn* “yanmaq, сжигать”, *to cut* “kəsmək, резать”, *to melt* “ərimək, плавить”.

Qrammatik kauzativliyin sintaktik (sintetik) və morfoloji növləri vardır. Sintaktik kauzasiya zamanı subyekt bir hərəkətin baş verməsinə təşviq edilir. Müasir ingilis dilində bu feilin şəxssiz formaları olan məsdər və keçmiş zaman feili sifətin iştirakı ilə işlənən tərkiblər vasitəsilə ifadə edilir. Bura daxildir: *to have smb. to do smth. / to have smb. done; to get smb. done // to make smb. do smth.* İngilis dilində tamamlıq məsdər tərkibi və tamamlıq feili sifət tərkibi ilə ifadə edilən sintaktik kauzativlik Azərbaycan və rus dillərinə müvafiq olaraq “kimi-sə nə isə etməyə məcbur etmək – заставить кого-л сделать что-л”, “kimə-sə nəyisə etdirmək – заставлять кого-л делать что-л” kimi ifadə edilir. F.R.Palmer və G.Sonqun fikrincə, slavyan və german dilləri üçün analitik kauzativlik xarakterikdir. Onlar kauzativliyin bu növünü eyni zamanda “perifrastik kauzativlik” də adlandırırlar [4, s. 216].

Morfoloji kauzativlik müasir ingilis dilində, əsasən düzəltmə feillər vasitəsilə ifadə edilir. İngilis dilində morfoloji kauzativlik sifətlərin sonuna suffikslərin artırılması yolu ilə düzəlir:

1) Sifət + *en* suffiksi və yaxud prefiksi. German mənşəli “-en” suffiksi sifətlərin sonuna artırılaraq kauzativ mənə ifadə edən feillər düzəlir, məsələn, *to whiten* “ağarmaq, ağartmaq; отбелить”, *to widen* “genişlənmək, genişləndirmək; расширить”, *to strengthen* “güclənmək, gücləndirmək; укрепить”, *to enlarge* “böyümək, böyütmək; увеличить”.

2) Sifət + *ify*. Latın mənşəli –*ify* suffiksi sözlərin sonuna artırılaraq həm təsirli, həm də təsirsiz feillər kimi işlənir. təsirli feil kimi işlənərkən kauzativ mənə daşıyırlar. Məsələn, *to classify* “təsnif etmək; классифицировать”, *to clarify* “dəqiqləşdirmək; уточнять”, *to amplify* “gücləndirmək; усилить”, *to codify* “kodlaşdırmaq, sistemləşdirmək; систематизировать”.

3) Sifət və yaxud isim + yunan mənşəli –*ize* (-*ise*-Britaniya variantı). Məsələn, *to civilize* “mədəniləşmək / mədəniləşdirmək; цивилизовать”, *to oxidize* “oksidləşmək; окислять”, *to mineralize* “minerallaşdırmaq, минерализировать”, *to sympathize* “rəğbət bəsləmək, сочувствовать”, *to demonize* “şeytanlaşdırmaq, демонизировать». [5, s.1].

4) Sifət + latın mənşəli –*ate* suffiksi, məsələn, *to activate* “aktivləşdirmək, активизировать”.

İngilis dilində olduğu kimi, rus dilində də feillərin sonuna şəkilçilərin artırılması vasitəsilə kauzativ feillər düzəlir, məsələn,

1) *-ить* şəkilçisi ilə bitən feillərdə vurğunun feilin kök əsasına keçməsi və feilin sonuna *-уть* şəkilçisinin artırılması vasitəsilə kauzativ feillər düzəlir. *Гасить – гаснуть; глушить – гложнуть.*

2) *-ить* şəkilçisi *-еть* ilə əvəz edilir, məsələn, *молодить – молодеть; белить – белеть.*

3) sifətlərin sonuna müvafiq olaraq *-ять, -ать, -ить* şəkilçilərinin artırılması ilə kauzativ feillər düzəlir, məsələn, *холодный – охлаждать; круглый – закруглять; чистый – чистить.*

Azərbaycan dilində isə, morfoloji kauzativ feillər feil əsasına -(t) – dir⁴ şəkilçilərinin artırılması vasitəsilə düzəlir, məsələn, *yanmaq – yandırmaq, yazmaq – yazdırmaq; ərimək – əritmək və s.*[2, s. 32].

Beləliklə, qloballaşan dünyada müxtəlif mədəniyyətlərə malik olan müxtəlif sistemli dillərdə kauzativlik kateqoriyasının ifadə vasitələrinin təhlili bir daha sübut etdi ki, bu kateqoriya quruluşundan asılı olmayaraq bütün dillərdə əsasən səbəb-nəticə əlaqələri ifadə edir. Müxtəlif sistemli dillərdə kauzativliyin ifadəsinin fərqli cəhətləri isə onların müxtəlif qrammatik quruluşa malik olmaları ilə əlaqələndirilir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayeva, Ç.V. İngilis və Azərbaycan dillərində kauzallıq və kauzativliyin ifadə vasitələri haqqında, Təbii dilçiliyin müasir problemləri, Beynəlxalq elmi konfransın tezisləri, Bakı, 25-26 oktyabr, 2018, səh. 4-5.

2. Əhmədova, G.R. Azərbaycan dilində kauzativlik kateqoriyası, “Dil və Ədəbiyyat”, 2019, № 3, səh. 32-34
3. Сильницкий, Г.Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов // Проблемы структурной лингвистики, М., 1973.
4. Palmer, F.R. Grammatical roles and elations / F.R.Palmer. – New York.; Cambridge University Press.-259 pp.
5. Song, G. Linking perceptual properties to linguistic expressions od causation / - London, 2003. – pp.1-13.
6. <https://old.bigenc.ru/linguistics/text/2053466>

Ağayev Emil

ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin müəllimi

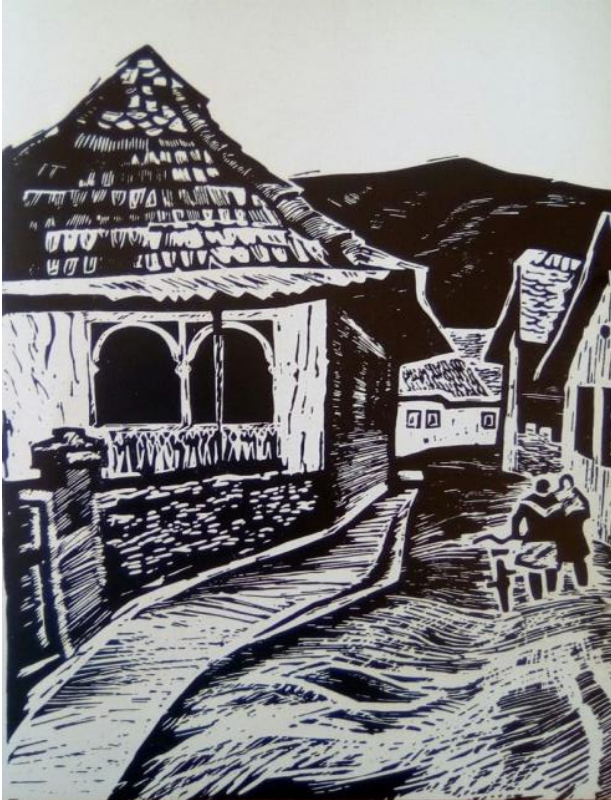
AZƏRBAYCAN-MACARISTAN MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ

Açar sözlər: Azərbaycan, Macarıstan, multikulturalizm, təsviri sənət

Keywords: Azerbaijan, Hungary, multiculturalism, fine arts

Ключевые слова: Азербайджан, Венгрия, мультикультурализм, изобразительное искусство

Azərbaycan dünya xalqları ilə daima qarşılıqlı dostluq münasibətləri saxlayaraq, multikultural ənənələrə sadıq qalmışdır. İstər mədəni, istər siyasi baxımdan yaxın olan ölkələrdən biri Macarıstandır. İki dövlət arasındakı diplomatik əlaqələr Azərbaycanın Sovetlər Birliyindən ayrılaraq öz müstəqilliyini bəyan etməsindən bir il sonra yarandı. Macarıstan Azərbaycanın müstəqilliyini 1991-ci il 26 dekabrda tanımışdır. İki ölkənin incəsənət sahəsində qarşılıqlı əlaqəsi, rəssamlarımızın Macarıstana etdiyi səfərlər yeni silsilə əsərlər üçün ilham mənbəyi oldu.

İLL 1. Altay Hacıyev “Macarıstan” rəngli linoqravürlər seriyası. “Nadmaroş kəndinin küçəsi”. (1962)

Təsviri sənətimizdə multikultural mədəni əlaqələrin təqdim edilməsində Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayevin yaradıcılığını vurğulaya bilərik. Rəssamın sulu boya texnikası ilə 1958-ci ildə işlədiyi “Macarıstanda” silsiləsinə “Gitaracı Sandre Laslonun portreti” və “Heykəltəraş Ştroblinin portreti” əsərləri daxildir. Bu iki kompozisiyada təsvir olunan Macarıstanın tanınmış incəsənət xadimləri ilə Mikayıl Abdullayevin dostluq münasibətləri olmuşdur. Portretlərdə psixoloji aləm, yaradıcı faktura və xüsusilə sənət aurası canlandırılmışdır.

Xalq rəssamı Elbəy Rzaquliyevin yaradıcılığına diqqət yetirsək, 1958-ci ildə işlədiyi “Macarıstan” silsiləsində məişət mövzularına müraciət etmişdir. “Budapeşt” və “Bazarda” əsərlərində tipik macar obrazları canlandırılmışdır. Fərqli texnika və süjet həllinə müraciət edən rəssam ən əsası multikultural ənənələri ön plana çıxarmışdır.

Macarıstana həsr edilən mövzulara müraciət edən rəssamlardan biri də Altay Hacıyevdir. Onun 1962-ci ildə rəngli linoqravürlər seriyasına “Nadmaroş kəndinin küçəsi”, “Qız başı” və “Yuxu” əsərləri daxildir.

Azərbaycan və Macarıstan multikultural mədəni əlaqələrinin müasir dövrdə inkişafı rəssamlarımız tərəfindən yeni süjetlərin meydana çıxmasına gətirib çıxaracaqdır...

Ədəbiyyat:

1. Multikulturalizm və tolerantlıq diyarı Azərbaycan. Bakı 2017.119s
2. Sərvət toplusu. Bakı 2017.

Fərhadova Gülçöhrə Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİ LINGUA FRANKA KİMİ (İNGİLİS DİLİ MATERİALLARI ƏSASINDA)

Açar sözlər: globallaşma, lingua franka, biznesin dili, elmin dili

Key words: globalization, lingua franca, business language, language of science

Ключевые слова: глобализация, лингва франка, деловой язык, язык науки

Ünsiyyətin əsasını insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma təşkil edir. Ünsiyyət daxili və xarici formalara ayrılır. Xarici ünsiyyət elə kommunikasiya növüdür ki, bu müəyyən təşkilatlardan kənarında digər şirkət, dövlət, ümumi toplum arasında baş verir. Daxili ünsiyyət isə formal və ya rəsmi, qeyri-formal hissələrə ayrılır. Formal ünsiyyət odur ki, burada könüllü ünsiyyətə girənlər bir-birlərinin danışıqlarını, nitqlərini izləməyə, dinləməyə məcburdurlar. Qeyri-rəsmi ünsiyyət isə “grapevine” adlandırılır. Çünki o, bütün istiqamətlərə yönəldilə bilər. Bunlar horizontal, vertikal, diaqonal növlər olaraq təsnifləndirilir. Burada qrup şəklində toplaşılma bilən bütün məkanlara yol açıqdır. Kommunikasiya sosial interaksiyanın əsasıdır.

İngilis dili geniş yayılmış, çox istifadə edilən, digər xalqlarla ünsiyyətə girməyi təmin edir. Beynəlxalq dil kimi bu həm də vacib dildir. İngilis dilində, eləcə də digər dillərdə danışığın əsas dil bacarıqlarından olduğunu nəzərə alsaq, bu dil mənimləməlidir. İngilis dili dünyada aparıcı dil olduğundan onu təkcə başa düşmək üçün deyil, həm də asan iş tapmaq üçün öyrənirlər. Bütün bu deyilənləri bacardıqları halda çətinliklər yaşanmır. Dünyanın bir çox ölkələrində dilöyrənənlər ingilis dilini danışmağa tərəddüd edirlər. Bunun da səbəbi səhv etmək və yoldaşlarının onlara gülmək “qorxusu” ilə bağlıdır. Onlarda utancaqlığı aradan qaldırmaq üçün kiçik frazalardan da başlamaq olar.

2-ci dünya müharibəsindən öncə alman və fransız dillərinin öyrənilməsinə üstünlük verilirdi və alman dili əsas “lingua franka” kimi qəbul olunurdu. Müharibə başa çatdıqdan sonra isə alman dili öz nüfuzunu itirməyə başladı və yerini rus dilinə verdi. Sovet ittifaqının dağılması ilə rus dili də öz hegemonluğunu və təsir gücünü itirməli oldu və ingilis dilinə maraq artmağa başladı.

1958-ci ildə Avropa komitəsi yaradıldı və holland, fransız, alman və italyan dilləri şüaranın rəsmi dil statusunu aldı.

Multilingvistik siyasəti fərqli dil və mədəniyyətlərdən ibarət vahid cəmiyyət yaratmaq fikrini gücləndirdi. Avropalıların öz dillərindən əlavə iki dil öyrənmələri tələb olunurdu və komitəyə daxil olan sənədlər rəsmi dillərdən hər hansı birində qəbul edilə bilərdi. Bu siyasət nəzəriyyədə mövcud idi praktik olaraq isə vəziyyət fərqli idi. Daxil olan sənədlər rəsmi dillərin hamısına tərcümə olunmurdu ona görə də ingilis, alman və fransız dilləri sənədlərin əsas dili kim qəbul edildi. İngilis dili de facto olaraq Avropa Komitəsinin əsas işlək dilinə çevrildi. Bunu aşağıdakı faktlarla bir daha sübut etmək olar:

- İngilis dili uğurlu kariyeranın ilkin şərtlərindən birinə çevrildi.
- İngilis dili Avropa Komitəsinin işçi və nümayəndələrlə əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrildi.
- Üzv ölkələrində ingilis dili əsas biznes dilinə çevrildi.
- İngilis dili tərcümə xidmətlərinin əsas dilinə çevrildi, belə ki, 2004-cü ildə sənədlərin 64 faizi ingilis dilinə tərcümə olunmuşdur.

-Avropa materikinin 88 faizində veb saytların dili ingilis dilində idi.

- 1986-cı ildə sənədlərin 58 faizinin ilkin forması fransızca olmasına baxmayaraq bu rəqəm 2000-ci illərdə 72 faiz ingilis dilinin üstünlüyü ilə nəticələndi. [www.euobserver.com/news/25712]

Artıq günü-gündən artan xarici biznes də ingilis dilinin dominantlığını artırdı. Beləliklə, ingilis dili artıq lingua franka kimi öz sərhədlərini daha da genişləndirir cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələri qarşı-

sında əsas şərtə çevrilirdi. Bir çox iş qəbul saytları ingilis dili biliyini əsas şərt kimi irəli sürür, tərcümə şirkətləri onu əsas ünsiyyət dili kimi istifadə edirdi. Beynəlxalq arenalarda ingilis dili tələbinin artması siyasətçiləri bu dili öyrənməyə vadar edirdi. İngilis dili həm də təhsilin müxtəlif səviyyələrində də geniş öyrənilməyə başladı və avropalıların 90 faizi bu dili özlərinin ilk və əsas xarici dil kimi öyrənməyə başladı. [Modiano, 2006, p.223]

İngilis dili lingua franka olaraq millətlər arasında olan bariyerlərin aradan qalxmasında əvəzsiz rola malik oldu. İngilis dili dünya ölkələrinin üçdə birinin rəsmi dilinə çevrildi və 90 ölkənin milli diplomatiyasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Artıq Çin, Rusiya, ABŞ və Yaponiyadan olan nümayəndələr çoxdilli tərcüməçilərə ehtiyac duymurlar. Siyasi debatlar artıq bir dildə rahat şəkildə təşkil oluna bilirdi.

Qlobal lingu frankanın olması beynəlxalq təşkilatların da işini asanlaşdırdı. Artıq sənədləri müxtəlif dillərə tərcümə etməyə ehtiyac qalmadı, baş ofislə xarici filiallar arasında rahat ünsiyyət şəraiti yarandı. Hətta ingilis dilli olmayan ölkələrdə belə şirkətlər əsas işlək dil olaraq ingilis dilini götürürdülər. Məsələn, İsveç əsilli bir sıra şirkətlər üzərində aparılan araşdırmalar göstərir ki, mühəndislərin yarısından çoxu gündəlik ingilis dilindən istifadə edir, yazışma və texniki raportlarda ingilis dilindən istifadə olunur. Tədqiqatçıların Biznes sahəsində ingilis dilinin istifadəsinə olan marağı yeni “BELF” ifadəsinin (Business English as a lingua franca – Biznes ingilis dilinin lingua franka kimi istifadəsi) yaranmasına səbəb oldu. [5]

Ədəbiyyat

1. Blommaert J. The sociolinguistics of globalization. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 312p.
2. Bloomfield J. Language, New York: George Allen, Unwin LTD, 1933, 553 p.
3. Mammadov A. Person and Media Discourse. Baku, 2013. pp. 45-59.
4. Thomson-Reuters, 2012
5. Louhiala-Salminen, Kankaanranta and Planken, 2005

Klaus Wolf **University of Augsburg** **The Image of Islam in Bavarian Literary History**

Keywords: migration history, church bells, call of the muezzin

Açar sözlər: köç tarixi, kilsə zəngləri, müəzzinin çağırışı

Ключевые слова: история миграции, церковные колокола, призыв муэдзина

At first glance, a connection between Bavaria and Islam might not come to one's mind. This is true for Bavarian literary history as well.

However, the migration history of the last fifty years tells a different story. Many of the migrant workers who came to the country mostly in the 1950s through 1970s, called “Gastarbeiter” (literally “guest workers”), brought their Muslim faith all the way to Bavaria. Therefore, there are some notable pieces of literature written by the second and third generation immigrants these days. In the first generation, Fikret Yakaboğlu is an author and owner of a literature café here in Augsburg. As an example for the third generation, one could name my former student Serkan Erol, whose poems were recognised by the renowned newspaper “Die Zeit”. This shows that the so called “Gastarbeiterliteratur” or “guest worker literature” is established very well in Bavaria. Serkan Erol for example describes in one of his poems the harmonic interplay of the church bells and the call of the muezzin.

But the literary connection between the Christian and the Muslim faith in Bavaria is in fact way older than that. Already in Wolfram von Eschenbach's works from the early thirteenth century, there are interreligious themes to be found. The Bavarian poet Walther von der Vogelweide, who rose to fame at the turn of the thirteenth century, even knew that Christians, Muslims and Jews all claimed the holy city of Jerusalem as their own. While Walther von der Vogelweide and Wolfram von Eschenbach – if they ever even left Europe – only reached Jerusalem, there is one medieval Bavarian author who travelled all around the Muslim world: A young knight from the court of Wittelsbach, Johann von

Schiltberg, born into an old noble family near Munich. As a young man, he participated in the battle of Nicopolis in 1396, where King Sigismund fought with his army against sultan Bayazid I. After Sigismund's loss, Johann von Schiltberg ended up as a prisoner of war. While older knights were executed, he was hired to be a messenger and soon gained the trust of the sultan. When Bayazid I. was defeated by the Mongolian ruler Timur Leng, also called Tamerlane, Johann von Schiltberg ended up as a prisoner of war again and once more worked as a messenger (similar to Marco Polo earlier in China). It is also quite possible that Johann von Schiltberg converted to Islam. At least his descriptions of the Muslim traditions, prayers and holidays seem quite authentic. I myself could prove in one of my essays that all the places he described in his works, were actually visited by him, since he uses – concerning the Ottoman Empire and Azerbaijan – local names and pronunciation. Working together with a turkologist, I was also able to prove that Johann von Schiltberg had taken phonetic notes of the local place names. This means he used the local terms in his works and not the Latin or Greek equivalents which were more common in Europe at the time. Johann von Schiltberg also travelled around Central Asia and to Siberia. During a trip to Egypt, he was able to flee back to Central Europe and his thirty-year odyssey found its end back in Munich, where he had his experiences written down.

This report of Schiltberg's can be found in numerous extant manuscripts and prints. The first print was made in Augsburg and it contains numerous woodcuts as illustrations. Far into the 18th century, this report was one of the most important sources for the geography of Turkey and Azerbaijan.

Yet the most important Bavarian expert concerning Islam was the professor Friedrich Rückert, who lived from 1788 to 1866. He is still famous for his translation of the Holy Quran today, which manages to imitate the poetic nature of the original Arabic to an impressive degree. He also translated some literary works of Islamic poets into the German language, such as the works of Nizami. His biggest work "The Brahman's wisdom" contains a description of the Zoroastrian fires of Baku.

These examples from the Middle Ages, the modern times and the present show the connection between Bavarian literary history and Islam over the years. And today, in the majority-Catholic Bavaria, numerous mosques are part of the city landscapes.

Салманова Гюльтекин
Азербайджанский Университет Архитектуры и Строительства

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ПЕРЕВОДУ: ПОНЯТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Ключевые слова: художественный текст, художественный перевод, принципы перевода, художественный стиль

Açar sözlər: *bədii mətn, bədii tərcümə, tərcümə prinsipləri, bədii üslub,*

Keywords: *literary text, literary translation, principles of translation, literary style,*

Художественный перевод или, точнее, перевод поэтических и художественных произведений, резко отличается от других видов перевода, он предполагает речевое творчество переводчика, обладание литературным талантом. Ведь перевод одной и той же фразы у разных людей получается совершенно различным. Такой перевод – настоящее искусство, так как эстетический эффект достигается соответствующими языковыми средствами, в том числе ритмикой, рифмой и аллитерацией.

Перевод художественных произведений нелегкое дело, о поэзии можно долго спорить, и, по мнению известного переводчика Р.К.Миньяр-Белоручева, к переводу поэтических произведений необходимо допускать только исключительно избранных. Данный вид перевода не только активизирует мыслительную деятельность, художественный вкус, расширяет кругозор, но и углубляет знания как иностранного, так и русского языков.

Художественный стиль – пожалуй, наименее изученный из всех существующих стилей, поскольку он самый подвижный, творчески развивающийся. Художественный стиль не знает

никаких преград на пути своего движения к новому, ранее неизвестному. Более того, новизна и необычность выражения становится условием успешной коммуникации в рамках этого функционального стиля.

В художественных произведениях затрагивается очень небольшой круг тем, в основном это жизнь, мысли человека, поиск пути и смысла жизни, однако количество художественных средств, используемых для описания этих тем практически безгранично. Кроме того, каждый писатель стремится не к тому, чтобы слиться со своими коллегами по перу, а напротив, выделиться, поведать нечто новое, заинтересовать читателя. И переводчик должен не просто сохранить содержание произведения, но и стиль, жанровый характер произведения, эстетику автора, средства художественного выражения, в том числе и формы стихосложения. Поэтому можно сказать, что переводчик сам должен стать писателем. Не всегда это возможно, поэтому и остаются до сих пор непознанными представителями других народов такие великие поэты, как А.С.Пушкин, Дж.Байрон или В.Гюго, но к этому следует стремиться [4, с. 27].

В художественных текстах используется бесчисленное количество тропов и фигур речи, что и отличает данный стиль от других. И переводчик должен создать текст, максимально полно представляющий оригинал в иноязычной культуре. Среди критериев такого перевода, конечно, следует назвать сохранение по возможности большого количества тропов и фигур речи, как важную составляющую художественной стилистики того или иного произведения. Кроме того, перевод должен указывать на эпоху создания оригинала.

В начале своей работы я столкнулась с вопросом - возможно ли совершенно точно и полно передать на одном языке мысли, выраженные средствами другого языка? По данной проблеме в научной среде существуют две противоположные точки зрения:

1. "Теория непереводаемости". По этой теории полноценный перевод с одного языка на другой вообще невозможен вследствие значительного расхождения выразительных средств разных языков; перевод является лишь слабым и несовершенным отражением оригинала, дающим о нем весьма отдалённое представление [3, с.74].

2. Другая точка зрения, которой придерживается большинство исследователей, легшая в основу деятельности многих профессиональных переводчиков, заключается в том, что любой развитый национальный язык является вполне достаточным средством общения для полноценной передачи мыслей, выраженных на другом языке. Это тем более справедливо в отношении русского языка – одного из самых развитых и богатых языков мира. Практика переводчиков доказывает, что любое произведение может быть полноценно (адекватно) переведено на русский язык с сохранением всех стилистических и иных особенностей, присущих данному автору [1, с.102].

Подлинно адекватным мы считаем перевод, который исчерпывающе передает замысел автора в целом, все смысловые оттенки оригинала и обеспечивает полноценное формальное и стилистическое соответствие ему. Такой перевод может быть создан путем творческого применения реалистического метода отражения художественной действительности оригинала, должен происходить не простой подбор соответствий, а подбор наилучших языковых средств для воспроизведения художественных элементов подлинника.

Основными требованиями, которым должен удовлетворять адекватный художественный перевод, являются:

1. Точность. Переводчик обязан донести до читателя полностью все мысли, высказанные автором. При этом должны быть сохранены не только основные положения, но также нюансы и оттенки высказывания. Заботясь о полноте передачи высказывания, переводчик, вместе с тем, не должен ничего добавлять от себя, не должен дополнять и пояснять автора. Это также было бы искажением текста оригинала.

2. Сжатость. Переводчик не должен быть многословным, мысли должны быть облечены в максимально сжатую и лаконичную форму.

3. Ясность. Лаконичность и сжатость языка перевода, однако, нигде не должны идти в ущерб ясности изложения мысли, легкости ее понимания. Следует избегать сложных и двусмысленных оборотов, затрудняющих восприятие. Мысль должна быть изложена простым и ясным языком.

4. Литературность. Как уже отмечалось, перевод должен полностью удовлетворять общепринятым нормам русского литературного языка. Каждая фраза должна звучать живо и естественно, не сохраняя никаких намеков на чуждые русскому языку синтаксические конструкции подлинника. Ввиду значительного расхождения в синтаксической структуре английского и русского языков, как отмечалось выше, редко оказывается возможным сохранить при переводе форму выражения подлинника. Больше того, в интересах точности передачи смысла зачастую бывает необходимым при переводе прибегнуть к изменению структуры переводимого предложения в соответствии с нормами русского языка, т.е. переставить или даже полностью заменить отдельные слова и выражения, хотя замена даже одного слова другим весьма существенна. В переводе же не одно, а все слова заменяются другими, принадлежащими, помимо всего, к иной языковой системе, которая отличается своей особой структурой речи - порядок слов в предложении, слова, принадлежащие к одному синонимическому ряду, как правило, существенно отличаются в разных языках смысловыми оттенками [2, с.20].

Подводя итог и учитывая все вышесказанное, подлинно адекватным мы считаем перевод, который исчерпывающе передает замысел автора в целом, все смысловые оттенки оригинала и обеспечивает полноценное формальное и стилистическое соответствие ему. Такой перевод может быть создан путем творческого применения реалистического метода отражения художественной действительности оригинала, должен происходить не простой подбор соответствий, а подбор наилучших языковых средств для воспроизведения художественных элементов подлинника.

Литература:

1. Белянин В.П. Психолингвистические аспекты художественного текста. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 123 с.
2. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. – М.: УРАО, 1998. – 207 с.
3. Власов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М., 1978. – 174с
4. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода – М.: Московский Лицей, 1996. – 207 с.

Cənnətova Günel AMEA-nın Folklor İnstitutu

MONOMİF NƏZƏRİYYƏSİ – MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ FORMATI, VƏ YA UNİVERSAL ARXETİP SUBSTRAT KİMİ (qəhrəmanlıq eposlarına nəzərən)

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası dialoq, universal arxetip obraz və süjetlər, qəhrəmanlıq eposları, Cozef Kempbell, “Qəhrəmanın yolu”.

Key words: intercultural dialogue, universal archetypal images and plots, heroic epic, Joseph Campbell, “The Hero’s Journey.”

Ключевые слова: межкультурный диалог, универсальные архетипические образы и сюжеты, героический эпос, Джозеф Кэмпбелл, «Путь героя».

Mədəniyyətlərarası dialoqun müasir elmə məlum olan formatlarından başqa, tarixin dolanbalarında izi itmiş, lakin müəyyən paralellər, ortaqlıqlar əsasında təsbit edilə bilən relikt formaları da mövcuddur. Müqayisəli-tarixi folklorşünaslıq, habelə folklor komparativistikası araşdırmaları bəzi hallarda bu kimi paralellərin, ortaqlıqların mövcudluğunu təsbit etsə də, eyni süjet xətlərinin, eyni obrazların fərqli genetikalı ədəbiyyat nümunələrinə miqrasiyası haqqında birmənalı rəy formalaşdırmaqda çətinlik çəkirlər. Məsələn, Təpəgöz obrazının ilkin yaranma coğrafiyasının Mərkəzi (Orta) Asiya bölgəsinə aid olduğunu və yalnız sonra yunan mifologiyasına keçid etdiyini önə sürən H.F.fon Ditsdən [1], eləcə də V.Qrimdən, Ç.Valixanovdan fərqli olaraq, bir sıra alimlər miqrasiya trayektoriyasının əks iqtisamətli olduğunu iddia etmişlər [4, s.50-53]. Bununla bərabər, müəyyən obraz və süjetlərin paralelliyi və ortaqlığı məqamları, yəni, ayrı-ayrı xalqların, hətta qohum xalqların folklor irsinin tədqiqatçıları müəyyən ortaqlıq, bənzərlik faktlarının hər hansı bir vahid mental qanunauyğun-

luqdan qaynaqlana bildiyi ehtimallarını səsləndirmişlər. Konkret olaraq, Bamsı Beyrəklə bağlı süjetin bir çox türk xalqlarının dastan ədəbiyyatı üçün tirajlandırılan, yəni bu və ya digər interpretasiyalar çərçivəsində əslində, təkrar edilən ortaq süjet xəttinə istinad etdiyi tədqiqatçılar tərəfindən, birmənalı şəkildə etiraf edilir. Lakin bu süjet xəttinin qeyri-türk ədəbi irsi ilə, konkret olaraq, Homerin “Odiseya”sı ilə əlaqiliyi məqamı heç də əksər türkoloq-folklorşünaslar tərəfindən eyni yekdilliklə təqdirlə qarşılanmır. Daha dəqiq desək, müəyyən aşkar paralellərin etirafı fonunda, əksər tədqiqatçılar heç də bu paralelliyin müəyyən ortaqlığa, müəyyən qanunauyğunluğa söykəndiyini iddia etməkdə tələsmirlər. Hətta bu ortaqlığın hansısa vahid əsasla, ortaq mənbə ilə bağlılığı ilə əlaqədar ehtimallar bir qisim tədqiqatçıların aktiv etirazına yol açır [2]. Lakin fərqli geneologiyalı dillərdə danışan, fərqli mənşəli dünya mənzərəsinə malik olan və eləcə də, müxtəlif kulturoloji-etik kodlara malik olan toplumların folklor irsi ilə, ədəbiyyat tarixi ilə müştərək şəkildə məşğul olan alimlərin bu ölməz ədəbi nümunələrin müqayisəli-qarşılaşdırılmalı formatda araşdırması üçün geniş imkanlar yaranır. Məhz bu əsasda universal olan, ortaq olan obrazlar silsiləsinin, süjet arxetipləşmələrinin mövcudluğunun təsbiti ilə bağlı mo-numental tədqiqatlar ortaya çıxır. Universitet təhsili illərində hindu dilləri və ədəbiyyatı ilə yaxından maraqlanan, bu qədim və sirli mədəniyyətlə bağlı F.Boasın mühazirələrini canlı şəkildə dinləyən, eyni zamanda akademik təhsil baxımından, ingilis ədəbiyyatı mütəxəssisi kimi formalaşan C.Kempellin belə bir şansı, belə bir imtiyazı olmuşdur və nəticədə o, dünya mifoloji irsinin ortaq arxetip əsasını, metassenarisini, ilkin-qəlib süjet strukturunu əhatə edən monomif nəzəriyyəsinə və qəhrəmanın yolu konsepsiyasını yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Nəticədə minilliklərin yaşam təcrübəsinə istinad edən, insan psixikasının gizlirlərini və zəkasının ənginliklərini bir şablon stereotipləşmələrə sığdırma bilən və eyni zamanda əsrlər öncəsində aktual olduğu qədər müasir mif yaradıcılığı üçün də keçərli olan (məsələn, “Ulduz müharibələri” kino-epopeyası, Harri Porter haqqında ekranlaşdırılmış saqa, “Matrisa” və “Üzükərin əfəndisi” trilogiyaları və s. kino eposların timsalında görmək olar) bu qəlib, narrativ strukturu sxemi formalaşdırılmışdır [3]. Yəni alim bir növ, həm tarixəqədərki, həm də tarixi dövr mədəniyyətlərini dərinlən tədqiq etməklə universal olan kodlaşma mexanizmlərini, mental unifikasiya mexanizmlərini təsbit etmək üçün zəngin bilik və bacarıqlar əldə etmişdir. Nəticədə, Y.M.Meletinskiyin sözləri ilə desək, analitik psixologiya ardıcıllarının (bu sıradan alim C.Kempellin adını ön sıralarda çəkir) analitik mifologiya konsepsiyasını ərsəyə gətirməsi mümkün oldu. Y.M.Melitinski monomif nəzəriyyəsinin ən lakonik təfsiri verməklə onun individuasiya prosesi, yəni qəhrəmanın şəxsiyyətinin formalaşması prosesi kimi ortaya çıxdığını da vurğulayır [8, s.7-8]. Doğrudan da, “Qəhrəmanın yolu” sxemli monomif nəzəriyyəsi əslində, qəhrəmanın daxili transformasiyasından bəhs edən, onun öz real kimliyinə qovuşması, özünü, öz məninə kəşfi yolculuğuna həsr edilmişdir. Buradakı kəşf faktının ilk baxışdan asanlıqla məqamı aldadıcı təəssürat yaratmamalıdır: qəhrəman öz real məninə çox ağırlı sınaq və imtahanlar sayəsində, uzun həyat yolculuğunun nəticəsində əldə edə bilir. Qəhrəmanın yolculuğunun universallığı, arxetip səciyyəli zaman-məkan dəyişimi məsələləri Cozef Kempellin monomif nəzəriyyəsinə yetərincə fərqli aspektdən öz əsaslandırmasını qazanmışdır. Belə ki, yunqian (yəni, arxetip nəzəriyyəsinin banisi, kollektiv şüursuzluq konsepsiyasının müəllifi dahi İsveçrə psixoloqu, psixoterapevti, mütəfəkkiri K.Q. Yunqun tərəfdarı olan) müəlliflərdən sayılan və bu əsasda toplumun birləşdirilmiş universal qavrayış və dəyərləndirmə sistemlərinin olduğunu və bu sistemlərin şüuraltımızı yönləndirərək davranış qəliblərinin (patternlərinin) formalaşmasına yol açması kimi ideyaların lehinə faktoloji əsaslandırmadan çıxış edən C.Kempell “Qəhrəmanın yolu” konsepsiyasını irəli sürmüşdür. Xatırladaq ki, məşhur etnoqraf alim Frans Boas mühazirələrini dinləyən, Con Dyui fəlsəfəsindən ciddi şəkildə təsirlənən və Z.Freyd, K.Q.Yunq araşdırmalarında ciddi şəkildə bəhrələnən C.Kempell özünün “Qəhrəmanın yolu” konsepsiyasında, ümumilikdə, bəşər övladına xas olan səyahət, yol, axtarış, arayış fəaliyyətinin xarakterik olduğunu təsbit etmiş və bunun təkcə zaman-məkan koordinatlarının dəyişimi deyil, eləcə də bu zaman-məkan koordinatları dəyişimi çərçivəsində gerçəkləşən psixoloji, emosional yetkinləşmə, yenilənmə kimi təqdim etmişdir [9; s.77-93]. Yəni, insan tarix yaranandan yaratdığı mifoloji, folklor, müəllif ədəbiyyatlarında insanın yerdəyişməsinin təsviri ssenarisi çərçivəsində süjet kolliziyalarını yaratmış və bu zaman-məkan dəyişiminin qəhrəmanın daxili metamorfozlarına yol açma kimi təsir gücünü ortaya qoymuşdur. Təqdirəlayiq haldır ki, türk folklorunun, dastan-nağıl ədəbiyyatının tədqiqi işinə C.Kempellin monomif nəzəriyyəsinin əsas konseptual məqamlarının yetərincə uğurlu tətbiqi

təcrübələri vardır. Bu sırada L.B.Karayevanın, Z.B.Karayevanın qaraçay-balkar folklor materiallarına istinadən apardığı araşdırmalarını [7], E.T.Janısbəyovanın müasir qazax ədəbiyyatında [6, s.18-21, 43, 52], L.X.Davletçinanın tatar ədəbiyyatında [5] mofoloji obraz və motivlərin tədqiqi kontekstində apardığı təhlil və paralelləri xüsusilə qeyd etmək olar. Bamsı Beyrəyin deyiklisinin (Banuçiçəyin) toy günündə gəlib məclisə çıxması və özünün kimliyini bildirmədən durumla bağlı təftiş və kəşfiyyat aparması, eynilə Odesiyanın Penelopaya tam güvənməyərək özünün kimliyini açıqlamadan toya təşrif buyurub vəziyyəti öyrənməsi və s. bu kimi paralelliklər heç də təsadüfi olmayıb, sadəcə süjet miqrasiyası ilə əlaqələndirilə bilməz. Arxetip obraz və süjetlərin müəyyən ssenari şablonu üzrə strukturlaşması kollektiv şüursuzluğun ortaq cəhətlərin mif yaradıcılığında təzahür tapdığını əyani şəkildə ortaya qoyur.

Ədəbiyyat:

1. Fon Dits, H.F. Homerinki ilə müqayisədə yeni aşkar edilmiş Oğuz siklopu, (nəşrə hazırlayan: S.Hüseynov). Bakı, Mütərcim, 2015, 80 s.
2. Myrzabekova, K.Alpamys Batyr and Odysseus: Fidelity or Death? <https://nur.nu.edu.kz/handle/123456789/4715>
3. Schrobsdorff, S.The Hero with a Thousand Faces // Time. August 30, 2011. <https://entertainment.time.com/2011/08/30/all-time-100-best-nonfiction-books/slide/the-hero-with-a-thousand-faces-by-joseph-campbell/>
4. Асадов, З. Диалог цивилизаций: Тепегёз и Полифем – миф или реальность? // «ИРС», Баку, № 3 (51), 2011. с.50-54.
5. Давлетшина, Л.Х. Мифологизм в татарской прозе конца XX - начала XXI веков, автореферат диссертации ... кандидата филологических наук, Казань, 2005, 24 с.
6. Жанысбекова, Э.Т. Мифологические образы и мотивы в современной казахстанской прозе, Диссертация ... доктора философии (PhD), Алматы, 2018, 161 с.
7. Караева, Л.Б., Караева, З.Б. Структура мономифа в карачаево-балкарском фольклоре. песня-легенда «Бийнөггер» // Мир науки, культуры, образования 2021.
8. Мелетинский Е. М. О литературных архетипах – Москва: РГГУ, 1994. – 136 с.;
9. Седых, О. М. Джозеф Кэмпбелл и зигзаги неомифологизма: от феномена "Звездных войн" к алгоритмам сторителлинга // Вестник МГУ, Серия 7, №6, 2019, с.77-93

Haşimov Davud ***AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu***

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İKİLİ STANDARTLAR

Açar sözlər: qloballaşma, ikili standartlar, multikulturalizm

Key words: globalization, double standards, multiculturalism

Ключевые слова: глобализация, двойные стандарты, мультикультурализм

Qloballaşma – beynəlxalq cəmiyyətin bütün sahələrində qarşılıqlı asılılıq və əlaqələrin dərinləşməsi əsasında prinsiplial yeni ümumdünya, qlobal sistemin formalaşması, inkişafı və fəaliyyətinin əks olunduğu obyektiv prosesdir. “Qloballaşma” anlayışı çox istiqamətli. Daha geniş anlamda qloballaşma milli və regional problemlərin ümumbəşəri səviyyəyə qalxması və sosial, təbii-bioloji qlobal vasitələrin formalaşması deməkdir.

Müasir dünyanın başlıca xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən qloballaşma hadisəsi iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni sahələrdə son dövrlər yaşanan sürətli bütünləşmə və bənzərləşmə prosesini ifadə etməkdədir. Bu proses öz çərçivəsində dünya miqyasında baş verən dəyişikliklər və bütün sahələrdə olduğu kimi siyasi sahədə də köklü yenilikləri özü ilə gətirmiş, istər beynəlxalq sistemdə, istərsə də milli səviyyələrdə yeni idarəçilik modellərini zəruri edir. Bu isə öz növbəsində milli dövlətin ənənəvi strukturunda, səlahiyyət və vəzifələrində transformasiyaya yol açmışdır.

Qloballaşma nəticəsində demokratiya, insan hüquqları, azadlıq, ətraf mühitin qorunması kimi fundamental dəyərlər universal keyfiyyət qazanarkən, bütün səviyyələrdə idarəetmə aparatı kimi dövlət də bu tendensiyaların davamlı təzyiqi altında yenidən formalaşmağa başlamışdır.

Müasir qloballaşan dünyada artıq ikili standartlar vasitəsi bir sıra dövlətlərin siyasətinə çevrilmişdir. Bu isə beynəlxalq münasibətlər sistemində və dövlətlərarasında indiyədək bərqərar olmuş diplomatik, etik, beynəlxalq hüququn və digər qaydalarına uyğun gəlməyən fəaliyyətdir. Mövzusunun da əsas məqsədi beynəlxalq siyasi-tarixi təhlil kontekstində ikili standartlar siyasətini izah etmək, milli dəyərlər və təhlükəsizlik aspektindən nəzərdən keçirməkdir.

XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində dünya siyasətində baş verən siyasi, iqtisadi, hərbi və s. proseslər qlobal mənzərəni dəyişdi. Bir qütblü dünyada dövlətlərarası münasibətlərin yeni gedişatları formalaşmağa başladı. Bu mənada, müasir dünya siyasəti yeni çalarlar almağa başladı. Bu yeni gedişatlardan, çalarlardan biri də ikili standartlar siyasəti idi.

Müasir dövrdə ikili standartlar müəyyən bir hadisəyə dar, daha dəqiq desək şəxsi maraqlar prizmasından yanaşmadır. Həmin yanaşmada müxtəlif prinsiplər, qaydalar fəaliyyət göstərir.

Yeni dünya düzənində demək olar ki, artıq qəbul edilmiş standartlardan yan keçirilir. Bəs, ikili standartlar nədir? Qeyd etmək lazımdır ki, ikili standartlar mövzusu politologiya, tarix, fəlsəfə, sosiologiya, beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi, dünya iqtisadiyyatı, geosiyasət, konfliktologiya, milli təhlükəsizlik nəzəriyyəsi və digər elmlər tərəfindən tədqiq olunur. Bu o demək deyildir ki, həmin problem müasir dövrün məhsuludur. Biz hər b tarixinə nəzər salsaq görürük ki, ikili yanaşmalar bütün zamanlarda olmuşdur. İkili standartlar hadisəyə, hala, insanlara, onların hərəkətlərinin qiymətləndirilməsinə yönəldilmiş bir ayrı-seçkilik yanaşmasıdır. İkili yanaşma bir sıra ədəbiyyatlarda ikili əxlaq, ikili yanaşma kimi də təhlil olunur. Əslində, ikili standartlar, yanaşmalar makiavellizmin prinsiplərinə daha yaxındır. Belə ki, müasir dünya siyasi proseslərində, geosiyasi və geoiqtisadi gedişatlarda italyalı filosof Nikollo Makiavellinin “məqsəd vasitəyə bəraət qazandırır” şüarı təəssüf ki, əksər hallarda sanki öncül rol oynayır.

Ümumiyyətlə, ikili standartlar təəssüf ki, müasir dövrdə bəzi dövlətlərin, aparıcı mərkəzlərin və dairələrin siyasətinə çevrilmişdir. Zənnimizcə, bu ayrı-seçkiliyin, şəxsi siyasi, iqtisadi maraqların və digər amillərin nəticəsidir. İkili standartlar və ya ikili yanaşmalar bir çox hallarda Azərbaycana qarşı da həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası son illər ikili standartların hədəfinə çevrilmişdir. Bir çox Qərb dövlətlərinin timsalında görürük ki, Azərbaycana, eləcə də bir sıra dövlətlərə qarşı ikili standartlar siyasəti yürüdüldür.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ikili standartlar siyasəti dövlətin multikultural dəyərlərinə, o cümlədən tolerantlıq ideologiyasına da ziddir. Müasir dövrdə əksər dövlətlər özlərinin multikulturalizmi və demokratik dəyərləri ilə seçilir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq münasibətlər sistemində özünəməxsus multikulturalizm və tolerantlığı ilə fərqlənən dövlətlərdən biridir.

Inas Laheg

Azerbaijan University of Languages

IN-BETWEEN MULTICULTURALISM AND CONVIVIALITY: ALIENATION IN ABOULELA'S WRITING

Keywords: alienation, conviviality, diaspora, multiculturalism, racism

Açar sözlər: özgələşmə, konviviallıq, diaspora, multikulturalizm, irqçilik

Ключевые слова: отчуждение, дружелюбие, диаспора, мультикультурализм, расизм

The ebb following the tide of colonial expansion by the twentieth century was tailgated with endless migration waves from the periphery towards the centre. Western countries with burgeoning economies, democratic governments and advanced technologies have become a resort for unemployed workers, political asylum seekers and international students. Diaspora communities grew larger and variegated, entailing the rise of issues such as alienation, minority oppression and ideological conflicts. Diaspora has ever since become a focus of theoretical and literary attention. The term, as explained by Paul Gilroy in his ‘Diaspora and the Detours of Identity’, has been rendered to an ‘overused but under-theorised’ concept [5, p. 105].

In spaces of marginalization and social heterogeneity, which are characteristic of diaspora, alienation is a common born. To get a gist of the concept referential, Ogungbesan Kolawole points to its Latin derivatives 'alius', 'alienus' and 'alienatus' which are translated respectively into the English language as 'another', 'belonging to another country' and 'estranged' [7, p. 93]. In parallel with such definitions, alienation appears to be akin of feelings of exclusion and estrangement. Ogungbesan further resorts to Hegel's recognition of the concept as a sense of self-distancing, inner schism, and a separating estrangement between the inner 'I' and 'me' that is socially internalized [7, p. 93].

Accordingly, the adoption of multicultural and pluralistic policies became an urgency in formerly imperialist countries such UK, France, and USA. In the British context, Stuart Hall in his research paper "New Ethnicities" clarifies that multiculturalism has emerged as a counter measure of ethnicity discourse which is an "exclusive and regressive form of English national identity". Hall further adds that the latter grew as an inherent building block of an English racist ideology that detests diversity and multi-racialism [6, p. 226]. Multiculturalism, thus, targets the inclusion of castaway social castes such as marginalized diaspora communities and people of colour in particular.

Aboulela's Journey as Reflection:

Leila Aboulela is a Sudanese novelist, who was born in Egypt, Cairo, to an Egyptian mother and a Sudanese father. Aboulela embarked on her literary journey after she moved to the UK, Scotland. Far away from homeland and family, Aboulela transformed the pains and struggles of exile into bestselling novels such as *The Kindness of Enemies*, *The Translator* and *Minaret*. In "Moving Away from Accuracy", she describes how she has turned "homesickness into words, makes sense of it, makes stories of it, show ... that an African city, in one of the poorest countries in the world, is as atmospheric as London" [2, p. 204]. Aboulela tackles the issue of racism towards Muslim women and people of colour in the UK, in spite of the country's proclaimed reputation as a multicultural hub.

In-between the Shadows of Multiculturalism and Alienation:

The Translator depicts Sammar's inability of social integration due to a racist milieu in spite of its multiculturalism by means of demographic statistics. Sammar who is already acquainted with other foreigners from Pakistan and Lebanon, is well aware of the British society's attitude towards them. Such an awareness is reflected in Yasmin's repeated statement, who "had a habit of making general statements starting with 'we', where 'we' meant the whole of the Third World and its people. So she would say, 'We are not like them'" [3, p. 11]. None of them is negligent to the fact they are seen as no more than "some weird cult. Worse than a weird cult, the religion of terrorists and fanatics" [3, p. 21].

On the other hand, *Minaret* as Aboulela's second novel, extends to narrate the problematic of racism as not only encountered from British people but from other minorities as well. Najwa is renounced by the white race from one side, and by the rest of immigrants from the other side. The bus incident sums up the endless racist encounters Najwa has often endured,

three young men stagger in ...

As they walk past to the back of the bus, one of them looks at me and says something ...

He says, 'You Muslim scum'... they are laughing. My chest hurts ... I wipe my eyes. [1, p. 76]

Through the lines, however, Najwa is pictured as a prey for discrimination by other minorities as well. Her relationship with Lamya, in particular, is one of degradation by means of race, skin colour and origins, as Najwa, who wished to have a friendly relationship with her, realizes that "she will never do that. She will always see my hijab, my dependence on the salary she gives me, my skin colour, which is a shade darker than hers" [1, p. 108].

Conviviality as an Alternative Mechanism:

Aboulela mirrors the actual version of multiculturalism that is wrongly publicized by the UK's media as idle, where it is no more than a demographic fact rather than a cultural ideology of tolerance and co-existence. To such a thought of line, Gilroy points out that politicians long yet ineffective speeches about multiculturalism, have failed to redress the balance and subdue the hatemongering towards minorities. As a solution, he suggests the advocacy of 'conviviality'. Correspondingly, the concept indicates the dynamics of "cohabitation and interaction that have made multiculture an ordinary feature" in postcolonial societies and modern Britain. It ascends the simplistic "epiphenomenal manifestation of multi-ethnic coexistence". It rather refers to the results of "normative habituations where differ-

ence becomes ‘unremarkable’” [8, p. 218]. Gilroy expresses that conviviality is hoped to take off from “the point where “multiculturalism” broke down” [4, p. 31]. Aboulela reflects the need for conviviality in both of her novels through zooming in on the relationships between Sammar and Rae, and Najwa and Tamer as a safe zone of inclusion. As Sammar describes her conversation with Rae: “the way he spoke to her, to the inside of her, not around her, ... That was how others spoke to her” [3, p. 115].

In her novels *The Translator* and *Minaret*, Aboulela tackles the problem of social un-belonging by making an implicit distinction between multiculturalism and conviviality. She denounces the racist agenda exercised by white people against immigrants and at the same time she foregrounds the discrimination experienced between one minority over the other, as well. Conviviality, referring to “an ability to invoke difference whilst avoiding communitarian, groupist precepts” [8, p. 218], is introduced as means of inter-cultural co-existence. Embodied through relationships such as of Sammar and Rae and Najwa and Tamer, Aboulela evades the traditional and obsolete narratives of simplistic multiculturalism.

References:

1. Aboulela, Leila. *Minaret*. Black Cat, 2005.
2. Aboulela, Leila. “Moving Away from Accuracy.” *Alif*, no. 22, 2002, pp. 198-207.
3. Aboulela, Leila. *The Translator*. Polygon, 1999.
4. Ashcroft, Bill et al. *Postcolonial Studies: The Key Concepts*. 3rd ed., Routledge, 2013.
5. Farahani, Fatah. “Sexing Diaspora: Negotiating Sexuality in a Shifting Cultural Landscape”. *Muslim Diaspora in the West: Negotiating Gender Home and Belonging*, edited by Haideh Moghissi & Halleh Ghorashi. Ashgate, 2010, pp. 105-121.
6. Hall, Stuart. “New Ethnicities”. *The Post-Colonial Studies Reader*, edited by Bill Ashcroft et al. Routledge, 1995, pp. 223-227.
7. Ogungbesan, Kolawole. “The Cape Gooseberry Also Grows in Botswana : Alienation and Commitment in the Writings of Bessie Head.” *Présence Africaine*, no. 109, 1979, pp. 92–106.
8. Valluvan, Sivamohan. “Conviviality and Multiculture.” *YOUNG*, vol. 24, no. 3, 2016, pp. 204-221.

Qəniyeva İradə **Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti**

THE FORMS OF EXPRESSION OF THE NOTION OF SPACE IN THE AZERBAIJANI AND ENGLISH LITERARY TEXTS

Key words: *literary text, space, style, comparative analysis, languages*

Açar sözlər: *bədiî mətn, məkan, üslub, müqayisəli təhlil, dillər*

Ключевые слова: *художественный текст, пространство, стиль, сравнительный анализ, языки*

Place names used in literary texts convey the written information, influence the content of the text and indicate the location. The functions of such toponyms are not only to name a place, but also to affect the the information or message conveyed in a piece of writing. As it is pointed by the researchers [1; 2; 3; 4; 5], personal and place names take part in the creation of literary characters, formation of the location and time of the events, revealing the main idea of the text.

Place names used in literary texts have been classified into two groups in most of the Azerbaijani and English works devoted to poetic onomastics so far. These concepts are reality and fiction. Besides these concepts, in literary texts the indefinite expression of the space is also used to indicate the location. The forms of expression of the notion of space in literary texts can be classified into three types: 1) by means real toponyms, 2) by means of fictitious toponyms, 3) by means of the words and word combinations denoting indefinite places.

1) The English and Azerbaijani literature is rich with real toponyms that have certain stylistic effects. In literature real place names are used to describe the events as being real, as the writer takes them from real life and uses them without any change. There are two kinds of real toponyms used in literary texts: a) national, b) international.

2) The Azerbaijani and English literature is also rich with fictitious toponyms that characterize the individual style of certain writers. In the Azerbaijani literature J. Mammedguluzadeh and in the English literature Th. Hardy are the writers who prefer to use fictitious place names in their works which characterize their style. Using many fictitious place names, these writers create certain stylistic effects in their literary works.

3) The indefinite expression of the space in the Azerbaijani and English literary texts are classified into three groups: a) by means of common nouns expressing a certain place, for example, *country, region, city, village, etc.* b) by means of the word combinations containing onomastic units, for example, *one of the villages of Garabagh, Dadash's village, one of the cities of England, along the Kura, along the Thames, etc.* c) by means of symbols or signs, for example, *the region K., the city B., N. Street, etc.* Writers approach the notion of space individually and depending on the aim they may describe the place of the events indefinitely.

The analysis of the investigation of the place names used in the literary texts of the languages belonging to different systems proved that the notion of space equals to infinity for a human being. To understand this infinity a human being approaches the space as something tangible and prefers to name it. That's why writers either use a real name, or create a fictitious one, or describe the place indefinitely. Such usage of place names enables to determine their stylistic features as well.

References:

1. Qurbanov, A.M. Poetik onomastika. Bakı: API, – 1988. – 40 s.
2. Калинин, В.М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, – 1999. – 408 с.
3. Магазаник, Э.Б. Ономастика или говорящие имена в литературе. Ташкент: Фан, – 1998. – 146 с.
4. Fleissner, R.F. Names, titles and characters by literary writers: XIX and XX century authors. Lewiston: Edwin Press, – 2005. – 223 p.
5. Litt, D. Names in English renaissance literature. Lewiston: Mellen Press, – 2007, – 219 p.

Şirinova İzaura *Azərbaycan Dillər Universiteti*

İNGİLİS DİLİ QLOBAL DİL KİMİ

Açar sözlər: İngilis dili, qloballaşma, linqva franka, tarixi təkamül

Key words: English language, globalization, lingua franca, historical Evolution

Ключевые слова: Английский язык, глобализация, лингва-франка, историческая эволюция

Müasir dünyamızda ingilis dili üstün qlobal dil kimi seçilir. Beynəlxalq işgüzar danışıqlardan tutmuş akademik tədqiqatlara, səyahətdən əyləncəyə qədər ingilis dili müxtəlif dil mənşəli insanlar arasında ünsiyyəti asanlaşdıran linqva franka rolunu oynayır. Bu fenomen bir gecədə baş verməyib; daha doğrusu, ingilis dilini universal ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilməsi əsrlər boyu birləşən tarixi, siyasi, iqtisadi və mədəni amillərin nəticəsidir.

Tarixən ingilis dilinin yayılmasını Britaniya İmperiyasına aid etmək olar. Böyük Britaniya İmperiyası qitələri əhatə edərək, ingilis dilini Şimali Amerika, Avstraliya, Hindistan, Afrika və Karib dənizi kimi uzaq bölgələrə yayırdı. Bu müstəmləkə irsi bu günə qədər davam edən dil izi buraxdı. Bir vaxtlar Britaniya hakimiyyəti altında olan ölkələr ingilis dilini rəsmi və ya geniş yayılmış dil kimi qəbul edərək, onun qlobal yayılmasını təmin edirdilər.

Britaniya İmperiyasının tənəzzülündən sonra ABŞ-ın fəvqəldövlət kimi yüksəlişi ingilis dilinin üstünlüyünü daha da möhkəmləndirdi. Amerika mediasının, xüsusən Hollivud filmləri, televiziya şouları və populyar musiqi vasitəsilə mədəni təsiri ingilis dilinin qlobal yayılmasına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verdi. Fərqli lüğəti, idiomları və tələffüzü ilə Amerikan İngilis dili bütün dünyada öyrənlər tərəfindən qəbul edilən dilin standart variantına çevrildi. Devid Kristalın "İngilis dili qlobal dil kimi" əsəri ingilis dilinin dünyada yayılmasında Hollivud filmləri və populyar musiqi kimi Amerika mədəni ixracatının rolunu araşdırır. Kristal iddia edir ki, Amerika İngilis dili özünün geniş təsiri ilə qlobal ün-

siyyət üçün faktiki standartda çevrilib. Eyni zamanda o, iddia edir ki, bir dil bir çox ölkənin gündəlik həyatında mühüm rol oynadıqda beynəlxalq statusa çatır; siyasətdə, ticarətdə, internetdə, xəbərlərdə və həyatın hər sahəsində istifadə olunmağa başladığıda qlobal adlandırılır [1].

Tarixi amillərlə yanaşı, ingilis dilinin üstünlük təşkil etməsi onun müxtəlif sahələrdə praktikliyi ilə də əlaqələndirilə bilər. Ticarət sahəsində ingilis dili beynəlxalq ticarət və maliyyə dili kimi xidmət edir. İstər müqavilələrin müzakirəsi, istər biznes təkliflərinin hazırlanması, istərsə də marketing kampaniyalarının aparılmasında, ingilis dilini bilmək qlobal bazarda uğur qazanmaq üçün çox vaxt vacib şərtədir. Üstəlik, mərkəzi ofisi ingilisdilli ölkələrdə yerləşən çoxmillətli korporasiyalar bütün dünyada işgüzar ünsiyyət üçün ton təyin edərək, dilin ticarətdəki rolunu daha da möhkəmləndirdilər.

Akademik mühitdə ingilis dili tədqiqat və təqaüd üçün üstünlük təşkil edən dildir. Elmi jurnalların, konfransların və akademik nəşrlərin əksəriyyəti ingilis dilindədir ki, bu da öz növbəsində, öz işlərini yaymaq və sərhədlər boyu əməkdaşlıq etmək istəyən tədqiqatçılar üçün dilbilməni məcburi edir. Nəticə etibarilə, ingilis dilini bilmək bir çox sahələrdə akademik və peşəkar yüksəliş üçün ilkin şərtə çevrilmişdir. Devid Qraddolun "English Next: Why Global English May Mean the End of the 'A English as a Language'" adlı tədqiqat işi ali təhsildə ingilis dilinin hegemonluğunu araşdırır. O, qeyd edir ki, akademik nəşriyyatda və diskursda ingilis dilinin üstünlüyü bərabərsizliklərə gətirib çıxarır və qeyri-ana dili ingiliscə danışanlara mənfi təsir göstərir [2].

İngilis dilinin qlobal dil kimi statusu texnologiya və internet sahəsində də aydın görünür. İnternetin və sosial medianın yüksəlişi ilə ingilis dili kiberməkanın əsas dilinə çevrilib. Veb saytlar, proqram interfeysləri və rəqəmsal məzmun əsasən ingilis dilindədir və bütün dünyada istifadəçilərin onlayn təcrübələrini formalaşdırır. Rəqəmsal əlaqə genişlənməyə davam etdikcə, ingilis dili mədəniyyətlər arasında körpü olan və qlobal ünsiyyəti asanlaşdıran dil olaraq qalır.

Danılmaz qlobal üstünlüyünə baxmayaraq, ingilis dilinin yayılması mübahisəsiz keçmədi. Tənqidçilər ingilis dilinin hegemonluğunun digər dilləri marginallaşdırdığını və linqvistik imperalizmi davam etdirdiyini iddia edirlər. Onlar iddia edirlər ki, getdikcə anqlosentrik dünyada mədəni homogenləşmə və linqvistik müxtəlifliyin aşınması ilə bağlı narahatlıqlar artır. Yerli dillərin qorunub saxlanması və təbliği səyləri mədəni irsin qorunması və multikultural cəmiyyətdə inklüzivliyin təşviq edilməsi üçün vacibdir. İngilis dilinin mədəni hegemonluğu və onun linqvistik müxtəlifliyə təsiri Jan Blommaertin "Qloballaşmanın sosiolinqvistikası" əsərində araşdırılır. Blommaert ingilis dilinin yerli dillərə və mədəniyyətlərə homogenləşdirici təsirini tənqid edir, linqvistik plüralizmi və anqlosentrik dominantlığa qarşı kütləvi müqaviməti müdafiə edir [4].

Bu narahatlıqlara cavab olaraq, ikidilli təhsil, tərcümə proqramları və çoxdilliliyin təşviqi kimi təşəbbüslər böyük rəğbət qazanmışdır. İngilis dilinin qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi əhəmiyyətini dərk etməklə yanaşı, bu səylər dil müxtəlifliyinin dəyərini dəstəkləməyə və qlobal söhbətdə bütün səslərin eşidilməsini təmin etməyə çalışır.

Nəticə etibarilə, ingilis dili danılmaz olaraq 21-ci əsrin qlobal dili kimi ortaya çıxdı, sərhədləri aşan və müxtəlif dil mənşəli insanları birləşdirdi. Onun ticarətdə, akademik mühitdə, texnologiyada və populyar mədəniyyətdə geniş istifadəsi onun beynəlxalq ünsiyyət və əməkdaşlıq vasitəsi kimi əhəmiyyətini vurğulayır. Bununla belə, ingilis dili qlobal cəmiyyətimizi formalaşdırmağa davam etdiyi üçün onun faydalılığını qəbul etmək və bütün dünyada dil müxtəlifliyinin zənginliyini qorumaq arasında tarazlığı saxlamaq da vacibdir. Yalnız bütün dillərə qarşılıqlı anlaşma və hörməti gücləndirməklə, biz bəşəriyyəti bir-birinə bağlı dünyada birləşdirmək üçün ünsiyyətin gücündən həqiqətən istifadə edə bilərik.

Ədəbiyyat:

1. David Crystal. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2003, 192 p.
2. David Graddol. English Next: Why Global English May Mean the End of 'English as a Foreign Language'. The British Council, 2006, 128 p.
3. McCrum, William Cran, and Robert MacNeil. The Story of English Viking. Penguin, 1986, 496 p.
4. Jan Blommaert. The Sociolinguistics of Globalization . Cambridge University Press, 2010, 256 p.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA TOPONİMLƏRİN LİNGVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: lingvistik, coğrafi adlar, Kuturologiya

Key words: linguistic, geographical names, Coutureology

Ключевые слова: лингвистический, географические названия, Кутурология

Hər bir dil müəyyən bir qrup insanları tərənnüm edir. Fərqli bir dil ilə ünsiyyət qurduğumuz zaman, bu dilin mədəniyyət ilə də əlaqədə olduğumuz deməkdir. Bir insanın mədəniyyətini onun dilinə birbaşa nüfuz etmədən anlamaq olmur. Yeni bir dil öyrənərkən təkcə bu dilin əlifbasını, söz birləşmələrini və qrammatikasını öyrənmək deyil, həm də bu cəmiyyətin adət-ənənəsi, davranışları barəsində öyrənmək lazımdır. Bir dili öyrənərkən və yaxud öyrədərkən dilin mədəniyyətə nüfuz etməsi önəmlidir. Dil və mədəniyyət haqqında danışılan zaman belə bir ifadə mövcuddur: mədəniyyət dildir və dil isə mədəniyyətdir. Hər ikisinin homoloji olmasına baxmayaraq, çox da sadə olmayan əlaqələri vardır. Mədəniyyət və dil bir yerdə inkişaf etdikcə bir-birinə təsir göstərdi. Bu baxımdan Amerikalı antropoloq Alfred L. Crober mədəniyyətin yalnız nitq olduqda başlayacağını və zənginləşməsinin digərinin daha da inkişafına səbəb olduğunu söyləmişdir.

Milli mədəni və ümumbəşəri hadisələrin obyektiv qanunauyğunluqlarını, cəmiyyətin maddi və mənəvi həyatının əsas hadisələrini özündə cəmləşdirən bir elmdir. Bu elm insanların maddi, mədəni tələbatlarının formalaşdırılmasına inkişaf etdiyi başlıca şərtləri və amilləri öyrənir, mədəni dəyərlərin inkişaf etdirilməsi və gələcəyə ötürülməsini gerçəkləşdirir. Kuturologiya-sivilizasiyanı, mədəniyyəti, onun keçmişini, cəmiyyət ilə mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini və bir-birinə təsirini öyrənir, insanların öz həyatında müəyyən yerini tapmasında vacib rol oynayır. Kuturologiya mədəniyyəti, onun tarixini və insana olan münasibətini, insanın ona və ya əksinə təsirini öyrənir. Bir çox dünyəvi elmlərin yanında fəlsəfə, tarix, etnoqrafiya, sosiologiya, arxeologiya, etika və s. kuturologiyanın cəmlənməsi bu elmlərə də təsir göstərmiş və müxtəlif dövrlərdə istifadə edilmişdir.

Yer adlarının cəmi toponomiya sözü ilə işarə edilir və coğrafi adları araşdırən şəxsə toponomist deyilir. Toponimiya onomastikanın bir qolu olub dilçiliyin xüsusi adlarını öyrənən bölməsidir.

Əksər hallarda isə toponimlər son komponentlərlə xarakterizə edilir ki, müasir leksikada uyğunluğu olmayan, onlarla müəyyən leksik əlamət ilə birləşərək coğrafi termin yaradır. Bu komponentlər, toponimik şəkilçilər bir çox toponimlərin yaranmasında aktiv iştirak edir. Bu elementlər vasitəsilə formalaşan cəmiyyət tərəfindən oykonimlər kimi qəbul edilir.

Toponimlər dilin leksik sistemində xüsusi yer tutur. Müəyyən bir söz qrupunu təmsil edərək, eyni zamanda ayrı-ayrı sözlər üçün sintaqmatik və paradiqmatik xüsusiyyətlərə malikdirlər. Ümumiyyətlə adların nümayəndələri olaraq, xüsusi adlar üçün müəyyən edilmiş kateqoriyalara uyğundurlar, lakin bu qrupun xüsusi bir növü olaraq, bu da onların geniş mənada olsa da, yalnız dilçilik hüduqlarında araşdırılmasını qeyri-mümkün edir.

Coğrafi adlar, mənşəyi haqqında məlumatlar əsasən yazılı sənədlərdən, qədim yazılı mənbələrdən əldə edilir. Ancaq bəzi coğrafi adların ən qədim yazılı mənbələrdən əvvəl meydana gəldiyi də doğrudur.

Yazılı mənbələrdə toponim növləri ilə bu günə qədər istifadə olunan növləri arasında ciddi fərqlər var. Bu fərqləri araşdırmaq toponimin dilinin strukturundakı dəyişikliklərə diqqət yetirməyə imkan verir. Bu sözlər əslində sosial-coğrafi vahidlər kimi başa düşülür və müəyyən bir bölgədə yaşayan xalqların dilini, mənşəyini və mədəniyyətini birləşdirən sənədlərdir.

Ədəbiyyat:

1. Axundov A. Onomastik vahid. Onun mahiyyəti və dil sistemində yeri. Azərbaycan onomastikası problemləri. II, Bakı, APİ, 1988, s. 160
2. Qurbanov. A. Onomastika məktəbi. Bakı, Maarif, 1999, s. 255
3. Bağırov A. Toponim yaradıcılığında fitonimlərin rolu. Onomastika. Elmi onomastik jurnal. Bakı, №1 ADPU nəşriyyatı, 2005, s. 81

4. Terminologiya məsələləri. AMEA Terminologiya komissiyası. Bakı, Elm, 2005, s. 122
5. İngilis antroponimlərinin formalaşması və tədqiqi. AMEA- nın Folklor İnstitutu, elmi axtarışlar. № 5, 2009, s. 105

Cəfərova Kəmalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ SİNTAKTİK İNTERFERENSIYA KOQNİTİV DİLÇİLİK MÜSTƏVİSİNDƏ

Açar sözlər: *interferensiya, sintaktik interferensiya, dil normaları, koqnitiv dilçilik*

Keywords: *interference, syntactic interference, language norms, cognitive linguistics*

Ключевые слова: *интерференция, синтаксическая интерференция, языковые нормы, когнитивная лингвистика*

Dil təmasları və ikidillilik problemi, interferensiyanın səbəbləri onilliklərdir ki, alimləri məşğul edir. Dilçilər ikidillilikdə dillər arasında qarşılıqlı əlaqə nümunələrini, ikidilli nitqdə linqvistik vahidlərin işinin xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə və bütün səviyyələrdə dil interferensiyasının səbəblərini və növlərini öyrənməyə çalışırlar. Bu sahədə artıq çox işlər görülüb və bununla belə etiraf etməliyə ki, həm bir sistem kimi dil səviyyəsində interferensiyanın təzahürünün dərin mexanizmləri, həm də bu mexanizmlərin meydana çıxmasının koqnitiv səbəbləri hələ də açılmayıb. Belə görünür ki, ikidilli şəraitdə dil sistemlərinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranan ana dilinin koqnisiyasının təsiri altında dil normalından kənara çıxmalar kimi başa düşülən interferensiyanın aşağıdakı tərifinə əsas götürülə bilər:

İnterferensiya - dil normalarından yayınma, ikidillilərin nitqində bu və ya digər dildə ünsiyyət qaydalarının pozulması, təmasda olan dillərin qarşılıqlı əlaqəsi başa düşülür [1, s. 76].

Mentalitet, ensiklopedik bilik, linqvistik bilik, dil qabiliyyəti şəklində xarici hala gətirilən idrakların interferensiya təsiri, xarici dil öyrənmək böyüklərdə yaranan çətinliklərin səbəbini dərk etməyə və eyni çətinliklərin uşaq tərəfindən niyə daha asan aradan qaldırıldığını anlamağa yönəlmişdir. Uşaq üçün dil öyrənmək və dünyanı dərk etmək bir-biri ilə əlaqəli proseslərdir. Yetkin insan dünya haqqında ona doğma və artıq qazanılmış dildə təqdim edildiyi formada biliyə malikdir. Xarici dili öyrənmək və onu kifayət qədər yüksək səviyyədə mənimsəmək üçün çox böyük intellekt tələb olunur. Başqa sözlə, yeni bir dil öyrənmək üçün yeni bir dünyaya daxil olmaq lazımdır.

Dilçilikdə interferensiya probleminə sosiolinqvistikada (dil təmasları nəzəriyyəsində, çoxdillilik və diglossiyada), psixolinqvistikada (ikidillilərin nitq fəaliyyətinin linqvistik və psixoloji aspektlərini nəzərdən keçirərək) böyük diqqət yetirilir. Psixolinqvistika sahəsində biliklər, nitqin mətn səviyyəsində öyrənilməsi bu problemə daxildən baxmağa və interferensiya edən sistemin prosodik modelini modelləşdirməyə imkan verir. Ümumi mənada dil modelləri sistemi, müəyyən bir dildə sistemi olaraq təyin olunan "dil sistemi" anlayışı, ana dilində danışanlar tərəfindən seçilmiş və nitqdə təsbit edilmiş sistemin ən sabit, ənənəvi elementlərinin məcmusu olaraq "dil norması" anlayışını özündə cəmləşdirir. Buradan belə çıxır ki, ikidillinin nitqində eyni tələffüz hadisələri toplusu olmalıdır. Bununla belə, ana dilinin prosodik sisteminin interferensiya təsiri koqnitiv amillər ilə yanaşı, ikidilli üçün ikinci dili əksətsiz mənimsəməkdə maneə olur.

Eyni zamanda interferensiya hadisəsinə dilin müxtəlif səviyyələrində də rast gəlinir: fonetik, leksik, sintaktik və s. V.V.Alimovun şərhinə uyğun olaraq, sintaktik səviyyədə interferensiya ikidillilərin nitqində söz birləşmələrinin və cümlələrin formalaşması normalarından və sintaktik vahidlərin istifadəsindən yayınmada özünü göstərən dillərin qarşılıqlı əlaqəsi kimi müəyyən edilir. Vurğulamaq vacibdir ki, interferensiya hadisəsi təkcə dilin normalarının pozulması, yəni sintaktik qrammatik səhvlər deyil, həm də dilin istifadəsində müəyyən normalara riayət edilməməsini də nəzərdə tutur. Sintaktik səviyyədə interferensiyaya misal olaraq, ifadənin qurulmasında, onun elementlərinin sıralanmasında və danışanın ana dilinin təsirindən yaranan hər hansı bir səhvləri misal göstərmək olar. Məsələn, Azərbaycan dilində danışanların ingilis dilində nitqində müəyyən bir məşğuliyyət haqqında məlumat vermək üçün

adətən nominal konstruksiya əvəzinə fel konstruksiyasından istifadə olunur: Məsələn, *Marry is an early riser; Tom is a bad smoker; We are cuddly sleepers* əvəzinə müvafiq olaraq *Marry gets up early; Tom smokes a lot; We like to cuddle while sleeping* konstruksiyalarından istifadə edirlər.

Düzdür hər iki halda dilin faktiki norması və sistemi pozulmadığı üçün qrammatik xətdən danışmaq olmaz, lakin bu halda danışanın nitqi daha az autentikdir.

Növündən asılı olmayaraq, sintaksisin tədrisinə koqnitiv yanaşma, sintaktik interferensiyanın aradan qaldırılması üzərində daha səmərəli işləməyə imkan verir. Bu yanaşmanın mahiyyəti, sintaktik vahidləri konseptual məzmun baxımından nəzərdən keçirməkdən və ana dilində danışan şəxsin şüurunda bu vahidlərlə bərkimiş tipik fikirlərdən ibarətdir. Belə bir yanaşmada, sintaksisin tədrisi, öyrənilən dilin sintaktik quruluşu və ana dilinin strukturundakı fərqlərin mənimsənilməsində deyil, öyrənilən dilin sadə cümlələrinin modellərində təsbit olunmuş və reallığın fraqmentlərini təsvir etmək üçün sxem kimi çıxış edən xarici dilin propositional modellərinin mənimsənilməsindən ibarətdir [2, s.14].

Dil daşıyıcısının şüurunda, güman edildiyi kimi, sintaktik modellər və onların funksiyaları haqqında məlumat terminoloji təsvir şəklində deyil, sadə universal anlayışlar toplusu kimi təqdim olunur. Onların məzmunu dili öyrənənlər üçün əlçatan formada - adi dil vahidlərinin köməyi ilə təqdim edilə bilər.

Sintaktik modellərin təsviri və onların məzmunu müəyyən prinsiplərə əsaslanır və obyektiv təcrübənin əsas situasiyalarını təmsil edən modellər doğma dilin köməyi ilə təsvir olunur. İnsan fəaliyyətinin konkret situasiyalarının konseptuallaşdırılması nəticəsində yaranmış müxtəlif fraqmentlər (abstrakt, təcrübə), propositional sxemlər, konseptual metafora mexanizmi vasitəsilə və sadə cümlənin əsas modelindən ibarət sistemin köməyi ilə real və ya xəyali gerçəkliyin istənilən fraqmenti haqqında (sadə olsa da) mülahizə yürütməyə imkan verir [3, s.37]. Bu faktın dərk edilməsi tələbələrə xarici dildə danışmaq qorxusunu xeyli dərəcədə aradan qaldırır. Digər tərəfdən, reallığın yeni vəziyyətini bildirmək üçün modellərdən istifadə prosesində interferensiya qaçılmazdır. Bu, dünyanın sintaktik təsvirindəki fərqləri nəzərə almadan, doğma dildə belə bir vəziyyəti əks etdirmək, istifadə olunan situasiyanı təyin etmək, doğma dil mədəniyyətinə xas olan dünyanın konseptuallaşdırılmasının metaforik modelini tətbiq edilməsinə bir cəhətdir. İnterferensiyanın qarşısını almaq üçün, əlbəttə ki, dillərarası (mədəniyyətlərarası) fərqləri öyrənmək lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. Алимов, В.В. Языковая интерференция при переводе: теория и практика // Лингвистика и межкультурная коммуникация. - М.: изд. МГУ, «Вестник МГУ», №19, 2011. - с. 76-84.
2. Абрамов В.Е. Произносительные особенности современного американского варианта английского языка и обучение произношению в условиях билингвизма // Просодические аспекты билингвизма. Иваново, 1992.- с.14-19.
3. Кузьмина, С.Е. О понятии языковой интерференции // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики: межвуз. сборник научных трудов. Вып. X. Владикавказ, 2008. - с. 36-38.

Ksenija Aykut
University of Belgrade

ON THE SERBIAN-AZERBAIJANI RELATIONS AND LEARNING OF AZERBAIJANI LANGUAGE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Keywords: *Serbian-Azerbaijani relations, Serbian language, Azerbaijani language*

Açar sözlər: *Serb-Azərbaycan əlaqələri, Serb dili, Azərbaycan dili*

Ключевые слова: *Сербско-Азербайджанские отношения, Сербский язык, Азербайджанский язык*

I am especially pleased to be invited to this important scientific meeting organized by the Azerbaijan University of Languages in honor of the 101st anniversary of Heydar Aliyev's birth.

As someone who comes from Serbia, I would like to say a few words about successful cooperation and projects that have been implemented between Serbia and Azerbaijan.

The opening of the Azerbaijani Cultural Center in Belgrade in June 2010 was a very significant event for all philologists.

In 2011, with the help of the Azerbaijani Government, Belgrade's Tašmajdan Park was renovated and decorated. On that occasion, the sculptures of the leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, and the important Serbian writer, Milorad Pavić, were placed in the park.

In 2011, also with the help of the Azerbaijani Government, a monument to the great Azerbaijani composer, Uzeyir Hadjibeyli, was erected in Novi Sad as a symbol of friendship between the Azerbaijani and Serbian people.

With the help of the President of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, and the Government of Azerbaijan, in the period from 2011 to 2012, the repair and restoration of the Bajrakli Mosque in Belgrade was carried out, as well as the renovation of the "Sveta Petka" Church in Novi Sad and the Cultural Center in Novi Pazar.

The President of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, was awarded the "Honorary Friend of the Balkans" international award by the "Ana and Vlade Divac" foundation for his special merits and contributions to the development of relations between Azerbaijan and Serbia, as well as to the multilateral rapprochement of all Balkan countries and their peoples.

During the official visit of the President of Serbia, Tomislav Nikolić, to Azerbaijan from February 7 to 9, 2013, a monument to the renowned Serbian scientist, Nikola Tesla, was ceremonially unveiled.

In March 2015, the President of the Republic of Serbia, Tomislav Nikolić, awarded the Sretenje Medal to Mrs. Mehriban Aliyev, president of the Haydar Aliyev Foundation, "for special services to the Republic of Serbia and its citizens in the fields of public, cultural and humanitarian activities."

In 2015, the President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, addressed the Belgrade City Assembly with a request to name a street in Belgrade in honor of the most valuable Azerbaijani poet, Bakhtiyar Vahabzade. Accordingly, the Assembly of the City of Belgrade decided at its session on June 23, 2015 that the area from Crnotravska Street to the intersection of Borska and Pera Velimirović Streets will bear the name of this great poet.

In 2013, the Association of Youth and Student Organizations of Azerbaijan (ATGTI) and the Student Conference of Serbian Universities (SKONUS) signed a cooperation agreement, which enabled five students from Azerbaijan and five students from Serbia to attend a study program at some of the most prestigious scientific centers. The students were given the opportunity to learn and explore the language and culture of both Serbia and Azerbaijan. In 2018, at the direct initiative of the rector of the University of Languages of Azerbaijan, Professor Kamal Abdullah and the Embassy of the Republic of Azerbaijan, the Center for Azerbaijani Language and Culture was opened at the Faculty of Philology in Belgrade. On October 18, 2019, the University of Belgrade started officially teaching the Azerbaijani language at the Faculty of Philology.

The most significant indicator of friendly relations between the two countries is the teaching of the national languages of both countries in various educational centers.

On May 22, 2018, at the initiative of the Azerbaijan Language University (ASU) and the Embassy of the Republic of Serbia, the Center for Serbian Language and Culture was opened.

The Center for Serbian Language and Culture was opened by the President of Serbia, Aleksandar Vučić, and the rector of the Azerbaijan Language University (ASU), Kamal Abdullah.

Both Azerbaijani and Serbian centers have libraries that represent history, culture and literature of the two friendly countries.

Language teaching is carried out successfully. At the Faculty of Philology in Belgrade, the Azerbaijani language is taught as an elective subject and lasts two years. The number of students who choose Azerbaijani language is increasing.

In the last two years, there have been minor reorganizational changes at the Faculty of Philology in Belgrade. The Azerbaijani language was assigned to the Turkology department where, according to scientific and linguistic criteria, it naturally belongs, and is taught with the support of the Turkish language professor.

In cooperation with the Embassy of Azerbaijan, the Azerbaijani language lecturer, Dr. Gunel Babanlı, very successfully organizes various cultural and literary programs within the language center.

She successfully engages students, colleagues and artists to promote Azerbaijani culture and language. We teachers, like all colleagues from Turkology, give our full support to these activities. We hope that our cooperation will continue in an even more successful way for many years to come.

Nəsirova Lamiyə
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

FİLOSOF-ŞAİR MARAĞALI ƏVHƏDİNİN “CAMİ-CƏM” POEMASINDA BƏŞƏRİ MÖVZULARIN ƏKSI

Açar sözlər: Marağalı Əvhədi, bədii irs, “Cami-cəm”, poema

Key words: Maragali Avkhadi, artistic heritage, “Jami-jam”, poem

Ключевые слова: Маррағали Авхади, художественное наследие, «Джами-джам», поэма

Ziddiyyətli orta əsrlər dövründə yaşayıb-yaradan, dərin ensiklopedik biliyə malik olan filosof-şair Marağalı Əvhədi elmi, didaktik və siyasi görüşlərini əks etdirən əsərləri ilə intibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutur. “Safi” təxəllüsü ilə yazdığı, bəşəri hisslərlə zəngin 15 min beyt həcmində lirik şeirlər divanı, “Məntiqül-üşşaq” (“Aşıqların məntiqi”), “Dəhnamə” və ensiklopedik səciyyə daşıyan “Cami-cəm” irfani-fəlsəfi poeması şairin çoxillik yaradıcılığının və yüksək sənətkarlığının məhsuludur. Məzmun və formasına görə rəngarəng olan bədii irsi rübai, qəsidə, qəzəl, tərəcibənd, məsnəvi kimi qiymətli poetik nümunələrlə zəngindir. Xacə Hafiz Şirazi Əvhədinin “Piri-təriqət”, Sədi Şirazi isə özünə ustad saymışdır. Seyid İmadəddin Nəsimi Marağalı Əvhədinin “Çist” (“Nədir”) rədifli qəzəlinə nəzirə yazmışdır [1, s.15]. Bir çox şairlərin özünə təriqət ustası hesab etdiyi M.Əvhədinin yaradıcılığına nəzər saldıqda dövrün ictimai həyatında rol oynayan dini-fəlsəfi cərəyanların təsirini görmək mümkündür. O, İran şairi Şeyx Əbuhamid Əvhəd-əd-din Kirmaninin sufi təriqətini qəbul edərək onu özünə mürşid seçmişdir. XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycanın şeir sənətində geniş yayılmış sufi ideya və meylləri təbii olaraq M.Əvhədi yaradıcılığında təzahür edir. Filosof-alim əsərlərində sufilik fəlsəfəsinə əsaslanmış, irfan məktəbi və sufiliyin rəmzlərindən bəhs etmişdir. Şairin yaradıcılığında sufizm real vəziyyətdə ictimai-siyasi həyatdakı ədalətsizliklərə qarşı bir etiraz forması olmuşdur. Orta əsrlərdə Azərbaycanda yayılmış sufizm mürəkkəb bir təlim kimi qiymətləndirilir və dini-mistik görüşlərin ifadəsi kimi qəbul olunurdu. “İnkərolunmaz həqiqətdir ki, M.Əvhədi sufizmə meyl edən şairlərdən olmuşdur. Onun poemasında sufizm təlimi ilə bağlı fikirlər çoxdur. İkinci fəslin ikinci hissəsində bu cəhət daha çox hiss olunur. “Mürşid və rəhbər haqqında”, “Şeyx və müridin sifətləri haqqında”, “Tövbə haqqında”, “Xirqə vermək qaydası”, “Xəlvətin mənası” və s. bəhlərdə sufizmin ən mühüm müddəaları əks olunmuşdur”.

Orta əsrlər (XIII-XIV əsrlər) farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndəsi olan M.Əvhədinin şah əsəri fəlsəfi əsasa və didaktik məzmunla malik “Cami-cəm” poeması onun çoxşaxəli dünyagörüşünün təzahürüdür. Şair 60 illik həyat təcrübəsindən ən yüksək səviyyədə bəhrələnməklə 9142 misradan ibarət “Cami-cəm” poemasını qələmə almışdır. Şair elmi axtarışlarının toplusu olan poemanı 1333-cü ildə qələmə almış və dövrünün maarifpərvər vəziri Xacə Qiyasəddin Məhəmməd ibn Rəşidə həsr etmişdir. Ensiklopedik məzmun daşıyan “Cami-cəm” poeması klassik Azərbaycan ədəbiyyatı tədqiqatçısı, ədəbiyyatşünas Qulamhüseyn Beqdeli və X.Yusifli tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir [2].

Əsərin müqəddiməsi və hər üç fəslə filosofun dərin biliyi və həyat haqqında düşüncələri ilə zəngindir. Poemaya cəlb edilən məsələləri bütün incəliklərinə qədər düşünən şair dünyəvi mövzuları böyük həssaslıqla təhlil etmişdir. Qətran Təbrizi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi kimi dahi mütəfəkkirlərin M.Əvhədi yaradıcılığına böyük təsiri olmuş, bu meyil poemada bəşəri mövzuları ön plana çıxarmışdır. Əsərin müqəddiməsində dərin məsələlərə toxunan şair öz vəziyyəti haqqında məlumat verərkən yüksək təvazökarlıqla sələflərindən bəhrələndiyini dilə gətirmişdir:

“Dünyanın sirrini bilən zamandan,

Məğrurluq etmədim mən heç bir zaman.

*Peşə künc-bucaqda olub dolanmaq,
Qəribə bir haldır bu, düzü, ancaq.
Qədrin Səha derkən Aya cahanda,
Zöhrətək ulduza nə deyər onda?!
Günəş gözlərinə gəlməyən adam,
Coşsa Utaridə, haqlıdır tamam.
Mənzilim Məkkəydi, yerim mübarək,
Qismətim “əmmə”ydi, bir də “təbarək” [3, s.34].*

Poemanın adı rəvayətə bağlı olaraq İran şahı və ya “Avesta” qəhrəmanı kimi qələmə verilən Cəmşid şah və onun camı ilə əlaqələndirilmişdir. Əfsanəyə görə, Cəmşid şahın camı hər şeyi əks etdirmişdir. Müəllif əsəri “Cami-cəm” adlandıraraq sözügedən bənzətməni nəzərdə tutmuş və bu vasitə ilə öz zəngin bilik xəzinəsini ortaya çıxarmışdır. “*Əvhədinin poeması həm qoyulan məsələlərin çoxluğu, həm də onları əks etdirmə metodunun orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir. Əvhədi əksər hallarda elə məsələlərə toxunur ki, biz onları başqa sənətkarlarda görmürük. Şairin maraq dairəsinin rəngarəngliyi də buna imkan vermişdir*” [4, s.235-236].

Qüdsü özünə məbəd seçən, dünya malına qul olmayan şair könül rahatlığını hər şeydən üstün tutur. Sevinc, nəşə və ilhamla həyat sürərkən bəzən də sanki gözə gələn bəxtindən, taleyin rəhmsizliyindən gileylənir. Vətəndən aralı düşən, qürbətdə özünə həmdəm tapmayan şairin qəm-qüssəsi artır. Şair İsfahanda yaşadığı zamanları həyatının qürbətdə keçən dövrü kimi təsvir etmiş, vətəndən və doğmalarından uzaq keçən illərini kədər hissi ilə yada salmışdır. Qürbət həyatı onu mənəvi cəhətdən sarsıtmış və şair bir müddət sonra İsfahanı tərk etmişdir. Ehtiyac içində yaşayan şair öz vəziyyətini poetik dillə ifadə edir:

*“Nə qədər deyirsən haralıyam mən?!
İtirmişəm, sağ-solu soruşma məndən.
Xeyli var vətəndən düşmüşəm uzaq,
Qürbətdə qəmlərə olmuşam ortağ.
Ürək od içində, nəfəs daralmış,
Canım qəm yükünün altında qalmış” [3, s.35].*

“Cami-cəm” irfani-fəlsəfi poeması M.Əvhədinin dolğun həyat təcrübəsinin, ensiklopedik biliklərinin aynası hesab olunur və əxlaqi-tərbiyəvi, didaktik məzmunu etibarilə bütün dövrlərdə öz bəşəri dəyərini qoruyub saxlamaqdadır.

Ədəbiyyat:

1. Xəlilov, T. Orta əsr Azərbaycan mütəfəkkirlərinin şəxsiyyət tərbiyəsi haqqında fikirləri. – Naxçıvan. - Məktəb. -2019. -99 s.
2. Marağalı, Ə. Cami-cəm (Azərbaycan dilinə çev.: Q.Beqdeli, X.Yusifov). – Bakı: Azərənşr. – 1970. – 247 s.
3. Marağalı, Ə. Cami Cəm. – Bakı: Lider nəşriyyat. – 2004. - 288 s.
4. Səfərli, Ə., Yusifli X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. - Bakı: Ozan.– 1998.- 632 s.

Lətifova Əsmər
Azərbaycan Universiteti

MULTİKULTURALİZM ÇOXMİLLƏTLİ CƏMİYYƏTİN SOSİOMƏDƏNİ FENOMİ KİMİ

Açar sözlər: Multikulturalizm, toleranlıq, mədəniyyət, din, cəmiyyət

Keywords: Multiculturalism, tolerance, culture, religion, society

Ключевые слова: Мультикультурализм, толерантность, культура, религия, общество

XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlləri bəşər sivilizasiyasının tarixində böyük dəyişikliklər dövrü oldu. İnsan varlığının demək olar ki, bütün sahələrində dəyişikliklər baş verib, postmodern mədəniyyətə keçid baş verdi. Nəticədə cəmiyyət total qloballaşma dövrünə qədəm qoydu.

Bu gün isə öz növbəsində mədəni müxtəliflik problemi də çox vaxt çətin problemlər yaradır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının (UNDP) hesabatında da qeyd olunur ki, təxminən bir milyard insan, yəni, Yer kürəsinin hər yeddinci sakini müxtəlif əsaslarla (etnik, irqi, dini, mədəni və s.) müəyyən formada qurbana çevrilən qrupa aid edilir.

Bir çox filosoflar, politoloqlar, hüquqşünaslar multikulturalizmi multikultural ölkələrdə gərginliyin aradan qaldırılması yollarından biri və demokratikləşmə prosesinin intensivləşdirilməsi variantlarından biri hesab edirlər ki, bu da “təkcə mədəni müxtəlifliyə tolerantlıq kimi deyil, həm də irqi, dini və mədəni qrupların hüquqlarına dair qanunvericilikdə tanınma tələbi kimi başa düşülür” [5].

Multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin və etnik qrupların bir cəmiyyət daxilində dinc yanaşı yaşamasını təmin edən ictimai həyatın bir hadisəsidir. Bu fenomen həm mədəni, həm də siyasi həyatda özünü göstərməyə başladığı üçün dövrümüzün də qaçılmaz hadisəsinə çevrilmişdir.

İlk dəfə olaraq multikulturalizm yalnız XX əsrin 60-cı illərində müzakirə edilmişdir. 1982-ci ildə Kanada Hüquq və Azadlıqlar Xartiyasının qəbul edilməsi ilə multikulturalizm konstitusiya normasına çevrildi və ondan sonra “ölkədə mövcud olan müxtəlif mədəniyyətlərin tanınmasını və qarşılıqlı hörmətini təşviq etmək, habelə onların özlərini ifadə etmələrinə və cəmiyyətdə açıq fəaliyyət göstərmələrinə zəmin yaratmaq üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi qanunlar qəbul edildi” [3, 18].

“Multikulturalizm” termini 1980-ci illərin sonlarında elmi dövriyyəyə daxil olmuşdur. Bu, əhalinin əksəriyyətinin azlıqlara hörmətli münasibəti, müxtəlif mədəni ənənələrin eyni statusu, fərdin öz şəxsiyyətini seçmək hüququ demək idi. Multikultural cəmiyyətdə insan başqa mədəniyyətlərin təsirinə baxmayaraq, öz şəxsiyyətini saxlayır. Mədəniyyətin sosial əhəmiyyətli komponentlərinin (idrak, normativ-dəyər, qiymətləndirici, davranış və s.) təhlili göstərir ki, hər bir fərd bir neçə mədəniyyətə mənsub ola bilər, azlıqların nümayəndələri özlərinin məcmusunu qismən də olsa qoruyub saxlamaqla cəmiyyətə tam inteqrasiya edə bilərlər. Çünki hər bir fərd öz etnik-mədəni, mental, dəyər və digər spesifik milli müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir.

Multikulturalizm öz spesifik kimliyini təkrar istehsal etmək istəyən və prinsipə, bir neçə görkəmli mədəni qrupun vahid siyasi cəmiyyətdə birgə yaşaması deməkdir. Belə tərif deskriptiv (təsviri) xarakter daşıyır. Bu mənada müasir ölkələrin əksəriyyəti multikulturaldır. Etnomədəni və lingvistik müxtəlifliyin mövcudluğu cəmiyyətin bütövlükdə multikultural olduğunun tanınması üçün hələ əsas ola bilməz. Bunun üçün multikulturalizmin təsviri əlamətləri ilə yanaşı, normativ əlamətlərinin də olması zəruridir. Normativ cəhət dövlətin etnik, irqi mənşəyindən, dinindən, dilindən və sairələrindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlarının hüquqlarına, ləyaqətinə və rifahına qayğısıdır. Normativ yanaşmalara görə, müasir cəmiyyətlər üçün müxtəlif mədəniyyət qruplarının maddi və mənəvi çiçəklənməsinin, habelə onların şəxsiyyətinə hörmətin təşviqi əsaslı və zəruridir. Deməli, multikulturalizm mədəni təcrübənin ifadə azadlığına, mədəni müxtəlifliyin tanınmasına yönəlmiş mədəni heterojen cəmiyyətin dövləti, prosesləri, baxışları, siyasətidir; mədəni, siyasi, ideoloji, dini plüralizm, azlıqların hüquqlarının həm ictimai, həm də dövlət səviyyəsində tanınmasıdır [1].

ABŞ-da multikulturalizmin ən nüfuzlu nəzəriyyəçilərindən biri U.Kimlikdir. Onun ideyaları “Liberal Cəmiyyət” əsərində öz əksini tapmışdır. V.Kimlikin multikultural vətəndaşlıq nəzəriyyəsinin mərkəzi ideyası belədir: “fərdlər arasında sosial nemətlərin qeyri-bərabər paylarının olması, əgər fərdlər bu bərabərsizliklərə layiqdirlərsə, yəni bu bərabərsizliklər və fərdi hərəkətlər seçimin nəticəsidirsə, ədalətli hesab olunur.”[2].

Son illərdə multikulturalizm məsələlərinə getdikcə daha çox diqqət yetirilir, bu fenomenlə bağlı böyük həcmdə tədqiqatlar aparılır. “Multikulturalizm” anlayışı, onun yaranma və təkamül tarixi, müasir multikultural, parçalanmış cəmiyyətlərdə müsbət və mənfi təzahürləri xeyli sayda elmi araşdırmalarda nəzərdən keçirilir. Hərtərəfli qloballaşmanın ümumi fenomeni altında birləşən multikultural plüralizm, multikultural cəmiyyət, mədəniyyətlər arasında dialoq, multikulturalizmin müxtəlif sahələrdə təzahürləri ilə bağlı problemlər getdikcə aktuallaşır. Çoxlu sayda əcnəbi alimlər öz əsərlərində multikulturalizmin müxtəlif aspektləri ilə məşğul olmuşlar. Onların arasında Ç.Teylor, Y.Habermas, R.Dvorkin, T.Nagel, Karl-Otto Apel, R.Bernşteyn, N.Qlayzer, T.Geran, E.Giddens və başqalarını xüsusi göstərmək olar. Postsovet məkanında multikulturalizm probleminin ilk elmi tədqiqatlarından biri V.Tişkovun, A.İ.Kuropyatnikin tədqiqatları olmuş, sonralar multikulturalizmin müxtəlif aspektlərinə dair müxtəlif məqalələr, monoqrafiyalar, tədqiqat işləri dərc edilmişdir.

Qloballaşma zəmanəmizin tarixi inkişafını böyük ölçüdə müəyyən edən prosesə çevrilmişdir. Qədim dövrlərdən bəri dünyanın qlobal mahiyyəti biliklərin, müasir texniki yeniliklərin, dünya dinlərinin, fəlsəfi fikirlərin geniş yayılmasında müəyyən edilmişdir. Qlobal mədəniyyətin bu cür təfsiri multikulturalizm ideyalarına, ən azından mədəni fərqliliklərin dinc yanaşı yaşaması ilə bağlı ideyalara tam uyğundur.

Qloballaşma zəmanəmizin tarixi inkişafını böyük ölçüdə müəyyən edən prosesə çevrilmişdir. Qədim dövrlərdən bəri dünyanın qlobal mahiyyəti biliklərin, müasir texniki yeniliklərin, dünya dinlərinin, fəlsəfi fikirlərin geniş yayılmasında müəyyən edilmişdir. Qlobal mədəniyyətin bu cür təfsiri multikulturalizm ideyalarına, ən azından mədəni fərqliliklərin dinc yanaşı yaşaması ilə bağlı ideyalara tam uyğundur.

Multikulturalizm siyasəti ayrı-ayrı mədəniyyətləri təmsil edən bütün milli azlıqlara, etnik və dini qruplara bərabər münasibəti təşviq edir. Bu kontekstdə müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi, daha doğrusu, onlar arasında dialoq sualı ortaya çıxır. Onilliklər ərzində dünyanın müxtəlif ölkələrində multikultural siyasətin müxtəlif formaları həyata keçirilir. Onları qısaca xarakterizə edərək, dünyanın müxtəlif bölgələrində bu fenomenin müəyyən qanunauyğunluqlarını və fərqlərini izləmək olar.

Azərbaycan multikulturalizmi modeli kifayət qədər maraqlı və orijinaldır. Azərbaycanın özünün multikultural dəyərləri var, respublikada tolerant mühit hökm sürür. Müxtəlif millətlərin və dinlərin nümayəndələri əsrlər boyu mehriban şəraitdə yaşayırlar. Ölkəmizdə nə milli, nə də dini zəmində qarşıdurma olmayıb. Burada multikultural mühitə və harmoniyaya əsaslanan güclü təməllər var. Ölkəmizdə müxtəlif xristian konfessiyalarına mənsub çoxlu sayda icmalar, sinaqoqlar və kilsələr fəaliyyət göstərir. Azərbaycan xalqı tolerantdır. Azərbaycan Prezidentinin 2016-cı ili “Multikulturalizm ili” elan etməsi də tolerantlığın və multikultural dəyərlərin Azərbaycan üçün əhəmiyyətinin sübutudur.

Qeyd edək ki, dünyada sabitliyə təhlükənin artdığı indiki şəraitdə Azərbaycanın təklif etdiyi, yüksək dəyərlərə, müxtəlif dinlərin və millətlərin nümayəndələrinə münasibətə əsaslanan multikulturalizm modeli böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dünya ölkələri üçün gözəl nümunədir.

Multikulturalizmə həm də vətəndaş cəmiyyəti nəzəriyyəsi prizmasından sosiomədəni fenomen kimi baxmaq lazımdır. Vətəndaş cəmiyyəti bəşər cəmiyyətinin ümumi inkişafında tarixi bir tipdir, o, münasibətlər sistemi (iqtisadi, sosial, dini, elmi, mənəvi, mədəni) azad şəxslərin ehtiyac və mənafehlərinin özünü ifadə etmə və həyata keçirmə sahəsidir.

Cəmiyyətin inkişafının qloballaşma mərhələsi müxtəlif mədəniyyətlərin müxtəlif dəyərlərə, ənənələrə və adətlərə malik inteqrasiyasının sosial-mədəni prosesidir. Bu vəziyyətdə multikulturalizm probleminə yanaşmalar xüsusi qeyd edilməlidir. M.V. Tlostanova qeyd edir ki, “multikulturalizm” müxtəlif adət-ənənələri və hadisələri təsvir etmək üçün istifadə olunan termdir. Buna görə də, müxtəlif bilik sahələrindən olan tədqiqatçılar multikulturalizmi öz mövqelərindən nəzərdən keçirir, öyrəndikləri mövzunu işıqlandırır və onlara öz mənalərini verirlər [4].

Bundan əlavə, bu fenomeni öyrənən nəzəriyyəçilər və praktiklər arasında bu prosesi başa düşmək üçün vahid yanaşma yoxdur. Qleyzerin fikrincə, “multikulturalizm” termini ictimai həyatın bütün aspektlərini əhatə edir və bu anlayışın birmənalı olmayan şərtlərinə səbəb olur. Tədqiqatçıların qarşısında multikulturalizmin nə demək olduğunu təsvir etmək vəzifəsi durur [6].

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, elmdə bu problem hələ də kifayət qədər nəzərdən keçirilməmişdir. R.Danakarının tezi ilə razılaşmaq yerinə düşər: mədəni, etnik, miqrasiya prosesləri konkret elmlər müstəvisindədir, lakin multikulturalizmin cəmiyyətdə inkişaf tendensiyalarının təhlili fəlsəfənin səlahiyyətidir.

Ədəbiyyat:

1. Поликарпов В.С. Лекции по культурологии / В.С. Поликарпов. – М.: Гардарика. – 1997. – 344
2. У.Кимлика. Либеральная равенство / ВИЧ Кимлика // ЛИБЕРАЛИЗМ: Антология / Сост. А. Проценко, В. Лесной. - К.: Факел, 2002. -1126 с.
3. Борисов А.А. Американские консерваторы и мультикультурализм. Работа к.и.н. - Пермь, 2000. 18с.
4. Тлостанова 2000 – Тлостанова М.В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века. М.: Наследие, 2000.
5. www.n-europe.eu

ПОНЯТИЕ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В АСПЕКТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

Ключевые слова: перевод, модель, процесс, моделирование

Acar sözlər: tərcümə, model, modelləşdirmə, proses

Key words: translation, model, proses, modeling

Принципы переводческого процесса в качестве преобразования текста с одного языка на другой предполагает наличие фоновых знаний. Переводчик в равной (или почти в равной) степени владеет как культурой, философией, относящейся к тексту оригинала, так и культурой и лингвистической базой текста перевода. Между тем, это далеко не так, и в большинстве случаев переводчик приблизительно оценивает, а именно, старается перевести те или иные непереводаемые элементы – выражения или целые категории исходного текста посредством сопоставительно-культурологического принципа. А именно, язык имеет собственные интернальные законы развития, порождаемые экстернальными условиями. Семиотическая система, сопряженная с коннотативным слоем, создает двойственную природу единиц на синтагматическом уровне, что называется *имманентной* языковой системой. (термин акад. Б.А.Серебренникова). Указанные имманентные законы в его понимании ликвидируют излишние форманты, стремясь к простоте и экономии языковых средств. Однако следует помнить, что «одно значение – одна форма» не всегда является моделью полноценного перевода в аспекте метафоризации. В данном ракурсе прежде всего необходимо определить параметры понятия «моделирование» в языковом аспекте. Возникает вопрос: что же первично - модель или ее речевое проявление и вариации. Однозначного ответа на это вопрос не имеется, хотя наблюдаются попытки установить мнение о том, что модель первична и имеет статус конструктивного элемента, используемого для создания вариативных элементов. В системе, где имеется свод правил и норм в иерархической упорядоченности мы, воспринимая новое, адаптируем в устоявшееся. Моделирование занимает важнейшую роль в повседневной и профессиональной жизни, так как начиная с применения компьютерных систем вплоть до искусственного интеллекта все вокруг можно назвать процессом моделирования, основанным на моделирующей функции сознания человека, познающего этот мир. Процесс моделирования помогает систематизировать скрытое и непонятное, найти объяснение неопознанным элементам. Широкий спектр исследований в области языкового моделирования посвящён разграничению понятий: модель познания, модель языка, модель перевода. Модель языка имеет значение «совокупности языковых объектов, свойства которых абстрагированы в качестве эталона, по параметрам которого вычисляются качественное и количественное соответствие или несоответствие единиц данному эталону» (Л.И.) Модель познания и модель перевода с нашей точки зрения являются пересекающимися понятиями, субстанционально и структурно-схожими элементами, так как процесс трансформации на другой язык непосредственно связан с мыслительным восприятием информации, определения ее инварианта. Понятие модели перевода введено французским социологом Бруно Латуром и Мишелем Каллоном. Реальный процесс перевода исследуется с помощью различных теоретических моделей, выявляющих процесс перевода с большей или меньшей степенью приближённости. Однако ситуативная и трансформационная модели перевода значительно отличающиеся друг от друга понятия. Трансформационная модель предполагает наличие микромоделей трансформаций, благодаря которым мы «выходим из положения» при отсутствии благополучных возможностей осуществления продукта перевода. Ситуативная модель перевода имеет ограниченную сферу употребления, поскольку она ориентируется конкретно на денотативное – ситуативное соответствие оригинала переводу. Это процесс описания инвариантной ситуации языка оригинала через языковые средства переводящего языка. Определяя динамическую модель перевода, мы основываемся на выделении последовательных уровней в содержании текста; адекватность перевода

определяется на основе содержательного критерия. В отличие от модели познания модель перевода - условное описание мыслительных операций, выполняя которые можно осуществить процесс перевода.

Мыслительные операции, происходящие в вербальной памяти, «сворачивают» поверхностные структуры в глубинные, учитывая смысл всего предложения. Отдельные мысли не всегда оформляются как отдельные предложения. В целях упрощения процесса анализа переводчик создаёт зеркально идентичное произведение на языке перевода, опуская ненужные элементы высказывания. Определяя параметры моделирования процесса перевода следует сделать основной вывод: одна мысль не всегда равна одному предложению, так как мысль, прежде всего – высказывание созданное в концептуально активном процессе. В данном ракурсе возникает соотношение между моделью познания и пониманием «модели перевода». Соотносительно теории Ю.Найды, «трансформационная модель почти всегда ограничена уровнем значений языковых единиц» (цит. по 2). Именно имплицитный («сгущенный») - терм. А.А.Потебни замысел высказывания эксплицируется, «расширяется» средствами языка, которым он владеет. Основная проблема заключается в определении ракурса обязательности перевода конкретных «мыслей», таких как ответы на вопросы: «что переводить», а что «не обязательно»? Следовательно, модель включает принцип перевода на уровне попытки установить «что переводить», с целью сохранить инвариантную информацию в параметрах процесса моделирования.

Литература:

1. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. М., 2001.– 424 с.
2. A Review of Exploring Semantic Structures. Eugene A.Nida, Munchen:International Library of General Linguistics, Vol. 11, 1975 - digitized 2008 , Ed. 211 pp

Həsənzadə Leyla
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

BƏDİİ TƏRCÜMƏ SƏNƏTİ VƏ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFI

Açar sözlər: ədəbiyyat, orijinaldan tərcümə, səyahət, mədəniyyət

Keywords: literature, translation from the original, travel, culture

Ключевые слова: литература, перевод с оригинала, путешествие, культура

Tarixi orta əsrlərə gedib çıxan Azərbaycan tərcümə sənəti XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində özünün yeni inkişaf və yüksəliş mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Məhz bu dövrdə Avropa ədəbiyyatı nümunələrinin dilimizə tərcümə prosesi başlamış, bədii yaradıcılığın dünyaya inteqrasiyası, Azərbaycan oxucusunun Avropa ədəbiyyatı vasitəsilə Qərb mədəniyyəti, tarixi, adət və ənənəsi ilə tanışlığı baş tutmuşdur. Alman ədəbiyyatı nümunələrinin orijinaldan tərcüməsi Azərbaycan bədii tərcümə sənətinin mühüm qollarından birini təşkil edir. Bədii tərcümə zamanı əsərlərin forma məsələsi də nəzərə alınmalıdır. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi də müxtəlif mətnləri bu baxımdan müəyyən etməklə məşğul olduğu üçün tərcümə ilə ədəbiyyat nəzəriyyəsi arasında əlaqə mövcuddur. Lakin poeziyanın tərcüməsində bəzən fərqliliklər özünü göstərir.

a) Tərcüməçi şeiri öz dilinə çevirərkən hər zaman forma məsələsində sərbəst davrana bilməz. Bəzən tərcüməçi şeirin janrını, ölçüsünü nəzərə almalı, bir janr üçün müəyyən edilmiş qaydalara dəqiqliklə əməl etməlidir [1].

b) Bədii tərcümədə mütləq qayda mümkün deyil. Tərcümədə hər hansı bir prinsipə əməl olunması, tərcümə olunan hər əsərin mətni, strukturu, ifadə etdiyi ideya mahiyyəti ilə sıx bağlıdır. Yəni bəzən bir şeirin əsas mahiyyətini, ideyasını onun janrını olduğu kimi saxlamadan da oxucuya çatdırmaq mümkündür [2].

c) Tərcüməçi əsərin orijinal dilinin sahibi olan xalqın tarixinə, məişətinə, milli adət-ənənələrinə, mədəni və mənəvi dəyərlərinə yaxından bələd olmalı, bunları mükəmməl bilməklə yanaşı, düzgün dəyərləndirməyi bacarmalı, öz ana dilinə çevirərkən təhrifə yol verməməlidir [3].

Məlumdur ki, atalar sözləri, məsəllər, müəyyən bir məna ilə bağlı eyham, ironiya, nəsihət məzmunu daşıyan nümunələrin dildə qorunması üçün tərcüməçi həmin xalqın tarixinə, adət və ənənəsinə, milli təfəkkürünə də dərinlən bələd olmalıdır [4].

Azərbaycanda alman ədəbiyyatının orijinaldan tərcümə tarixi X.Zairova tərəfindən şərti olaraq üç dövrə ayrılmışdır [5, 58]:

1. 1905-1920-ci illər.
2. 1970-1980-ci illər.
3. Müstəqillik dövrü.

Bu tədqiqat işində yuxarıdakı dövrləşdirilməyə əsaslanmış və müəyyən nəticələr əldə edilmişdir:

1905-1920-ci illərdə Avropa ədəbiyyatından edilən tərcümələr bədii ədəbiyyatımızın inkişaf etməsinə şərait yaratmışdır.

Alman-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin inkişafının əsas mərhələlərindən biri də 1970-1980-ci illər dövrüdür. Bu illəri orijinaldan tərcümə tarixinin məhsuldar dövrü də adlandırmaq olar. Məhz bu mərhələdə Z.Məmmədov, H.Arzulu, Ə.Nəcəfov, Ç.Qurbanlı, V.Hacıyev, Ə.Qubatov, Y.Savalan, Ə.Gözəlov, H.Qoca, Ş.Zaman və başqaları kimi peşəkar tərcüməçilər yetişmişdir. Bu mərhələ irihəcmli əsərlərin hissələrlə və ya ixtisarla deyil, bütövlükdə tərcümə olunması ilə xarakterizə edilir.

Azərbaycanda alman ədəbiyyatının orijinaldan tərcümə tarixinin ən parlaq dövrü ölkəmizin müstəqilliyi ilə bağlıdır. Ulu Öndər Heydər Əliyev, daha sonra Respublikanın Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən yürüdülmən müdrik siyasət həyatımızın hər bir sahəsində öz bəhrəsini verməyə başladı. Ölkədə gedən sürətli inkişaf prosesi bədii ədəbiyyat, bədii tərcümə sənəti, ədəbi əlaqələrin inkişafında da özünü göstərdi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 24 avqust tarixli “Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında” sərəncamı tərcümə sahəsindəki işin yüksəlişinə daha da təkan vermişdir.

Ədəbiyyat:

1. Кашкин И. Для читателя - современника: Статьи исследования. -М.: Сов. писатель, 1977, с. 530.
2. Швейцер А. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. - М.: Наука, 1988, с. 242.
3. Лилова А. Введение в общую теорию перевода. -М.: Высшая школа, 1985, с. 255.
4. Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. - М.: Советский писатель, 1980, с. 158.
5. Zairova X. Müstəqillik illərində Azərbaycanda alman ədəbiyyatının resepsiyası // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2021. №9, – s 272- 281.

Mədətov Fərhad ***Azərbaycan Universiteti***

İ.MUĞANNANIN “İDEAL” ROMANINDA AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: Saf ağ elmi, OdƏr dili, ün, təfəkkür elmi, ideal

Keywords: Pure white science, OdEr, voice, Thought science, ideal

Ключевые слова: Чистая белая наука, ОдEr, голос, Наука мысли, идеал

Məlum olduğu kimi, İ.Muğannanın “İdeal” romanı ən çox mübahisələrə, polemikalara səbəb olan əsərlər sırasında yer almışdır. Buna səbəb isə əsərin mürəkkəb quruluşu və postmodernist ruhda yazılmasıdır. Ədib əsərdə Akademik Marrın “Təfəkkür dili” nəzəriyyəsinə istinad edərək yazırdı ki, indiki “səs dili”ni gələcəkdə “təfəkkür dili” əvəzləyəcək [“İdeal”, 1997, s.337] Bu fikirlər romanda ona görə vurğulanır ki, oxucular əsərin daxili qatlarını açmaq üçün Marrın nəzəriyyəsiindən də yardımçı vasitə kimi istifadə etsinlər. Sual olun bilər ki, İ.Muğannanı nə vadar etmişdi ki, belə bir çətin qavranılan əsər yazaraq oxucularını çətinliyə salmışdır. İmperiya dövründə ədəbiyyatın əsas vəzifəsini- xalqa və cəmiyyətə xidmətini ön plana çəkən yazıçı öz ideyalarını belə bir formada çatdırmağı ən optimal vasitə hesab etmişdir. Dünyanı məhvərindən bir anda çıxara bilən hegemon dövlətlərin, imperialist qüvvələrin mənafeələrinin toqquşduğu bir zamanda həm türk, həm də dünya xalqlarının asudə nəfəs almasına

çalışan qeyrətli insanların fəaliyyəti “Ezop”-“İ.Muğanna” dilindən başqa necə ifadə oluna bilərdi?! Adı gözlə yox, “ağılın gözüylə” görünə bilən, parlaq gələcəyi, əks etdirən belə böyük bir sənət əsəri təbii ki, birmənalı qarşılanma bilməzdi.

Əsərin dili o qədər də müəmmalı deyil. Yeri gəldikcə, kodların açılması üçün müəyyən işarələrdən istifadə olunmuşdur: “Danışacam, düşmən eşitsin, həqiqətimizi dərk eləməsə də, azdan-çoxdan hiss eləsin, bilsin ki, zəmanə dəyişir. Varisləri yenidən ləkələmək cəhdləri bəhrə verməyəcək. “Gizlin” adlandırdığımız canavar dəstəsi də xüsusi kurs keçib (“İdeal” 1997, s.398)”.

Əsərdə azərbaycanlıların fəaliyyətinə geniş yer verilib. Onların kainata yayılması, hətta Günəşin içərisində də yaşaması qeyd olunur. OdƏr dili isə ən zəngin və kamil dil olduğu üçün onların əsas anlaşma vasitəsidir. Əsərdə tez-tez müəllif OdƏr dilinə müraciət edir. “Babamızın planetidir EyOdƏr” (“İdeal” 1997, səh.338), və yaxud –“...Savadsız qalan xalq içində elmimiz bərpa olunub insanı “Heydər “ə -EyOdƏr babamızla övladlarına bağlasın” (“İdeal” 1997, s.450), – deyər oxucunu məlumatlandırır. Bununla razılaşmayanlar istisna deyil. Yazıçı belə adamları “təhriflər” (“İdeal” 1997, s.416, 424, 440, 451) adlandırır ki, bu da “Qurani-Kərimdə” adı çəkilən “müşrikləri” xatırladır. Onlar da müəyyən zamandan sonra həqiqəti dərk etməyə başladılar.

Unutmayaq ki, ədəbiyyat obrazlı təfəkkürün məhsuludur. OdƏr-lərin kainatda, Günəşin içərisində yaşaması dedikdə biz ilk növbədə onların Yer kürəsindəki nüfuzunu, gələcəyini düşünməliyik. Günəş kimi nurlu, nəhəng bir səma cismini yaşayış məskəni seçmək digər insanların yollarına nur çilənməsi kimi də qəbul edilə bilər. Ulu öndərin Azərbaycanın gələcəyi haqqında dediyi sözlər də fikirlərimizi dəqiqləşdirir: “Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq!”

Son dövrlərdə istedadlı Azərbaycan alimi və iş adamı İqor Aşurbəylinin “Asqardiya” adlı kosmik dövlət yaratmasına start verilmişdir. Bu dövlət yerdə sülhün, təhlükəsizliyin və firavanlığın yaranması məqsədini güdür. Bu da əsərdə deyilən fikirlərlə həmahəng səslənir. Zaman ötdükcə “İdeal”da deyilən fikirlər tədricən öz təsdiqini tapır.

Zaman irəlilədikcə oxucu SafAğ elminin əhəmiyyətinin şahidi olur. Bu elmə görə insanlar dəhşətli müharibə təhlükələrindən xilas ola biləcəklər. Planetdə asayışın qorunması da bu elmlə mümkün olacaqdır: “Əllər ...silah işlətmir. OdƏr bəşəriyyəti, hətta erməni kimi quduran övladına da əl qaldırmır. Siz isə gecə-gündüz kalşnikovla oynayırsınız!” (“İdeal” 1997, s.424).

44 günlük müharibə deyilənləri təsdiqlədi. Əgər hər şey təbii axara buraxılışdı, bu müharibə böyük bir regionu əhatə edə bilərdi və milyonlarla insanların həyatına son qoysa da heç bir nəticə hasil olmazdı. Ən yaxşı halda hər iki tərəfdən yüz minlərlə insan həlak olardı (Bu gün dünyada gedən müharibələri xatırlamaq lazımdır!). Bu yalnız Ali Baş Komandanın misilsiz məharəti sayəsində istiqaməti hibrid müharibəsinə yönəltdi, Xocalı Soyqırımının qisası alınsa da, düşmənləri real və dəhşətli fəlakətlərin böyük bir hissəsindən xilas etdi. İndi onlar bu reallığı dərk etməkdədirlər. Multukultural və tolerant dəyərlərə böyük həssaslıqla yanaşan Azərbaycan xalqının bu günü əsərdə xüsusilə vurğulanmışdır.

Romanda bəzən fikirləri pərdələmək üçün ədib bəzən özünəməxsus müxtəlif söz birləşmələri yaratmış və bundan sənətkarlıq vasitəsi kimi istifadə etmişdir. Yeri gəlmişkən onu da deyək ki, K.Abdulla “Yarımqıq əlyazma” romanında belə situasiyalardan çıxmaq üçün” bu hissədə əlyazmanı oxuya bilmədik”,- deyərək vəziyyətdən çıxır. Bu ədəbi priyomlar İ.Muğannanın diqqətini o qədər cəlb etmişdi ki, qızı Sevinc Muğannaya romanı axıradək oxudaraq maraqla dinləmişdi. “Unutmağa kimsə yox” əsərini isə dinləməyə ömrü imkan vermədi.

Altmışıncı illər nəslinin yaradıcılığı dövründə İ. Hüseynovun yazdığı “Yanar ürək” əsəri xüsusi çəkiyə malik idi. Qəflətən bu əsərdən imtina etmək və onun süjeti əsasında “İdeal” əsərini yazmaq, “Muğanna” təxəllüsünü qəbul etmək və “İ.Hüseynova nifrət etmək” kimi fikirlər bəzilərinə qane etməyə bilər. Lakin yaranmış situasiyaya baxanda, Muğannanın daxili aləminə nüfuz edəndə onunla razılaşmalı olursan. Muğanna deyirdi ki, ona son dövrlərdə kainatdan ün gəlir və onun diqtəsi ilə əsərlərimi yazıram. Bəzi dini kitabların yazılmasını da ünlə əlaqələndirilib. Obrazlı şəkildə yanaşsaq bunların hamısı həqiqətdən xəbər verir. Bizə elə gəlir ki, İ.Muğanna birdən - birə xalqımızı müstəqilliyə-intibaha aparan xaruquladə qüvvəni duymuş, kəşf etmiş, Onun dahiyənə amallarını ildırım surəti ilə bədiiləşdirməyi, “tarixləşdirməyi” qarşısına məqsəd qoymuş, milli azadlıq üçün tarixi xidmətlər göstərəcək liderin amallarına şərik çıxmağa çalışanları qabaqlamaq qərarına gəlmişdir. Buna tez nail olmaq üçün isə hazır qəlib- “Yanar ürək”in süjeti ən optimal variant idi. Beləliklə, “İdeal” vaxtında (1986)

“finişə çatdı”, işıq üzü görə bildi. “Yanar ürək”dən imtınanı başqa bir assosiasiya ilə də izah etmək olar; Bir nəfər qumlu səhrada aylarla çalışaraq qızıl dənələri yığır, yükünü tamamlayır, birdən onun sevdiyi bir adamın ününü eşidir və qızılları atır. Nə üçün?! Güman etmək olar ki, ün ona daha qiymətli və nadir daş-qaşın yerini nişan vermişdi. O, qızılı atmasaydı həm qiymətli daş-qaşı qoymaq üçün qabı olmazdı, həm də vaxtında xəzinəyə çatmazdı. İti sürətlə yazıldığı üçün ədib sonralar əsərə dönə-dönə əl gəzdirməli olmuşdu.

Əsərdə digər anlaşılmazlıq Səməd Əmirinin əmisi Soltan Əmirli tərəfindən sevgilisi Gülgəzin qaçırılması, Səmədin isə çox götür-qoydan sonra əmisinə yüksək münasibətinin dəyişmədiyini görürük. Əgər biz əsərdəki surətləri adi insan kimi qiymətləndirsək, İ.Muğannanı tənqid edənlərlə bir sırada dura bilərdik. Lakin əsərdəki obrazlar ümumiləşmə süzgecindən keçdiyinə görə cəmiyyətdəki böyük bir zümrəni təmsil edir, özünəməxsus bir yükün daşıyıcısına çevrilirlər. Hər üç obraza bu rakursdan yanaşdıqda yazıçının məqsədi bəlli olur.

Soltan Əmirli bütün varlığı ilə milyonların ağına belə gətirə bilməyəcəyi ağır və məsuliyyətli bir yükü şərəflə daşıyır. İ. Muğanna onun misilsiz əməyini sözlərlə yox, təfəkkür dili ilə deməyə məcbur idi. Ona görə də elə bir psixoloji situasiya qurur ki, namuslu və dəli Səməd əmisinə haqq qazandırır. Soltan Əmirli Vətən və xalq naminə etdiyi bütün fədakarlıqları və sirlərini Səmədlə bölüşürdü. Onun daxili dünyasını Səməddən yaxşı bilən yox idi. Səmədin bağışlaması əmisini əlçatmaz bir zirvəyə qaldırır. Oxucu hiss edir ki, Soltan Əmirinin görünməyən müsbət tərəfləri saysız-hesabsızdır. Bu isə insanlarda ona qarşı böyük inam və sevgi yaradır. C.Cabbarı belə bir paraleldən o da istifadə etməyə məcbur olmuşdu. “Qız qalası” əsərində əgər ata sovet imperiyasını, qız isə AXC-ni, “Aydın” əsərində Dövlət bəy SSRİ-ni, Gültəkin Azərbaycanın maddi və mənəvi sərvətlərini, Aydın isə zavallı xalqı təmsil etməsəydi əsər nə qədər miskin görünərdi.

Digər tərəfdən, azadlığa nail olmaq böyük qurbanlar hesabına başa gəlir. Yazıçı belə bir mübaliğə ilə insanları milli azadlıq uğrunda hər cür itkilərə hazır olmağa səsləyirdi. Tarixə nəzər saldıqda bunların əyaniləşdiyinin şahidi oluruq. Bu yolda neçə-neçə analar oğullarından, Gülgəzlər öz sevgililərindən ayrı düşürdülər. Amma həmin zəfər çalmış sərkərdələrin ideallığını hamı bir nəfər kimi həmişə qəbul edib.”

X.R.Ulutürk əsəri yüksək qiymətləndirmiş, ona “Sən mənə bir silah verdin” adlı poema da həsr etmişdir. Misralar elmi-bədii təhlil təsiri bağışlayır:

Uzaqda yox, budünyada verdin mənə cənnətimi,
Kəşf elədim cahan boyda qürurumu, millətimi.
Himalaydan, Elbrusdan daha yüksək bir məmləkər
Dərk eləsə fəxr edəcək bu ünvanla bəşəriyyət. (920)
Bu kitabı dərk eləsə, düşmən dönər dostun olar.
Sənə mehri, məhəbbəti min bir dildə dsstan olar. (921)

İsa Muğanna dünyası bu tezislə yekunlaşa bilməz. Şübhəsiz ki, biz İ.Muğannanın dərin fəlsəfi qatlarını onun arzuladığı ideal cəmiyyət yarananda daha əyani və aydın dərk edə biləcəyik.

Muxtarova Mələk
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQUNUN YENİ GENDER MƏCAZLAŞMALARININ TİRAJLAŞDIRILMASINA TƏSİRİ (mizoqonist – seksist anlayışlar)

Açar sözlər: qloballaşma, multikultural dialoq, gender metaforaları, blending, allyuziya

Key words: globalization, multicultural dialogue, gender metaphors, blending, allusion.

Ключевые слова: глобализация, мультикультурный диалог, гендерные метафоры, блендинг, аллюзия.

Qloballaşma şəraitində fərqli dillərdə yaranan və geniş ictimai-siyasi rezonansa (əks-sədaya) malik olan neologizmlərin tirajlaşması daha kütləvi hal ala bilər. Əgər nəzərə alsaq ki, müasir qloballaşan dünyanın aparıcı ünsiyyət vasitəsi ingilis dilidir və eləcə də onu da nəzərə alsaq ki, məhz, ingilis-

dilli toplumlar dünyanın güc mərkəzlərinin əksəriyyətini ehtiva etməkdədir, bu zaman dünya dillərində, məhz, ingilis alınmaları sayəsində gender məcazlaşmalarının kütləviləşməsinin səbəbi tam aydın olacaqdır. Bilvasitə ingilis dilindən digər dillərə keçmiş və ya kalka edilməklə mənimsənilmiş gender məcazlaşmaları sırasında girlboss “qız-rəhbər”, chick lit “hərfi anlamda: cüce ədəbiyyatı, məcazi anlamda qadınların sevdiyi melodramatik məzmunlu, dayaz mahiyyətli ədəbiyyat”, chick noir “qadınların sevdiyi kriminal fantastika, psixoloji triller”, chick flick “qadınların sevdiyi filmlər” və s. bu kimi söz və ifadələri qeyd edə bilərik. Aşkar şəkildə göründüyü kimi, bu neologizmlərin hər birində aşkar və ya implisit şəkildə ifadə tapmış mizoqonizm (qadına nifrət, qadına qarşı təkəbbür, saymazyanalıq) çalarları öz əksini tapmışdır. Gender asimmetriyası ilə ardıcıl mübarizəyə baxmayaraq, hətta son illərdə də bu qəbildən gender məcazlaşmaları formalaşmışdır. *Prince Harry says ‘Megxit’ is a misogynistic term aimed at his wife Meghan* [7]. Bu dəyərləndirmə və onun ingilisdilli qəzet diskursundakı geniş polemikası avtomatik olaraq bu allyuzial əsaslı məcaz dil elementinin – Megxit blendinqinin həm də gender mahiyyətli neologizm olması reallığını ortaya qoymuşdur. “*Prince Harry is right – ‘Megxit’ is sexist*”. ...“*Megxit*” is *the snake of racism and sexism devouring its own tail*” [7]. Bu iqtibasda biz, mizoqonik mahiyyətli blendinqi zoomorfizm sayəsində, yəni zəhərli ilana bənzətmə əsasında şərh edildiyini də görürük. Megxit blendinqinin məhz, seksist, mizoqonik mahiyyətində israrlı olan məqalə müəllifləri bu nominasiya vahidində şahzadənin həyat yoldaşının adının yer almasını onu bütün məsuliyyətin, bütün intriqanın daşıyıcısı olmağa köklənmişdir. Bunun əksinə olaraq, şahzadə Harri isə kororanə həyat yoldaşının məkrli iradəsinə təslim olan sadəlövh və ya iradəsiz şəxs kimi anti-maskulin obrazı formalaşmışdır. Bu blendinqdə kral ailəsinin birbaşa üzvünün adının deyil, bu ailəyə yenicə qoşulmuş (şahzadə ilə nikahından sonra daxil olmuş) şəxsin adı ilə əlaqələndirilməsi bəzi qəzet yazarlarının etirazına səbəb olmuş, nə üçün prosesin “Hexit” (Harry+exit) və “Sussexit” (Sussex + exit) adlandırılmaması ilə əlaqədar suallara yol açmışdır [7]. Onu da qeyd etmək ki, Sassekslərin kral ailəsinin işləyən üzvlüyündən geri çəkilməsi prosesinin başlanğıcında, yəni şahzadə Harry və Meqan marklın öz qərarını yenicə elan etməsindən həməən sonra bəzi media orqanları bu prosesi Sussexit adlandırsa da (məsələn, bax: [5], məhz, anti-feministik mahiyyətli Megxit variantı ingilisdilli qəzet diskursu tərəfindən daha çox təqdirə qərsilənib tirajlaşdırılmışdır. Mövcud olan orta qəyə görə, Megxit blendinqi Britaniyanın aparıcı tabloid qəzetlərindən sayılan “The Sun” yazarları tərəfində ictimai dövriyyəyə buraxılmışdır. Bu ifadənin geniş rezonans doğuması və əskinə gender neytrallığına malik Sussexit blendinqin işləkliyini itirməsi isə mizoqonik reaksiya ilə bütün mənfi qərarların birmənalı yükünün, vicdan əzabı və məsuliyyətinin qadınların üzərinə köklənməsi tendensiyası ilə əlaqələndirilirdi. Bu mənada Megxit müzakirələri kontekstində yazarların digər allyuziya mahiyyətli məcaz dil elementinə – **Yoko Ono effekti** (*Yoko Ono effect*) ifadəsinə müraciət etmələri də heç də təsadüfi görünmür [2]; [1]. Belə ki, Yoko Ono effekti də mənfi qərarın arxasında mütləq şəkildə məkrli qadın iradəsinin, psixo-emossional təsir və təyziqinin arayışına köklənmişdir.

Xatırladaq ki, Yoko Ono effekti deyildikdə, biz, daha bir mizoqonist mahiyyətli məcazlaşma ilə qarşılaşmış oluruq. Belə ki, Yoko Ono dünyaca məşhur Böyük Britaniya musiqi kvartetinin üzvlərindən birinin – “Bitlz” (The Beatles) qrupunun aparıcı simalarından sayılan, bəstəkar, söz yazarı və ifaçı Conni Lennonun həyat yoldaşının adıdır. Məlum olduğuna görə, ötən yüzillikdə Britaniyanın dünyaya bəxş etdiyi ən dahi incəsənət xadimləri sırasında yer alan kvartetin (musiqi dördlüyünün) qəfil şəkildə dağılaraq iştirakçıların solo karyera istiqamətinə yönəlməsində bir sıra müşahidəçilər, məhz, C.Lennonun ikinci həyat yoldaşı yapon əsilli rəssam Yoko Ononun neqativ təsirinin gücünü qeyd edirdilər [6]. Güclü daxili birliyə və gözəl psixo-emossional uyuma malik olduğu qəbul edilən, ən azından toplum qarşısında belə bir imiclə məşhurlaşan “Bitlz” kvartetinin iştirakçılarından – Britaniyanın həmin dövr üçün ən sevimli ifaçılarının özlərinin seçimi olaraq deyil, məhz, qadın məkrinin müdaxiləsi sayəsində parçalanması ideyası sonralar “Yoko Ono effekti” adı altında məşhurlaşmış manipulyasiya faktorunun fərqləndirilməsinə yol açmışdır [3]. Maraqlıdır ki, Meqan Markl və Yoko Ono paralelliyinin tərəfdarı kimi çıxış edən bəzi qəzet yazarları daha bir məcaz dil elementinə yol verməklə, hər iki xanımı Britaniyanın ən sevimli oğullarını oğurlamaqda günahlandırmışlar. Bu isə oğurluqla bənzətmə əsasında ortaya çıxan təşbeh, bənzətmə (*simile*) əsaslı məcaz dil elementi kimi dəyərləndirilə bilər. Yəni dolayısı ilə burada imkanlı, imtiyazlı kişilər ov, onları nikaha cəlb edən, yəni bir növ, “oğurlayan” qadınlar isə manipulyator abyuzerlər kimi canlandırılır. “*Both were little-known women*

accused of stealing one of Britain's much-loved sons... So what can Meghan Markle learn from the redemption of Yoko Ono" [1]. Belə olan təqdirdə, yazarlar gender stereotipikləşməsinə uyğun olaraq, kişiləri (həm şahzadə harrini, həm də Con Lennonu) cənnətdən Adəm və Həvvanın qovulmasına yol açmış qadın hiyləsi və məkrinin qurbanı analogiyası prizmasından dəyərləndirmişlər. O da diqqətəlayiqdir ki, bu mövqedən çıxış edən qəzet yazarları, yəni Meqan Markl və Yoko Onunu başlıca günahkar, şahzadə Harri və Con Lennonu isə iradəsiz varlıq kimi təsvir edən jurnalistlər əksər hallarda, məhz, kişi müəlliflərdir ki, bu da gender stereotipikləşmələrində hələ də qarşıdurma və cinsinin maraqlarını nəyin hesabına olursa – olsun əsaslandırma taktikalarının, təəssüf ki, hələ də yetərinə aktual olduğunu ortaya qoyur. Lakin bununla belə, qadınların özlərinin gender asimmetrikliliyinə xidmət edən məcaz dil elementlərinə, konkret olaraq, Yoko Ono ilə bənzətmə əsasında allyuzial mahiyyətli məcazlaşmalara yer verməsi faktları da məlumdur.

Göründüyü kimi, müasir ingilisdilli qəzet diskursunda meydana gələn gender məcazlaşmaları tez bir zamanda geniş şəkildə tirajlaşdırılmaq tendensiyası nümayiş etdirir. Həmin ifadələrə ya orijinal yazılışda, ya da kalka variantında digər dillərdəki qəzet diskurslarında da geniş şəkildə təsadüf etmək olur.

Ədəbiyyat:

1. Connolly, R. Both were little-known women accused of stealing one of Britain's much-loved sons... // The Daily Mail, 21 December, 2022 <https://www.dailymail.co.uk/debate/article-11588663/So-Meghan-Markle-learn-redemption-Yoko-Ono-asks-RAY-CONNOLLY.html>
2. Greer, B. Is Meghan Markle the new Yoko Ono? // The New European, 26 February, 2021, <https://www.theneweuropean.co.uk/brexit-news-bonnie-greer-on-yoko-ono-7565474/>
3. Hess, A. The Sublime Spectacle of Yoko Ono Disrupting the Beatles // The New York Times 8 December, 2021 <https://www.nytimes.com/2021/12/08/arts/music/yoko-ono-beatles-get-back.html>
4. Prince Harry and Meghan: How the internet reacted to #Sussex // BBC, 9 January, 2020 <https://www.bbc.com/news/newsbeat-51047026>
5. Prince Harry says 'Megxit' is a misogynistic term aimed at his wife Meghan. // The Guardian, 10 November, 2021 <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/nov/10/prince-harry-says-megxit-is-a-misogynistic-term-aimed-at-his-wife-meghan>
6. Scott, C. Why do we blame Yoko? // The Michigan Daily, 20 September, 2018 <https://www.michigandaily.com/arts/why-do-we-blame-yoko/>
7. Williamson, H. Prince Harry is right – 'Megxit' is sexist // The Independent, 10 November, 2021 <https://www.independent.co.uk/voices/prince-harry-megxit-sexist-meghan-b1955069.html>

Məmmədova Jalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN VƏHDƏTİ

Açar sözlər: mədəniyyət, təkamül, qloballaşma, purizm

Key words: culture, evolution, globalization, purism

Ключевые слова: культура, эволюция, глобализация, пуризм

Mədəniyyət ötürücüsü olaraq qəbul edilən “dil” ictimai funksiya yerinə yetirdiyi üçün cəmiyyətə məxsus olan bütün xarakterik xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirir. Dil və mədəniyyətin əlaqəsi haqqında müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur. Bir çox mənbə dilin mədəniyyətin bir parçası olduğunu qeyd edərək başqaları dil və mədəniyyətin fərqli, lakin çox yaxın münasibətdə olmasını və onları ayırmağın mümkün olmadığını iddia edirlər. İnsanın tarixi təkamülünün nəticəsi olan dil öz növbəsində mədəniyyətdən güclü şəkildə təsirlənir ki, bu da dildə öz əksini taparaq qarşılıqlı şəkildə insan təfəkkürünə təsir edir. Dillərin müxtəlifliyi və dəyişkənliyi fərqli mədəniyyətlərin mövcud olması ilə əlaqələndirilsə də eyni zamanda da dərin oxşarıqlara malikdir, çünki insanlar əsasən eyni bioloji əsasa və beyinə sahibdir. Mədəni kontekst, sosial-mədəni məsələlər və dil arasındakı əlaqə vahid dilçiliyin tərkib hissələri kimi dəyərləndirilir. [3, s 234]

Etnologiya, antropologiya və digər əlaqəli sahələrin qabaqcıllarından və tanınmış klassiklərindən biri hesab edilən Eduard B. Teylor XIX əsrin ikinci yarısında yazmış olduğu, bu gün də maraqla

oxunan kitabında mədəniyyətin klassik tərifini verərək qeyd edirdi ki, “Mürəkkəb bir tam olan mədəniyyətə bilik, inam, incəsənət, mənəviyyat, qanun, ənənə və cəmiyyət üzvlərinin əldə etdikləri bütün bacarıq və vərdişlər daxildir” Təkamül nəzəriyyəsinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Teylor cəmiyyətin inkişafını həmçinin fərdi mədəni hadisələri analiz etməyə çalışır və mədəniyyəti insan və onun fəaliyyəti ilə vəhdətdə qəbul edir. [4, s 197].

Mədəniyyətlərarası informasiya mübadiləsinin və bu sahədə baş verən inkişafın nəticəsi olaraq dillərin lüğət tərkibinin genişlənməsi və zənginləşməsi təbii proses şəklində baş verir ki, bu da purizmə gətirib çıxarır. Təmizlənen dildə bir çox yeni termin və söz yaranır. “Dillərin lüğət tərkibinin dəyişilməsi ilə müşayiət olunan inkişafın təsirində purizm hadisələrində də rast gəlmək olar. Məlum olduğu üzrə, purizm alınma sözlərdən təmizləmə hadisəsinə deyilir” [1, s 105].

Qloballaşma – mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya olan tələbat və ingilis dilinin statusunun yüksəlməsinin nəticəsi olan bir prosesdir. Əksər siyasi diskurs terminləri kimi bu terminin də iki mənası var. Hərfi mənada dünyaya açılma texniki mənada isə beynəlxalq inteqrasiya deməkdir. Kitablار, məqalələr və məktublار müəllifi, çıxışları ilə tanınan Noam Chomsky qloballaşmaya və yeni dünya nizamına özünəməxsus mövqedən yanaşır. O, qloballaşmanı ABŞ kimi qüdrətli hökumətlərin, öhdəlikləri olmadan dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarında hökmranlığı olaraq dəyərləndirir. Bu proses beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın xüsusi bir formasına aiddir. Sosial, siyasi və iqtisadi dəyişiklikləri qloballaşmanın mərkəzi hərəkətverici qüvvəsi hesab edir ki, bu da müasir cəmiyyəti və dünya nizamını dəyişir. Xüsusən ingilis dilinin dünyaya inteqrasiyasına səbəb olur. [5]

İngilis dili ünsiyyət maneələrini qırmaq və milli sərhədləri aşmaq üçün bir vasitə olmaqla yanaşı müxtəlif təbəqələrdən olan insanları birləşdirərək müxtəliflik və inklüzivlik dəyərlərini gücləndirir. İngilis dilini öyrənməklə insanlar mədəni mübadiləyə qoşularaq qarşılıqlı hörmət və kommunikasiya prinsipləri üzərində qurulmuş qlobal cəmiyyətin bir hissəsinə çevrilirlər.

Mədəni müxtəliflik ilə seçilən dünyada ingilis dili ayrılıqları aradan qaldırmaqda və müxtəlif dil və mədəni keçmişə malik insanlar arasında birlik hissi yaratmaqda mühüm rolə malik, qarşılıqlı hörmət və anlaşmanın vacibliyini vurğulayan, daha əhatəli və bir-biri ilə əlaqəli qlobal birliyə təşviq edən güclü bir silahdır.

Dünya fırlandıqca, durmadan inkişaf etdikcə, mədəniyyətlərarası bağlar möhkəmləndikcə qlobal dil statusunu qazanmış ingilis dili empatiya və birliyi təbliğ edən birləşdirici qüvvə rolunu oynayır. Müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanların perspektivləri və təcrübələri haqqında fikir alış-verişi, yaranan dialoqların düzgün anlaşılıb qiymətləndirilməsini asanlaşdırır. Bir-birinə bağlı dünyamızda məhz ingilis dili dünyanın müxtəlif yerlərindən olan insanları birləşdirən körpü rolunu oynayaraq mədəni mübadilə və əməkdaşlıq dünyasına qapı açır. Dünyada minlərlə dil danışılsa da, birləşdirici qüvvə kimi bir dil seçilir. Müasir dünyada bu məsuliyyət ingilis dilinin öhdəsinə düşür. İngilis dili qlobal “lingua franca” ya çevrilib və onun əhəmiyyətini vurğulamamaq olmaz. [2, s 187]

Məhz bu dil mədəni imperializmin arxasında duran qüvvə və ya mədəniyyətlərarası ünsiyyət vasitəsi hesab edilir. Onun mənşə mədəniyyətinin toxunulmaz qalmasına baxmayaraq öz mədəniyyətinin daşıyıcısı sayılan digər dillərdən fərqli olaraq dünyanın mədəni müxtəlifliyi üçün dağıdıcı qüvvə kimi qəbul edilir. Hər hansı bir dilin uğuru və ya uğursuzluğu ona xas olan xüsusiyyətlərdən və keyfiyyətlərindən daha çox onun dinamik gücündən asılıdır. Misal olaraq İngilis dilinin qloballaşması, dünyaya inteqrasiyası, tolerant və mədəniyyətlərarası ünsiyyət dili statusuna malik olması başqa dillər üzərində hökmranlıq etməsinə şərait yaradır. [6]

Ədəbiyyat:

1. Ağamusa Axundov “Ümumi dilçilik – dilçiliyin tarixi, nəzəriyyələri və metodları.” Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 280 s.
2. F.F.Cahangirov “Dil və mədəniyyət” .Bakı elm və təhsil 2014 308 s
3. Gee, James P. An Introduction to Human Language: Fundamental Concepts in Linguistics. New Jersey: Prentice Hall. 1993.435 p.
4. Эдуард Тайлор: Первобытная культура. Исследования развития мифологии, философии, религии, искусства и обычаев 2021 с 627
5. Jeremy Fox “Chomsky and Globalization” 2001 ,p.80
6. Johnson, Anne (2009) "The Rise of English: The Language of Globalization in China and the European Union," *Macalester International*: Vol. 22, Article 12.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MÜXTƏLİF MƏDƏNİYYƏTLƏRDƏ REKLAMLAR

Açar sözlər: reklam mətnləri, milli dəyərlər, reklam mətnlərinin tərtibi, müxtəlif mədəniyyətlər, qadağalar
Key words: advertising texts, national values, compiling of advertisement texts, different cultures, prohibitions

Ключевые слова: рекламные тексты, национальные ценности, составление рекламных текстов, разные культуры, запреты

Qloballaşan dünyada reklam müxtəlif mədəniyyətlərin bir parçasını təşkil edir desək yanlışdır. Reklam iqtisadi, siyasi və həm də mədəni aspektlərdən vacib hesab edilir və ölkələrin, şirkətlərin, fərdlərin gəlir əldə etməsi üçün zəruri bir fenomendir. Müxtəlif mədəniyyətlərə xas ölkələrdə reklamları yaranması qəliz məsələdir və reklamlarda milli-mədəni dəyərlərin reklamın necə qəbul edilməsinə təsiri böyükdür. Reklam şirkətləri təkcə reklam etdikləri məhsul ilə tanış olmalı deyil, eyni zamanda o reklamın yarandığı mədəniyyəti bilməli, onunla digər mədəniyyətlər arasında olan fərqlərdən mütləq şəkildə xəbərdar olmalıdır. Qeyd edilənlər, dil vasitələri vizual elementlərdən yerli-yerində istifadə etməklə uğurlu reklam əsəri yaratmaq mümkündür.

Reklamın tərtibi zamanı əsas rol oynayan mədəni faktorlar sırasına aşağıdakılar daxildir: mənəvi dəyərlər, yumor hissi aşılamaq, mədəni həssaslıq, milli dəyərlərə adaptasiya, vizual obraz.

Çox fərqli mədəniyyətlərdən biri olan yapon mədəniyyətindən bəhs edən Hofsted Girt qeyd edir:

“Reklam tərtib edəndə hədəf olacaq müştəriləri və onların aid olduğu mədəniyyəti tanımaq və reklamı onlara uyğun şəkildə hazırlamaq vacibdir” [1, s. 128].

Avropa və Qərb ölkələri reklam sahəsində daha böyük təcrübəyə malik ölkələrdir və onlar öz mədəniyyətlərinə xas elementləridən reklam tərtibatında geniş istifadə edirlər. Bu halda onların diqqət yetirdiyi əsas faktor bu elementlərdən hansılarınsa digər ölkələrdə və mədəniyyətlərdə qəbul edilməz xarakterə malik olmasının müəyyənləşdirilməsidir. Məsələn:

Birləşmiş Krallıqda “hay-kü”-dən uzaq olan, incə mənəvi və zövqlü reklamlara üstünlük verilir. Mütləq şəkildə, bu ölkədə ərsəyə gələn reklamlarda tipik ingilislər çıxış edirlər. Bu reklamların vizual və linqvistik (mətn) aspektləri də sırf ingilis ruhunda tərtib edilməlidir.

ABŞ reklamlarına nəzər saldıqda bu reklamların artıq “beynəlxalq status”lu reklam olduğunu söyləmək və onlarda milli xüsusiyyətlər arasında fərq qoyulmadığının şahidi olmaq olar. Buna da səbəb ABŞ-in çoxmillətli bir ölkə olmasıdır. Bu ölkədə fərqli dil, din və mədəniyyətə malik millətlər arasında əsrlər müddətində assimilyasiya baş vermişdir. Bu prizmadan çıxış etsək, Amerika istehsalı reklamları “multikultural” reklamlar hesab etmək olar [1, s. 151-156].

ABŞ reklamları üçün xas olan xüsusiyyətlər sırasına onların rəşional və məntiqi, ailə dəyərlərini təbliğ edən və qeyri-ənənəvi orientasiyaya malik cütlükləri reklamlarda əks etdirməkdən çəkinməyən reklamlar olmasını göstərmək olar.

Şərq ölkələrindən biri olan Yaponiyada ərsəyə gələn reklamlarla bağlı qaydalar bu ölkənin mədəniyyəti və həyat tərzi ilə sıx bağlıdır. Məsələn, uşaqları qorumaq məqsədi ilə alkoqollu içkilər və tütün məhsullarının reklamına dair qadağalar qüvvəyə minmişdir. Bununla yanaşı, Yaponiyada mərc oyunları və eləcə də əxlaqsızlıq ifadə edən reklamların da yayımı qadağandır.

Daha bir şərq ölkəsi Çində isə Yaponiya və müsəlman ölkələrindən fərqli olaraq, alkoqollu içkilərin reklamına qadağalar yoxdur, lakin reklam zamanı belə içkiləri qəbul etmək anı əks olunması yolverilməzdir. Çində cəmiyyətin gələcəyi hesab edilən uşaqlarla bağlı ərsəyə gələn reklamlar da maraqlıdır. Bu ölkədə 10 yaşdan aşağı olan uşaqların hansısa məhsulu sınaqdan keçirməsi və ya istifadəsi qadağan edilir. Avropa və Qərb reklamlarından fərqli olaraq və milli dəyərlərə əsaslanaraq, Çindəki reklam mətnlərində bir sıra leksik vahidlərdən istifadə də yolverilməzdir. Məsələn, sifətin üstünlük dərəcəsi, *first/top/only* sözləri, *level/class* sözləri istifadə edilən birləşmələr, *today, this year* kimi ümumi vaxt (mütləq dəqiq vaxt göstərilməlidir) bildirən zaman göstəriciləri və ya zərfləri [3].

Şərq və müsəlman ölkələrindən biri olan İranda tərtib olunan reklamlarda isə dini və milli dəyərlərə xüsusi diqqət yetirilir. Burada dinə zidd hallarla əlaqəli olan reklamlar mövcud ola bilməz. Bundan savayı, tütün məhsulları, qorxu, zorakılıq, təbiət və heyvanların məhv olunması kimi halların da reklamlarda əks olunması qanunla qadağan olmuşdur. Dini baxımdan haram sayılan mərc oyunları da reklam məhsulu ola bilməz. Ölkənin dini və mədəni dəyərləri əsas olmaqla yanaşı, digər ölkələrə xas olan obyektlərin də reklam üçün istifadəsi yolverilməzdir.

Dini qaydalarla idarə edilən digər şərq ölkəsi Səudiyyə Ərəbistanında reklamların tərtibatında müəyyən amillər nəzərə alınmalıdır. Səudiyyə Ərəbistanında əsasən aşağıdakı iki amil üstünlük təşkil edir: din və hökumət. Ölkənin dini ölkə olduğundan dini qaydalara əməl etmək mütləqdir. İkinci amil isə, bütün infrastrukturun bu ölkənin hökumətinin əlində cəmlənməsi ilə şərtlənir. Beləliklə, bu ölkədə reklam tərtibi hökumətin tələbələrinə və dini qaydalara əsasən aparılır. Məşhur Amerika müğənnisi Meraya Kerrinin bu ölkədə reklam posterlərində dəyişiklik edilmişdir. Müğənninin açıq-saçıq səhnə geyimi qapalı geyimlə əvəzlənmişdir [2].

Britaniya, ABŞ, Yaponiya və bir sıra qərb ölkələrində ərsəyə gələn reklamlarda bikini geymiş qadınlardan istifadə məqbul sayıldığı halda, şərq ölkələrində (İran, bir çox ərəb ölkələri) bu tipli reklamların yaranması, istifadəsi qəbul edilməz və qadağandır.

Azərbaycanda da reklamların tərtibatında və eləcə də reklam mətnlərin tərtibində milli, mədəni və mental dəyərlərlə bağlı bəzi qaydalara mütləq riayət edilməlidir. Dini qanunlarla idarə edilən ərəb ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda elə də çox qadağalar olmasa da, ölkəmizdə müəyyən hallarda reklamlarda bəzi qadağalarla rastlaşmaq mümkündür. Qloballaşma, Avropaya inteqrasiya və ölkədə multikultural dəyərlərin daha da inkişaf etməsi səbəbindən, ərəb ölkələrində qadağan olunan reklamların ölkəmizdə yayımlanması sərbəstdir. Bunların sırasına spirtli içkilər, mərc oyunları, qoruyucu və alt paltarlarının reklamlarını misal göstərmək olar.

Beləliklə, reklamların yaranması və tərtibində müxtəlif ölkələrə xas dini və mədəni dəyərlərə önəm verməklə hazırlanan reklamların uğurlu olmasını şərtləndirmək mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Geert H. *Culture's consequences: Comparing values, behaviors and institutions across nations,* 2nd edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications. 2001. 598 p.
2. Advertising in Saudi Arabia: Content and Regulation Article in International Marketing Review. December 1989. <https://www.researchgate.net/publication/235285307>
3. <https://blog.sinorbis.com/advertising-law-in-china>

Məmmədzadə Cavanşir
Bakı Dövlət Universiteti

YENİ FARS NƏSRİNİN FORMALAŞMASINDA M.F.AXUNDOVUN ROLU

Açar sözlər: *Mirzə Fətəli Axundov, maarifçilik cərəyanı, yeni fars nəsr, novatorluq, ədəbi tənqid*

Key words: *Mirza Fatali Akhundov, enlightenment movement, new Persian prose, innovation, literary criticism*

Ключевые слова: *Мирза Фатали Ахундов, движение просвещение, новая персидская проза, новаторство, литературная критика*

XIX əsrin 50-ci illərindən fars ədəbiyyatında yeni mərhələnin başlanması üçün misilsiz və böyük tarixi rol oynadı. Görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri M.F.Axundovun (1812-1878) birbaşa təsiri ilə vüsətlənən maarifçilik ideyaları geriləyən və yerində sayan əksər Şərq ölkələrinin, o cümlədən İran ictimai şüuruna dərinlən nüfuz etdi. Onun Avropanın Molyer, Russo, Volter, Monteskyö, Qoqol kimi filosoflarının yaradıcılığından qaynaqlanan maarifçilik görüşləri qısa vaxt ərzində İran cəmiyyətinin bəsinətli təbəqəsi arasında ildırım sürətilə yayılmağa başladı. M.F.Axundov İranda məskunlaşmış xalqların oyanışı üçün tək-cə öz ecəzkar əsərləri ilə deyil, hətta öz qeydləri, şəxsi əlaqələri, dostcasına məsləhətləri və də-

yərli nailiyyətləri vasitəsilə İranda çoxsaylı dostlar tapmış, onları demokratik və mütərəqqi ruhda tərbiyə etmiş, onlarda despotizm və dini dözümlülüyə qarşı barışmazlıq ruhunu yaratmışdır [3, s.18].

Maarifçilik ideyaları qısa zamanda fars ədəbiyyatında aktualıq və diqqətçəkən yeni məzmunlu əsərlərin meydana gəlməsinə rəvac verdi. Bu yenilik özünü ilk növbədə fars nəsrində göstərdi. İranda M.F.Axundovun baxışları və ədəbi-tənqidi görüşlərindən bəhrələnmiş, bədii-publisistik əsərlərindən ilhamlanmış N.B.Məlikəlmütəkəllimin, M.M.Qaracadaği, Ə.Talıbov, Z.Marağayi, M.A.Kirmanı, Mirzə Yusif xan və b. yeni fars nəsrinin əsasını qoydular. Maarifçilik mövqeyindən çıxış edən bu mütərəqqi yazıçılar öz hekayə və romanlarında, siyasi məzmunlu pamfletlərində, tənqidi məqalələrində İranda siyasi sistemi, müstəmləkəçilik və istibdadı, cahillik və mövhumatı, savadsızlıq və qadın hüquqsuzluğunu, mənəviyyətsizlik, rüşvətxorluq və özbaşınalığı barizcəsinə kəskin şəkildə tənqid hədəfinə çevirir, bütün bələlərdən xilas yolunu maarifçilik nöqtəyi-nəzərindən izah edirdilər. Maarifçilik ideyaları ilə silahlanmış İran milli burjuaziyası və ziyalılar ölkəni can üstə qoymuş feodalizm quruluşuna, şahlıq üsul-idarəsinə, amansız daxili və xarici istismara qarşı çıxaraq, məmləkətin və xalqın nicatını ölkədə elm və biliyin, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində, xalqın maraqlarını və mənafeyini müdafiə edən siyasi quruluşun yaradılmasında, mədəniyyət və intibahın yüksəlişində görürdülər. “Bir səyyah deyir”, “Ədalətin nidası”, “Tərəqqinin başlanğıcı”, “Qəribə söz”, “Əhmədin kitabı”, “İbrahim bəyin səyahətnaməsi” kimi yeni fars nəsrinin nümunələrində baş qəhrəmanların timsalında cəmiyyətdəki eybəcərliklərdən dolayı İranın iltihablanmış yaraları və közərməmiş dərdləri nümayiş etdirilirdi. Vətəninə qanadı sınımış, çırpınan quşa bənzədən, onu canverən və xəstəhal tərzdə mənəviyyətsizlik və gerilik girdabında, sosial problemlər mənəşəsində qər q olduğunu görən İbrahimbəylər, səyyahlar, Əhmədlər və digərləri onun halına acıyır, nisgilinə şərik olur, qəlbləri yurd həsrətindən qubar bağlayır.

Maarifçi nasirlərin əksər qəhrəmanları bədbin əhval-ruhiyyəli, gələcəyə ümitsiz və çarəsiz idilər. Bir qisim nəsr əsərlərində (“İbrahim bəyin səyahətnaməsi”) yazıçılar çatışmazlıq və nöqsanların inikası ilə kifayətlənmiş, vəziyyətdən çıxış yolunu göstərməkdən birbaşa çəkinmiş, digər qisim əsərlərdə (“Əhmədin kitabı”) isə müəllif təkcə təsvir və tənqidlə qənaətlənməmiş, qurtulmağın üstüörtülü yollarına işarə etmiş, bədii əşyanı yeni fikir və ideyalarla zənginləşdirmişdir. Onlar beyinlərdə, düşüncələrdə və baxışlarda “inqilab etmək”lə feodalizm quruluşunun törətdiyi fəsadları və eybəcərlikləri aradan qaldırmağı hədəfləyirdilər. İran maarifçiləri nə qədər utopik və xəyali səslənsə də “ideal cəmiyyət”ə sahiblənmək naminə “mədəni inqilabı” silahlı üsyan və radikal addımlarla deyil, söz və qələmin ecəzkar gücü ilə gerçəkləşdirməyə çalışırdılar. Yeni fars nəsrinin baniləri hakim dairələrin təqibindən öz əsərlərini müxtəlif üsullarla, daha çox əlyazma şəklində yayırdılar. Həmin əsərlərdə K.Çaykinin təbirincə desək, “o dövrə görə farslar üçün orijinal fikirlər səslənirdi ki...” [6, s.30] bu da fars ədəbiyyatının yeni, mütərəqqi və demokratik istiqamətə yönəldiyindən xəbər verirdi.

İranda maarifçiliyin genişlənməsi və ədəbiyyatın mütərəqqi yönümdə inkişafına təsir göstərən başlıca amillərdən biri də fars dilinə kütləvi tərcümələrin edilməsi oldu. XIX əsrin II yarısında Qərbi Avropa və rus ədəbiyyatının ən seçmə bədii əsərləri (“Anna Korenina”, “Üç müşketyor”, “Qraf Monte Kristo”, “Robinzon Kruzo”, “Otello” və s.) tərcümə olunur, yazıçılar V.Şekspir, A.Lüpen, M.Zevako, A.Düma, Deoro və başqalarının yaradıcılığından, Molyerin komediyalarından, Volterin tarixi əsərlərindən, J.Vernanın romanlarından yaradıcı şəkildə faydalanırdılar [4, s. 86]. İranlılar nəşr olunan tərcümə əsərləri vasitəsilə Qərb ictimai mühiti, insanların mənəvi dünyası, həyat və düşüncə tərzini, məişət və adət-ənənəsilə qiyabi, Avropada təhsil alan bir çox gənclər isə əyani şəkildə daha yaxından tanış olurdular. Avropa təhsili və tərbiyəsi görmüş vətənpərvər iranlılar geri qayıtdıqda ölkələrinin də Qərb inkişaf modelinin imkan və nailiyyətlərindən faydalanması üçün təşəbbüskar qismində çıxış edir, elm, maarif və mədəniyyət sahəsində köklü islahatlar naminə mücadilə aparırdılar. Yeni fars ədəbiyyatının meydana çıxmasında rol oynamış tərcümələr yalnız iranlıları yeni üslub və janrlarla tanış etmədi, həm də yeni fars ədəbiyyatına qarşı marağın yaranmasına, cəmiyyətin həyatında bədii ədəbiyyatın mənasını həmişədən daha çox dərk etməyə başlamış yeni ədəbiyyatşünas kadrların yetişməsinə gətirib çıxartdı [5, s.10].

M.F.Axundov “Təmsilat”ının 1870-ci ilin əvvəllərində M.M.Qaracadaği tərəfindən fars dilinə tərcümə edilməsindən sonra İranda Avropa tipli yeni milli dramaturgiyanın meydana çıxmasında, “Kəmalüddövlə məktubları”nın, habelə bir sıra başqa tənqidi məqalələrin ölkədə yayılması nəticəsində burada ədəbi tənqidin inkişaf etməsində və fars nəsrində realizmin möhkəmlənməsində böyük rol oynadı [1, s. 46-47]. Dahi mütəfəkkirin əsərləri əlyazma şəklində belə təkrarsız maraqla qarşılır, qeyri-adi

rəğbətlə əlbəəl dolaşdı. İran müəlliflərinin bir çox nəsr əsərləri və bədii tərcümələri Tehranda və digər şəhərlərdə teatr tamaşaları şəklində səhnələşdirilirdi. Ölkədə çap işlərinin kütləviləşməsi geniş oxucu auditoriyasına malik yeni ədəbi mühitin formalaşmasına, cəmiyyətdə rəqabətin artmasına və ədəbi tənqidin qızışmasına şərait yaradırdı. Bilavasitə maarifçilik cərəyanının təsirilə ədəbi məkanda fars nəsr poeziyası üstələdi. Nəsrin poeziyadan önə keçməsinə şərtləndirən amillər sırasında birincisi tarixi şəraiti, ikincisi M.F.Axundovun iranlı həmkarlarının ədəbi fəaliyyətini tənqidi qiymətləndirməsini və istiqamətverici təsirini, üçüncüsü Qərb bədii nümunələrinin tərcüməsi və nəşri fonunda Avropa ədəbiyyatından bəhrələnməni göstərmək olar. İlk dəfə olaraq, yeni fars nəsrində tənqidi realizm metodunun əsası qoyuldu, təkcə nəsrin deyil, həm də poeziyanın perspektivli inkişafına böyük təkan verdi və gələcək imkanlarını genişləndirdi. Yaradıcıları M.F.Axundov məktəbinin nümayəndələri olan həmin ədəbi üslubun tələbi hadisələrin realist planda təsviri ilə artıq ədəbiyyatın cəmiyyətdə didaktik tendensiyanın deyil, islahedici funksiyanın daşıyıcısı olması idi. Başqa sözlə, toplumda eybəcərlik və yaramazlıqların nəsihətlə deyil, tənqidlə dəf edilməsi düşünlürdü.

Yeni təşəkkül tapan fars nəsrinə hələ də klassik forma və məzmun çərçivəsində olan poeziyaya nisbətə zamanla ayaqlaşaraq, yeniliklərə daha geniş qucaq açmışdı. Bu səbəbdən M.Əlizadənin qeyd etdiyi kimi, XIX əsrin II yarısında mütərəqqi və demokratik ideyalar sürətlə inkişaf etməyə başlamış fars nəsrində poeziyada olduğundan daha parlaq şəkildə özünü göstərirdi [3, s.17]. İrani qəflət yuxusundan silkələnmiş maarifçilik cərəyanı bir çox tarixi (Məşrutə inqilabı) və böyük ədəbi hadisələrin ("Yeni şeir" ədəbi cərəyanı) başlanğıcı üçün bir başlanğıc oldu.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynov B.M. XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq. Bakı: Elm, 1975, 338 s.
2. Məmmədov M. M.F.Axundov və Şərq. Bakı: Elm, 1971, 368 s.
3. Ализаде М.М. Пути развития демократических идей в персидской литературе XIX и XX веков: /автореферат дис. доктора филологических наук. / Баку, 1969, 84 с.
4. Брагинский И., Комиссаров Д. Персидская литература (краткий очерк). Москва: Восточной литературы, 1963, 214 с.
5. Комиссаров Д.С. О современном Иранском литературоведении. Москва: Наука, 1980, 99 с.
6. Чайкин К. Краткий очерк новейшей персидской литературы. Москва: Книгосоюз, 1928, 158 с.
7. حقوقی م. مروری بر تاریخ ادب و ادبیات امروز ایران: [در ۲ جلد]. تهران: قطره، ج. ۱، ۱۳۷۸، ۳۷۰ ص.

Məmmədov Misgər
Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİST SƏRİŞTƏNİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: səriştə, modal davranışlar, təhsil, adaptasiya, integrativ bacarıqlar

Key words: competence, modal behavior, education, adaptation, integrative skill

Ключевые слова: компетенция, модальное поведение, образование, адаптация, интегративное умение

1. Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sahəsində islahatların konseptual əsasları öz həllini dəqiq və əhatəli şəkildə Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında (24 oktyabr 2013-cü il) və 2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramında (16 noyabr 2018-ci il) tapmışdır. Digər dövlət sənədləri də daxil olmaqla Strategiya və Proqram orta və ali təhsildə inkişafın, kadr hazırlığının cəmiyyətin tərəqqisi naminə təhsilə olan tələbatların istiqamətlərini müəyyənləşdirmişlər. Praqmatik dəyərlərə əsaslanan Avropa təhsil sisteminə inteqrasiyaya hesablanan, keyfiyyətli təhsili və təhsilin keyfiyyətini ehtiva edən sənədlər toplusu, çağırışlar, seminar və konfranslar mənimsəmənin nəticələrini yüksəltmək üçün səriştələrin formalaşdırılmasına həsr edilmişdir. Bu konseptual yanaşma Ravenin [9] 37 dəst səriştələr toplusuna (2002), Jan Delun [8] təhsillə bağlı 4 həyatı prinsipinə (1996) əsaslanır və XXI əsrə ciddi çağırışları ilə səsleşir.

2. Mədəniyyət və təlim [4] dil və mədəniyyət [3], kommunikativ kompetensiya (N.Xomski) mədəniyyətlərarası kompetensiya [5; 6] mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetensiya [2] ali təhsilə səriştəsal yanaşma [1] anlayışları müasir təhsilin işçi aparatına çevrilib və koqnitiv psixologiyanın bu anlayışlardan ibarət sistemə yiyələnmədən müasir təhsil sistemində nəzərdə tutulan səriştə, yaradıcılıq və ünsiyyətə nail olmaq qeyri-səmimi görünərdi. Təhsil təlimi ehtiva etdiyi üçün bilik, vərdiş, səriştə (bacarıq) yaradıcılıq və ünsiyyəti birlikdə mədəniyyətlərarası kommunikasiya kontekstində şəxsiyyətin formalaşmasını bir məqsəd olaraq nəzərdə tutur. Səriştə isə “...mənimsənilməli və mənimsənilmiş məzmun olaraq, özliyündə psixi yaranış olara, biliyin məzmunu obrazı, onun icra proqramı, üsulu və hərəkət alqoritmidir. Bu daxili potensial, koqnitiv psixi fəaliyyətdə aktuallaşmalıdır” [7].

3. Mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştə integrativ bacarıqlar sistemi olub ünsiyyətə girən tərəflər arasında xəttvari informasiya mübadiləsini, interaktiv davranışlar sistemini – qarşılıqlı münasibətləri nəzərdə tutur. Bu proseslər nəticəsində yaranan ortağ məxrəcə yiyələnmək üçün hər iki tərəfə məqbul olan qarşılıqlı razılaşmaya əsaslanan və strateji tərəfdaşlığı zəruri kafi hesab edən konsensusa nail olmağı və iki mədəniyyət **a r a s ı n d a** rabitələrin bərpasını ehtiva edən münasibətlərin aydınlaşdırılmasından ibarət anlamı ehtiva edir. Mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştə bacarığın daha təkmil və daha çoxfunksiyalı təkmil forması olmaqla şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasında praqmatik meyillərin üstün vurğulanması ilə müşayət olunur, modal davranışlarda, tolerantlıqda, adaptasiyada və qarşılıqlı münasibətlərdə integrativliyə meyilliklə fərqlənir. Qeyd etdiyimiz meyillər kommunikativ proseslərdə qarşılıqlı anlamı təmin edən dil normalarına uyğun nitq vasitələrinin seçimində və nitq aktında (xüsusilə dialoji davranışlarda) özünü biruzə verir.

Mədəniyyətlərarası kommunikasiya üçün müvafiq olan səriştə anlayışdır, çünki o integrativ keyfiyyətə malik olmaqla ən azı iki bacarığın sintezidir və ünsiyyət aktında müxtəlif məzmunlu (birdən çox) mövzularda kommunikativliyi icra etmək qabiliyyətidir. Əgər bacarıq bir bilikdən doğan bir və bir neçə hərəkətin nəticəsidirsə, səriştə xarici dilin tədrisi prosesində ən azı iki bilikdən doğan hərəkətlər və ya hərəkətlər kompleksinin kontekstual situasiyalardan asılı olaraq icra qabiliyyətidir.

Mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştənin təhsil məqsədini nəzərə alaraq qeyd etmək istərdik ki, peşə kontekstində təlim nəticələrinin icrası təhsili başa vurduqdan sonra səriştənin hesabına icra edilir və təhsilin keyfiyyəti səriştədən asılıdır.

Ona görə təhsil paradigmasında mədəniyyətlərarası kommunikasiyanı nəzərə alaraq qeyd etmək yerinə düşərdi ki, səriştə dilin mədəniyyət kimi mənimsənilməsində taktiki məqsədlərin icrasını, strateji planda isə səriştə ixtisasdan qazanılan biliklərin pedaqoji praktikada tətbiqindən ibarətdir.

Yaxın və uzaq məqsədləri nəzərə alaraq səriştələrin 2 tipini klassifikasiya etmək daha məqbul olardı. Səriştələrin birinci tipu auditoriyalarda nəzəri biliklərib praktik vərdişlərlə birlikdə ehtiva etdiyi halda, II tip səriştələr təhsilin nəticələrinin praktik icrasına yönəlib və strateji xarakter daşıyır.

Öyrənməyi, dərk etməyi birgə yaşamağı, işləməyi ehtiva edən səriştələr dəsti, ali təhsil məkanında elmi-praktik vərdişlərlə məqsədli surətdə təmin olunmalıdır, çünki bu prinsiplər şəxsiyyətin inkişafının əsasını təşkil edir.

Ədəbiyyat:

1. Cahangirov, A. Təhsilimiz: dünəndən sabaha / A.Cahangirov. – Bakı: – 2020. – 356 s.
2. Зимняя, И.А. Психология обучения неродному языку / И.А.Зимняя. – Москва: Русский язык, – 1989. – 219 с.
3. Леви-Строс. Структурная антропология / Леви-Строс. Москва: – 2008.
4. Холл Е., Д.Трагира. Культура как коммуникация / Е.Холл, Д.Трагира. Москва: – 1958.
5. Byram, M. Teaching and assessing intercultural communicative competence / M.Byram. – Cleve-ton: Multilingual Matters Ltd., – 1997. – 121 p.
6. Hummer, M.R. Intercultural communication competence / M.R.Hummer. – London: Sage Publications, – 1989. – p.247-260.
7. cyberleninka.ru/article/n/kompetentsiya-kompetentnost-subyektnaya-transformatsiya/viewer
8. <https://cyberleninka.ru>article>obrazovaniye-sokrytoe>
9. <http://www.eduportal44>>DocLib13>Тема 2.2.pdf>

THE ENGAGEMENT OF AZERBAIJANI FEMALE WRITERS IN CULTURAL INTERCHANGE

Key words: cultural exchange, literary heritage, national values, globalized world

Açar sözlər: mədəniyyət mübadiləsi, ədəbi irs, milli dəyərlər, qloballaşan dünya

Ключевые слова: культурный обмен, литературное наследие, национальные ценности, глобализированный мир

Throughout history, humanity has grappled with the challenge of fostering mutual understanding to ensure peaceful coexistence among diverse peoples. Experts have endeavored to bridge longstanding gaps by translating various aspects of lifestyle, culture, and religion across different communities. These efforts have contributed to the strengthening of cultural, economic, social, and political ties between peoples. In today's modern globalized landscape, there exists a pressing need to acknowledge the distinctiveness of various cultures, to promote our own cultural and literary heritage, and to facilitate the globalization of literature and culture, thereby fostering the integration of world literary and cultural traditions. This prompts the inquiry: to what extent can global mutual understanding be realized, and what strategies are pertinent to achieving this objective? Despite the persistent conflicts in various regions of the world and enduring miscommunications between nations, which often impede progress, the undeniable significance of translation as an intercultural bridge among nations in this endeavor remains evident.

The "Anthology of Poetry by Women in Azerbaijan: Classical to Soviet," published in Azerbaijani and English in 2014, sheds light on the evolution of female poetry in the Republic of Azerbaijan, tracing its roots from Mahseti Ganjavi's poetic works to the poetry produced during the Soviet era of the nation. Azerbaijani female poets transformed their words into instruments of advocacy and championed peace and security in their homelands. The analyzed translation excerpts from their writings serve as vivid evidence of this courageous stance.

The anthology covers three periods in the development of female poetry in Azerbaijan:

I. Classical Period (1200 – 1850) covering poetry by Mahsati Khanum Ganjavi, Raziyya Ganjavi, Gulshad, Sahib Sultan Dunbuli, Khadija Sultan Khanum, Agabeyim Aga Agabaji, Heyran Khanum, Ashug Pari, Gonchabayim.

II. Oil Boom period (1850 – 1920) featuring Khurshidbanu Natavan, Ashug Hamayil, Ashug Basti, Nimtaj Khanum, Fatma Khanum Kamina, Ranjur Shahnigar Khanim, Ziba Khanum Lali, Mashadi Khanim Leyli, Gamarbayim Sheyda, Sona Akhundova, Nabirli Badam, Jahansuz, Um-mugulsum, Parvin Khanim Ehtishami, Mina.

III. Soviet Period (1920 – 1991) highlighting Mirvarid Dilbazi, Nigar Rafibayli, Madina Gulgun, Hakima Billuri, Marziya Uskuyi, Khanimana Alibayli, Narinj Khatun, Zivar Aghayeva, Kamala, Nurangiz Gun, Firuza Mammadli, Valida Huseynova, Elmira Qasimova, Kamila Nemat, Rafiga Nuray, Minaya Aliyeva, Ruzgar Afandiyeva.

Literature, often regarded as a mirror of life, vividly reflects the lifestyle and mindset of Azerbaijani women throughout different periods. This is evident in the poetic works penned by Azerbaijani women writers. Azerbaijani creative women poured the pain of their hard and difficult lives into verses in earlier times, as seen in the lines by Mahsati Ganjavi:

"The letter I sent to you, my beloved,
believe me, I wrote with tears of blood.
So great is the tale of my grief,
I know of no other way to reveal my sorrow."(1, p.10)

Later, they educated and developed themselves over time – in the literary gathering organized by Khurshidbanu Natavan, the daughter of the last khan of Karabakh, in Shusha at the beginning of the 19th century and in the schools opened for girls in Baku in the 20th century. Khurshidbanu Natavan, a distinguished figure in Azerbaijani poetry, portrays the thoughts and emotions of Oriental women through her poetry, providing insight into the lives, concerns, and sorrows of her contemporaries. Her realistic, lively and romantic poems convey the feelings and experiences of Azerbaijani women that were kept secret for years. (2, p.81)

In the middle of 20th century Azerbaijani women writers began to express their love for their motherland, son, and lover with more courage, hope, and confidence. Mirvarid Dibazi, who received her secondary education at the Baku Girls' Seminary and her higher education at Azerbaijan Pedagogy, studied at the language and literature faculty of the institute. She wrote poems of a more optimistic nature than the female poets who were full of untimely love and untimely loss:

"We were born in the fire.
In the fire, we grew old.
We fell into the flames,
but became hardened steel." (1, p.121)

The esteemed national leader Heydar Aliyev underscored the significance of Azerbaijani women, stating, "The Azerbaijani people have always treated the women with respect. They play an important role in our society and occupy high positions in the government structures. The words of Motherland, land, language are dear, valuable and sacred to our people, they are identified with the word mother. Deep respect for woman, infinite maternal love found its brilliant embodiment in our monuments of literature and art. The distinguished representatives of our literature and culture praised the beauty, courage and moral purity of the Azerbaijani woman in their works."(4)

From this perspective, the contributions of Azerbaijani women in advancing the integration of our national values and mindset into the globalized world culture are invaluable. Irrespective of their religious, racial, national, or educational backgrounds, women universally symbolize peace, tranquility, and prosperity. They stand prepared at all times to confront the challenges outlined above. When considering creative women, the dynamics become particularly nuanced. In this context, the works of female writers exhibit a heightened sensitivity, a greater militancy, and a richer array of decisive nuances compared to those of male writers. Tony Morrison's quote resonates deeply with the creative power of women worldwide, including those in Azerbaijan: "If there is a book that you want to read, but it hasn't been written yet, you must be the one to write it." (3)

References:

1. "Anthology of Poetry by Women in Azerbaijan: Classical to Soviet" Collected and Edited by Shahla Naghiyeva and Alison Mandaville. Bakhtiyar-4 Publishing House. 2014, 255p.
2. Shahla Naghiyeva, Aybaniz Ismayilova "Lyrical Motives in Natavan's Poetry", Journal of Azerbaijani Studies. Baki, 2010, V. 13 No 2.
3. <https://www.usatoday.com/story/entertainment/books/2019/08/07/toni-morrison-nobel-prize-winning-writer-most-notable-quotes/1941628001/>
4. <https://lib.aliyev-heritage.org/en/4230243.html>

Hüseynova Nailə
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN-ALMAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ DOSTLUQ KÖRPÜSÜ KİMİ

Açar sözlər: tərcümə nümunələrinin əsas vəzifəsi, mədəniyyətlərarası münasibətlərin qarşılıqlı təsiri, ədəbi əlaqələr

Keywords: the main task of translation examples, the interaction of intercultural relations, literary relations

Ключевые слова: основная задача переводческих примеров, взаимодействие межкультурных отношений, литературные связи

Ədəbi təsir qarşılıqlı proses olub, ədəbiyyatın inkişafı üçün stimül yaradan amillərdən biri hesab olunur. Azərbaycan ədəbiyyatı da müxtəlif dövrlərdə dünya xalqlarının mədəniyyəti, ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı təsirdə olmuş, onun qabaqcıl ənənələrindən bəhrələnməyə inkişaf etmişdir. Bu əlaqələrin tarixində tərcümə sənətinin də öz payı olmuşdur.

Tərcümə həm böyük coğrafi məkanlarda yaşayan, müxtəlif dillərdə danışan, fərqli dünyagörüşünə, fərqli psixoloji təbiətə malik olan ölkələr və xalqlar, həm də keçmişlə bu gün arasında əsas ünsiyyət vasitəsi, "gediş-gəlişi" təmin edən mötəbər dostluq-qardaşlıq körpüsüdür. Elə buna görə də tərcüməyə hər zaman hər yerdə böyük ehtiyac duyulur.

Tərcümə bir yerdə və ya bir dövrdə əldə olunmuş məlumatları, elmi-texniki nailiyyətləri, bədii özəllikləri başqa yerə və ya başqa dövrə daşıyan, insanın ruhi aləmini, hissiyat və anlayışlarını zənginləşdirən güclü vasitələrdən biridir. Təbii ki, o aydın, səlis və oxunaqlı olarsa, tərcümənin qanun və prinsiplərinə riayət etmiş olarsa [1, s.180].

Müasir dövrdə tərcümə iqtisadiyyat, siyasət, elm və texnika sahələrində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xalqlar arasında iqtisadi, siyasi, sosial həyatın bütün sahələrində genişlənən əməkdaşlıq tərcümə fəaliyyətinə yeni çalarlar verir. Bu sahələrdə tərcümənin mahiyyəti bədii ifadə ilə bitmir, burada daha çox tərcümə olunan mətnin məna yükünün ətraflı ifadə olunması önəm daşıyır [3, s.541].

Bildiyimiz kimi, Avropa xalqlarının yaratdıqları əsərlər Şərqi xalqlarının, Şərqi xalqlarının yaratdıqları ədəbi xəzinə isə Avropa xalqlarının diqqətini çəkmiş və onların tərcüməsi vasitəsi ilə müxtəlif xalqlar bir-birlərinin mədəniyyəti və tarixi ilə tanış ola bilmişlər. Beləliklə bir ədəbiyyatın başqa bir ədəbiyyat aləminə nüfuz etməsi sayəsində ədəbi əlaqələr yaranmışdır. Uzaq və yaxınlığından asılı olmayaraq, xalqların ictimai-siyasi və iqtisadi əlaqələri ilə yanaşı, mədəni əlaqələri də həmin xalqları bir-birinə yaxınlaşdıran mühüm vasitələrdəndir.

Orta əsrlərin ən qiymətli bədii və tarixi əsrlərindən biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ilk dəfə xarici dillərdən alman dilinə çevrilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının abidə incisi sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud” (Kitab-i Dede Korkud) dastanını, eləcə də şifahi ədəbiyyatımızın, folklorumuzun digər nümunələrinin alman dilinə tərcüməsi, bildiyimiz kimi, XIX əsrə təsadüf edir [2, s.65]. 1815-ci ildə H.F.Von Dits “Kitabi-Dədə Qorqud”un VIII boyunu, 1892-ci ildə isə Y.Kunoş “Şah İsmayıl və Gülzar xanım”, (Schah İsmail und Guluzar khanum) ”Aşiq Qərib”, (Aschug-Garib) ”Tahir və Zöhrə”, (Tahir und Zohra) həmçinin xalq dastanları kimi işlənmiş ”Fərhad və Şirin”, (Färhad und Schirin) ”Leyli və Məcnun” (Lejli und Medschnun) dastanlarını alman oxucusuna çatdırmışlar.

Böyük alman şair-dramaturqu Y.V.Qötenin də Nizaminin əsərlərinə böyük marağı olmuşdur. Lakin o da İ.Hammer kimi Şərqi poeziyasının dahisini İran şairlərindən biri kimi tanımışdır. Sonralar isə həyatının 12 ilini Şərqi xalqının tarixi və ədəbiyyatını öyrənməyə həsr edən Y.V.Qöte Nizaminin həyat və yaradıcılığından faktları daha düzgün və dəqiq göstərməyə çalışmışdır. Özünün “Qərb-Şərqi Divanı”nda da bu faktlara rast gəlinir və bu əsər Şərqi xalqları poeziyası üslubuna uyğun şəkildə seçilmişdir. Y.V.Qöte Nizaminin fikirlərinin dərinliyinə, onun yaradıcılıq fantaziyasının zənginliyinə, ondakı yüksək şairlik ilhamına heyran olmuşdur və “Nizami yüksək yaradıcılıq ilhamına malik bir şəxsiyyətdir” demişdir.

Dünyanın ən qədim xalqlarından olan Azərbaycan xalqı özünün tarixi, maddi-mədəniyyət abidələri, zəngin ədəbiyyatı, incəsənəti və musiqi mədəniyyəti ilə haqlı olaraq fəxr edir. Azərbaycan xalqının bədii təfəkkür və yaradıcılığına ölkənin gözəl təbiəti, iqlimi, təbii sərvətlərinin zənginliyi də böyük təsir göstərmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov Q. Tərcümə sənəti. Bakı-2008, 251 s.
2. Əlimirzəyeva-Mustafayeva F. ”Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının alman dilinə tərcümə sənətkarlığı. Bakı: Ozan, 1999, 159 s.
3. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Stuttgart-2011, 349 S.

Baxşəliyeva Natavan
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNDƏ SİNTAKTİK SİNONİMLƏRİN KOQNİTİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: sinonimlik, sintaktik sinonimlik, koqnitiv aspekt, sintaktik konstruksiya.

Keywords: synonymy, syntactic synonymy, cognitive aspect, syntactic construction.

Ключевые слова: синонимия, синтаксическая синонимия, когнитивный аспект, синтаксическая конструкция.

Sinonimlik ilə bağlı aparılan müqayisəli tədqiqatlar yerli və xarici alimlərin diqqətini cəlb etməkdədir. Bu, dilin bütün sahələrində – fonetikada, sintaksisdə, morfologiyada rast gəlinən, nitq mədəniyyəti

yəti, üslubiyyət və başqa sahələrlə sıx bağlı olan sinonimlik hadisəsinin çoxşaxəliliyi ilə izah olunur. Sinonimlik təkcə leksikologiya deyil, həm də sintaksis sahəsində də nəzərdən keçirilir ki, bu da sintaktik sinonimliyin öyrənilməsinin dilin onomasioloji təsviri və transformasiya təhlili üçün açdığı imkanlarla izah olunur.

Dilçilik terminləri lüğətində T.V.Jerebilo yazır: “Sinonimlik sinonim sözlərin mənaca oxşarlığıdır” [2, s. 323].

Sintaksisdə sinonimliyin mürəkkəb ziddiyyətli eynilik – fərqlilik mexanizmi kimi öyrənilməsi dilin sintaktik sistemindəki bu hadisənin mahiyyətinə daha dərinə bələd olmağa, izomorf sistemli və spesifik mahiyyətli dil hadisələrinin mahiyyətini üzə çıxarmağa imkan verir.

Lakin sintaktik sinonimlik məsələlərinə marağın artmasına baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə kifayət qədər öyrənilməmiş problemlər və uyğunsuzluqlar çoxdur. Sintaktik sinonimlik anlayışının özü, onun meyarları, sintaktik sinonimlik ilə oxşar dil hadisələri arasında fərq və s. haqqında ümumi fikir yoxdur. Sintaktik sinonimlik inkişaf etmiş dilin qrammatik sisteminin təbii xüsusiyyəti olmaqla yanaşı, dil zənginliyinin mühüm mənbələrindən biridir və məzmun ümumiliyinin dialektik vəhdəti ilə sintaktik konstruksiyaların formalarındakı fərqlərə əsaslanır.

Müxtəlif dillərdə nəzərdən keçirilən sintaktik konstruksiyalar bir sıra semantik, qrammatik və struktur xüsusiyyətlərə malikdir ki, bu da onların bir sinonimik cərgəyə daxil edilməsinin mümkünlüyünü göstərir. Sinonimik cərgənin tərtibi sintaktik konstruksiyaların qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərini, eləcə də onların sinonimliyi üçün əsas olan meyar və şərtləri nəzərə almaq zərurəti ilə bağlıdır. Bəzi alimlərin tərifləri tədqiq olunan hadisələrin qrammatik tərəfini vurğulayır. Məsələn, E.N.Morozova anlayışı belə izah edir: “Sintaktik sinonimlər dedikdə biz ümumi qrammatik mənə daşıyan və ifadə üsuluna görə fərqlənən müəyyən sintaktik modelləri başa düşürük” [3, s.5]. Bəzi alimlər fiziki və fəlsəfi aspektləri “vahid bütövün iki tərəfi” [1, s.112] lingvistik aspekti isə onlara tabe, lakin özünəməxsus xüsusiyyətləri olan kimi nəzərdən keçirməyi təklif edirlər.

Sinonim konstruksiyalara dilçilərin marağına baxmayaraq, hal-hazırda sinonimlik koqnitiv-sintaktik aspektdə kifayət qədər öyrənilməmişdir. Quruluşuna görə fərqlənən, lakin müəyyən vəziyyəti əks etdirən bir neçə konstruksiya koqnitiv aspektdə sinonim sayıla bilər. Struktur olaraq fərqli cümlələrə nəzər salaq:

for sözönülü məsdər tərkibi → təyin budaq cümləsi. Məsələn,

There was no police officer for them to discuss this issue with. // There was no police officer who they could discuss this issue with. ‘Onların bu məsələni müzakirə edəcəkləri bir polis məmuru yox idi’. Bu nümunələrdən də görüldüyü kimi dil ifadələrinin, cümlələrin seçimi situasiyadan, danışanın həmin situasiyadakı kommunikativ niyyətindən və digər amillərdən asılı olaraq dəyişir. Dil ifadələrinin situasiyaya uyğun olaraq seçilməsi ünsiyyət məqsədi ilə hazırlanır və bu vəziyyəti ifadə etmək üçün danışanın dil imkanlarından istifadə edilir [4, s.139]. Danışan fikrini müxtəlif vasitələrlə ifadə edə bilər.

Sintaktik sinonimlik məsələsinin tədqiqatı nəticəsində belə hesab edilir ki, sinonim cümlələr koqnitiv vəziyyəti əks etdirir, yəni eyni tipik mənə daşıyır:

Tamamlıq feili sifət tərkibi → tamamlıq budaq cümləsi. Məsələn,

We watched Patrick crossing the corridor and going out with his friend. // We watched how Patrick was crossing the corridor and going out with his friend. ‘Biz Patrikin dostu ilə birgə dəhlizdən keçib bayıra çıxdığını gördük’ // ‘Biz gördük ki, Patrik dostu ilə dəhlizdən keçdi və qapıdan çıxdı’.

Tərkibindəki sintaktik strukturların mənasını müəyyən etmədən cümlələrin mənasını müəyyən etmək mümkün deyil. Sinonimlik sintaktik konstruksiyaların mənasını təsvir etmək üsulu kimi seçilmişdir.

Beləliklə, sintaktik sinonimlik bir quruluşa malik cümlələri digər quruluşa malik cümlələrə çevirməklə yanaşı cümlələrin mənalərini təsvir edir.

Ədəbiyyat:

1. Дешериева Т.И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам / Т.И. Дешериева // ВЯ.- 1975. №2.- С.111-117.
2. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Издание пятое, исправленное и дополненное. / Т.В. Жеребило. – Назрань. Издательство ООО «Пилигримм», - 2010. – 486 с.

3. Морозова Е.Н. Придаточное определительное предложение и конструкции с причастием в современном немецком языке как: грамматико-стилистические синонимы: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Е.Н. Морозова.-Л., - 1956.- 24с.
4. Шахнарович, А.М. Психолингвистический анализ семантики и грамматики. / А.М.Шахнарович, Н.М.Юрьева. – Москва: Наука, – 1990. – 168 с.

Qurbanova Nərgiz
AMEA-nın Gəncə filiali

MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQUNUN RETROSPEKTİV TƏHLİLİ (İNGİLİS ƏDƏBİYYATINDA “TÜRK” KONSEPTİNİN REALLAŞMASI PRİZMASINDAN)

Açar sözlər: qloballaşma, multirultural dialog, retrospektiv təhlil, ingilis ədəbiyyatı, “Türk” konsepti

Key words: globalization, multicultural dialogue, retrospective analysis, English literature, concept of "Turk"

Ключевые слова: глобализация, мультикультурный диалог, ретроспективный анализ, английская литература, концепт "Турок"

Müasir qloballaşan dünyada fərqli mədəniyyətlərin dialoqu sivilizasiyaların toqquşmasının qarşısının alınmasını hədəf almaqla bərabər, bəşəriyyətin daha sağlam və düzgün məcrada inkişafını hədəf almaqdadır [1]. Eyni zamanda qloballaşma tendensiyası mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsi üçün xüsusi bir münbit format yaratmaqla müəyyən unifikasiya proseslərini labüd etmiş və habelə ortaqlaşan dəyərlər naminə yenilikçi elmi, ictimai, siyasi, mədəni və s. inkişafın multikultural modelləşdirməsini ərsəyə gətirmişdi. Lakin bu heç də o anlama gəlmir ki, bəşər tarixi öz inkişafında bu kimi proseslərin mini-modelinin və ya daha lokal coğrafiyanı əhatə edən modelinin tətbiqinin şahidi olmamışdır.

Konkret olaraq, İntibah dövründə humanizm ideyalarının əsas inkişaf doktrinini təşkil etməsi, habelə elmi-fəlsəfi düşüncədə, incəsənət və ədəbiyyat sahələrində Tanrımərkəzciliyin (teosentrizmin) insanmərkəzciliklə (antoposentrizmlə) əvəzlənməsi Avropa mədəniyyətinin ortaq dəyərlər əsasında inkişafı üçün yeni və keyfiyyətə daha yüksək mərhələyə keçidə təkan verdi. Belə ki, ortaq humanizm ideyaları, digər mədəniyyətlərə [4] daha tolerant münasibət, antik mədəniyyətin dini doğmalardan kənar bir şəkildə təkrar dəyərləndirilməsi və s. – bütün bunlar İntibah dövrü elminin, insənət və ədəbiyyatının ideoloji əsasını təşkil etdi və Avropa coğrafiyası üçün lokal-qloballığa malik tendensiyaların aktivləşməsinə səbəb oldu. Bu əsasda müşahidə edilən proseslər zəminində İntibah dövrü ingilis ədəbiyyatında “Türk” konseptinin reallaşmasının təhlili müasir qloballaşma tendensiyaları ilə müqayisə əsaslı maraqlı paralellərin aparılmasına və bəzi ortaq və fərqli nüansların təsbit edilməsinə yol açır.

İlk olaraq, onu qeyd edək ki, İntibah dövrü ingilis ədəbiyyatı ümum Avropa ədəbi platformunda cərəyan edən, yəni lokal-qloballığa malik olan bir sıra prosesləri dolğun şəkildə əks etdirirdi. Bunlar – daha öncə sadaladığımız 1) humanizm ideyalarının tərənnümü; 2) Teosentrizmdən antroposentrizmə keçid; 3) antik mədəniyyətə təkrarən bərpa edilən maraqla yanaşı; 4) digər mədəniyyətlərə nisbətən daha tolerant münasibət; 5) ədəbi əsərlərin qəhrəmanları kimi, habelə ümumilikdə süjet xəttinin cərəyan etdiyi məkan kimi Avropadan kənar coğrafiyalara marağın yaranması kimi xüsusiyyətlər qeyd oluna bilər.

Məlum olduğu kimi, orta əsrlər Avropasında ümumilikdə mədəniyyət, elm, incəsənət sahələrində bir staqnasiyanın (durğunluğun) yaşanmasının başlıca səbəbi dini doğmaların ifrat dominat təsiri, inkvizisiya məhkəmələrinin yaratdığı qorxu aurası və bunlardan törəyən digər faktorlar sayıla bilər [3]. Əslində ədəbiyyatın da inkişafında ümumən durğunluğun yaşandığı qaranlıq orta əsrlərin aqioqrafiyanın (müqəddəslərin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən bioqrafik əsərlərin) qızıl dövrü kimi səciyələndirilməsi də, bu baxımdan, heç də təsadüfi deyildi. Belə ki, orta əsrlər Avropa yazarları üçün əsas refleksiya obyektini, maraqlı mənbəyi kimi xristian müqəddəsləri çıxış edirdi və Tanrının, müqəddəslərin mədhiyyəsi ən aparıcı mövzu rakursunu təşkil edirdi. Bu mənada İntibah dövründə fərqli mədəniyyətlərə, digər dinlərin daşıyıcıları olan xalqlara, o cümlədən, türklərə yaranan maraqlı, ümumilikdə, qlobal tendensiyaların tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilə bilər.

İntibah dövrü ingilis ədəbiyyatında “Türk” konseptinin reallaşmasının aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırılması mümkündür:

1) **İntibah dövrü ingilis ədəbiyyatında “Türk pyesləri”**: Bu qrup pyeslər, ümumilikdə, altmışa yaxın səhnə əsərini əhatə etməklə İntibah dövründə teatr mədəniyyətinin flaqmanı sayılan ingilis teatrının ən aktual mövzuları sırasında türklük (mental olaraq), türklər (xalq-toplum fəaliyyəti zəminində), türk hökmdarlar kimi mövzuların aparıcı mövqelərdən birində qərarlaşdığını ortaya qoyur.

2) **İntibah dövrü ingilis ədəbiyyatında türklər İslamın aparıcı güc faktorunu kimi dəyərləndirən əsərlər**: Bu səpkili əsərlərdə real və ya mifik türk hökmdarları obrazları vasitəsilə həm türklüyün, həm də İslamiyyətin təhlil və dəyərləndirilməsinə yer verilir. Həmin əsərlərin (o cümlədən, K.Marlonun “Böyük Teymurləng”, habelə anonim müəllifli “Mufti Nassuf” pyeslərini, eləcə də C.Pilin “Türk Məhəmməd və yunan gözəli Hiren”, T.Kidin “Süleyman və Perseda” əsərini qeyd etmək olar.

3) **Türklərin siyasi-hərbi gücü ilə bağlı gərginliklərin bədii formatda representasiyasını təzahür etdirən əsərlər**: Bu qrup əsərlərdə türklərin İntibah dövrü Avropası üçün artan təhlükəsi qarşısında yaranmış gərginlik və antipatiyaya söykənən yanaşmalar yerini tapır. Hətta həmin dövrdə Avropa üçün global mahiyyət kəsb edən qorxu, narahatlıq və bunların məntiqi nəticəsi kimi – antipatiya o qədər güclü idi ki, hətta bəzi müəlliflər olmayan “tarixi faktlar” əsasında “alternativ tarix” formatlı əsərlər qələmə ala bilirdilər. Bu əsərlərdə (məsələn, onlardan biri kimi “Purpul şahzadəsi Henridən Böyük Türkə məktub” pyesini nümunə göstərmək olar) real əsası olmayan hadisələr, diplomatik yazışmalar və s. təhlil olunmaqla türklərə qarşı öngörüş ifadə edilirdi.

4) **Türklərin barbar göstərilməsinə cəhd edən əsərlər**: Bu sırada yer alan əsərlərdə türklər, o cümlədən türk sərkərdələri, dövlət başçıları barbar, zalım, əzazil, eyş-işrət düşkünü kimi qələmə verildilər ki, bu əslində türklərin siyasi gücündən törəyən antipatiya və qorxunun davamı kimi ortaya çıxırdı. Maraqlıdır ki, hətta E.Səid özünün “Şərqiyyətin” (Orientalizmin) ifşasına yönəlmiş araşdırmasında da, məhz, türklərə qarşı belə öngörüşü əks etdirən Viktorian dövrü əsərinə - “The Lustful Turk” (“Şəhvətli türk”) diqqət yetirmişdi [4; s.17]. Deyə bilərik ki, İntibah dövrü ingilis ədəbiyyatı bu mənada ciddi şəkildə seçilmirdi.

5) Sonuncu qrup əsərlər və əhatə olunan problem spekti **“Türkə dönmək”, yəni İslamı qəbul etmək tendensiyası** ilə bağlı idi. Bu qrup əsərlərə R.Debonun “Türkə dönmüş xristian” pyesini xüsusilə qeyd etmək olar. Bu əsərdə müəllifin türk dəniz quldurlarının təsiri ilə İslamı qəbul etmiş real tarixi qəhrəmanı, bir növ, ifşa etməsi, onun xristianlığa dönük çıxmasını tənqid etməsi dövrün müəyyən tendensiyalarından xəbər verir.

Göründüyü kimi, İntibah dövrü ingilis ədəbiyyatının ideya-konseptual səciyyəyləndirməsi fonunda “Türk” konseptinin ifadə resurslarının təhlili ilk olaraq onu deməyə imkan verir ki, ümumilikdə, bu müddətdə cərəyan edən ədəbi proseslər, o cümlədən, “Türk” konseptinin reallaşması formatı bu və ya digər dərəcədə İntibah ideyalarının təsiri prizmasından gerçəkləşmişdir. Yəni, humanizmin dominant qavrayış və refleksiya standartına çevrilməsi, bütövlükdə digər xalqlara marağın ədəbi zəminə keçməsinə imkan vermişdi. Bununla da ingilis ədəbiyyatının dini doğmaların buxovlarına qapanıb qalmış, xristian təəssübkeşliyindən kənar olan mövzulara bir o qədər aktiv maraq göstərməyən nəsihətamiz formatlı bədiiləmiş xristianlıq təlimatları çərçivəsini aşmaqla inkişafa tətiklənmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Huntington, S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order // The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/style/longterm/books/chap1/clashofcivilizations.htm>
2. Said E. W. Orientalism, New York: Vintage Books A Division of Random House, 1979, 378 pp. https://monoskop.org/images/4/4e/Said_Edward_Orientalism_1979.pdf
3. Ле Гофф, Ж.Цивилизация средневекового запада <https://web.archive.org/web/20140917233322/http://srednie-veka.narod.ru/books/Goff1.htm>
4. Селютина, А. В. «Темные века» как социальная метафора // Южный Полус. Исследования по истории современной западной философии, 2022, <https://cyberleninka.ru/article/n/temnye-veka-kak-sotsialnaya-metafora>

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQDA PARALİNGVİSTİK VASİTƏLƏRİN MƏNA ÖTÜRÜCÜLÜK FUNKSİYASI

Açar sözlər: qloballaşma, mədəniyyətlərarası dialoq, paralingvistik, informasiya kodları, kommunikativ müvəffəqiyyət

Key words: globalization, intercultural dialogue, paralinguistics, information codes, communicative success

Ключевые слова: глобализация, межкультурный диалог, паралингвистика, информационные коды, коммуникативный успех

Tarixən müəyyən informasiya kodlarının ötürücülüğündə jestlər, mimikalar, habelə qrafik işarələr mühüm rol oynamışlar. Onlar özlüyündə qeyri-verbal informasiya daşıyıcılığına malik olsalar da, ümumilikdə kommunikasiya prosesinin müvəffəqiyyətliliyinə xidmət etdiyi üçün onların dilçilik tədqiqatlarında araşdırılması işi təşviq edilməkdədir [4]. Məlumdur ki, məhz, jest və mimikalar şifahi ünsiyyət prosesində informasiya ötürücülüğünün dominant (ən üstün) payını öz üzərinə götürürlər. Bu mənada jestlərin situativ anlamının düzgün yozulması, habelə milli və ya beynəlxalq jestikulyasiya lüğətinə bələd olmaq, ümumilikdə, kommunikasiya prosesinin müvəffəqiyyətli olmasını təmin edə bilər. Xatırladaq ki, jestlər milli, universal, qrup-konvensionallığına malik, situativ-kontekstual ola bilər. Milli jestlər bu və ya digər etnik qrup nümayəndələri üçün heç bir şərhə aydın olan, lakin digər xalqlar üçün (və ya digər qohum olmayan xalqlar üçün) aydın olmayan qeyri-verbal ünsiyyət elementlərini əhatə edir. Məsələn, “kül başına” kimi yozulan jestikulyasiyanın Avropa dil mühiti üçün (slavyan, german, roman dilləri üçün) anlamı qaranlıq qala bilər. Lakin bəzi jestlər vardır ki, onlar milli səciyyə daşımaqla məhdudlaşmayıb çox sayda xalqlar tərəfindən deşifrə edilə bilirlər ki, bu da onların universallıq satusunda nəzərdən keçirilməsinə imkan verir. Məsələn, salavat çəkmək jesti, əslində İslam sivilizasiyasına xarakterik olsa da, ümumi mədəni səviyyəsi olan (digər dinlərin nümayəndələri olan) şəxslərin bələd olduqları fon bilikləri bu jestin asanlıqla deşifrəsini mümkün edir. Həmin jest sağ əlin ovuc tərəfindən üzə yaxınlaşdırmaqla alından çənəyə qədər endirilməsini nəzərdə tutur. Maraqlıdır ki, salavat çəkmək məsələsində vəhabi – şiə qarşılaşdırması olduğundan həmin jestin icra edilib-edilməməsi kommunikasiya iştirakçısının, məhz, hansı dini təriqətə aid olduğunu ortaya qoya bilər. Onu da qeyd edək ki, türk mental mühitində bu jestin təsvirinə lüzum olmadığından “Kitabi-Dədə Qorqud” mətnində bu jestin sadəcə adlandırılmasına yer verilməklə kifayətlənilir. “*Sarı donlu qız eşqinə hayqıran Qanturalı adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi*” [1, s.188].

Universal jestlər arasında son dövrlər diqqəti cəlb edən jestlərdən biri jest-neologizm olan təhlükə işarəsini qeyd etmək olar. Belə ki, 14 aprel 2020-ci ildə ilk dəfə jestikulyator vokabulyara (şərti jestlər lüğətinə) təqdim edilmiş olan bu jest ailə zorakılığı qurbanlarının səslə şəkildə öz qorxu və həyəcanlarını dilə gətirmək imkanı olmadıqda qeyri-verbal vasitələrlə yardım etməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tez bir zamanda istifadəsi kütləviləşən bu jest türk, ərəb, ingilis, rus və bir çox dil mühitlərində asanlıqla deşifrə edilən həyəcan siqnallarından biri kimi aktuallaşmışdır [3]. Nisbətən universal səciyyə daşıyan jestlər sırasında ingilis əlifbasının V hərfinin representasiyasını (jestikulyator təqdimatını) ehtiva edən qeyri-verbal işarəni qeyd edə bilərik. U.Çörçil sayəsində, məhz, qələbə anlamını əks etdirən bu jest, əslində müasir qloballaşan dünyada universal ünsiyyət elementi kimi qəbul edilsə də [5], onun da müəyyən milli konvensionallığa malik fərqli yozumları mümkündür. Məsələn, kütləvi istifadəsinə qədər bu jestin (və ya variantlarının) daha təhqiramiz anlamda da istifadə hallarına rast gəlinir [7]. Sadəcə olaraq, müəyyən sosial qruplar üçün keçərli olan jestlər sırasında oğruların ünsiyyəti üçün istifadə olunan jestləri, habelə hərbi hərəkətlərdə tətbiq edilən səssiz məlumat ötürücülük vasitələrini qeyd edə bilərik [6]. Bu növ jestlər, bir növ peşə-sənət leksikasına bənzər mahiyyət kəsb edir və ya arqo və ya jarqonlara yaxın təbiət sərgiləyir. Belə ki, onların deşifrəsi üçün müəyyən sosial qrup daxilində ortaqlıq konvensionallıq (qarşılıqlı şərtlənmə) mexanizmlərinə bələd olma vacibliyi, müvafiq hazırlıq səviyyəsi vacibdir. Kontekstual jestlər sırasında isə sırf verilmiş situasiyaya nəzərən aktualıq

qazanan jestləri qeyd edə bilərik. Onlar situasiyaya nəzərən deşifrə edildiyindən nə milli, nə də universal mahiyyət kəsb etmir. Bununla belə onların illyustrativ (təsviri) mahiyyəti bu jestlərin digər mədəniyyət nümayəndələri tərəfindən də rahat deşifrəsinə imkan tanıyır. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında “Qanlı qoca oğlu Qanturalı boyu”nda Qanturalın dəvə ilə cəngində ona yardım etmək istəyən Selcan xatunun verdiyi işarə situativ olsa da, kontekstə nəzərən digər mədəniyyət nümayəndələri tərəfindən də asanlıqla deşifrə edilə bilər. “*Aşağıdan yuxarıya baxmırsənmi? ...Selcan xanımın işarəsini görmürsənmi?*” [1, s.187]; “*Aya, mən bu dəvənin burnundan yapışsam, qızın sözü ilə yapışdı, - deyərlər. Sabahı Oğuz ellərinə xəbər gedər ki, dəvə əlində girinc olmuşdu, qız xilas elədi*” [1, s.187]. Göründüyü kimi, Qanturalının qələbəsini arzulayan Selcan xatun dəvəyə qalib gəlməsi üçün onun burnuna zərbə endirilməyin yetərli olduğunu jestlə bildirmişdi. Bu da heç bir əlavə milli konvensionallığa (milli şərtlənməyə) malik olmadan fərqli dil daşıyıcıları tərəfindən də asanlıqla deşifrə edilə bilər. Lakin bu jestin sırf situasiya çərçivəsində anlaşılandırıldığına nəzərə alsaq, onun sırf universal jest kimi dəyərləndirilməsinin mümkünsüz olduğunu da təsbit edə bilərik. Beləliklə, sözügedən jest situativ-kontekstual, lakin universal mahiyyət kəsb edir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında yer alan digər maraqlı jest isə Bamsı Beyrəyin Yalançı oğlu Yalançıqın yanan qamışlıqdan çıxıb Beyrəyin qılıncının altından çıxması ilə bağlıdır: “*Beyrəyin ayağına yıxıldı, qılıncının altından keçdi*” [1, s.164]. Göründüyü kimi, bu kontekstdə milli ritual jest kimi səciyyəli olan qılıncın altından keçirilmə proseduru qarşı tərəfin hökmranlığını, nüfuzunu qəbul etmə və ya özünün təzimini, asılılığını və ya (situasiyadan asılı olaraq) məğlubiyyətini etiraf etmə anlamını əks etdirirdi. Bu halda qılıncın altından keçirilmə əsasən neqativ xarakterli ritual jest kimi dəyərləndirilirdi. Müqayisə üçün deyək ki, xristian dini ordenlərində, daha sonra isə, ümumilikdə, zadəganlıq institutlarında cəngavərlik titulunun verilməsi akkolada adlanan ritual jestlə müşahidə olunur ki, bu da bilvasitə qılıncın həmin şəxsin (cəngavərliyə qəbul edilən şəxsin) çiyinə vurulması ilə müşayiət edilir [2]. Burada isə qılıncı baş üzərində, çiyin üzərində qaldırılması inisiyasiya prosesinin (məyyəyən cəmiyyətə, təbəqəyə, sosial qrupa daxil edilmə prosedurunun) prosedur ritual jesti kimi ortaya çıxır və müsbət anlam kəsb edir. Göründüyü kimi, türk və Avropa mədəniyyətlərində qılıncın başın üzərində saxlanması, başın üzərindən keçirilməsi fərqli şəkildə deşifrə edilə bilər ki, bu da həmin jestlərin milli şərtləndirməsinə bələd olunmadığı təqdirdə yanlış yozumlara gətirib çıxara bilər. Məruzə çərçivəsində dəyərləndirilən faktlar onu deməyə əsas verir ki, mədəniyyətlərarası kommunikasiya prosesinin müvəffəqiyyətliyi naminə jestlərin məna şərtləndirməsinə bələd olmaq vacibdir. Əks halda fərqli mədəniyyət daşıyıcılarının məlumatsızlığı fonunda icra olunan kross-kultural dialoq uğursuzluqla nəticələnə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Kitabi-Dədə Qorqud / Tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə. F.Zeynalov və S.Əlizadəninindir. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
2. Акколада // Исторический словарь галлицизмов русского языка. - М.: Словарное издательство // <https://galicismes.academic.ru/1007/%D0%B0%D0%BA%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0>
3. Зрители разглядели в ролике популярной блогерши тайный призыв о помощи // Lenta. Ru, 20 января 2021 <https://lenta.ru/news/2021/01/20/help/>
4. Николаева, Ю В. Иллюстративные жесты в русском дискурсе: автореферат диссертации ... кандидата филологических наук: Москва, 2013, 25 с.
5. Ценёв, В. Язык политических телодвижений <https://psyfactor.org/lib/politgestures.htm> Шестопалов, А. V-образный знак пальцами: Виктория? Есть варианты! <https://web.archive.org/web/20160304121759/http://origin.iknowit.ru/paper1071.html>
6. Чирков, А.Ю. Средства общения преступников, жесты и телодвижения // Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право», 2014 <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-obscheniya-prestupnikov-zhesty-i-telodvizheniya>
7. Шестопалов, А. V-образный знак пальцами: Виктория? Есть варианты! <https://web.archive.org/web/20160304121759/http://origin.iknowit.ru/paper1071.html>

QLOBALLAŞAN DÜNYADA METAFORİK DÜŞÜNCƏ

Açar sözlər: Metaforik düşüncə, konseptual metafora, strukturlaşdırma

Key words: Metaphorical thinking, conceptual metaphor, structuring

Ключевые слова: Метафорическое мышление, концептуальная метафора, структурирование

Metaforanın təsviri və onun sxematik mövcudluğunu əks etdirən anlayışını təşkil edən fenomenlər, fəlsəfə, estetika, dilçilik və psixologiya kimi müxtəlif sahələr arasında müzakirələrin mərkəzində olmuşdur. "Metafora" termininin geniş bir tərif sıralaması mövcuddur və bu, həmin analizlərdə hansı ölçülərin nəzərə alındığı ilə və hansı sahənin bu analizləri çərçivələmək üçün istifadə edilməsi ilə bağlıdır. Bəzən "metafora" sözü analogiya, tərcümə, mübadilə, sinekdoxa və metonimiya kimi obrazlı dil proseslərinin bir qrupunu adlandırmaq üçün istifadə olunur. Əksinə, digər ədəbiyyat, bu proseslərin strukturunu və dinamikasını müxtəlifləşdirir.

Sisero De Oratore öz əsərində metaforanı ritorik bir üslub vasitəsi və dilin zərifliklərindən biri kimi təsvir edir, xüsusilə iki söz arasında tapılan oxşarlıqlarda tapıldığını və bir sözün mənasının digər bir sözlə müqayisə və ya bənzətmə edilməsinə imkan verən əməliyyatı kimi göstərir. Metafor, əgər məsuliyyətli şəkildə istifadə edilərsə, gündəlik dilimizə bəzi bənzərliklər əlavə etmək və bədii dilə isə bənzərsizlik qazandırmaq məqsədi daşıyır [1, s.318].

Ancaq Aristotel üçün metafora, həqiqətən, başqa bir referentə məxsus olan bir sözün tətbiqi olaraq təsviri deməkdir. Bu, semantik işarələr tərəfindən göstərilən bir ritorik üslub vasitəsidir və poetik dildə fərqli quruluşlar sərgiləyir. Bu, adlandırma səviyyəsində özünü göstərir və bir dil mexanizmi olaraq təyin edilə bilər. Müəllifə görə, bir şeyin adının bir başqa şeyə köçürülməsi dörd kateqoriyaya bölünə bilər: mənbə növün hədəf növə köçürülməsi, hədəf növün mənbə növə köçürülməsi, mənbə növün hədəf növdən başqa bir növə köçürülməsi və analogiya vasitəsilə köçürmə [1, s. 320].

Fəlsəfi və dilçilik təcrübələri əsasında metaforanın təyinatını Aristotelin tərifinə əsaslandırırdılar, xüsusilə də ona görə ki, o, metaforanı daşıyan şəxs kateqoriyasında tanımlayırdı. Bu səbəbdən də , metaforanın bir sözün digər bir sözlə əvəz olunması, fərqli məna kəsb edən linqvistik vahidlərin məna baxımından müqayisəsi, estetik və ritorik məqsədlər üçün iki ideya və ya varlıq arasında müşahidə edilə bilən xüsusiyyətlərin müqayisəsi və ya təsvirinə əsaslanan ümumi bir praktik yanaşma olmuşdur.

Bəzi digər müəlliflər də metaforanın müqayisələrin formulalaşdırılmasına imkan verən bir linqvistik mexanizm kimi anlaşılmalı olduğunu təklif etdilər. Koqnitiv psixologiyada hesablanan təmsil paradigmasının baxış bucağına görə, metafora haqqında ortaya qoyulan əsas məsələ, metaforik ifadələrin istehsalı və anlayışının əsasında hansı alqoritmik koqnitiv proseslərin olduğunu və bunların pragmatik təfsir prosesləri və semantik strukturlaşdırma prosesləri ilə aralarındakı münasibətin nə olduğunu müəyyənləşdirməkdir. Bu perspektiv, bir söz və ya ifadənin, mövcud olduğu kontekstdə mənası əhəmiyyəti və ya ümumi mənası ilə uyğun gəlməsə də, tərcümə edən tərəfindən anlaşılma bildiyini və ya anlaşılmaz olduğu zaman isə, bu söz və ya ifadənin metaforik ifadə kimi təsnif edilə biləcəyini öyrədir.

Metaforada, bu və ya digər təcrübə onun koqnitiv təsirində əsas rol oynar. Qurulmuş vəziyyət modeli, metaforanı təsnif etmək üçün məzmun yaradır. Bu fikir, bütün tədqiqat işi boyu ətraflı izah olunacaqdır. Bu izahın ilk mərhələsi metaforanın mümkün effektinin nə olabilecəyini təyin etməkdir. Lakoff və Johnson'un "Metaphors We Live By" adlı əsərində, onlar dilə baxaraq metaforik baxımdan strukturlaşdırılmış konseptual sistemlərimizin meydana çıxması faktını sübuta yetirirlər. Onlar, dilin bizim konseptual sistemimizin bir məhsulu olduğunu düşünür və bu səbəbdən dili, bu sistemin necə olduğu haqqında əsaslı sübutların əhəmiyyətli bir mənbəyi olaraq görürlər [3, s. 45].

Lakoff və Johnson gündəlik həyatın bir çox elementi haqqında gerçəkdən metaforik düşündüyümüzü göstərmək üçün gündəlik istifadə etdiyimiz dil nümunələrindən misallar gətirirlər. Əlavə olaraq, onlar bu düşüncə üslubunun günlük hərəkətlərimizə təsir etdiyini iddia edirlər. Lakoff və Johnson, bu hərəkətləri və günlük davranışları konseptual sistemimizin necə olduğuna dair əlavə sübutlar kimi götürür və nöqtələrini aydınlaşdırmaq üçün bir neçə konseptual metafora nümunələrini qlobal metafora və

metonimiyalara representasiya olunduğunu iddia edirlər. “Həyat səyahətdir” (“Life is journey”), “Qarşılıqlı münaqişə müharibədir” (“Argument is war”), “Zaman puldur” (“Time is money”) konseptual metaforaları və onların global metafora və ya metonimiyalarla representasiyaları bu fikrə aid hesab edilən nümunələrdən sayıla bilər [3, s.49].

Tədqiqat işində, “Qarşılıqlı münaqişə müharibədir” konseptual metaforası koqnitiv baxımdan qiymətləndiriləcəkdir. Buna həmin konseptual metaforanın sübutu kimi göstərilə bilən bir neçə gündəlik ifadəni misal göstərmək olar və bu nümunələr münaqişələrimizi necə düşündüyümüzün əslində, bu konseptual metaforanın nəticələri olduğunu əks etdirir. Bütün bunlar, konseptual metaforanın düşünməmişə necə sisteməlik şəkildə təsir etdiyini və müəyyən hərəkətlər və davranışlara səbəb olduğunu sübut edir. Qarşılıqlı münaqişə müharibədir metaforasının representasiyaları insan beynində əslində göstərilən sxemlə özünü əks etdirir: Biz münaqişəyə sadəcə döyüş kimi yanaşırıq. Həqiqətən də münaqişələri qazana və ya uduza bilirik. Münaqişə etdiyimiz şəxsi bir tərəf müqabili kimi görürük. Onun mövqelərinə hücum edirik və öz mövqələrimizi müəyyənləşdiririk. Qazanır və ya itiririk. Ərazini tutur və ya itiririk. Planlar hazırlayır və strategiyalardan istifadə edirik. Əgər bir mövqenin müdafiə olunmaz olduğunu görürsək, onu tərkdən yeni bir hücum xətti tuta bilirik. Münaqişə zamanı etdiyimiz bir çox şey, qarşılıqlı münaqişənin konsepti tərəfindən nəzəri olaraq strukturlaşdırılır. Fiziki bir döyüş olmasa da, lüğət döyüşü var və bir münaqişənin strukturu - hücum, müdafiə, əks-hücum, qarşılıqlı münaqişə və s. məhz bunu əks etdirir. Metaforalar dünyanın bilik səviyyəsini bir ölçüyə qədər strukturlaşdırmaq və dəyişdirmək səlahiyyətindədir [6, s. 28].

Bu məqalənin məqsədi metaforanın təbiəti haqqında mövcud ədəbiyyatlarda özünü əks etdirən ziddiyyətli fikirləri açıqlamaq deyildir. Nəticə etibarilə, tədqiqat işində özünü əks etdirən fikirlərdən və həmin fikirlərə aid göstərilən nümunələrdən bu nəticəyə gəlmək olar ki, konseptual metaforaların yaranmasında metaforik düşüncə və metaforik strukturlaşdırma texnikasının rolu böyükdür. Münaqişə müharibədir konseptual metaforasının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan sxemlərin necə strukturlaşması və bu strukturların meydana gəlməsində metaforik düşüncənin qaçılmaz rolunun olması, həm də həmin konseptual metaforanın hansı birləşmələrlə ifadə olunması da tədqiqat işində öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Gibbs, R. W. (2001). Evaluating contemporary models of figurative language understanding. *Metaphor and Symbol*, 16(3), 317–333. doi:10.1080/10926488.2001.9678900.
2. Gibbs, R. W. (Ed.) (2008). *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. New York: Cambridge University Press.
3. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A practical introduction*. New York: Oxford University Press.
4. Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from: reconsidering context in metaphor*. Oxford / New York: Oxford University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. L. (1980/2003). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Pragglejaz Group (2007). MIP: a method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22, 1–39. doi:10.1080/10926480709336752.

Niftaliyev Telman
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ

Açar sözlər: sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası dialoq, tolerantlıq, çoxmədəniyyətlilik, global siyasət

Keywords: intercivilizational and intercultural dialogue, tolerance, multiculturalism, global politics

Ключевые слова: межцивилизационный и межкультурный диалог, толерантность, мультикультурализм, глобальная политика

Tarixən Azərbaycan Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşdiyi üçün xalqlar arasında körpü rolunu oynamış, müxtəlif mədəniyyətlərin əlaqələrində birgə yaşayışında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əsrlər boyu həmin xalqların və dinlərin nümayəndələri burada dostluq, qarşılıqlı etimad və

sülh şəraitində yaşayıb fəaliyyət göstərmişlər. Təbiidir ki, belə bir mühitdə çoxmədəniyyətlilik və tolerant dəyərlər xalqımızın əsl həyat tərzinə çevrilməyə başlamışdır. Bu baxımdan hazırda Azərbaycanda bərqərar olan çoxmədəniyyətlilik və tolerantlıq xalqımızın mentalitetindən irəli gələn ənənə, həm də dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi hesab olunur. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra siyasi və iqtisadi münasibətlərin yeni prinsiplər üzərində bərqərar olmasına səbəb olmaqla yanaşı, eyni zamanda ölkəmizdə müxtəlif mədəniyyətlərin inkişafı üçün geniş imkanlar yaratdı. Dövrün tələblərinə uyğun olaraq mədəniyyətlərarası münasibətləri tənzimləmək, müxtəlif dini inancların, mənəvi-mədəni dəyərlərin daşıyıcısı olan azsaylı xalqların müstəqil dövlətçilik ideyaları ətrafında sıx birləşməsinə təmin etmək dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri idi.

Hər bir millətin, hər bir ölkənin nüfuzu onun mədəniyyəti ilə müəyyən edilir. Səmərəli siyasət və rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın inkişafı ruhi mədəniyyət - intellektual, etik, hüquqi və idarəetmə mədəniyyəti olmadan mümkün deyil. Buna görə də müasir insan müxtəlif mədəniyyətlərdə yaşamağı bacarmalıdır. Qlobal siyasətdə güc kultunun üstünlük təşkil etməsi, bütün dünyada gərginliyə aparıb çıxaran, və ictimai rəyin-müəyyən qüvvələrin maraqlarına əsaslanan qeyri-obyektiv formalaşması, yarıradıcıların deyil, istehlakçıların formalaşması tendensiyaları; vicdan qorxu ilə əvəz olunur; cahillik, vəhşilik və neobarbarlıq artır ki, bunlar da bəşəriyyətin ruhi mədəniyyətinin ümumi səviyyəsinin enməsinə gətirib çıxarır.

Bir çox ölkələri və xalqları “Mədəniyyətsizlik sunamiləri” əhatə etmişdir. Qloballaşma şəraitində mədəni özünəməxsusluğun qorunması, müxtəlif dəyərlərə və müxtəlif ölçülərə əsaslanan mədəniyyət münasibətlərinin həlli mühüm vəzifədir.

Akademik A.S.Zapesotski qeyd edir ki kulturologiya BMT-nin və YUNESKO-nun qarşısında duran bir çox çağırışlara və suallara cavab verməyə qadirdir. Mədəniyyətlərin dialoqu əsasında insanların enerjisini yaradıcı məcraya yönəldərək o, beynəlxalq münaqişələrin qarşısının alınmasına yardım etməlidir. Düzgün sosial-mədəni qərarlar xalqın mütərəqqi və sabit inkişafı üçün imkanlar pəncərəsi açır ki, burada kulturoloji yanaşmanın rolu vacibdir, çünki mədəniyyətdən kənar heç bir nizam-intizam, heç bir biliklər sahəsi mövcud deyil. Siyasət və iqtisadiyyat sahəsindəki tədqiqatlar mədəniyyət kontekstindən kənar həyata keçirilə bilməz. Bunu nəzərə alaraq, kulturoloqlar səmərəli siyasətin əsasını təşkil edən biliklər generasiya etməlidirlər. Hakimiyyətin səriştəliliyi yeni-yeni qanunların hazırlanmasında deyil, məmurların idarəetmə mədəniyyətində və qanunun bütün cəmiyyət tərəfindən icra edilməsi mədəniyyətində daha artıq dərəcədə öz ifadəsini tapır. İnsanların həyatının qorunmasının əsasını həyatın özünün, məhəbbət, ədalət, təhsil və digər baza dəyərlərini təşkil etməlidir.

Mədəniyyətlərin dialoqunun bərabərliyi ehtimal etməsi qanunauyğunluğunu nəzərə almaq lazımdır. İntellektual və etik bərabərlik olmadan tərəflərin hörməti və qarşılıqlı anlaşması mümkün deyil. Bu, intellektual, etik, həmçinin hüquqi və idarəetmə mədəniyyətinin prioritet inkişafının vacibliyinin, müasir dünya siyasətində ənənələrin və insan hüquqlarının bacarıqla birləşdirilməsi zəruriliyinin bir daha xüsusi olaraq qeyd edilməsidir.

Uğurlu dövlət idarəçiliyi və inkişaf şərtlərindən biri olan həyat qabiliyyətli ümummillə mədəni identikliyin işlənilməsi üçün düşünülmüş sosial-mədəni siyasətin köməyi ilə cəmiyyətin müxtəlif sosial təbəqələri, kateqoriyaları və qruplarının-alimlərin və müəllimlərin, həkimlərin, siyasətçilərin və məmurların, incəsənət xadimlərinin, sahibkarların, maddə işçilərin, qadınların və gənclərin submədəniyyətlərinin inteqrasiyasını məqsədyönlü şəkildə həyata keçirmək lazımdır.

Milli və beynəlxalq inkişaf üçün strateji əhəmiyyətə malik olan şəxsiyyət və liderlərin mədəniyyətinin inkişafına yardım edən milli və beynəlxalq kulturoloji tədqiqatları hərtərəfli inkişaf etdirmək lazımdır.

1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdan ümummillə lider Heydər Əliyevin “Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik” münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində deyilirdi: “... Azərbaycanın taleyi belə gətirmişdir ki, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə o, həmişə sivilizasiyaların qovuşduğu olmuş və istər Qərbin, istərsə də Şərqlin çox güclü təsirini öz üzərində hiss etmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir. Burada həyat çox erkən yaranmışdır və Azıx mağarasında tapılmış azıxantrop Azərbaycanın ən qədim ibtidai insan məskənlərindən biri olmasını sübut edir. Eramızdan əvvəl birinci minilliyin sonunda, eramızın birinci minilliyinin əvvəlində Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin təsirinə məruz qalmışdır. Məhz bunun nəticəsin-

də tarixən ölkəmizdə müxtəlif dinlərə münasibətdə yüksək toleranqlıq, dözümlülük mühiti yaranmışdır. Yunan-Roma mədəniyyətinin, bütün antik sivilizasiyasının güclü təsiri altında inkişaf edən elm, ədəbiyyat və incəsənətimiz çox erkən dövrlərdə özünəməxsus forma və məzmununa malik olmağa başlamışdır. Bununla yanaşı, sözsüz ki, bizim zəngin mədəniyyətimizin formalaşmasına müxtəlif mərhələlərdə həm zərdüştilik, yəhudi, xristian, həm də islam mədəniyyətlərinin təsiri olmuşdur” [5, C.31, s. 141].

Əsrlərdir ki, xalqımız toleranqlıq, dözümlülük, başqa dinlərə və mədəniyyətlərə hörmət prinsiplərini həyat tərzinə çevirərək bu prosesə mühüm töhfələr vermişdir. Ona görə də dövlət başçısı İlham Əliyevin 2016-cı ili Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan etməsi heç də təsadüfi deyil və bunun dərin tarixi kökləri vardır. Belə ki, 2016-cı ilin Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edilməsi bir çox obyektiv amillərdən qaynaqlanır. Multikulturalizm eyni ölkədə yaşayan xalqların mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun siyasət kimi qəbul olunur. Məsələyə bu kontesdən yanaşıqda Azərbaycanda müxtəlif millətlərin, dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələrinin sərbəst yaşamaqları üçün bütün zəruri şəraitin yaradıldığını görürük.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı, 2001, 288 s.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin "Yeni 2001- ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti. //“Azərbaycan ” qəzeti, 30 dekabr 2000-ci il.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycanın Pravoslav xristian icmasına təbriki. //“Azərbaycan ” qəzeti, 4 may 2013-cü il.
4. Azərbaycan YUNESKO-da keçirilən Müxtəliflik Festivalında uğurla təmsil olunmuşdur // “Azərbaycan”, 26 may 2010-cu il.
5. Əliyev H. Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. I-XXXXVI kitablar. Elektron kiilliyat. - <http://preslib.az/books.html>
6. Həsənov Ə. M. Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsaslan. Bakı. 2016, 700 s.
7. Həsənov Ə. M. Heydər Əliyevin siyasi kursunda multikulturalizmə baxış və yaşamlar. // “Geostratejiya ” jurnalı, № 01(31), yanvar-fevral 2015, s.3-7.
8. Abdullayev K. M. Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir// “Azərbaycan”qəz., 23 iyul2014-cü il.

Osmanova Mələhət **Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında** **Dövlət İdarəçilik Akademiyası**

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ YENİ NARRATİV KİMİ: ALMAN ROMANINA BİR BAXIŞ

Açar sözlər: multikulturalizm, mədəniyyətlərarası dialoq, alman romanı

Key words: Multiculturalism, Intercultural Dialogue, German Novel

Ключевые слова: мультикультурализм, межкультурный диалог, немецкий роман

Müasir dünyada qloballaşma prosesinin genişlənməsi Avropanın inkişaf etmiş ölkələrinə mühacir axımını gücləndirmişdir. Ev sahibi olan ölkələr bu zaman “gəlmələrlə” “yerli” əhali arasında inteqrasiyaya çalışır və görünür elə bu səbəbdən Avropa ölkələrinin bir çoxu multikultural cəmiyyət modelini qəbul edirlər.

“Gəlmələrin” qəbul edilməsi prosesi “özünükü” olmasa da ən azından çoxmillətli Avropada “özgə” və ya “fərqli” kimi qəbul edilməsinin qarşısını alır, dinc və yanaşı yaşamanın, toleranqlığın şərtlərini müəyyən edir. Məlumdur ki, multikulturalizm milli kimliyi qoruyub saxlamaqla mədəniyyətləri bir-birinə daha da yaxınlaşdırır. Artıq qlobal dünyada qarşılıqlı yardım, toleranqlıq və birgə-mövcudluq ideyaları vacib bəşəri prinsip kimi qəbul edilir. Elə bununla bağlı “özgə” “başqasına” çevrilir və qəbul edilir.

Müasir Almaniya Avropada “gəlmələrlə” ən açıq ölkələrdən biridir. “Gəlmələrin” çoxu “özünükü” olmasa da yerli əhali ilə qarşılıqlı münasibətlər qurur, ölkənin sosial həyatında iştirak edirlər.

Almaniya dövlətinin dövəti ilə ölkəyə gələn işçi qüvvələri – qastarbayterlər sonralar ölkə əhalisinə qarışaraq yaşamış, alman cəmiyyətinə inteqrasiya etmişlər. Görünür elə bu səbəbdən müasir Almaniya tolerantlıq prinsiplərinin həyata keçirilməsi vacib dövlət proqramı kimi işlənib hazırlanmışdır. “Başqalarıyla” tolerant münasibətlər fərqli mədəniyyətləri, fərqli adət-ənənələri bir araya gətirir, bu isə öz növbəsində normal vətəndaş cəmiyyətinin fəaliyyətinə yardım edir. Almaniya bütünlükdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşılır, digər millətlərin nümayəndələri olan almandilli əhalinin haqları ölkə qanunları ilə qorunur. Almaniya etnik tolerantlığın qorunması ən vacib sahələrdən birinə çevrilmiş, bu isə öz növbəsində mədəniyyətlərarası münasibətlərin yeni fazaya çıxmasına, əhalinin çoxmillətli olmasına gətirib çıxarmışdır.

Alman tənqidçisi B.Lefler alman dövlətinin digər mədəniyyətlərlə, millətlərlə inteqrasiyasını son illərin faktiki olaraq multikulturalizmi kimi dəyərləndirir [4, s.5]. Alman cəmiyyətində multikulturalizm siyasi və iqtisadi sahədə özünün gerçək şəklini bürüzə verdiyi kimi mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə də sirayət etmişdir. Bunun ən bariz nümunəsi alman ədəbiyyatında yaranan yeni təmayüllərin mövcudluğudur.

Alman ədəbiyyatı keçən əsrin sonlarından başlayaraq yeni mərhələyə keçmiş, bu sırada Rafiq Şami, Yoko Tavada, Herta Müller, Franko Biondi, Aysel Özakın, Əminə Sevgi Özdamar, Şinasi Dikmen yaradıcılığı alman multikultural ədəbiyyatının xüsusi bir mərhələsi kimi önə çıxmışdır. Alman multikultural ədəbiyyatının aparıcı yazıçıları bir qayda olaraq milliyyətçə türklərdir. Lakin bu sırada italyanlar, yunanlar və latın amerikalılar da yer alır və bir qayda olaraq onlar alman dilində yazır, özlərini alman yazıçısı hesab edirlər. Burada bir haşiyə də çıxmaq yerinə düşər: onlar ilkin mərhələdə öz dillərində yazsalar da, sonralar tamamilə ondan imtina edir və yalnız alman dilində yazırlar. Franko Biondi ədəbi-estetik müstəvidə alman mühitinə inteqrasiyanı seçir və onun “Alman mətbəxtlərində” (In deutschen Küchen), “Dağılmış illərə əlvida” (Abschied der zerschellten Jahre) romanları mədəniyyətlərin dialoqunu təqdim edir. Şinasi Dikmenin romanları isə “gəlmələr”lə “yerlilər” arasında qarşılıqlı anlaşmaları önə çəkir, birgəməvcudluq şəraitində yaşamaq olar tezisini irəli sürür. Aysel Özakına gəldikdə o, iki dildə yazır, hər iki dil arasında mədəni inteqrasiyanı nəzərdə tutur. Türk dilində yazdığı romanlarda alman frazeologizmlərindən, alman dilində yazdığı əsərlərdə isə türkcə işlənən idiomlardan, atalar sözləri və zərb məsəllərdən yararlanır. Aysel Özakın belə təhkiyə üsulunu həmvətənləri ilə daha yaxından əlaqə saxlamaq istəyi ilə izah edir. Onun “Mavi maska” (Die blaue Maske), “Dağların dili” (Die Zunge der Berge) romanları müxtəlif dillərdə və müxtəlif mədəni şəraitdə yaşamış insanlardan bəhs edir. Yazıçı multikultural dəyərləri özündə daşıyan, çoxmədəniyyətli və tolerantlığı bölüşən, birgəməvcudluq şəraitində yaşayan müasir insanın obrazını canlandırır. Çianq May yazır ki, “bu ədəbiyyat “gəlmələrin” əcnəbi ölkədə yaşadıkları vəziyyəti, hissələrini və qorxularını, ümidlərini ifadə edir. Bu, təkcə bu ölkədə əcnəbilər kimi yaşayan insanları təmsil etmir, həm də “gəlmələrin” yazmaqla mədəni və siyasi öhdəliyini və alman cəmiyyətinə inteqrasiyanı, onlarla “yerlilər” arasında birgəməvcudluğu ifadə edir [5, s.39].

Digər tərəfdən görmək olur ki, multikultural alman ədəbiyyatı yaradıcı “gəlmələrin” romanlarında qaldırılan mədəni və siyasi hərəkətinin ifadəsi kimi “özgə” olmağa qarşı etirazdır. Rafiq Şaminin əsərlərində “gəlmələrin” gərginliyi, özgüvən hissəsinin yoxluğu və davamlı surətdə qəhrəmana ötürülən “özünükü” və “özgə” qarşıdurmasını görmək olur.

Bu gün multikultural ədəbiyyatdan danışanda ilk növbədə iki mədəniyyətə aid olan yazıçıların yaradıcılığı nəzərdə tutulur və bir qayda olaraq bu yazıçılar hər iki mədəniyyəti bir araya gətirir. Yaradıcılığı mədəniyyətlərarası ədəbiyyatla bağlı olan alman yazıçısı və tənqidçi Cino Kellino multikultural ədəbiyyatla bağlı yazır ki, onun dialoji xarakteri və mədəniyyətlərarası təhkiyə dili birgəməvcudluğun geniş üfüqlərinə sirayət edir [3, s.37]. İkinci və ya üçüncü nəsillər “gəlmələr” anlayışı artıq burada yersiz görünür, çünki bu yazıçılar artıq Almaniya doğulub, özlərini bu ölkənin vətəndaşı kimi hiss edir və alman dilində yazırlar. Məhz belə yazıçılar öz milli-mədəni kimliyini əsas gətirir, öz milli mənsubiyyətinə aid, lakin alman cəmiyyətinin üzvü olan insanlardan yazır. Bu ədəbiyyatın tematik mərkəzi öz yerini yeni bir narrativə verir və belə əsərlərdə “gəlmələrin” alman cəmiyyətinə yerləşməsindən bəhs edilmir [2]. Onların əsərləri forma, süjet və motivlərinə görə multikultural ədəbiyyat hesab edilir. Yoko Tavada, Herta Müller, Franko Biondi, Aysel Özakın, Əminə Sevgi Özdamar özlərini alman yazıçısı hesab edir, heç bir şəkildə “özgə” kimi görmürlər. Feridun Zaimoğlu “Kanak Sprak – Toplumun kəna-

rından gələn 24 uyğunsuz ton” (Kanak Sprak – 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft) romanında Almaniyada doğulan türk gənclərini multikultural toplumun sözcüsü kimi təqdim edir. Müsahibələrində özünü hibrid mədəniyyətin nümayəndəsi hesab etdiyini səsləndirir [6, s.14].

Franko Biondinin “Alman mətbəxlərində” romanında təhkiyənin dili mədəniyyətlərarası dialoqa yönəlir, müəllif ortağ mədəni irsin nümayəndəsi kimi çıxış edir. Alman olmayan almandillinin səsi ilə danışır, “yerli” mədəniyyətə inteqrasiya edən “gəlmə” mədəniyyətin də varlığını önə çəkir. Onun romanı dil sərhədlərini aşır, süjet inkişaf etdikcə müəllif danışığıq tərzlərini mətnə çəkir, rəsmi danışığıqdan qaçır, keçmişə, milli yaddaş üz tutur. Məndəki hadisələri ədəbi diskursa daxil edir və bu şəkildə müxtəlif xalqların folklor nümunələrini bir araya gətirir. Doris Bahmann Medik yazır ki, “mədəni dönüş”ün “böyük narrativi” əslində gəlmə mədəniyyətlərin daşıyıcıları ilə yaranır. Burada vacib sözü mədəni inteqrasiyanın halqası olan “təhkiyənin” necə olması daşıyır” [1, s.27].

Ədəbiyyat:

1. Bachmann-Medick, D. Cultural Turns: Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften. Rowohlt Taschenbuch. 2006, 432s.
2. Behravesch, M. Migration und Erinnerung in der deutschsprachigen interkulturellen Literatur. Aisthesis Verlag Bielefeld. 2016, 330s. <https://www.aisthesis.de/WebRoot/Store20/Shops/63645342/MediaGallery/leseproben/9783849811693.pdf>
3. Chiellino, C. Literatur und Identität in der Fremde. Zur Literatur italienischer Autoren in der Bundesrepublik. Augsburg : Bürgerhaus Kreßlesmühle, 1985, 159s.
4. Loeffler, B. Integration in Deutschland. Zwischen Assimilation und Multikulturalismus, Verlag R. Oldenbourg, Muenchen. 2011, 126s.
5. Mai, Ch. Literarische Integration in der Migrationsliteratur anhand der Beispiele von Franco Biondis Werken. 1996, 217s.
6. Schütt, R. Feridun Zaimoglu – in Schrift und Bild. Beiträge zum Werk des Autors und Künstlers. Kiel 2011, 88s.

Bağirova Pərvanə* *Bakı Biznes Universiteti

ÇOXDİLLİLİK VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: qloballaşma, çoxdillilik, multikulturalizm

Keywords: globalization, multilingualism, multiculturalism

Ключевые слова: глобализация, многоязычие, мультикультурализм

Qloballaşan dünyada çoxdillilik termini tez-tez rast gəlinən ifadələrdən biridir. Bu da təsadüfi deyil. Ümumilikdə, dünya üzrə mövcud olan dövlətlərin sayı 195-dir [2]. Hal-hazırda bütün dünya üzrə 7164 dildə danışılır [3]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu rəqəm sabit deyil və dəyişikliyə uğraya bilər. Belə ki, yox olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə olan bir çox dil vardır və bu da, təbii olaraq, ümumi saya öz təsirini göstərir. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu, çoxdilliliyin geniş yayılmış bir fenomen olduğunu göstərir. Çoxdillilik dedikdə fərdin bir neçə dildən istifadə etmək bacarığı, eyni zamanda müəyyən cəmiyyətdə bir neçə dilin işlək olması nəticəsində formalaşan sosial fenomen başa düşülə bilər. Birinci halda, fərdi çoxdillilikdən, ikinci halda isə kollektiv çoxdillilikdən söhbət gedir. Ümumiyyətlə, çoxdilli fərd dedikdə, istər yazılı, istərsə də şifahi formada ünsiyyətdə ikidən çox dildən istifadə edən şəxs nəzərdə tutulur.

Çoxdillilik haqqında məlumat verildəndə, təbii olaraq burada multikulturalizmin də qeyd olunmağı vacibdir. Dili mədəniyyətdən ayrı düşünmək olmaz, onlar bir-biri ilə sıx şəkildə bağlıdırlar. Professor Mikko Lehtonen çoxdillilik barəsində belə bir fikir bildirir ki, kontekstdən asılı olaraq, çoxdillilik müxtəlif mənalarda başa düşülə bilər. Hər hansı bir cəmiyyətdə mövcud olan mədəni müxtəlifliyi təsvir edərkən bu termindən istifadə edə bilərik. O qeyd edir ki, hər hansı cəmiyyətdə mövcud olan multikulturalizm cəmiyyətin kənardan necə və hansı təsirə uğraması ilə müəyyən olunur [4]. Multikulturalizm dedikdə, müəyyən cəmiyyətdə fərqli mədəni və ya etnik qrupların birgə mövcud

olması başa düşülür. Bununla yanaşı, multikulturalizmi bir ölkədə yaşayan müxtəlif etnik qruplara aid insanların bərabər hüquqlarının təmin olunmasını qarşıya məqsəd qoyan siyasi sistem kimi də dəyərləndirə bilərik. Xüsusilə, çoxdilliliyin hökumətə etdiyi ölkələrdə multikultural siyasətin yürüdülməsi labüddür. Ölkədə yaşayan fərqli etnik qrupların dini və digər bayram və mərasimlərinin keçirilməsinə dəstəyin verilməsi, eyni zamanda onların dövlət tərəfindən rəsmi tanınması multikultural siyasətin de-yure olaraq tətbiqidir. Bundan başqa multikultural siyasətin həyata keçirilməsinə ölkədə aparılan siyasətdən asılı olaraq ikili vətəndaşlığın verilməsi (əsasən, miqrantlara), dövlət sərhədləri daxilində müəyyən etnik azlığa özünüidarə hüququnun verilməsi, müxtəlif millətlərdən və ya etnik qruplardan olan insanların siyasətdə, təhsildə və işçi qüvvəsi kimi iştirakının təmin olunması naminə aparılan müvafiq layihələrin hazırlanması və tətbiqi kimi təşəbbüslər aid edilə bilər.

Multikultural siyasətin həyata keçirilməsində dil mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki o, müxtəlif etnik qrupların və millətlərin özünəmənsubluğu ilə sıx bağlıdır. Multikultural siyasətin yürüdülməsi ilə əlaqədar hazırlanan layihələr çərçivəsində çoxdilliliklə bağlı aparılan siyasət müxtəlif istiqamətlərdə ola bilər. Bu istiqamətlərə birdən çox dilin rəsmi dövlət dili kimi qəbul edilməsi, ölkədə müxtəlif millətlərdən və etnik qruplardan olan insanların dillərində qəzetlərin nəşri, televiziya və ya radio proqramların həmin dillərdə aparılması, çoxdilli təhsil proqramlarının hazırlanması və bunun əsasında məsələn, məktəbdə müxtəlif dillərdə fənlərin tədrisinin aparılması, dillərin məcburi tədrisini aparmaqla fərdi çoxdilliliyin təşviqi kimi təşəbbüslər aid edilə bilər.

Çoxdillilik və multikulturalizm bir-biri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Çoxdillilik ölkədə aparılan multikultural siyasətin mərkəzində durur. Bir ölkənin daxilində müxtəlif millətlər və etnik qruplar arasında körpü rolunu oynamaqla onların birgə mövcudluğunun təməlini möhkəmləndirir.

Ədəbiyyat:

1. Auer, P., Wei, L. 2007. Handbook of Multiculturalism and Multilingual Communication. Berlin: Mouton de Gruyter, 606 pp.
2. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2022, December 28). How Many Countries Are There in the World?. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/story/how-many-countries-are-there-in-the-world>
3. Eberhard, David M., Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (eds.). 2024. Ethnologue: Languages of the World. Twenty-seventh edition. Dallas, Texas: SIL International. Online version: <http://www.ethnologue.com>.
4. Leppävuori, A. 2015. Monikulttuurisuus – mitä se oikeastaan edes tarkoittaa? Accessed 15.2.2022. <https://yle.fi/uutiset/3-8192925>
5. Modood, T. 2007. Multiculturalism. Cambridge: Polity Press.

Qurbanlı Nərgiz ***Azərbaycan Dillər Universiteti***

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN JURNALİSTİKASINDA TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİNDƏN ALINMA SÖZLƏRİN YERİ

Açar sözlər: mətbuat, termin, Türkiyə türkcəsi

Key words: Press, term, turkism

Ключевые слова: пресса, термин, турецизм

Yetmiş il ərzində Azərbaycan və Türkiyə türklərinin birbaşa ünsiyyətinə qadağa qoyulması bu iki doğma dil arasında təmasın pozulmasına gətirib çıxarmışdır. Bu müddət ərzində ayrı-ayrılıqda inkişaf edən iki ədəbi dilin lüğət tərkibində xeyli fərqli söz və ifadələr meydana çıxmışdır. Məhz bu səbəbdən də biz hazırda Türkiyə türkcəsindən dilimizə keçən sözlər haqqında müəyyən mənada alınmalar kimi danışmalı oluruq. Belə sözlər isə kifayət qədər çoxdur. Son bir neçə il ərzində mətbuatda işlənən türkizmlərə bunları misal gətirmək olar: *durum, gündəm, sonuc, olay, seçim, ilgi, ilişgi, bilgi, görən, sıcaq, dönəm, önəm, gələnək, bunca, bulmaq, yapmaq* və s. Bu sözlərdən bəziləri artıq ayrı-ayrı müəlliflərin fərdi üslubunu müəyyənləşdirən bir fakt olmaqla məhdudlaşmayıb, əksəriyyətin işlətdiyi nitq vahidlərinə çevrilmişdir. *Durum, gündəm, olay, seçim, bilgi, dönəm, önəm* sözləri bu qəbildəndir. Bəzi türkizm-

lər isə hələ də müxtəlif qələm sahiblərinin yazılı nitqində təzahür edərək dar çərçivədə işlənir. Məsələn, *ilişgi, görəv, gələnək, sıcaq* və s. sözlər həmin qrupa daxil edilə bilər.

Sovet dövründə hərbi terminologiya daha çox rus sözləri əsasında qurulduğundan o vaxt orta q türk hərbi leksikasından istifadə olunmamışdır. Respublikamız yenidən müstəqillik qazandıqdan sonra hərbi terminologiya sahəsində ciddi irəliləyişlər özünü göstərmiş, bu sahəyə aid türk mənşəli dil vahidlərinin termin kimi formalaşması halları genişlənməmişdir. Müqayisələr göstərir ki, son vaxtlar dilimizdə hərbi termin kimi işlənən sözlərin bir qismi (məsələn, *paraşüt, durbin, binokl, kapitan, mayor, general, admiral, polkovnik* və s.) dilimizə rus dili vasitəsilə keçmişsə, bir qismi isə (məsələn, *tabor, taqım, çavuş, gizir, onbaşı* və s.) dilimizə Türkiyə türkcəsi vasitəsilə keçmişdir. Türkiyə türkcəsindən alınmış hərbi terminlər Azərbaycan dilinin öz imkanları hesabına yeni hərbi terminlər yaratmaq işinə təkən vermişdir. Dilimizi öz imkanları hesabına yaradılmış hərbi terminlərə nümunə olaraq *atıcı, atışma, bölük, andiçmə* və s. kimi sözləri xatırlatmaq mümkündür. Milli hərbi terminologiyanın formalaşması və inkişafında mətbuatımızın, xüsusən də “Azərbaycan ordusu” qəzetinin mühüm rolu olmuşdur.

Müasir türk ədəbi dilinin təsiri ilə alıb mətbuatın dilində ardıcıl olaraq işlətdiyimiz sözlər, əlbəttə, hərbi sahəsi ilə məhdudlaşmır və bir çox başqa sahələri də əhatə edir. 1980-ci illərin sonlarında işlək olmayan *deyim (ifadə), ilişgi (əlaqə), uyaqlıq (harmoniya), bənzərsiz (unikal), yaxud yenə də həmin illərin ədəbi dilində qarşılığı ilə paralel işlənən baxım (nöqtəyi-nəzər), bəlli (məlum), örnək (nümunə), araşdırma (tədqiqat), anlam (məna)* kimi sözlər indi Azərbaycan dilində işləkdir.

Mehman Musayev Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə bəzi sözlərin fərqli mənalar və çalarlarla gəlməkdə olduğunu qeyd edərək belə sözləri iki qrupa ayırır: “Türk kökənli leksik vahidlər. Məsələn, *sayqı, yolsuzluq, öndər* və s.; müxtəlif dillərdən alınan və müəyyən işlənmə modeli ilə Azərbaycan dilinə keçən leksik vahidlər. Məsələn, *mesaj, rəqəmsal, kontur, media, manyak, helikopter, kültürəl* və s.” Birinci qrupdan bəhs edərkən Mehman Musayev türk dilinə aid müxtəlif modellər əsasında Azərbaycan dilində yeni sözlərin düzəldildiyini bildirir və *bəkləmək* feilindən *bəklənti* isminin yaradılmasını buna nümunə göstərir. [1, s.235]. Tofiq Hacıyev də bu məsələni diqqət mərkəzinə çəkərək yazır: “Azərbaycan türkcəsi bu gün Türkiyə türkcəsindən çoxlu sayda söz alıb istifadə edir. Bunlardan bir neçəsini qeyd etmək istərdik. Bunların istifadəsi Azərbaycan türkcəsi üçün çox da müsbət olmuşdur: *tədqiqat* yerinə *araşdırma*, *komputer* yerinə *bilgisayar*, *əhəmiyyət* yerinə *öndər* işlənməyə başlamışdır! [2, s.194]. T.Hacıyevin qeyd etdiyi sözlərdən bilgisayar sözünün bu gün mediamızda işləklik qazanmasını söyləmək çətindir. Bu söz tək-tək hallarda ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən işlədilsə də, son nəticədə kompüter sözünü əvəz edə bilmir və işləklik qazanmır. Buna baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, T.Hacıyevin Azərbaycan-Türkiyə dil əlaqələrinin bugünkü mənzərəsinə dair fikirləri bu dillərin qarşılıqlı zənginləşməsinə diqqəti yönəltmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat:

1. Musayev M. Türk ədəbi dillərində mürəkkəb cümlə sintaksisi. Bakı, Kitab aləmi, 2010.
2. Hacıyev T. Türklər üçün orta q ünsiyyət dili. Bakı, Elm və təhsil, 2013.

Khalilov Rashad
Odlar Yurdu University

DEVELOPMENT OF BILINGUAL COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH TRANSLANGUAGING IN AFL AND EFL CLASSROOMS

Keywords: *Translanguaging, Bilingual Education, Bilingual Communicative Competence, AFL and EFL classrooms*

Açar sözlər: *translingvizm, ikidilli təhsil, ikidilli kommunikativ səriştə, Azərbaycan və ingilis dili xarici dil kimi dərsləri*

Ключевые слова: *транслингвизм, двуязычное образование, двуязычная коммуникативная компетенция, классы Азербайджанский и Английский как Иностранные языки*

As a result of the rapid displacement of the world's population, millions of people are migrating to various developed countries of the world for education, development, and tourism. Today, the

Republic of Azerbaijan is included in the list of developed countries that receive migrants. Only in 2022, the number of foreigners who visited the republic for various reasons exceeded 1.6 million [1].

It goes without saying that this influx shows itself in the education sector as well. A large number of people, mainly from Asian countries such as Pakistan, India, Bangladesh, Sri Lanka, also are migrating to Azerbaijan for the purpose of education.

During the teaching of Azerbaijani and English as foreign languages in the 2023-2024 academic years, in the Foundation course at Odlar Yurdu University, it became clear that Azerbaijani is as global language as English. The presence of two or more foreign languages in education makes the development of bilingual communicative competence through translanguaging inevitable [2]. Foreign students from different countries are bilingual or multilingual with 2 or more languages as Urdu, Tamil, Sinhala, Nepali, Tagalog along with English. As bilinguals, they can come to the country and master the Azerbaijani language by using their mother tongue in the teaching of the Azerbaijani language as a foreign language. In our research, we tried to solve the problems by applying translanguaging using their native Urdu, English and Azerbaijani languages.

We may think of Azerbaijani as a language used locally in the country of Azerbaijan, but today our talk will advance an argument that the language is a global one, and promote a vision of how it can become globalized through language education efforts.

At such a level, the following problems are revealed.

1. How can the Azerbaijani language be globalized for new visiting students?
2. How can foreign language teachers determine the role of translanguaging for the development of bilingual and multilingual education?
3. Azerbaijani as a global language: What can language teachers learn from the field of Bilingual education and translanguaging?
4. Solving these problems faced by the application of translanguaging using the native languages of foreign students in the teaching of the Azerbaijani language as a foreign language.

Azerbaijani is a Turkic language spoken primarily in Azerbaijan and also in parts of Iran, Turkey, and Russia. It is part of the Oghuz branch of the Turkic language family and is closely related to Turkish and Turkmen. Azerbaijani uses the Latin script in Azerbaijan and the Persian script in Iran.

The language has a rich literary tradition dating back to the 12th to 16th centuries with classical poets like Nizami Ganjavi and Muhammad Fuzuli. Modern Azerbaijani has evolved over time with influences from Persian, Arabic, Russian, and other languages.

Azerbaijani is known for its vowel harmony, agglutinative grammar, and a relatively simple noun system. It has a diverse vocabulary that reflects its history and cultural heritage. The language plays a significant role in the identity and culture of the Azerbaijani people, with a growing presence in literature, media, and education [3].

Translanguaging, as a communicative practice, has garnered increasing attention across various academic disciplines and social domains. Canagarajah (2011) critically examines the scholarship surrounding translanguaging, aiming to consolidate its theoretical underpinnings, research findings, and pedagogical implications. To address these gaps, he draws upon empirical evidence from a classroom ethnography conducted within a writing course. Through this ethnographic study, he identifies teaching strategies that facilitate collaborative meaning-making through translanguaging. Additionally, he proposes criteria for evaluating the effectiveness of translanguaging practices in educational contexts [4].

Overall, the literature review underscores the importance of moving beyond a narrow focus on individual competence towards a more holistic understanding of translanguaging as a dynamic and context-dependent communicative practice. It calls for further research to explore translanguaging in diverse settings and develop pedagogical approaches that support meaningful language use across linguistic boundaries.

References:

1. Annual 2022 Report of the State Statistical Committee of Azerbaijan Republic. https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.stat.gov.az%2Fsource%2Ftourism%2Fen%2F002_4en.xls&wdOrigin=BROWSELINK

2. García, Ofelia, and Li Wei. *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014. doi: 10.1057/9781137385765.
3. Kazimi, P. (2020). LANGUAGE AND ALPHABET IN SOCIAL AND CULTURAL COMMUNICATION (BASED ON THE HISTORY OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE, COMPARATIVE EXAMPLES). *Sciences of Europe*, (57-2 (57)), 45-49.
4. Canagarajah, S. (2011). Translanguaging in the classroom: Emerging issues for research and pedagogy. *Applied linguistics review*, 2(2011).

Abdurahmanova Roya
Azerbaijan University of Languages

ABOUT THE PHENOMENON OF NOMINALIZATION IN ENGLISH PRONOUNS

Key words: *pronoun, nominalization, linguistic phenomenon*

Açar sözlər: *əvəzlik, isimləşmə, linqvistik hadisə*

Ключевые слова: *местоимение, номинализация, языковое явление*

Global economic, political, and cultural integration and unity is known as globalization. Since English is the universal language of the globe, it is crucial for international trade, industry, diplomacy, and communication. The global linguistic processes that include the extraordinary evolution of the English language have a direct bearing on the contemporary development of language education. Analysis of the phenomenon of nominalization of English pronouns is one of the most important conditions for successful mastering of English as a global language.

Nominalization is a frequent linguistic phenomenon in modern English, and it has important implications for how we use and understand language. *David Banks asserts that it is impossible to completely rule out the idea that Latin had an influence on the early evolution of scientific English* [1]. Nominalization continues to be a research topic in modern linguistics, with different approaches and perspectives [2]. By studying the formation of nouns from other parts of speech, researchers from different subfields of linguistics make valuable contributions to our understanding of how language works and the ways in which language is used to convey its structure and meaning, approaching this phenomenon from new angles. Therefore, this linguistic phenomenon is sometimes referred to as “conversion” [3].

This linguistic phenomenon can be seen in a variety of contexts, including literature, everyday speech, and academic writing. Nominalization is an interesting field of study that offers many opportunities for research and analysis. From this point of view, this study, which deals with the nominalization of pronouns, is one of the most relevant topics. Nominalization of pronouns is a grammatical process in which a pronoun is used as a noun, i.e., it is identified with any other noun and takes its characteristic features. This linguistic phenomenon is most common in languages with a grammatical case system, such as German, Latin, and Russian, but can also occur in caseless languages, such as English. Nominalization of pronouns in English is mostly observed by using the definite article “the” before the pronoun. For example, “*the he*” can be used as a subject of the sentence, as in “*The he is a good student*” [4, p.200], where “*the he*” refers to a specific man. Another example is “*The they are all in agreement*” [5], where “*the they*” refers to a group of people.

In languages with grammatical cases, a pronoun can be inflected to indicate its grammatical role in the sentence. In English, the nominalization of personal pronouns is more prevalent. They are frequently used at a sentence's beginning or at the end. As an illustration:

“*He is coming to the party*” [6, p. 2]. He is the subject of the sentence. The next example: “*I am the winner*” [8, p. 60]. “*I*” is the subject of this sentence too. The pronoun can function as both the sentence's subject and the object in the following instance. “*I saw her at the store*” [7, p. 21]. “*Her*” is the pronoun and act as a direct object of the verb “*saw*” in this statement.

“*This is my car.*” In this sentence, “*this*” is a demonstrative pronoun that refers to the noun “*car.*” When “*this*” can be nominalized, it performs the function of the subject of the sentence: “*This is mine*” [9, p. 3].

"*Those are your books*" [10, p. 24]. In this sentence, "*those*" is a demonstrative pronoun indicating the noun "*books*." When "*those*" becomes nominalized, it becomes the subject of the sentence: "*Those are yours*" [11, p. 108].

Indefinite pronouns are used to refer to subjects or objects in a broad, non-specific sense. When a pronoun of this kind is nominalized, it becomes the noun. For example, "*Something is bothering me*" [12, p. 8]. In this sentence, "*something*" is an indefinite pronoun that refers to something indefinite. "*Something*" being nominalized, the subject function of the sentence is performed by the pronoun. Another example: "*Everyone should try their best*" [13]. In this sentence, "*everyone*" is an indefinite pronoun that refers to a non-specific group of people. When "*everyone*" becomes nominalized, it performs the function of the subject of the sentence.

Reflexive and intensive pronouns are used to emphasize or refer to a noun or pronoun in a sentence [14, p. 70]. This type of pronoun also becomes nominalized and comprises the characteristics of the noun it refers to. For example, "*I hurt myself*" [15, p. 1]. In this sentence, "*myself*" is a reflexive pronoun referring to the pronoun "*I*". Being nominalized "*myself*" becomes the object of the sentence: "*myself hurts*." Another example: "*The president himself made the announcement*" [16, p. 118]. In this sentence, "*himself*" is a reflexive pronoun that emphasizes the noun "*president*." When "*himself*" is nominalized, it becomes the object of the sentence: "*Himself made the announcement*."

It should be remembered that not all English pronouns are readily nominalized. For instance, the pronoun "*it*" is often reserved for objects or animals and is hardly ever used as a nominalized pronoun. Comparably, the pronoun "*you*" is often reserved for direct addresses to other people and is hardly ever used as a nominalized pronoun.

Overall, the nominalization of pronouns is a rich and complex feature of language and plays an important role in communication, identity, and creativity. This phenomenon is different from the nominalization of other parts of speech. It can increase the precision and nuance of language use and can be a useful tool for writers and speakers who want to create more specific meanings. However, it is important to use this technique wisely, as overuse of this linguistic phenomenon can result in awkward or unintelligible speech.

Literatura:

1. David Banks, On the historical origins of nominalized process in scientific text English for Specific Purposes ; Elsevier Volume 24, Issue 3, 2005, Pages 347-357 <https://doi.org/10.1016/j.esp.2004.08.002>
2. Richard Nordquist, 2019, 302 p. <https://www.thoughtco.com/nominalization-in-grammar-1691430>
3. Sandor Martsa Conversion in Morphology, 2020 <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.567>
4. Erwin Dekker, 2016, The Viennese Students of Civilization, New York Cambridge University Press, 220 p.
5. Wiliam F., Fox, Jr, Ylli Dautaj, 2023, International Commercial agreement, Landisville, Wolter Kluwer, 480p.
6. Trevor Pryce, Joel Naftali, 2014, The Rainbow Serpent ABRAMS, 304 p.
7. Michael D. Nixon, 2021 Supernatural Hunters New Orleans, indpentdently pulished, 217p.
8. Knox Paulson, 2019, I am the Winner, North Carolina, Lulu Press, 206 p.
9. Malinda Philips, 2013, My Story, my Life, North California, Lulu Press, 156 p
10. Rex Lee Reynolds, 2010, Checklist for Publishing & Selling Your Books, North California, Lulu Pres, 100p.
11. Ph.D.T. Scott Graham, 2017, Leadership Boosters, North Carolina, Lulu Publishing Services, 192 p.
12. Simmi Chauhan, 2019, Destiny Unpredictable, Chennai, Notion Press, 248p.
13. Alex Trost, Vadim Kravetsky, 2014 Sodas Everyone Should Try, California, CreateSpace Independent Publishing Platform, 30p.
14. Duglas Biber ... [et al], 2000, Longman Grammar of Spoken and Written English, University College London 1204p.
15. Susan Bowman, 2014, Why Do I Hurt Myself, South Carolina, Youthlight, Incorporated, 30p.
16. Don Whitehead, 2006, Combat Reporter, New York, Fordham University Press, 236p.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA “YENİ İNGİLİS DİLİ”

Açar sözlər: dil, mədəniyyət, əlaqə, ingilis dili, yeni, variant

Key words: language, culture, contact, english, new, variant

Ключевые слова: язык, культура, контакт, английский, новый, вариант

Dil hər hansı bir mədəniyyətin ən vacib hissələrindən biridir. Bu, insanların bir-biri ilə ünsiyyət qurma, əlaqələr qurma üsuludur. Bu gün dünyada təxminən 6500 danışığı dili var və hər biri bir neçə cəhətdən unikaldir.

Mədəniyyət və dil ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Düşünürük ki, dil öyrənmədən mədəniyyəti başa düşmək olmaz. Xüsusi bir dil adətən müəyyən bir qrup insanla əlaqələndirilir. Bir kəslə danışdığımız zaman onun mədəniyyəti ilə də qarşılıqlı əlaqədə olur.

Antropoloqlar dil və mədəniyyət arasında əlaqə olduğu qənaətindədirlər. Dili mədəniyyətin bir hissəsi hesab etmək həqiqətən də reallığa daha uyğundur.

Dil və mədəniyyətin sıx əlaqədə olduğu müasir dünyada ingilis dili diqqətimizi daha çox cəlb edir. Dünyanın dil mənzərəsini nəzərdən keçirən zaman şahidi oluruq ki, bəzi dillər çox istifadə olunur, bəziləri isə artıq ölü dil adını alıblar.

Dünyada üstünlük təşkil edən bir çox dil və onların da fərqli variantları var. Araşdırmamıza əsasən belə qənaətə gəlirik ki, hazırda dünyada ingilis dilini bütün sahələr üzrə hegimon dil hesab etmək olmaz [1, s. 127].

Ana dilinə əsaslanaraq ən çox danışılan ilk 5 belə müəyyən edilib:

Çin dili – 28%, ispan dili 14%, ingilis dili 12 %, ərəb dili 9%, yapon dili 4 % və s.

D.Kristal yazır ki, bir çoxları ingilis dilini qlobal *lingua franca* hesab etsələr də, bu, dünya üzrə ana dili danışanların yalnız 12%-ni təşkil edir [1, s. 128]. Bununla belə, biznesdə dil istifadəsini nəzərdən keçirərkən, statistika fərqli bir mənzərə yaradır və şahid oluruq ki, qlobal biznes sahəsində dil mənzərəsi əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir.

Qlobal ticarətdə istifadə olunan dillərin siyahısı:

İngilis dili -22%, çin dili -21 %, ispan dili - 10%, ərəb dili - 8%, fransız dili – 6%. [5]

Maraqlıdır ki, bir çox ölkələrin öz ana dilindən fərqli olan rəsmi dili də var. Məsələn, 59 ölkə var ki, ingilis dilini öz ana dilləri ilə müqayisədə rəsmi dil kimi istifadə edir. Onların əksəriyyəti vaxtilə Britaniyanın müstəmləkəsi olan ölkələrdir. Rəsmi ingilisdilli xalqların əhalisini hesablasaq, onlar dünya əhalisinin 41%-ni əhatə edir. Beləliklə, ingilis dilindən dünya əhalisinin 41%-i biznesdə istifadə edir. Müxtəlif ölkələrdə rəsmi dil kimi istifadə edilən digər dillər arasında fransız dili; 29 ölkədə istifadə olunur, ərəb; 26, İspan; 21 və Portuqal və s.

Müasir media, yaxud internet dilləri isə daha fərqlidir.

Ümumdünya internetində göstərilən ən məşhur dillər bunlardır:

İngilis dili – 34 %, çin dili -25 %, ispan dili – 10 %, ərəb dili - 6 %, fransız dili - 4 % və s.

Hazırda multicultural ünsiyyətdə “Yeni İngilislər” (New Englishes) termini çox istifadə olunur. Bu termin insanların əksəriyyətinin ana dili olmadığı yerlərdə istifadə edilən ingilis dilinin regional və milli növlərinə aiddir. İfadə həmçinin ingilis dilinin yeni növləri, ingilis dilinin yerli olmayan növləri və ingilis dilinin yerli olmayan institusional variantları kimi də tanınır [2, s. 176].

R.Nordkvist yazır ki, “Yeni ingilislər” ingilis dilinin variantlarından (Britaniya ingilis dili və amerikan ingilis dili) fərqli olan müəyyən formal xüsusiyyətlərə - leksik, fonoloji və qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir. “Yeni İngilis”lərə misal olaraq nigeriya ingilis dili, sinqapur ingilis, çin ingilis dili, hind ingilis dilini göstərmək olar [3, s. 126].

Populyarlıq qazanmış termin C.Platt, H.Veber və M.Ho tərəfindən aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik ingilis dili variantını təyin etmək üçün istifadə etdiyi “Yeni ingilis dili” terminidir. “Yeni ingilis dili” aşağıdakı xüsusiyyətlərlə tanınır [4, s. 134]:

- (a) O, təhsil sistemi vasitəsilə (bəlkə də müəyyən səviyyədə təhsil vasitəsi kimi) inkişaf edən variantdır;
- (b) Əhalinin əksəriyyətinin ingilis dilini doğma dil kimi danışmadığı bir ərazidə inkişaf edir;
- (c) O, bir sıra məqsədlər üçün istifadə olunur (məsələn, məktub yazan zaman, dostlar arasında, rəsmi olmayan üslublarda (yazı və şifahi danışqda) və s.;
- (d) İngilis dilinin amerikan və Britaniya variantlarından fərqli olaraq, o, bir sıra yeni qaydalarla işlədilir.

Ədəbiyyat:

1. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 228 p.
2. Rajend M. English in Language Shift: The History, Structure, and Sociolinguistics of South African Indian English. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 276 p.
3. Melchers G. et al. World Englishes: An Introduction. England: Arnold, 2003, 229 p.
4. Foley J. Introduction to "New Englishes: The Case of Singapore". Singapore: Singapore University Press, 1988, 234 p.
5. <https://www.ipl.org/essay/Examples-Of-Multicultural-Values-FK47QLNFC486>

Səmədova Səbinə

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu

ŞƏRQDƏ ELMIN, MƏDƏNİYYƏTİN ÇİÇƏKLƏNDİYİ QIZIL DÖVR

Açar sözlər: *ərəb ədəbiyyatı, xəlifə, Bağdad, Ərəb Şərqi*

Keywords: *Arabic literature, caliph, Baghdad, Arab East*

Ключевые слова: *арабская литература, халиф, Багдад, Арабский Восток.*

Ərəb ədəbiyyatının Abbasilər dövrü istər zaman etibarilə, istərsə də ictimai, siyasi, iqtisadi, elmi, ədəbi-mədəni sahələrdə qazınan uğurlara görə ərəb xilafəti tarixinin ən uzun ömürlü, ən çox diqqət mərkəzində olan bir dövrü olmuşdur.

VIII əsrdən XI əsrin axırlarına qədər olan dövrlərdə orta əsrlər mədəniyyəti ən məhsuldar çağlarını yaşamışdır. Bu müddətdə ərəb elmi və mədəniyyəti dünyəvi mahiyyət kəsb etməyə başlamış və hətta Avropanın elmi-fəlsəfi fikrinə də təsir göstərə bilmişdir.

Özünün mədəni ənənələri ilə zəngin olan müxtəlifdilli xalqların ərəb-müsəlman cəmiyyətinə ilhaq edilməsi, xilafət dövründə ticarət və sənətkarlıqda püxtələşmiş şəhərlərin çoxalması imperiyanın yüksəlişinə və elmin inkişafına geniş şərait yaradırdı.

Abbasilər hakimiyyətə gəldiyi ilk illərdə xəlifələr dinin saflığına qayğı göstərərək islamda baş verən hər hansı yayınma hallarına qarşı ciddi tədbirlər görürdülər. Nəticədə İbn əl-Müqəffə, Bəşşar ibn Burd və İbn Əbd əl-Quddüs kimi bir neçə şair ateizmdə, zindqlikdə günahlandırılaraq vəhşicəsinə edam edilmişdi.

Xəlifələr şairlərə, elm adamlarına qayğı göstərərək onları yüksək dövlət vəzifələrinə təyin edirdilər. Əyalət və böyük şəhərlərin əmirləri də xəlifədən geri qalmaqaraq, bir-biri ilə bəhsə girərək "Hikmət evləri" yaradırdılar.

Qeyd etməliyik ki, Hind mədəniyyətinin ərəb ədəbiyyatına təsiri ərəblərin bu zəngin ölkə ilə ticarətin genişlənməsi, Hindistanın bir hissəsinin ərəblər tərəfindən istila edilməsi və onların bir çoxunun islamı qəbul etməsi nəticəsində baş vermişdi. Hind müsəlmanları arasında ərəb mədəniyyətinə, elminə qiymətli töhvələr vermiş ərəbcə yazan Əbu Ata əs-Səudi və İbn əl-Ərəbi kimi çoxsaylı şairlər, alimlər yetişmişdi.

Başqa dillərdə olan əsərlərin qədim Abbasilər dövlətinə nüfuz etməsi əsasən onların ərəb dilinə tərcüməsi və həmin əsərlərin özünün köçürülərək nüsxələrinin çoxaldılaraq oxucu kütlələrinə çatdırılması sayəsində mümkün olurdu.

Xəlifələr, əyalət başçıları, xilafətin digər rəsmi şəxsləri bu xeyirxah işdə yaxından iştirak edirdilər.

Məlum olduğu kimi Abbasilər dövlətində elmin inkişafı yunan elmi və fəlsəfəsindən götürülmələr sayəsində baş vermişdi. Yunan ədəbi nümunələri ərəblərin zövqünə uyğun gəlmədiyi üçün bu ədəbiyyatı təmsil edən dramatik əsərləri onlara məlum deyildi.

Bundan sonra Abbasilər elm, fəlsəfə, tibb, astronomiya və məntiqlə daha çox maraqlandıqları üçün bu elmlərə dair əsərlər daha böyük həvəslə ərəb dilinə tərcümə edilməyə başlandı.

X yüzilliyin II yarısından başlayaraq böyük şəhərlərdə mədrəsələr, kitabxanalar tikdirmək artıq adət şəklini almışdı. Bu məqsədlə, tezliklə, Mərvdə, Nişapurda, Bəlxədə, Heratda, İsfahanda, Bağdadda və digər böyük şəhərlərdə 10-a qədər mədrəsə-kitabxana elmi-mədəni mərkəzlər öz qapılarını oxucuların üzünə açmışdı.

Beləliklə, X-XI yüzilliklərdə ərəb klassik poeziyasının çatdığı ən yüksək mərhələsinin əsası qoyulurdu və bu təməlin qoyulmasında Abbasi xəlifələrinin xidmətləri danılmaz idi.

Hüseynova Sevinc
Azərbaycan Dillər Universiteti

C.OSTİN VƏ İ.ƏFƏNDİYEVİN ƏSƏRLƏRİNDƏ FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏRİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: frazeoloji birləşmə, məcaz, tipoloji, linqvistik

Key words: phraseological combination, metaphor, typology, linguistics

Ключевые слова: фразеологическое сочетание, метафора, типология, лингвистика

Müasir dövrdə insanların fikirlərinin daha dəqiq, təsirli və inandırıcı verilməsi üçün frazeoloji birləşmələrə ehtiyacı olduğundan onların dildə dövriyyəsi daha da sürətlənmişdir. Xüsusilə bədii mətnlərdə və şifahi nitqdə bu, canlı hiss olunur. Yəni assosiasiyalar məcazların əsas bazası kimi dildə real törəmə (frazeoloji) vasitəsidir. Ümumən, məcazlar semantik köçürmə vasitəsi ilə meydana gəlir. Bunun üçün köçürülən əlamətin müəyyənlişməsi dildaşıyıcılarının həyat təcrübəsindən asılıdır. Assosiasiyaların meydana çıxması üçün dəyərləndirmənin meyarı da insanların həyat tərzindən, mövcud olduğu relyefdən və onların sosial şəraitindən asılıdır. Ona görə də frazeoloji birləşmələr aid olduğu xalqın bütün həyatı sferalarını əhatə edir. Bu kontekstdə dil kollektivi, eləcə də ayrıca olaraq fərd frazeoloji birləşmələrin meydana gəlməsində xüsusi rol oynayır. Belə fərdlər həm müəlifləri məlum olan yaradıcı insanlar, bədii təxəyyül adamları, yazıçı, şairlər və xalq içərisində olan xüsusi intellekt sahibləridir. Bu insanlar nitq situasiyasına müvafiq olaraq, novatorcasına yeni ifadələr yaradırlar; onların kommunikasiya məqsədindən asılı olaraq fikrin dəqiq və təsirli ifadəsinə nail olurlar. Qeyd olunan bu iki istiqamət dilin lüğət tərkibini zənginləşdirir, onun canlılığını yüksəldir. Dilin zənginləşməsi və obrazlılığın yüksəldilməsi vasitələri içərisində frazeoloji birləşmələr xüsusi bir qat təşkil edir.

C.Ostin və İ.Əfəndiyev fərqli əsərlərdə yaşasalar da onların əsərlərində insanın incə hissələrinin verilməsindəki oxşarlıqlar, onların dil xüsusiyyətləri, daha çox da frazeoloji birləşmələrdəki oxşarlıqlar onların əsərlərinin dilindəki frazeoloji birləşmələrin tədqiqini zəruriləşdirir.

Bu istiqamətli tədqiqatlarda bədii sənət nümayəndələri fərqləndirilir; onların bədii fikrin inkişafındakı xidmətləri ilə yanaşı, dilin zənginləşməsi aspekti də dəyərləndirilir. Bu mənada onların dil və üslub xüsusiyyətləri xüsusi tədqiqat obyektinə çevrilir. Bu aspektdə C.Ostin və İ.Əfəndiyevin əsərlərindəki frazeoloji birləşmələrin linqvistik-assosiativ təhlilini verməyi lazım bilirik.

Onların içərisində “ürək” orqanı ilə assosiasiya olunan somatik frazeoloji birləşmələr hədsiz dərəcədə çoxdur. Onların bir qismi müsbət, bir qismi də mənfi emosiyaların daşıyıcılarıdır

1. “ - Gedək bizə,-dedi. -Ürəyim qısıılır, bir az oturaq.” [1]

2. “...Bəzən gecələr Adilə texnikumdakı oğlan uşaqları ilə etdiyimiz zarafatlardan danışır, onun da bu məzəli əhvalatlara gülməsini istəyərdim.Lakin o, ancaq mənim könlümü sındırmamaq üçün xəfifcə gülümsər və tamam ayrı şeylərdən,ayrı aləmdən danışardı.[1]

3. “But it would have broke my heart I loved him,to hear him read with so little sensibility.”

Bu nümunələrdə işlənmiş və eyni məna ifadə edən “könül sındırmaq” və “break my heart” ürəklə assosiasiya olunan frazeoloji birləşmələrdir.[4]

Verilmiş nümunələrdəki frazeoloji birləşmələr : “ürəyim qısıılır”, “könül sındırmaq”, “break my heart”- mənfi məna ifadə edir.

İkinci qrup frazeoloji birləşmələr müsbət emosiyalar üzərində qurulur.Onlar emosiya və ekspressiya cəhətdən müsbət aura ilə bağlı olur.

Aşağıdakı misallarda da bu əlaməti görürük:

4.“Qız bu sözləri o qədər səmimi, o qədər açıq ürəklə dedi ki, etiraz etmədim. Biz mayın əvvəlində Bakıya gəldik.” [2]

5.I mean to offer some kind of explanation, some kind of apology,for the past; **to open my whole heart** to you, and by convincing you, that though I have been always a blockhead, I have not been always a rascal,to obtain something like forgiveness from Ma... from your sister”. [4]

Ədəbiyyat:

1. İ.Əfəndiyev.Seçilmiş əsərləri.Bakı.2015 s.531
2. İ.Əfəndiyev.Söyüdlü Arx.Bakı.2019.s.224
3. Батунова И.В.Лобышева Е.И.Николаева А.Ю. Специфика соматических фразеологических ...<https://cyberleninka.ru › article › spetsifika-somatiches>.
4. Jane Austen.Sense and Sensibility.London.1833.p.333

Mirzəyeva Sevinc
Bakı Slavyan Universiteti

FƏRQLİ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN FOLKLOR MƏTNLƏRİNDƏ PARALELLİK – QLOBAL ARXAİK TƏFƏKKÜR MODELİNİN RELİKT İZLƏRİ KİMİ (AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS XALQ NAĞILLARININ MATERIALLARI ƏSASINDA)

Açar sözlər: mədəniyyət fərqliliyi, mifopoetik təfəkkür universallığı, Azərbaycan və ingilis dilləri, xalq nağılları, sintaktik təkrarlar

Key words: the difference of culture, the universality of mythopoetic thinking, Azerbaijan and English languages, folk tales, syntactic repetitions

Ключевые слова: культурные различия, универсальность мифопоэтического мышления, Азербайджанский и Английский язык, народные сказки, синтаксические повторы

Məlumdur ki, arxaik təfəkkür və ya mifopoetik təfəkkür öz təbiəti etibarı ilə, tarixən oxşar me-taforik modelləri, oxşar struktur-semantik keçidləri formalaşdırmaq potensialı nümayiş etdirmişdir. Məhz, bu səbəbdəndir ki, hətta fərqli genetik kökə malik olan xalqların folklor mətnlərində ortaq olan süjetlər, arxip tip modelləri, habelə struktur-semantik tərtib komponentləri müşahidə edilir. Bu sırada təkrarlar xüsusilə maraq kəsb edir. Məlumdur ki, mətnyaradıcı təkrarlara fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik təkrarlar aid edilir [1, s. 80-122].

Azərbaycan və ingilis dillərindəki xalq nağıl mətnlərinin təhlili onu deməyə əsas verir ki, hər iki dildə mətnformalaşdırıcı sintaktik təkrarlar həmin şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin daha yaxşı mənimsənilməsi, nağılçılar tərəfindən daha asanlıqla yadda saxlanılması və eləcə də, oxuculara çatdırılarkən daha dinamik, emosional, struktur təmliqda olmasını təmin edir. Bu mənada təsadüfi deyil ki, tədqiqatçıların demək olar ki, yekdil rəyinə görə, sintaktik təkrarlar mətnə xüsusi ifadəlilik, emosional ekspressivlik, dinamiklik, ritmiklik (və deməli, həm də akustik xoşagəlimlilik) qazandırmış olur. A.F.Papınanın da qeyd etdiyi kimi, təkrarların, o cümlədən sintaktik təkrarların başlıca missiyası məna və ifadə sferalarının fərqli məqamları arasında rabitəni gerçəkləşdirməkdən ibarətdir. Yəni, mətnyaradıcı təkrarlar mənanın ifadəsinə xidmət etməklə bərabər, mətnin semantik məkanının, semantik fəzasının inkişafına da xidmət göstərir. Bununla da, təkrarlar nəinki mətn hissələrinin bir-birinə pərçimlənməsinə yardımçı olurlar, eləcə də mətni dinamikləşdirirlər. [2, s. 81].

Nümunələrə diqqət edək: *Titty Mouse went a leasing and Tatty Mouse went a leasing, So they both went a leasing. Titty Mouse leased an ear of corn, and Tatty Mouse leased an ear of corn, So they both leased an ear of corn. Titty Mouse made a pudding, and Tatty Mouse made a pudding, So they both made a pudding.* [3]. Göründüyü kimi, nağil mətnlərində sintaktik təkrarlar mürəkkəb struktur-kompozisiyon hadisəni təcəssüm etdirməklə həm sintaktik təkrar və paralellizmi, həm leksik təkrar, həm də morfoloji təkrarları ehtiva edir. Bir çox hallarda məhz, sintaktik təkrarlar nağılların struktur-kompozisiyon özülünü təşkil edir və hər yeni süjet-kompozisiya müvafiq leksik komponentlərin əvəzlənməsi ilə formalaşır. Bununla da nağil mətninin semantik strukturu da inkişaf etdirilmiş olur.

Məlumdur ki, ənənəvi olaraq, sintaktik paralelliklər tam və qismən olmaqla iki yerə bölünür. Birinci halda sintaktik konstruksiyanın yalnız bir hissəsinin, ikinci halda isə sintaktik vahidinin tam olaraq təkrarı mümkün olur. [4, s. 36-41]. Məsələn, ingilis xalq nağıllarından “The Old Woman and Her Pig” nağılında söhbət açdığımız natamam sintaktik paralellizm faktları ilə qarşılaşa bilərik. *...She went a little further, and she met an ox. So she said: ...She went a little further, and she met a butcher. So she said: ...She went a little further, and she met a rope. So she said: ...She went a little further, and she met a rat. So she said:* [5]. Nağil mətni boyunca haqqında danışdığımız *She went a little further, and she met a (an) XXXX So she said:* sintaktik konstruksiyası doqquz dəfə təkrarlanmışdı. Nağil mətnində əks olunan süjet xətti, məhz, həmin sintaktik konstruksiyaya hər dəfə (süjet inkişafı boyunca) daxil edilən yeni leksik komponent sayəsində inkişaf etdirilir. Yəni, nağil mətninin struktur özülünü məhz, həmin sintaktik konstruksiya təşkil edir.

Müşahidə və statistik təhlillərimiz onu deməyə əsas verir ki, tam sintaktik təkrarların sayı natamam təkrarların sayına nisbətdə azlıq təşkil edir. Ehtimal ki, tam sintaktik paralellizm faktlarında heç bir komponent əvəzlənməsindən söhbət getməməsi sintaktik konstruksiyanın eynilə ilkin formatında olduğu kimi qorunaraq mətn boyunca iki və daha artıq dəfə təkrarlanması şərtindən qaynaqlanır. Belə ki, belə spesifik təkrarlar zamanı sintaktik paralellizm faktları mətnin semantik strukturlaşmasına dinamika baxımından deyil, məhz, interaktivlik və intensivlik semantikasının qabardılması baxımından xidmət edir. Yəni, heç bir komponent əvəzlənməsi baş vermədiyindən, eyni sintaktik konstruksiyanın təkrarı daha öncəki mətn “parçası” ilə əlaqələndirmə zəminində semantik intensivlik yaradır və daha öncəki situasiyaya allyuziya, “göndərməni” əks etdirir. Və ya prosesin mütəmadi təkrar edilməsi faktını, yəni interaktivlik semantikasını belə əyaniliklə oxucuya (dinləyiciyə) çatdırır. Bəzi hallarda hər iki semantikanın konnotasiyası şəraitində gerçəkləşən tam sintaktik paralellizm faktı ilə qarşılaşa bilərik. Məsələn, Azərbaycan xalq nağıllarından məşhur “Göyçək Fatma nağılı”nı buna nümunə olaraq göstərmək olar. Nağılın Firudin bəy Köçərli tərəfindən yazıya alınmış variantında biz, məhz, sözünü etdiyimiz tam sintaktik paralellizm situasiyasının mətnin semantik sahəsi çərçivəsində iterativlik anlamının ifadəsinə xidmət etdiyini təsbit edə bilirik.

“Fatmanın analığı cavab verdi ki, yoxdur. Amma Fatmanın bir xoruzu var idi, bu xoruz başladı banlamağa: Fatma bacım təndirdə, Ayaqları kəndirdə! Arvad nə qədər istədi xoruzu qovsun, olmadı. Xoruz sıçradı damın üstə, uca səs ilə banladı: Fatma bacım təndirdə, Ayaqları kəndirdə! Padşahın adamları bunu eşidib, təndirə baxdılar: gördülər ki, bunun içində bir gözəl qız əl-ayağı kəndir ilə bağlanmış yıxılıbdır”. [6, s. 94].

Həmin nağılın süjet xəttinin bir qədər fərqli interpretasiyası əsasında ortaya çıxmış “Dünya gözəli ilə sarı inəyin nağılı”nda da iterativ-intensivlik semantikasının ifadəsinə xidmət edən sintaktik paralellizm faktı ilə qarşılaşırıq. *“Məmurilər ilə kənzilər istədilər qayıtsınlar. Birdən birə xoruz banlayıb dedi: – Quqquluqu, Fatmaxanım təndirdədi, ayaqları kuflədə, gözləri qan-yaş tökür. ...Xoruz yenə başladı oxumağa: – Quqquluqu! Fatmaxanım təndirdə, Ayaqları kuflədə, Dizi üstə naxış tikir, Gözləri qan-yaş tökür. Elə ki, istədilər Fatmaxanımın yerinə ögey ananın qızını aparsınlar xoruz yenə də banladı: – Quqquluqu! Fatmaxanım təndirdə, Ayaqları kuflədə, Dizi üstə naxış tikir, Gözləri qan-yaş tökür* [7].

Nümunədən də aydın şəkildə göründüyü kimi, birinci faktda biz natamam sintaktik paralellizm hadisəsini izləmiş oluruq. Belə ki, burada (*Quqquluqu, Fatmaxanım təndirdədi, ayaqları kuflədə, gözləri qan-yaş tökür.*) sintaktik konstruksiyanın ixtisarı mümkün olmuşdu (müqayisə et: *Quqquluqu! Fatmaxanım təndirdə, Ayaqları kuflədə, Dizi üstə naxış tikir, Gözləri qan-yaş tökür.*). Digər iki sintaktik paralellik faktında isə tam təkrar yer alır və ümumi semantika təkrarlanan manipulyasiya faktını,

yəni diqqətin yönləndirilməsi intensiyasını əks etdirir ki, bu da həmin sintaktik paralellizmin iterativ intensivliyin ifadəsinə xidmət etdiyini söyləməyə əsas verir. Müqayisə üçün deyək ki, eyni nağılın yazıya alınmış fərqli variantlarında (Göyçək Fatma) sintaktik paralellizm faktı ilə qarşılaşırıq. Belə ki, süjet xətti prosesin iterasiyasını labüd etmədiyindən eyni sintaktik konstruksiyanın təkrar edilməsi nağıl mətninin daxili strukturu tərəfindən “sanksiyalaşmır”.

Göründüyü kimi, Azərbaycan və ingilis xalq nağıl mətnlərinin müqayisəli təhlili onu deməyə əsas verir ki, arxaik-mifopoetik təfəkkür modeli fərqli mədəniyyət, fərqli genetica daşıyıcısı olan və fərqli coğrafiyalarda məskunlaşmış olan xalqların folklor mətnlərində bir çox oxşar, hətta deyərdik ki, universal struktur modellərin formalaşmasını mümkün etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov Azad Yəhya oğlu. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi filol. ADU.-B., 2002.- 229 s.
2. Папина, А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории, М.: УРСС, 2010. – 368 с.
3. Titty Mouse and Tatty Mouse <http://www.authorama.com/english-fairy-tales-18.html>
4. Карпухина Т. П.Взаимодействие морфемного повтора и синтаксического параллелизма в англоязычной художественной прозе // Вестник ВГУ, Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация 2013, №2, s.36-41.
5. The Old Woman and Her Pig <https://www.gutenberg.org/files/7439/7439-h/7439-h.htm>
6. Köçərli F. Balalara hədiyyə Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013, 172 səh <https://www.clb.az/dosyalar/666.pdf>
7. Dünya gözəli ilə sarı inəyin nağılı <http://www.nagillar.az/article/a-238.html>

Штефан Бачу

Ясского Университета «Ал. И.Куза»,

**слушатель курса «Азербайджанский мультикультурализм» при Центре
Азербайджанского мультикультурализма Ясского университета и АУЯ**

МАГИЧЕСКИЙ РЕАЛИЗМ: ПЕРЕНОС СРЕДНЕВЕКОВОГО ВООБРАЖАЕМОГО В ПОСТМОДЕРНИСТСКУЮ РИТОРИКУ КАМАЛА АБДУЛЛЫ

Ключевые слова: Камал Абдулла, магический реализм, миф, постмодернизм, средневековая литература, эстетика, азербайджанская литература, «Долина Кудесников», «Тристан и Изольда»

Açar sözlər: Kamal Abdulla, magik realizm, mif, postmodernizm, orta əsrlər ədəbiyyatı, estetika, Azərbaycan ədəbiyyatı, “Sehrbazlar vadisi”, “Tristan və İzolda”

Key words: Kamal Abdullah, magical realism, myth, postmodernism, medieval literature, aesthetics, Azerbaijani literature, “Valley of the Magicians,” “Tristan and Isolde”

Постмодернизм возник и оформился в Европе наряду с другими великими художественными направлениями. Однако новое литературное направление следует рассматривать с точки зрения его текучести, эстетических элементов и самой его идентичности, основанной на хорошем приеме, которым пользовались и продолжают пользоваться современные тексты. Новая парадигма отделяется от своей предшественницы только тогда, когда эстетические нюансы, составляющие ее, глубоко закрепились. С общей точки зрения, современные тексты, написанные европейскими авторами, как бы пересекаются в общей миметической точке, и это происходит потому, что внелитературная реальность представляет собой относительно единое пространство. Помимо нарративных чередований и разнообразия самого дискурса, европейская литературная вселенная представляет собой, в метафорическом смысле, тематический плавильный котел. В этом смысле американские теоретики Рене Веллек и Остин Уоррен называют *слой мира* (слой «метафизических качеств»): система норм, включающая в себя как формальные, так и связанные с содержанием нормы. Таким образом, несмотря на то, что *конструктивный фактор*, по определению русских формалистов, играет важную роль, произведение функционирует

в силу своей литературности только через живой тематический критерий. Однако в дискуссии о романе текстуальная реальность возникает из слова, чтение становится процессом скорописи, в котором, перефразируя Бальзака, читатель наслаждается историей конкретных ментальностей и способов существования.

Средневековая литература, в которой доминировал рыцарский роман, создала особую парадигму, породив новые символы, которые были увековечены сначала в творчестве Сервантеса, а затем в «Новой Элоизе» Жан-Жака Руссо или в формальном реализме, проявившемся в британском пространстве. Однако архитектоника произведений эпохи Возрождения - тема спорная, и несомненно, что символы средневекового воображения переоцениваются в современной литературе.

Камал Абдулла в своем романе-фантазии «Долина Кудесников» предлагает почти полную ресемантизацию символики топоса и космоса, очевидно, связанную с отношениями, обнаруженными в рыцарских романах Франции XII века. Текст является постмодернистским по самой природе дискурса, дикция пересекается с переосмыслением мифологического хронотопа. Даже если при сравнительном изучении европейских романов тревожность произведений более прозрачна, текст азербайджанского писателя полностью оторван от поэтики апузийской литературы. Приключение - мистическое, в котором главным вектором становится паломничество. Путешествие героев не является инициационным, хотя ритм повествования обтекаем, что придает тексту, в том числе, и современность.

«Долина Кудесников» - это ядровое пространство, в котором покоится вся Вселенная; «долина», ущелье, где связь с божеством становится средством поддержания мистического единения с природой и самим собой: «Долиной называли ее потому, что все вокруг знали, видели и верили, что из разных уголков Земли, с запада на восток, сюда собирались волшебники, чародеи и маги, выбирая это место своим пристанищем и убежищем». (с. 24) Камалу Абдулле мастерски удается нарисовать социальную систему *sui-generis*, в которой эзотерический феномен причудливым, но естественным образом дополняет современный мир. Топос обладает внутренней ценностью в силу своего периферийного положения: он становится символом самосохранения, временного равновесия. Колдуны, благодаря своей способности управлять временем и стремлению к непервертированному сапиентистскому идеалу, закрепляют действующую универсальную историческую модель. То, как два тематических регистра сливаются в гармоничный повествовательный корпус, является частью эстетической программы романа, которую автор называет *магическим реализмом*. Несмотря на то, что произведение Камала Абдуллы называют «романом-фантазией», оно несет в себе антропологическую, историческую и духовную информацию. Миф и восточные мотивы являются основополагающими в наслоении экспоненциальной ментальности, а главный герой, благодаря своей обособленности и двусмысленности, утверждает себя в качестве нового архетипа. Монографический характер поддерживается тем, что «дыра» постепенно наносится на карту, и только в конце читатель разгадывает ее символизм. Странность заключается в том, что персонажи с реалистичным психологическим портретом и жизнеспособной постмодернистской эстетикой сияют только в связи со сверхъестественным явлением. Иными словами, миф становится главным средством конкретизации не только персонажей, но и внутридигетического мира во всех его эпических элементах.

Этот аспект мы находим и в рыцарском романе, художественно уникальном и образующем мост от фольклора к культовому жанру. Станный жанр, в котором чудесный оккультизм вступает в противоречие с глубоко религиозным фактором, характерным для эпохи; это парадокс Средневековья, так метко подмеченный Йоханом Хёйзингой: «Жизнь была яростной и пестрой, так что она терпела запах крови и запах роз, чтобы смешаться». С этой точки зрения наиболее показательным текстом является «Тристан и Изольда», где пара развивается в отношениях духовной взаимозависимости, но физически разделена на долгий период времени; эту тему литературоведы называют «метафизической любовью». «Когда прилив отступил, влияния Запада и Востока соединились в причудливой и оригинальной идеологии *amour curtois*», - отмечал И.П.Кулиану. Тристан, согласно средневековому прототипу, обретает рыцарские моральные ценности в бурном, предсказуемом, но непрерывном пути. Испытания провиден-

циальны, и он преодолевает их естественно, часто неуклюже, именно потому, что идеал не является целью сам по себе. Тем не менее средневековый персонаж постепенно раскрывает свою личность, итеративное повествование позволяет сформировать устойчивую и глубоко укоренившуюся типологию. Испытания, которым подвергается герой, представлены каноническими литературными мотивами (битва с драконом, пребывание с Изольдой во тьме леса, посвящение Тристана в рыцарский орден). Таким образом, две оси развития молодого рыцаря будут сосуществовать: первая - горизонтальная, представляющая материальный путь главного героя, и вторая - вертикальная, означающая его нравственное взросление. Эти две оси пересекаются в ключевой момент сюжета, когда молодой рыцарь принимает решение (выбор Тристана разлучиться с Изольдой). Приключения героя Кретьена де Труа Персиваля также наводят на размышления: в отличие от Тристана, он постоянно обращается к сапиентистской рыцарской модели. В романе французского писателя нельзя обойти вниманием символ, в свете которого эволюционирует главный герой, – *Святой Грааль*. Таким образом, вертикальная связь между героем и Богом является обязательной, а предназначение, в свою очередь, – вождельным.

Даже если средневековая литература выходит за рамки мифа, институционализируя аутентичную и интригующую парадигму, она находится в тесной связи с элементами сказки, простонародной веры. Сравнение со «Сказкой о рыцаре Персивале» полезно для определения «магического реализма» уже потому, что в произведении Камала Абдуллы сливаются два, казалось бы, антагонистических спектра. Писатель мастерски создает описания небесной панорамы, придает звездам материальность, отношения героев с небесами аллегоричны и становятся способом существования, темой средневековой литературы, где природа и особенно ее ночной образ становятся очевидными средствами внушения.

В романе азербайджанского автора *равнина* – эквивалент темного леса, в который средневековые герои отправляются на поиски магического предмета или эротического идеала. «Невидимая гора» самой своей топонимикой подчеркивает, усиливает то настроение, которое ассоциируется у читателя с обстановкой романа. Пространство прозрачно через свое название, часто соответствующее изначальному состоянию героев. Интересно, что азербайджанский писатель переоценивает средневековые мотивы в их сыром виде, на протяжении веков наделяя их разными смыслами (в романтизме или символизме). Жизненная сила и «магия» современного текста заключается в умении писателя переписать основополагающий миф, сохранив его чистоту. Камал Абдулла добивается этого в «Долине кудесников», объединяя два разных стилистических измерения, а именно постмодернистское, европейское, и восточное, которое включает в себя совершенно иной тематический микс. Захватывающим является момент, когда происходит это смещение. Ведь основой современной азербайджанской литературы, как и любой другой малой литературы, является западный литературный канон. Европейцы заново открыли для себя Гомера и Апулея после долгого перерыва, когда художественный импульс был теоцентричным, под сильным влиянием библейских бестиариев и образов. Единорог, дракон и, экстраполируя, лошадь стали современными культурными символами. Но средневековый бестиарий находит аналог в романе азербайджанского писателя. Верблюд, например, – животное, описание которого максимально четко разграничивает культуры, и это потому, что автор обладает способностью виртуализировать истории и аллегории предков.

В какой степени мы можем обсуждать тревогу средневековой оперы? Сами тексты оказывают влияние друг на друга, просто потому, что художественный подход в высшей степени культурен. Так можно объяснить эстетическую гармонию. Однако в случае с «Долиной кудесников» это объяснение малоубедительно. Ведь ресурсы романа находятся на двух противоположных полюсах: с рематической точки зрения текст написан в европейском духе, а с тематической – предлагает восточную мифическую реальность.

Герои также с самого начала утверждают свою идентичность и через гетероклитические отношения с божеством – гетероклитические, потому что эзотерика играет в них центральную роль, – пытаются сохранить изначальное предполагаемое состояние первозданного равновесия, в котором и заключается сам посыл романа. Персонажи глубоко укоренены в собственной реальности, функционируют как определенные векторы (в общем смысле этого слова).

Индивидуальность персонажей, однако, эстетизируется их отношением к миру, частью которого они являются, временным и космическим измерением, принятием сверхъестественной реальности с легкостью восприятия повседневного факта. Тематическая *смесь* и то, как герои интегрированы в мир любви, войны, трансцендентального опыта по самой своей простоте, делают роман Камаля Абдуллы метафорической рентгенографией азербайджанской души. Магический реализм его основоположника в азербайджанской литературе – это, по сути, виртуальная проекция современных представлений во вселенную, где эмоции прозрачны и ощущаются как таковые. Там, где характер аутентично переплетается с родным мифом, где фантазия по-прежнему ощущается в силе слова, можно говорить об эстетическом опыте в его наиболее искренней и гармоничной форме.

Библиография:

1. Abdulla, Kamal, *Câmpia vrăjitorilor*, Iași, Editura Princeps, 2018.
2. René Wellek, Austin Warren, *Teoria Literaturii*, Editura pentru literatură universală, București, 1967/ Рене Веллек, Остин Уоррен, *Теория литературы*, Издательство универсальной литературы, Бухарест, 1967.
3. Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, București, Editura Meridiane, 1993, p. 37. Йохан Хейзинга, *Сумерки Средневековья*, Бухарест, издательство "Меридиане", 1993.
4. I.P. Culianu, *Eros și magie în Renaștere*, București, Editura Nemira, 1994 / П. Кулиану, *Эрос и магия в эпоху Возрождения*, Бухарест, издательство "Немира", 1994.

Tajdehibonab Mehparə* *Azərbaycan Dillər Universiteti

RUSIYA VƏ POLŞA ARASINDA TEATR SƏNƏTİ SAHƏSİNDƏ ƏLAQƏLƏR (1993-2006)

Açar sözlər: Rusiya, Polşa, incəsənət, əməkdaşlıq, mədəni əlaqələr

Key words: Russia, Poland, art, cooperation, cultural relations

Ключевые слова: Россия, Польша, искусство, сотрудничество, культурные связи

Rusiya və Polşa arasında incəsənət sahəsində əlaqələrin hüquqi əsasını 1993-cü ilin 25 avqustunda Rusiya Prezidenti B.Yeltsinlə Polşa Prezidenti L.Valensanın imzaladığı Razılaşma təşkil edir [7, s. 214-219].

Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya-Polşa mədəni əlaqələrində teatr kollektivləri arasında əlaqələr xüsusi yer tutur və XXI əsrin əvvəllərindən bu əlaqələr inkişaf etməkdə idi.

Hər iki ölkənin teatrları dramaturgiya sahəsində biri-birinin irsinə müraciət etmək ənənəsini davam etdirirdilər. XXI əsrin əvvəllərindən Polşa dramaturqlarının pyesləri tez-tez Rusiya teatrlarında səhnələşdirilirdi. 2000-ci illərin əvvəllərində rejissor E.Nevjina tərəfindən “Komediya” adlı Nijeqorod teatrında Polşalı müəllif D.Novokovskinin “Mikki Caqerin dodaqları” əsəri səhnələşdirildi.

2005-ci ilin oktyabrında Kotlas dram teatrında Polşa mədəniyyət günləri çərçivəsində Rusiyalı rejissor V.İvanov Polşa dramaturqu Aleksandr Fredronun “Xanımlar və qusarlar” pyesini səhnələşdirdi. 2006-cı ilin yanvarında Varşavanın “Sovremenniy” teatrında F.Dostoyevskinin “Stepançikova kəndi və onun sakinləri” povesti əsasında rejissor İ.Tsivinskinin “Zati-aliləri” adlı pyesinin premyerası oldu. 2006-cı ilin martında Mossovet adına teatrda rejissor P.Xomskinin Polşa dramaturqu Q.Zapolskinin pyesi əsasında hazırladığı “Pani Dulskayanın əxlaqı” adlı tamaşası nümayiş olundu. Rusiya rejissorları arasında ən çox tanınan əsər V.Qombroviçin “Burqundiyalı şahzadə İvonna” adlı pyesi idi. İlk dəfə bu pyes 1999-cu ildə Novosibirskdə, 2004-cü ildə - Meyerxold Mərkəzində və Millət teatrında, 2006-cı ilin martında Moskvanın “Ermitaj” teatrında səhnələşdirildi. 2006-cı ilin sentyabrında Polşanın Sosnavtsı şəhərinin teatrında A.M.Marçevskiy tərəfindən M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanı səhnələşdirildi. Polşada bəzi səhnələşdirilmiş əsərlər heç də bədii cəhətdən uğurlu alınmadı. Məsələn, 2006-cı ilin oktyabrında Varşava “Ateneum” teatrında rejissor B.Sassın qoyduğu F.Dostoyevskinin “Cinayət və cəza” əsəri Polşa teatr tənqidçiləri tərəfindən uğursuz kimi qiymətləndirdi [2, s.93].

2006-cı ilin oktyabrında rejissor R.Viktyuk Q.Zapolskinin “Kiçicik ər-arvad cinayətləri”, 2007-ci ilin yanvarında isə Moskvada “Nikitin darvazaları yanında” teatrının rejissoru M.Rozovskiy və A.Molotov Mrojekin “Polisiya” pyesinin tamaşasını qoydular.

2005-ci ilin martında Sankt-Peterburqun Marinsk teatrında rejissor M.Trelinskinin müəllifliyi ilə “Madam Bafterflyay” operasının premyerası oldu. Operanın quruluşunu Polşalı rejissor Rusiyalı həmkarı və məsləkdaşı B.Kudlitskiy ilə birgə əməkdaşlıq sayəsində qoymuşdur. 2004-cü ilin fevral-mart aylarında cəmi 6 həftə ərzində A.Vayda Moskvada, “Sovremennik” teatrında F.M.Dostoyevskinin “Cinlər”, 2006-cı ilin əvvəllərində A.Konçalovskiy Varşavada “Volya Teatrı”nda V.Şeksprin “Kral Lir” əsərini səhnələşdirdilər. Ancaq bu tamaşa teatr tənqiciləri tərəfindən uğursuz kimi qiymətləndirildi. Polşa qəzetlərində A.Konçalovskini tənqid atəsinə tutan rəylər dərc olundu [5]. Bütün bu tənqidlərə baxmayaraq, A.Konçalovskinin səhnələşdirdiyi “Kral Lir” pyesi sonrakı illərdə də Polşa teatrlarında müvəffəqiyyətlə nümayiş olundu və tamaşaçı ilə dolu zallar qazandı.

2006-cı ildə Oryol şəhərinin “Azad məkan” teatrında Polşalı rejissor B.Mruviçinskinin Orlovlu rejissor B.Qolodnitski ilə birlikdə S.Mrojekin “Qırğın” pyesini tamaşaya qoydular. 2007-ci ilin apreldə Polşalı rejissor A.Buben Sankt-Peterburqun Vasilyevskidə satira teatrının baş rejissoru təyin edildi. Sankt-Peterburq “Aleksandrinsk” teatrının baş rejissoru və Moskvada Meyerxold adına Mərkəzin rəhbəri Valeriy Fokin rus pyeslərini Polşada ən çox səhnələşdirən rejissor kimi tarixə düşdü. 2000-ci illərdə O, Polşanın Opol, Lodz şəhər teatrlarında N.İ.Qoqolun “Müfəttiş” və “Evlənmə”, A.P.Çexovun “Toy”, Krakovun Slovatski teatrında N.İ.Qoqolun “Ölü canlar”, F.Dostoyevskinin “Bovok”, A.Ostrovskinin “Bizim adam” və s. əsərlərini tamaşaya qoymuşdu [2, s.94]. Bu xidmətlərinə görə V.Fokinə Polşanın əməkdar incəsənət xadimi adı verildi. Rusiyanın Dövlət Akademik Böyük teatri ilə Polşanın “Böyük teatr – Milli opera”sı arasında əməkdaşlıq davam edirdi. Varşavanın Narodove Teatrı, Sankt-Peterburqun Aleksandrinsk teatri ilə əməkdaşlığı davam etdirdi. 2004-2005-ci illərdə Varşavada Milli Operada Mariinsk teatrının solisti, soprano İ.Qordey müvəffəqiyyətlə çıxış etdi. 2006-cı ildə Moskvada Böyük teatrda D.Çerniyakovun qoyduğu “Yevgeniy Oneqin” operasında baş qəhrəmanın rolunu ifa etmək üçün tanınmış Polşalı bariton M.Kveçen dəvət edildi [2, s.94].

Moskvanın mədəni həyatında böyük hadisə oldu. K.Trelinskinin simasında gənc Polşa rejissorları klassik operaya yeni yanaşma sərgilədilər. P.İ.Çaykovskinin “Yevgeni Onegin” operasının yeni traktovkada səhnələşdirilməsini Moskva tamaşaçıları rəğbətlə qarşıladılar. Bu məşhur operadan savayı Varşava “Böyük teatr – Milli opera”sı həmçinin Polşa müəlliflərinə aid opera tamaşaları – K.Simanovskinin “Korol Roqeri”, S.Monyuşkonun “Qorxulu həyət” kimi əsərlərini göstərdi. 2002-ci ilin oktyabrında tanınmış Polşa dramaturqu S.Mrojek Sankt-Peterburqda “Baltika evi” adlı teatr festivalının fəxri qonağı oldu. 2005-ci ilin mayında Moskvada Varşava Narodove Teatrının bir günlük qastrolu oldu və qastrol çərçivəsində Polşalı aktyorlar A.P.Çexov adına MXAT-ın (Moskva Bədaye Teatrı) səhnəsində V.Qombroviçin “Operetta” pyesini göstərdilər. Pyesi Polşanın tanınmış rejissoru Yeji Qjeqoyevski tamaşaya qoydu. Rusiya teatrları hər il “Kontakt” Beynəlxalq teatr festivalında iştirak edirlər. Polşada təşkil edilən Beynəlxalq Pantamim festivalında artıq bir neçə ildir ki, Peterburq teatri “Litsedey” çıxış edir və Polşa tamaşaçıları arasında geniş şöhrət qazanmışdır.

2006-cı ildə bu festival çərçivəsində Moskvanın “Taqanka” teatri üç dəfə “Vısotskiy” tamaşası ilə çıxış etmişdir. Tamaşadan sonra Polşa tamaşaçıları Rusiyalı artistləri ayaq üstə alqışladılar. Festivalda həmçinin Rusiya istehsalı olan səssiz filmlər də nümayiş edildi.

2004-cü ilin fevralında Sankt-Peterburq Puşkin adına “Aleksandrinsk” teatrının Varşavada qastrolları baş tutdu. Bu tamaşada Akaki Akakiyeviç rolunda tanınmış Rusiya aktrisası M.Neelova çıxış etdi. Bu tamaşanı yüksək qiymətləndirən tanınmış Polşa rejissoru A.Vayda qeyd etmişdir ki, “iki ölkə arasında siyasi münasibətlərin mürəkkəb dövründə bu cür tamaşalar xalqları yaxınlaşdırır və bir daha göstərir ki, xalqların yaxınlaşmasında ən sınaqmış yol mədəniyyətdən keçir” [3].

Rusiya - Polşa mədəni əlaqələri qədim ənənələrə söykənsə də, müasir dövrdə, əlverişsiz siyasi şəraitdə, mədəni əlaqələrin yaradılmasına maneə yaratdı. 2014-cü ildən sonra, Ukrayna ətrafında gedən siyasi proseslərlə bağlı iki ölkə arasında siyasi münasibətlərin sərnləşməsi səbəbindən bir çox mədəni layihələr reallaşmamış qaldı. 2017-ci ildən başlayaraq tədricən Rusiya və Polşa arasında mədəni əlaqələrdə tərpəniş olmuşdur. Təəssüf ki, qarşılıqlı maraq kütləvi xarakter daşımadı, cəmiyyətin elitər hissəsini əhatə etdi.

Ədəbiyyat:

1. Академический ансамбль песни и пляски Российской Армии имени А.В.Александрова выступил в Польше https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12207577@egNews13/06/2020
2. Бухарин Н.И. Российско-польские культурные связи в начале XXI века. // Славяноведение, №1, 2009, с.88-99.
3. Известия, 12 ноября 2005.
4. Московские новости, 17 декабря 2004 года.
5. Московские новости, 06 октября 2006 года.
6. Независимая газета, 18 мая 2001года.
7. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Польша о сотрудничестве в области культуры, науки и образования (Варшава, 25 августа 1993 года) / Международные соглашения о сотрудничестве в сфере образования. М., 2009. С. 214-219.

Samkharadze Teona ***Tbilisi State University***

THE PARALLELS OF GOD METAPHORS' IN GEORGIAN-GERMANIC MYTHOLOGIES

Açar sözlər: İlahi iradə, bərəkət, qəhrəmanlıq, hikmət

Key words: Divine will, fertility, heroism, wisdom

Ключевые слова: Божественная воля, плодородие, героизм, мудрость.

The study of god metaphors in Germanic and Georgian mythologies unveils intriguing parallels and cultural insights. Both mythologies feature powerful divine figures embodying various aspects of life, often serving as metaphors for human experiences and ideals.

In Germanic mythology, Odin/Wotan stands as the Allfather, symbolizing wisdom, war, and magic, akin to Georgian myths' Amirani, embodying heroism and defiance against divine will. This parallels the Promethean theme of challenging divine authority found in both mythologies.

Thor/Donar, the Germanic thunder god of strength and protection, finds resonance with Armazi in Georgian mythology, associated with fertility and the city's prosperity. Both figures represent guardianship and vitality, reflecting cultural values.

Similarly, Frigg/Frigga, Odin's wife, and Dali in Georgian mythology share attributes of motherhood, fertility, and natural abundance, underscoring the reverence for life cycles and earthly blessings.

These parallels highlight universal themes of human existence, such as heroism, protection, fertility, and wisdom, expressed through divine metaphors in diverse cultural contexts. Exploring these god metaphors enriches our understanding of human aspirations and beliefs across different mythological traditions.

References:

1. Adam of Bremen. c. 1080. History of the Archbishops of Hamburg-Bremen. Translated by Francis Joseph Tschan. p. 207
2. Carl Jung Man and his Symbols, 1993, p 147 23. Crossley - Holland, 1993, xxiii 24. Douglas Forrel Hulmes, "Sacred trees of Norway and Sweden, 2002 p. 20
3. Ellis-Davidson, Hilda Roderick. 1964. Gods and Myths of Northern Europe. p. 117.
4. G. Ewald, 1983, pp. 9, 10]
5. Havamal, El. Book. Stanza 137
6. Nietzsche, Friedrich. 1954. Thus Spoke Zarathustra: a Book for All and None. In The Portable Nietzsche. Edited and translated by Walter Kaufmann. p. 159
7. Dictionary of Northern Mythology. Translated by Angela Hall. p. 232-233.

MƏDƏNİYYƏTLƏRİN FORMALAŞMASINDA DİL FAKTORUNUN ROLU

Açar sözlər: dil, mədəniyyət, ilkin dil, emosional və mədəni bağlar, mədəniyyətlərarası əlaqə

Keywords: language, culture, primary language, emotional and cultural bonds, intercultural communication

Ключевые слова: язык, культура, основной язык, эмоциональные и культурные связи, межкультурная коммуникация

Mədəniyyətin və sivilizasiyanın formalaşmasında və inkişafında dilin rolu danılmazdır. Yer üzündə müxtəlif dillər və mədəniyyətlər mövcuddur. Müasir sivilizasiya ətraf mühiti və gündəlik həyatı sürətlə dəyişdirir. Bu baxımdan mədəniyyət yaradıcı həyat amili, sosial innovasiya mənbəyi kimi qiymətləndirilir. Mədəniyyətin potensialını, onun daxili ehtiyatlarını üzə çıxarmaq istəyi bundan irəli gəlir. Mədəniyyəti insanın özünüdərk vasitəsi kimi nəzərə alaraq, tarixi prosesə və insanın özünə təsir edə biləcək yeni tükənməz sərvət kimi müəyyən etmək mümkündür. [5, s. 6–7]

Dil bizim ideya və konseptlərimizi formalaşdırır, yəni dilin imkanları genişləndikcə mədəniyyət də dəyişir. Dil sistemlərində baş verən dəyişikliyin mədəniyyətə birbaşa təsir etmə səbəblərinə toxunaraq, görə bilərik ki, dildəki sözlərin işlənmə əhatəsi və dillərin leksikonu dəyişərsə, mədəniyyətlərarası oxşarlıq və fərqlər ortaya çıxar. Məsələn, ingilis dilində olan "nice" sözü hal-hazırda "gözəl, mehriban" mənalarında işlənir, lakin bu söz 15-ci əsrdə daha fərqli bir anlamda "simple-sadə, foolish - axmaq" mənalarında işlədilirdi. Və yaxud "mad" sözü. Bu söz "dəli" mənasını verir. Ciddi psixi problemləri olan birini təsvir etmək üçün istifadə edilir. Lakin ötən əsrlərdə bu söz "ciddi" mənasında işlədilib. Məsələn, "Are you mad?- Sən ciddisən?" Buradan aydın olur ki, dilin lüğət tərkibi tarixi və sosial faktorlar əsasında dəyişikliyə uğrayır.

Dünyada müxtəlif mədəniyyətlər və dillər mövcuddur və bunların hər biri bir-birinə təsir edir, eyni zamanda onları formalaşdırır və yenidən təyin edir. Məsələn, ingilis dilində "long time no see" (uzun zamandır görmürəm) standart ingilis dili deyil. Çin dilindən tərcümədir. "Suşi" və "tofu" da bu sözlər sırasına daxildir. İnsanlar bu tip ifadə və sözləri qəbul edir və başa düşür, çünki bu adaptasiyalar artıq "yerli" mədəniyyətin bir hissəsinə çevrilib [1, s.193].

Dil və mədəniyyətin sosial mühitdə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu aydınlaşdırmaq üçün, ilk növbədə dil ilə cəmiyyətin daxili əlaqəliliyinə aydınlıq gətirmək lazımdır. Bunun üçün dilin insan psixikasındakı yerinə, eyni zamanda dildən fikirlərimizi ifadə etmək üçün necə istifadə etdiyimizə diqqət etməliyik. Ümumiyyətlə, insanların cəmiyyətdə öz mövqelərini tutmasında dil vacib faktorlardan hesab edilir. Dilin birbaşa mədəniyyətlə əlaqəsi olduğunu müəyyənləşdirən bir çox yanaşmalar mövcuddur:

- Dil və mədəniyyət qarşılıqlı əlaqədədir, çünki bu əlaqə vasitəsi ilə emosional və mədəni bağları olan insanlar, üstünlük verdikləri dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edə bilirlər. Məsələn, Latın Amerikasında müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar özlərinin üstünlük verdikləri dildə və ya dillərdə ünsiyyət saxlayırlar.

- Dil insanların qarşılıqlı təsir və ya əlaqəsinə əsaslanan ən vacib mövhumdur, çünki ən sadə halda biz onun vasitəsi ilə kommunikasiya prosesində iştirak edirik.

- Mədəniyyətlərarası əlaqələrdə dilin istifadəsi daha mürəkkəb və vacib faktora çevrilir, çünki müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar dildən necə istifadə edəcəklərinə, hansı halda hansı seçimi edəcəklərinə düzgün qərar verməlidirlər [6, s.17].

İnsanların üstünlük verdikləri dildə və ya dillərdə ünsiyyət qurması da bir neçə amillə əlaqədardır. Üstünlük verilən dil, adətən, insanın özünü ifadə etməkdə daha rahat olduğu dil sayılır, yəni insanlar həmin dildə düşünə bilir, eyni zamanda çox asanlıqla danışa bilirlər. "Üstünlük verilən dil" termini ilə yanaşı insanların "ana dili", "birinci və ya ilkin dili" anlayışları da qəbul edilmişdi. İlkin dil anlayışı hər zaman ana dili anlayışı ilə üst-üstə düşmür, çünki bəzən bizim dil açıb istifadə etdiyimiz dil fərqli ola bilər. Eyni zamanda bu üç termin də üst-üstə düşməyə bilər, yəni üstünlük verilən dil, nə ana dili, nə də birinci dil olmaya bilər. Lakin insanların əksəriyyəti ünsiyyət üçün özlərinin birinci dilini seçirlər [4, s.6].

İnsanların ünsiyyət vasitəsi kimi, istifadə edəcəkləri dilləri seçmələri bir neçə amildən asılıdır. Bunlardan ən vacibi mədəni faktorlardır. Yəni, insanlar birbaşa mədəniyyətləri ilə bağlı olan dillərə üstünlük verirlər. Bu, xüsusilə, Latın Amerikasına xas olan cəhətdir.

İnsanların bir dili digərlərindən üstün tutma səbəblərinə, dillə olan emosional əlaqələri də aiddir. Davis Tiffani və Moore Vendi Leonun Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı meksikalı immiqrantlar ilə bağlı araşdırmalarından aydın olur ki, emosional bağlar uşaqlıqdan formalaşır. Eyni zamanda onların “dil, mədəniyyət ideyalarını formalaşdırır” fikrinə əsasən deyə bilərik ki, bir dilin digərindən üstün tutulması dil və mədəniyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqədən irəli gəlir. Latın Amerikasında dil sadəcə müasir mədəniyyəti deyil, həm də zəngin tarixi aydınlaşdırır [2, s. 677].

Makkuonun araşdırmasına görə Latın Amerikasında minlərlə dil və dialekt mövcuddur və onlar da öz növbəsində on yeddi böyük ailə dillərinə və ya otuz səkkiz kiçik dil ailəsinə, bunlarla yanaşı yüzlərlə qruplaşdırılmamış dillərə bölünürlər [3, s.505].

Dil mədəniyyətə təsir etdiyi kimi mədəniyyət də dilə təsir edir. Mədəniyyət bir qrup insanlar arasında normativlər, inanclar və dəyərlər sistemi kimi təyin edilir. Daha geniş anlayış kimi mədəniyyətə etnik mənsubiyyət, milliyyət, irqi və din faktorlar da daxil edilir. Mədəniyyət sadəcə insanların dəyər və vərdişlərini deyil, həmçinin insanların dil və davranış sistemlərini dəyişə bilər. Mədəni biliklər linqvistik bacarıqlara yiyələnmək üçün çox vacib amildir və cəmiyyətdəki mədəniyyət anlayışı dilin istifadəsi və işlənmə dairəsinə görə dəyişir. Məsələn, bəzi köhnə sözlərdən istifadə edilməsə də belə dilin lüğət bazasında qalır. Bundan əlavə, dilə və cəmiyyətə fasiləsiz olaraq yeni sözlər daxil edilir. Bu cür sözlər daha çox televiziya proqramları, siyasət, musiqi və incəsənət qollarının yayılması nəticəsində daxil edilir və yeni mədəniyyət cərəyanı yaradılır.

Mədəniyyət və dil arasında sıx əlaqə göz qabağındadır. Dil mədəniyyət xəzinəsidir. O, mədəni dəyərləri lüğətdə, qrammatikada, idiomlarda, atalar sözlərində, məsəllərdə, folklorda, bədii və elmi ədəbiyyatda, yazılı və şifahi nitq formalarında saxlayır. Dil həm də mədəniyyətin daşıyıcısıdır, milli mədəniyyətin onda toplanmış sərvətlərini nəsildən-nəslə ötürür. Bundan əlavə, dil bir vasitədir, mədəniyyət alətidir. Bu alət vasitəsilə mədəniyyətin müasir sosial mühitdə əks olunduğu məlumdur. Bu sosial reallığı əks etdirən bir neçə nəzəriyyə müəyyənləşdirilmişdir. Bəzilərinə görə dil hətta mədəniyyətin bir hissəsidir, eyni zamanda onlar termin olaraq da bir-birlərinə çox yaxın anlayışlardır. Bəzi alimlərin fikrincə, dilin mədəniyyətə təsiri olduqca güclüdür, ona görə də mədəniyyətdə baş verən və baş verəcək olan hər şey dildə öz əksini tapır və tapacaq.

Ədəbiyyat:

1. Allison, S. R., Vining, C. B. Native American culture and language. *Bilingual Review*, 24, 1999, pp. 193-207.
2. Davis, Tiffany Y. and Moore, Wendy Leo. “Spanish Not Spoken Here: Accounting for the Racialization of the Spanish Language in the Experiences of Mexican Migrants in the United States.” *Ethnicities* 14, № 5. February 2014, pp. 676-697.
3. McQuown, Norman A. "The Indigenous Languages of Latin America." *American Anthropologist* 57, № 3, 2009, pp. 501-570.
4. Norton, L, The Importance of Language in Cross-Cultural Interaction, A Senior Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for graduation in the Honors Program Liberty University Spring, 2018, pp. 4-36
5. Гуревич П. С. Культурология.- М:Знание,1996.-286с.
6. Лейчик В. М. Отношения между культурой и языком// Научный журнал «Вестник» Московск. Университет.-2003.- № 6.-с 16–27.

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTDƏ METAFORLARIN ROLU

Açar sözlər: metafor, məcazi məna, konseptual metafor, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, dil, nitq

Key words: metaphor, transferred meaning, conceptual metaphor, semantic derivation, intercultural communication, language, speech

Ключевые слова: метафора, переносное значение, концептуальная метафора, межкультурная коммуникация, язык, речь

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, siyasətdə, elmdə və təhsildə inteqrasiya prosesləri mədəniyyətlərin bir-birinə nüfuz etməsinə şərait yaradır. Gerçəkliyi dərk etməyin müəyyən bir yolunu təmsil edən hər bir dil dünyanı müəyyən edilmiş dil normalarına uyğun olaraq özünəməxsus şəkildə üzvləyir. Dildə (konseptual metaforlar sistemində) xalqın tarixi inkişafı, xalqın əxlaq və adət-ənənələri, müəyyən bir dil və mədəni birliyin inkişafının hər yeni mərhələsində təşəkkül tapan və dövrüntələbləri çərçivəsində yeniləşən mədəni ənənələri öz əksini tapır.

Mürəkkəb və çoxqütblü fenomen olan metaforları iki aspektdən: a) bədii mətnə və ya gündəlik danışmada müəllifin (danışanın) fikir və ekspressivliyinin ifadəsinə xidmət edən trop və ya nitq fiquru, b) geniş işlənməsi sayəsində ifadəliliyini itirmiş dil metaforları kimi nəzərdən keçirmək olar.

Metaforlar koqnitiv dilçilik sahəsində tədqiqat obyektini kimi, bir tərəfdən, uyğun, digər tərəfdən, özlərinin xüsusi statuslarına, daha dəqiqi, insanın şüur və təfəkkür sahəsinə yaxın-lığına görə isə olduqca sirli obyektini təmsil edir. Metafor sadəcə təbii dilin “qanadlı” tərkib elementləri deyil, o, həm də insan təfəkkürünün səciyyəvi cəhətlərini birbaşa əks etdirirlər. Bundan əlavə, ayrı-ayrı konseptual sahələr arasında sərhədlərin “yuyulması” sayəsində bir çox hallarda metaforlar arasında qarşılıqlı təsir hadisələrinə tez-tez rast gəlinir. Bir faktı da qeyd edək ki, metaforların koqnitiv modellər çərçivəsində konseptual təsviri təfəkkür müxanizmi və dildənxaric gerçəkliyin konkret dil təzahürləri vasitəsi ilə adekvat qavranılmasının ən məhsuldar üsuludur. Metaforlar dil daşıyıcılarının dünyadakı konseptlər haqqında həm düşüncə tərzini əks etdirir, həm də onun sayəsində insanın təfəkkür tərzini daha da güclənir və möhkəmlənir. A.Y.Məmmədovun qeydinə görə, “diskursda biliyin ritorik representasiyasında əsasən metafor və metonimiya aparıcı rol oynayır” [1, s. 59].

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlləri dilçilikdə dilin öyrənilməsinin yalnız ünsiyyət prosesində fəaliyyətini təsvir edərkən adekvat hesab oluna biləcəyinin əsas yanaşma kimi elan edilməsi ilə əlamətdar oldu. “Xüsusi təbiətli işarələr sistemini təmsil edən dil insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi, fikirləri ifadə etmək üçün əsas vasitədir” [2, s. 469–481].

İnsanlar arasında ünsiyyət bu və ya digər milli dildən, dünyanın linqvistik mənzərəsindən istifadə etməklə müəyyən mədəniyyət çərçivəsində həyata keçirilir. Milli mədəniyyətin daşıyıcısının şüuru müəyyən milli mədəniyyətin özünəməxsus obraz və ideyaları əsasında mənimsənilməsi prosesində formalaşır. Hər bir idioetnik dilin linqvistik kodunun dünyanın linqvistik şəkillərini təşkil edən və konseptual olanlardan fərqlənən elementlərinə milli-mədəni amillər əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Fərqli milli-mədəni və dil mühitinə düşən insan həm də fərqli dəyərlər və qaydalar, eləcə də ünsiyyət normaları dünyasına düşür və fərqli dil mədəniyyətlərinin nümayəndələri ilə tam ünsiyyət üçün o, həmin dəyər və adətləri bilməlidir. Məhz qaydalar əsasında xalqın özünəməxsusluğunun “qrammatikası” sistemini qurmaq daha asandır [3, s. 86–96].

Xüsusi işarələr sistemi dili biz təfəkkürün həyata keçirilməsi və düşüncə prosesində artıq formalaşmış fikirlərin saxlanması və ötürülməsi vasitəsi kimi başa düşürük. Hazırda dildə mənəvi dayaqların intensiv axtarışını müşahidə etmək olar: dil vasitəsi ilə keçmiş yenidən düşünməyə, indiki yerini anlamağa cəhdlər edilir. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, dil haqqında təsəvvürlər insanın müəyyən bir dövrdə dünyaya münasibəti haqqında təsəvvürlərdən, onun xarakterik dünyagörüşündən ayrılmazdır.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyət kontekstində təkcə dil sistemləri və onların nitq təzahürləri arasında deyil, həm də müxtəlif mədəniyyətlər arasında əlaqə mövcuddur. Başqa sözlə, fərqlərarası ünsiyyət təkcə dillərin qarşılıqlı əlaqəsi deyil, həm də mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiridir, ona görə də ünsiyyət prosesi təkcə dillərin sərhədlərini deyil, həm də mədəniyyətlərin sərhədlərini keçir.

Məsələn, Azərbaycan mədəniyyətində “şirin çay” konsepti ümumilikdə müsbət mahiyyətlidir. Ənənəvi olaraq Azərbaycan xalqının mədəniyyətində evliliyə razılıq kimi müsbət mahiyyətli “şirin çay” metaforu işlədilir. A.Y.Məmmədova görə, “şirin çay” etnopsixoloji xarakterli stimuldur və bu hadisə ilə bağlı semantik assosiasiyalar Azərbaycan diskursunda ikimi məzmunla müşayiət olunur və konseptləşmə prosesində iyerarxiyada əvvəlcə “şirin”, sonra isə “çay” konseptləşir” [1, s. 66].

Aşağıdakı frazeoloji vahidlərin mənaları ingilisdilli xarici mədəniyyətdə böyümüş insanların əldə etdikləri məlumatlara əsaslanır. Məsələn, ingilisdilli cəmiyyətdən olan insanlar üçün «to keep up with the Joneses» “Con ilə ayaqlaşmaq” frazeoloji vahidinin mənasını “qonşularınızla ayaqlaşmağa çalışaraq imkanlarınızdan kənarında yaşamaq” mənasını izah etmək çətin deyildir. İngilisdilli mədəniyyət üçün universal olan, “Con” soyadının Böyük Britaniyada ən çox yayılmışlardan biri olması və göstərilən frazeoloji vahiddə qonşuların və sosial bərabər təbəqələrin kollektiv obrazı kimi çıxış etməsi haqqında biliyi dil daşıyıcıları üçün metaforik yerdəyişməni şəffaf şəkildə motivasiya edir.

İngilis dilindəki “(to be) in/on/upon (the) score of” kimi frazeoloji vahidin mənasının başa düşülməsi kommunikaqlar ingilis kənd qəlyanaltıxanalarında hələ də mövcud olan daimi müştərilərin lövhədə təbaşirlə pul borclarını yazmaq adəti ilə tanış olmaları deməkdir. Bu cür qeydlər “score” (bal) adlanır.

Bununla belə, etnomilliyet köklərə malik olan fon bilikləri təkcə müəyyən bir mühitdə yaşayanlar üçün təbii olan milli reallıqlar haqqında ekstralinqvistik biliklərə əsaslanmır. Dil həmişə milli xarakter daşımaqla həm təbii şəraitin və ya mədəniyyətin xüsusiyyətlərini, həm də danışanların milli xarakterinin orijinallığını əks etdirir.

Dünyagörüşünün və empirik reallığın dünyagörüşünün ən parlaq milli xüsusiyyətləri məişət mədəniyyətində formalaşan və “stupid as a ram”, “cowardly as a hare”, “cunning as a fox” – “глупый как баран”, “трусливый как заяц”, “хитрый как лиса” – “qoyun kimi axmaq”, “dovşan kimi qorxaq”, “tülkü kimi hiyləgər” kimi davamlı müqayisələrdə əl keçirilən obraz standartları sistemində özünü göstərir.

Dil cəmiyyəti ilk növbədə bəzi heyvanlara gündəlik mədəni təcrübə baxımından onlarda aşkar edilən və insanlara da xas olan müəyyən xassələri aid edir. Sonra ümumi qəbul edilmiş müqayisələr standartlaşdırılır və dünya haqqında deyil, formalaşmış dünyagörüşü haqqında danışan insan xassələrinin “qeyri-insani” nümunələrini təmsil edir.

İngilis dil şüuru üçün ənənəvi olan bu gizli standart modellərin frazeoloji vahidlərin metaforik mənalarında həyata keçirilməsinə misal kimi “fat cat” “yağlı pişik” frazeoloji vahididir. Bu vahidin mənası – “pul kisəsi, ancaq öz mənfəətini düşünən varlı adam” – milli mentalitetdə kök salmış, tamah kimi keyfiyyətə malik pişik ideyasını ehtiva edir.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlirik ki, kommunikasiya aktı müəyyən sosial tələbatı ödəmək məqsədi daşıyır. Başqa sözlə, kommunikasiyanın özünəməxsus sosial məqsədi var: o, imkanlarına görə adi, fərqli dillərdə və mədəniyyətlərin daşıyıcılarının ünsiyyəti təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dil ünsiyyət vasitəsi olmaqla, nəinki hər hansı bir hadisə haqqında ünsiyyət qurmağa və məlumat saxlamağa imkan verir, həm də insanların şüurunda baş verən bütün dəyişiklikləri əks etdirir. Milli xüsusiyyətlər təkcə insanların həyat tərzində, maddi və mənəvi mədəniyyətində deyil, həm də dildə, o cümlədən metaforlar sistemində özünü göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov A.Y. Diskurs tədiqi / A.Y.Məmmədov, M.Y.Məmmədov. -Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2013, 78 s.
2. Попова Т.Г. Когнитивно-семантические факторы процесса перевода в интеракции культуры // Язык в пространстве коммуникации и культуры: Материалы VI Международной научной конференции по актуальным проблемам теории языка и коммуникации (29 июня 2012 года). – М.: Военный университет, Факультет иностранных языков, 2012. – с. 469–481.
3. Popova, Tatjana G. Language Conceptualization // The Seventh Annual Conference of the Global Communication Association (GCA) (22- 23 November 2013, Ottawa, Canada), 2013. – p. 34–43.

VARIOUS FORMS OF CULTURAL EXCHANGES AND DEVELOPMENT BETWEEN CHINA AND AZERBAIJAN

Keywords: *China, Azerbaijan, cultural exchange, The Belt and Road Initiative*

Açar sözlər: *Çin, Azərbaycan, mədəni mübadilə, Kəmərlər və Yol Təşəbbüsü.*

Ключевые слова: *Китай, Азербайджан, культурный обмен, инициатива «Пояс и путь»*

With the development of economic globalization, cultural ties between countries have become increasingly close. An objective understanding and analysis of cultural diversity is conducive to strengthening international cooperation in various fields. Since the establishment of diplomatic relations between China and Azerbaijan on April 2, 1992, bilateral relations have developed significantly, economic exchanges and cooperation have deepened further, and cultural exchanges between the two countries have also increased.

Currently, there are many forms of cultural exchanges between China and Azerbaijan. Direct cultural exchanges include cultural exchanges between the two governments, sending students to each other for study, and building a language learning exchange platform. In recent years, the number of student exchanges between the two countries has increased, which has promoted the learning and exchange of language, history, culture, and advanced technology between the two countries. In terms of language learning and exchange, there are two Confucius Institutes in Azerbaijan, which provide Chinese language teaching and organize various cultural activities. At the same time, Beijing Foreign Studies University opened the first Azerbaijani language major in China in 2017. These platforms provide opportunities for the people of China and Azerbaijan to exchange and learn about language and culture and also promote the further development of friendly relations.

Multicultural exchanges often have far-reaching effects. On the one hand, they help to build political trust between countries. Another effect is that it can effectively promote the development of trade. [2, p.103] Economic cultural exchange is an indirect cultural exchange activity. In recent years, economic exchanges between China and Azerbaijan have continued to grow, and the volume of trade has increased year by year. The opening of the China-Europe freight trains promotes the development of trade along the Silk Road. Azerbaijan was one of the first to gladly join the Belt and Road Initiative and is now an indispensable link in it. Azerbaijan independently implemented large-scale transport and infrastructure projects, including the opening of the Baku-Tbilisi-Kars railway and the Baku International Sea Trade Port, connected to the Trans-Caspian Transport Route. [3] In 2022, China maintained its position as Azerbaijan's fourth-largest trading partner and third-largest source of imports.[4] With the implementation of the Belt and Road initiative, trade and investment between China and Azerbaijan will become more convenient and the investment environment will be optimized. From a historical perspective, China and Azerbaijan established trade exchanges through the ancient Silk Road in ancient times. Today's the Belt and Road Initiative is a continuation of the Silk Road culture. Studying the history of the Silk Road, strengthening people-to-people exchanges, and jointly exploring the common culture of the two sides can also better promote the development of modern trade.

With the recovery and development of the world economy, the development of tourism has been promoted. The number of mutual visits between China and Azerbaijan has increased. In tourism culture, one of the purposes of tourism is to understand local history and cultural customs. For more tourists to understand the history and culture of the two countries, the two countries need to pay more attention to the needs of tourists and do a good job of popularizing cultural knowledge. With the development of the Internet, many tourists share their tourism and cultural experiences on the Internet, which has played a certain role in promoting the development of the tourism industry. Improving the quality of tourism is indispensable for the development of tourism culture.

Exchanges and mutual learning between civilizations are a bridge that promotes friendship among the people of all countries in the world, an inexhaustible driving force for the progress and de-

velopment of human society, and an important link for maintaining world peace. [1, p.158] Direct and indirect cultural exchanges between China and Azerbaijan also cover science and technology, agriculture, environmental protection, and other fields. The further development of relations between the two countries is also encouraged by such cultural cooperation and exchanges.

References :

1. 蔺海鲲,哈建军.多元文化共生与人类命运共同体的构建.期刊:甘肃社会科学.2021(1). P.154-162.
2. 钟菁.“一带一路”倡议下多元文化交流的研究.期刊:旅游与文化,2019. P.103.
3. Seymur Mammadov. Azerbaijan-China: 30 years of cooperation that can become an example for the world - Chinadaily.com.cn. 2022-04-02.
4. World Trade Expo Azerbaijan (China Created Fair): Shanghai Kanchen Exhibition Co., Ltd (kacexpo.com)

You Xin
Baku State University

AZERBAIJAN-CHINA: COMPARISON CHINESE SPRING FESTIVAL AND AZERBAIJANI SPRING FESTIVAL IN THE CONTEXT OF MULTICULTURALISM

Keywords: *Spring Festival, Azerbaijan-China Relations, Cultural Connotation, Multiculturalism*

Açar sözlər: *Bahar Festivali, Azərbaycan-Çin münasibətləri, Mədəni təsirlər, Multikulturalizm*

Ключевые слова: *Праздник Весны, Азербайджано-Китайские отношения, Культурный подтекст, Мультикультурализм*

The Spring Festival (Chinese Lunar New Year), as the most important traditional festival of the Chinese nation, carries profound cultural heritage and rich folk customs. At the same time, Azerbaijan also has its unique customs of celebrating the Spring Festival (Novruz Bayram). This article explores the similarities and differences between the Chinese Spring Festival and the Azerbaijani Spring Festival in a multicultural context. Through comparative research methods, the author concluded that the Spring Festival in China and Azerbaijan have their own unique origins and cultural connotation, but they both embody expectations and blessings for a better life in the New Year. By comparing these festivals, we can gain a deeper understanding of the uniqueness and richness of the two cultures.

I. Comparison from Origins

Chinese Spring Festival: The origin of the Chinese Spring Festival can be traced back to the Shang Dynasty (BCE 1600 - BCE 1100), when activities to worship gods and ancestors were held at the beginning and end of the year. Over time, this sacrificial activity gradually evolved into a custom activity to celebrate the harvest and worship ancestors, eventually forming the current Spring Festival. The Spring Festival is one of the most important traditional festivals of the year. It is usually celebrated on the first day of the first lunar month and is also known as the "New Year".

Azerbaijan Novruz Bayram: The origins of Nowruz can be traced back to ancient times. It expresses the worship of nature and fertility, as well as the philosophical belief in the rise and fall of all things. According to historical records, this festival has a deep connection with ancient Persian culture. Later, with the spread of Persian culture, Nowruz gradually became popular in regions from West Asia to South Asia influenced by Persian culture, including Azerbaijan.

II. Comparison from Celebration

Chinese Spring Festival:

1. Family reunion: The Spring Festival is an important time for family reunion. During the Spring Festival, family members will try their best to go home to reunite with their loved ones and spend this special moment together. People sit together to enjoy a sumptuous New Year's Eve dinner, which is a dinner that includes a variety of traditional delicacies such as fish, dumplings, rice cakes, etc. At the dinner table, family members will bless each other and express their expectations and blessings for the New Year.

2. Red envelopes: During the Spring Festival, elders will send red envelopes to younger generations. This is a way to express blessings and love. Red envelopes usually contain cash and represent good luck and wealth. Children will wear new clothes to pay New Year greetings to their elders, receive red envelopes, and express their gratitude and blessings.

3. Post Spring Festival couplets and hang lanterns: Before the Spring Festival, people will post Spring Festival couplets and hang lanterns on their doorsteps, symbolizing the arrival of the New Year. Spring couplets are two neatly contrasting verses that express people's expectations and blessings for the new year. Lanterns represent light and prosperity, adding a festive atmosphere to the festival.

4. Set off firecrackers and fireworks: During the Spring Festival, people will set off firecrackers and fireworks to celebrate the arrival of the New Year. The sound of firecrackers means driving away evil and bringing good luck. Fireworks bloom in the night sky, colorful and symbolizing prosperity and happiness.

5. Dragon and lion dance: Dragon and lion dance are traditional performances during the Chinese Spring Festival. Performers of dragon and lion dances wear special costumes and imitate the movements of dragons and lions, which means to ward off evil spirits and bring good luck. People would gather to watch the performance and applaud the performers.

Azerbaijan Nowruz Bayram:

1. Nature worship: Nowruz embodies the worship of nature. People believe that elements in nature such as water, fire, earth, wind, etc. have sacred power and can bring good luck and prosperity.

2. Family reunion: Similar to the Chinese Spring Festival, Nowruz is also a time for Azerbaijani family reunions. During this festival, families prepare food together, clean the house, hold celebrations, and welcome the new year together.

3. Preparation: Four weeks before Nowruz, Azerbaijanis will start preparing for the festival. On the "Charshanba" day every Tuesday, people worship the four gods of water, fire, air and earth respectively to express their worship of nature.

4. Celebrations: On Nowruz day, every household will hold celebrations. People will get together to sing, dance, perform acrobatics, etc. to celebrate the arrival of the new year. In addition, a ceremony of planting wheat seedlings will be held, which means a good harvest and prosperity in the new year.

5. Fortune telling: During Nowruz, people will also perform divination activities to predict fortune and good or bad luck in the coming year. These divination activities are usually performed by elders in the family or specialized fortune tellers.

Cultural connotation: Both the Spring Festival and Nowruz contain the yearning for a better life and expectations for the future. During the Spring Festival, Chinese people emphasize family reunions and family ties, embodying the traditional virtue of respecting the elderly and loving the young. Nowruz emphasizes friendship and harmony. People give gifts to each other and share joy and happiness.

By comparing the Chinese Spring Festival and the Azerbaijani Spring Festival, we can find that although the two festivals are different in time, origin and cultural connotation, they both carry people's yearning and blessings for a better life, and reflect the commonality and individuality in a multi-cultural background. . This cultural diversity not only enriches the connotation of world culture, but also promotes mutual understanding and exchanges between different nationalities.

Reference:

1. Song, Li. The Spring Festival. Paths International Ltd., 2015.
2. An introduction to the Nowruz Persian New Year festival https://youtu.be/5Zqui5sC_mQ?si=XjxRQZVgjzqSRP26, March 24, 2020, February 22, 2024.
3. CBCnews, March 06, 2023. February 22, 2024

POLITENESS THEORY AND THE CONCEPT OF FACE

Keywords: *Politeness theory, the concept of face, linguistic politeness, fundamental theory*

Ключевые слова: *Теория вежливости, понятие лица, языковая вежливость, фундаментальная теория*

Açar sözlər: *Nəzakət nəzəriyyəsi, üz anlayışı, linqvistik nəzakət, fundamental nəzəriyyə*

Following crafted by Grice (1967, 1975) and Goffman (1967), B&L's hypothesis of semantic amiability has ruled research in pragmatics for a considerable length of time. This comprises of two parts: a crucial hypothesis concerning the idea of good manners and how it capabilities in communication, and a rundown of pleasantness procedures, drawing on models from languages (i.e., English, Tzeltal, and Tamil). The essential reason is that courteousness in any culture can be made sense of concerning a predetermined number of widespread peculiarities, in particular the develop of face and certain social factors - i.e., contrasts in power (P), social distance (D) and the general burden of specific demonstrations (R). B&L (1978: 66) characterize face as "the public mental self view that each part needs for himself" and separation it into two sorts: negative and positive. Negative face alludes to the craving of each and every skillful grown-up individual from a culture that his/her activities be unhampered by others, while positive face includes the craving of each and every individual from a culture that his/her needs be alluring to some others in any event. At the end of the day, positive face can be considered "the positive and steady picture individuals have of themselves, and their craving for endorsement", while pessimistic face, then again, is "the fundamental case to regions, individual, also, freedoms to non-interruption" (in the same place.: 61). One more significant component in figuring out how face and graciousness are associated includes what B&L call a face-compromising demonstration (FTA). This happens in friendly cooperations which characteristically compromise the essence of the speaker (S) or listener (H, for example, when one makes a solicitation, dissents, offers guidance, and so on. The likely seriousness of a not set in stone by different variables, which incorporate the accompanying: the social distance (D) of the S and the H; the relative power (P) of S and H; and without a doubt the positioning (R) of burden in a specific culture. Therefore, procedures to conceal any hint of failure are picked agreeing to the gravity of the FTA.

Politeness subsequently emerges through relief of an activity that can undermine either bad face (e.g., a solicitation) or positive face (e.g., a refusal). The wonderful of positive face is called positive respectfulness and is communicated by showing similitudes among interactants and by communicating enthusiasm for the questioner's mental self view, though regrettable good manners can be communicated by fulfilling negative face as far as showing regard for the recipient's right not to be forced on.

References:

1. Redefining politeness: Power and status in the digital age, Darsita Suparno, Ita Fitriana, Nadra Nadra, Fahmi Gunawan & Saad Boulahnane, *Cogent Arts & Humanities* (2023), 10: 2218195.
2. Brown, P. & Levinson, S. C., Gumperz, J. J. (1987). *Politeness: Some universals in language usage* (Studies in Interactional Sociolinguistics 4). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813085>
3. Caballini, C., Agostino, M., & Dalla Chiara, B. (2021). Physical mobility and virtual communication in Italy: Trends, analytical relationships and policies for the post COVID-19. *Transport Policy*, 110, 314–334. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2021.06.007>
4. Crystal, D. (2004). *Language and the Internet* (Vol. 21, Issue 1). Cambridge University Press. <https://www.pdfdrive.com/language-and-the-internet-d6566525.html>
5. DePaula, N. (2023). Political ideology and information technology in government online communication. *Government Information Quarterly*, 40(1), 101747. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101747>
6. Izomovich, R. Z., & Shavkatovich, S. X. UDC: 82 REDUCTION AS THE WAY OF THE LANGUAGE ECONOMY MANIFESTATION. *SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY*, 68(15), 4144.

7. Izomovich, R. Z., & Fazliddinova, U. D. (2022). Influence of orthography in teaching english and second language acquisition. *Thematics Journal of Applied Sciences*, 6(1).
8. Расулов, З. И. (2017). Особенности позиционными типологией и лингво маданиятшунослик ўрни. 56. *Илмиймақ* https://scholar.google.com/citations_n_for_view=BMFYyzIAAAAJ, 7.
9. Izomovich, R. Z. , & Mohinur, N. . (2023). TIL O'QITISHDA MANIPULYATSIYANING O'RNI VA MUHIM AHAMIYATI. *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 312–314. Retrieved from <https://conferenceseries.info/index.php/online/article/view/1079>
10. Erkinovna, Y. F., Djurabaevna, D. N., & Madina, S. (2020). The Expression of Politeness Category in The Uzbek And English Languages. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(09).

Yunusova Gülnar
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

YAPONIYA ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ ŞƏRQ-QƏRB QARŞIDURMASI

Açar sözlər: Yaponiya, qərbləşmə, Şərq, Qərb, ədəbiyyat, qarşidurma

Key words: Japan, westernization, East, West, literature, conflict

Ключевые слова: Япония, вестернизация, Восток, Запад, литература, конфликт

Şərq-Qərb qarşidurması cəmiyyətlərarası münasibətlərdə öz əhəmiyyətini sübut etmiş, dünya tarixinin vəhdətini və dinamizmini yaradan fundamental hadisədir. Dünya tarixini şərtləndirən belə mühüm hadisə qarşısında biganə qalmaq, qəbul edilən münasibətin tələblərindən qaçmaq mümkün deyildir. Dünya tarixini formalaşdıran bu fundamental hadisə çərçivəsində Yaponiya, yapon xalqı, yapon cəmiyyəti dünyada öz imtiyazlı yerini qazanmışdır.

Uzaq Şərq ölkəsi Yaponiyanın Qərb dünyası ilə tanışlığı XVI əsrə təsadüf etmişdir. 1542 – 1543-cü illərdə Portuqaliya gəmilərinin ilk dəfə Yaponiyaya odlu silah gətirmələri və 1549-cu ildə misyoner Françis Xavierin yaponları xristianlıqla tanış etməsilə Qərb təsirləri Yaponiyaya daxil olmuşdur. Bu dövrdə ticarət sürətlə inkişaf etmiş, Portuqaliyanın ardınca İspaniya, Hollandiya, İngiltərə və s. ölkələrin ticarət gəmiləri də Yaponiya limanlarına daxil olmuşdur. Bu proseslər nəticəsində əsrlərdir qəbul olunmuş samuray mədəniyyəti, ənənələr kökündən sarsılmağa başlamışdır. Tokuqava hakimiyyəti Qərbdən gələn güclü axınların qarşısını almaq üçün 1635-ci ildə təcrid siyasətinə əl atmış, Yaponiya gəmilərinin xarici ölkə limanlarına səfər etməsinə qadağa qoyaraq digər ölkələrlə olan əlaqələrini kəsmişdir. Beləliklə, Yaponiya Qərb təsirlərindən qorunmaq üçün 250 ilə yaxın müddətdə dünyadan təcrid olunma siyasətini həyata keçirmişdir. XIX yüzilliyin birinci yarısından etibarən Qərb imperiazizmi Şərqi Asiyada daha aktiv rol oynamış, xarici ölkələrin hərbi və ticari gəmiləri Yaponiyanın limanlarına da daxil olmağa başlamışdır. Bununla da Qərb dövlətlərinin texnoloji inkişafı və hərbi gücü yapon ziyalıların diqqətindən yayınmamış, öz ənənəvi düşüncə və texnologiyalarını yenidən nəzərdən keçirməli olduqlarını anlamışlar. Artıq bu dövrdə Yaponiyada iki qrup formalaşmış, Şərq ilə Qərbin qarşidurması yenidən ən pik həddə çatmışdır. Birinci qrupu təmsil edən ziyalılar Konfutsi düşüncəsini əsas tutaraq iqtisadi sahədə yeni islahatların keçirilməsini tələb edirdilər. İkinci qrup isə Qərbin inkişafına meyl edərək, ölkənin dünyaya açılaraq beynəlxalq ticarətə qoşulmasını istəyirdi. Nəhayət, 1868-ci ildə Tokuyava sülaləsinin hakimiyyətinə son verilmiş, Meyci Reforması (明治維新 – Meyci İşin) ilə Yaponiya qapılarını dünyaya açmışdır. Meyci hakimiyyətinin həyata keçirdiyi islahatlarda Qərbin inkişaf etmiş ölkələri nümunə götürülmüş, Qərb dünyasının təcrübəsindən geniş miqyasda istifadə olunmuşdur. “*Reformadan üç il sonra hökumət tərəfindən Amerika və Avropanı tanımaq üçün səfərlər təşkil olunurdu. Bu səfərlərdən ilkini 1871-1873-cü illərdə İvakuranın komandası gerçəkləşdirdi. Vətəndaşlar arasında Qərb mədəniyyətinə qarşı böyük bir maraq vardı*” [1, s.107]. Ölkəni Qərbdəki modellərə uyğunlaşdırmaq üçün təhsilin modeli və məzmununda dəyişikliklər həyata keçirilmiş, 1873-cü ildə yeni tipli məktəblər, 1877-ci ildən isə ali təhsil ocaqları fəaliyyətə başlamışdır. 1860-80-ci illərdə doğulan yazıçılar, mütəfəkkirlər, incəsənət xadimləri yeni universitetlərdə təhsil aldıkları üçün artıq öncəki nəsildən fərqli təfəkkürə yönəlmişdilər. Minlərlə yapon gənci Qərb təhsili almaq üçün

xaricə göndərilmişdi. Məsələn, Mori Oqay (1862-1922) bu yolla dörd il ərzində Almaniyada təhsil almış, Qərb düşüncəsinin qəliblərini verə bilən nadir yazıçılardan biri kimi Meyci ədəbiyyatında dərin izlər buraxmışdır. Eyni zamanda, yapon ədəbiyyatında ən yüksək zirvələrdə qərarlaşan Natsume Soseki (1867-1916) 1900-cü ildə Yaponiya hökuməti tərəfindən Böyük Britaniyada təhsil almağa göndərilmiş ilk yapon ədəbiyyatşünas olmuşdur. Yazıcının 1905-ci ildə işıq üzü görən və böyük uğur qazandıran “Mən pişikəm” satirik romanında Meyci dövründə aparılan islahatların yaratdığı ictimai quruluş təsvir edilir, eyni zamanda, Şərq-Qərb qarşıdurması personajlar vasitəsilə diqqətə çatdırılır. Kitabdakı bəzi personajlar ənənəvi yapon mədəniyyətinin təsiri altındadır, bəziləri isə modernləşmənin üstünlüklərini həyatlarının mərkəzinə qoyublar. Bu vəziyyət personajlar arasında münaqişəyə səbəb olur.

Qərbə qarşı məsafəli olan və Qərbi yeni kəşf etməyə başlayan müəlliflər daha sərbəst şəkildə həqiqi kimlikləri ilə müxtəlif məsələləri qələmə alacaqları bir ədəbi mühit yaratmaqda idilər. Beləliklə, yapon yazıçıları cəmiyyətdə itirilən və ya gizlənən “fərd”i ortaya çıxarmağa başladılar. Ryunosuke Akutaqava (1892-1927) da sözügedən dövrün yetirməsidir. Yazıcının yaradıcılığında fransız, alman, rus, ingilis ədəbiyyatını dərinləndirən bildiyi, Göte, Dostoyevski, Tolstoy, Şekspir, Bodler, Strinberq, Qoqol kimi yazıçıların yaradıcılıq məhsullarını mütaliə etdiyi aydın şəkildə izlənilir. Akutaqava Qərb ədəbiyyatından aldığı yapon ədəbiyyatı ilə qarışdıraraq Yaponiyada yeni ədəbiyyatın inkişaf yolunu müəyyənləşdirmişdir. Çünki yeni formalaşan müasir yapon ədəbiyyatında bir-birinə zidd iki mövqe mövcud idi. Bir qrup yazıçılar milli dəyərləri inkar edib, Qərbə əsaslanmağı müdafiə edirdilər. Digər qrup isə ancaq milli dəyərlərə, ənənələrə söykənməklə yeni ədəbiyyat yaratmağın mümkünlüyünü vurğulayırdılar. “*İnsan həyatı Bodlerin bir misrasına dəyməz*” [3, s.5] deyən Akutaqava isə Qərbin təqlidçisinə çevrilmədən milli dəyərlər çərçivəsində Qərb və yapon ədəbiyyatının sintezini ortaya qoymuşdur.

Digər tərəfdən, Kouda Rohan (1867-1947), Ozaki Kouyou (1867-1903), İzumi Kyouka (1873-1939) kimi yazıçıların Qərblə birbaşa əlaqəsi olmamış, Qərbdən heç təsirlənməmiş, mənəvi və estetik cəhətdən Edo mədəniyyətini və ədəbiyyatını qüsursuz şəkildə davam etdirmişdilər.

Uzun müddət Şərqlə Qərbin qarşıdurmasının yaşandığı Yaponiyada qərbəlmə məsələsi müxtəlif mərhələlərdə ön plana çıxmış olsa da, II Dünya müharibəsindəki məğlubiyəti və ABŞ-nin nüfuz dairəsinə çevrilməsi bu prosesi sürətləndirmişdir. Qloballaşan dünya nizamında kapitalist dünya iqtisadiyyatından da yan keçə bilməyən Yaponiya güclü şəkildə Qərb təsirlərinə məruz qalmışdır. Yaponiyada mövcud şəxsiyyətin kollektiv kimi qəbul edildiyi ənənəvi tendensiya ölkənin müasirləşməsindən asılı olaraq Qərb təsəvvürlərinə nüfuz etmişdir. Bu isə yaponlar üçün şəxsiyyət anlayışının izahında problemlər yaratmışdı. 1968-ci ildə Nobel mükafatına namizəd olaraq göstərilən yazıçı Yukio Mişima (1925-1970) yapon milli dəyərlərinin itirilməsinə, istehlakçılığa, qərbəlməyə, Amerikanizmə və Yaponiyanın getdikcə müasirləşən mədəniyyətinə, qlobalizmin qüvvələrinə qarşı üsyan edirdi. Mişima Yaponiyadakı iqtisadi rifahın yüksəlməsini yapon gəncləri üçün, getdikcə artan qloballaşmanı isə bütövlükdə yapon xalqı üçün təhlükəli hesab edirdi. BBC-yə verdiyi müsahibəsində qloballaşma əleyhinə samuray mədəniyyətini müdafiə edərək deyirdi: “*Bizim qədim samuray mədəniyyətimiz var. Onlar ancaq şərafləri üçün yaşayıblar və pul kimi dəyərlərə hər zaman yuxarıdan aşağı baxıblar. Mən samuray ruhuyla yaşamaq istəyirəm. Harakirinini özünü yaşatmaq istəmirəm ancaq harakirinini yüksək üfqləri ilə gənc nəslə stimül vermək istəyirəm. Bu stimulla mən şəraf duyğusunu, böyük məsuliyyət duyğusunu və şərafətlə ölmək kimi ənənələri yaşatmaq istəyirəm. Mənim hədəfim budur*” [2]. II Dünya müharibəsindən sonra yapon ədəbiyyatı Qərb mədəniyyətinin axını, ənənəviliklə yeniliyin – Şərqlə Qərbin mübarizəsi kimi məsələlərlə qarşılaşmaq məcburiyyətində qalmışdır.

Məruzədə Yaponiyada Şərq-Qərb qarşıdurması və qərbəlməni şərtləndirən amillər və bütün bunların ədəbiyyatda və mədəniyyətdəki təzahürləri bədii yaradıcılıq nümunələri əsasında geniş şəkildə şərh olunacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Shuichi Kato. The history of Japanese literature: The Modern Years; translated by D.Sanderson. – Kent: Translation© Paul Norbury Publications Ltd – 1983.
2. Yukio Mishima Speaking in English: [Electronic resource] / Youtube – 2007. (videofilm). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DPAZQ6mhRcU>
3. Akutaqava Rünoske. Tanrıların istehzası; tərc. ed. Rövşən Ramizoğlu – Bakı: Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi – 2015.

MƏDƏNİYYƏT ELEMENTLƏRİNİN DİLDƏ ƏKS OLUNMASI

Açar sözlər: dil, adət-ənənələr, düşüncə tərz, mənəvi irs, atalar sözləri

Keywords: language, customs and traditions, way of thinking, spiritual heritage, proverbs

Ключевые слова: язык, обычай и традиции, образ мышления, духовное наследие, пословицы

Məlumdur ki, hər bir xalqın mədəniyyəti, tarixi keçmişi onun adət-ənənələrində, tarixi abidələrində, milli geyimlərində olduğu kimi dilində də əks olunur. Tamamilə haqlı olaraq fəlsəfi dilçiliyin banisi Vilhelm fon Humboldt dili xalqın ruhu adlandırmışdır. Onun fikrincə, insanlar təbiət və cəmiyyətlə dil vasitəsilə ünsiyyət qurur və ona dil prizmasından baxırlar. V.fon Humboldta görə, hər bir xalqın tarixi, ümumən bütün mənəvi fəaliyyəti onun dilində ifadə olunur. Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında prof. A.Babayev “Dilçiliyə Giriş” kitabının “Mədəniyyətin inkişafında və xarici dillərin öyrənilməsində dilçiliyin rolu” bölməsində yazır: “Dilçiliyin özünün bir elm kimi inkişafı mədəniyyətin inkişafından xəbər verir. Bütün elmlər mədəni inkişafın nəticəsidir. Onların bu və ya digər dərəcədə mədəniyyətin inkişafına xidmət edir. Mədəniyyətin elə bir sahəsi yoxdur ki, orada dildən istifadə edilməsin” [1, s.154].

Dil həm ünsiyyət vasitəsi kimi fikirlərin səli ifadəsidir. Dil keçmişlə bu gün arasında qırılmaz bir tel, nəsilləri birləşdirən sarsılmaz bir körpüdür. Xalqın mənəvi irsini qoruyub saxlayaraq onu bu günə, sonra isə sabaha çatdıran vasitə məhz dildir. Dil xalqların həyatında və özünü təsdiqində mühüm rol oynadığı kimi, təfəkkürün və mədəniyyətin inkişafında əvəzolunmaz amildir.

Beləliklə, hər bir xalqın gündəlik həyatından tutmuş mürəkkəb ictimai-siyasi həyatına qədər hər bir hadisənin ifadəsini dildə tapa bilərik. Bununla bağlı V.Muxtraovanın “Mədəniyyətlərarası əlaqələrin dillərin zənginləşməsində rolu” məqaləsində oxuyuruq: “Dilçilik sahəsində mədəniyyət və dil arasında əlaqələr əsasən XX əsrdən başlayaraq tədqiq edilməyə başlanılıb. Mədəniyyət haqqında dilçilərin qəbul etdiyi əsas fikir onun tam şəkildə dildə əks olunmasıdır” [3, s.403].

Dili yaradan xalq olduğu üçün dilin taleyi onu yaradan xalqın taleyi ilə bağlıdır. Hər bir xalq öz ünsiyyət dilini yaratdıqdan sonra onu qoruyub saxlayıb inkişaf etdirərək yaratdıqları dilin məhvi olmasının qarşısını alıblar.

Azərbaycan xalqı da hələ uzaq keçmişdə öz ana dilini yaratmışdır. Mədəniyyət elementinin, xalqın düşüncə tərzinə daha qabarıq şəkildə atalar sözlərində rast gələ bilərik. Məsələn, dostluğa aid olan atalar sözləri Azərbaycanlıların dostluğa sadıq, mərd xalq olduğunun göstəricisidir. “Dost yolunda boran olar, qar olar”, “Hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi”, “Dost gəlişi bayram olar” və s.

Ədəbiyyat:

1. Babayev A. *Dilçiliyə Giriş*. Bakı, Maarif, 1992
2. Babayeva Ş. *Mədəniyyət və dilin tədrisinin qarşılıqlı əlaqələri*. ADU, Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual Problemləri Respublika Elmi-praktik Konfransın Materialları, 2015, 4-5 may.
3. Muxtarova V. *Mədəniyyətlərarası əlaqələrin dillərin zənginləşməsində rolu*. Mədəniyyətlərarası Dialog: Linqvistik, Pedaqoji və Ədəbi Aspektlər Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları, 2010, 25-27 noyabr

Казлаускене Виталия
Вильнюсский университет, Литва

МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ, ЗАКОДИРОВАННЫЕ В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОНЦЕПТАХ: НА ПРИМЕРЕ КОНЦЕПТА МАТЕРИНСТВА

Ключевые слова: мультикультурные ценности; лингвистический концепт; концепт материнства; корпусный анализ

Key words: multicultural values; linguistic concept; motherhood concept; corpus analysis

Açar sözlər: multikultural dəyərlər; linqvistik konsepsiya; analıq anlayışı; korpus təhlili

В начале XXI века общество многих стран пережило значительные трансформации, которые затронули не только социальные и экономические сферы, но и культурные ценности и

идентичность. В этом контексте особенно интересно изучить, как эти изменения отразились на ключевом концепте материнства и как мультикультурные аспекты проявляются в языковых концептах, связанных с материнством. Концептуальный фон лексемы структурируется в виде лексико-семантического поля, включающего ядро (денотативный компонент), промежуточную зону (экстралингвистический компонент) и периферию (этимологический компонент). С одной стороны, оно включает в себя все, что относится к структуре концепта; с другой стороны, в структуру концепта входит все, что делает его культурным фактом - первоначальная форма, история, сведенная к существенным признакам содержания, современные ассоциации, оценки и т.д. Иными словами, это "динамическое взаимодействие между денотацией и коннотацией" (Dumez 2011, 78). Каждая лексема также накапливает определенный концептуальный фон, характерный для каждого языка и культуры, который состоит из ассоциаций, значений и понятий, исторически связанных с данной лексемой.

Цель нашего исследования состоит в изучении динамики концепции материнства и материнской идентичности через призму медийных сообщений на литовском языке. Мы стремимся идентифицировать и проанализировать мультикультурные аспекты этой концепции, исследовать влияние культурных и исторических факторов на представление о материнстве, а также проанализировать воздействие средств массовой информации на формирование социальных представлений о материнстве в литовском обществе.

Для достижения поставленных целей мы будем использовать корпусный анализ текстов с помощью инструментов, таких как Sketch Engine и Leipzig Corpora Collection. Мы планируем применить лингвистические, корпусные и контент-аналитические методы для изучения представлений о материнстве в медийных сообщениях.

Это исследование позволит нам выявить различия и сходства в представлениях о материнстве в различных культурах и определить, как эти различия влияют на социальные нормы и ожидания. Мы также проанализируем, как исторические и культурные особенности Литвы отразились на представлениях о материнстве и как эти представления эволюционировали в современном обществе.

Кроме того, мы рассмотрим, как медийные сообщения о материнстве влияют на формирование общественного мнения и какие ценности они передают. Это поможет нам лучше понять, как мультикультурные ценности отражаются в лингвистических концептах, связанных с материнством, и как эти представления формируются и изменяются в современном обществе Литвы.

Результаты нашего исследования могут быть полезны для понимания культурных различий и сходств в представлениях о материнстве, а также для разработки программ и политик, которые учитывают эту многообразную культурную динамику.

Литература

1. Dumez H. (2011). Qu'est-ce qu'un concept ?. Le Libellio d'AEGIS, 2011, 7 (1, Printemps - Supplément), 67-79. hal-00574166
2. Franssen A. (2002). *La fabrique du sujet. Transformations normatives, crises identitaires et attentes de reconnaissance*. Thèse de sociologie sous la direction de Guy Bajoit, Université Catholique de Louvain.
3. Goffman E. (1973). *La Présentation de soi. La Mise en scène de la vie quotidienne*. Traduit de l'anglais par Alain Accardo. Collection Le sens commun. ISBN : 9782707300140
4. Kavaliūnaitė-Amelyushkina G. (2009). *Motinytės įvaizdis Lietuvos žiniasklaidoje*. Magistro darbas. VU.
5. Kazlauskienė V., I. Hilbig (2021). Non-harmonious early bilingualism through the eyes of mothers. Conference paper: *13th International Symposium on Bilingualism*, 10–14 July 2021, Warsaw, Poland. doi: [10.13140/RG.2.2.18288.99849](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.18288.99849)
6. Kazlauskienė V., I. Hilbig (2024) *Preprints*. Quand les échanges verbaux des mères lituaniennes ne suffisent pas à transmettre une langue d'héritage : le cas de familles mixtes en France. In : *Politiques linguistiques familiales Family language policies Verbal exchanges and linguistic transmission Comité scientifique de lecture*. éd. : Haque Sh., F. Le Lièvre.
7. Laviolette C. (2010). *Construction identitaire entre maternité et engagement social. Une approche par la méthode des récits de vie auprès de femmes d'origine marocaine*. Thèse de doctorat de la faculté des Sciences économiques, sociales, politiques et de communication de L'Université catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve, Octobre 2010.

8. Norvilas A. (2012). *Tauta, kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
9. Staniulis V. (2014). *Antano Smetonos didžiosios mintys*, Kaunas: V. Staniulio knygynas.
10. Waterman A. S. (1982). Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology* 18(3), 341-358.
11. Yuval-Davis N. (1997). *Gender and Nation*. SAGE Publications, 45.

Присакару Думитру
Ясского Университета «Ал. И. Куза»,
слушатель курса «Азербайджанский мультикультурализм» при Центре
Азербайджанского мультикультурализма Ясского университета и АУЯ

РЕЛИГИОЗНЫЕ И МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В «ИСКАНДЕР-НАМЕ» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И «АЛЕКСАНДРИИ»

Ключевые слова: *Искандер-Наме, Александрия, Александр, Дарий, Иеремия, пророки, философы*
Açar sözlər: *İskəndər-Name, İsgəndəriyyə, İsgəndər, Dara, Yeremya, peyğəmbərlər, filosoflar*
Key words: *Iskander-Name, Alexandria, Alexander, Darius, Jeremiah, prophets, philosophers*

Александр Македонский, один из выдающихся деятелей, оставивших след в большинстве мировых культур и эпох, со временем превратился из реальной, конкретной, из плоти и крови исторической личности, оставившей глубокое наследие единство языка и традиций эллинистической империи (κοινή), – в мифологизированную фигуру древнего прошлого, упоминаемую еще в Библии, в книге пророчеств Даниила. Релевантность его образа для мировоззрения варьировала от случая к случаю: светская литература подчеркивает его статус «мудрого правителя», но склонного к радикальным мерам и решениям из-за своей бурной молодости («Гордиев узел»), а религиозные образы настаивают на "vanitas vanitatum" (Книга Екклесиаста), которой подвержены все империи; Даниил предвещает подъем великой империи Александра, но предупреждает о ее разделении на «четыре великие империи». Христианское воображение, в свою очередь, возьмет на вооружение символ Македонской империи, чтобы присоединиться к Вавилону, Египту и Риму в попытке узаконить ту же концепцию древних империй (Римская империя должна была стать вечной после принятия христианства). Также известна сцена, вдохновленная житием святого Сисоя Великого, ученика святого Антония Великого (IV век н. э.), также известная как «Изумление Сисоя», где Сисой, остановившись у гробницы великого завоевателя, проливает слезы, размышляя об эфемерности человеческого бытия. Эта сцена будет красоваться во всех греческих церквях после завоевания Константинополя в 1453 году Мухаммедом II.

Ислам постепенно привел к изменениям во взглядах на образ Александра: от чисто эсхатологических или исторических упоминаний о нем до мистических аспектов его личности. Много дискуссий вызывают также арабские и доисламские версии «Романа об Александре» Псевдо-Калистена (III век до н. э.); «Роман об Александре» служит прототипом для всех более поздних популярных и национальных александриин (начиная с версии Юлия Валерия IX века). Но прежде чем распространиться на Балканах в XIII-XV веках, в Неманидской Сербии, а затем и в Румынии, легенды об Илиаде и Александре получили широкое распространение в Византийской империи, где хвалебные слова изобиловали сравнениями византийских императоров с древнегреческим героем. Однако это не прерогатива Средневековья, а скорее наследие греческой античности, реже Александр встречается в других произведениях, где средневековые сербские правители сравниваются с ветхозаветными фигурами (Иаков, Давид, Иосиф, Моисей, Иисус Навий, Иов). В восточной и арабской литературе границы репрезентации античного героя Александра переходят за пределы утопических, поддерживающих рамок настоящего фэнтезийного эпоса, но Ду аль-Карнайн (аналог александрийского протагониста) становится экзистенциальным героем, спасающим мир от Гога и Магога, копающим и строящим Фонтан Молодости, из которого он будет черпать воду Жизни, и окруженным, благодаря феерической, почти эзотерической атмо-

сфере, философами - в первую очередь Сократом и Аристотелем (*Secretum secretorum*). Характер восточных легенд об Александре как о государственном деятеле также берет начало в доисламской эпохе, под влиянием сирийских христианских общин и византийского правительства, которое еще до арабских завоеваний успело заявить о себе в некоторых районах Леванта. Здесь мы также видим захват наследия Александра бывшими противниками греков (персами), поскольку поэмы, распространяемые под общим названием «Искандер-наме», хотя и посвящены иранскому шаху, чтобы стать для него образцом, затрагивают сторону не стратега и императора Александра, а скорее искателя истины. Искателя истины, который насадит новую, универсальную религию и создаст империю, которая будет править и (по словам фериков) «унаследует землю». Одним из таких произведений является поэма Низами Ганджави «Искандер-наме», написанная между 1194 и 1202 годами и посвященная малику Носрат аль-Дину Бискину бен Мухаммеду из династии Пашкинидов грузинского происхождения. В поэме Низами, с его тонким психологическим анализом главного героя, предлагает другим персидским шахам модель лидерства, через модель идеального общества, которое хочет создать Искандер - восточный аналог Александра.

Если в европейской Александрии, с ее позднейшими западными и восточными ответвлениями, мы идентифицируем прототипы Александра – императора, рыцаря, защитника христианства (!), мудрого правителя, «Искандер-наме» Низами предлагает модель провидца-императора и пророка, характеризующуюся двумя частями поэмы: Шереф-наме (Книга славы) – описание жизни и сражений великого полководца армий древнего мира, и Игбал-наме (Книга счастья), где Искандер изображен как идеальный правитель, правящий своей империей справедливо и мудро. Чем Искандер отличается от Александра? Стоит ли Искандер на ступень выше христианского императора румынской Александрии? Что в этих особенностях часто ставит в оппозицию две модели правления и философии мира и религии, мультикультурную и национальную? Какие сходства и различия сохраняются в мировоззрении двух произведений?

Румынская версия «Александрия» происходит от сербских версий «Александрии», романа, который, в свою очередь, через свои западные версии *Historia Alexandri Magni* Квинта Курция Руфа и *Historia de preliis Alexandri Magni* Леона Неаполитанского, больше сосредоточен на славе и деяниях македонского императора. Отдельным эпизодом, игнорируемым в «Искандер-наме», является происхождение Александра от царя Филиппа, оспариваемое Александрийским автором. Это, вероятно, одно из первых предвосхищений концепции анонимного автора о том, что греческие боги – ложные, хотя рождение Александра происходит в назначенное время. Александр растет, развивается, учится «песнопениям» и владению оружием, но невольно убивает Нетинава, тем самым исполняя пророчество о том, что тот умрет от руки своего сына. Александр проявляет ум великого полководца: ему предстоит решить ряд внутренних и внешних проблем – примирение Олимпии с Филиппом, разгром татар (то есть скифов – и их императора Альтамиса) и т. д. Многие из этих сцен эквивалентны сценам в «Искандер-наме». После убийства своего отца похитителем Олимпии Анархосом Александр восходит на македонский престол и начинает подготовку к войне, а значит, и к своей мессианской миссии – завоеванию мира. Множество вспомогательных персонажей и событий, связанных с Александром, выстраивает характер главного героя, превращая его в прозорливого императора и мудреца будущего. Помимо уже использованной рыцарской жилки, в романе присутствуют и элементы новизны – указание на родную, почти крестьянскую интеллигентность молодого императора.

Низами известен в азербайджанской и персидской литературе, а также в постсоветском литературоведении как автор, обладающий психологическим мастерством, не имеющим аналогов среди современников, и это особенно заметно в изображении характеров. Советский востоковед Е.Е. Бертельс, главный исследователь Низами, наряду с другими аспектами произведения, занимался также символической «географией» произведения, где психологический анализ играет важную роль. В европейской *Александрии* можно заметить повторение избыточных географических и исторических деталей, которые запутывают повествование; автор часто прибегает к клише «как бы отрезать» в спешке повествования, чтобы пропустить описание сражений. Летописец Мирон Костин описывал ложь Александрии, ее географию и причудливую историю; но

если европейские авторы неохотно относятся к географии «Александрии» или игнорируют ее, то на кавказском и персидском пространстве мы находим иной подход. По словам Бертельса, «...Низами учился совершенно не тому, чему учили нас. ...он жил в XII веке и не мог знать по меньшей мере трех вещей: великих географических открытий, Ньютоновой механики и эволюционной теории». Но «география души», понятие, характерное и для Низами, предполагает путешествие в мифологические, сказочные и таинственные царства, где герой достигает больших духовных и цивилизационных высот; для Бертельса «вселенная» устроена подобно человеку, из этой идеи вытекает представление о том, что человеческое тело, с его органами и тканями, само по себе является гораздо более сложной вселенной, чем представление об отдельном человеке. Во время четвертого путешествия во второй книге Низами Искандер посещает страну идеального порядка, расположенную на севере, в долине реки Енисей, в «стране Хирхиз», где нет угнетателей и угнетенных, господ и слуг. Низами утверждает, что страна, где все равны, нет необходимости в правителе. Критик Бертельс видит здесь, как и другие, предчувствие возникновения Советского Союза.

Однако, возвращаясь к тексту поэмы, Искандер осуществит тот же самый порядок в своем собственном царстве, где главным девизом будет социальное равенство, гуманизм, любовь к себе и ближнему и – самое главное – любовь к Богу. В то же время в этом королевстве не будут преследовать тех, кто придерживается других законов. Царство Искандера – это нечто большее, чем европейские социальные утопии вроде «Левиафана» Гоббса: это и «город Божий», и «Царство Божие внутри нас» сказал бы Толстой. Это исламское мировоззрение, спроецированное на историю с древним героем, но идеал которого – «грядущие времена» (Шиллер), а не «тех, кто есть». Самой значительной вехой двух произведений является именно их назначение. В «Искандер-наме», предназначенном для руководителей того времени, цивилизаторская миссия Александра осмысливается на уровне системы и отвечает потребностям ислама того времени в экспансии и завоеваниях, но не обязательно с помощью меча, а через культуру.

Западное христианство как раз тогда тоже пробовало этот путь; но модель восточного христианства заключалась в том, чтобы противостоять различным угрозам того времени, и модель «христианского правителя», описанная Александром в *Александрии*, предполагает именно такую хитрость; со времен завоевания Афин, города Вавилона, во второй части романа он говорит максимами, как Соломон, как судья и человек. Слияние этих двух типов моделей приводит, конечно, и к культурному сходству между балканскими, восточноевропейскими и кавказскими регионами.

Библиография:

1. ***, *Низами, Искандернаме, (составитель и автор предисловия - Агиль Гаджиев, перевод- К. Лунскерова)*, Издательство "Чашыюглу", Баку, 2007.
2. Berg, Gabrielle van den Bürgel, Johann-Christoph; Ruymbeke, van, Christine (eds.). *A Key to the Treasure of the Hakim : Artistic and Humanistic Aspects of Nizami Ganjavi's Khamsa*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011, pp. 87–88.
3. Kristophson, Jürgen, *Kam die sogenannte "serbische" Alexandreis zweimal nach Rußland?* in: Festschrift für Hans-Bernd Harder zum 60. Geburtstag, 1995, p. 249
4. Nagisoğlu, Mohsun, *Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма*, in *Азербайджанский мультикультурализм [Текст]: учебник для высших учебных заведений* /Ж.Абдулла [науч. ред., предисл.], Э.Наджафов [науч. ред., предисл.], А.Мамедов [и др.]; пер. Ч.Гаджиева; ред. С.Гасанов; отв. за изд. Р.Гасанов; [отв. за вып. Р.Казымов; дизайн А.Абдулзаде; гл. ред. Н.Джаббарлы]; [М-во Образования Азерб. Респ., Бакинский Международный Центр Мультикультурализма], Баку: Şərq-Qərb, 2019, p. 144-149.
5. Pavlović, Vojana, *Роман о Александру Великом у средњовековној Србији: витешки модел и портрет владара-ратника*, in *Зборник Матице српске за историју*, 85, Novi Sad, 2012, p. 7-28.
6. Бертельс Е. Э. Подготовка к юбилею Низами. – Литературная газета. 10.12.1939, № 68.
7. Евсеев В.Н., Макашева С.Ж. *Утопический текст поэмы «Искандер-наме» Низами // Общество: философия, история, культура. 2023. № 7. С. 28–35.*
8. *Низами Гянджеви* / А. Е. Бертельс // Моршин – Никиш. – М. : Советская энциклопедия, 1974. – (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров ; 1969–1978, т. 17).

Михайлов Клаудия
Кишиневского Педагогического университета «Ион Крянгэ»,
слушатель курса «Азербайджанский мультикультурализм» при Центре
Азербайджанского мультикультурализма Ясского университета и АУЯ,
участница Зимней школы 2024 Бакинского Центра Мультикультурализма

РЕАЛИЗАЦИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА И ВОСПИТАНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В РУМЫНСКОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Ключевые слова: этнокультурная компетентность, румынское образовательное пространство, педагогическая категория, русские липоване

Açar sözlər: etnomədəni səriştə, Rumıniya təhsil məkanı, pedaqoji kateqoriya, Rus Lipovanları

Key words: ethnocultural competence, Romanian educational space, pedagogical category, Russian Lipovans

Открытие мира, глобализация политического, экономического, религиозного и культурного пространств выдвинули на первый план проблему формирования этнокультурной компетентности, поскольку сегодня изолированное существование народов и культур становится невозможным и таким образом реализуется межкультурный диалог. Необходимость подготовки молодежи в целом и студентов в частности к жизни в мультикультурном мире определена как приоритет в документах ООН и ЮНЕСКО. В докладе Международной комиссии по образованию XXI века подчеркивается, что одна из важнейших функций школы – научить людей жить вместе, помочь им трансформировать существующую взаимозависимость наций и этнических групп в сознательную солидарность. Для этого образование должно, с одной стороны, способствовать осознанию своих корней и тем самым определять свое место в мире, а с другой стороны, прививать им уважение и познавательный интерес к другим культурам.

В современном школьном пространстве акцент делается на воспитание этнокультурной компетентности как педагогической категории, на достижение межкультурного диалога, на степень толерантности и уважения к специфическим этническим особенностям друг друга. Быть этнокультурно компетентным – это значит признать принцип плюрализма, познавать другие народы и их культуры, понимать их уникальность и ценность. Такое восприятие и знания материализуются через навыки и поведение, которые способствуют эффективному межэтническому взаимопониманию и взаимодействию. Этнокультурная компетентность как интегративное свойство личности, проявляющееся в объективных представлениях, знаниях об этнических культурах, умениях, навыках и моделях поведения, способствующих эффективному межэтническому взаимопониманию и взаимодействию, формируется в ходе полиэтнического образования, условием реализации которого является полиэтническая образовательная среда. Данное положение следует рассматривать как главную концепцию формирования этнокультурной компетентности учащихся русских липован в полиэтнической румынской образовательной среде.

В научно-методическом плане формирование этнокультурной компетентности реализуется совокупностью моделей введения национально-регионального и этнокультурного компонентов в содержание образования и его обновление, через выработку адекватных методических стратегий, воплощенных в этноориентированных технологиях, и выделенных в две группы, первая из которых представлена учебными дисциплинами, курсами, факультативами, уроками, а вторая – этноориентированными формами внеучебной работы с учащимися. В учебно-методическом плане формирование этнокультурной компетентности реализуется при помощи учебно-практических материалов, в работе с семьей, в социуме, разными формами педагогической организации жизнедеятельности детей, как и совокупностью активных методов обучения и воспитания, наполнение их этнокультурным содержанием с целью формирования этнокультурной компетентности и воспитания этнической толерантности учащихся.

В румынской школе программы, предложенные по дисциплинам каждого класса, способствуют толерантности и межкультурному диалогу. Школьная программа по дисциплине «Рус-

ский Язык как Родной Язык» представляет собой образовательное предложение предлагаемой на республиканском уровне учебной программы, адресованной среднему образованию. Учебная программа разработана для V-VIII классов с бюджетом времени 1 час в неделю в течение одного учебного года и представляет собой образовательное предложение, которое продвигает определенные траектории обучения, чтобы поддержать конкретные учебные потребности и интересы учащихся, носящий недискриминационный характер в рамках рассматриваемой темы. Учебная программа отвечает необходимости продвижения парадигмы образования для всех, целью которой является преобразование школьной среды в такую, которая действительно отвечает потребностям всех этнических русско-липовских учащихся без дискриминации, ценит разнообразие и предоставляет равные возможности всем. Эта школьная программа предлагает комплексное видение учебно-воспитательного процесса, затрагивая важную проблему для конкретной общественной жизни каждого ученика липовской национальности, который должен стать активным и ответственным членом румынского общества. Рассмотрено формирование гармоничной личности, при которой автономия, ответственность, доверие к себе и другим, справедливость, физическая и моральная целостность, креативность, открытость к инновациям, к межличностному и внутриличностному общению, к установкам, поддерживающим устойчивое развитие. Поступление в среднюю школу влечет за собой изменение образовательной среды учащегося, необходимость ее адаптации к новым контекстам обучения, в которых необходимо проявлять толерантность, коллегиальность, инклюзивность. С точки зрения ключевых умений и профиля подготовки выпускника средней школы Программа родного русского языка и литературы для V-VIII классов предлагает новую модель - коммуникативно-функциональную, подходящую не только для специфики этого предмета. исследование, но и актуальные способы структурирования коммуникативной компетентности и этнокультурной компетентности студентов.

Что касается развития культурной и межкультурной эмпатии во время обучения, программа рекомендует следующие виды деятельности: выявление элементов русской культуры и цивилизации в различных прослушиваемых или прочитанных литературных текстах, сравнение элементов родной культуры и цивилизации с элементами румынской культуры и цивилизации, комментирование. о вкладе культурных деятелей липовских русских, связывающих его с румынской национальной культурой.

На примере коммуны Мушеница, в состав которой входят села: Климауцы, Байнец, Мушеница, Викшани, Бэнчешть и Вэшкэуць – можно проследить, как межкультурный диалог, взаимная этническая толерантность и уважение к этнокультурному плюрализму, готовность и умение жить в полиэтнической среде воспитывается здесь начиная с семьи и школы. В средней школе села Байнец обучаются ученики-билингвы, принадлежавшие к разным этносам. Таким образом, взаимодействуя как на уроках, так и в свободное время, ученики развивают свою культурную идентичность, усваивают репрезентативные аспекты и других этнических групп. Внутри каждой этнической группы организуются мероприятия, которые поддерживают и освещают жизнь каждого этнического сообщества. Поляки имеют Дом Полски в селе Викшань, а русские липовании имеют свой Центр Общины русских липован в Климауцах, где организуют разные мероприятия: фестивали, встречи, посиделки, презентации книг, встречи молодежи. Каждый год в июне организуется межкультурный фестиваль, в котором участвуют школьные ансамбли всех этнических групп, представляя свои обычаи. В этом фестивале принимают участия не только ученики средней школы Байнец, но и детские ансамбли русских липован, поляков и украинцев с соседних населенных пунктов.

Таким образом, успешное формирование этнокультурной компетентности учащихся реализуются посредством внедрения в практику работы образовательного учреждения модели формирования этнокультурной компетентности учащихся в полиэтнической образовательной среде. В средней школе организуется каждой осенью праздник урожая, в котором участвуют все учащиеся. Они представляют традиционные блюда, характерные для каждой этнической группы. Таким образом, происходит передача кулинарных традиций и жизненного опыта, знаний от одной этнической группы к другой.

Компетенция содействия и поддержки интеркультурного диалога, как объективно-субъектного явления, включает в себя готовность ученика к межкультурному диалогу и развитию: он стремится изучать разные культуры, чтобы комфортно жить в полиэтнической среде, преодолевать узость кругозора, понимать взаимное влияние этносов.

Библиография:

1. Конвенция ЮНЕСКО о Культурном Разнообразии, татья 11 11, 12; 2005 [дата обращения 21.10.2023]. Доступный: unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000142969
2. Совет Европы: Белая книга о межкультурном диалоге «Жить вместе на равных и в достоинстве», Комитет министров, Совет Европы, Страсбург, 2008 [дата обращения 20.10.2023]. Доступный: www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/%20white%20paper%20final%20revised%20en.pdf
3. Правительство Румынии: Национальный Закон об Образовании но. 1/2011. В: *Официальный мониторинг Румынии*, Первая часть, но. 18/2011 [дата обращения 20.03.2024]. Доступный: www.edu.ro/sites/default/files/legea-educatiei_actualizata%20august%202018.pdf
4. Министерство народного образования: Школьная программа по дисциплине «Русский язык как родной», 5-7 классы, Приложение №. 2 к Приказу Министра народного образования но. 3393 / 28.02.2017, Бухарест [дата обращения 9.04.2024]. Доступный: https://isj.sv.edu.ro/images/Docs/Discipline/minoritati/polona/2017/Limba_literatura_materna_rusa.pdf
5. ДАВЛЕТБАЕВА, РАЙСА, Система формирования билингвальной личности младшего школьника <https://www.dissercat.com/content/sistema-formirovaniya-bilingvalnoilichnosti-mladshego-shkolnika>
6. ПОШТАРЕВА, ТАТЬЯНА, Формирование этнокультурной компетентности учащихся в полиэтнической образовательной среде
7. ГУДОЖНИКОВА О.М., Этнокультурная компетентность. Структура и особенности формирования
8. ТОДОРОВ, Цветан, Мы и другие, Издательство Европейского института, 1999
9. ДЕ БЕНУА Ален, Мы и другие, проблема идентичности, Издательство. Александрия, 2017 г.
10. ГОРАШ ПОСТИЧЭ, Виорика, Функциональность межкультурной компетентности концептуально практично, в PRO DIDACTICA Auxilia, http://prodidactica.md/wpcontent/uploads/2017/07/Competenta_Interculturala.pdf

Беженару Людмила
Ясский университет им.Ал.И.Кузы

ПЕРЕВОДЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК МОСТ В ДИАЛОГЕ КУЛЬТУР ВОСТОКА И ЗАПАДА

Açar sözlər: tərcümə, Kamal Abdulla, Azərbaycan ədəbiyyatı, tərcümə metatəxt

Ключевые слова: перевод, Камал Абдулла, азербайджанская литература, метатекст перевода

Keywords: translation, Kamal Abdullah, Azerbaijani literature, translation metatext

Если культура – это и форма общения людей разных пространств, форма диалога, то диалог – это приоритет коммуникации для достижения консенсуса, согласия, понимания. При коммуникации разноязычных людей необходим некий общий язык, который помог бы им понимать друг друга. В таких случаях возможным способом осуществления коммуникации является *перевод*, который является и важнейшим посредничеством при межкультурной коммуникации. Перевод – это акт не только лингвистический, но и культурный, это акт коммуникации на границе культур. При помощи перевода (художественного, научного, технического, юридического, религиозного, дипломатического) происходит процесс инкультурации индивидуума, когда человек посредством этой формы коммуникации усваивает нормы и ценности другой культуры. При переводе происходит передача информации, выраженной на одном языке, средствами другого языка.

Художественный перевод обогащает и укрепляет литературные связи, а также предопределяет будущие взаимовлияния этих литератур в общемировом художественном контексте. История становления переводов с азербайджанского языка на другие языки, которая восходит к первым десятилетиям XIX века, связана с именем переводчика-первопроходца, поэта, писателя-про-

светителя, ученого-историка Аббаскули ага Гудси Бакиханова (1794–1847). азербайджанского педагога, писателя-этнографа Рашида бек Эфендиева, великого поэта-сатирика Мирзы Алекбер Сабира, тонкого лирика, поэта-просветителя, одного из ярких классиков детской поэзии Аббас Сиххат, знаменитого педагога, поэта, прозаика, драматурга Абдуллы Шайга, поэта-басенника Хикмета Зия, которые являются основоположниками азербайджанской школы перевода.

Такие солидные сборники как «Антологии азербайджанской поэзии» (Москва, «Художественная литература», 1939) «Поэты Азербайджана», (1962, Москва, издательство «Советский писатель») «Родник» (сборник в переводе Аллы Ахундовой, 1981) ознакомили в свое время весь культурный мир с великими поэтами Азербайджана. *Антология азербайджанской поэзии* под редакцией составителей В. Луговского и Самеда Вургуня охватила весь путь развития поэтического искусства в Азербайджане, включая первые памятники старины – «Китаб Деде-Коркуд», «Кёр-Оглы», «Ашуг Гариб» и впервые переведенные на русский язык стихи таких поэтических гениев азербайджанского народа, как Хагани, Физули, Вагиф, Видади. Переводчики - поэты А.Адалис, М.Алигер, П.Антокольский, Н. Асеев, В.Державин, Е.Долматовский, И.Кацнельсон, Я.Кейхауз, В.Лебедев, В.Луговской, П.Панченко, П.Симонов стремились отобразить в своих переводах все философское и образное богатство поэзии Азербайджана. В большой и сложной работе принимали участие и азербайджанские поэты и критики. Такая модель сотрудничества над переводом сегодня, к сожалению, забыта.

Исследователи переводов азербайджанской прозы на разные языки отмечают что после 2000 года были переведены и опубликовали большое количество азербайджанских авторов: «Приключения на почте» Эльчина Эфендиева, газели классика азербайджанской литературы Мухаммеда Физули, эпическое произведение «Деде Коркуд», произведения Анара, Чингиза Абдуллаева, романы *Неполная рукопись*, *Долина Кудесников*, *И некого забыть*, *Приключения тайн* Камала Абдуллы и др. Самым переводимым современным автором является Камал Абдулла, чьи произведения переведены на 23 языках.

Творчество Камала Абдуллы, одного из крупнейших современных азербайджанских писателей, звучит на разных языках и континентах. Его романы переведены на английский, арабский болгарский, грузинский, испанский, итальянский, казахский, киргизский литовский, польский, португальский, турецкий, румынский, русский, французский, немецкий, финский, украинский, черногорский, японский. Книги азербайджанского писателя и ученого-тюрколога и слависта сегодня издаются в Австрии, Америке, Болгарии, Бразилии, Грузии, Египте, Иране, Италии, Казахстане, Киргизии, Литве, Польше, Турции, России, Румынии, во Франции, на Украине, в Черногории, Японии. Переводы его творчества, как мост на границе культур, воскрешают в диалоге культурных пространств преисламскую и исламскую старину, приближая ее еще больше к сегодняшней культуре мира. Отметим, что самый переводной – это русский язык. На русский переведено почти все творчество Камала Абдуллы – пять романов, девять пьес, короткая проза, стихи, научные монографии (кроме его последнего, шестого романа, и последней научной работы о нечеткой логике). В российском культурном пространстве романы вышли в переводе с азербайджанского Людмилы Лавровой («Долина Кудесников», Санкт-Петербург, «Златоуст», 2010, «И некого забыть», Издательство Ганун, 2015, *Художественная литература*, 2016), Вагифа Ибралимогли («Неполная рукопись», *Художественная литература*, 2016) Аллы Ахундовой (сборник стихов «Господин Дороги», Москва, РИФ Рой, 2004). Трилогия «Под сенью Карагача» Романы, с художественным оформлением обложки Т. Погудиной, вышла в 2016 в Москве в издательстве «Художественная литература». На русском языке в Азербайджане роман «И некого забыть» в переводе Людмилы Лавровой вышел в бакинском издательстве Ганун в 2015, а роман «Приключения тайн» – в АЗЕРНЕШР в 2021 году.

В румынском культурном пространстве переведена трилогия Камала Абдуллы, готовится к изданию его драматургия. В апреле 2024 года в Ясском издательстве Alfa вышел сборник стихов поэта *Sîntese de taină (Потаенные песни)* в переводе Ливии Которча. Во вступительной статье *Между прозрением и молитвой* литературовед Л.Которча пишет: «Автор этого сборника стихов – известный и высоко ценимый, всемирно признанный романист и исследователь средневекового эпоса, созданного тюркскими народами Центральной Азии. В этой тройной роли Камал

Абдулла предстает как носитель видения и творчества удивительного единства, единства, обеспечиваемого причудливыми взаимопроникновениями, расширениями и переплетениями состояний, настроений, полетов между его собственным творчеством, народным творчеством и поиском духовным. Тот, кто читает его прозу, поэзию и герменевтические интерпретации о народном эпосе тюркских огузов, сразу убеждается в способности азербайджанского писателя подать себя, подобно великим поэтам мира, как в чаше, через которую проникает всемогущая сила божества, свежий и самопреобразующийся поток мысли и чувства.» Отметим, что Ливии Которча превосходно удалось передать звучание лирики азербайджанского поэта и фактуру его стиха, временами печально-музыкальную, временами медитативно-чувствительную, а временами энергичную, в полном соответствии с идеей Камала Абдуллы о молниеносном вдохновении Светом.

Исследуя некоторые переводы азербайджанской литературы на русский, румынский, французский, итальянский и польский языки, мы обратили внимание на тот факт, что до 1990 переводчики, в основном, просто переводили художественные тексты, не добавляя никаких вспомогательных элементов для читателя (комментариев, сносок). В начале XXI века художественные тексты начали сопровождаться комментариями; переводчики начали создавать для своих читателей ту же «атмосферу» и то же художественное впечатление, что и в текстах оригинала. Для этого переводчики «сгладили» определенные национально-культурные различия, внимательно следив за тем, чтобы текст перевода воспринимался читателем так же естественно, как и текст оригинала. Только в этом случае читатель может получить достаточно полное представление о творчестве писателя, его индивидуальном стиле написания. Чтобы не исказить в определенной степени текст оригинала, переводчики внесли различного рода добавления и пояснения в комментариях или ссылках, призванные помочь раскрытию внутреннего содержания переводимых единиц, связанных с культурологическим пространством автора, создав, таким образом, метатекст в самом тексте или вне художественного текста. Поясняющий метатекст встречается как в примечаниях, сносках и ссылках, так и в послетекстовых комментариях, предисловиях и послесловиях. Наиболее комплексным является метатекст романа «Неполная рукопись» Камала Абдуллы. Создание переводчиками части метатекста (*Комментарии*, «Неполная рукопись», в трилогии «Под сенью карагача», стр. 393-398), а также вступительное слово Льва Аннинского *Магия слов: полнота неполного*, три предисловия автора, которых можно отнести и к метатексту, послесловие – все составные метатекста помогают раскрыть внутреннее содержание переводимых единиц на русский язык и передать национальный колорит и историческое своеобразие, заложенное в оригинальном тексте. К сожалению, некоторые авторы статей о творчестве Камала Абдуллы употребляют не соответствующие переводу на русский язык название романов («Неполная рукопись» – *Незавершенная рукопись* (С. Сидеиф-Заде), «И некого забыть» – *Некого забыть* (Л.Т.Гасанова), что вводит путаницу в читательской среде.

В румынском переводе *Слово к читателю* переводчика и 85 ссылок-комментариев формируют метатекст перевода романа «Manuscrisul incomplet». Толкования относятся к мусульманской жизни и вносят как в румынский перевод, так и в румынском культурном пространстве, определенные данные об исламе и исламской культуре. Переводческий метатекст как способ реноминации реалий и как инструмент в процессе перевода – это частая практика у переводчиков.

Отметим и особенности метатекста романа Камала Абдуллы в польском культурном пространстве. Филолог Данута Шмеловска (Danuta Chmielowska) отмечает, что роман имеет в Польше два издания (2009 и 2014 гг.), и употребляет правильную передачу названия романа на польском: *uznanie międzynarodowe zdobyła „powieść filologiczna” o rękopisie eposu „Kitab-i Dede Korkut”, pt. „Yarımçik elyazma” (Niepełny rękopis)*, wydana również w języku polskim w 2009 r. jako „Zagadkowy rękopis” (tłum. Stanisław Ułaszek).» Хотя переводчик Станислав Улашек перевел название романа «Неполная рукопись» как «Zagadkowy rękopis», что в переводе с польского означает *таинственная, загадочная*, метатекст перевода вполне может восполнить пробелы польского читателя о мусульманской культуре.

Таким образом, переводчики, учитывая все характерные особенности текста художественных произведений, не ограничивались лишь решением какой-либо одной задачи. Для достижения наиболее качественного перевода, в том числе и для создания культурологической атмос-

сферы в переводческой метакоммуникации, они часто использовали в совокупности все доступные приемы: как системные межъязыковые номинации, так и создаваемые переводчиком индивидуальные (контекстные) номинации. Это, во-первых, адекватная передача реалий, «непереводимых» лексических единиц (*лаггаб, мюршид, сахиб аз-заман, шахси-мугадд* и др.) при помощи переводческих операций (приемы практической транскрипции, транслитерации, фонетические приемы, описательный перевод, трансформационный перевод), используемых при передаче лексики, не имеющей соответствий или выражения аналога на другом языке. Анализируемые выражения, составляют неотъемлемую часть мусульманской культуры и являются показательными для нее, даже не будучи широкоупотребительными в других культурных пространствах. В этом смысле важную роль играла, скорее всего, концепция Н.А.Фененко и др., согласно которой все способы передачи в процессе перевода реалий чужой национальной культуры сводятся к трем основным типам: R-реалии (культурные предметы), C-реалии (культурные концепты) и L-реалии (средства номинации культурного концепта).

Если говорить о некоторых инструментах и технологиях, способствующие переводу и продвижению азербайджанской литературы в мире, нужно отметить роль Государственного Центра Перевода Азербайджана, который был учрежден распоряжением Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева от 23 мая 2012 года. Центр способствует переводческой деятельности в стране, популяризация азербайджанской литературы на международной арене и зарубежной литературы в Азербайджане.

Другим важным событием в области переводоведения можно отметить издание азербайджанской энциклопедии перевода, авторами которых являются видные азербайджанские ученые К.Абдуллаев, М.Нагисойлу, Л.Алиева, Р.Алиев, А.Рустамова, А.Алекперли, и которая является очень важным инструментом для переводчиков.

В связи с интенсивным внедрением в жизнь общества компьютера и Интернета формируется особый вид дискурса - *Интернет-дискурс*; своеобразной является сфера его появления и распространения – электронная, глобальная, интерактивная. Совмещение двух понятий - дискурс и Интернет - подводит к очевидному выводу о том, что Интернет-дискурс – это особый вид коммуникации, осуществляемый посредством Интернета, который является каналом связи и обмена информацией между участниками общения. Специфика Интернет-дискурса проявляется во всех областях, в том числе и в переводоведении. Среди важнейших помощников переводчика главными являются онлайн-переводчики, которые существуют в огромном количестве (DeepL Translator, SYStem TRANslation, Яндекс Переводчик, Bing Microsoft Translator, Reverso, Google Translate). В данном контексте нас не интересуют функции, возможности и качество перевода, отметим только, что азербайджанский язык поддерживается автопереводчиками, он включен в структуру большинства из них.

Одной из характеристик Интернет-дискурса является собственное *медиапространство*, то есть пространство, создаваемое электронными средствами коммуникации. Медиапространство носит диалогичный характер: автор воплощает свои смыслы в медиа-объект (фильм, презентацию, интернет-сайты), медиа-объект (или продукт) активизирует смысловое пространство. Важным продуктом медиапространства является *медиа́текст* – любой текст любого медийного вида и жанра. Понятие *медиа́текст* возникло в XX веке в связи с определенным развитием средств массовой коммуникации (медиа), когда на смену традиционному печатному тексту пришли новые разновидности текстов, связанные с кинематографом, радио, телевидением, видео, интернетом, мобильными телефонами и т. д. Понятие *медиа́текст* широко употребляется в медиаобразовании, в медиакритике, медийной психологии, где, в частности, рассматриваются вопросы медиавосприятия. Отметим, что *медиа́текст*, как и *медийный продукт* (пресса, радио, TV и отдельные его компоненты: теле или радиопередачи, специальные выпуски, статьи, сериалы, интернет-сайты средств массовой информации и мобильные приложения) азербайджанской литературы имеет свою историю, и это может стать интересной темой для исследования.

Мы отметили выше, что интернет-дискурс – это вся совокупность текстов, объединенная общей тематикой, созданной современными информационными технологиями. Можно с твердостью сказать, что творчество азербайджанских авторов присутствует во всех компонентах ме-

диапространства (нет пока мобильного приложения). Это радио и телевизионные передачи как национальных, так и региональных программ и сетей вещания, специальные выпуски, статьи, сериалы, интернет-сайты, средств массовой информации. Интернет-сайты средств массовой информации и особенно некоторые сайты, личные страницы и блоги/влоги азербайджанских авторов, как и сайты культурно-литературных учреждений, обычно созданы на трех языках – азербайджанский, русский, английский. Сайт Союза Писателей Азербайджана (<https://ayb.az/>) предлагает посетителю обширную информацию о литературной и общественной жизни страны на азербайджанском и русском. На сайте выставлены как произведения современных авторов, так и авторов разных эпох, и важен тот факт, что поэтический интернет-дискурс XXI века придает литературе разных эпох постмодернистское звучание. Исследование роли и языка Интернета и его связь и влияние на развитие и популяризацию азербайджанской литературы, на ее диалог с другими литературами в медиапространстве находится ещё на начальной стадии, а изучение этой проблематики перспективно с точки зрения ряда аспектов, которые ждут своих исследователей.

Современная культура трактуется как культура Диалога, подразумевающая *партнерские и равноправные отношения «Я» и «Другой»*. Особая актуальность развития данного направления в том, что оно, включая в себе и культуру как форму диалога, выдвигается на роль важнейшего фактора реальной политики будущего, является условием для самосохранения человечества. Исследования, связанные с переводами художественной литературы и сами переводы вносят свою лепту в современной культуре Диалога. Переводы азербайджанской литературы в разные периоды различными переводчиками в разноречивых культурных пространствах помогают усвоению традиций, норм и ценностей азербайджанской культуры, обогащают и укрепляют такую сложную, многоплановую и актуальную в наши дни проблему как литературные связи, приумножают коммуникацию разноязычных людей, становясь, таким образом, и мостом на границах культур.

Библиография:

1. Abdulla, Kamal, *Cîntece de taină*, plachetă de versuri, traducere din limba rusă de Livia Cotorcea, Editura Alfa, Iași, 2024;
2. Abdulla, Kamal, *Manuscrisul incomplet*, traducere din limba rusă de Ludmila Bejenaru, cu un *Cuvânt către cititor* de Ludmila Bejenaru, Editura Proskinesya Iași, 2022;
3. Chmielowska, Danuta, *Współczesna literatura azerbejdżańska – znani i nieznanie w polsce przedstawiciele literatury azerbejdżańskiej xx/xxi wieku*, III Naukowa Konferencja poświęcona 540-leciu nawiązania oraz 20-leciu odnowienia stosunków dyplomatycznych między Azerbejdżanem a Polską, Warszawa – 2014,
4. Гасанова, Л.Т. «Тенденции развития современной азербайджанской прозы», *Весці БДПУ*. Серыя 1. 2014. № 1,
5. Школа английского языка Skyeng: <https://skyeng.ru/articles/luchshie-online-perevodchiki/>
6. Фененко Н.А. Переводоведение: проблемы и решения / Н.А. Фененко, А.А. Кретов // *Вестник ВГУ. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация: научный журнал*. - Воронеж : ВГУ, 2002. - №1.

Мальцева Валентина

ФГБОУ ВО «СГУ им. Питирима Сорокина» Сыктывкар, Россия

МЕЖЭТНИЧЕСКОЕ ЯЗЫКОВОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ЯЗЫК КУЛЬТУРЫ НАРОДОВ

Ключевые слова: этнопсихоллингвистика, языковое сознание, национально-цивилизационная идентичность, российская идентичность

Açar sözlər: etnopsixolingvistikası, dil şüuru, milli-sivilizasiya kimliyi, rus kimliyi

Keywords: ethnopsycholinguistics, linguistic consciousness, national and civilizational identity, Russian identity

Препятствием любого общения, а особенно межкультурного, является тот факт, что мысль нельзя непосредственно передать из одной головы в другую. Для этого мы пользуемся специальными знаками, и, прежде всего, языковыми знаками, и, следовательно, опираемся при этом

на знания, которые сформированы у нас в рамках родной культуры. Это ключевое положение для этнопсихолингвистики.

Этническая культура, понимаемая как исторически выработанный способ деятельности, предполагает, что всем явлениям культуры присуща общая функция – служить средствами человеческой деятельности. Следовательно, быть культурным значит уметь пользоваться множеством вещей, владеть системой культурных явлений, как специфической системой средств, благодаря которой осуществляется коллективная и индивидуальная деятельность [6].

Чем обуславливается неповторимость, непохожесть этнических культур? Можно вслед за Маркарьяном считать, что эта неповторимость есть результат особой, свойственной лишь данной культуре системы организации элементов опыта, которые сами по себе не всегда являются уникальными и повторяются во множестве культур [6, с. 68]. Если перевести это высказывание на язык психологии, то придется согласиться с А.А. Леонтьевым, что «в основе мировидения и мировосприятия каждого народа лежит своя система предметных значений, социальных стереотипов, когнитивных схем. Поэтому сознание человека всегда этнически обусловлено, видения мира одним народом нельзя простым «перекодированием» перевести на язык культуры другого народа» [4, с. 20].

При этом культурное развитие сознания начинается с момента рождения ребенка и совершается не по биологическим законам, а под действием системы обучения, исторически и культурно обусловленной. Признавая за сознанием системное строение, Л.С. Выготский видел единственный плодотворный путь его изучения в «семическом анализе», цель которого – раскрыть структуру значений и смыслов. Имя, которое дается образу сознания (а одна из функций культуры как раз в том и состоит, что культура дает особое имя всем предметам и явлениям своего «культурного космоса»), есть живое имя, ибо оно вырастает из действия и несет в себе его скрытую энергию (потенциальную модель культурного действия). По мнению С.В. Лурье, именно так этнос адаптируется к реальному миру. Таким способом как бы задается та система координат, в которой будет действовать в мире представитель данной этнической культуры, формируется образ мира, который является «основополагающей компонентой культуры этноса» [5, с. 221].

Россияне четко осознают свою национально-цивилизационную идентичность. Под национально-цивилизационной идентичностью здесь понимается отождествление или соотнесение себя индивидами с определенной национально-цивилизационной общностью, которая имеет черты как нации, так и цивилизации, или является промежуточной общностью между нацией и цивилизацией. В современном мире национально-цивилизационная идентичность характерна, например, для таких крупных и динамично развивающихся государств, как Китай и Индия, которые имеют черты одновременно и нации, и цивилизации (Китай представляет собой конфуцианскую цивилизацию, Индия – индуистскую). При этом в Китае проживает множество народностей, говорящих на разных языках; в Индии также насчитывается множество народностей с разными обычаями и верованиями. Анализ вопросов российской идентичности дает основания выделять именно ее национально-цивилизационную составляющую как одну из принципиально важных характеристик развития российского социума.

Перспективы укрепления российской идентичности связаны с поиском способов снижения конфликтности межэтнического взаимодействия. В научных исследованиях, посвященных анализу особенностей формирования российской и этнической идентичности, подчеркивается их взаимосвязь и корреляция с психологическим эффектом утраты советской идентичности. Для постепенного формирования совместимости указанных идентичностей и их когнитивного наполнения необходимо становление системы отношений, основанных на взаимопонимании народов российского полиэтнического государства [1, 3]. Это означает, что общероссийская идентичность должна базироваться на этнической идентичности не только доминирующего русского большинства, но должна стать привлекательной и для других народов России, «через соответствие ценностей, символов, представлений», «ассоциирующихся с российскостью», и их интересам и ценностям [3, с. 28-29].

Литература:

1. Абдулатипов Р.Г. Российская нация (этнонациональная и гражданская идентичность россиян в современных условиях). – М.: Научная книга, 2005. – 472 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Национальное образование, 2016. – 368 с.
3. Дробижева Л.М. Государственная и этническая идентичность: выбор и подвижность // Гражданские, этнические и религиозные идентичности в современной России / Отв. ред. В.С. Магун. – М.: Издательство Института социологии РАН, 2006. С. 1-29.
4. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
5. Лурье С.В. Историческая этнология: Учеб. пособие для вузов / С. В. Лурье. – М.: Аспект-пресс, 1997. – 445 с.
6. Маркарян Э.С. Очерки теории культуры. – Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1969. – 228 с.

Мусаев Рамин

Информационный центр по правам человека Россия

ДИАЛОГ КУЛЬТУР И ЯЗЫКОВ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Açar sözdər: Globallaşma, mədəniyyətlərin dialoqu, mədəni orijinallıq, mədəniyyətlərin müxtəlifliyi

Key words: Globalization, dialogue of cultures, kultural originality, diversity of cultures.

Ключевые слова: Глобализация, диалог культур, культурная самобытность, многообразие культур.

В наш век глобализации требования культурного признания не могут более игнорироваться ни отдельным государством, ни международным сообществом в целом. В то время и конфронтация, связанная с проблемами культуры и идентичности, скорее всего, будет расти – простота коммуникации и передвижения сделали мир меньше. изменили весь пейзаж культурного многообразия, а развитие демократии, прав человека и новые глобальные связи дают людям больше возможностей эффективно согласовывать свои действия и объединяться для достижения общих целей.

Пять развенчанных мифов. Политика признания культурной самобытности и содействия процветанию многообразия не приводит к фрагментации общества, конфликтам, замедленному развитию или авторитарному правлению. Такая политика как жизнеспособна, так и необходима, потому что часто именно подавление групп населения, отличающихся от большинства своей самобытной культурой, приводит к росту напряжения. И все же почему в течение столь продолжительного времени культурная самобытность продолжает подавляться? Одна из причин заключается в том, что многие признают создание условий для процветания многообразия возможным и желательным в принципе, однако на практике считают, что оно может ослабить государство, привести к возникновению конфликтов и затормозить развитие. С такой точки зрения лучший подход к проблеме многообразия – ассимиляция по единому общенациональному шаблону, что может привести к подавлению культурной самобытности, не вписывающейся в него. Политика поощрения культурного многообразия не просто желательна, а жизнеспособна и необходима. А вот если такую политику не проводить в жизнь, то надуманные проблемы, якобы порождаемые многообразием, могут на самом деле превратиться в реальность.

Миф 1. Этническая принадлежность человека вступает в противоречие с его преданностью государству, и, таким образом, признание многообразия происходит за счет сохранения целостности государства. Это не так. Индивиды могут иметь и действительно обладают множественной идентичностью, отдельные аспекты которой взаимно дополняют друг друга – их этническая, языковая, религиозная и расовая принадлежность, а также гражданство. Это не означает также, что идентичность представляет собой что-то вроде игры с нулевым результатом. Отнюдь не обязательно выбирать между целостностью государства и признанием существования культурных различий. Чувство самобытности и принадлежности к группе с общими ценностями и иными культурными маркерами имеет огромное значение для индивида. Самоопределение содержит в себе элемент выбора: будучи частью различных групп с точки

зрения различных определяющих признаков, индивид свободен выбирать, в зависимости от контекста, какой из многих идентичностей отдать предпочтение.

Миф 2. Этнические группы склонны к конфликтам с применением насилия из-за расхождений в ценностях, таким образом, необходимо выбирать между уважением многообразия и сохранением мира.

Отнюдь нет. Не имеется достаточных оснований утверждать, что культурные различия и расхождения в ценностях сами по себе являются причиной конфликтов с применением насилия. В действительности, особенно после окончания «холодной войны», конфликты с применением насилия возникали не столько между государствами, сколько между этническими группами в отдельных государствах. Но все последние исследования показывают, что сами по себе культурные различия не являются фактором, породившим эти конфликты. Некоторые ученые даже утверждают, что культурное многообразие снижает опасность возникновения конфликтов, затрудняя мобилизацию отдельных групп. Научные исследования предлагают несколько объяснений причин этих войн: экономическое неравенство групп, а также борьба за политическое влияние, за контроль над землей и другими экономическими ресурсами.

Миф 3. Принцип соблюдения культурной свободы диктует необходимость защиты традиционных культурных практик; таким образом, возможен конфликт между признанием культурного многообразия и другими приоритетами человеческого развития, такими, как социально-экономический прогресс, демократия и права человека.

Нет. Понятие культурной свободы предполагает расширение возможностей выбора для индивида, а вовсе не самоцельную консервацию ценностей, порядков и обычаев, и не означает слепого следования традиции как таковой. Культура не есть застывший набор ценностей и обычаев.

Миф 4. Страны с этническим многообразием менее способны к развитию, следовательно, уважение многообразия идет за счет стимулирования развития. Неверно. Не существует доказательств явной – положительной или отрицательной – связи между культурным многообразием и развитием. Некоторые утверждают, что многообразие является препятствием на пути развития. Действительно, низкий уровень доходов и человеческого развития во многих культурно неоднородных обществах – это неопровержимый факт, однако не существует доказательств того, что именно культурное многообразие является его причиной.

Миф 5. Некоторые культуры более предрасположены к развитию, чем другие; одним культурам присущи демократические ценности, а иным – нет; таким образом, создание благоприятных условий для существования некоторых культур возможно за счет поощрения развития и демократии. Это тоже не соответствует действительности. Ни статистический анализ, ни исторические исследования не подтверждают наличия причинно-следственной связи между культурой и экономическим прогрессом или демократией. Культурный детерминизм – концепция, согласно которой культура данной группы является фактором, препятствующим или способствующим экономическому развитию и прогрессу демократии – обладает огромной притягательной силой на интуитивном уровне. Однако подобные теории не подтверждаются эконометрическим анализом или историческими фактами. Существует ряд теорий культурного детерминизма, начиная с толкования Максом Вебером протестантской этики как ключевого фактора, определившего успешный рост капиталистической экономики. В то время, когда в моде была теория Вебера, католические страны – Франция и Италия – развивались быстрее, чем протестантские Великобритания и Германия, так что этой теории пришлось придать более широкий смысл, распространив ее на христианские или вообще западные ценности. Проблема родного языка – наиболее дискутируемый вопрос в государствах с этническим многообразием. В некоторых странах предпринимались попытки подавлять использование национальных языков, а на тех, кто ими пользовался, наклеивался ярлык подрывных элементов. Однако чаще всего причиной исключенности – даже в обществах с развитыми демократическими институтами – является проведение политики использования одного языка. Государство может быть слепым в отношении религиозных вопросов, но оно не может быть глухим в отношении языков. Гражданам необходимо общаться, чтобы ощущать свою сопричастность, а выбор официального языка символизирует национальную идентичность.

Литература:

1. Всемирный Доклад ЮНЕСКО . Инвестирование в культурное разнообразие.
2. **Диалог культур**. Теория и практика преподавания **языков и литератур**: VI Международная научно-практическая конференция (9-11 октября 2018 г.) : Труды и материалы / Под. ред. В. В. Орехова, Е. Я. Титаренко.
3. Ищенко Н. С. Диалог культур в межкультурной коммуникации России и Европы

Салтанович Ирина

Минский государственный лингвистический университет

ЦИФРОВАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК СПОСОБ РЕАЛИЗАЦИИ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ

Ключевые слова: цифровая культура, идентичность, культура, цифровая идентификация.

Key words: digital culture, identity, culture, digital identification

Açar sözlər: rəqəmsal mədəniyyət, şəxsiyyət, mədəniyyət, rəqəmsal identifikasiya

Современный мир пропитан цифровой культурой. Цифровая культура – это продукт бесконечного количества впечатляющих технологий и результат прорывных технологических инноваций, это концепция, описывающая, как технологии и Интернет формируют наше взаимодействие, влияют на наше поведение, мышление и общение

Цифровые культуры выстраиваются на основе гуманитарного базиса традиционной культуры. Следовательно, необходимо учитывать, что каждая страна имеет внутри свою культуру, а некоторые часто имеют и несколько. Фактически на диалогичности этих культур строится понимание окружающего мира и формируется идентичность страны и самого человека, добавляя новую составляющую, которую мы определяем как цифровую идентичность. В цифровую эпоху наступило сосуществование «биологического» и «информационного человека», а форма человеческого присутствия приобрела новую цифровую идентификацию. Этот атрибут проявляется благодаря цифровому прогрессу социальной деятельности человека

Идентичность определяет наше состояние причастности. Основой ее являются внутренние маркеры, такие как биометрические данные и ДНК, а также собственный жизненный опыт принадлежности нации и культуре. Мы существуем в многослойных перекрывающихся сообществах и соответственно воспринимаем себя как члены этих сообществ из-за определенных качеств, особенностей, проявляющих следы нашего существования.

З. Бауман описывает идентичность как «идею», целью которой является «преодоление разрыва между «должным» и «существующим» и желание поднять реальность до стандартов, установленных идеями, то есть переделать реальность по подобию идеи» [1, с.20]. Для антропологов идентичность выражается как отношение между личностью и коллективом/популяцией [3]. Таким образом, человек попадает в группу, например, как часть коллектива, который напрямую определяет его путь и порой достаточно жестко выстраивает рамки, в соответствии с идеей и временем ее существования.

Идентичность является основой социального взаимного самопознания, поскольку она «играет центральную роль в коллективном осмыслении, реализации самоопределения, создании социального капитала и общественного доверия» [2]. Как в физической, так и в цифровой среде мы конструируем свою идентичность посредством избирательного самораскрытия наших следов и маркеров. Масштаб этого самораскрытия обычно зависит от контекста, в котором оно происходит, служа основой доверия между отдельными людьми и соответствующими отдельными членами группы, а также между большими и малыми социальными группами.

Человек – это что-то вроде «корпорации контекстно-зависимых персонажей» [4, с.409]. Цифровое раскрытие этих различных личностей оценивается малым или большим количеством участников процесса взаимодействия на основе контекста, необходимого минимального уровня доверия и индивидуального контроля над раскрываемой информацией. Последствия раскрытия в этом самоповествовании зависят от степени откровения и среды, в которой это происходит, нали-

чия непроверенной информации, фейков, манипуляционных техник. То есть всего арсенала, который можно использовать, чтобы нарушить равновесие, которое порой бывает очень хрупким.

Решения цифровой идентификации должны внимательно разрабатываться для конкретной культуры. Люди верят в разные вещи, действуют, исходя из разных предпочтений в культурном отношении, будь то религия, язык, традиции, что делает их неповторимыми и интересными как человеческие существа в «калькизированном» глобализированном пространстве.

Политика цифровой идентичности привела к появлению таких концепций, как «альтернативные факты», «фейковые новости» и «постправда». Социологи исследуют, как политики используют различные методы, такие как магический реализм, газлайтинг и цифровые махинации, для создания цифровых повествований, как технологические разработки, такие как социальные сети, облачные вычисления, блокчейн и искусственный интеллект теперь формируют контуры цифровой политики.

Если меняющаяся среда предоставления и управления цифровой идентификацией не признает исторические и социальные основы, государство выступает гарантом гражданской (цифровой) идентичности и несет официальную ответственность за способность решать проблемы, с которыми сталкивается управление идентификацией для людей, которые все чаще используют данные для самоопределения.

Литература:

1. Bauman, Z. Identity. Conversations with Benedetto Vecchi, Polity Press. – 2004.
2. Brescia, R. Social change and the associational self: Protecting the integrity of identity and democracy in the digital age. Penn State Law Review. – 2021, 125(3), pp. 774–835.
3. M'charek, A. Technologies of Population: Forensic DNA testing practices and the making of differences and similarities. Configurations. – 2000, 8, pp. 121–159.
4. Schoeman, F. Privacy and intimate information. In Schoeman, F. (Ed.). Philosophical Dimensions of Privacy. An anthology. – 1984, pp. 403–419.

Толкачев Сергей

Московского государственного лингвистического университета

МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫЙ ГЕРОЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Ключевые слова: мультикультурная литература, постколониальное пространство, гибридная идентичность, миграция, этнокультурная амбивалентность.

Açar sözlər: multikultural ədəbiyyat, postkolonial məkan, hibrid kimlik, miqrasiya, etnomədəni ambivalentlik

Keywords: multicultural literature, postcolonial space, hybrid identity, migration, ethno-cultural ambivalence

Современная британская мультикультурная литература представляет собой пеструю панораму творений, созданных писателями с различными небританскими этнокультурными корнями – индийскими, африканскими, карибскими и т.д. Крайне актуальна тематика этих произведений: строительство пространства, которое можно было бы назвать новым домом для обитателей бывших британских колоний, влияние истории на человеческую судьбу, глобальные перемещения поколений мигрантов и их ассимиляция, появление новых парадигм различных эстетических и культурных традиций, болезненный процесс формирования новой идентичности (личной, культурной, этнической, национальной), культурная гибридность и пресловутая проблема расизма, противоречивые процессы культурных изменений и создания новых пространств полиэтнических сообществ [1].

Не менее важной темой мультикультурного британского романа становится раскрытие сути метаморфоз британского общества и его культурных институтов. Причем исследование потенциала трансформации, заложенного в британских текстах мультикультурных авторов, неотделимо от постколониальной теории и практик исследования культуры чернокожих представителей челове-

ской цивилизации. В то же время при исследовании этого пласта словесного творчества необходимо принимать во внимание концепцию британского историка Пола Гилроя о пространстве так называемой «Черной Атлантики», соединяющей Африку, Америку и Европу [2].

Мультикультурная британская литература, по-видимому, связана с европейской стороной этой парадигмы, но при этом относится и к другим культурным территориями по ту сторону «Черной Атлантики» и за ее пределами. С исторической точки зрения Британия долгое время подвергалась процессам культурной трансформации, вызванным не только иммиграцией, но и аннексией чужих территорий и присвоением культурных ценностей. Именно поэтому, по мнению П. Гилроя, эту страну нельзя считать автохтонным обществом «чистокровных англичан», высокомерие которых высмеял в своей знаменитой сатире Даниэль Дефо.

С середины XX века, когда Великобритания начинала вербовать рабочих с Карибских островов и предоставляла гражданство жителям своих бывших колоний, структура британского общества коренным образом менялась, что усложнялось процессами смешения с традициями переселенцев из Индии, Африка и других регионов мира. В силу этого Британия переживала серьезные преобразования во второй половине XX века, такие как полный распад империи, крупномасштабная иммиграция из бывших колоний и превращение традиционного британского общества в мультикультурное. Тексты, порожденные этой ситуацией, отмечены такой крайней степенью неоднородности, которая почти не поддается определению. Они включают произведения писателей с африканскими, южно-азиатскими, индо-карибскими и африкано-карибскими корнями. Сюда же относятся литераторы, принадлежащие к разным поколениям и социальным стратам общества и проживающие в различных регионах Великобритании. Корпус мультикультурных произведений включает не только романистику, но и поэзию, драматургические творения, сценарии, эссе, а также тексты, написанные на разных вариантах английского языка, которые возникли в результате взаимодействия между различными языковыми сообществами в Великобритании и за рубежом. Этот слой мультикультурной британской литературы значительно вырос с середины двадцатого века, и особенно – за последние два десятилетия. Он был объединен в многочисленные сборники и антологии (например, произведения Куртия Ньюланда, Кадиджи Сесай, Кэрила Филиппса, Бена Окри, Тимоти Мо), переведен на язык кино (фильмы по произведениям Салмана Рушди, Миры Сайал, Ханифа Курейши, Зэди Смит). Этому также способствовали литературные премии, как общепризнанные, такие как, например, Букеровская, так и новые – такие как премия Кейна («Африканский Букер») за лучшее африканское литературное произведение. Некоторые британские мультикультурные писатели получили не только национальное, но и международное признание, став лауреатами Нобелевской премии (Видиа Найпол, Кадзуо Исигуро, Абдулразак Гурна).

Синкретизм, амбивалентность, мимикрия, гибридность и другие парадигмы, выдвинутые постколониальной теорией, основаны на предположении, что интенсивные взаимодействия между британской культурой, с одной стороны, и локальными постколониальными культурами, с другой, становятся темами для научных конференций и семинаров за пределами бывшей метрополии. Но в отношении расположения своей «контактной зоны» [4] мультикультурная Британия отличается от других постколониальных культур: она претендует на создание нового вида пространства в центре современной культуры [3].

Так что же представляет собой судьба мультикультурного героя – драму или новую реальность? Во многом это риторический вопрос, который, вероятно, не требует прямого ответа. Это и драма, потому что любая трансформация и переход на новый уровень для человека всегда сложен, потому что зачастую происходит достаточно болезненно. Это и новая реальность, ведь мультикультурный герой и представляющие его произведения свидетельствуют о рождении новой площадки, на которой будет происходить переход от конфликтов, войн и межнациональных, политических и религиозных распрей к содержательному и глубокому диалогу, который будет способствовать рождению нового пространства взаимопонимания между народами.

Литература:

1. Толкачев С. П. Мультикультурная литература: Новые горизонты XXI века. Монография. М.: КноРус, 2021. 325 с.

2. Gilroy P. The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness. Cambridge: Harvard University Press, 1996. 261 p.
3. Hall S. Cultural Representations and Signifying Practices. Thousand Oaks, California: Sage, 1997. 400 p.
4. Pratt M. L. Imperial Eyes: Travel Writing and Politics. London\$ New York, New York: Routledge, 1992. 257 p.

Ткалич Мария
«Технологический университет», Россия

РОЛЬ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПЕРИОД МИРОВОГО КРИЗИСА ЭКСТРЕМИЗМА И РАДИКАЛИЗМА

Ключевые слова: мультикультурное взаимодействие; международное сотрудничество; противодействие экстремизму

Açar sözlər: multikultural qarşılıqlı əlaqə; beynəlxalq əməkdaşlıq; ekstremizmə qarşı mübarizə

Key words: multicultural interaction; the international cooperation; countering extremism

В настоящее время, при обозначившимся мировом кризисе экстремизма и радикализма, особое значение приобретают вопросы межкультурного взаимодействия. Лопушанский И.Н. определяет оба эти понятия: «радикализм – обобщающая категория, отражающая стремление к коренным переменам, включающая идеологические цели и средства их достижения; экстремизм – крайнее радикальное течение, идеологические цели которого связаны с разрушением существующего строя; имеет социальные, этнические, культурные, религиозные корни» [1, с. 16].

Крайне важно рассмотреть проблематику радикализма в религии и экстремизма как элемента его пропаганды. Как указано в статье 1 Федерального Закона Российской Федерации № 114-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности», экстремизмом признается: нарушение прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в зависимости от его социальной, расовой, национальной, религиозной или языковой принадлежности или отношения к религии; пропаганда исключительности, превосходства либо неполноценности человека по признаку его социальной, расовой, национальной, религиозной или языковой принадлежности или отношения к религии; и др. [3]

Случившийся 22 марта 2024 года теракт России в «Крокус Сити Холле» определило острую необходимость международного сотрудничества для предотвращения подобных трагедий. Президент Азербайджана Ильхам Алиев осудил террористический акт и заявил о продолжении совместных усилий в борьбе с терроризмом [2].

Тем самым, возрастающая роль межкультурного взаимодействия с другими странами представляется в виде:

- выработки общих методов адаптации и социализации мигрантов;
- предотвращения и регулирования межгрупповых и межконфессиональных конфликтов;
- противодействия дискриминационным расовым, религиозным, этническим и другим высказываниям в общественных местах и социальных сетях;
- расширения международных и межнациональных программ в рамках общих интересов стран;
- привития через образовательные учреждения важности межкультурного разнообразия и национального содружества.

Список литературы:

1. Лопушанский, И. Н. Радикализм: теория и практика : учебное пособие для магистратуры / И. Н. Лопушанский. – 2-е изд., перераб. и доп. – Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2016. – 48 с.
2. РБК. Алиев выразил соболезнования Путину в связи с терактом в «Крокусе» Режим доступа: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/660001f19a79472620371fb6> (дата обращения: 27.03.2024).
3. Федеральный закон от 25 июля 2002 г. N 114-ФЗ "О противодействии экстремистской деятельности" (с изменениями и дополнениями) Режим доступа: <https://base.garant.ru/12127578/1cafb24d049dcd1e7707a22d98e9858f/> (дата обращения: 27.03.2024).

III BÖLMƏ

ULU ÖNDƏRİN MULTİKULTURAL GÖRÜŞLƏRİ VƏ “YAŞIL DÜNYA” SİYASƏTİNİN UĞURU

*Quliyeva Lalə
Xanhüseynova Amalya
Azərbaycan Dillər Universiteti*

AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİ VƏ YAŞIL DÜNYAMIZ

Açar sözlər: Planetimizin gələcəyi, həmrəylik, yaşıl dünya

Keywords: the future of our planet, solidarity, green world

Ключевые слова: Будущее нашей планеты, солидарность, зеленый мир

Dünyada insan sayının sürətlə artıb, təbii nemətlərin azaldığı bir dövrdə, Ölkələrin bir-biri ilə rəqabəti və müharibə yerinə “Yaşıl Dünya” naminə həmrəy olması “Yer” adlı Planetimizin gələcəyini xilas edən ən yaxşı seçimdir.

Azərbaycanın “Yaşıl Dünya” ilə bağlı geniş tarixi irsi var. AR-da 2024-cü ilin “Yaşıl Dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi ölkəmizin iqlim dəyişmələrinin fəsadlarına qarşı mübarizəyə hər zaman hazır olduğunun əyani sübutudur.

Azərbaycan 2030-cu ilə kimi “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” prioritetinə uyğun olaraq ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların bərpası, su və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi nəzərdə tutulur. İşğaldan azad olunmuş torpaqlarımız iqlim şəraitinə görə yaşıl enerji zonasına daxil edilmişdir. Həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikası da təbiəti ilə Yaşıl enerji zonasına daxil edilmişdir. Nəticə olaraq “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd”, alternativ enerji layihələrinin həyata keçirilməsinin nəzərdə tutulması 2024-cü ilin Azərbaycanda “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan olunması ölkəmizin bu istiqamətdə apardığı işlərə daha da təkan verəcək.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2024-cü ili ölkəmizdə “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan etməsi ilə bağlı müvafiq sərəncamı hər bir Azərbaycan vətəndaşının qarşısına məsuliyyətli bir məqsəd qoyur. Vətəndaşımız öhdəsinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirməli, sağlam və yaşıl dünya naminə əlindən gələni etməlidir. Bunun üçün öyrədici, məlumatlandırıcı tədbirlər təşkil edilməli, əsasən də təhsil sistemlərində bu fəaliyyətlər həyata keçirilməlidir. Gənclərimiz, gənc düşüncələr, fərqli ideyalarla dövlətimizə dəstək olmalı, güc birliyi ilə dünyamızı gözəlləşdirməliyik. Hər bir sahə bu məsələ ilə bağlı əlindən gələni etməli, layihələr planlaşdırmalıdır.

Orta məktəb və Ali təhsil ocaqlarında yaşılşdırma işləri barədə Gənclərimiz maarifləndirilməli və əyani olaraq tələbələr və şagirdlər tədbirlərdə iştirak etməlidirlər. Şagirdlər “Yaşıl dünya”nın necə bir yer olduğunu öyrənməli, bilməli, onu qorumağın yolları ilə məlumatlandırılmalı və nəticədə artıq özləri həyata keçirməlidirlər. Ətraf mühitin çirkləndirilməməsi, plastik tullantılara qarşı daha diqqətli olunması, hər bir vətəndaşın məlumatlı və daha həssas yanaşması dünyanın gələcəyi üçün böyük uğurdur. Ağacəkmə aksiyaları “Yaşıl dünya”mıza böyük dəstəklərdən biridir.

Təbiətimizi, dünyamızı qorumaq, fərah etmək üçün əkilən hər bir fidan xırda təməldir. Sağlam bir dünyada yaşamağa davam etmək üçün hər birimiz çalışmalıyıq.

ULU ÖNDƏR VƏ YAŞIL DÜNYAM AZƏRBAYCAN

Açar sözlər: etnik xalqlar qrupu, təbiət, abadlıq, sağlamlıq

Key words: ethnic groups, nature, prosperity, health

Ключевые слова: этносы, природа, процветание, здоровье

Dünya xalqlarının hər biri coğrafi yerləşməsinə, dilinə, dininə mədəniyyətinə görə seçilir və fərqlənir. Hər bir millətin yazarları, siyasətçiləri, ixtiraçıları, qəhrəmanları həmin millətlərin təmsilçiləridir və onlar məxsus olduqları ölkəni bütün dünyada tanıdırlar. Bu baxımdan Azərbaycan xalqı çox xoşbəxt xalqlardandır ki, onun Cavanşirləri, Babəkləri, Mübarizləri, Poladları kimi qəhrəmanları, Fizuli, Nizami, Müşviq, Bəxtiyar, Çingiz, Anar kimi yazarları, neft-qaz sənayesi üzrə ixtiraçıları və görkəmli siyasətçiləri vardır. Ulu Öndər Heydər Əliyev həmin siyasətçilərin sırasındadır ki, Azərbaycanı bir daha bütün dünyada təmsil edib. Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildən özünün uzaqgörən siyasit ilə Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda böyük işlər görməklə mənsub olduğu ölkənin qurucusu və təməli olmuşdur. O, Azərbaycanın inkişafı üçün əsrin deyil hər mənada istər həqiqi, istərsə də məcazi mənələrdə digər ölkələrlə əsrlərin müqavilələrini bağlamışdır. Bu kimi sazişlər ölkəmizi, xalqımızı, dilimizi və dinimizi dünyaya tanıtməyə əsaslanır və eyni zamanda qarşı tərəfin ölkəmizə və xalqımıza marağını artırmağa xidmət edirdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra Azərbaycanda tutarlı çiçəklənmə baş verdi və ən əsas məqam birinci Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistan kimi qəsbkar ölkə ilə atəşkəs razılığına gəlmişdi, qızgın müharibənin dayandırılmasına dəstək olmuşdur. Torpaqlarımız uzun müddət düşmənin əsarətində idi, lakin onun uzaqgörən siyasəti Ulu Öndər Heydər Əliyevin davamçısı İlham Əliyevin güclü siyasəti ilə birləşərək torpaqlarımız işğaldan azad edildi.

İşğal altında olan torpaqlarımızın çox böyük hissəsi tamamilə dağıdılmış vəziyyətdə idi. Erməni qəsbkarlarının torpağımıza göz qoyması həmin yerlərin dağılmasına və təbiətinin korlanmasına səbəb olmuşdur. Lakin uşaqlar, qocalar nəhayət ki, bütün insanlar Qarabağ kimi məkanın təbiətinin gözəlliyindən zövq ala və təbii sərvətlərindən yararlanma bilərdilər. Azərbaycan xalqı arzusuna çatdı indi Qarabağ tamlığı ilə Azərbaycanındır və həmin ərazilərdə böyük abadlıq işləri görülməkdədir və rayonlarımızın gözəl təbiəti bərpa olunacaqdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycan ideologiyası ölkənin ərazisininin qorunması, bütövlüyü, bərpası və tərkibində olan kiçik etnik xalqların qorunması və bir xalq olaraq birlikdə mehriban yaşamasıdır. Bu ölkə hamımızdır onu qorumaq ona qulluq etmək hər bir Azərbaycanlının və eləcədə ölkəmizin tərkibində yaşayan və bizdən olan kiçik etnik qrup xalqların borcudur. Bizim hər birimiz Azərbaycanımızın bir parçasıyıq.

Ölkəni qorumaq fikri onun təbiətini və maddi sərvətlərini qorumaqdır. Təbiəti qorumaq ona qulluq etmək öz yaşayışımızı inkişaf etdirmək və sağlamlığımıza xidmət etmək fikrinə gətirib çıxardır. Bizim sağlam həyatımız təbiətdən asılıdır. Biz təbiətdən oksigen alır və ondan qidalanıyıq. Təbiətdə yetişən bitkilər, meyvələr və sağlam heyvandarlıq insan bəşəriyyətinin sağlamlığına və sağlam qidalanmasına səbəb olur. Odur ki, təbiəti qorumaq insanın əlindədir. Təbiətə atdıığımız istənilən tullantı növbəti gün evimizə gələ bilər qorxusunu unutmamalıyıq. (2)

Bütün dünya canlılarının yaşıl təbiətə, yaşıl həyata nəhayət ki, yaşıl dünyaya ehtiyacı vardır. Azərbaycanın rayonlarında insanlar əsasən maldarlıq və əkinçiliklə məşğul olur. Odur ki, təbiətə zərər vurmamaq bir başa onların da marağındadır. Azərbaycanda yaşayan bir sıra kiçik etnik xalqlar əsasən Azərbaycanın dağlıq rayonlarında məskunlaşmışlar. Həmin ərazilərin təbiətinin gözəlliyi bənzərsiz və valehedicidir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin güclü, uzaqgörən siyasəti və rəhbərliyi ilə ölkəmizin təbiətinin qorunması istiqamətində bir sıra ekoloji qərarlar, qanunlar, sərəncamlar qəbul olunmuşdur. Bu işlər sistemli şəkildə ardıcıl olaraq həyata keçirilməkdədir. Azərbaycanın təbiətinə qarşı olan hər hansı qəsd Ulu Öndəri həqiqətən çox məyus edirdi. Onun vətənimiz yaşıl dünyası haqqında bir sıra çıxışları vardır; kəklükotu, təbiətin qoynunda salınan yuxalar və s. (1) Lakin çıxışlarının birində o demişdi: “Mən 1993-cü ildə Bakıya gələrkən bizim əkdüyümüz, becərdiyimiz bəzi ağacların kəsilməsini görürkən

elə bildim ki, məni yaralayıblar. Mən dəfələrlə demişəm, bir də deyirəm, kim hansı bir sağlam ağacı kəsirsə, hesab edin ki, o, mənim qolumu, barmaqlarımı kəsir.... İnsan qurmalıdır, yaratmalıdır... hər bir insan ağac əkməlidir, becərməlidir, böyütməlidir. Əgər kimsə sağlam ağacı kəsirsə, o nəinki xalqına, millətinə, ölkəsinə xəyanət edir, o, öz ailəsinə, özü-özünə xəyanət edir. Ona görə də Siz hər bir ağacı qorumalısınız, hər bir ağacın qorunması uğrunda mübarizə aparmalısınız...” Bu sözlərdə görkəmli dövlət xadiminin böyüklüyünü, sadəliyini, qəlbinin şəffaflığını hiss edə bilirik. (3) Hələ o, qeyd edirdi ki, “Bilirsiniz, Bakı dəniz kənarı bir ərazidir, qumluq çoxdur. Burada ağac əkmək asan lakin onu becərmək və böyütmək çox çətindir. Bakıda ağac kəsmək, onun təbiətinə qarşı qatillik etmək kimi əmələ bərabərdir.” Odur ki, gəlin Ulu Öndərin təbiətə qarşı belə münasibətindən örnək alaraq “Yaşıl Dünya” mızı birlikdə qoruyaq.

Ədəbiyyat:

1. Ulu Öndər Heydər Əliyevin çıxışları
2. <https://sia.az/az/news/politics/1055022.html>
3. <https://pravda.az/news/3010>

Abdulla Bəyim
Azərbaycan Dillər Universiteti

ƏTRAF MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİ SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN-İSRAİL ƏMƏKDAŞLIĞI

Açar sözlər: yaşıl dünya, ağıllı kənd, ekologiya, eko mühit, əməkdaşlıq

Key words: green world, smart village, ecology, eco environment, cooperation

Ключевые слова: зеленый мир, умная деревня, экология, экосреда, сотрудничество

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2024-cü ili “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” [1] elan etməsi ilə ölkədə bu istiqamətdə görüləcək işlərin sayı artırılmışdır. Azərbaycan da dünyada baş verən iqlim dəyişiklikləri və bu dəyişikliklər fonunda yaranan fəsadlara qarşı mübarizədə öz töhfəsini verməyə çalışır. Hökumət ölkədə ekoloji tarazlığın bərpa edilməsi və qorunması istiqamətində ölkə daxilində bir sıra işlər icra etməklə yanaşı, nüfuzlu təşkilatlarla da sıx əməkdaşlıq edir. Belə ki, Azərbaycan 2024-cü ildə keçirilməsi nəzərdə tutulan COP-29 BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasına ev sahibliyi edəcəkdir.

Ölkədə eko mühitin yaxşılaşdırılması, içməli su ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi, torpaqların şoranlaşmasının qarşısını alması məqsədi ilə prioritetlər müəyyənləşdirilmişdir. İşğaldan azad edilmiş Qarabağ, Şərqi Zəngəzur və Naxçıvan yaşıl enejı zonası kimi müəyyən olunmuşdur.

Hökumət ekoloji tarazlığın pozulduğu, ətraf mühitin çirkləndirildiyi, nadir ağaclar, bitki ötrüyü ilə zəngin meşələrin məhv edildiyi Qarabağın təbiətinin bərpa edilməsi məqsədi ilə yeni innovativ layihələrdən istifadə edir. Şübhəsiz bu sahədə ölkəmiz bir çox ölkələrlə əməkdaşlıq edir, lakin bu ölkələr arasında İsrailin xüsusi payı vardır. İsrail və Azərbaycanı həmçinin bir sıra ekoloji problemlər, məsələn, son illərdə Xəzər və Ölü dənizdə suyun səviyyəsinin aşağı düşməsi, şirin su ehtiyatlarının məhdud olması, torpaqların şoranlaşması kimi məsələlər birləşdirir.

“Ağıllı kənd, ağıllı şəhər”in Azərbaycan modelinin salınmasında İsrailin zəngin təcrübəsindən istifadə olunur. İsrail “Ağıllı kənd” təsərrüfatında yeni suvarma sistemlərini artıq çoxdandır uğurla tətbiq edir. Səhrəliklərdə yerləşən bu ölkənin cansız torpaqları dirçəltməsi, vahə yaratması möcüzədir. Aqrar sektorun inkişafı üçün böyük su ehtiyatlarına malik olmayan, əksinə, su qıtlığından əziyyət çəkən İsrail kənd təsərrüfatının inkişafında fenomenal uğurlara imza atmışdır. Bu üsuldən istifadə etməklə dünyada damcı suvarmasına birinci keçən israililər özlərini ərzaq məhsulları ilə təmin etməklə yanaşı, həm də 40-dan artıq ölkəyə müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac edirlər.

İsrailin “Roots” şirkətinin istehsal etdiyi “ağıllı” borular torpağın üst qatına yerləşdirilir, “Root Zone Temperature Optimization” sistemi isə hər sahənin özünə uyğun optimal temperatur və suvarma qrafikini təyin edir. Su boruları torpağı qışda isidir, yay boyu isə sərinləşdirir. Torpağın üst qatından

keçən borular suvarma ilə yanaşı, həm də havanın və rütubətin torpaqda kondensasiyasını təmin edir. Bu sistem tətbiq edildikdən sonra məhsuldarlıq 10-66% arasında artmışdır [4; s.1].

İsrail də Azərbayacan kimi şirin su ehtiyatları məhdud olan ölkələrdəndir. İsrail hökuməti 2008-ci ili rəsmi susuzluq ili elan etmişdir [7]. İsrail hökuməti ölkənin suya ehtiyatını ödəmək üçün dəniz suyunun şirinləşdirilməsi istiqamətin mühüm işlər icra edir. Su ehtiyatlarını idarə edilməsində təcrübəsi olan İsrail hökumət Azərbaycanın aidiyyat qurumları ilə öz təcrübəsini bölüşür. 2022-ci ildə İsrailin kənd təsərrüfatı və kənd yerlərinin inkişafının sabiq naziri Oded Forer Azərbaycana rəsmi səfərə gəlmişdir. O, səfərdə olarkən su ehtiyatlarının, sistemlərinin və bazalarının idarə edilməsi sahəsində geniş təcrübəyə malik olduqlarını, suvarma sistemlərinin yaradılması sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərinin olduğunu vurğulamışdır. Onun sözlərinə görə İsraildə əkin sahələrinin 80%-i email edilmiş su ilə sulanır ki, bu da dünyada ən yüksək göstəricidir [5].

İşğaldan azad edilən ərazilərin bərpa və yenidən qurulmasında iştirak edən ölkələrin sırasında İsrail ön planda dayanır. Vətən müharibəsindən sonra Böyük qayıdış – Qarabağın bərpa prosesində infrastrukturun qurulmasını, kəndlərin bərpa və hava limanlarının tikintisini nəzərdə tutan layihələrdə yaxından iştirak edir.

Belə ki, İsrailin Azərbaycandakı səfiri Corc Dik İsrail şirkətlərinin azad edilmiş ərazilərdə minaların təmizlənməsi prosesinə kömək edə biləcəyini vurğulamışdır. İsrail kənd təsərrüfatı, su ehtiyatlarının idarə olunması sahələrində də əməkdaşlığa hazırdır: “Əməkdaşlıq edə biləcəyimiz əsas sahələr minalardan təmizləmə, yenidənqurma, kənd təsərrüfatı, su təchizatıdır. Bundan başqa, biz səhiyyə kimi digər sahələrdə də əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi üçün imkanlar görürük” [6].

İki ölkə arasında ağıllı kənd, su ehtiyatlarını idarə edilməsi sahəsində əməkdaşlıqla yanaşı, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində də əməkdaşlıq etməyə başlamışdır. 2023-cü ilin 19 aprelində Azərbaycan-İsrail Birgə Komissiyasının iclası keçirilmiş və iki hökumət arasında “Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş” imzalanmışdır. Sazişi Azərbaycan ekologiya və təbii sərvətlər naziri Muxtar Babayev və İsrailin xarici işlər naziri Eli Kohen tərəfindən imzalanmışdır [3]. Saziş əsasən ətraf mühitin, biomüxtəlifliyin qorunması, suyun düzgün istifadə edilməsi kimi bir çox sahədə əməkdaşlığın genişləndirilməsi, hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi və yeni əlaqələrin yaradılmasına yönəlmişdir. Sazişin icrasını asanlaşdırmaq, həyata keçirilən fəaliyyətlərə nəzarət etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti 3 iyun 2023-cü ildə fərman imzalamışdır [2].

Beləliklə, onu qeyd etmək olar ki, Azərbaycan son dövrlərdə ətraf mühiti qorunmaq, təbii ehtiyatları gələcək nəsillərə ötürmək, resurslardan səmərəli istifadə etmək, biomüxtəlifliyi mühafizə etmək, su ehtiyatlarından qənaətlə istifadə etmək naminə İsrailə əməkdaşlığı genişləndirmişdir. Bu məqsədlə bir sıra sərəncam və fərmanlar imzalanmışdır. Ölkədə ağıllı kənd sisteminin qurulması, xüsusilə Qarabağ regionunun yenidən bərpa istiqamətində iki ölkə arasında əməkdaşlıq genişləndirilir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı:[Elektron mənbə] – 25 dekabr, 2023. URL:<https://president.az/az/articles/view/62737>
2. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İsrail Dövləti Hökuməti arasında ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməkdaşlığa dair Saziş”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı: [Elektron mənbə] – 3 iyun 2023. URL:<https://e-qanun.az/framework/54309>
3. Azərbaycan və İsrail arasında ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməkdaşlıq genişlənilir: [Elektron mənbə] -19 aprel 2023. URL: <https://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=17204>
4. İmanquliyev B. “Ağıllı kənd”in Azərbaycan modeli. Azərbaycan.-2021.- 20 iyun.- s.1.
5. İsrail su ehtiyatlarının idarə edilməsi üzrə təcrübəsini Azərbaycan ilə bölüşməyə hazırdır: [Elektron mənbə] - <https://report.az/ask/israil-su-ehiyatlarinin-idare-edilmesi-uzre-tecrubesini-azerbaycan-ile-bolusmeye-hazirdir/>
6. Səfərova S. Qarabağın bərpasında maraqlı xarici şirkətlərin sayı artır – Azərbaycana müraciətlərin xronikası...: [Elektron mənbə] - 9 sentyabr 2021, URL: <https://www.baki-xeber.com/siyaset/123884.html>
7. 2008 год официально объявлен годом засухи: [Электронный ресурс] - 1.06.2008. URL:<https://www.newsru.co.il/finance/01jun2008/zasuha304.html>

HEYDƏR ƏLİYEVİN EKOLOJİ SİYASƏTİNİN DAVAMI

Açar sözlər: ekologiya, siyasət, təbiət, bəşəriyyət, tədbir

Keywords: ecology, politics, nature, humanity, event

Ключевые слова: экология, политика, природа, человечество, событие

Vətəndaşların sağlam ətraf mühitdə yaşamaq və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə hüququnun təmin edilməsi ölkədə aparılan sosial islahatların mühüm tərkib hissəsidir. Azərbaycanda ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji problemlərin həlli üzrə fəaliyyət ötən əsrin 70-ci illərindən daha intensiv xarakter almışdır.

Elə liderlər var ki, onlar milli tarix yaradırlar. Heydər Əliyev məhz Azərbaycanın müasir tarixini yaradan liderdir. Tarix onu öz dövrünün əsl əfsanəsi, güclü dövlət başçısı, fədakar insan və dövlət quruculuğu kimi çətin tarixi vəzifəni öz üzərinə götürməyə qadir olan nadir şəxsiyyət kimi xatırlayır.

Heydər Əliyev Azərbaycanın təbiətinə xüsusi önəm verir, onun saf bütövlüyünün qorunub saxlanmasını zəruri hesab edirdi. Onun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə ətraf mühitin sabitliyi və ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərinə, regionlarda və paytaxtda abadlıq-quruculuq işlərinə böyük diqqət yetirilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə bu dövrdə ekoloji problemlər, ictimaiyyətin diqqətinin ətraf mühitin mühafizəsinə yönəldilməsi, ərazilərin abadlaşdırılması ilə bağlı mühüm qərarlar qəbul edilmişdir.

1993-cü ildə Heydər Əliyev ölkə rəhbərliyinə qayıdırdıqdan sonra xalqın təcili tələbi ilə ölkədə yeni ekoloji siyasət formalaşmağa başladı. Ümummilli liderin tövsiyələrini rəhbər tutan dövlətimiz bu gün Azərbaycanın zəngin təbii ehtiyatlarının mühafizəsi və bərpası istiqamətində fəaliyyətini uğurla davam etdirir. Bu məqsədlə yeni mühüm layihələr həyata keçirilir, ölkə ictimaiyyətinin, yerli və xarici təşkilatların diqqətini ekoloji problemlərin həllinə cəlb etmək üçün maarifləndirici tədbirlər həyata keçirilir.

Bu işlərin davamı olaraq 2010-cu il Azərbaycanda “Ekologiya ili” elan edilmişdir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə ekoloji problemlərin həlli istiqamətində mühüm işlər həyata keçirilir, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün davamlı sosial-ekoloji inkişaf və meşələrin bərpası üzrə milli proqramlar qəbul edilirdi.

Sənayenin inkişafı və elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri yeni infrastrukturların yaradılmasına, iş yerlərinin açılmasına gətirib çıxarır. Elmi-texniki inqilab, sənaye və nəqliyyatın sürətli inkişafı ekoloji tarazlığın pozulması ilə nəticələnir. Cəmiyyətlə təbiət arasındakı münasibətlərin harmoniyasının nəzəri təhlili bir daha təsdiq edir ki, insan və təbiət münasibətləri sosial münasibətdir. Bu o deməkdir ki, ekoloji problemin həllinə hər hansı münasibət təbii olmaqla yanaşı, siyasi və ideoloji əhəmiyyətə malikdir.

Müasir ekoloji vəziyyətin sosial proseslərin bütün bəşəriyyətin perspektivləri baxımından təhlili aspektində öyrənilməsi çox vacibdir. Bu baxımdan “Bir ağac ək!” layihəsi mühüm rol oynayır. Ətraf mühitin mühafizəsinə xidmət edən Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən bu layihə çərçivəsində ölkədə hektarlarla ərazi yaşıllaşdırılıb. Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın rəhbərliyi ilə Beynəlxalq Dialoq Kampaniyası və Ətraf Mühitin Mühafizəsi - IDEA çərçivəsində ətraf mühitin mühafizəsi və mühafizəsi sahəsində xeyli iş aparılır. Təbii ki, ətraf mühitin mühafizəsi tədbirlərinin səmərəliliyini artırmaq üçün gənclər arasında koordinasiya yaratmaq, maarifləndirmə işləri aparmaq lazımdır.

Müasir mərhələdə ətraf mühitin mühafizəsi üçün əyani vəsaitlərin nəşri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dərs vəsaitlərinin hazırlanması, bu sahədə aparılan elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinin nəşri, kütləvi elmi ədəbiyyatın nəşri zəruridir. Təcrübə və yeni ekoloji ideyaların mübadiləsi üçün ekoloji problemlərə həsr olunmuş elmi konfransların keçirilməsi aktualdır. Respublikanın iri şəhərlərində, xüsusilə Bakı, Gəncə və Sumqayıtda ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir.

Bəşəriyyətin üzləşdiyi müasir çağırışlar kontekstində, süni intellekt bizə mümkün gələcək ssenarilər haqqında xəbərdarlıq edir. Əhalinin artımı, sənaye inkişafı və zərərli maddələrin emissiyası kimi cari tendensiyaları nəzərə alaraq, proqnozlar 2050-ci ilə qədər bütün bəşəriyyətin mövcudluğuna böyük təhlükələr olduğunu göstərir.

Bu çağırışlar fonunda Azərbaycan 2024-cü ili “Yaşıl Dünya üçün Həmrəylik İli” elan edib və ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasına yönəlmiş geniş spektrli tədbirlər və proqramlar həyata keçirir. Bura bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid, yaşıllıqların aktiv bərpası və su ehtiyatlarından səmərəli istifadə daxildir. Bundan əlavə, biz biomüxtəlifliyin qorunmasına xüsusi diqqət yetiririk. Milli parkların, qoruqların və xüsusi mühafizə olunan ərazilərin yaradılması bizim prioritetlərimizdən birinə çevrilir. Biz gənclərin də bu prosesə cəlb edilməsinin vacibliyini başa düşürük. Ona görə də ekoloji mövzuların təhsil proqramlarına daxil edilməsi və gənc nəsildə ekoloji şüurun formalaşdırılması strategiyamızda əsas yer tutur.

Müasir siyasət demək olar ki, həll olunmayan problemlə – Qərbdə və Şərqdə, Şimalda və Cənubda tamamilə fərqli görünən qlobal istiləşmə problemi ilə üzləşib. Məsələn, Asiya və Afrikanın inkişaf etməkdə olan ölkələrində ətraf mühit məsələlərinə çox vaxt Avropadan fərqli yanaşırlar. Karbohidrogenlərdən tez bir zamanda imtina etmək çağırışları bu regionlarda daha da güclənən iqtisadi artımla tamamilə bir araya sığmır! Zəngin ölkələr iqtisadi artımdan imtina edə bilsələr də, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün hər şey fərqli görünür: bu, onların yoxsulluğun öhdəsindən gəlmək üçün yeganə şansıdır! Beləliklə, qlobal istiləşmə ilə mübarizənin potensial təsirinə məruz qalan iqtisadi qüvvələrin Şərqdə və Cənubda olduğu yer budur. Bəziləri planeti xilas etmək səylərini gördükdə, digərləri artıq iqtisadi üstünlüyə nail olmuş Qərbin mövcud vəziyyəti qoruyub saxlamaq istədiyini düşünür. Asiya, Afrika və Latin Amerikasının əksər inkişaf etməkdə olan ölkələri hesab edirlər ki, inkişaf etmiş ölkələrin indiki mövqelərinə çatmasına kömək edən resurslara çıxışlarını kəsmək cəhdləri bir gün kollektivə çatmağa ümid edənlərin iqtisadi uğurlarını cilovlamaq cəhdidir.

Bu kontekstdə daha real məqsəd, fikrimizcə, “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafı ilə birlikdə iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma ola bilər. Bu təcili prioritetdir! Və bütün hallar üçün uyğun vahid həll olmadığı üçün hər bir ölkə özü öz problemlərini həll etməlidir.

Ədəbiyyat:

1. https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2016_1010.pdf
2. <http://www.anl.az/down/meqale/bakrabochiy/2023/iyun/856226.htm>

Qasimov Emil
Azərbaycan Dillər Universiteti

POSTMÜNAQİŞƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN ALTERNATİV ENERJİ SİYASƏTİ

Açar sözlər: Avropa, enerji, əməkdaşlıq, əlaqələr

Key words: Europe, energy, cooperation, attitude, culture

Ключевые слова: Европа, энергия, сотрудничество, развитие, отношения

Qloballaşan dünyada enerjiyə olan tələbat artmaqdadır. Azərbaycan ənənəvi enerji ilə paralel olaraq “alternativ enerji” sahəsi ilə bu boşluğun doldurulmasında xüsusi çəkiyə malik ölkələrdəndir. Azərbaycan Respublikası bərpa olunan enerji mənbələri üzrə yüksək potensiala malik dünya ölkələrdən biridir. Rusiyanın Ukraynaya qarşı apardığı müharibəsi səbəbindən Aİ bu ölkədən neft və qaz idxal etməkdən imtina edib. Aİ ölkələri üçün enerjiyə olan tələbatın ödənilməsində Azərbaycanın oynadığı rol danılmazdır. Belə ki, “Şahdəniz” yatağının ehtiyatlarının işlənməsi və Avropa ölkələrinə çatdırılmasına hesablanan Cənub Qaz Dəhlizi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Nəticədə Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm oyuncuya çevrilir.

Azərbaycanın dünyada enerji resurslarının ixracatçısı kimi tanınmasına baxmayaraq ölkənin enerji təhlükəsizliyi siyasətinin əsas hədəflərindən biri də bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsidir. Bu sahənin inkişaf etdirilməsi istiqamətində Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2004-cü ilin oktyabr ayının 21-də «Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin

dən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı» hazırlanmış və təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramından irəli gələn məsələlərin həyata keçirilməsini sürətləndirmək məqsədilə prezident 2009-cu il iyul ayının 16-da «Sənaye və Energetika Nazirliyinin Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması haqqında» fərman imzalayıb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 22 sentyabr tarixli, №1159 fərmanı ilə Energetika Nazirliyi yanında Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyi yaradılmışdır. Bərpa olunan enerjinin inkişafına mühüm təkan verən digər qanun "Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il 31 may tarixli qanunu təsdiq edilmişdir [1]. Qəbul edilən qanunlar bərpa olunan enerji istiqamətində hüquqi baza rolunu oynayır.

Azərbaycanın təbii iqlim şəraiti və coğrafi mövqeyi alternativ enerjidən istifadə üçün imkanlar yaradır. Azərbaycanda külək, günəş və termal suların enerjisindən istifadə etmək olur [2].

II Qarabağ müharibəsindən sonra azad olunan ərazilərdə alternativ enerji potensialının inkişafı üçün əhəmiyyətli imkanlar formalaşmışdır. Bu baxımdan iqtisadi inkişaf kursunda bu ərazilərin "yaşıl enerji" zonasına çevrilməsi əsas prioritet məsələlərdən hesab olunur. İ.Əliyevin 2022-ci il 3 may tarixli **"Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində "yaşıl enerji" zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında" sərəncamı [3] Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının əhəmiyyətini daha da artırır.**

Hazırda dünyanın təqribən 70-ə yaxın ölkəsində günəş elektrik stansiyaları fəaliyyət göstərir. Müqayisə üçün qeyd etmək olar ki, il ərzində 1m² səthə düşən günəş enerjisinin miqdarı ABŞ və Azərbaycanda eyni olaraq 1500-2000 kvtsaat təşkil edir [2]. İqtisadi yüksəkliyi ilə seçilən günəş enerjisindən əldə olunan gəlirlərin dövlət büdcəsinin artmasına tövhə verməkdədir.

İşğaldan azad olunan ərazilərdə kifayət qədər bərpa olunan enerji potensialının olması həm də xarici investorların cəlb olunmasını gündəmə gətirdi. Belə ki, "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində yaşıl enerji zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında" Respublika Prezidentinin 3 may 2021-ci il tarixli №2620 sərəncamı ilə beynəlxalq məsləhətçi şirkətin cəlb edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Sərəncamdan irəli gələn qərara müvafiq olaraq Yaponiyanın TEPCO şirkəti ilə əməkdaşlığa başlanılmış və müvafiq konsepsiya sənədi hazırlanmışdır. Eyni zamanda 2021-ci ilin noyabr ayında Qlazqo şəhərində Azərbaycanın təşəbbüsü ilə keçirilmiş BMT-nin İqlim Dəyişikliyi Konfransında (COP 26) 2050-ci ilə qədər istixana qazı emissiyalarının 40%-ə qədər azaldılması və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə "xalis sıfır emissiya" zonası təşkili niyyəti bəyan edilmişdir [4]. Atılan addımlar işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaşıl enerji potensialını üzə çıxarmaqla paralel olaraq, beynəlxalq platformalarda Azərbaycanın haqlı mövqedə olduğuna mühüm töhfəsini verəcəkdir.

Bundan başqa Zəngilan-Cəbrayıl zonasında 3 iyun 2021-ci il tarixində Azərbaycan ilə BP şirkəti arasında 240 MVt gücündə günəş elektrik stansiyasının tikintisi üzrə icra müqaviləsi imzalanmışdır.

"Yaşıl enerji" dəhlizinin yaradılması istiqamətində atılan təqdirəlayiq addımlardan biri də 2022-ci il dekabrında Buxarestdə "Azərbaycan Respublikası, Macarıstan, Rumıniya və Gürcüstan hökumətləri arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında" saziş imzalandı. İ.Əliyevin tədbirdə söylədiyi xüsusən Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun enerji mənbələri haqqında fikirlər Qarabağ iqtisadi zonasının əhəmiyyətini bir daha təsdiqləmiş oldu. Görüşdə iştirak edən Avropa Komissiyasının prezidenti Ursula fon der Lyayen Bərpaolunan enerji mənbələrinin payını daşımaq üçün Rumıniya, Gürcüstan və Azərbaycan arasında Qara Dənizdən çəkiləcək elektrik xəttinin vacibliyini dilə gətirməklə Azərbaycanın əhəmiyyətli rolunu vurğulamışdır [5]. Bütün bunlar müasir inkişaf tendensiyalarına uyğun strateji yanaşmanın məhsuludur.

Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin ilk toplantısı 2015-ci il fevralın 12-də keçirilib. Bakıda keçirilən mühüm tədbirlərdən biri 3 fevral 2023-cü ildə Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin IX və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 1-ci iclaslarının keçirilməsi Azərbaycanı nəinki neft-qaz ixracatında eyni zamanda, bərpaolunan enerji sahəsində də əhəmiyyətini önə çəkir. Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə "yaşıl enerji"nin gələcəkdə Türkiyə üzərindən keçməklə Avropa bazarına ixracının artırılması həm Azərbaycanın iqtisadi və geosiyasi rolunu artırmaqla yanaşı həm də, ölkəmizə olan etimadın göstəricisidir [3]. 25 dekabr 2023-cü il Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamına əsasən 2024-cü il Azərbaycanda "Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili" elan olunmuşdur [7].

Postmünaqişə dövründə yaşıl enerji sahəsindəki strategiya Azərbaycanın enerji sahəsində yeni eranın başlanğıcı hesab olunur. Azərbaycanın Xəzər dənizində bərpaolunan enerji potensialı qurudakına

(külək və günəş) nisbətən daha yüksəkdir. 2020-ci, 2022 və 2023-cü ildə Azərbaycan dünyanın aparıcı üç əsas enerji şirkəti ilə anlaşma memorandumu və müvafiq müqavilələrə imza atmaqla həm quruda, həm də dənizdə 25 qıqavat bərpaolunan külək və günəş enerjisi istehlak ediləcək. Xəzər dənizi və Qafqaz regionunda ən böyük elektrik stansiyası 2023-cü ilin oktyabrında Azərbaycanda Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin "Masdar" şirkəti tərəfindən inşa edilmiş 230 meqavat gücündə "Qaradağ" Günəş Elektrik stansiyasının açılışı oldu [9]. Bütövlükdə Qarabağ, Şərqi Zəngəzur və Naxçıvan yaşıl enerji zonası kimi təkmilləşib. Azərbaycan bərpaolunan enerji sektoruna xüsusi önəm verməklə siyasi mövqeyini artırmaqla yanaşı həmçinin bu, ölkə əhalisinin sosial rifahının daha da yaxşılaşmasına əlavə töhfə verəcək.

Aparılmış uğurlu siyasətin nəticəsi olaraq Dünya İqtisadi Forumunun hesabatlarında Enerji Keçidi İndeksinə (ETİ) görə ölkəmiz dünya ölkələri sıralamasında 32-ci yerdə qərarlaşıb. Dünya üzrə ETİ göstəricisi 56.3 olduğu halda, Azərbaycanda bu göstərici 62-dir. Ölkəmizə qarşı formalaşan inam və göstəricilərin nəticəsi olaraq BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəfləri Konfransının (COP 29) Azərbaycanda keçirilməsi planlaşdırılıb [6].

2023-cü ilin dekabrında Bakıda "Xəzər-Avropa Birliyi Yaşıl Enerji Dəhlizi" layihəsi çərçivəsində Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstanın enerji qurumları arasında keçirilən görüşdə birgə müəssisənin yaradılması və layihənin davamı üçün yol xəritəsi ətrafında fikir mübadiləsi aparılıb. Yaşıl Enerji Dəhlizi həm Azərbaycanın həm də tərəfdaş ölkələrin enerji təhlükəsizliyini gücləndirəcək.

Bakıda keçirilən önəmli tədbirlərdən biri də 1 mart 2024-cü ildə Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin X və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci iclasında səsələnən fikirlər Cənub Qaz Dəhlizinin inkişafı, "Xəzər-Qara dəniz-Avropa Yaşıl Enerji Dəhlizi"nin yaradılması və bərpaolunan enerjinin təchiz edilməsi həm region həm də, Avropa ölkələrinin enerji təhlükəsizliyində yeni mərhələ kimi dəyərləndirilmişdir [8].

Bütün atılan addımlar enerji təhlükəsizliyi siyasətinin istiqamətlərindən biri kimi ölkəmizdə bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin gücləndirilməsindən ibarətdir. Bir sözlə Azərbaycan strateji vəzifə kimi Avropa ölkələri üçün enerji sahəsində körpü rolunu oynayır.

Ədəbiyyat:

1. Minenergy.gov.az
2. Gələcəyimizin təminatçısı: alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri //Palitra qəzeti, 2010, 19 may.
3. Azərbaycanın uğurlu yaşıl enerji siyasəti //Respublika qəzeti, 2024, 15 fevral.
4. Area.gov.az
5. President az. //İ.Əliyev Buxarestdə yaşıl enerji ilə bağlı strateji tərəfdaşlıq haqqında sazişin imzalanmasına dair plənar iclasda iştirak edib//
6. Azərbaycanın yaşıl enerji siyasəti qlobal siyasi arenada mövqeyini daha da gücləndirməyə imkan verir //Oxu.az qəzeti, 2024, 27 fevral.
7. President az. //Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin "Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı//
8. President az. //Bakıda Cənubi Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 10-cu və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci iclasları keçirilib//
9. Azərbaycanın uğurlu "yaşıl enerji" siyasəti //Xalq qəzeti, 2023, 30 noyabr.

Ələsgərova Fidan
Azərbaycan Dillər Universiteti

İLHAM ƏLİYEV VƏ XI JİNPİNGİN İQLİM DƏYİŞİKLİYİ SIYASƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: iqlim dəyişikliyi, hava çiklilyinin qarşısının alınması, ekoloji siyasət

Key words: climate change, prevention of air pollution, environmental policy

Ключевые слова: изменение климата, предотвращение загрязнения воздуха, экологическая политика

Dünya əhalisinin bir çox sahələr üzrə inkişafının qarşısını alan yoxsulluq, müharibə, təbii fəlakətlər, pandemiya şəraiti, ayrışçılığın bütün formaları, gender bərabərsizliyi kimi ciddi hədələri geri-

də qoyan XXI əsrin qorxulu yuxusu hesab edilən iqlim dəyişikliyi ilə bağlı narahatçılıq digər sahələrdə bir-birlərinin siyasətlərini dəstəkləməyən dövlətləri belə eyni masa ətrafında oturmağa vadar etmişdir. İqlim dəyişikliyinə önənməsi ilə bağlı irəli sürülən əksər təklif, layihə və sazişlərdə Azərbaycan Respublikasının da yeri və fəaliyyəti danılmazdır.

Hələ Heydər Əliyevin rəhbər vəzifələrdə olduğu dövrlərdən, xüsusilə də Azərbaycan Respublikasının prezidenti olduğu dövr ərzində onun uzaqgörən ekoloji siyasətinin uğurlu nəticələrini bu gün daha yaxşı dərk etmək mümkündür. Belə ki, o mütəmadi olaraq ağacəkmə, yaşıllaşdırma, parksalma, su ehtiyatlarının və ümumiyyətlə, ətraf mühitin çirklənməsini önəlmə, şirin su ehtiyatlarını mühafizə kimi vacib sahələrdə fəaliyyətə rəhbərlik edərək bugünkü cəmiyyətimiz üçün mayak rolu oynamışdır.

Son illərdə KİV-də Çin Xalq Respublikasına qarşı ekoloji çirkliliyə səbəb olması ilə bağlı xəbərlərin sayı günbəgün artmaqdadır. Belə ki, 1980-ci ildən əvvəl dünyanın nisbətən kiçik qlobal istehsal sənayesinə sahib olmasına baxmayaraq hazırda ucuz işçi qüvvəsi, yenilənmiş innovasiya və avadanlıqlardan istifadə edən Çin Xalq Respublikası dünyanın ən böyük fabriki hesab olunur [4]. Çin Xalq Respublikasının prezidenti Xi Jinping Çinin beynəlxalq nüfuzunu qoruyub-saxlamaq üçün 1982-ci il Çin Konstitutsiyasına 2018-ci il mart ayının 11-də , xüsusilə ekologiya ilə bağlı əlavə və dəyişikliklər edilməsini təmin etmişdir. Konstitutsiyanın 88-ci maddəsinin 6-cı bəndinə əsasən ekoloji sivilizasiyanın qurulması Dövlət Şurasının səlahətlərinə əlavə edilmişdir [3].

Azərbaycan Respublikası isə istər ümummilli lider Heydər Əliyevin, istərsə də prezidentimiz İlham Əliyevin hakimiyyəti illəri ərzində yürüdülmən uğurlu siyasət sayəsində iqlim dəyişikliyinə önəlməsi ilə bağlı bir çox nüfuzlu beynəlxalq tədbir, konfrans və dəyirmi masalarda təşkil olunan görüşlərdə aparıcı ölkələr qismində iştirak etmişdir. 1995-ci ildə qəbul edilmiş konstitutsiyanın bir çox maddələrində təhlükəsiz, sağlam şəraitdə və ətraf mühitdə yaşamaq kimi insan hüquqlarının əsas prinsipləri öz əksini tapmışdır. Həmçinin, ekoloji təhlükəyə məruz qaldığı üçün maddi və fiziki baxımdan zərərə uğrayan hər bir vətəndaşın sosial təhlükəsizliyi və müdafiəsi dövlət tərəfindən təmin olunmalıdır.

XXI əsrdə Azərbaycan Respublikasının iqlim dəyişikliyinə qarşısının alınması ilə bağlı qoşulduğu konvensiyalardan biri 2000-ci ildə qoşulduğu Kioto protokolu və 2016-cı ildə imzaladığı BMT-nin İqlim Dəyişmələri haqqında Çərçivə konvensiyası olan Paris iqlim müqaviləsi olmuşdur [2]. Paris iqlim konvensiyası 2020-ci ildən etibarən atmosferdə mövcud olan karbon dioksidin azaldılmasına dair tədbirlərin nizamlanması ilə bağlı idi. Azərbaycan bu müqaviləyə qoşulmasına baxmayaraq hələ də xalis sıfır hədəfi göturməsə də 2030-cu ilədək 35%, 2050-ci ilədək 40% azaltmaq milli hədəfini qəbul etmişdir. BMT-nin BƏƏ-də keçirilən iqlim dəyişikliyi konfransının (COB 2023) yekun qərarına əsasən COB 2024-ün Azərbaycan Respublikasında keçirilməsi qəbul edilmişdir [1].

Azərbaycanda hava çirkliliyinin səviyyəsi Çindəki qədər yüksək olmasa da ölkə rəhbərliyimiz nüfuzlu dövlətlərlə birlikdə ekoloji böhranın qarşısını almaq, yaşıllaşdırma fəaliyyətini genişləndirmək, təmiz və şirin su ehtiyatlarını əldə etmək, alternativ enerji mənbələrinə sahib olmaq kimi dünyamızın inkişafı istiqamətində faydalı addımları atmağa və düzgün ekoloji siyasət yürütməyə davam etməkdədir. Bu səbəbdən də BMT-nin iqlim dəyişikliyi ilə bağlı COB 2024 konfransına Azərbaycan bu ilin noyabr ayında ev sahibliyi edərək XXI əsrin kabusuna çevrilən qlobal istiləşmənin qarşısının alınmasına öz töhvəsini verəcəkdir. Beləliklə həm Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyev, həm də Çin Xalq Respublikası prezidenti Xi Jinpingin hakimiyyətləri dövründə genişmiqyaslı ekoloji siyasət yürüdülməkdədir.

Ədəbiyyat:

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası ilə bağlı Tərəflərin 21-ci Konfransında qəbul olunmuş Paris Sazişinin təsdiq edilməsi haqqında AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU <https://e-qanun.az/framework/34278>
2. BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası, KİOTO PROTOKOLU <https://e-qanun.az/framework/339>
3. Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2018-05-18/china-2018-constitutional-amendment-adopted/>
4. Yvette Nguyen, China`s factory is still the world`s largest?, April 13, 2023 <https://www.lonestartech.tw/is-china-still-the-factory-of-the-world/>

AZƏRBAYCANDA EKOLOJİ SİYASƏTİN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: ekologiya, siyasət, təbiət, ətraf mühit.

Keywords: ecology, politics, nature, environment.

Ключевые слова: экология, политика, природа, окружающая среда.

Təbiətin, ətraf mühitin qayğısına qalmaq, ağac və meşələri kəsməmək, atmosferi, çayları, gölləri və su anbarlarını çirkləndirməmək, flora və faunaya zərər vurmamaq bəşəriyyətin mühüm missiyasıdır.

Azərbaycanın ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət siyasətinin banisi Heydər Əliyev demişdir: “Ağac kəsən mənim əlimi kəsmiş kimidir” [1].

Məlum olduğu kimi Heydər Əliyevin dövründə ölkənin ekoloji siyasəti özünəməxsusluğu ilə seçilirdi. Heydər Əliyev ölkədə ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, Bakıda ağacların əkilməsi, yaşıllıqların genişləndirilməsi ilə bağlı tapşırıqlar verirdi. Elə bir təbiət mühafizə sahəsi yoxdur ki, Ümummilli Lider ona əhəmiyyət verməsin. Ekspertlər qeyd edirlər ki, əsaslı Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş müstəqil Azərbaycanda ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması dövlət siyasətinin prioritet məsələlərindən biri olmuşdur. Respublikada ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün bütün mühüm tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsi üçün addımlar atmışdır.

Məsələn, 2001-ci ildə Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yaradıldı. Qeyd edək ki, “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı”nın icrasını təmin etmək məqsədilə respublikanın regionlarında, o cümlədən Bakıda və Abşeron yarımadasında Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi fəal işə başladı.

1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladığı ilk dövrlərdə Heydər Əliyevin ekoloji siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri də mövcud su ehtiyatlarının çirklənməsinin qarşısının alınması olmuşdur. Heydər Əliyev respublikaya rəhbər təyin edildikdən sonra Abşeron yarımadasının su təchizatının yeni salnaməsi yazılmışdır. Su qıtlığını nəzərə alaraq Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Kür-Bakı su kəmərinin tikintisinə başlanılmışdır.

Heydər Əliyev Kür su kəmərinin tikintisini “Dövlət Tikintisi” üsulu ilə başa çatdırmağa nail olmuşdur. Mövcud məlumatlara görə, bu işlərin birinci hissəsi 1970-1971-ci illərdə başa çatdırılmış və ilk Kür su kəməri istifadəyə verilmişdir.

1975-1978-ci illərdə Ceyranbatan su təsərrüfatında aparılan yenidənqurma işlərini xüsusilə qeyd etmək olar ki, bu da rayon əhalisinin su təchizatını xeyli yaxşılaşdırmış və əlavə olaraq su ilə təmin etmişdir. Lakin su təchizatı və artan su qıtlığı ilə bağlı problemlər təcili tədbir görülməsini tələb etmişdir. Bu məqsədlə 1978-1988-ci illərdə istifadəyə verilmiş II Kür su kəmərinin çəkilməsi qərara alınmışdır.

Heydər Əliyevin tükənməz enerjisi sayəsində Kür su kəmərinin çəkilib istifadəyə verilməsi Günəşli, Əhmədli və Hövsanda yeni salınmış yaşayış massivlərini su ilə təmin etməyə imkan vermişdir. Heydər Əliyevin “Bakını yaşıl diyara çevirək” çağırışı və təşəbbüsü su təchizatında böyük irəliləyişlər nəticəsində mümkün olmuşdur.

1970-ci ilə qədər Bakıda 3 min hektara qədər yaşıllıq var idi. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə yaşıllıqların sahəsi 3 min hektardan 17 min hektara çatdırılmışdır. Heydər Əliyev 1970-ci illərdəki çıxışlarında XX əsrin sonunda yaşıllıqların sahəsini 35-40 min hektara çatdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə respublikada həyata keçirilən global ekoloji tədbirlərin təşəbbüskarı və təşkilatçısı olmuşdur. Həmin illərdə ekologiya, təbiətin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə haqqında 8 qanun, o cümlədən Azərbaycan MK və Nazirlər Sovetinin 32 qərarı qəbul edilmişdir [1].

Dövlət qoruqlarının yaradılması, Abşeron zonasında və Gəncədə geniş yaşıllıqların salınması, şəhər və rayonlarımızda nəhəng çirkab sutəmizləyici qurğuların tikintisi Heydər Əliyevin səylərinin bəhrəsidir.

Həmin illərdə Lənkəran və Masallı üçün mühüm suvarma göllərinin - Xanbulançay və Vilyaşçay göllərinin yaradılması bir tərəfdən əkin sahələrinin bol suvarılmasına, digər tərəfdən isə bu yerlərin təbiətinin zənginləşməsinə, ekoloji vəziyyətə dəyən ziyanın balanslaşdırılmasına xidmət edirdi.

Mütəxəssisin sözlərinə görə Bakının və ətrafının abadlaşdırılması böyük layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı olub. Ümummilli lider bütün mütəxəssisləri paytaxtın yaşıllaşdırılmasında fəal iştirak etməyə çağırıb.

Heydər Əliyev 1971-ci il fevralın 5-də Bakı Şəhər Partiya Konfransındakı çıxışında abadlıq-quruculuq tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı mühüm vəzifə qoymuşdur. Ümummilli Lider demişdir: “Bakı şəhərində 1 milyon 261 min nəfər əhali yaşayır. Əgər hər bir şəhər sakini bir neçə ildən sonra iki ağac əkib bitirsə, Bakının ətrafında neçə-neçə parklar, meşələr salınar” [2].

1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev Azərbaycanda ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində məqsədyönlü siyasətini davam etdirdi.

1997-ci il mayın 11-də Heydər Əliyev Bakının Nizami rayonundakı parkın açılışında demişdir: “1970-ci ildə mən ilk dəfə Bakıda abadlıq işlərinin aparılması təklifini irəli sürdüm, biz böyük proqram hazırladıq və sürətlə başladıq. Düzdür, mən Azərbaycandan gedəndən sonra, xüsusən 1987-1988-ci illərdə respublikamıza çox nadan adamlar rəhbərlik etdiyi, Azərbaycanda xaos, özbaşnalığın hökm sürdüyü, cinayətkarların, quldur dəstələrinin yüksək vəzifələr tutduğu və hakimiyyətə gələndən sonra bu ərazi nəinki unuduldu, hətta əkdiyimiz bar verən ağacları da kəsməyə başladılar” [2].

Heydər Əliyevin ekoloji siyasətindən çox uzun müddət danışmaq olar. Şübhəsiz ki, Ümummilli Lider Azərbaycan ekologiyasının, təbiətinin alovlu müdafiəçisi və himayədarıdır.

Ədəbiyyat:

1. <https://nedelia.az/scrolling.php/news/48242/rol-geydara-alieva-v-formirovanii-ekologicheskoy-politiki-azerbaydzhana>
2. <http://anl.az/down/meqale/ses/2010/may/118499.htm>

Əliyeva Həmidə Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANDA “YAŞIL DÜNYA SİYASƏTİ”NİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: təbiət, insan, ekologiya, layihə, mühafizə

Ключевые слова: природа, человек, экология, проект, охрана

Key words: nature, human, ecology, project, protection

İnsan təbiətin bir parçasıdır. Min illər boyu təbiətdə baş verən istənilən dəyişiklik insanın həyatına bu və ya digər şəkildə öz təsirini göstərmişdir. İnsan dünyanı addım-addım, mərhələ-mərhələ dərk edərək öncə özü ilə təbiət arasındakı münasibətlərə aydınlıq gətirməyə çalışmış, bu prosesdə bütövlükdə Kainat, Kosmos haqqında biliklərə tədricən yiyələnərək öz mahiyyəti və ilahi missiyası barəsində dini, fəlsəfi düşüncələrə dalmışdır.

Qədim Yaxın Şərqdə insan özünü cəmiyyətin bir hissəsi, cəmiyyəti isə kosmik qüvvələrdən asılı olan təbiətin tərkib hissəsi hesab edirdi. Onun təsəvvürlərinə görə təbiətdə canlı olmayan, insani keyfiyyətlərdən pay almayan heç bir element və hadisə yoxdur. İnsanı əhatə edən dünya canlıdır və şəxsləndirilmişdir. Meşədə, çöldə qəfildən onu dəhşətə gətirən şimşək, güclü yağış, ov zamanı təsadüfən başına düşən daş və s. ona özünə bənzər başqa bir canlı qismində görünürdü. Ona görə də qədim Yaxın Şərq insanının qavrayışında təbiət “sən” yerini tuturdu, halbuki müasir insanın düşüncəsində təbiətə “o” yeri ayrılmışdır. Müasir insanın təbiətə üçüncü şəxs qismində münasibəti ilk növbədə onunla təbiət arasında müəyyən bir məsafənin yaranmasına gətirib çıxarırsa, digər tərəfdən “o” ifadəsi təbiətin özünü hansısa bir qrupa, sistemə aid edir. Yəni hər iki halda insan özünü şüurlu şəkildə mifik yaddaşında yaşayan ana təbiət anlayışından uzaqlaşdırır, onunla eyniyyətini pozur, ona başqası kimi yanaşdığı üçün adekvat reaksiya ilə qarşılaşır. Amma təbiət “sən” qismində dərk olunarkən o, insandan ayrılmır, əksinə insan xarakterinin misilsiz və unikal keyfiyyətlərini özündə ehtiva edir.

Son illər Yer planetində baş verən köklü problemlər: iqlim dəyişiklikləri, qlobal istiləşmə və digər kataklizmlər bütün bəşəriyyəti insan və təbiət münasibətlərini yenidən dəyərləndirməyə, təbiətlə harmoniyanı bərpa etmək üçün səfərbər olmağa sövq etmişdir. Bu məqsədlə dünyanın aparıcı dövlətləri bir araya gələrək müqavilələr bağlayır, layihələr irəli sürür, razılaşmalar əldə edirlər. Tərəqqipərvər bəşəriyyətin rəğbətlə qarşıladığı bu tədbirlərə qatılan ölkələrdən biri də Azərbaycandır. Məlumdur ki, 2015-ci ilin dekabrında BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına üzv ölkələrin 21-ci konfransında Paris Sazişi qəbul olunub. 2016-cı ildə Nyu-Yorkda, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mənzil Qərargahında Azərbaycan Respublikası hökuməti adından bu sənədi Ekologiya və Təbii Sərvətlər naziri imzalayıb. Paris Sazişinin tələblərinə əsasən mütəmadi olaraq iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərinə və bu təsirlərin aradan qaldırılması yollarına həsr olunmuş Beynəlxalq tədbirlər həyata keçirilir.

Paris Sazişinin məqsədlərinə nail olmaq üçün keçirilən belə mötəbər Beynəlxalq tədbirlərdən biri də COP-29 -dur. COP “Conference of the Parties”, yəni Tərəflərin Konfransı sayca 29-cu tədbirini bu il noyabrın 11-dən 24-dək Bakıda keçirəcək. Ölkəmiz üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən belə nüfuzlu tədbirin Azərbaycanda keçirilməsi təsadüfi xarakter daşımır. Azərbaycan xalqı həmişə qəlbən təbiətə bağlı olmuş, milli ədəbiyyatımızın və incəsənətimizin ən gözəl nümunələri təbiətin tərənnümünə həsr olunmuşdur. 1988-ci ilin noyabrında Şuşada yerləşən əzəmətli palıd, çinar və digər nadir ağaclarla zəngin Topxana meşəsi erməni vandalları tərəfindən qırılanda bütün Azərbaycan xalqı ayağa qalxaraq buna kəskin etiraz etmişdi. Bundan başqa təbiətin qorunması və mühafizəsi bizim ölkəmizdə dövlət siyasətinin tərkib hissəsini təşkil edir. Azərbaycanın ərazisindəki dünya şöhrətli təbii qoruqların hazırkı vəziyyəti buna parlaq misal ola bilər.

Hələ sovetlər dönəmində Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan təbiətinin qorunması istiqamətində tarixi xidmətlər göstərmiş, qətiyyəti və əzmi sayəsində respublikamızın ərazisində ətraf mühitin ifrat dərəcədə çirklənməsinə səbəb olan zərərli obyektlərin tikintisinə yol verməmişdir. Milli qoruqların mühafizəsinin gücləndirilməsi, tarixi abidələrin bərpası, respublika ərazisində yaşıllıqların artırılması onun çoxsahəli fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən idi.

Yaşıllıqların artırılması, ətraf mühitin sağlamlaşdırılması məsələlərini daima diqqət mərkəzində saxlayan Ümummilli liderimizin təbiət siyasəti bu gün də uğurla davam etdirilir. “Ulu öndər Heydər Əliyevin təbiətə, gözəlliyə vurğunluğu, ətraf mühitə biganə münasibət göstərənlərə qarşı barışmazlığı bu gün Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin də fəaliyyətinin başlıca stimuluna çevrilib” [1].

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2024-cü ilin ölkədə “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan olunmuşdur. İşğaldan azad edilmiş torpaqların “Yaşıl enerji” zonası elan edilməsi də bu qəbildən olan mühüm işlərdəndir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma işləri ilə yanaşı, ətraf mühitin qorunmasına da xüsusi diqqət yetirilir. Qarabağda və Şərqi Zəngəzurun ərazisində salınan “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” kimi innovativ proqramlar ekosistemin bərpasına yönələn dövlət əhəmiyyətli layihələrdəndir.

Azərbaycanda ətraf mühitin təmizliyi və təbiətin qorunması istiqamətindəki bir sıra ardıcıl və əməli tədbirlər Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, IDEA İctimai Birliyinin təsisçisi və rəhbəri Leyla Əliyevanın təşəbbüsü və yaxından iştirakı ilə həyata keçirilir. “IDEA İctimai Birliyi 2011-ci ildə ətraf mühit sahəsində ictimai maarifləndirmənin gücləndirilməsi, ətraf mühit problemlərinin səmərəli həlli yollarının tapılmasına gənclərin cəlb olunması və bu sahədə təlim-tədrisin təşviqi məqsədilə təsis edilmişdir [2]. Azərbaycanda üç milyon ağac əkilməsi də IDEA-nın əsas layihələri sırasına aiddir. Leyla Əliyevanın sözlərinə görə “bu, ölkəmizdə üç milyon gənc yaşamasının rəmzidir [3].

İqlim dəyişikliklərinin və qlobal istiləşmənin insan sağlamlığı üçün ciddi təhlükələr yaratdığı bir dünyada yaşıllıqların, meşə zolaqlarının, hətta bir ağacın belə qorunması bütün insanlığın qarşısında duran tələpdir. Təbiətə qırılmaz tellərlə bağlı olan Azərbaycan xalqı, dövləti və ictimaiyyəti bu məsələləri daima nəzarətdə saxlayır, təbiət sözü ilə qoşa çəkilən “ana” epitetini heç vaxt unutmur.

Ədəbiyyat:

1. Rəsulova İ. Ekoloji tarazlığın qorunmasına dövlət nəzarəti <https://www.bizimyor.info/az/news/51888.html>
2. <https://xeberle.com/cemiyet/12524-idea-ve-gencler-fondu-ekologiya-sahesinde-emekdasla-baslair.html>
3. <https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/59/3226/Leyla-%C6%8Fliyeva-Rusiya-il%C9%99-%C9%99m%C9%99kd%C5%9F%C4%B1q%2C-ekologiya-v%C9%99-tolerantl%C4%B1q-haqq%C4%B1nda>

AZƏRBAYCANDA EKOLOJİ TURİZMİN İNKİŞAFI

Açar sözlər: təbiət, ekologiya, yaşıl turizm, milli park.

Key words: nature, ecology, green tourism, national park

Ключевые слова: природа, экология, зеленый туризм, национальный парк

2003-cü ildə Heydər Əliyev tərəfindən ekoloji siyasətin müasir strategiya sənədi olan “Ekoloji cəhətdən davamlı sosial-iqtisadi inkişafa dair” Milli Proqram təsdiq edildi. Bu strateji proqram əsasında ətraf mühitin müxtəlif sahələri üzrə 4 milli və dövlət proqramları, Kompleks tədbirlər Planı təsdiq edilib və həyata keçirilir [5].

Sonrakı illərdə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ölkənin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, xüsusən də Bakıda və Abşeron yarımadasında yaşıllıq zolaqların genişləndirilməsi üçün verdiyi tapşırıqlar, su ehtiyatlarının çirklənməsinin qarşısının alınması, ölkənin su təchizatı, inkişafı istiqamətində gördüyü tədbirlər Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə də davam etdirildi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2010-cu ili ölkəmizdə “Ekologiya ili” elan etməklə dövlətimizin ətraf mühitin mühafizəsi və əhalinin sağlamlığı məsələlərinə böyük diqqət yetirdiyini nümayiş etdirmişdir. 2003-cü ildən başlayaraq ümumi sahəsi ölkə ərazisinin 3,1 faizinə bərabər olan milli parklar yaradılmış, qoruqların ərazisi xeyli genişləndirilmişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı əsasında 2011-ci il "Turizm ili" elan olunmuşdur. Bu sahədə qanunların, sərəncamların verilməsi eyni zamanda ekoloji turizmin inkişafına səbəb olmuşdur [6].

Turizm sənayesində artan tendensiyalardan biri ekologiyanın qorunmasına yönəlmiş ekoturizmin böyüməsidir. Bununla belə, bu konsepsiyayı tam başa düşmək üçün ekoturizmin üstün və mənfi cəhətlərinə və bəzi real dünya nümunələrinə baxmaq vacibdir:

1. Turizmin təbii ərazilərə mənfi fiziki, sosial və davranış təsirlərini minimuma endirmək;
2. Ekoloji şüur və yerli mədəniyyətə hörmət yaratmaq;
3. Yerli şəxslər və bizneslər üçün maliyyə faydaları və müsbət təcrübələr təmin etmək;
4. Təbii gözəlliklərə malik yerlərə səyahət edən ziyarətçilər üçün müsbət, yaddaqalan təcrübələr təqdim etmək;
5. Yerli insanlarla əməkdaşlıq etmək və onların hüquqlarını, adət-ənənələrini və inanclarını tanımaq;
6. Yerli insanlara və biznesə faydaların çatdırılması üçün məsuliyyət səyahətçilərin özlərinin, eləcə də, ekoturizm məhsul və xidmətlərini satan şirkətlərin üzərinə düşməlidir.

Qlobal Ekoturizm Bazarının Ölçüsü 2022-ci ildə 212,75 milyard ABŞ dolları dəyərində qiymətləndirilib və Spherical Insights & Consulting tərəfindən dərc edilən araşdırma hesabatına görə, dünya ekoturizm bazarının həcmi 2032-ci ilə qədər 838,50 milyard ABŞ dollara çatacağı gözlənilir.

Ekoturizm təbii və mədəni mühitlərin tədqiqinə diqqət yetirməklə yanaşı, mühafizəni, davamlılıqı və ictimaiyyətin iştirakını təşviq edən məsuliyyətli səyahət formasıdır. O, müsbət sosial, iqtisadi və ekoloji nəticələri maksimuma çatdırmaqla yanaşı, ətraf mühitə və yerli icmalara mənfi təsirləri minimuma endirmək məqsədi daşıyır. Ekoturizm səyahət edənlərə təbiətlə əlaqə yaratmaq, yerli mədəniyyətlərə qərq olmaq və təbiətin mühafizəsi səyləri haqqında məlumat əldə etmək imkanı verir. O, karbon izini azaltmaq, yerli iqtisadiyyatları dəstəkləmək və yerli adət və ənənələrə hörmət kimi məsuliyyətli səyahət təcrübələrini təbliğ edir. Ekoturizm təbii və mədəni irsin qorunmasına töhfə verən mənəvi və orijinal təcrübələr yaratmağa çalışır və tez-tez kiçik qrup turları, maarifləndirici fəaliyyətləri əhatə edir [7].

Qlobal ekoturizm bazarı tək və qrup səyahətçilərin növünə görə təsnif edilir. Tək səyahət seqmentinin ekoturizm bazarında ən sürətlə inkişaf edən seqment olacağı proqnozlaşdırılır. Unikal və fərdiləşdirilmiş səyahət təcrübələri axtaran tək səyahətçilər getdikcə öz dəyərlərinə uyğun gələn davamlı və məsuliyyətli səyahət seçimlərinə can atırlar. Tək səyahət çeviklik, müstəqillik və ekoloji cəhətdən təmiz yaşayış yerlərinin seçilməsi, yerli icmaların dəstəklənməsi və mühafizə səylərində iştirak kimi ekoloji şüurlu seçimlər etmək imkanı təklif edir. Davamlılığa və immersiv təcrübələrə üstünlük verən minilliklər

və Z nəsli arasında tək səyahətin artan tendensiyası tək səyahət edənlər üçün hazırlanmış ekoturizm seçimlərinə tələbi artırır. Nəticə etibarilə, solo səyahət seqmentinin sürətli böyüməsi gözlənilir, çünki daha çox insan öz solo sərgüzəştlərində davamlı və məsuliyyətli səyahət təcrübələrini mənimsəyir.

Azərbaycan dünyada qədim mədəniyyətə, ən zəngin bioloji fərqliliyə, və faydalı təbii irsə malik ölkədir. Azərbaycanın bioloji müxtəlifliyinin qorunub saxlanması üçün xüsusi mühafizə edilən ərazilərin rolu əvəzəlməzdir. Məhz bunun üçün də xüsusi mühafizə edilən təbiət ərazilərinin inkişafı kimi nadir, nəsli kəsilməkdə olan flora və həmçinin fauna növlərinin qorunub saxlanılmasına şərait yaranmışdır. İndi ölkəmizin müxtəlif bölgələrində xüsusi qorunan ərazilər vardır ki, bunlardan biri də milli parklardır. Milli parklar xüsusi ekoloji, tarixi və estetik əhəmiyyət daşıyan təbiət komplekslərinin yerləşdiyi, təbiəti mühafizə, maarifçilik, elmi, mədəni, eləcə də digər məqsədlər üçün istifadə edilən yerlərdir. Azərbaycan Respublikasının da 24 mart 2000-ci il tarixli xüsusi mühafizə edilən təbiət əraziləri, obyektləri barədə qanunu var. Bu qanunda milli parka belə tərif verilmişdir: “Milli Park xüsusi ekoloji, tarixi, estetik və başqa əhəmiyyət daşıyan təbiət komplekslərinin yerləşdiyi mühafizə, maarifçilik, elmi-mədəni və eyni zamanda başqa məqsədlər üçün istifadə edilən, təbiəti mühafizə, elmi təqdidat idarəsi statusuna sahib olan ərazilərdir” [1].

Respublikamızda ekoloji turizmin inkişafı üçün kifayət qədər əlverişli təbii şərait, potensial mövcuddur. Bu sahəyə diqqəti artırmaqla Azərbaycanda ekoloji turizmin inkişafına nail olmaq, ekoloji turizm üzrə yeni məhsulun istehsalını həyata keçirmək və dünya bazarında onun tanınmasını, eləcə də həmin məhsula qarşı zəruri olan tələbi formalaşdırmaq mümkündür.

2015-ci ildə Azərbaycanın milli park zonasına 75 min nəfərə yaxın ziyarətçi səfər etmişdir. Milli parkların ərazisində ekoturizm infrastrukturunu zəifdir. Milli parkların elektron xəritələri hazırlanmalı, parklar daxilində turistlərin rahat hərəkəti üçün imkan yaradılmalıdır. Lakin bizdə hələ bu kimi işlər aparılmır. Həmçinin, peşəkar bələdçilər olmalıdır, hazırda onların sayı azdır. Digər tərəfdən, milli parklarda turistlərin təhlükəsizliyi təmin edilməlidir.

Azərbaycanda şimal, şimal qərb, qərb istiqamətində 16 dağ piyada marşrutları hazırlanmışdır. Cənub regionu, Naxçıvan və Qarabağ istiqamətində də dağ piyada marşrutlarının layihələndirilməsi planlaşdırılır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə minalanmış zonalar olduğu üçün həmin ərazilərdə ekoturizmlə bağlı araşdırmalar aparılmayıb. Müəyyən mina təmizləmə işləri həyata keçirildikdən, həmin ərazilərdə daha təhlükəsiz şərait yaranandan sonra, ekoturizmlə bağlı işlər həyata keçirmək olar. Qarabağda ekoturizm marşrutunu yaratmaqla bağlı planlar mövcuddur.

Ədəbiyyat:

1. Q.Ş.Məmmədov. “Azərbaycan: ekoturizm potensialı: I cild”. Bakı-2012
2. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. 6 dekabr 2016-cı il
3. “Əhalinin ekoloji maarifləndirilməsi və təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2002
4. eco.gov.az
5. Azərbaycanda “Ekologiya ili” (anl.az)
6. 1644 - “Azərbaycan Respublikasında 2011-ci ilin “Turizm ili” elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı”nın təsdiq olunması haqqında (e-qanun.az)
7. Martha Honey. “Ecotourism and Sustainable Development”. Second Edition. 2017

Məmmədova Günay
Azərbaycan Dillər Universiteti

QARABAĞ MEŞƏLƏRİNDƏ ERMƏNİ VƏHŞİLİYİ

Açar sözlər: ekoloji böhran, soyqırım, səhrələşmə, meşə ehtiyatları

Ключевые слова: экологический кризис, геноцид, опустынивание, лесные ресурсы

Key words: ecological crisis, genocide, desertification, forest resources

BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri içərisində əsas yer tutan məqsədləri arasında ekosistemlərin qorunması, meşələrin məhv edilməsinə qarşı mübarizə, səhrələşmənin qarşısının alınması (Məq-

səd 15) əsas yer tutur. Digər məqsədlər kimi, BMT-nin bu məqsədinə də 2030-cu ilədək nail olmaq nəzərdə tutulsa da, Ermənistanın işğalçılıq siyasəti və 30 ilə yaxın soydaşlarımızın, torpaqlarımızın məruz qaldığı kimi, ekologiyamızın da soyqırımına məruz qalması ölkəmizdə bu məqsədin hədəfinə çatmadığımızda böyük çətinliklər yaradır. İşğal altında saxladıkları müddətdə ermənilərin qeyri-qanuni və qeyri-insani fəaliyyəti nəticəsində meşələrimiz qırılmış, yandırılmış, içməli su ehtiyatlarına, ətraf mühitə ciddi zərər dəymişdir. Ana təbiətin “ağ ciyərləri” hesab olunan meşələrimizin talan edilməsi, ağacların kütləvi kəsilməsi erməni vəhşiliyinin ətraf mühitə yönəlik soyqırımıdır. Onlar Azərbaycan meşələrinin qiymətli ağaclarını kəsib doğrayaraq təkcə flora deyil, həm də faunaya zərər vurmuşdur.

İllər keçdikcə ermənilər Azərbaycan meşələrinə qarşı vəhşiliklərini daha da şiddətləndirmişdir. Təkcə 2014-2018-ci illər ərzində 404 min 800 kubmetr meşə sahəsi məhv edilmişdir. Qeyd olunan dövr üçün bu göstərici Ermənistanda 175 min 300 kubmetr təşkil etmişdir. Təkcə 2017-ci ildə Qarabağda 102 min 488 kubmetr meşə doğranmış və onların bir hissəsi müxtəlif məqsədlər-oduncaq tədarüku, müxtəlif çəlləklərin və silah qundaqlarının hazırlanması üçün Ermənistanı daşınmış, digər hissələri isə xarici bazarlarda satılmışdır. Ümumilikdə, Qarabağ ərazisinin 36%-ni təşkil edən 260 min hektar meşə örtüyünün 54 min hektarı torpaqlarımızın işğal altında olduğu müddətdə tamamilə qarət edilmiş, Eldar şamı, palıd, qoz və s. qiymətli ağac növləri məhv edilmişdir [1]. Erməni vəhşiliyinin qurbanına çevrilən ana təbiətlə bağlı beynəlxalq təşkilatlar öz narahatlıqlarını bildirsələr də, bunun heç bir nəticəsi olmamışdır. BMT Baş Assambleyasının “Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət”ə dair 7 sentyabr 2006-cı il qətnaməsinə əsasən, ATƏT nümayəndələri meşə yanğınlarına, ətraf mühitin korlanmasına dair rəy vermişlər. Qeyd edək ki, işğalçı ermənilərin Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasını nəzərdə tutan BMT qətnamələri kimi bu rəy də kağız üzərində qalmışdır. İşğal altında saxladığı ərazilərdə erməni işğalçıların canlı təbiətə və bütövlükdə bəşəriyyətə yönəlmiş əməlləri barədə Avropa Vəhşi Təbiətin və Təbii Ətraf Mühitin Mühafizəsi üzrə Bern Konvensiyasının baş katibinə, Biomüxtəliflik üzrə Konvensiyanın icraçı katibinə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının katibliyinə, Təbiətin və Təbii Sərvətlərin Mühafizəsi üzrə Beynəlxalq Birliyin prezidentinə rəsmi müraciətlər edilsə də, beynəlxalq təşkilatların diqqətinə dəfələrlə bu istiqamətdə təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsinin zəruriliyi çatdırılsa da, talançı Ermənistan çirkin əməllərindən əl çəkməmişdir [7].

Erməni Silahlı Qüvvələrinin Ağdam rayonunda Qızıl Kəngərli kənd meşəsini yandırması 44 günlük müharibə dövründə ekoloji terror hesab olunmuşdur. BMT-nin 1980-ci il “Adi silahların konkret növlərin haqqında konvensiya”sının III Protokolu, 1949-cu il Cenevrə konvensiyası və s. beynəlxalq əhəmiyyətli sənədlər mülki əhaliyə, təbiətə, meşələrə qarşı terror aktlarının, döyüş sursatlarının istifadəsini qadağan etsə də, erməni işğalçıları mənfur əməllərindən çəkindirməmişdir. Onlar ağ fosforlu mermildən istifadə edərək təhlükəli və söndürülməsi çətin olan yanğınlar törətmişdir [2]. İşğal dövründə Cəbrayıl, Füzuli, Zəngilan, Qubadlı, Laçın, Tərtər, Xocavənd və s. meşələrdə kütləvi yanğınlar törədilməklə nadir tapılan ağac növləri məhv edilmiş, oduncaq ehtiyatı satılmışdır. Cəbrayıl rayonunda 800 illik yaşı olan “Xan çınarı” məhv edilmiş, Laçın rayonunda Qırmızı Palıd və Dəmirağac kimi qiymətli ağac növləri kütləvi qırılaraq çaxır, konyak, mebel istehsalı üçün xarici ölkələrə daşınmışdır. İşğaldan əvvəl ərazisinin 108 hektarı meşə sahəsi ilə örtülülən Füzuli rayonunda 57 hektar meşə sahəsi, ərazisinin 20 min 403 hektarı meşə örtüyü olan Xocavənd rayonunun 3 min 537 hektardan artıq meşə sahəsi, Ağdam rayonunda 17 min 457 hektar otlaq sahəsi və s. meşələr sıradan çıxarılmışdır. Qədim tarixə malik olan Topxana meşəsi də ciddi zərərə məruz qalmışdır. 800-1000 illərlə yaşları olan təbiət abidələrimiz yenidən bərpası mümkün olmayacaq vəziyyətə salınmış, hətta onların kökləri tamamilə yandırılmışdır [1].

Qarabağda və ətraf ərazilərdə torpaqların, meşələrin, evlərin və infrastrukturun qəsdən yandırılması Azərbaycan, Rusiya prezidentləri və Ermənistanın baş nazirinin 20 noyabr 2020-ci il Dağlıq Qarabağda hərbi əməliyyatların tam dayandırılması haqqında üçtərəfli Bəyannamə imzalamasından sonra geniş miqyasda baş vermişdir. Kəlbəcər, Ağdam və Laçın rayonlarının tamamilə Azərbaycanın nəzarəti altına keçməsinə nəzərdə tutan sazişə əsasən, 1 dekabr tarixinədək qeyri-qanunu məskunlaşmış erməni qəsbkarları apara bilmədikləri hər şeyi məhv etmişdir. Demək olar ki, hər bir ailə gedərkən yaşadıkları evi və onun ətrafını yandırmışdır. Ümummillə lider Heydər Əliyev siyasətinin uğurlu davamçısı prezident İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti altında baş vermiş 44 günlük müharibənin

nəticəsi olaraq, ermənilərin Azərbaycan torpaqlarından qovulmasından sonra bütün sahələrdə olduğu kimi ekolojiya sahəsində də mühüm işlər görülməyə başlamış və təbiətə yeni nəfəs verilmişdir. Meşə ehtiyatlarının bərpası istiqamətində 30 min hektar yeni meşə sahəsinin salınmasını nəzərdə tutan “2022–2026-cı illər üzrə Meşə Fondunun Bərpası Proqramı” həyata keçirilmişdir [1]. Proqram çərçivəsində bərpa işləri zamanı müəyyən olunmuşdur ki, işğaldan əvvəl Bəsitçay, Laçın, Qubadlı, Arazboyu, Daşaltı və digər qoruq və yasaqlıqlarda mühafizə olunan “Azərbaycanın Qırmızı Kitabı”na daxil edilmiş bir çox flora və fauna növləri sıradan çıxarılmışdır. Ekoloji müxtəlifliyin bərpa olunması üçün Azərbaycan Respublikası Ekolojiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İDEA İctimai Birliyi və Qarabağ Dirçəliş Fondunun birgə səyi nəticəsində ağacəkmə aksiyaları keçirilir. “Zəfərdən dirçəliş” layihəsi çərçivəsində mərhələli şəkildə meşə massivinin salınması, suvarma sisteminin bərpa olunması nəzərdə tutulmuşdur. Zəfər gününün şərafinə 44 min ağacəkmə aksiyası çərçivəsində Prezident İ.Əliyev və xanımı, H.Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva Cıdır düzündə ağac əkmə işləri və bununla da, Topxana meşəsi başda olmaqla işğaldan azad edilmiş torpaqlarda bütün meşələrin bərpasının başlanğıcının əsası qoyulmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Qarabağ meşələri də soyqırımına məruz qalıb <https://xalqgazeti.az/az/sosial-heyat/149710-qarabag-meseleri-de-soyqirimina-meruz-qalib>
2. Qarabağda ekosid <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid>
3. Qarabağda meşələrimizə də divan tutulub <https://xalqgazeti.az/az/ekolojiya/169653-qarabagda-meselerimize-de-divan-tutulub>
4. Qarabağın meşələri bərpa olunur <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/qarabagin-meseleri-berpa-olunur-1647724800>
5. Qarayeva Sevinc. Erməni faşizminin Azərbaycana vurduğu ekoloji zərbələr. 525-ci qəzet. 5 mart, 2024. № 42. S. 1
6. Hüseynov Yunis. Qarabağ. Bakı, 2018, 336 səh.
7. Mükərrəmoğlu M. Ekoloji terrorun fəsadları aradan qaldırılacaq. Xalq qəzeti, 30 iyun, 2022-ci il

Pirnazərova Gülənbər
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN EKOLOJİ SİYASƏTİNDƏ YAŞILLAŞDIRMANIN YERİ

Açar sözlər: ekoloji mühit, bitki örtüyü, təbii sərvətlərin qorunması, yaşıllıqların salınması

Key words: ecological environment, plant cover, protection of natural resources, putting greens

Ключевые слова: экологическая среда, растительный покров, защита природных ресурсов, посадка зелени

2024-cü il respublika prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi təsadüf deyil, ümummilli lider Heydər Əliyev ideologiyasının davamıdır. Heydər Əliyev 1969-cu ildən etibarən respublikanın rəhbəri kimi yalnız elm və təhsil, mədəniyyət, iqtisadiyyat, xarici siyasət, din və s. kimi sahələrdə deyil, həm də ekoloji problemlərin həlli kimi müəyyən məsələləri də nəzərindən qaçırmamışdır. O, respublikanın təbii sərvətlərinin səmərəli istifadəsi, ətraf mühitin qorunması istiqamətində bir çox işlər görmüşdür. Ekologiyanın əsas amillərindən hesab olunan təbii bitki örtüyünə diqqət də Heydər Əliyevin nəzərindən yayınmamışdır. Verilən məlumata görə 1970-ci ilə qədər Bakı şəhərində 3 min hektara qədər yaşıllıq sahəsi mövcud olduğu halda, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə yaşıllıqların sahəsi 3 mindən 17 min hektara çatdırılmışdır [1]. Ekoloji balansın tənzimlənməsində mühüm rol oynayan yaşıllıqların sahəsinin genişləndirilməsini ön plana çəkən Heydər Əliyev XX əsrin sonlarına qədər onun sahəsinin 30-40 min hektara çatdırılmasının vacibliyini vurğulamışdır. 1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin ətraf mühitin qorunması ilə bağlı gördüyü işlərin nəticəsi olaraq 8 qanun, 30-dan çox qərar təsdiq olunmuş və bu istiqamətdə bir çox problemlər öz həllini tapmışdır.

“Hər kəs iki ağac əkib böyütməlidir” [2]. Bu çağırışla Heydər Əliyev həyatımızda yaşıllığın nə qədər vacib məsələ olduğunu anlatmağa çalışmışdır. Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra da yalnız Bakı şəhərində deyil, respublikanın bütün bölgələrində yaşıllığa yenidən nəzarət etdi və bu sahəyə diqqətin artırılmasını tövsiyə etdi. Bakıda və Abşeron yarımadasında yaşıllıq zolaqlarının genişləndirilməsi üçün Heydər Əliyev tərəfindən göstəriş verildi. Onun göstərişi ilə xeyli ağac əkildi.

23 may 2001-ci ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Ekologiya və Təbii sərvətlər Nazirliyi haqqında Əsasnamə təsdiq edilib. Yeni yaranan Nazirlik təbii ehtiyatlardan istifadənin ayrı-ayrı istiqamətləri ilə məşğul olan Dövlət Ekologiya və Təbiətdən İstifadəyə Nəzarət Komitəsini, Dövlət Hidrometeorologiya Komitəsini, Dövlət Geologiya və Mineral Ehtiyatlar Komitəsini, “Azərmeşə” İstehsalat Birliyini özündə birləşdirdi. Əslində adları müxtəlif olan bu qurumların fəaliyyətləri bir-birinə bənzədiyi üçün Heydər Əliyev bu addımı atmışdı.

Məlumdur ki, istər islam dinində, istərsə də xristianlıqda yaşıl rəng gələcəyə ümid rəmzidir. Yaşıl əksər bitkilərin rəngidir. Müsəlman aləmində Novruz yeni ilin, yeni həyatın başlanğıcı hesab olunduğu üçün, bayram ərəfəsində “səməni” adlanan yaşıl cücərti bütün evlərdə süfrələri bəzəyir. Fikrimizcə, yaşıl rəng ona görə gələcəyə ümid rəmzi hesab olunur ki, cücərdilmiş buğda inkişaf edərək, yaşıllaşır, böyüyür və məhsul verir. Beləliklə də insanların gələcəyə olan ümidi bol məhsulla reallaşır. Bitki insanları yalnız qida baxımından təmin etmir, onun ətraf aləmi oksigenlə təmin etməsi də insan həyatında ən vacib amillərdəndir. Etiraf etməliyik ki, yaşıllıq həm də gözəllikdir. Dünyanın hər yerində yaz aylarında hava yaxşı olan kimi insanlar təbiətə üz tutur, onların istirahətləri əksər hallarda təbiət qoynunda baş tutur. Yaşıl rəngin semantikasına insan həyatı üçün vacib olan bir çox semantik komponentlər də daxildir. Hal-hazırda marketlərdə yaşıl rəng sağlamlıq, təbiilik rəmzidir. Heydər Əliyevin ətraf mühitin qorunması ilə bağlı tövsiyələrinin əsl səbəbi də məhz bu deyilənlərdir. “Əgər kimsə sağlam ağac kəirsə, o nəinki xalqına, millətinə, ölkəsinə xəyanət edir, o, öz ailəsinə, özü-özünə xəyanət edir” [3]. Sağlam əqidəli insan Heydər Əliyevin bu kəlamı ilə nəinki razılaşmalı, onu dəyərləndirməli, həm də ona əməl etməlidir. Çünki ətraf mühitin qorunması, yaşıllıqların salınması və nəzarətdə saxlanması bu günkü insanlar və gələcək nəslin sağlamlığı baxımından vacibdir.

“Mən 1993-cü ildə Bakıya gələrkən bizim əkdüyümüz, becərdiyimiz bəzi ağacların kəsilməsini görürkən elə bildim ki, məni yaralayıblar” [3]. Bu sözlərlə Heydər Əliyevin yaşıllığa necə qayğı göstərdiyinin şahidi oluruq. “Kim hansı bir sağlam ağacı kəirsə, hesab edin ki, o, mənim qolumu, barmaqlarımı kəsir”. Heydər Əliyevin bu kəlamı artıq sadə insanların da dilində əzbər olub. Hər kəs təbiətin mühafizəsinin, yaşıllığın qorunmasının nə qədər vacib olduğunu dərk edir.

“Hər bir insan ağac əkməlidir, becərməlidir, böyütməlidir” [3]. Heydər Əliyevin bu tövsiyəsi artıq şüara çevrilmişdir. Çox maraqlı bir haldır ki, birgə ağac əkmək dövlət rəhbərlərinin rəsmi görüşlərinin bir hissəsinə, daha doğrusu simvoluna çevrilib. Fikrimizcə bu ənənə təsadüf xarakter daşımır. Torpağa əkilən hər hansı toxumdan bol məhsul gözləntisi olduğu kimi, birgə əkilən ağacdan gözlənilən bar, yaxud onun saldıdığı kölgə, heç olmasa verdiyi gözəllik yeni yaranan münasibətlərin, birgə bağlanan müqavilələrin, birgə danışıqların da sonunda gözlənilən uğurlu nəticələr ilə müqayisə oluna bilər.

“Bir dəfə Şıx çimərliyində 20 eldar şamı ağacını öz əllərinizlə, əkdüyünüzü, sistemdən su daşırıb suladığınızı xatırlayıram. Siz adamlara da beləcə qayğıkeş bağban münasibəti bəsləyirsiniz. ... Qoy Tanrı Sizin “bağbanlığınız”la Azərbaycanı gülüstana, cənnət bağına döndərsin” [3]. Bu sətirlər Azərbaycan Təbiəti Mühafizə cəmiyyətinin sədri professor İbrahim Səfərovun vaxtilə Heydər Əliyevə ünvanladığı bir məktubunda öz əksini tapmışdır. Məktubda yazılan bu fikir ulu öndərin yaşıllığa münasibəti yalnız sözlərində deyil, əməllərində də öz əksini tapdığını göstərir. Əslində Heydər Əliyevin təbiətə, yaşıllığa qayğısı, elə öz xalqına olan qayğısının bir nümunəsidir.

Heydər Əliyev təkcə təbiətə, yaşıllığa qayğı göstərmir, bu yaşıllığı yarananların, onu mühafizə edənlərin, yaşıllıq sahəsini genişləndirən şəxslərin də əməyini dəyərləndirmiş, bu yolda xüsusi xidməti olanları, xüsusilə də təbiətşünas alimləri, yaşıllıq artırmaq mütəxəssisləri, meşəçiləri daha böyük ehtiramı və qayğısının nəticəsi olaraq “Şöhrət ordeni ilə təltif etmişdir.

“Mən istəyirəm ki, hamınız təbiəti qoruyanlar olasınız” [2]. Heydər Əliyevin bu ifadəsi onun ekoloji mühitin sağlamlaşdırılmasına və qorunub saxlanılmasına çağırışıdır. Azərbaycanda rəhbər olduğu dövrlərdə respublikadakı ekoloji vəziyyət həmişə nəzarətdə saxlanılmış, ətraf mühitin

qorunması ilə bağlı bir çox tədbirlər görülmüşdür. Onun vaxtilə ətraf mühitin qorunması ilə bağlı verdiyi tövsiyələr bu gün də İlham Əliyev tərəfindən dəyərləndirilir, gördüyü işlərdə rəhbər tutulur. Hal-hazırda ekoloji tarazlığın təmin olunması məqsədilə ətraf mühitin mühafizəsi, meşələrin bərpası, onların qorunması və yeni yaşıllıqlar sahəsinin salınması istiqamətində işlər uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. <https://anl.az/meqale/Heydər Əliyev Bakını yaşıllıqlar diyarına çevirdi>.
2. <http://100il.eco.gov.az/Heydər Əliyev və ekoloji siyasət>.
3. <https://www.xalqgazeti.az/Heydər Əliyev: Hər bir insan ağac əkməlidir, becərməlidir, böyütməlidir>.

Qurbanova Səidə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNNOVASIYANIN “YAŞIL DÜNYA” İQTİSADİYYATINDA ROLU

Açar sözlər: *innovasiya, “Yaşıl Dünya”, iqtisadiyyat, “Yaşıl biznes modeli”*

Key words: *innovation, “Green World”, economics, “Green business model”*.

Ключевые слова: *инновация, “Зеленый Мир”, экономика, “Зеленая бизнес модель”*

25 iyun 2009-cu ildə “Yaşıl inkişaf” (Green Growth) haqqında bəyannamə qəbul edilmişdir. “Yaşıl inkişaf” təbii sərvətlərin resurslarını və ətraf mühiti təmin etməklə yanaşı, iqtisadi böyüməni, artımı təşviq etmək deməkdir və davamlı artımı dəstəkləyərək yeni iqtisadi imkanlar yaradacaq investisiya və innovasiyaların inkişafı üçün katalizator rolunu oynayır. Bu təkcə ekoloji problemlərin həlli deyil, aydın iqtisadiyyatı daha güclü iqtisadiyyatla birləşdirməyi hədəfləyir. Bu kontekstdə yaşıl inkişafın bir neçə mənbəyini ayırd etmək olar [4].

“Yaşıl artım” iqtisadi və ekoloji problemləri həll etmək və aşağıdakı kanallar vasitəsilə yeni artım mənbələri açmaq potensialına malikdir:

Məhsuldarlıq – Resursların və təbii sərvətlərin istifadəsində daha yüksək səmərəlilik üçün stimullar: məhsuldarlığın artırılması, tullantı və enerji istehlakının azaldılması və resursları ən yüksək dəyərdən istifadə etmək üçün əlçatan etmək,

İnnovasiya – Ekoloji problemlərin həlli üçün yeni yollar yaradan siyasətlə və müəyyən şərtlərlə təkan verən innovativ imkanlar,

Yeni bazarlar – “Yaşıl texnologiya”lara, mallara və xidmətlərə tələbi stimullaşdırmaqla yeni bazarların yaradılması, yeni iş imkanları üçün potensialı yaratmaq,

Güvən – Hökumətin əsas ətraf mühit problemləri ilə necə məşğul olacağına dair daha çox proqnozlaşdırıla bilmək və sabitlik yaratmaq vasitəsilə investorların inamını artırmaq,

Sabitlik – Daha da balanslaşdırılmış makroiqtisadi şərait, resurs qiymətlərinin dəyişkənliyini azaltmaq, məsələn, kompozisiyanı nəzərdən keçirməklə, fiskal konsolidasiyanı (gücləndirməni) dəstəkləmək və dövlət xərclərinin səmərəliliyini və çirklənmənin qiymətləri vasitəsilə gəlirlərin artırılması. Bu, həmçinin neqativ böyümə risklərini azalda bilər.

Su təchizatı qıt olduqda və ya onların keyfiyyəti aşağı düşdükdə kapital tutumlu infrastruktura ehtiyac kimi investisiyaları daha bahalaşdırən resurslar – Bu baxımdan, təbii kapitalın itkisi iqtisadi fəaliyyət nəticəsində əldə edilən qazancları üstələyərək və gələcək artımı davam etdirmək imkanını sarsıda bilər.

Təbii sistemlərdəki disbalanslılıq, həmçinin, daha kəskin, yüksək zərərverən və potensial olaraq geridönməyən təsirlər riskini artırır – bəzi balıq ehtiyatlarında olduğu kimi zərərlə baş verə bilər.

Bununla belə, bir çox inkişaf edən iqtisadiyyatlarda problem ətraf mühitin daşıma qabiliyyətinə həddindən artıq yük qoymadan həyat standartlarında qazanc əldə etməkdir. Azərbaycanda da iqtisadiyyatın inkişafına xüsusi diqqət yetirilir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin belə bir fikri inkar olunmazdır ki, ölkələrin iqtisadi sahədə bir-birləri ilə düzgün qurulmuş ikitərəfli əməkdaşlığı bir tərəfdən bu əlaqələrdə iştirak edən hər bir dövlət üçün

mənfiyədirsə, digər tərəfdən iqtisadi inteqrasiya bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının inkişafının yeganə yoludur [2.s.255].

Kamal Abdulla qeyd etdiyi kimi: *"Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitlik, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, eyni zamanda, multikultural təhlükəsizliklə sıx bağlıdır. Azərbaycan qədim dövrlərdən çoxmədəniyyətli və çoxkonfessiyalı ölkə kimi mövcuddur"*[1.s.68].

Artımın ətraf mühitin təzyiqindən qorunmasına nail olmaq və bunu mümkün olan az xərclə etmək üçün həm yeni məhsulların, proseslərin və texnologiyaların yaradılmasını, həm də onların yayılmasını və təsviqini nəzərdə tutan innovasiya tələbinə ehtiyac duyulacaq.

"Yaşıl artım"a təsir edən innovasiya müxtəlif dərəcələrdə baş verə bilər:

Artan innovasiya – Bu əsas texnologiyaları əsaslı şəkildə dəyişdirmədən, resurs və enerjidən istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün mövcud texnologiyaları və ya prosesləri dəyişdirmək və təkmilləşdirmək məqsədi daşıyan yenilikdir. Firmalardakı innovasiyaların sorğuları göstərir ki, bu, müəssisələrdə innovasiyanın dominant formasıdır.

Mühüm yenilik (descriptive) – Bu, əsas texnoloji rejimin özünü dəyişdirmədən işlərin necə edildiyini və ya xüsusi texnoloji funksiyaların yerinə yetirilməsini dəyişdirən yenilikdir. Smith tərəfindən (2009) qeyd olunan misallara əsasən elektrik yazı maşınlarına və mətn proessorlarına keçid və ya ampul işığından optik işıqlandırmaya keçid kimidir.

Radikal və ya sistemli – Bu innovasiya iqtisadiyyatın texnoloji rejimində tam miqyaslı dəyişikliyi nəzərdə tutur və iqtisadiyyatın imkan verən texnologiyalarında əsaslı dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Məsələn, buxar enerjisinə keçid, əlaqəli sənaye inqilabı, daxili yanma mühərrikinin inkişafı, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarında yeni inqilab, habelə, bu yeniliklərdən yaranan, geniş sistemli dəyişikliklər daxildir.

"Green Business Model" (Yaşıl Biznes Modeli) şimal ölkələrinin Nazirlər Şurasına təqdim edilən, dərc edilmiş sənəddə "Yaşıl Biznes Modelləri" ətraf mühitə fayda verən məhsul və sistemlərin inkişafını dəstəkləyən, resurs istifadəsini və tullantıları azaldan, iqtisadi cəhətdən sərfəli olan biznes modelləri kimi müəyyən edilir. Təqdimatda aşağıdakı beş növ biznes modeli fərqləndirilir:

Funksional satış

Enerji qənaət edən şirkət

Kimyəvi idarəetmə xidmətləri

Layihə, Tikinti, Maliyyə, İdarəetmə

Paylaşma [4].

Qeyd edək ki, son illər Azərbaycanda "Yaşıl iqtisadiyyat"ın inkişafı istiqamətində bir sıra təşəbbüslər uğurla reallaşdırılmışdır. Məhz, "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli

Prioritetlər" adlı sənəddə də ölkəmiz "Yaşıl iqtisadiyyat"ın inkişafı mühüm məsələ kimi önə çəkilir. Milli Prioritetlərdə növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının beş milli prioritet üzrə reallaşdırılması hədəflənir:

1. Dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. Dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. İşgaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış;
5. Təmiz ətraf mühit və "yaşıl artım" ölkəsi.

"Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir [3.s.145-147].

Ədəbiyyat:

1. Abdulla Kamal. Heydər Əliyev və multikultural təhlükəsizlik. Bakı: Sim-Sim, 2023.s.68.
2. Bəxtiyar Sadıqov, "Azərbaycan" qəzetinin baş redaktoru. Müasir Azərbaycan dövrün baxışında. s.255
3. V.Ə.Qasımlı, R.Z.Hüseyn, R.F.Hüseynov, R.B.Həsənov, C.R. Cəfərov A.b. Bayramova. "Yaşıl iqtisadiyyat". Bakı, 2022. "Azprint" nəşriyyatı, s145-147.
4. OECD Green Growth Studies, Fostering Innovation for Green Growth. OECD (2011) Publishing. 130 p.
5. Kristian Henriksen, Markus Bjerre, Emil Damgaard Grann, Mattias Lindahi, Tuomo Suortti, Karl Frioriksson, Tor Mühibrad, Henrik Sand. Green Business Model Innovation. October 2012, Nordic Innovation Publication 2012:15. 142 p.

“YAŞIL DÜNYA” KONSEPTİNİN FON BİLİKLƏRİ

Açar sözlər: “Yaşıl dünya” konsepti, İ.Əliyev, ekologiya, qlobal iqlim dəyişmələri, fon bilikləri.

Key words: “Green World” concept, I.Aliyev, ecology, global climate change, background knowledge.

Ключевые слова: концепция «Зеленый мир», И.Алиев, экология, глобальные изменения климата, фоновые знания.

Məlumdur ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasəti çərçivəsində ölkəmizin bir sıra prioritet inkişaf istiqamətlərinin təsbit olunması kontekstində ekoloji təhlükəsizlik məsələlərinə də xüsusi diqqət ayrılışdır. Ümummillə liderin layiqli davamçısı İlham Əliyevin yürütdüyü siyasətin də əsas prioritet istiqamətləri sırasında ölkədəki ekoloji durumun yaxşılaşdırılması, qlobal iqlim dəyişikliklərinin fəsadlarının mümkün qədər islah edilməsi və onların mənfi təsirlərinə qarşı preventiv addımların atılması, işğal olunmuş bölgələrdə ekoloji fəlakətin izlərinin aradan qaldırılması, Ermənistan Respublikasının ölkəmizə qarşı yürütdüyü ekoloji terror fəaliyyətləri ilə mübarizə və s. bu kimi fəaliyyətlər yer alır. Həmin məqsədyönlü siyasətin məntiqi davamı kimi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin beynəlxalq nüfuzu və ekoloji təhlükəsizlik sahəsində fəaliyyətləri nəticəsində 2024-cü ilin dekabr ayının 14-də ölkəmizin paytaxtı mötəbər beynəlxalq tədbirə ev sahibliyi edəcəkdir [2]. Belə böyük etimad uzun illər sürən fəaliyyətlərin məntiqi nəticəsi kimi ortaya çıxır ki, həmin fəaliyyətlərin linqvistik konseptologiya aspektindən də tədqiqi maraqlı dil faktlarının mövcudluğunu təsbit etməyə imkan verir. Bu faktlardan çıxış edərək, “Yaşıl dünya” konseptinin fon biliklərinin aşağıdakı mikrokonseptlərə istinad etdiyini təsbit edə bilərik: 1) qlobal iqlim dəyişiklikləri; 2) Qarabağdakı ekoloji fəlakət; 3) yeni-alternativ enerji layihələri; 3) ekoloji maarifləndirmə; 4) preventiv tədbirlər; 5) gələcək nəsillərin təhlükəsizliyi. Onu da qeyd edək ki, demək olar ki, bütün bu mikrokonseptlər Ulu Öndər H.Əliyevin idiolekti üçün də səciyyəvidir. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində eroziyaya məruz qalmış və bu əsasda aqrar fəaliyyət üçün yararsız vəziyyətə düşmüş landsaftda, xüsusilə Abşeron regionundakı qumluq sahələrdə yaşıllaşdırma işlərinin aparılmasının təşkili və təxminə yetmiş min hektar ərazidə qorucu meşə zolaqlarının salınması faktı H.Əliyevin bu işə olan yüksək diqqətindən xəbər verirdi [8, s.8]. Bu işə onu deməyə əsas verir ki, bu gün ölkəmizdə yürüdülmən “Yaşıl dünya” siyasəti öz fon biliklərində ulu öndərin ekoloji təhlükəsizlik və təbiətin qorunması yönündəki fəaliyyətləri ilə bağlı məqamlar xüsusi yer tutur. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, Ümummillə lider Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayında etdiyi tarixi çıxışında da, məhz, ekoloji təhlükəsizlik və ətraf mühitin qorunması məqamına xüsusi diqqət ayırmışdır. Belə ki, H.Əliyev öz tarixi çıxışın yekun hissəsində “Kitabi-Dədə Qorqud” mətnlərindəki boyların sonluq formullarının kvazisitatına yer verməklə, məhz, ölkəmizin ekoloji durumunun çiçəklənməsinin gələcək nəsillər üçün önəmli xidmət ola biləcəyini vurğulamışdır.

“Qoy, çaylarımız qurumasın! Qoy, ağaclarımız kəsilməsin! Qoy, çırağımız sönməsin!

Azərbaycan xalqına eşq olsun!

Yaşasın müstəqil Azərbaycan, Azərbaycan, Azərbaycan!” [5].

Xatırladaq ki, ölməz epos mətnində orijinalda həmin ifadələr aşağıdakı kimi səslənir:

“Sağlıqla dövlətini Allah artırsın!

...Yerli böyük dağların yıxılmasın!

Kölgəlicə uca ağacın kəsilməsin!

Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!” [7, s.139]. Göründüyü kimi, Azərbaycan xalqının mədəni paradigmalarda, fon bilikləri zəminində ekologiyaya diqqət, ətraf mühitin qorunması ilə bağlı həssaslıq xas idi. “Kitabi-Dədə Qorqud” iqtibasından da aydın şəkildə göründüyü kimi, xalqımız təbiətin qorunmasının, onun qeydinə qalınmasını, ümumiyyətlə təbii resursların bolluğunun xalqın rifahının təməl faktorlarından biri olduğunu düşündü. Tarixən mövcud olan bu yanaşma əsrlər, minilliklər ötsə də dəyişməmiş və uğurla davam etdirilmişdi. Onu da qeyd edək ki, prezident İlham Əliyevin uğurlu ekoloji təhlükəsizlik siyasəti təkcə ulu öndərin siyasi varisiyinə söykənmir. Belə ki, “Yaşıl dünya”

konseptinin fon biliklərinin təhlili əsasında müəyyən edilmişdi ki, prezident İlham Əliyevin hələ 2009-cu ildə imzaladığı sərəncamla 2010-cu il ölkəmizdə “Ekologiya ili” kimi elan edilmişdir və həmin ilin elan edilməsi özlüyündə 2006-cı ildə respublikamızın ekoloji cəhətdən inkişafı layihəsinin tərkib hissəsi kimi reallaşdırılmışdır [6, s.199-201]. Xatırladaq ki, 2006-cı il 28 sentyabrda ölkə başçısı tərəfindən imzalanan sərəncamda 2006-2010-cu illər ərzində Azərbaycanda ümumi ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur [3]. Bu isə onu göstərir ki, 1) “Yaşıl dünya” konseptinin zəngin daxili semantik strukturlaşması iki lokal dövrü: Heydər Əliyev idearəçiliyi mərhələsi və hal-hazırda prezident İlham Əliyev tərəfindən elan edilən “yaşıl dünya” mərhələsini əhatə etməyib, ümumilikdə son onilliklərdə müddətdə dinamik inkişaf edən bir konseptual sahəni əhatə edir ; 2) bu məqam həm də onu göstərir ki, müasir donkumentonimlərlə sinonim anamlı digər dokumentonimlər mövcuddur ki, onlar arasındakı az və ya çox dərəcədə məna fərqlilikləri ümumi konseptual aidliyə xələl gətirmir. Yəni, başqa sözlə desək, “Ekologiya ili”nin elan edilməsində daha çox mövcud ekoloji ziyanın aradan qaldırılması tədbirləri kontekstində məna yükü ortaya çıxırdısa, hal-hazırkı “Yaşıl dünya” dokumentonimində və ümumilikdə, “Yaşıl dünya” temperonimində (temperonim: zaman, tarix adlarıdır) daha çox inkişafı hədəf alan preventiv tədbirlər hədəf alınır. Bu ad yenilənməsi ümumilikdə, dünya terminoloji bazasında müşahidə olunan pozitiv səciyyənləndirmə tendensiyası ilə izah edilə bilər. Belə ki, hal-hazırda siyasi korrektlik doktrini dominant mahiyyət kəsb etdiyindən, istənilən sosial-ictimai terminologiya, xüsusilə qüsurlu cəhətlərin nominasiyasında (fiziki, əqli qüsurlu insanların səciyyənləndirməsi, maddi imkanları məhdud olan şəxslərin xarakteristikası, fərqli gender identikliyinə malik insanların adlandırılmasında və s.) mütləq şəkildə daha pozitiv, daha tolerant söz və ifadələrdən istifadə edilmək tendensiyası rəhbər tutulur. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanımızın 2030-cu il üçün inkişaf prioritetləri sırasında beşinci istiqamət kimi, məhz, “təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi” inkişaf istiqamətinin yer alması [1] həm ölkəmizin öz maraqlarından çıxış etməsindən, həm də global iqlim dəyişiklikləri fonunda Dünya dövlətləri ailəsinin nümayəndəsi olaraq, kollektiv təhlükəsizlik prinsiplərindən çıxış etdiyini tama əyaniliklə ortaya qoymuşdur. Xatırladaq ki, son illərdə iqlim qaçqınlarının artımı, global ekoloji fəlakətlərin dinamikası planetimizin ağır təhlükələrlə qarşı-qarşıya qaldığını ortaya qoyur (bu haqda daha ətraflı bax: [4]).

Məruzədə qeyd olunan faktları və təhlilləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gələ bilərik ki, 1) ekoloji həssaslıq məqamı Azərbaycan xalqının fon biliklərində önəmli yer tutur; 2) müasir ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin fon bilikləri sırasında Ulu Öndərin ekologiya sahəsində siyasəti də fon bilikləri bazasını təşkil edir; 3) müasir “Yaşıl dünya” ilinin elan olunması, daha öncə - 2010-cu ildə elan edilmiş “Ekologiya ili”nin də fon biliklərinə istinad edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər, 02 fevral 2021 <https://president.az/az/articles/view/50474>
2. Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 25 dekabr 2023 <https://president.az/az/articles/view/62737>
3. Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006- 2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi haqqında AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI, Bakı, 28 sentyabr 2006,
4. Biden J. (U.S. President). Report on the Impact of Climate Change on Migration, Washington: The White House, 2021, 37 p. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/10/Report-on-the-Impact-of-Climate-Change-on-Migration.pdf>
5. Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi (10 noyabr 2001-ci il) <https://files.preslib.az/projects/diaspora/c1.pdf>
6. Əliyev, İlham. İnkişaf - məqsədimizdir / İ. Əliyev. 38-ci kitab: sentyabr 2009 – noyabr 2009. - Bakı: Azər nəşr, 2017. – S. 199-201
7. Kitabı-Dədə Qorqud / Tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə. F.Zeynalov və S.Əlizadəninidir. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s
8. Sarıyeva, İ. Azərbaycanın ekoloji siyasətinin formalaşmasında Heydər Əliyevin rolu // Prezident Kitabxanası: Bakı Xəbər. - 2023. - 17 may. - № 84. - S. 8.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ EKOLOJİ PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: ekologiya, problem, layihə, ətraf mühit, mühafizə.

Keywords: ecology, problem, project, environment, protection.

Ключевые слова: экология, проблема, проект, окружающая среда, защита.

Son illər Azərbaycanda ekoloji problemlərə lazımı diqqət yetirilir. Azərbaycan hökumətinin yardımı ilə bu sahədə ümumi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş ekoloji layihələr yaradılır. Ətraf mühitin mühafizəsi dövlət ekoloji təşkilatları, 2001-ci ildə yaradılmış Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və 2009-cu ildə yaradılmış Azərbaycanın Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən tənziqlənir.

Azərbaycan ərazisində planetin demək olar ki, bütün növ landşaft və iqlimlərinə rast gəlinir. Buna görə də, Azərbaycan qlobal müxtəlifliyin qorunmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının əsas ekoloji problemləri su ehtiyatlarının tikinti suları ilə çirklənməsi, transsərhəd çirklənmə, həmçinin nəqliyyat və sənaye müəssisələrindən havanın çirklənməsidir. Azərbaycanın torpağı eroziya və şoranlaşma təhlükəsi ilə də üzləşib. Bərəkətli torpaqlar deqradasiyaya uğrayıb. Ölkədə keyfiyyətli su təchizatı aşağı səviyyədə olub, lakin nəhəng Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri çəkildikdən sonra bu problem artıq öz həllini tapmışdır.

Digər ekoloji problem kanalizasiya xətlərinin olmaması idi. Respublika indi bərk sənaye və məişət tullantılarının təkrar emalı prosesini necə düzgün idarə edəcəyini, daha ciddi, təhlükəli tullantıların nə olduğunu həll edir. Bu problem dərhal da həllini tələb edir.

Son illər Azərbaycanda biomüxtəlifliyin azalması müşahidə olunur ki, bu da nadir heyvanların tələf olmasına səbəb ola bilər. Meşə ehtiyatlarının və faunanın, o cümlədən balıq ehtiyatlarının sayı azalıb. Ona görə də dövlət orqanları bu problemə daha diqqətli olmalı və ölkədə brakonyerliyin qarşısının alınması üçün təsirli tədbirlər görməlidir. Lakin "İDEA" İctimai Birliyinin fəaliyyəti sayəsində Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə regionda ətraf mühitin mühafizəsi və bioloji müxtəlifliyin qorunması ilə bağlı bütün problemlər artıq ən yüksək səviyyədə həll olunur.

Azərbaycan təbiətinin qorunmasına xüsusi önəm verən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ekoogiyanın qorunmasında rolu çox böyükdür. Heydər Əliyevin 1970-ci illərin əvvəllərindən apardığı məqsədyönlü siyasəti sayəsində Azərbaycanın bioloji resursların mühafizəsi, nəslə kəsilməkdə olan növlərin bərpası və onların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi sahəsində mühüm işlər görmüşdür.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Heydər Əliyev ekologiya və ətraf mühitin qorunması sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarını formalaşdırmışdır. Respublikada ərazilərin yaşıllaşdırılmasına, pozulmuş ekoloji tarazlığın bərpasına diqqət artırılmışdır. Həmçinin Azərbaycan ətraf mühitlə bağlı çoxsaylı beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur [1].

Heydər Əliyevin "Yaşıl dünya" ilə bağlı siyasəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Azərbaycanda ətraf mühitin və biomüxtəlifliyin qorunması istiqamətində müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir [2]. Azərbaycanın indiki hakimiyyətinin siyasəti ötən əsrdə sənayeləşmə nəticəsində yaranmış bütün problemlərin həllinə yönəlib.

Hazırda ətraf mühitin mühafizəsi probleminin təcili praktik həllinə ehtiyac bütün dünya ölkələrində ümumən qəbul edilir və qlobal beynəlxalq problemlərdən biri hesab olunur. Lakin ekoloji fəaliyyətin səmərəliliyi həmişə problemin əhəmiyyətinə və onun həlli üçün sərf olunan səylərə adekvat deyildi. Uzun müddət ətraf mühit aspektləri məhsuldar qüvvələrin inkişafı və yerləşdirilməsi diqqətdən kənar qaldı, baş plana iradəli düzəlişlər edildi, sağlamlaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi aparılmadı və ya gecikdirildi.

İnsanlar ətraf mühitə ciddi yanaşmaq və ekoloji tədbirlər görmək zərurəti haqqında yalnız o zaman düşünməyə başladılar ki, istehlakçıların ətraf mühitə münasibəti öz nəticəsini verdi və kommersiya növlərinin istehsalının həcmi kəskin azaldı.

Azərbaycanda 1993-cü ilə qədər və ondan sonrakı bütün sahələrdə vəziyyət xeyli fərqlidir. Yeni Azərbaycan Partiyasının apardığı siyasət müsbət nəticələr vermiş ölkədə vəziyyət yaxşılaşmışdır. Qısa müddət ərzində Azərbaycan haqlı olaraq müasir inkişaf edən, müxtəlif sahələrdə hər gün daha böyük uğurlara imza atan ölkəyə çevrilmişdir.

Uzun müddət Azərbaycanda ekoloji problemin olmadığına inanılırdı. Ətraf mühitin mühafizəsi tədbirlərinin xərcləri az idi. Təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə məsələsi də diqqət mərkəzində saxlanılmadı. Bir çox təhlükəli sənaye sahələrinin ağır nəticələri barədə ictimaiyyətə məlumat verilmirdi, çünki bu barədə açıq şəkildə yazıb danışmaq adət deyildi. Tədqiq olunan illər ərzində ümumittifaq ixtisaslaşdırılmış sənaye sahələrində istehsal həcmnin artması nəticəsində ətraf mühitin vəziyyətinin, atmosferin torpaq və su ehtiyatlarının çirklənməsinin öyrənilməsinə həsr olunmuş bir dənə də olsun böyük əsər nəşr olunmamışdır.

Hazırda zərərsiz kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafına, xüsusilə də həm respublika daxilində, həm də xaricdə tələbatı artacaq ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına ciddi diqqət yetirilməlidir. Bu, ekoloji təmiz məhsullar üzrə respublikalararası iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olacaqdır.

1960-1980-ci illərdə resursdan istifadənin səmərəliliyini əks etdirən istehsalın iqtisadi nəticələri arzuolunmaz dinamikaya malik idi. Odur ki, resursların qorunması mahiyyət etibarilə milli iqtisadiyyatın artan tələbatının ödənilməsinin yeganə mənbəyinə, ölkədə ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasında və iqtisadiyyatın tarazlaşdırılmasında mühüm amilə çevrilir.

Unikal layihə Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının xoşməramlı səfiri Leyla Əliyevanın təsis etdiyi "IDEA" İctimai Birliyi. "IDEA" ictimai birliyinin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycanın ekologiyasının bərpası istiqamətində çox böyük işlər görülüb. Çoxlu sayda ağaclar əkilib, kütləvi təmizlik günləri keçirilir, gənclərin ekoloji maarifləndirilməsinə böyük diqqət yetirilir.

Azərbaycanda ekologiyaya haqlı olaraq yüksək diqqət yetirilir. Azərbaycan Prezidenti 2010-cu ili "Ekologiya ili" elan edib. Çoxlu qlobal iş aparıldı, bunun sayəsində qısa müddət ərzində böyük nəticələr əldə edildi. Ekoloji problemlərin həllində dönüş nöqtəsi "Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks tədbirlər planı" beşillik plan oldu. Planda Bakı buxtası yaxınlığında, Bibi-Heybət zonasında, Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportunda, Abşeron yarımadasında göllərin, neftlə çirklənmiş torpaqların, qurunt suları ilə basmış ərazilərin və digər sənaye tullantıları ilə çirklənmiş ərazilərin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması öz əksini tapıb.

Azərbaycanın ətraf mühitə böyük önəm verməsi, onun problemlərini səmərəli və vaxtında həll etməsi bu sahədə müsbət dinamikadan xəbər verir.

Ədəbiyyat:

1. <https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/articles/he1063.pdf>
2. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/heyder-eliyevin-irsi-butun-dovrler-ucun-onemlidir-1676497220>

Aliyeva Sevdagul
Azerbaijan University of Languages

WAYS TO RECOVER ECOLOGICAL BALANCE IN AZERBAIJAN

Keywords: *ecological balance, green world, climate, environment*

Açar sözlər: *ekoloji tarazlıq, yaşıl dünya, iqlim, ətraf mühit*

Ключевые слова: *экологическое равновесие, зелёный мир, климат, окружающая среда*

Throughout human history, living and non-living nature have had a complex relationship. This relationship has resulted in various processes and unusual events, which continue today. Unfortunately, humans, or "homo sapiens," have played a significant role in depleting the natural resources around us, including forests, meadows, rare fauna and flora, minerals, and more.

Based on the analysis of statistical indicators, thousands of hectares of greenery are destroyed on our planet every year. Forest destruction leads to the destruction of the fertile layer of the soil, salinization, activation of the erosion process, acceleration of degradation, avalanches, landslides, floods, etc., causing the intensification of natural phenomena. These events have led to significant destructions, disasters, and the most basic ecological balance disturbance.

Currently, in most countries, various conferences are held on the factors that cause ecological imbalance and the elimination of the problems caused by it, and relevant laws and decisions are adopted. Efficient use of natural resources and protection of environmental balance are always at the center of attention of the state in our republic. Thus, due to deforestation, which constitutes 11.8% of our republic, essential sanitary-hygienic and social-ecological functions such as soil protection, water retention, and air purification have been significantly weakened in our country [2, 3]. The stock of some valuable tree and shrub species is in danger of being depleted. The intensive and irregular use of pastures in summer and winter has degraded their vegetation. At the same time, the destructive natural events in our country caused severe environmental damage. Therefore, taking immediate measures to protect nature and prevent the decline of biological diversity and ecological pollution is essential. To provide a systematic solution to the problems that arose in this field, the national program on ecologically sustainable socio-economic development in the Republic of Azerbaijan was adopted by the order of the great leader Heydar Aliyev [4]. Within the framework of this program, important practical steps have been taken in the field of nature protection and improvement. A number of large water reservoirs have been built, drainage systems have been installed to clean up salinized soils, extensive greening has been carried out in Baku and its environs, coastal protection and soil erosion prevention forest belts have been planted in the Caspian coastal sands, and a number of nature reserves and sanctuaries have been created to preserve and develop flora and fauna.

The National Leader's indifference to nature and the environment and his attention to its protection are currently being continued by the country's president, Ilham Aliyev. The declaration of 2010 as the "Year of Ecology" is a clear example of this. According to the relevant decrees, the area of national parks was expanded in the current year to 3.1% of the country's territory; modern water treatment facilities were built in the regions, modular facilities with a capacity of 4070 m³ were constructed for the treatment of the Caspian Sea, reclamation of oil-contaminated lands was carried out. The foundation of a new plant was laid in Balakhani, more than 3 million trees were planted in Baku and Absheron peninsula, and several measures have been implemented.

One of the critical steps taken in ecological balance protection and environmental protection is the strategically important document "Azerbaijan 2030: National Priorities for Socio-Economic Development," signed in 2020. According to this document, compared to 1990, the goal is to reduce emissions of greenhouse gases by 35% by 2030 and 40% by 2050. Also, in the next decade, in our country, especially in Karabakh and Eastern Zangezur, the increase of forest cover, restoration of biodiversity, efficient use of land and water resources, green energy, etc., projects are planned to be implemented. Five national priority areas have been identified in the mentioned document. One of them is defined as a "Country of clean environment and green growth." This priority was mainly declared as the 2024 "Year of Solidarity for the Green World" [1].

Global climate change undeniably impacts the ecological balance in the world and our republic. Several events and conferences have been held in this area, and ways to eliminate and solve the problem are discussed. The 29th session of the Conference of the Parties to the UN Framework Convention on Climate Change (COP29) was held in Azerbaijan this year. This is a clear example of the attention the country's president paid to the restoration of the ecological balance protection and protection of the environment.

References:

1. Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin "Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 25 dekabr 2023
2. Xəlilov Ş. Azərbaycanın ekocoğrafi problemləri. Bakı: Nafta-Press, 2006, 160 s.
3. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. Ekologiya, ətraf mühiti və insan. Bakı: Elm, 2006, 608 s.
4. Vəliyeva M., Bəşirova H., Misirova G. Azərbaycan ekologiyası – 10 ildə. Bakı, 2009, 160 s.

ЗНАЧЕНИЕ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКСПОРТА АЗЕРБАЙДЖАНА В УСЛОВИЯХ БОРЬБЫ С ИЗМЕНЕНИЕМ КЛИМАТА

Ключевые слова: Азербайджан, экология, изменение климата, диверсификация экономики

Açar sözlər: Azərbaycan, ekologiya, iqlim dəyişikliyi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası

Key words: Azerbaijan, ecology, climate change, economic diversification

С момента прихода к власти Гейдара Алиева Азербайджан проделал значительный путь в деле борьбы с изменением климата. Однако на современном этапе перед страной стоят определённые вызовы, ответ на которые требуют проведения изменения не только в экологической сфере, но и в экономической области.

1. Гейдар Алиев уделял важное значение экологии и сохранению окружающей среды с периода, когда он возглавлял Азербайджанскую Советскую Республику. С 1969 по 1982 год в Азербайджане было принято 8 законов касательно экологических вопросов. Гейдар Алиев также призывал каждого гражданина страны к активному участию в процессе озеленения страны. Так, по мнению главы государства каждый гражданин за свою жизнь должен посадить и вырастить два дерева. После повторного прихода к власти уже в качестве Президента независимого Азербайджана Гейдар Алиев так же продолжал уделять внимание решению экологических проблем. В 1998 году был принят «Национальный план действий по охране окружающей среды». В документе были зафиксированы основные задачи, стоящие перед страной в экологической сфере [6].

2. С приходом к власти Ильхама Алиева значение, которое уделяло руководство страны экологическим вопросам, не сократилось. Наоборот, Азербайджан начал брать на себя всё более амбициозные задачи в деле сохранения окружающей среды. В 2016 году по поручению Президента Азербайджана Министр экологии и природных ресурсов страны Гусейн Багиров подписал Парижское соглашение Рамочной конвенции ООН по изменению климата [5]. Парижское соглашение подписано представителями 171 страны. Соглашение предполагает ограничение «повышения температуры до 1,5°C выше доиндустриального уровня». Для достижения указанной цели предполагается снижение количества выбросов парниковых газов на 43% до 2030 года [8]. Вдобавок в 2024 году Азербайджан примет 29 Конференцию ООН по изменению климата (COP29).

3. При анализе структуры выброса парниковых газов становится очевидным, что основным загрязнителем воздуха являются автомобили, работающие на бензиновых двигателях. Согласно отчёту ресурса Oil Price в США 81% ежегодных выбросов углекислого газа в атмосферу приходится на автомобильные двигатели внутреннего сгорания, работающие на бензиновом топливе [3].

4. При этом согласно данным того же ресурса в США на производство бензина приходится около половины всего объёма годового потребления бензина [3]. Причём в мире происходят значительные изменения в потреблении нефти. Международное Энергетическое Агентство установило, что в 2023 году на Китай пришлось «порядка 75% глобального роста спроса на нефть». Причём в последнее время в Китае начало фиксироваться сокращение спроса на углеводородное сырьё. Как было указано выше, основная часть нефти используется для производства бензина. Активный переход жителей Китая и других стран на электромобили приводит к сокращению спроса на бензин, а следовательно, и на нефть. Причём по мнению экспертов текущие перемены носят более глобальный характер. Так, аналитик консалтинговой компании FGE Миа Гэн считает: «2024 год может стать отправной точкой для структурного ослабления спроса на нефть и нефтепродукты, Ключевые компоненты спроса, такие как бензин и дизельное топливо, теряют импульс к росту» [4].

5. Таким образом в обозримом будущем как в связи с действиями по борьбе с изменением климата, так и с увеличением использования электромобилей, будет сокращаться спрос на нефть. Подобная же ситуация создаёт вызовы для экономики Азербайджана с учётом значительной доли нефти и газа в структуре экспорта страны [7].

6. В подобных условиях вопрос диверсификации экспорта страны приобретает важное значение не только с точки зрения укрепления национальной экономики, но и с точки зрения борьбы с изменением климата.

7. С учётом экономического потенциала, сложности вхождения в отрасль и стабильности спроса на продукцию данной отрасли в мировом масштабе наибольшую перспективность для Азербайджана представляют «производство пластмасс, синтетического каучука, мяса и мясных субпродуктов, фруктов (в первую очередь, цитрусовых) и орехов» [1, с. 89]

8. При этом надо отметить, что большинство из указанных отраслей относятся к сфере сельского хозяйства. Указанная ситуация создаёт определённые проблемы для стабильности доходов в долгосрочной перспективе. Так, согласно изучению данных с 1910 по 1993 год в США «цены, по которым фермеры покупали товары, повысились почти в 14 раз, а цены, по которым фермеры продавали свою продукцию, возросли примерно в 7 раз по сравнению с базовым периодом» [2, с. 732].

9. Таким образом, доходы сферы сельского хозяйства растут значительно медленнее, чем доходы других отраслей. В связи с этим, в более отдалённой перспективе Азербайджану необходимо развивать отрасли, не относящиеся к сфере сельского хозяйства. В качестве такой отрасли можно привести фармацевтику [1, с. 89].

Вывод. Азербайджан сделал много шагов в сфере борьбы с изменением климата. Однако на данном этапе для достижения задач, стоящих как в экологической, так и в экономической сферах, краеугольное значение имеет диверсификация экспорта страны.

Литература:

1. Агагасымов В. Возможности увеличения экспортного потенциала Азербайджанской Республики в современных условиях (на примере ненефтяного сектора). Баку, 2021, 98 с.
2. Макконнелл К., Брю С. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Москва: ИНФРА-М, 1999, 974 с.
3. Топ-5 сфер применения нефти и газа. [Электронный ресурс] // <https://nangs.org/news/world/belorusiya-v-nachale-dekabrya-ozvuchit-rossii-okonchatelynuyu-summu-potery-iz-za-gryaznoy-nefti>
4. Эксперты ждут замедление роста спроса на нефть в Китае в 2024 году. [Электронный ресурс] // <https://www.interfax.ru/business/935324>
5. Azərbaycan BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Paris Razılaşmasını imzaladı. [Elektron resurs] // <https://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=6714>
6. Heydər Əliyev və Ekoloji Siyasət. [Elektron resurs] // <http://100il.eco.gov.az/az/view/4/1/heyder-eliyev-ve-ekoloji-siyaset>
7. İxrac əsas mallar. [Elektron resurs] // https://customs.gov.az/uploads/exported/2023/2023_12.pdf?v=1705581333
8. The Paris Agreement. [Elektron resurs] // <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>

Аббасов Рафик

Азербайджанского Университета Языков

АЗЕРБАЙДЖАНО-КИТАЙСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СТРОИТЕЛЬСТВЕ «ЗЕЛеной» ЭКОНОМИКИ

Ключевые слова: зеленая экономика, углеводород, климат, Китай

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, karbohidrogen, iqlim, Çin

Key words: green economy, hydrocarbon, climate, China

В нынешний период, когда мир вступает в зеленую, низкоуглеродную эпоху, неотложной проблемой, стоящей перед человечеством, безусловно, является климатический кризис, преодоление которого требует укрепление международного сотрудничества в сфере экологии. Китай, стремящийся достичь до 2030 года пика выбросов углекислого газа и углеродной нейтрально-

сти, еще в 2007 году принял «Национальный план по решению проблемы изменения климата», а после принятия Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата, опубликовал документ «Усиление действий по борьбе с изменением климата, определяемый на национальном уровне». Китай нацелен на дальнейшее развитие зеленой, низкоуглеродной, циклической экономической системы, способствующей эффективному экономическому и социальному развитию страны. Комплексная зеленая трансформация Китая предусматривает развитие низкоуглеродной и замкнутой экономической системы за счет интеграции соответствующих требований стратегии развития с низким уровнем выбросов с национальными планами экономического и социального развития и улучшения экологической ситуации в стране. Весьма важно, что «План действий по достижению пика выбросов углерода до 2030 года» предусматривает развитие интеллектуального транспорта, рациональное разделение различных видов транспорта, глубокую интеграцию компьютерных технологий в транспортную отрасль, создание комплексной системы больших транспортных центров обработки, а также снижение порожней загрузки и необоснованного пассажиро- и грузооборота. Соответственно, национальная комплексная трехмерная схема планирования транспортной сети, не только будет способствовать развитию инновационных возможностей транспортных технологий, но и цифровизации сетей транспортной инфраструктуры, повышению ее качества и модернизации. Китай стал первой развивающейся страной, реализовавшей национальный план по решению проблемы изменения климата, основные направления которого содержатся в «Китайская повестка дня на XXI век - Белая книга о народонаселении, окружающей среде и развитии Китая в 21 веке». [1, s.57]. В 2021 году в стране были приняты стандарты соблюдения углеродной нейтральности при строительстве фотоэлектрических электростанций, способствующие общему планированию и интеграции экологической экономической политики, реализации синергетического эффекта сокращения загрязнения и сокращения выбросов углерода, интеграции управления оценкой, общего планирования систем мониторинга, надзора и правоохранительной деятельности. Ключевые стандарты включают динамическую систему управления выбросами углерода, углеродный след, поглотитель углерода, углеродную нейтральность, торговлю выбросами углерода, климатические инвестиции и финансирование, улавливание, использование и хранение углерода, а также оценку низкоуглеродных технологий. Важным направлением реализации экологической повестки признаются повышение энергоэффективности, определение лимитов энергопотребления, управления энергетической системой, усиление мониторинга и контроля за энергосбережением. [2, 89]. В планах по развитию национальной энергетики предусматривается ускорение строительства современной энергетической системы, включая строительство электростанций с использованием солнечной энергии, энергии ветра, энергии биомассы, водородной энергии, направленного на обеспечение национальной энергетической безопасности и достижение пиков выбросов углерода, повышение качества зеленого развития в городском и сельском строительстве, а также усиление исследований и продвижения основных зеленых технологий. При этом, в «Белой книге по индексу о углероде в Китае» отмечается, что среди крупных городов Китая, шесть городов – Пекин, Гуанчжоу, Сямынь, Шанхай и Ханчжоу, фактически отделили экономический рост от выбросов углекислого газа. Важным направлением экологической политики Китая остается также разработка эффективных мер по снижению выбросов и развитие технологий переработки метана в угольной, нефтегазовой промышленности, переработке отходов и других областях, внедрение рыночного механизма стимулирования предприятий к сокращению выбросов метана. В 2023 году информационная служба Госсовета Китая опубликовала официальный документ «Зеленое развитие Китая в новую эпоху», в котором предложена концепция зеленого развития Китая, создания такой системы модернизации, где человек и природа гармонично сосуществуют, оптимизируется развитие территориального пространства и расширение защитных зон, проходит систематическое восстановление экосистем, ведется экологическое строительство. Широкое распространение в Китае получила и пропаганда экологического цивилизационного образования и зеленого образа жизни. В целом, предпринимаются активные действия по участию страны в глобальном управлении климатом, совместному строительству зеленого «Одного пояса, одного пути», где Азербайджан выступает для Китая в качестве важного стратегического партнера. Со-

ответственно, перспективным направлением азербайджано-китайского экономического сотрудничества является строительство электростанций, работающих на возобновляемых источниках энергии, предприятий для производства оборудования для «зеленой» энергетики, электромобилей.

Литература:

1. 碳达峰与碳中和：中国行动 / 金佩华，杨建初，贾行 甦编著. –北京：中国财政经济出版社，2023.
2. 中国大数据网双碳大数据与科技传播联合实验室，2022.
3. 张诗卉，李明煜，王灿，等. 中国省级碳排放趋势及差异化达峰路径[J]. 中国人口·资源与环境，2021,

Иманова Самира
Азербайджанского Университета Языков

ПОЛИТИКА “ЗЕЛеноЙ” ЭНЕРГЕТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА: ВОЗМОЖНОСТИ СОТРУДНИЧЕСТВА С РОССИЕЙ

Ключевые слова: Россия, Азербайджан, зеленая энергия, сотрудничество

Açar sözlər: Rusiya, Azərbaycan, yaşıl enerji, əməkdaşlıq

Keywords: Russia, Azerbaijan, green energy, cooperation

Поскольку невозобновляемые источники энергии в мире истощаются, а также процесс их производства наносит вред окружающей среде, использование альтернативных энергетических ресурсов является актуальным, и сотрудничество между странами-поставщиками и потребителями в этой области имеет важные перспективы.

Расширение использования возобновляемых источников энергии в Азербайджане было выдвинуто президентом Ильхамом Алиевым в качестве приоритетного направления и поставлена цель довести долю возобновляемых источников энергии до 30 процентов к 2030 году. Стратегической основой политики производства возобновляемой энергии в Азербайджане являются “Национальные приоритеты социально-экономического развития: Азербайджан 2030”, принятые в феврале 2021 года. Здесь одним из пяти национальных приоритетов является создание страны чистой окружающей среды и зеленого развития. Во время 26-й сессии Конференции Сторон Рамочной конвенции ООН по изменению климата, состоявшейся в 2021 году в Глазго, Азербайджан выступил с инициативой создания углеродно-нейтральной зоны на освобожденных территориях до 2050 года, заявив о своей цели сократить выбросы парниковых газов на 40 процентов к 2050 году по сравнению с уровнем 1990 года [2].

Азербайджан обладает важным потенциалом в области альтернативной – зеленой энергии. Общая ветровая энергия Каспийского моря, которая может быть использована в Азербайджане, составляет 157 ГВт. Из них до 35 ГВт приходится на мелководье и 122 ГВт-на глубоководье [5]. Азербайджанское государство поставило цель к 2027 году произвести 3 ГВт ветровой и 1 ГВт солнечной энергии, из которых 80% будет экспортироваться, а дополнительно будет создано не менее 6 ГВт альтернативных энергетических мощностей. Азербайджан рассматривает проект создания подводного кабеля длиной 1100 км, проложенного по дну Черного моря, как основной путь снабжения Европы “зеленой” электроэнергией. Его мощность оценивается не менее 1000 МВт. [5]. Поэтому проект коридора “зеленой” энергии Каспий – Черное море – Европа” (Black Sea Energy) и вопросы его технического обоснования являются одними из самых актуальных [1].

Сотрудничество между Азербайджаном и Россией в области возобновляемых источников энергии имеет широкие перспективы. В целом, учитывая протяженность границы с Россией, традиционно тесные торгово-экономические связи, развитие “зеленой” энергетики является привлекательным для российских инвесторов. Так, в январе-ноябре 2023 года торговый оборот между Азербайджаном и Россией составил 3 миллиарда 952 миллиона долларов, что на 21 про-

цент больше, чем в 2022 году. Российская Федерация входит в первую тройку основных торговых партнеров Азербайджана после Италии и Турции: на долю России приходится 8,35% общего внешнеторгового оборота страны [4]. В этом контексте выход российских компаний на азербайджанский рынок не только укрепит его определенную долю, но и обеспечит дальнейшее развитие соответствующих технологий и технических решений, а также поможет сохранить конкурентоспособность по сравнению с аналогичными предложениями иностранных партнеров. Так, российские решения в сфере ветроэнергетики на сегодня представлены разработками таких компаний, как ПАО “Фортум”, АО “НоваВинд” и др. Отмечая достижения Группы компаний “Хевел” в области производства солнечной энергетики в России (проекты общей мощностью более 1 ГВт), АО “ТЕЛЕКОМ-СтВ” (производство различных типов фотоэлектрических модулей), АО НПП “Квант” (производство кремниевых солнечных элементов). Развитие России в области фотовольтаики и солнечной энергетики в целом базируется на научно-технических решениях, апробированных в космической отрасли [5]. По данным ассоциации развития возобновляемых источников энергии, общая мощность возобновляемых источников энергии, введенных в энергосистему России в июле 2023 года, превысила 6 ГВт. На конец 2022 года эта цифра составила 5,78 ГВт, то есть за полгода мощность возобновляемых источников энергии в России увеличилась на 4% [6]. Санкции привели к задержке запуска зеленых электростанций в России. Если в 2020-2021 годах благодаря программе государственной поддержки ежегодно вводилось в эксплуатацию 1,2 ГВт зеленой энергии, то в 2022 году и в первой половине 2023 года общий объем был ограничен до 610 МВт. Трудности в этой сфере возникли, прежде всего, из-за ухода крупных инвесторов из России, например, “Фортум” и “Энел”. На политику “зеленой энергетики” России повлиял уход с рынка поставщиков оборудования для ветряных и солнечных электростанций, таких как “Siemens”, “Vestas” и “Largerwey” [6].

Перспективы развития рынка альтернативной энергетики в Азербайджане потенциально открывают возможности для многих компаний, обладающих соответствующими полномочиями, для реализации различных проектов как в ветроэнергетике, так и в производстве солнечной энергии, гидроэнергетике и других сферах “зеленой” энергетической повестки. В этой связи между Азербайджаном и Россией существует диалог, связанный с перспективным сотрудничеством в области возобновляемых источников энергии. На 20-м заседании межправительственной комиссии в апреле 2022 года заместитель премьер-министра Ш. Мустафаев сообщил, что российской стороне были представлены предварительные данные по двум проектам, реализуемым на освобожденных от оккупации территориях. Это проект береговой ветроэлектростанции мощностью 100 МВт в Лачинском и Кельбаджарском районах, а также малых ГЭС общей мощностью до 20 МВт на Тартарчае [3]. В целом, Азербайджан активно работает в сфере возобновляемых источников энергии, а Карабах и Восточный Зангезур имеют большой потенциал в плане возобновляемой энергетики. В этом контексте решение о проведении 9 декабря 2023 года в Баку 29-й сессии Конференции Сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата - COP29 с 11 по 22 ноября 2024 года [7] является историческим событием и важным вкладом в предотвращение и устранение последствий изменения климата.

Литература:

1. Аббасова Н. Азербайджан планирует до 2027г интегрировать в энергосистему до 2 ГВт мощностей ВИЭ // <https://nangs.org/news/renewables/azerbajdzhan-planiruet-do-2027g-integrirovat-v-energositemu-do-2-gvt-moshchnostej-vie>
2. Ахмедов Х. Успешная политика Азербайджана в сфере “зеленой” энергии // <https://azertag.az/ru/xeber/uspeshnaya-politika-azerbajdzhana-v-sfere-zelenoi-energii-2837847>
3. Азербайджан и Россия контактируют в сфере возобновляемых источников энергии // <https://e-cis.info/news/568/99982/>
4. В Азербайджане отметили рост товарооборота с Россией за 11 месяцев на 21% // <https://tass.ru/ekonomika/19569359>
5. Перспективы развития “зеленой” энергетики в Азербайджане // <https://e-cis.info/news/566/109175/>
6. По гигаватту в год: как работает зеленая энергетика в России // <https://www.rbc.ru/industries/news/65d473b39a79479a715409c1>
7. COP29 Baku // <https://www.climate-chance.org/en/event-calendar/cop29-baku/>

IV BÖLMƏ

MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

Qurbanov Abbas
Azərbaycan Universiteti

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: toleranlıq, multikulturalizm, Azərbaycançılıq

Key words: tolerance, multiculturalism, Azerbaijanism

Ключевые слова: толерантность, мультикультурализм, азербайджанизм

Azərbaycanda toleranlıq və multikulturalizm dövlət siyasətinin əsası kimi

Ölkəmizdə qədim tarixə malik olan toleranlığın və multikulturalizmin dövlət siyasətinə çevrilməsində xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin rolunu ilk öncə vurğulamaq lazımdır. Heydər Əliyev hər zaman dini-mənəvi dəyərlərə böyük önəm vermiş, ölkədə toleranlıq və humanist mühit formalaşdırmağa çalışmışdır. Bu nöqteyi-nəzərdən də dövlət siyasətinin əsas qayəsi də tolerant və multikultural dəyərlərə istinad edir.

Ümummilli Lider xüsusən, ikinci hakimiyyəti dövründə respublikamızda tolerant və multikultural ovqatın inkişafı üçün mühüm və təqdirəlayiq fəaliyyət göstərmişdir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1993-ci ilin 10 oktyabrında təntənəli inauqurasiya – Andicmə mərasimindəki nitqi toleranlıq və multikultural fikirlərlə yadda qalır. Bütün bunlar gələcəkdə də dövlət siyasətinin tolerant və multikultural istiqamətindən xəbər verirdi. Çıxışında demokratik cəmiyyətin qurulmasının vacibliyindən, vətəndaş həmrəyliyindən, insan hüquqlarının qorunmasının zəruriliyindən bəhs edən Ümummilli Lider qeyd etmişdir ki, “Azərbaycan çoxmillətli respublikadır. Bu, respublikanın səciyyəvi cəhətidir. Bunun böyük tarixi var və bu tarixlə, respublikanın bu ictimai-siyasi mənzərəsi ilə biz fəxr edirik. Respublikamızda bütün vətəndaşlar dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni hüquqa malikdirlər və bundan sonra da bütün vətəndaşların bərabər hüquqla Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında iştirak etməsi üçün imkanlar yaradılacaqdır. Bu gün bizim İslam dininin, Qafqaz müsəlmanlarının rəhbəri, xristian və yəhudi dininin nümayəndələri mənə bu vəzifəyə gəlmək münasibətilə təbrik etdilər. Mən onlara öz minnətdarlığımı bildirirəm və əmin etmək istəyirəm ki, Azərbaycanda bütün millətlərin, bütün dinlərin bərabər hüquqla yaşaması üçün bütün şərait yaradılacaqdır...” [1, s.17]

Heydər Əliyev bu şərəfli andicmə mərasimindəki verdiyi vədlərə sadıq qaldı və dövlət siyasətinin əsas qayəsi, məfkurəsi, ideologiyası demokratiya, tolerant və multikultural dəyərlər zəminində quruldu. Heydər Əliyev təkcə İslam dini ilə əlaqədar keçirilən tədbirlərdə deyil, digər inançlı toplumların tədbirlərində də yaxından iştirak etmiş və bu yığıncaqlarda tolerant fikirlər səsləndirmişdir. Bu tədbirlərə 29 aprel 1994-cü ildə Pasxa bayramı münasibətilə Azərbaycanın xristian vətəndaşlarına təbrikini, 7 yanvar 1995-ci ildə Milad bayramında Bakıdakı Kamera Musiqisi Salonunda keçirilən mərasimdə Respublikanın pravoslav xristianları qarşısında çıxışını, 26 aprel 1995-ci ildə Yəhudi xalqının müsibəti günü Azərbaycanın yəhudi icmasına müraciətini, 26 sentyabr 1997-ci ildə Roma Papası II İohann Pavel ilə görüşdəki dialoqunu və s. misal göstərmək olar.

Bildiyimiz kimi Sovet hakimiyyəti illərində ateizm təbliğatı mütəşəkkil bir şəkildə aparılır və dövlət-din münasibətləri düzgün tənzimlənmirdi. “1920-ci ilin may ayında Azərbaycan İnkilab Komitəsinin "Vicdan azadlığı" haqqında dekretinə görə, Xalq Maarif Komissarlığının (XMK) tabeliyindəki bütün dövlət məktəblərində dini təlimlərin tədrisi və hər hansı dini mərasimin keçirilməsi qadağan olunmuş, Dini İşlər üzrə Nazirlik ləğv edilmişdi. XMK-nın xüsusi əmri ilə tədris müəssisələrinin və məktəb şuralarının sədri vəzifəsini tutan dini dərəcəli şəxslər vəzifələrindən azad edilmişdilər. Nazirliyin ləğv edilməsi ilə bağlı dekret əsliində hər vətəndaşa istənilən dini etiqadı seçmək və ya heç bir dinə etiqad etməmək hüququ, eyni zamanda dinin lehinə və ya əleyhinə təbliğat aparmaq azadlığı vermişdi. Dinə etiqadı ayrılıqda hər şəxsin vicdan işi hesab edən dövlət dinə münasi-

bətdə bitərəf qalaraq heç bir dini cərəyanın tərəfində durmur, onlardan heç birini maddi və mənəvi cəhətdən müdafiə etmirdi. Sovet dövləti bütün təhsil və tərbiyə işini XMK-nın sərəncamına vermiş və bununla da hər hansı dini mərasimin keçirilməsi qadağan olunmuşdu.” [2]

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 281 sayılı qanun 20 avqust 1992-ci il tarixində qəbul edilmişdir. Altı fəsil, 31 maddədən ibarət olan bu qanuna 1996-cı, 2009-cu, 2011-ci, 2013-cü illərdə müəyyən dəyişikliklər edilmiş, bu zamanı tolerant ənənələrə və multikultural dəyərlərə istinad edilmişdir.

Ölkəmizdə bütün dinlərin bərabər olması və yalnız humanizmə zidd dini təbliğatın aparılmaması Azərbaycan Respublikamızın Konstitusiyasında da öz əksini tapmışdır. Konstitusiyamızın “Din və dövlət” adlı 18-ci maddəsində qeyd olunur: “I Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. II İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (*dini cərəyanların*) yayılması və təbliği qadağandır. III Dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır.” [3, s. 342]

Multikulturalizm və azərbaycançılıq ideologiyası

Azərbaycançılıq ideologiyası ölkəmizdə və xaricdə yaşayan azərbaycanlıların milli məfkurəsini təşkil edir. Azərbaycançılıq ideologiyasının meydana gəlməsi XVI əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Səfəvilər sülaləsinin banisi Şah İsmayıl Xətai tərəfindən Azərbaycan türkcəsinin dövlət dili kimi işlədilməsi bu qayənin başlanğıc mərhələlərindən biri idi. Bu baxımdan da azərbaycançılıq ideologiyasının ilk rüşeymləri bu zamandan etibarən cücrəməyə başladı. Xalqımızın bir amal uğrunda birləşməsi prosesi artıq XVI əsrin əvvəllərindən etibarən özünü biruzə verdiyinin şahidi olur.

Sonralar ölkəmizin uzun illər Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil edilməsi də bu ideyanı boğa bilmədi. 1918-ci ildə müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin də dövlət dili Azərbaycan türkcəsi qəbul edildi. Sovet imperiyasının 70 illik əsarətindən sonra ikinci dəfə müstəqilliyini əldə etmiş ölkəmizdə də dövlət dilinin Azərbaycan türkcəsi olması qanunauyğun bir tendensiya idi. Xalqımızın bu milli ideologiyasının bərpasında Ulu Öndər Heydər Əliyevin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Müasir dövrdə dövlətçilik strategiyamız azərbaycançılıq ideologiyası üzərində qurulmuşdur. Xalqımızın birliyini, həmrəyliyi təmin etmək məqsədilə Ümummilli Lider Heydər Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü bayramı keçirilməsi barədə göstəriş vermişdir.

Azərbaycançılıq məfkurəsinin əsas qayəsindən biri də məhz multikulturalizmdir. Azərbaycançılıq məfkurəsi ilə multikulturalizm ideyası bir-birinə əks anlayış deyildir və bu iki istilah bir-birini tamamlayır. Azərbaycançılıq məfkurəsinin multikulturalizm ideyasına qarşı durma ehtimalı yoxdur. “Qloballaşmanın müasir mərhələsində yuxarıda qeyd etdiklərimizin məntiqi kimi, azərbaycançılıq məfkurəsi ölkəmizdə tarixən bərqərar olmuş multikulturalizmi nəinki inkar etmir, əksinə, onu öz daxili məzmununun, bu məzmunun elementlərinin tərkib hissəsi kimi götürür. Bu baxımdan Azərbaycan multikulturalizmi azərbaycançılıq məfkurəsinin təməl daşları olan dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər, müasirlik və milli mentalitetimizə hopmuş tərkib hissəsi kimi dünyada baş verən assimilyasiya, izolyasiya (təcridolma), aparteid, milli və dini ayrı-seçkiliyə alternativ olaraq təqdim oluna bilər.

Azərbaycançılıq ideyasının əsasında Azərbaycan türklərinin ölkə daxilində digər etnik qruplara tolerant münasibəti və sülh, əmin-amanlıq içində yaşamaq istəyi dayanır. Ölkəmizin islam ölkəsi olmasına baxmayaraq ölkəmiz dini və milli tolerantlıq cəhətdən regionda olan dövlətlər arasında lider ölkədir. Azərbaycanda bütün dinlərə və bütün millətlərə mənsub insanlara tarixdən bu günə qədər tolerant münasibət bəslənmişdir. Tolerantlıq artıq xalqın milli identikliyinə bir nüansına çevrilmiş, multikulturalizm Azərbaycanda çoxəsrlik yaşam tərzini kimi formalaşmışdır.” [4, s. 30]

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər). Bakı, "Elm və Təhsil" – 2015.
2. Ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycanda dövlət və din münasibətləri. <http://olaylar.az/news/sosial/137673>
3. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası: Azərbaycan. Bakı, “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi, 2007.
4. Cəbrayıllova G. Multikulturalizm - milli özünüdərk amili. Mədəniyyət: Problemlər və Perspektivlər. Doktorant və Gənc Tədqiqatçıların IX Beynəlxalq Elmi Konfransının Materialları. Bakı, 2014.

İyсуфзаде Ауда

СОЮЗ АЗЕРБАЙДЖАНА И РОССИИ В АСПЕКТЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ И БЕЗОПАСНОСТИ ЮЖНОГО КAVKAZA

Ключевые слова: Соглашение, партнерство, региональная безопасность, сотрудничество, союз

Açar sözlər: Müqavilə, tərəfdaşlıq, regional təhlükəsizlik, əməkdaşlıq, ittifaq

Keywords: Agreement, partnership, regional security, cooperation, union

«Парад суверенитетов», прошедший в конце 1980-начале 1990 годов» привел к перестройке геополитической карты Евразии, на которой появились новые независимые государства, вставшие на путь суверенного развития. Процесс суверенизации захватил, за небольшим исключением, почти все республики бывшего СССР, включая две республики Южно-Кавказского региона – Азербайджан и Грузию, Армения осталась под протекторатом Российской Федерации.

Возрождение государственности Азербайджана происходило в сложных политико-экономических условиях, усугубляемых агрессивными формами сепаратизма и территориальных претензий, проявившимися в незаконной оккупации (около 30 лет) нагорной части Карабаха и семи прилегающих к ней районов Азербайджана со стороны армянских террористических формирований (международная правовая оценка этой агрессии в начале 1990-х годов получила отражение в четырех резолюциях ООН).

В мае 1994 года благодаря дипломатии вернувшимся к политической власти Гейдара Алиева, в Бишкеке было достигнуто соглашение о прекращении огня.

Политика Азербайджана стала приобретать внутренние и внешние контуры, из узкоориентированной она вступила на многовекторный этап развития.

И среди первых внешнеполитических актов Гейдара Алиева был ряд мер, направленных на улучшение отношений с Российской Федерацией. Между двумя государствами заработали деловые контакты, которые с каждым годом поднимались качественно новый уровень.

Дипломатические отношения Азербайджана с Российской Федерацией были установлены 4 апреля 1992 года.

Взаимоотношения Азербайджанской Республики и Российской Федерации основаны, на трех столпах: 1. Политических диалог и безопасность; 2. Экономическое взаимодействие; 3. Культурно-гуманитарное взаимодействие;

Политический диалог – это важнейшее условие развития межгосударственного взаимодействия. На фоне растущего «списка» новых угроз и вызовов, стоящих на международной повестке дня, в настоящее время, как никогда актуальна разработка и внедрение во внешнеполитическую практику механизм взаимодействия между государствами. Политический диалог Азербайджана и Российской Федерации проходит как на двусторонней и многосторонней основе в рамках различных организаций.

Подписание 3 июля 1997 г Договора о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой является главным документом договорно-правовой базы двусторонних отношений. В январе 2001 года после первого государственного визита Президента России В. Путина в Азербайджан начинается качественно новый этап во взаимоотношениях между государствами, в результате которого была подписана «Бакинская Декларация», усилившая двусторонние отношения и поднявшая на уровень стратегического партнёрства. Российско-Азербайджанские отношения развиваются поступательно на принципах равноправия, учета интересов друг друга в соответствии с подписанной 22 февраля 2022 года Декларации о союзническом взаимодействии, подписанная в год 30-летия установления официальных дипломатических связей, которая знаменует переход межгосударственных отношений на качественно новый уровень.

Следует отметить, что отношения между Азербайджаном и Россией способствует тому, что Азербайджан выступает платформой для решения глобальных и региональных проблем: В условиях российско-американских напряженных отношений в последние десятилетия, в Баку

прошла встреча начальников генштабов РФ и США в феврале 2017 года, в ходе, которой были определены направления совместной работы по повышению безопасности военной деятельности, снижению напряженности и рисков возникновения инцидентов, оценками ситуации в сфере международной безопасности в Европе, на Ближнем Востоке, в Северной Африке и других ключевых регионах мира. Россия является основным стратегическим партнером Азербайджана в сфере обеспечения региональной безопасности. За последние годы значительно усилились двусторонние взаимоотношения в сфере военно-технического оснащения. Инициированная президентом Азербайджана И. Алиевым и поддержанная Россией региональная платформа "3+3" становится все перспективнее для государств региона в целях решения региональных проблем безопасности, территориальных споров и т.д.

В число региональных вопросов входит также проблема статуса Каспия, ее геополитические корни, а также цели и направления политики прикаспийских государств вокруг этого вопроса. Пятый саммит прикаспийских государств в Актау, в итоге, которого была подписана Конвенция о правовом статусе Каспийского моря, названной Конституцией Каспия.

Сегодня в системе международных отношений геополитический и экономический вес Южного Кавказа, его уникальное географическое положение и удобные транзитные возможности позволяют характеризовать его как стратегический регион мира. Экономическое взаимодействие России и Азербайджана обретает контуры комплексного стратегического партнерства. Дело не только в географической близости обеих стран, но и в том, что, во-первых, существует энергетическое сотрудничество между странами, совместные энергетические проекты, такие как нефтепровод Баку-Новороссийск, газопровод Баку-Ново-Филия. Во-вторых, растет на обоих рынках востребованность разнообразной продукции, поставляемой странами друг другу, увеличивается товарооборот, который в прошлом году вырос почти на 20% и достиг на сегодняшний день рекордной отметки, цифры 4,4 млрд. долларов США. В-третьих, повышается заинтересованность в обоюдных промышленных капиталовложениях и инвестициях. Согласно Московской декларации стороны договорились способствовать использованию национальных валют во взаимных расчетах, взаимодействию платежных систем, включая совместное обслуживание банковских карт, а также развитию прямых корреспондентских отношений между банками обеих стран в-четвертых, российско-азербайджанские коммуникации являются узловыми в международном транзитном коридоре «Север-Юг». Это, прежде всего, масштабный проект, который соединит Азербайджан, Россию и Иран, у которой есть выход на Персидский залив по железнодорожному маршруту. Данный транспортный коридор представляет собой кратчайший путь из России в Индию. Данный проект является приоритетным для стран и особенно для России, в связи с переориентацией на рынки Азии и стран Персидского залива. К 2030 году перевозки российских грузов по коридору Север-Юг должны увеличиться до 32-х млн. тонн. Совместные планы России с Азербайджаном в этой части закреплены в Бакинской декларации 2022 года, пропускная мощность западного коридора должна вырасти с 9-ти млн. до 15 млн. тонн.

Принципиальное значение для стран является сохранение стабильности в регионе и придается особое значение разблокированию экономических транспортных связей на Южном Кавказе. Открытие Зангезурского коридора еще больше увеличит транспортно-коммуникационное сотрудничество между странами. Следует особо отметить, что Азербайджан за сохранение мира, стабильности и процветание региона и против столкновения экономических и геополитических интересов России и Запада в регионе. В связи с этим, Азербайджан не подключился к антироссийским санкциям, что особо важно для России в условиях текущих событий.

Гуманитарное составляющее двух стран строится на уважении к культуре, истории и национальным ценностям наших стран. В этой связи наиболее важную роль играют "АМОР", Всероссийский Азербайджанский Конгресс, диаспоральные контакты между странами и т.д. В 2008 году в Баку открылся филиал МГУ им. М.В.Ломоносова. Действует филиал Первого Московского государственного медицинского университета имени И.М.Сеченова. В вузах Азербайджана на русском языке получают образование свыше 15 тысяч студентов. В Азербайджане действуют 50 русскоязычных печатных изданий и 10 информационных агентств.

Таким образом, можно отметить, что регулярные встречи между президентами Азербайджана и России определяют многовекторность и придают импульс развитию взаимосвязей практически во всех сферах. Определены комплексные цели, позволяющие максимально сблизиться в политической, экономической и гуманитарной сферах. Азербайджан, оснащаясь современными вооружениями российского производства, развивает всестороннее экономическое, политическое и гуманитарное партнерство с Россией как на двусторонней основе, также в рамках Содружество Независимых Государств, в парламентской структуре СНГ и других организаций. Российско-Азербайджанские отношения находятся на высоком уровне, развиваются поступательно на принципах равноправия, учета интересов друг друга и уважения.

Литература:

1. <https://president.az/ru/articles/view/55497>
2. <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/v-baku-proshla-vstrecha-nachal-nikov-genshtabov-rf-i-ssha/>
3. <https://e-cis.info/news/566/114075/>
4. <https://news.day.az/economy/1438214.html>
5. <https://news.rambler.ru/conflicts/39738819-v-baku-zayavili-chto-azerbaydzhan-ne-prisoedinitnya-k-antirossiskim-sanktsiyami/>

Нестеров Александр
Уральский федеральный университет

КОНЦЕПЦИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ключевые слова: *Азербайджан, мультикультурализм, азербайджанизм, концепция мультикультурализма, политика мультикультурализма.*

Açar sözlər: *Azərbaycan, multikulturalizm, azərbaycançılıq, multikulturalizm konsepsiyası, multikulturalizm siyasəti*

Keywords: *Azerbaijan, multiculturalism, azerbaijanism, concept of multiculturalism, politic of multiculturalism*

Термин «мультикультурализм» прочно вошел в политический обиход в последнее десятилетие, хотя его появление относится к существенно более раннему времени. Реально термин используется как политиками, так и исследователями для анализа процессов сосуществования на одной территории разных культур и традиций – этнических, конфессиональных, культурных, цивилизационных. Как отмечают современные исследователи, внедрение термина в политический обиход произошло в 1970-е годы, это было связано с особенностями развития таких стран, как Австралия и Канада, сформировавшихся как переселенческие колонии, причем первоначальной целью политики мультикультурализма было не сохранение культурного своеобразия аборигенов и мигрантов, но сохранение культурных особенностей различных групп мигрантов [7, с. 111].

Современный российский исследователь А.И.Тэвдой-Бурмули, анализируя современные теории мультикультурализма, отметил, что известный теоретик мультикультурализма Чандран Кукатас выделил два основных типа мультикультурализма – «мягкий» и «жесткий» [3, с.571]. А.И.Тэвдой-Бурмули подчеркивал, что, анализируя современную европейскую политику мультикультурализма, необходимо рассматривать именно «жесткий» его вариант, который защищает любые меньшинства от ассимиляции их большинством. [3, с.572].

Термин «мультикультурализм», применяемый в современном Азербайджане как основа для реализации политики в сфере межэтнических и межконфессиональных отношений, имеет совершенно иное значение. Азербайджанская концепция мультикультурализма соотносится с «традиционным» мультикультурализмом [6, с. 197; 7, с.114].

Президент Азербайджана И.Алиев не раз отмечал, что мультикультурализм является государственной политикой, направленной на формирование в обществе атмосферы толерантности.

За последние несколько лет в Азербайджане прошли крупные и значимые международные политические, культурные и спортивные мероприятия, вызывавшие живой интерес у высокопоставленных политиков, спортсменов, ученых, студентов и конечно туристов со всего мира, желающих лично познакомиться с азербайджанской культурой и традициями.

Концепция азербайджанского мультикультурализма провозглашает объединение проживающих на территории страны народов и народностей, создания для них условий комфортного и мирного сосуществования на благо будущего Азербайджана. Для реализации этих масштабных целей руководство страны прилагает множество усилий направленных на сохранение национальными общинами своих традиций, культуры и языка. Ведь создавая условия для национальных общин, азербайджанцы сохраняют свою идентичность, как мультикультурального государства.

Концепция азербайджанского мультикультурализма была сформирована только в XXI веке, но, по мнению ее авторов, свое начало традиции мультикультурализма в Азербайджане берут в древности [5]. Писатели, поэты, художники более чувствительны к тем событиям, современниками которых они являются, через их интеллектуальный труд, ученые современности изучают времена и царившие тогда нравы, политические особенности эпохи.

Пространство Азербайджана (в широком смысле этого термина) всегда являлось местом пересечения цивилизационных, культурных, этнических и религиозных традиций, поэтому сосуществование различных (даже в цивилизационном отношении) культур сохранялось на

этом пространстве на протяжении многих веков [6, с.197]. Обращение правительства Азербайджана к идее мультикультурализма в таких условиях представляется вполне естественным. Лидеры Азербайджана явно стремились показать, что концепт мультикультурализма, проваленный европейскими политиками, может быть и успешным, и эффективным.

15 мая 2014 года указом президента Азербайджана И.Алиева был создан Бакинский международный центр мультикультурализма. Азербайджанский политик А.Усубалиев подчеркивал, что «данная политика главы государства перешла на качественно новую стадию своего развития, а именно на стадию институционализации и международной легитимизации первенства Азербайджана в вопросах глобальной пропаганды интеграционных основ межкультурного диалога и ценностных проявлений мультикультурализма» [8]. А.Усубалиев также писал о возможности превращения мультикультурализма в национальный бренд Азербайджана [8].

2016 год в Азербайджане был объявлен годом мультикультурализма. Президент Азербайджана И.Алиев, в частности, заявил по этому поводу: «Азербайджан проделал огромную работу, связанную с мультикультурализмом. Пример Азербайджана показывает, что мультикультурализм живет. Несмотря на то, что некоторые политики утверждают, что мультикультурализм потерпел крах. Может быть, где-то и потерпел крах. Но в Азербайджане он живет, эти тенденции, идеи усиливаются, получая все большую поддержку общества. Мы будем идти по этому пути» [4]. Подробно разъяснил концепцию азербайджанского мультикультурализма академик К. Абдуллаев. В своем обширном интервью, опубликованном на сайте Федеральной национально-культурной автономии азербайджанцев России, К. Абдуллаев проанализировал основные цели и задачи азербайджанской политики мультикультурализма, отметив, что азербайджанский мультикультурализм является «новой мировой моделью сосуществования в мирных и дружественных условиях» [1]. В то же время азербайджанский журналист И. Велиев подчеркивал религиозную составляющую азербайджанского мультикультурализма и его единство с термином «азербайджанизм» - концепцией, сформулированной еще в конце XX века президентом Азербайджана Гейдаром Алиевым: «Мультикультурализм в нашей интерпретации (обозначаемый нами как азербайджанизм) признает единственно важным и истинным поклонение Богу, которому поклонялись Авраам, Моисей, Иисус и Мухаммед. Богу, который сотворил мир, все, что в нем, и человека. Причем сближение данных теологических учений должно основываться не на принципах компромиссов, а исключительно на исследованиях самих текстов Библии и Корана» [2]. Однако столь однозначно представленная концепция мультикультурализма именно как межрелигиозного сосуществования и сотрудничества встречается даже в азербайджанской исследовательской литературе относительно редко.

Культурно-политический анализ концепции азербайджанского мультикультурализма свидетельствуют о том, что руководство современного Азербайджана стремится приумножить накопленный предками толерантный опыт, а также продолжить формирование национальной идеи для консолидации общества во благо будущих поколений. В этом отношении Азербайджан достаточно мягко противопоставляет свою концепцию и свою политику мультикультурализма той концепции мультикультурализма, которая нашла свое яркое отражение в политике стран современного Запада, и, по многим оценкам, потерпела провал.

Литература:

1. *Абдуллаев К.* Азербайджанский мультикультурализм сегодня: от Португалии до Индонезии / К. Абдуллаев // Федеральная Культурно-Национальная Автономия Азербайджанцев России. 2016. <http://fnkaa.ru/азербайджанский-мультикультурализм/>.
2. *Велиев И.* Азербайджанский мультикультурализм и его особенности / И. Велиев // Эхо (Баку). 2016. 23 сентября. <http://echo.az/article.php?aid=105872>
3. *Европейский Союз в XXI веке: время испытаний* / Под ред. О.Ю. Потемкиной, Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кондратьевой. Москва: Изд-во «Весь мир», 2012.
4. *Зейналова С.* Из истории мультикультурализма в Азербайджане / С. Зейналова // Агентство новостей «Тренд». 2016. 28 января. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/2486766.html>
5. *Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма.* Под ред. К.М. Абдуллаева. Баку: Mütərcim, 2016. 272 с. ISBN 978-9952-28-307-5.
6. *Нестеров А.Г.* Россия, Европа, Азербайджан: опыт политики мультикультурализма // Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (2 – 3 oktyabr 2014-cü il). 1 cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2016. S. 195 – 201. ISBN 978-9952-509-89-2.
7. *Нестеров А.Г.* Проблемы мультикультурализма в отечественной культурологии и политологии // Современная Европа. 2017. № 2. С. 111 – 120.
8. *Усубалиев А.* Бакинский международный центр мультикультурализма / А. Усубалиев // Эхо (Баку). 2014. 28 мая. <http://echo.az/article.php?aid=63583>.

Qarayeva Aydan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: *multikulturalizm, beynəlxalq münasibətlər, mədəniyyət, sivilizasiya.*

Keywords: *multiculturalism, international relations, culture, civilization.*

Ключевые слова: *мультикультурализм, международные отношения, культура, цивилизация.*

Beynəlxalq münasibətlərdə multikulturalizm getdikcə daha çox nəzərə çarpır. Bu, elə bir şəraitdə baş verir ki, multikulturalizm ideyaları həm ayrı-ayrı ölkələrin həyatında, həm də onlar arasındakı münasibətlərdə özünü əks etdirir. Müxtəlif sivilizasiyalar arasında qarşılıqlı əlaqə yaranır və bununla da dünya müxtəlifliyi prinsipi təsdiqlənir. Bu proseslər artan qeyri-müəyyənlik və gərginlik şəraitində həyata keçirilir və müxtəlif intensivlik dərəcələrində yeni münaqişələrin yaranması təhlükəsi yaranır.

XXI əsrin dünyası ikiqütblü mühitdə ideoloji mübarizənin hakim olduğu XX əsrlə müqayisədə getdikcə mürəkkəbləşir. Onun tələbləri iki dünyaya – kapitalist və sosialist dünyaya bölünməklə məhdudlaşır. Bu gün beynəlxalq münasibətlərdə münaqişə siyasi elitaların öz etnik və mədəni dəyərlərini başqa ölkələrin həyatına tanımaq istəyini əks etdirir. Nəticədə dünyada münaqişə potensialı artır, qloballaşma prosesləri identikliklə toqquşur.

Mədəniyyətlərin kimliyi haqqında çox şey məlumdur. Dünya mədəniyyəti bir çox cəhətdən unikal olan sivilizasiyanın əsas göstəricisidir. Bu, ədəbiyyat və incəsənətdə özünü göstərir. Bir sivilizasiyanın mədəniyyəti və əxlaqı digər sivilizasiyanın əxlaq və mədəniyyətindən fərqli ola bilər. Lakin onların arasında qarşılıqlı əlaqə var, bir-birinə təsir edir və nəticədə ümumbəşəri dəyərlər yaranır. Beynəlxalq münasibətlərdə multikulturalizm şəraitə uyğun olaraq özünü büruzə verir. XX əsrin

ortalarında müharibənin Avropa sivilizasiyasının əsaslarını sarsıtdığı bir vaxtda faşizm cinayətlərinə reaksiya olaraq ümumbəşəri sivilizasiya yarandı və onun dəyərləri bərqərar oldu.

Bu, kollektiv insan şüurunun məhsulu olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yaradılmasında ifadə olundu. BMT Nizamnaməsi, xüsusilə onun məqsəd və prinsiplərinə həsr olunmuş bölmədə ümumbəşəri dəyərləri hüquqi formada təsbit etmişdir.

Yer kürəsində insanların həyatının təşkili onu göstərir ki, ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan tarixi şüur qorunub saxlanmalı və gücləndirilməlidir. Bu cür müsbət hərəkətlər insanlar arasında harmoniya və tolerantlıq paradiqmasına zəmin yaradır [1].

Hindistan, Fransa, Böyük Britaniya, Almaniya, ABŞ və digər ölkələrdən nümunələr göstərir ki, müxtəlif etnik qrupların və mədəniyyətlərin nümayəndələri arasında əməkdaşlığın qurulmasının asan yolu yoxdur. Buna nümunə kimi Yaxın Şərqi misal göstərmək olar.

Bütün ölkələrdə multikulturalizm dövlətin konstitusiyasına və qanunlarına əsaslanan hüquqi çərçivədə mövcuddur. Onlar hərəkətə keçməyə, cəmiyyətdə sosial və siyasi xaos hökm sürür, bu da yeni müharibələrə, inqilablara səbəb olur. Beynəlxalq münasibətlərdə hüquqi bazanı klassik beynəlxalq hüquq, tolerantlıq şəraitində sivil davranış təmin edir.

Beynəlxalq münasibətlərdə müxtəlif sivilizasiyaların və dövlət qruplarının davranışının, eləcə də ayrı-ayrı dövlətlərin davranışının qanuniləşdirilməsi multikulturalizmin ayrıca dövlətdə bərqərar olmasından daha mürəkkəbdir. BMT-nin yaranma tarixi və onun təsisatlarının inkişafı bəlağətlə göstərir ki, BMT-də tolerantlıq səviyyəsi istənilən dövlətdən yüksəkdir. Burada mexaniki olaraq çoxluğun rəyini nəzərə almaqla məsuliyyətli qərarlar qəbul etmək mümkün deyil. BMT Nizamnaməsi dövlətləri sanksiyalar və müharibələr də daxil olmaqla güc tətbiq etmək əvəzinə kompromislər axtarmağa məcbur edir. Bunlar qorunmalı olan normal sivil münasibətlərdir.

Dünya birliyinin həll etməli olduğu aktual problemlər arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- global yoxsulluq;
- aclıq və qida çatışmazlığı;
- içməli su çatışmazlığı;
- epidemiyalar;
- kütləvi qırğın silahlarının yayılması;
- narkotik maddə ticarəti ;
- insanlar üçün əlverişli mühitin qorunması;
- iqlim dəyişikliyinə hazır olmaq;
- kosmik təhlükə.

24 oktyabr 1970-ci ildə BMT Baş Assambleyası (25-ci ildönümündə) əsas prinsipləri bir daha təsdiq edən bəyannamə qəbul etdi. Demokratik və ədalətli global hüquqi nizamın bərqərar olması üçün onlara riayət edilməsi məcburidir [2].

O, yeddi prinsipə əsaslanır, onlar olmadan beynəlxalq hüquq və onun bir çox müddəaları qayda olmaqdan çıxır və lazımsız formaya çevrilir:

- güc tətbiq etməmək;
- beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həlli;
- başqa dövlətin daxili səlahiyyətlərinə aid olan məsələlərə qarışmamaq;
- dövlətlərin BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq bir-biri ilə əməkdaşlıq etmək vəzifəsi;
- xalqların bərabərliyi və öz müqəddəratını təyinetmə;
- dövlətlərin suveren bərabərliyi;
- dövlətlər tərəfindən BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq üzərinə götürdükleri öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi.

Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlığın dövlət siyasəti səviyyəsində inkişafı ölkənin qədim dövlətçilik tarixinə və bu ənənələrin inkişafına əsaslanır. Tarixi ənənələrə nəzər salsaq görərik ki, Səfəvilər dövləti dövründə, XIX-XX əsrlərin maarifçilik dövründə və Xalq Cümhuriyyəti dövründə azərbaycanlılarla yanaşı, digər etnik və dini qrupların nümayəndələri də Azərbaycan ərazisində yaşayırdı. Bu siyasi davranış XX əsrin sonlarında ümummillət lideri Heydər Əliyevin səyləri sayəsində dövlətçilik ideologiyası şəklini aldı, tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri bərpa olundu. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi əsasları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının maddələrinin müvafiq müddəalarında, qanunvericilik aktlarında, fərman və sərəncamlarda öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyat:

1. https://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2012_Sbornik/2012_Dokladi/2012_plen/017_2012_plen.pdf
2. https://multiculturalism.preslib.az/ru_a1.html

Orucov Elşən
Azərbaycan Universiteti

DÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATININ QEYRİ-ÜZV ÖLKƏLƏRLƏ YENİ ƏMƏKDAŞLIQ İMKANLARI

Açar sözlər: *Dünya Ticarət Təşkilatı, əməkdaşlıq, texniki yardım, yeni razılaşmalar*

Key words: *World Trade Organization, collaboration, technical assistance, new agreements*

Ключевые слова: *Всемирная Торговая Организация, сотрудничество, техническая помощь, новые соглашения*

Dünya Ticarət Təşkilatı (DTT) qlobal ticarətin təməl daşı kimi dayanır, üzv ölkələr arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirir və iqtisadi artımı təşviq edir. Bununla belə, onun əhatə dairəsi üzv olmayan ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələri əhatə etməklə üzv dövlətlərdən kənara çıxır. Bu araşdırma DTT ilə qeyri-üzv dövlətlər arasında əməkdaşlığın mexanizmlərini və nəticələrini araşdırır, bu əlaqələrə xas olan imkanları və çağırışları işıqlandırır [5]. Getdikcə bir-birinə bağlı olan qlobal iqtisadiyyatda Dünya Ticarət Təşkilatı ticarət danışıqlarının asanlaşdırılmasında, mübahisələrin həllində və beynəlxalq ticarət standartlarının müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Onun əsas üzvlüyü suveren dövlətlərdən ibarət olsa da, DTT həm də qeyri-üzv ölkələrlə geniş şəkildə əməkdaşlıq edir, əməkdaşlığı inkişaf etdirir və qlobal iqtisadi inteqrasiyanı təşviq edir. DTT-nin qeyri-üzv ölkələrlə əlaqəsinin mühüm aspektlərindən biri müşahidəçi statusudur. Əfqanıstan, İran və İraq daxil 25 dövlət DTT-də müşahidəçi statusuna malikdir [7] və onlara müəyyən görüşlərdə və müzakirələrdə iştirak etmək imkanı verir. Müşahidəçi statusu bu ölkələrə öz narahatlıqlarını ifadə etmək, DTT proseslərini anlamaq və potensial olaraq gələcək üzvlük üçün yol açmaq imkanları verir. Bundan əlavə, DTT texniki yardım və potensialın artırılması təşəbbüsləri vasitəsilə qeyri-üzv ölkələrlə fəal əməkdaşlıq edir. 26 fevral 2024-cü il tarixdə DTT-nin 13-cü Nazirlər Konfransının açılış sessiyasında müşahidəçi üzvlər olan Komor və Timor-Lestenin qoşulma mərasimi (165 və 166-cı üzvlər) və Balıqçılıq Subsidiyaları Sazişinin son qəbulu mərasimi oldu [4].

İqtisadi inkişaf üçün ticarətin əhəmiyyətini dərk edən DTT qeyri-üzv ölkələrə ticarətlə bağlı institutlarını gücləndirmək, ticarət siyasətlərini formalaşdırmaq və beynəlxalq ticarət qaydalarına riayət etmək üçün təlim proqramları, seminarlar və texniki təcrübələr təqdim edir. Bu səylər qeyri-üzv ölkələrin qlobal ticarət sistemində iştirakını artırmaq, inklüziv artım və inkişafı təşviq etmək məqsədi daşıyır. Bundan əlavə, DTT ikitərəfli və regional ticarət sazişləri vasitəsilə qeyri-üzv ölkələrlə əlaqə qurur. Bu sazişlər ilk növbədə DTT üzvlərini əhatə etsə də, qeyri-üzv ölkələr çox vaxt imzalayan və ya faydalanan tərəf kimi iştirak edirlər. DTT-nin prinsip və qaydalarına uyğunlaşdırmaqla, bu sazişlər həm üzv, həm də qeyri-üzv ölkələrə eyni fayda gətirərək beynəlxalq ticarətdə daha çox uyğunluq və proqnozlaşdırıla bilənliyə töhfə verir. Qeyd olunanlarla yanaşı, DTT bazara çıxış, ticarətin asanlaşdırılması və əqli mülkiyyət hüquqları kimi spesifik ticarət məsələləri üzrə qeyri-üzv ölkələrlə dialoq və əməkdaşlığa kömək edir. Məsləhətləşmələr və danışıqlar yolu ilə DTT ticarət və investisiyalar üçün əlverişli mühiti gücləndirərək problemləri həll etməyə və qarşılıqlı faydalı həll yollarını tapmağa çalışır. Bu əməkdaşlıq səylərinə baxmayaraq, DTT-nin qeyri-üzv ölkələrlə əlaqəsində problemlər qalmaqdadır. Bu cür problemləri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik:

Asimmetrik güc dinamikası: qeyri-üzv ölkələr və DTT üzvləri arasında güc asimetriyası səbəbindən danışıqlarda çətinliklərlə üzləşə bilər.

Uyğunluq və İcra: DTT standartlarına və öhdəliklərinə riayət etmək qeyri-üzv ölkələr üçün ciddi siyasət islahatları və tənzimləyici düzəlişlər tələb edə bilər.

Qoşulmanın gecikmələri: üzvlük prosesi uzun və mürəkkəb ola bilər, qeyri-üzv ölkələrin DTT çərçivəsinə tam inteqrasiyasını gecikdirir.

Diferensial rəftar: qeyri-üzv ölkələr DTT üzvləri ilə müqayisədə diferensial rəftar ala bilər, bu da onların qərar qəbul etmə proseslərində təsirini məhdudlaşdırır [1].

Bununla yanaşı, DTT-nin qeyri-üzv ölkələrlə əməkdaşlığına məhdud resurslar, fərqli prioritetlər və geosiyasi gərginlik effektiv mane ola bilər. DTT-də proseslərinin inklüzivliyi və şəffaflığı ilə bağlı da narahatlıqlar davam edir və bu, qeyri-üzv ölkələrin bərabərhüquqlu iştirakı ilə bağlı suallar doğurur. Gələcəyə baxsaq, DTT ilə qeyri-üzv ölkələr arasında tərəfdaşlığın gücləndirilməsi davamlı öhdəlik və innovativ yanaşmalar tələb edir. Texniki yardıma çıxışın genişləndirilməsi, dialoqun və etimadın yaradılmasının təşviqi və DTT çərçivəsində sistemli məsələlərin həlli daha mənalı və inklüziv əməkdaşlığın təşviqi edilməsi istiqamətində mühüm addımlardır. Birgə işləməklə, DTT və qeyri-üzv ölkələr dünya miqyasında iqtisadiyyatlara və cəmiyyətlərə fayda gətirərək daha firavan və dayanıqlı qlobal ticarət sisteminə töhfə verə bilərlər. DTT ilə qeyri-üzv ölkələrin aşağıdakı əməkdaşlıq imkanları yaxın gələcəkdə onların üzvlüyə hazır olmalarına şərait yaradar:

İqtisadi İntegrasiya: DTT və qeyri-üzv ölkələr arasında əməkdaşlıq iqtisadi inteqrasiyaya təkan verir, ticarət axınlarını və investisiya imkanlarını təşviq edir.

Biliklərin ötürülməsi: qeyri-üzv ölkələr qlobal ticarət dinamikası haqqında anlayışlarını gücləndirərək, DTT resurslarına, təcrübəyə və ən yaxşı təcrübələrə çıxışdan faydalanır.

Təkmil bazar girişi: DTT danışıqlarında və sazişlərində iştirak qeyri-üzv ölkələrə ixrac potensialını artırmaqla güzəştli bazara çıxışı təmin etməyə imkan verir.

İnstitusional gücləndirmə: texniki yardım və potensialın yaradılması təşəbbüsləri qeyri-üzv ölkələrin institusional potensialını gücləndirir, onların qlobal ticarət sisteminə inteqrasiyasını asanlaşdırır [2].

DTT və qeyri-üzv ölkələr arasında əməkdaşlıq qlobal ticarət və iqtisadi inkişafın təşviqində mühüm rol oynayır. Qarşılıqlı fayda üçün çoxsaylı imkanlar təqdim etməklə yanaşı, bu cür əməkdaşlıq həm də dialoq, inklüzivlik və dəstək mexanizmləri vasitəsilə həll edilməli olan problemlər yaradır. Bu dinamikaları effektiv şəkildə idarə etməklə, DTT həm üzv, həm də qeyri-üzv dövlətlərə eyni dərəcədə fayda verən daha əhatəli və davamlı qlobal ticarət sistemini inkişaf etdirə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Continuity and change in the World Trade Organization: Pluralism Past, Present, and Future. Cambridge University Press for The American Society of International Law. American Journal of International Law. January 2023
2. Kristalina Georgieva, Ngozi Okonjo-Iweala. World trade can still drive prosperity. Journal of Finance and Development. June 2023
3. Marianne Schneider-Petsinger. Reforming the World Trade Organization: Prospects for transatlantic cooperation and the global trade system. Research paper. Chatham House. September 2020
4. 13th World Trade Organization Ministerial Conference's materials. 26 February - 2 March 2024 Abu Dhabi
5. Agreement Establishing the World Trade Organization (https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf).
6. https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20051_en.pdf
7. <https://www.wto.org/>

Qasimov Emil
Azərbaycan Dillər Universiteti

POSTMÜNAQIŞƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN ALTERNATİV ENERJİ SİYASƏTİ

Açar sözlər: Avropa, enerji, əməkdaşlıq, əlaqələr

Key words: Europe, energy, cooperation, attitude, culture

Ключевые слова: Европа, энергия, сотрудничество, развитие, отношения

Qloballaşan dünyada enerjiyə olan tələbat artmaqdadır. Azərbaycan ənənəvi enerji ilə paralel olaraq "alternativ enerji" sahəsi ilə bu boşluğun doldurulmasında xüsusi çəkiyə malik ölkələrdəndir.

Azərbaycan Respublikası bərpa olunan enerji mənbələri üzrə yüksək potensiala malik dünya ölkələrdən biridir. Rusiyanın Ukraynaya qarşı apardığı müharibəsi səbəbindən Aİ bu ölkədən neft və qaz idxal etməkdən imtina edib. Aİ ölkələri üçün enerjiyə olan tələbatın ödənilməsində Azərbaycanın oynadığı rol danılmazdır. Belə ki, “Şahdəniz” yatağının ehtiyatlarının işlənməsi və Avropa ölkələrinə çatdırılmasına hesablanan Cənub Qaz Dəhlizi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Nəticədə Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm oyuncuya çevrilir.

Azərbaycanın dünyada enerji resurslarının ixracatçısı kimi tanınmasına baxmayaraq ölkənin enerji təhlükəsizliyi siyasətinin əsas hədəflərindən biri də bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsidir. Bu sahənin inkişaf etdirilməsi istiqamətində Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2004-cü ilin oktyabr ayının 21-də “Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı” hazırlanmış və təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramından irəli gələn məsələlərin həyata keçirilməsini sürətləndirmək məqsədilə prezident 2009-cu il iyul ayının 16-da “Sənaye və Energetika Nazirliyinin Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması haqqında” fərman imzalayıb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 22 sentyabr tarixli, №1159 fərmanı ilə Energetika Nazirliyi yanında Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyi yaradılmışdır. Bərpa olunan enerjinin inkişafına mühüm təkan verən digər qanun “Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il 31 may tarixli qanunu təsdiq edilmişdir [1]. Qəbul edilən qanunlar bərpa olunan enerji istiqamətində hüquqi baza rolunu oynayır.

Azərbaycanın təbii iqlim şəraiti və coğrafi mövqeyi alternativ enerjiddən istifadə üçün imkanlar yaradır. Azərbaycanda külək, günəş və termal suların enerjisindən istifadə etmək olur [2].

II Qarabağ müharibəsindən sonra azad olunan ərazilərdə alternativ enerji potensialının inkişafı üçün əhəmiyyətli imkanlar formalaşmışdır. Bu baxımdan iqtisadi inkişaf kursunda bu ərazilərin “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi əsas prioritet məsələlərdən hesab olunur. İ.Əliyevin 2022-ci il 3 may tarixli **“Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində “yaşıl enerji” zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” sərəncamı [3] Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının əhəmiyyətini daha da artırır.**

Hazırda dünyanın təqribən 70-ə yaxın ölkəsində günəş elektrik stansiyaları fəaliyyət göstərir. Müqayisə üçün qeyd etmək olar ki, il ərzində 1 m² səthə düşən günəş enerjisinin miqdarı ABŞ və Azərbaycanda eyni olaraq 1500-2000 kvt/saat təşkil edir [2]. İqtisadi yüksəkliyi ilə seçilən günəş enerjisindən əldə olunan gəlirlərin dövlət büdcəsinin artmasına tövhə verməkdədir.

İşğaldan azad olunan ərazilərdə kifayət qədər bərpa olunan enerji potensialının olması həm də xarici investorların cəlb olunmasını gündəmə gətirdi. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində yaşıl enerji zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” Respublika Prezidentinin 3 may 2021-ci il tarixli №2620 sərəncamı ilə beynəlxalq məsləhətçi şirkətin cəlb edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Sərəncamdan irəli gələn qərara müvafiq olaraq Yaponiyanın TEPCO şirkəti ilə əməkdaşlığa başlanılmış və müvafiq konsepsiya sənədi hazırlanmışdır. Eyni zamanda 2021-ci ilin noyabr ayında Qlazqo şəhərində Azərbaycanın təşəbbüsü ilə keçirilmiş BMT-nin İqlim Dəyişikliyi Konfransında (COP 26) 2050-ci ilə qədər istixana qazı emissiyalarının 40%-ə qədər azaldılması və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə “xalis sıfır emissiya” zonası təşkili niyyəti bəyan edilmişdir [4]. Atılan addımlar işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaşıl enerji potensialını üzə çıxarmaqla paralel olaraq, beynəlxalq platformalarda Azərbaycanın haqlı mövqedə olduğuna mühüm töhfəsini verəcəkdir.

Bundan başqa Zəngilan-Cəbrayıl zonasında 3 iyun 2021-ci il tarixində Azərbaycan ilə BP şirkəti arasında 240 MVt gücündə günəş elektrik stansiyasının tikintisi üzrə icra müqaviləsi imzalanmışdır.

“Yaşıl enerji” dəhlizinin yaradılması istiqamətində atılan təqdirəlayiq addımlardan biri də 2022-ci il dekabrında Buxarestdə “Azərbaycan Respublikası, Macarıstan, Rumıniya və Gürcüstan hökumətləri arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında” saziş imzalandı. İ.Əliyevin təbirdə söylədiyi xüsusən Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun enerji mənbələri haqqında fikirlər Qarabağ iqtisadi zonasının əhəmiyyətini bir daha təsdiqləmiş oldu. Görüşdə iştirak edən Avropa Komissiyasının prezidenti Ursula fon der Lyayen Bərpaolunan enerji mənbələrinin payını daşımaq üçün Rumıniya, Gürcüstan və Azərbaycan arasında Qara Dənizdən çəkiləcək elektrik xəttinin

vacibliyini dilə gətirməklə Azərbaycanın əhəmiyyətli rolunu vurğulamışdır [5]. Bütün bunlar müasir inkişaf tendensiyalarına uyğun strateji yanaşmanın məhsuludur.

Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin ilk toplantısı 2015-ci il fevralın 12-də keçirilib. Bakıda keçirilən mühüm tədbirlərdən biri 3 fevral 2023-cü ildə Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin IX və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 1-ci iclaslarının keçirilməsi Azərbaycanı nəinki neft-qaz ixracatında eyni zamanda, bərpaolunan enerji sahəsində də əhəmiyyətini önə çəkir. Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə “yaşıl enerji”nin gələcəkdə Türkiyə üzərindən keçməklə Avropa bazarına ixracının artırılması həm Azərbaycanın iqtisadi və geosiyasi rolunu artırmaqla yanaşı həm də, ölkəmizə olan etimadın göstəricisidir [3]. 25 dekabr 2023-cü il Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamına əsasən 2024-cü il Azərbaycanda “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan olunmuşdur [7].

Postmünaqişə dövründə yaşıl enerji sahəsindəki strategiya Azərbaycanın enerji sahəsində yeni eranın başlanğıcı hesab olunur. Azərbaycanın Xəzər dənizində bərpaolunan enerji potensialı qurudakına (külək və günəş) nisbətən daha yüksəkdir. 2020-ci, 2022 və 2023-cü ildə Azərbaycan dünyanın aparıcı üç əsas enerji şirkəti ilə anlaşma memorandumu və müvafiq müqavilələrə imza atmaqla həm quruda, həm də dənizdə 25 qiqavat bərpaolunan külək və günəş enerjisi istehlak ediləcək. Xəzər dənizi və Qafqaz regionunda ən böyük elektrik stansiyası 2023-cü ilin oktyabrında Azərbaycanda Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin “Masdar” şirkəti tərəfindən inşa edilmiş 230 meqavat gücündə “Qaradağ” Günəş Elektrik stansiyasının açılışı oldu [9]. Bütövlükdə Qarabağ, Şərqi Zəngəzur və Naxçıvan yaşıl enerji zonası kimi təkmilləşib. Azərbaycan bərpaolunan enerji sektoruna xüsusi önəm verməklə siyasi mövqeyini artırmaqla yanaşı həmçinin bu, ölkə əhalisinin sosial rifahının daha da yaxşılaşmasına əlavə töhfə verəcək.

Aparılmış uğurlu siyasətin nəticəsi olaraq Dünya İqtisadi Forumunun hesabatlarında Enerji Keçidi İndeksində (ETİ) görə ölkəmiz dünya ölkələri sıralamasında 32-ci yerdə qərarlaşıb. Dünya üzrə ETİ göstəricisi 56.3 olduğu halda, Azərbaycanda bu göstərici 62-dir. Ölkəmizə qarşı formalaşan inam və göstəricilərin nəticəsi olaraq BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəfləri Konfransının (COP 29) Azərbaycanda keçirilməsi planlaşdırılıb [6].

2023-cü ilin dekabrında Bakıda “Xəzər-Avropa Birliyi Yaşıl Enerji Dəhlizi” layihəsi çərçivəsində Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstanın enerji qurumları arasında keçirilən görüşdə birgə müəssisənin yaradılması və layihənin davamı üçün yol xəritəsi ətrafında fikir mübadiləsi aparılıb. Yaşıl Enerji Dəhlizi həm Azərbaycanın həm də tərəfdaş ölkələrin enerji təhlükəsizliyini gücləndirəcək.

Bakıda keçirilən önəmli tədbirlərdən biri də 1 mart 2024-cü ildə Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin X və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci iclasında səslənən fikirlər Cənub Qaz Dəhlizinin inkişafı, “Xəzər-Qara dəniz-Avropa Yaşıl Enerji Dəhlizi”nin yaradılması və bərpaolunan enerjinin təchiz edilməsi həm region həm də, Avropa ölkələrinin enerji təhlükəsizliyində yeni mərhələ kimi dəyərləndirilmişdir [8].

Bütün atılan addımlar enerji təhlükəsizliyi siyasətinin istiqamətlərindən biri kimi ölkəmizdə bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin gücləndirilməsindən ibarətdir. Bir sözlə Azərbaycan strateji vəzifə kimi Avropa ölkələri üçün enerji sahəsində körpü rolunu oynayır.

Ədəbiyyat:

1. Minenergy.gov.az
2. Gələcəyimizin təminatçısı: alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri //Palitra qəzeti, 2010, 19 may.
3. Azərbaycanın uğurlu yaşıl enerji siyasəti //Respublika qəzeti, 2024, 15 fevral.
4. Area.gov.az
5. President az. //İ.Əliyev Buxarestdə yaşıl enerji ilə bağlı strateji tərəfdaşlıq haqqında sazişin imzalanmasına dair plenar iclasda iştirak edib//
6. Azərbaycanın yaşıl enerji siyasəti qlobal siyasi arenada mövqeyini daha da gücləndirməyə imkan verir //Oxu.az qəzeti, 2024, 27 fevral.
7. President az. //Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı//
8. President az. //Bakıda Cənubi Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 10-cu və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci iclasları keçirilib//
9. Azərbaycanın uğurlu “yaşıl enerji” siyasəti //Xalq qəzeti, 2023, 30 noyabr.

MULTICULTURAL ELEMENTS IN AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY

Key words: foreign policy, multi-vectorism, diversity policy

Açar sözlər: xarici siyasət, çoxvektorluluq, müxtəliflik siyasəti

Ключевые слова: внешняя политика, многовекторность, политика многообразия.

Multiculturalism is one of the models of contemporary society. Globalization promotes its further development [3]. Caucasus is one of the distinctive regions of the world from multiculturalists' point of view in terms of its being less tolerant. The main factors that influence the formation of the ethno-cultural scene could be defined as follows:

1. Restriction of ethno-cultural liberties by some of the autocratic and semi-autocratic regimes (Armenia);
2. Variations in the absorption of Western cultural values by the local ethnicities;
3. Along the globalization processes the circulation of human resources brought citizens of various countries with their cultural perspectives to the Caucasus that contributes to the ethno-cultural diversification.

However, despite the mentioned intolerant nature of the Caucasian region Azerbaijan is considered as a good example of ethnic and religious tolerance nowadays. The politics of ethno-cultural and religious tolerance is carried out on the state level [4]. Although there were several problems with some minorities in the early years of independence, all of the thorny issues have been effectively resolved by the Azerbaijani political leadership. Azerbaijan is stepping confidently forward the multiculturalist society. The fact that Baku hosted "The International Intercultural Dialogue Forum" on April 7-9th 2011 proves this will of the Azerbaijani government. The following quotation from the Azerbaijani President İlham Aliyev serves as a main thesis of this policy: "We want all nations and people of different faiths to forge tight bonds and to be able to discuss various issues openly" [5].

Azerbaijan takes into account the multicultural values it promotes in the organization and implementation of domestic and foreign policy. One of the main goals is to ensure the interests of all ethnic and religious groups living in the territory of Azerbaijan, to protect the integrity and solidarity of the society, as well as to ensure diversity in the establishment of foreign relations. Today, Azerbaijan has become a reliable partner for the most diverse nations of the world thanks to its multi-vector and comprehensive foreign policy. The holding of international prestigious events in the country, such as the Global Baku Forum, Shusha Global Media Forum, Baku Forum on Sustainable Development, Baku International Humanitarian Forum, Azerbaijan's active participation in the Non-Aligned Movement are clear examples of this policy. As a result of Azerbaijan's strict adherence to the principles of international law in the establishment of foreign political relations and the discussion of international issues, the unconditional implementation of the existing normative base in the process of post-conflict reconstruction in the process of reconstruction of Karabakh, and the provision of legal equality of all ethnic groups living in the territory of Azerbaijan as a multicultural island. strengthens the trust in our country. President of Azerbaijan İlham Aliyev, during his speech at the 10th Global Baku Forum on March 9, 2023 on the topic "The World Today: Challenges and Hopes", emphasized that Azerbaijan is a multi-confessional, multi-ethnic country and that the rights of minorities are protected by the Constitution, including the opinion that the lives of the armenians living in the Karabakh region of Azerbaijan will be better than during the occupation, allows us to say that the multicultural values of our country are flourishing and will develop further [1].

Bibliography:

1. İlham Əliyev X Qlobal Bakı Forumunun açılış mərasimində iştirak edib.// <https://president.az/az/articles/view/59135>
2. Дмитрий Медведев и политика мультикультурализма.// www.Topwar.ru/6699-dmitriy-medvedev-i-politika-multiculturalizma.html

3. Мультикультурализм-это тупиковая стратегия.// www.svpressa.ru/society/article/38872
4. Azerbaijan a model of Tolerance. // www.eurasianet.org/node/63245
5. The Jakarta Post: Baku shines as a vibrant model of multiculturalism.// www.president.az/articles/1933

Хаятова Фируза
Азербайджанский Университет Языков

ПРОБЛЕМЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, современная политика Азербайджана, этнос, национальность

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, Azərbaycanın müasir siyasəti, etnos, milliyət

Key words: multiculturalism, tolerance, modern politics of Azerbaijan, ethnos, nationality

Последнее десятилетие понятие мультикультурализм обширно используется в политической сфере, так как его появление относится к более раннему времени. Как мы знаем в современном мире почти не осталось государств, которые можно назвать моноэтническими. Народы уже давно не отождествляются с одной национальностью, составляющих их людей. Это социальные общности, отличающиеся по цвету кожи, этнической, религиозной принадлежности, образу жизни. Такая неоднородность часто становится причиной напряженности и конфликтов, которые дестабилизируют социальное единство общества, а нередко и угрожают его существованию.

Мультикультурализм это политика, направленная на развитие и сохранение в отдельно взятом государстве и мире в целом культурных различий. От политического либерализма мультикультурализм отличается тем, что он признает права этнических и культурных групп с целью сохранить свою идентичность, он не является таким «плавильным котлом», где предполагается слияние всех культур в одну [5, с. 47].

Оценивая значимость мультикультурализма и межкультурного диалога, то можно сформулировать вопрос: Что будет с миром, если отрицать значимость межкультурного диалога, и что можно предложить миру взамен мультикультурализма? Как исследователь я считаю что, современный мир должен базироваться на принципах мультикультурализма. Наиболее востребованной в последние десятилетия политикой, направленной на поиск подобного рода механизмов, политикой, стремящейся обеспечить цивилизованные и гармоничные отношения различных этнокультурных групп в рамках единого общества, политикой, стремящейся обеспечить единство разнообразного, является политика мультикультурализма [2, с.156].

Ведущие европейские государства фактически прибегли к мультикультурным механизмам, для достижения которого эти механизмы были разработаны, успешно применялись и продолжают применяться в государствах переселенческих.

Народы, которые живут на Кавказе тысячелетиями, привыкли к толерантности. Знаем, что есть понятие кавказская этноидентичность и традиционализм, который также способствовал этому процессу. На протяжении всей истории и сегодня мультикультурные ценности и особенности, характерные для Кавказа, чрезвычайно значимы для всех стран мира.

Население, проживающее на Кавказе, не изолировано своей моноэтническойностью. Взаимное проникновение культур, образа жизни, мировоззрений, моральных ценностей этих народов является важнейшей особенностью идеологической основы мультикультурализма [3, с. 39].

Мультикультурализм, который является более высокой идеологией, также определяется оригинальной культурой, живущей в этой системе [3, с. 41]. Мультикультуральный диалог между государствами должен быть на реальных отношениях, а не создавать видимость поликультурного диалога. Азербайджан стал одним из примеров мультикультурализма в мире, и этот почетный статус уже признается мировым сообществом. Неслучайно, что именно в Азербайджане

проводились различные международные форумы на тему мультикультурализма. И в географическом, и в гуманистическом смысле Азербайджан символизирует уникальный и бесценный опыт мирного сосуществования народов с разным культурным мировоззрением. Этносы, проживающие на территории Азербайджана, которые имеют свою историческую и духовную культуру, закономерно и на полном основании вовлечены в мировой цивилизационный процесс и всегда открыты для межкультурного сотрудничества. При этом они сочетают в себе мусульманские и европейские ценности, уникальные традиции, сложившиеся на протяжении веков, объединяя различные культуры и цивилизации.

Значение мультикультурализма и толерантности в современном обществе Азербайджана имеет совершенно иное значение, а не как средство, реализуемое государством в сфере установления и стабилизации межнациональных отношений.

В отличие от других моделей, в азербайджанском мультикультурализме заложен глубокий культурно-политический смысл, который делает его неповторимым. Хотелось бы отметить что, основу государственного и политического управления, необходимо понимать через культуру азербайджанского народа, не познав «душу» азербайджанского народа, невозможно осознать традиции веками.

В основе концепции мультикультурализма Азербайджана лежит объединение проживающих здесь этнических народов, их комфортное и мирное сосуществование в Азербайджане, а также создание условий для благополучного будущего. Для достижения этих высших целей, государство предоставляет множество услуг по сохранению традиций, культуры и языка национальных сообществ. Потому, что исторически азербайджанцы сохраняли свою идентичность как мультикультурное государство, создавая условия для национальных общин.

Сегодня мультикультурная политика мультикультурализма, проводимая Азербайджанским государством в отношении национальных меньшинств и религиозных групп, привлекла интерес многих стран мира. В то время, когда в современном мире широко распространены бесчисленные конфликтные ситуации и противоречивые диалоги между народами, и Азербайджанской Республике удается быть мультикультурной страной, так как это было исторически [4, с. 497- 498].

Неоднократно Президент Азербайджанской Республики господин Ильхам Алиев призывал в своих речах международную общественность к поиску конкретных механизмов межкультурного диалога и обособлению значимости принципов толерантности в системе международных отношений. При этом глава Республики отметил то, что Азербайджан может стать уникальным примером, некой универсальной моделью толерантности и межкультурного диалога. Мы считаем, что многие страны мира должны брать пример с нашей республики и на деле показать насколько они верны принципам мультикультурализма. Обозначив межкультурный диалог и мультикультурализм в качестве политико-идеологической ценности современной системы международных отношений, господин президент выступает против конфронтационных тенденций, локализации и разобщенности мира [8, с.2].

Азербайджанская модель мультикультурализма - это толерантные отношение между верующими и неверующими. Сохранить разнообразие культур, и обеспечить толерантность общества невозможно без диалога религий. Еще более актуальным является обеспечение терпимого отношения к носителям иных религиозных взглядов на уровне верующих граждан общества. Стоит отметить что мультикультурализм, основанно на этнической и религиозной терпимости является важнейшие атрибуты современного Азербайджана.

Страна, у которой пропаганда принципов межкультурного диалога является одним из основных и принципиальных направлений ее внешней политики, которая при этом находится на стыке Востока и Запада, имеет все объективные предпосылки для закрепления за собой статуса мирового центра межкультурного диалога. Для преодоления негативных последствий мультикультурализма необходимо совершенствовать миграционное законодательство, выработать единую стратегию по координации деятельности миграционных служб Западной Европы. Совершенно очевидно, что толерантности много не бывает. Многие современные страны, проповедующие цель растворения малочисленных наций в титульной, потерпели крах в позитивной, по сути, идеологии мультикультурализма.

Эффективно использовать на Западе политику мультикультурализма в решение проблем поликультурности. Другие регионы, исторически являясь полиэтническим, поликонфессиональным тоже должны использовать политику мультикультурализма, так как периодически сталкивается с новыми поликультурными проблемами. Мы надеемся, что в будущем мировое сообщество примет мультикультурные ценности и будет следовать принципам мультикультурализма в своей политике.

Литература:

1. Антонова В. Мультикультуризм. М. ООО «Вариант». ЦСПГИ. 2012. С. 10.
2. Веретевская А.В. Мультикультуризм которого не было Москва. МГИМО. 2008. 184 с. с. 156
3. Гусейнова И. Проблемы мультикультуризма, современные подходы и опыт Азербайджана// *Strateji təhsil. Say 3-4 (21-22)*, Баку, 2019 стр. 33-50
4. Джаббаров Ш. Политика мультикультуризма как основа устойчивого развития Азербайджана // *Международ. науч. конфер. «Мультикультуризм является государственной политикой и образом жизни в Азербайджане »*. Баку. 2018.С. 497-498.
5. Куропятник А.И. Мультикультуризм: проблемы социальной стабильности полиэтнических обществ. Изд-во СПбГУ, 2000. 207 с. с. 47
6. Терборн Г. Мультикультурные общества. Социологическое обозрение. Т. 1. № 1. 2001.
7. Уншанова И.А. Глобализация и мультикультуризм: пути развития. Вестник Новгородского государственного университета. 2004. № 27. С. 61-65. «Религия и закон». [Электронный ресурс].
8. Усубалиев А. Толерантность и мультикультуризм. Газета ЭХО, 14 апреля 2011.
9. Schlesinger A. M. Jr. *The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society*. 2nd ed. N. Y.: W.W. Norton & Company, 1992. P. 16-17.

Maj Gen. Shahid Mahmood Kayanai
National University of Modern Languages, Islamabad

CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS AND MULTICULTURALISM

Key words: *Multiculturalism, connectivity, international Relations*

Açar sözlər: *Multikulturalizm, əlaqə, beynəlxalq münasibətlər*

Ключевые слова: *мультикультуризм, связность, международные отношения.*

The rise of multicultural societies and the interconnectedness of the modern world have significantly impacted the field of International Relations (IR). Traditionally focused on state actors and national interests, IR now increasingly grapples with the complex interplay between culture, identity, and international cooperation.

Multiculturalism presents both opportunities and challenges for contemporary IR. On the positive side, cultural diversity can be a source of innovation and creativity, fostering cooperation in areas like trade, technology, and scientific advancement. Understanding different cultural perspectives can also improve communication and diplomacy, leading to peaceful conflict resolution (Matsuura, [2005]). International organizations like UNESCO promote cultural diversity as a key factor in building a more peaceful and sustainable world [UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, 2005].

However, cultural differences can also be a source of tension and misunderstanding. Stereotypes, ethnocentrism, and historical grievances can fuel conflict. For instance, cultural clashes can arise during migration processes, where integrating diverse populations requires sensitivity and respect for cultural practices (Evans, 1995).

Therefore, navigating the complexities of multiculturalism in IR necessitates a shift towards cultural competency. Policymakers and diplomats must be equipped with the skills to understand and appreciate cultural differences. This includes recognizing their own cultural biases and fostering intercultural dialogue (Ahmed, 2020).

Bibliography:

1. Ahmed, A. (2020). The Role of Culture and Identity in International Relations https://www.researchgate.net/publication/369373497_The_Role_of_Culture_and_Identity_in_International_Relations
2. Evans, G. (1995, April 28). Cultural Diversity and International Relations [Speech]. <https://www.gevans.org/pubs.html>
3. Matsuura, K. (2005). The cultural issue at the core of international relations [Speech]. France Diplomatie. <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/cultural-diplomacy/cultural-and-creative-industries-key-to-our-foreign-policy/>
4. UNESCO. (2005). Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. <https://www.unesco.org/creativity/en/2005-convention>

Səfərova Günay
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN VƏ İSRAIL ARASINDAKI ƏLAQƏLƏRDƏ DİASPORA FAKTORU

Açar sözlər: Azərbaycan, İsrail, diaspor, ikitərəfli əlaqələr, dağ yəhudiləri

Key words: Azerbaijan, Israel, diaspora, bilateral relations, Mountain Jews

Ключевые слова: Азербайджан, Израиль, диаспора, двусторонние отношения, Горские евреи

“Diaspor” məfhumu son dövrlərdə geniş yayılaraq aktualıq kəsb etməkdədir. Dünya təcrübəsində “diaspora” anlayışına münasibətdə ikili yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmada diasporanın mənşəyi, hərfi tərcüməsi və etimoloji mənası baxımından təhlil olunur. Bu mənada diaspora İsrail çarlığının süqutundan sonra yəhudilərin bütün məskənlərinin məcmusu, sonralar isə Fələstindən kənarında dünya ölkələrində yəhudilərin cəmləşdiyi yer kimi başa düşülür. İkinci yanaşmada isə diasporu geniş mənada öz doğma etnik ərazisindən ayrı düşmüş etnik qrupların yayılma məkanı, öz ölkəsinin və xalqının köklü milli-ictimai, sosial-siyasi, mənəvi-mədəni, iqtisadi maraq və mənafeələrinə ardıcıl şəkildə xidmət edən sosial-iqtisadi-mədəni güc faktoru kimi, hərəkətdə və fəaliyyətdə olan siyasi-iqtisadi və sosial-mədəni institut və qurumlar kimi təsəvvür edilir [1, s.65-66]. Bu termin ilk dəfə İudaizmin müqəddəs kitabı olan “Bibliya”nın (Əhdi-Ətiq) yunan dilinə tərcüməsində insanların, etnik qrupların səpələnməsi mənasında işlənmişdir. Belə ki, bu anlayış ilk dəfə eramızdan əvvəl VI əsrin əvvəllərində yəhudilərin Babilistan padşahı II Nabuxodonoser və sonralar isə bizim eramın I-II əsrlərində romalıları tərəfindən qovulub Fələstindən kənarında yaşamaları ilə əlaqədar işlədilmişdir. Belə ki, eramızdan əvvəl 586-cı ildə babililər Yəhudi çarlığını işğal etdilər. Məbədin dağıdılması (b.e.ə.586-cı il) və bunun ardınca sürgün yəhudi diasporunun başlanğıcının göstəricisi idi. Elə o vaxtdan da İsrail torpağından kənarında İudaizm dini sistem və həyat tərzini inkişaf etməyə başlamışdı. Bununla da Babilistan əsarəti yəhudi dövlətçiliyinin birinci mərhələsinə son qoydu, amma yəhudi xalqı İsrail torpağı ilə əlaqəsini kəsmədi. Yəhudilər doğma torpaqlarını yaddan çıxarmamağa and içdilər [3, s.308] və bunu aşağıdakı cümlələr ilə ifadə edirlər: “Əgər səni unutsam, Yerusəlim, qoy mənim sağ əlim qurusun; Əgər Yerusəlimi öz sevincimin zirvəsinə yüksəltməsəm, qoy dilim damağıma yapışsın”. Britaniya ensiklopediyasına nəzər salsaq, burada da bu anlayışın yəhudi xalqı ilə əlaqələndirildiyinin şahidi oluruq. Belə ki, burada qeyd olunub ki, diaspora anlayışı uzun müddətdir ki, Ellinlər dünyasında yunanlara və eramızdan əvvəl VI əsrin əvvəllərində Yerusəlimin süqutundan sonra yəhudilərə aid edilir.” [4, s.95]. İbri dilində həmin cümlələr belə ifadə olunur:

אם אשכחתיך ירושלהם תשכח ימיני,
תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי,
אם לא אעלה את ירושלהם על ראש שמחתי.

Tələffüzü:

im eshkakhekh yerushalaim tishkakh yemini,
tidbak leshoni lekhiki im lo ezkerexki,
im lo aale et yerushalaim al rosh simkhati.

Göründüyü kimi, “diaspor” termininin yaranması yəhudilərin dünyaya səpələnməsi ilə əlaqələndirilmiş və bu termin sonralar tədricən digər dini və etnik qruplara da aid edilmişdir. Hazırda öz doğulduqları ölkələri müxtəlif səbəblərdən tərk edərək başqa ölkələrdə yaşayan istənilən etnik qrup diaspor adlandırılır.

Azərbaycanda mövcud olan yəhudi diasporu kimi, İsraildə də Azərbaycandan gedən xeyli dağ yəhudisi yaşamaqda və ölkələrarası əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynamaqdadır. Cuhuro kimi tanınan dağ yəhudiləri tarixən Qafqazın dağlıq bölgələrində, o cümlədən Azərbaycan, Dağıstan və Çeçenistan ərazilərində yaşamış fərqli yəhudi icmasıdır. Azərbaycanda onlar əsasən Quba və Qusar kimi ölkənin şimal bölgələrində daha çox məskunlaşıblar. Qubada Qırmızı Qəsəbə dağ yəhudilərinin kompakt halda yaşadığı məkandır. Dağ yəhudilərinin ibri və arami dillərinin təsirləri ilə formalaşan və tat dilinin bir variantı olan Cuhuri və ya yəhudi-tat kimi tanınan dilləri və unikal mədəniyyəti vardır. Onlar əsrlər boyu öz adət və ənənələrini qoruyub saxlamış, yaşadıkları bölgənin mədəni-tarixi qobeleninə mühüm töhfələr vermişlər. Azərbaycan tarixən dini və mədəni müxtəlifliyi ilə tanınıb və dağ yəhudiləri ölkədə mövcud olan etnik qruplardan biridir. Azərbaycan hökuməti multikulturalizm və dini tolerantlığa sadıqlığının bir hissəsi kimi müxtəlif azlıqların, o cümlədən dağ yəhudilərinin mədəni irsinin və hüquqlarının dəstəklənməsi və təşviqi üçün səylər göstərmiş və bu gün göstərməkdə davam edir. Burada yaşayan yəhudilər onlar üçün yaradılmış şəraitdən və ölkədə onlara qarşı mövcud olan mehriban münasibətdən çox razıdırlar. İllərdir ölkəmizdə sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayan yəhudilər burada heç vaxt antisemitizm halları ilə qarşılaşmayıblar.

Ən qədim yəhudi qruplarından biri olan dağ yəhudilərinin Azərbaycana ilk gəlişi isə Əhəmənilər dövrünə, ilk yəhudi köçürülmələri isə Sasanilər dövrünə təsadüf edir. Əhəmənilər İmperiyasının (e.ə.580-529) böyük qurucusu olan imperator Kir yeni imperiyasına yəhudi köçkünləri gətirdi. Fars imperatoru eramızdan əvvəl 539-cu ildə Babil müllklərini ələ keçirdikdən sonra yəhudilərin Yerusəlimə qayıtması haqqında fərman verdi, lakin yəhudi köçkünlərinin böyük bir icması orada qaldı. Nəticədə, Fars İmperiyasının hüdudları daxilində əhəmiyyətli bir yəhudi diasporu formalaşdı. Eyni zamanda, farslar öz imperiya quruculuğunda fəth edilmiş xalqların mədəni, hüquqi və inzibati ənənələrindən geniş şəkildə istifadə edirdilər [2, s.104].

1992-ci ildən bəri sıx əməkdaşlıq edən Azərbaycan və İsrail arasındakı əlaqələrin vacib amili kimi diaspor əlaqələrindən danışarkən onu da qeyd edək ki, hər iki ölkə böyük yəhudi diasporuna sahibdir. Bu diasporlar arasında əlaqələr və iş birliyi potensialı mövcuddur ki, bu da ikitərəfli münasibətlərə öz töhfəsini verər və bugün də verməkdədir.

Ədəbiyyat:

1. Beris-oğul R. ABŞ erməni lobbisi Ermənistanın uzunmüddətli maraqlarına xidmət edirmi?. // Dirçəliş XXI əsr.1999, № 1, s.65-67.
2. Personal Interview with Semyon Borisovich Ikhilov, the head of the community of Azerbaijani Mountain Jews, Baku, 30 July 2004); Moisey Bekker, Yevrei Azerbaidzhana: Istoria i Sovremennost (Jews of Azerbaijan: History and Modernity) (Ozan, Baku, 2000) p.104.
3. Государство Израиль. Становление и развитие: пер. с иврит. отв. ред. Ицхак Орен; сост. Н.Прат, А.Финкельберг. Иерусалим: Библиотека – Алия, 1991, 308 с.
4. לחינוך הממלכתי-דתי, מילה טובה מאוד, עברית לכיתה ד 2, על-פי תכנית הלימודים המעודכנת, 2015, רמת אביב 6901128 עמוד 95
5. <https://school.kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=102528867#177.8467.3.default>

İKİNCİ QARABAĞ SAVAŞI: MÜZƏFFƏR AZƏRBAYCAN ORDUSUNUN YARATDIĞI TARİXİ, HƏRBİ, SİYASİ REALLIQLAR

Açar sözlər: Qarabağ, savaş, ordu, hərbi, siyasi

Key words: Karabakh, war, army, military, political

Ключевые слова: Карабах, война, армия, военный, политические

Mühüm strateji əhəmiyyətli bir coğrafiyada yerləşən Cənubi Qafqaz, xüsusən XIX əsrin əvvəllərindən beynəlxalq münasibətlər sistemində müzakirə və diqqət mərkəzinə çevrilirdi. Geopolitik reallıq Cənubi Qafqazı Şərq-Qərb və Şimal-Cənub dəhlizinə çevirdiyindən bu region daima böyük güclərin diqqət mərkəzində olub. Bu region dünyanın siyasi xəritəsində xüsusi mövqeyə malikdir. Cənubi Qafqaz tarixi, hərbi siyasi, strateji, sosioloji aspektləri ilə son dərəcə mühüm regiondur.

XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqaz Çar Rusiyasının işğalı altına düşdü [1.]. “Böyük güclərin” regionla bağlı atdıqları addımlar beynəlxalq aləmdə baş verən proseslər regional təhlükəsizliyə, sabitliyə və rifaha öz təsirini göstərirdi. Təqribən I əsrə yaxın çarizmin işğalı altında olan regionda XX əsrin əvvəllərində üç müstəqil respublika (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) yarandı. Xüsusi olaraq qeyd etməliyik ki, bu regionda Ermənistan Respublikasının yaranması Çar Rusiyasının siyasi maraqlarının nəticəsi idi. Ermənilərin XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq təqribən I əsrə qədər bu regiona köçürülməsi (məqsədli şəkildə - İ.K.) bu coğrafiyanı yeni geosiyasi reallıqla üz-üzə qoydu. Nəticədə bu coğrafiyada sülh, əmin-amanlıq və təhlükəsizlik pozuldu [3.].

XIX əsrin əvvəllərində region dövlətlərinin müstəqilliyi uzun sürmədi, bu dövlətlər sovet hakimiyyəti tərəfindən işğal edildi. İstər müstəqillik dövründə, istərsə də sonrakı dövrlərdə Ermənistan müxtəlif tarixi-məqamlardan istifadə edərək öz himayədarlarının (böyük güclər – İ.K.) dəstəyi ilə tarixi etnik ərazilərimizi qeyri-qanuni heç bir tarixi-hüquqi, siyasi əsas olmadan qopararaq öz “sərhədləri”nə daxil edirdi.

Sovet işğal rejimi Cənubi Qafqazda öz hərbi-siyasi dayaqlarını daha da möhkəmləndirmək üçün ermənilərə heç bir siyasi əsas olmadan Qarabağın dağlıq bölgəsində muxtariyyət verildi. Lakin asan torpaq əldə etməkdən vəcdə gələn ermənilər hər fürsətdə Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürməyə başladı. SSRİ-nin dağılması ərafəsində yenidən özləri üçün təminat Alan Ermənistan bu dəfə silahlı müdaxilə ilə Azərbaycan torpaqlarının 20%-ni işğal etdi. Bu işğal nəticəsində azərbaycanlı əhali öz doğma yurd yerlərindən məcburən çıxarıldı. Şəhər və kəndlərimiz, dövlət və şəxsi əmlak vandalcasına qarət edildi. Əhali məcburi köçkünə və soyqırımına məruz qaldı. Son 35 il ərzində aparılan sülh danışıqlarından Ermənistan tərəfi imtina edir. Dövlət başçıları səviyyəsində “Yeni ərazilər” uğrunda yeni müharibə planı üzərində işləyirdilər. Bu minvalla onlar daima atəşkəsi pozur, yeni təxribatlar törədir, təmas xəttində və hətta dinc əhaliyə qarşı silah işlətməkdən çəkinmirdilər.

Aprel döyüşlərindən, Tovuz hadisələrindən sonra Ermənistan silahlı birləşmələri 2020-ci il sentyabrın 27-də səhər saatlarında Azərbaycan torpaqlarında yeni ərazilər işğal etmək məqsədilə hücum keçdilər. Əks-hücum, Azərbaycan Ordusunun uğurlu hərbi əməliyyatı nəticəsində mühüm mövqelər azad edildi. Uğurlu əks-hücum əməliyyatı 44 gün davam etdi. Bu mühüm tarixi hadisə Vətən müharibəsi, 44 günlük savaş kimi vətən tarixşünaslığına daxil oldu.

Azərbaycan Ordusu tarixi torpaqlarını işğaldan azad etdikcə strateji mövqeləri əldə edir, yeni hədəfləri müəyyənləşdirirdi. Azərbaycan Ordusu müharibənin gedişində beynəlxalq hüquq normalarına riayət edir, mülki erməni əhalisinə qarşı çox ehtiyatla davranırdı. Ermənilər isə tam əksinə Azərbaycana məxsus inzibati binaları hədəfə alırdı. Dinc, günahsız əhali, qocalar, qadınlar, uşaqlar öldürülürdü. Döyüş meydanında ciddi məğlubiyyətə uğrayan Ermənistanın Baş naziri Beynəlxalq təşkilatlara və böyük dövlətlərə yalvarırdı ki, məsələyə müdaxilə etsinlər [4.]. Münaqişə tərəflərinə təqdim olunan atəşkəs təkliflərinə cavab olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ali Baş Komandan İlham Əliyev cavab verirdi: “Ermənistan ordusu Azərbaycan torpaqlarını qeyd-şərtsiz

tamamilə tərək etsə və Paşinyan adminstrasiyası vədlərinə əməl etsə, Azərbaycan hökuməti danışıqlara başlaya bilər [2.].

Bu müharibədə məğlubiyyətə uğrayan Ermənistan ordusu, nəhayət, Rusiya-Azərbaycan-Ermənistan tərəfindən imzalanan üçtərəfli Bəyannaməyə uyğun olaraq kapitulyasiyanı qəbul etdi və üzərinə öhdəlik götürərək, Azərbaycan ərazilərindən geri çəkildi. Ermənistanın 30 illik bir dövr ərzində danışıqlar prosesindən olan gözləntilərinin heç biri baş tutmadı. Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyən edilməsi məsələsi tarixin arxivinə getdi, Qarabağda yeni ikinci erməni dövlətinin yaradılması planları pozuldu, erməni xülyasına son qoyuldu. Nəticə odur ki, Qarabağa heç bir status verilmir: Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti” adlı ərazi yoxdur, tamamilə süquta uğrayıb. Qarabağın bütün əraziləri, inzibati vahidləri digər rayonlarımız kimi Azərbaycanın tərkibində olan ayrılmaz ərazimizdir. Azərbaycandan Naxçıvana nəqliyyat dəhlizinin açılması nəinki region, o cümlədən dünya dövlətləri üçün böyük strateji əhəmiyyətə malikdir. Artıq Azərbaycan dövləti işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə geniş miqyaslı quruculuq işlərinə başlayıb, böyük layihələr icra olunur. “Ağillı şəhər”, “Ağillı kənd”lər salınır. Əhalinin məskunlaşmasına başlanılmışdır.

İkinci Qarabağ müharibəsinin nəticəsi Qafqazın yeni geosiyasi vəziyyətinin formalaşmasında mühüm mərhələ oldu. Nəticədə Qafqazın keçmiş ilə gələcəyi arasında köklü dəyişiklik baş verdi [2.]. Regional güc dəyişikliyi və Qafqazda yeni geosiyasi reallıq qlobal və regional güclər tərəfindən qəbul edilib. Beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin edildi.

Regionda digər güclərin regional oyunçuların effektivliyi azaldı. Təəssüf ki, hələ də bəzi qüvvələr Azərbaycan dövlətinin yaratdığı bu hərbi, siyasi, diplomatik reallığı qəbul etmək istəmir. İki dövlət arasında bağlanması vacib olan sülh müqaviləsinə maneçilik törədirlər.

Azərbaycan sülhə məcbur etmə əməliyyatını keçirmək məcburiyyətində qalmamalıdır. Bunu mövcud Ermənistan hakimiyyəti də, xalq da, onların havadarları da başa düşməlidirlər. Təəssüf ki, bu gün də Ermənistan hərbi birləşmələri tərəfindən müxtəlif sərhəd ərazilərimiz müxtəlif çaplı silahlardan atəş tutulur. Ermənistan bəzi dövlətlərin vədlərinə inanaraq Cənubi Qafqazda yenidən müharibə alovu yandırmaq istəyir. Ancaq bu baş verərsə, onlar şübhə etmir ki, ağır-acı məğlubiyyət yaşayacaqlar.

İkinci Qarabağ müharibəsi dünya hərbi elmində həm də “XXI əsrin müharibəsi” adını qazanıb. Çətin mürəkkəb istehkamlar qarşısında müzəffər Azərbaycan Ordusu əsl peşəkarlıq, məharət, yenilməz əzm nümayiş etdirib. Yenilməz Ordumuz və əzmkar, mübariz xalqımız dövlət, Ordu ətrafında birləşərək vətənə sonsuz məhəbbətlə hər cür fədakarlığa istənilən şəraitdə hazır olduğunu bütün dünyaya sübut etdi.

Biz son 30 ildə tarixi ərazimiz olan Qarabağı viran qoyan erməni vandallarının vəhşi izlərini bəzən gözləri yaxşı görməyən dövlətlərə göstərməklə, yenidən qurmaq, yaratmaq, tarixi ərazimizə dönmək işlərini həyata keçiririk.

Ermənistan üzərinə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirməlidir. Biz itirilmiş ərazilərimizi, pozulmuş hüquqlarımızın bir hissəsini geri almışıq. Mübarizəmiz davam edir.

2021-ci il iyunun 15-də Şuşada imzalanmış Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikasının arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa bəyannaməsində də Zəngəzur dəhlizinin açılması bölgənin həyatında yeni mərhələ olacağı öz əksini tapıb.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan tarixi VII cildə, III cild.
2. Xalq qəzeti, 25 oktyabr 2020-ci il.
3. Kazimov İ. Naxçıvan əhalisi, sosial-iqtisadi və siyasi tarixinə dair (1828-1920-ci illər) Bakı:Elm 2007,175s.
4. Kramer, Andrew E. Facing Military. Debacle, Armenia Accepts a Deal in Nagorno-Karabakh War. The New York Times. 10 noyabr 2020.

İCTİMAİ DIPLOMATIYA VƏ İCTİMAİ MARAQ

Açar sözlər: ictimai diplomatiya, ictimai maraq, kommunikasiya

Keywords: public diplomacy, public interest, communication

Ключевые слова: общественная дипломатия, общественный интерес, коммуникация

İctimai diplomatiya haqqında yazarkən əksər alim və praktiklər mövzuya təşkilati prizmadan yanaşır, dünyanın müxtəlif regionlarında ictimai diplomatiyaya necə baxıldığına və tətbiqinə baxır. Dövlət liderləri arasında münasibətləri (yəni, hökumətdən hökumətə) əhatə edən diplomatiyadan fərqli olaraq, ictimai diplomatiya millətlər və digər ölkələrin xalqları (yəni, hökumətdən insanlara) arasında birbaşa əlaqələri əhatə edir. Tuch ənənəvi ictimai diplomatiyaya verdiyi tərif belədir: “hökumətin öz millətinin ideya və ideallarını, institutlarını və mədəniyyətlərini, habelə milli məqsədlərini və cari siyasətlərini başa düşmək üçün xarici ictimaiyyətlə ünsiyyət prosesi” [4, s.3]. Qeyri-dövlət aktorlarının da ictimai diplomatiya aparması və ondan faydalanması getdikcə daha çox etiraf olunur. Bu geniş baxış Şarpin müasir ictimai diplomatiyaya verdiyi tərifində öz əksini tapmışdır: “təmsil olunanların maraqlarını inkişaf etdirmək və dəyərlərini genişləndirmək üçün ölkədəki insanlarla birbaşa əlaqələrin həyata keçirildiyi proses” [3, s.106].

Bu təriflər diplomatik ictimaiyyətdə ictimai diplomatiyanın bunu edənlərin maraqlarına xidmət etdiyinə dair geniş razılığı əks etdirir. Əslində, ictimai diplomatiyanın dövlət və qeyri-dövlət diplomatik aktyorları üçün strateji yumşaq güc faydalarını vurğulayan müzakirələrdə ictimai maraqlara xidmətdə ictimai diplomatiyanın funksiyası və dəyəri çox vaxt nəzərdən qaçırılır.

Həm bir disiplin, həm də peşə kimi ictimai diplomatiya inkişaf etməkdə davam edir. Onun məqsədi hələ də aktualdır və kifayət qədər müzakirə mövzudur. Əslində, qloballaşmanın təsiri, yeni texnologiyalar və qlobal məsələlərdə qeyri-dövlət aktorlarının səlahiyyətlərinin artırılması ictimai diplomatiyanın taleyinin qeyri-müəyyən olduğu bir mühitə öz töhfəsini verib [2].

Eyni zamanda, bu dəyişikliklər ictimai diplomatiyanın qlobal məsələlərdə qeyri-dövlət aktorlarının artan nüfuzunu və gücünü qəbul etməkdə xalqlara kömək etməkdə mərkəzi rol oynaması üçün imkanlar yaratmışdır. İctimai diplomatiyanın effektivliyinin açarı, ictimaiyyəti diplomatik mesajların passiv alıcıları deyil, siyasi qərarların qəbulu proseslərində fəal iştirakçılar kimi tanıyan əməkdaşlıq yönümlü yanaşmalara keçiddir.

İctimai diplomatiya sülh və təhlükəsizlik, insan hüquqları, ticarət, iqtisadi inkişaf, səhiyyə, enerji, mütəşəkkil cinayətkarlıq, ətraf mühit, pandemiya, miqrasiya və s. ilə bağlı məsələlərə çox vaxt dolayı yolla təsir etməklə bir çox yollarla qlobal cəmiyyətə töhfə verir. Bəzi hallarda, xüsusi təcrübəyə malik olan ictimai diplomatlar sərhədlərarası dəstək və əməkdaşlıq tələb edən məsələləri həll etmək üçün çox vaxt QHT-lər və ya digər qeyri-dövlət aktorları ilə əməkdaşlıq edərək konkret məsələlər üzərində cəmləşirlər.

İctimai diplomatiyanın əsas funksiyası kimi münasibətlərin qurulmasının vacibliyi yeni ideya deyil. Həqiqətən də, məsələn, ABŞ ictimai diplomatiyasının cəbhə xəttində xidmət edənlər uzun müddət ictimai diplomatiyanın şəxsiyyətlərarası ölçülərinin onun uğurunun açarı olduğuna inanmışdılar. Bununla belə, yeni olan, dövlət diplomatlarının həm ölkə daxilində, həm də xaricdə idarə etməli olduqları mürəkkəb şəbəkələr və əlaqələr şəbəkələridir. Dünya və onun vətəndaşları daha çox bağlı və bir-birindən asılı vəziyyətə düşdükcə, problemlər sərhədləri aşır və bir vaxtlar milli maraqlar və ya narahatlıqlar qlobal maraq və narahatlıqlara çevrilir. Eyni zamanda, hökumətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında sərhədlər daha məsələli olub.

Dezinformasiya, saxta xəbərlər, informasiya mənbələrinin çoxluğu və qeyri-ənənəvi mediaya ictimai etimadın azalması ilə səciyyələnən post-həqiqət dövründə dünya vətəndaşlarının məlumatlı qərar qəbul etmələri üçün lazım olan doğru məlumatın tədarükçüləri kimi ictimai diplomatların əhəmiyyəti müəlbəliyə edilə bilməz.

İctimai diplomatiyanın gələcək uğuru, ictimai diplomatiya siyasətinin və praktikasının müəyyənləşdirilməsində iştirak edənlərin şəxsi maraqları ictimaiyyətin və cəmiyyətin daha geniş maraqları ilə balanslaşdırmaq istəyinə və bacarığına təsir edə bilər. Bu cür yanaşma ictimai diplomatiyanın bir millətin xarici siyasət və təhlükəsizlik məqsədlərinin və ya qeyri-dövlət subyektlərinin diplomatik məqsədlərinin irəliləyişində kritik əhəmiyyətini azaltmayacaq. Əksinə, o, bütün vətəndaşlar üçün daha dinc və firavan bir dünya qurmağa və saxlamağa kömək edəcək şəkildə ictimai diplomatiyanın əhatə dairəsini və təsirini genişləndirəcək. Barderin (2010) daha çox sosial məsuliyyətli diplomatiyaya çağırışda qeyd etdiyi kimi, şəxsi maraqların arxasınca getmək “sıfır məbləqli oyun deyil” [1, s.294].

Ədəbiyyat:

1. Barder, B (2010). Diplomacy, ethics and the national interest: What are diplomats for? *The Hague Journal of Diplomacy*, 5(3), 289-297
2. Fitzpatrick, K.R. (2010a). *The future of U.S. public diplomacy: An uncertain fate*. Leiden, The Netherlands: Brill
3. Sharp, P. (2005). Revolutionary states, outlaw regimes and the techniques of public diplomacy. In J. Melissen (Ed.), *The new public diplomacy: Soft power in international relations* (pp. 106-123). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
4. Tuch, H.N. (1990). *Communicating with the world: U.S. public diplomacy overseas*. New York, NY: St. Martin's.

Taghizade Ilaha
Azerbaijan University of Languages

MULTICULTURALISM AND THE CRISIS OF IDENTITY: THE STATEMENT OF THE QUESTION

Key words: *Multiculturalism, globalized world, modern literature, heroes of multicultural prose, the crisis of identity*

Açar sözlər: *Multikulturalizm, qloballaşan dünya, müasir ədəbiyyat, multikultural nəsrin qəhrəmanları, şəxsiyyət böhranı*

Ключевые слова: *Мультикультурализм, глобализированный мир, современная литература, герои мультикультурной прозы, кризис идентичности*

Among the representatives of multiculturalism in literature - both American and British - we can roughly identify two generations: directly, immigrant writers and those who were born in Britain or the United States and are their citizens, but whose parents at one time immigrated from other countries. The works of immigrant authors are stories about how to adapt to radically changed circumstances, without losing touch with your origins and roots.

Authors belonging to the second generation, on the contrary, focus on the fusion and interpenetration of various cultural and national traditions. In this regard, in artistic terms, the image of “interstitial space” becomes relevant, which equally demonstrates both the connection with new realities and the simultaneous disunity with them.

Unlike the works of first-generation authors, the characters portrayed by second-generation immigrants are in a slightly different situation. The space in which they exist, be it America or Britain, being “foreign” to their parents belonging to other cultures, is much more familiar to them. In this regard, it is important to note that, for example, M.V. Tlostanova classifies cross-cultural literature as borderland literature [1]. The reason for this is the writers’ depiction of heroes at the intersection of two or more cultural paradigms and types of worldview, in a state of spiritual crisis. In this regard, Russian literary critic E.M. Butenina expresses the idea that “ethnic writers in the concept of identity needed, on the one hand, to emphasize the personal principle, and on the other, to reflect group cultural experience. The hero of borderland literature, thus, combines communal and individual consciousness and experiences an urgent desire to comprehend all layers of his fragmented identity” [2, p. 72]. So, as a

rule, the only way out is a kind of “departure” into the “third space” and the acquisition of a hybrid identity. This type of identity suggests that in the modern multicultural, multipolar world, both migrants and society as a whole find themselves at the intersection of many cultures, within which it becomes impossible to identify oneself with any specific side of existence and define oneself as either in- or as an outsider in relation to the current reality.

Therefore, a certain transitional, hybrid model becomes the only possible form of self-determination, which presupposes both being based on the result of the experience of existing in current reality, and awareness of one’s own connection with cultural, national and ethnic origins. Also, the artistic works of multiculturalist writers clearly demonstrate the influence of space on the formation of identity and self-identification of the characters depicted, which allows us to speak of a multicultural chronotope as an essential characteristic of the literature of multiculturalism. The main question for which the heroes of multicultural prose are looking for an answer is “who am I?” The reason for this is an identity crisis caused by the situation of clash of cultures in which the author places them. By the way, in connection with a similar clash described in the literature of multiculturalism, some domestic researchers, such as Professor S.P. Tolkachev, call it cross-cultural [3]. I.V.Kozlik in his article “Multiculturalism and methodological problems of literary criticism” also writes about cross-culturalism in relation to the literature of multiculturalism and its representatives. [4, p. 49]. We agree with this definition, and therefore in this thesis we also resort to this name. The way in which the heroes of the above-mentioned literature emerge from the current crisis - by replacing or losing their identity, refusing to enter into dialogue with the sociocultural reality that is new to them; or, conversely, acquiring a hybrid identity as a result of the experience of existing in a situation of cultural interaction - it becomes the basis of storytelling in multicultural works.

In the context of describing the creative method of multicultural authors, it would also be appropriate to refer to the opinion of S.P.Tolkachev, who conditionally divides representatives of multiculturalism literature into two groups. The first operates “according to a postmodern model, which reproduces a multicultural space in a state of fragmentation and fracture, heterogeneous and hybrid”. The second group, on the contrary, is inclined to realist storytelling, which is built “on the model of a mimetic, linear narrative, representing a “straightforward” view of identity and history”.

Women's multicultural prose is a special phenomenon. Gloria Anzaldúa, a well-known theorist of Chicano literature, or so-called Mexican-American prose, wrote in her scientific works about the emergence of a new kind of female identity - the “new mestizo” - and its reflection in the literature of multiculturalism. According to Anzaldúa, “the new mestizo fights for freedom, developing tolerance for opposites, tolerance for ambiguity, learning to juggle cultural paradigms. The identity of the “new mestizo” seems to contain many personalities; it exists in a multipolar world” [5, p. 79]. According to Indian-American philosopher and post-colonial literary theorist Gayatri Spivak, as expressed in her work “Can the Subaltern Speak?” (1995), in modern megacities such as London or New York, representatives of ethnic communities exist in a cultural space alien to them and, as a result, become suppressed by the “indigenous” residents. In turn, a woman who finds herself in a similar position is at a dead end: “If former residents of the colonies do not have their own history independent of anyone and cannot express themselves openly, then immigrant women are in even greater oppression” [6, p. 25]. It is also important to note that a significant part of both British and American migrants come from Asian or Eastern countries, where society is built on a patriarchal model. In this regard, Spivak states that the female half of such states does not have opportunities for representation and self-identification both in their own culture, where male values are in the foreground, and in the space of megacities, which are the complete opposite of the way of life familiar to visiting women. Therefore, one of the main goals for authors of women’s multicultural prose is to provide space for self-realization for heroines who are discriminated against both on gender and racial-ethnic grounds.

Today, the opinion that multicultural prose needs to be considered from the point of view of the situation of transculturation is becoming popular. The term “transculturation” was introduced in 1940 by anthropologist Fernando Ortiz to describe the situation of interpenetration of cultures in Cuba. Subsequently, this concept became widespread in the global scientific community. A significant number of works on this topic have been published by Madina Vladimirovna Tlostanova, who defines

transculturation as “a new episteme of the era of globalization” [65; 68; 69]. Also, a look at the problem of transculturation in their articles is presented by such researchers as M.N.Epshtein, N.A.Vysotskay, O.V.Kurbacheva and etc. This concept means not the loss of connection with certain cultural values and complete merging with a new, different culture. Rather, transculturation is a constant “exchange” of various cultural codes in the process of hybridization as the most characteristic of existence in the modern multipolar world. As Tlostanova argues, multiculturalism is more characterized by the “separate” coexistence of many cultures within a single space. Transculturation, according to the scientist, “implies the inclusion of not one, but several cultural reference points, the intersection of several cultures, shuttling between them and a special state of cultural otherworldliness - not here and not there, or both there and here, depending on the individual experience of this state” [7, p. 132].

References:

1. Tlostanova, M.V. The problem of multiculturalism and US literature of the late 20th century. Moscow, IMLI RAS: Heritage, 2000. - 400 p.
2. Butenina, E.M. Multicultural novel of the USA [Electronic resource] / E.M. Butenina // Textbook. allowance. - Moscow: Flinta, 2013. - 106 p.
3. Tolkachev, S.P. Multicultural context of the modern British novel: abstract. Dis... Dr. Philol. Sciences/MPGU. - Moscow, 2003. - 60 p.
4. Kozlik, I.V. Multiculturalism and methodological problems of literary criticism. Bulletin of Tomsk State University. - 2009. - No. 2 (6). - P. 41-58.
5. Anzaldúa, G. Borderlands / La Frontera: The New Mestizo. San Francisco: Aunt Lute Books, 1987. - 260 p.
6. Spivak, G. Can the Subaltern Speak? . London: Routledge, 1995. - pp. 24-28.
7. Tlostanova, M.V. Transculturation as a model of sociocultural dynamics and the problem of multiple identification // Questions of social theory. - 2011. - Volume V. - P. 126149.

Imad Hadi Al-Rubaye
Al-Rafidain Center for Dialogue, Iraq

THE AZERBAIJANI IDEOLOGY OF MULTICULTURALISM FROM NATIONAL LEADER OF AZERBAIJAN HEYDAR ALIYEV, TO THE NATIONAL HERO OF LIBERATION, PRESIDENT ILHAM ALIYEV

Keywords: *Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, Multiculturalism, Azerbaijanism, Azerbaijan*

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, İlham Əliyev, Multikulturalizm, Azərbaycançılıq, Azərbaycan*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, мультикультурализм, азербайджанизм, Азербайджан*

I was lucky when I lived in Baku for five years through the era of President Heydar Aliyev in the 1970s, while I was studying at (Naval Red Banner College named after S.M.Kirov), at Zayig region. The college where I studied reflected President Heydar Aliyev’s trends in multiculturalism, through the presence of students from many countries receiving military education in Baku. This multicultural presence of a large number of foreign students was in harmony with the Azerbaijani social environment in Baku. So, when I returned to Baku after many years in 2016 during the era of the national liberation hero, President Ilham Aliyev, I found that Baku had become one of the most prominent capitals of multiculturalism in the era of globalization.

All of this is clear evidence that President Ilham Aliyev preserved and developed the legacy of his father, National President Heydar Aliyev, in his commitment to implementing the Azerbaijani policy of cultural pluralism and tolerance, which strengthened Azerbaijani national unity towards liberating the Azerbaijani lands that were occupied in the Nagorno-Karabakh region.

This focused research paper revolves around a general problem represented by the influence of, Heydar Aliyev’s Ideology of Azerbaijanism and Multiculturalism, as a cultural heritage that the leader of the National Victory, President Ilham Aliyev, committed to developing? This is through and through a methodology that discusses the phenomenon under study using the descriptive approach, which is

considered the most appropriate in dealing with human and social phenomena, because it studies the phenomenon as it exists in reality. We also used the historical approach as it is a “moveable” approach suitable for dealing with human and social phenomena.

Transforming Azerbaijani into an ideology of tolerance and multiculturalism, which was the basis for uniting Azerbaijanis around the world and the ideological foundation of the independent Azerbaijani state, is a historical merit of the national leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev. During the Soviet period, when he headed the Republic of Azerbaijan. Heydar Aliyev was still striving to spread the culture of tolerance and multiculturalism, among all Azerbaijani citizens, so that this idea became a national ideology. During this period, numerous examples of works promoting and praising the spirit, history and national cultural values of the Azerbaijani people appeared in Azerbaijani literature, music, cinema, fine arts and other fields as well. President Heydar Aliyev After being chosen by the people as President of the Republic of Azerbaijan, on October 3, 1993, he always kept at the center of attention the issue of multiculturalism and tolerance as an element of the strength of the Azerbaijani people.

During the initial independence years Azerbaijan faced with aggression of Armenia, moreover, some ethnic issues and separatism broke out in some regions. In this regard, declaration of "Azerbaijanism" as national ideology, which was based on the concept of multiculturalism and tolerance in the country, by Azerbaijani National Leader Heydar Aliyev was one of remarkable and historical favor in Azerbaijani statehood. Exactly, this ideology was a strong ideological and political shield against numerous ethnic separatist movements and attacks from various directions. The National Leader was always stressing that Azerbaijan is a multinational at the same time a tolerant country that is our great asset, so we must protect and promote it at the highest level in the world. This great cultural heritage was adhered to and developed by President Ilham Aliyev.

Commitment to legacy

Thanks to the policy of President Ilham Aliyev over the past 16 years, Azerbaijan has not only redesigned the world's energy and transportation map, but also achieved remarkable achievements in protecting and promoting universal values in the world. The fact that Azerbaijan has become an effective country in the field of intercultural dialogue, which is of global importance, in the face of serious problems and escalation of conflicts, especially dangerous trends such as Islamophobia in the policies of a number of countries and other entities. Azerbaijan's experience in addressing these issues can serve as an example for other countries. Since there is religious freedom in Azerbaijan. For centuries, Azeris, Russians, Armenians, Georgians, Kurds, Lezgins and Talish have lived a decent life in Azerbaijan. Multiculturalism is one of the great advantages that characterize Azerbaijan. President Ilham Aliyev's policy seeks for representatives of all races and religions, regardless of their lifestyle, to live in peace and dignity. Tensions based on religious and racial sentiments are extremely dangerous for all countries, including those with multi-ethnic societies.

Multiculturalism is an Azerbaijani strategy established by the late President Heydar Aliyev, so that multiculturalism becomes the policy of the state and the system in general because multiculturalism is the way of life of the Azerbaijani people. We must mention.

On the initiative of President Ilham Aliyev, the capital of Azerbaijan, Baku, hosted major sports festivals of two different cultures. It hosted the first European Games in 2015 for the first time in its history and hosted the Fourth Islamic Solidarity Games in 2017 and made a significant contribution to peace and dialogue among civilizations through sports. Following the same logic. President Ilham Aliyev declared 2017 the Year of Islamic Solidarity. These and other initiatives of President Ilham Aliyev, serving Islamic solidarity, were met with great sympathy in the Muslim world and caused a great political resonance. In 2019, Azerbaijan hosted the second summit of world religious leaders representing 70 countries. The whole world is once again convinced that Azerbaijan exports to the world not only oil and gas, but also the culture of harmony, multiculturalism and tolerance.

References:

1. Nikolaj Nor-Mesek, Wolfgang Rieper. The Defense Council of the USSR, Institut für Sowjet-Studien, 1984, p. 9.; China Daily News Azerbaijan's Geidar Aliev dies at 80. Published 16 December 2003.
2. History of the Republic of Azerbaijan (1991-2003), Heydar Aliyev era, 2016, Part 1, p. 109.

3. PRESIDENT » Biography. Available on the website, <https://bit.ly/3PwnRa6>
4. <https://azertag.az/en>

Sərdarova İradə
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL ÜNSİYYƏTDƏ SADƏ CÜMLƏLƏRDƏN İSTİFADƏ ETMƏYİN FAYDALARI

Açar sözlər: dil, multikultural, sadə cümlə, istifadə, ünsiyyət, fayda

Keywords: language, multicultural, simple sentence, use, communication, utility

Ключевые слова: язык, мультикультурность, простое предложение, использование, общение, полезность

Müasir qloballaşan dünyada multikultural ünsiyyət müəllimlər üçün vacib bir bacarıq halına gəlmişdi. Bu, müxtəlif mədəniyyətləri başa düşmək və qiymətləndirmək, həmçinin müxtəlif millətlərdən olan insanlarla effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığıdır. Multikultural ünsiyyət təkcə uğurlu qlobal ünsiyyətin əsas komponenti deyil, həm də mədəniyyətlər arasında anlaşmanı gücləndirməyə və hər kəsin hörmətli və dəyərli olduğunu hiss etdiyi bir mühit yaratmağa kömək edə bilər.

Mədəni fərqləri başa düşmək və onlar arasında körpülər qurmaqla multikultural ünsiyyət daha əhatəli və tolerant dünya yaratmağa kömək edə bilər. Mıqrasiya Siyasəti təşkilatının məlumatına görə, 2021-ci ildə ABŞ sakinlərinin 26%-i immiqrantlar və onların ABŞ-da doğulmuş uşaqları olub. Bu o deməkdir ki, ABŞ-ın dördüdə birindən çoxunda amerikalılarla gündəlik ünsiyyətdə olan çoxmədəniyyətli insanlar var.

Mədəniyyətlər arasında effektiv ünsiyyət müxtəlif mədəniyyətlərə malik insanlar arasında uğurlu əməkdaşlıq üçün vacibdir. Bununla belə, çoxmədəniyyətli ünsiyyətə gəldikdə, effektiv ünsiyyəti çətinləşdirə biləcək bir çox məsələlər var. Dil maneələri, mədəni fərqlər, mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarının müxtəlif səviyyələri və anlaşılmazlıqlar səmərəsiz ünsiyyətə və münasibətlərin gərginləşməsinə səbəb ola bilər. Xoşbəxtlikdən, bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və ünsiyyətin uğuru üçün effektiv multikultural ünsiyyəti təmin etmək məqsədilə atıla biləcək addımlar var.

Dil maneələri bir çox multikultural ünsiyyətdə böyük problemlərdən biri ola bilər. Məsələn, bir çox hallarda ana dilini bilməyən biri ilə vəziyyəti müzakirə edən və problemi izah etməyə çalışan biri dil maneələri səbəbindən ünsiyyətlərinin çətinləşdiyini və ya təsirsiz olduğunu görürlər. Bəzən anlaşılmazlıqlar hətta multikultural auditoriyada düşmən və ya aqressiv ünsiyyət yarada bilər [1, s. 32].

Hər hansı bir mühitdə ana dilini bilməyən biri ilə ünsiyyət qurarkən sadə cümlələrdən istifadə edilməsi məqsəduyğun olar.

Sadə cümlələr həm yazılı, həm də şifahi ingilis dilində adi və sadə ünsiyyət üsulunu təmin edir. Sadə cümlələr daha uzun, mürəkkəb paraqraflara daxil edildikdə fikirləri vurğulamaq üçün istifadə edilə bilər. Qeyd edək ki, çox sayda isim, sifət və digər nitq hissələrindən ibarət mürəkkəb cümlələr vacib fikri qarışdırırsa da, bu da dinləyənlərin əsas fikri qavramasını çətinləşdirir. Bunun əksinə olaraq, sadə cümlələr bizə məlumatı yığcam şəkildə çatdırmağa imkan verir, dinləyənlərin lazım olan məlumatı heç bir çəşqinlik olmadan başa düşməsinə təmin edir [2, s. 104].

Multikultural ünsiyyətdə sadə cümlələrdən istifadə etməyin faydasını belə müəyyən etmək olar:

1) *Təkmilləşdirilmiş aydınlıq (Enhanced clarity):*

Cümlə quruluşunda sadəlik ötürülən məlumatın aydın və birmənalı qalmasını təmin edir.

2) *Təkmilləşdirilmiş anlama (Improved comprehension):*

Ünsiyyətdə olduğumuz hər kəs xüsusi terminologiya və ya mürəkkəb dillə tanış olmaya bilər. Sadə cümlələrdən istifadə nitqi daha aydın edir və həmçinin, hər hansı xüsusi bir sahədə mütəxəssis olmayanlar üçün əlçatan edir. Bu inkluzivlik bütün dinləyənlər arasında daha yaxşı başa düşülməyə və əlaqəyə kömək edir.

3) *Təkmilləşdirilmiş yaddaş formalaşması (Enhanced memory formation):*

Sadə cümlələrdən istifadə beynin məlumatı yaxşı qavramasına və yadda saxlamasına imkan yaradır. Tədqiqatlar göstərir ki, insanlar sadə dildə təqdim olunan məlumatları daha çox xatırlayırlar.

Mürəkkəb olmayan cümlələrdən istifadə edildikdə insanlar məlumatdakı əsas məqamları asanlıqla yadda saxlamağı bacarırlar.

4) *Effektiv emosional müraciət (Effective emotional appeal):*

Dildə sadəlik insana auditoriyanı emosiyası ilə daha effektiv şəkildə əlaqə saxlamağa imkan verir. Sadə cümlələrdən istifadə etməklə dinləyənlərlə emosional əlaqə quraraq empatiya və anlayış yaratmaq olar.

5) *Zaman məhsuldarlığı (Time efficiency):*

Konfrans və ya fərqli çıxışlar zamanı vaxt məhdudiyəti olan bir mühitdə sadə cümlələrin qısalığı dəyərli vasitəyə çevrilir. İnsanlar nitqlərində tələsmədən bütün vacib məqamları əhatə etməyi təmin edərək, az (qısa) zamanda daha çox məzmun çatdırı bilirlər.

6) *Güvən artırma (Confidence boost):*

Sadə cümlələrdən istifadə etdiyiniz zaman sözləri və ya düşüncəni qarışdırmaq ehtimalı azalır. Sadə cümlədəki ifadə aydınlığı insana sabit və təmkinli davranışını qorumağa imkan verir [3, s. 18].

Multikultural ünsiyyət zamanı nitqdə, yazıda və ya hər hansı bir şifahi təqdimatda sadə cümlələrdən istifadə etməyin faydaları danılmazdır. Təkmilləşdirilmiş aydınlıq və başa düşmədən tutmuş yüksək cəlbediciliyə və emosional cəlbediciliyə qədər sadəlik auditoriya ilə effektiv ünsiyyət qurmaq üçün güclü vasitə kimi xidmət edir. Sadəliyin gücünü qəbul etmək lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. Martin J. N. et al. *Experiencing intercultural communication* (5th ed.). New York: McGraw-Hill Higher Education, 2011, 432 p.
2. Pearson J. C. et al. *Introduction to human communication: understanding and sharing*. New York City: McGraw Hill, 2000, 504 p.
3. Schramm W. et al. *The beginnings of communication study in America: a personal memoir*. Thousand Oaks: Sage Publications, 1997, 218 p.

Кунина Ирина

Азербайджанский Университет Языков

ГЕОКУЛЬТУРНАЯ ПАРАДИГМА НАУКИ О МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ.

Ключевые слова: *геокультура, геополитика, цивилизация, международные отношения, государства*

Açar sözlər: *geomədəniyyət, geosiyasət, sivilizasiya, beynəlxalq münasibətlər, dövlətlər*

Keywords: *geoculture, geopolitics, civilization, international relations, states*

В современный период в науке о международных отношениях стало уделяться повышенное внимание географическому анализу этнокультурных, социокультурных и политико-культурных процессов. Именно концепция геокультуры становится своеобразным проводником, с помощью которого обосновываются эти новые тенденции в мировой политике. В политический лексикон понятие «геокультура» ввел И. Валлерстайн, который в рамках мир-системной концепции связал культуру с геополитикой, геоидеологией и геоэкономикой. При этом он использовал понятие геокультуры в качестве синонима культурного давления ядра капиталистической мироэкономики на ее периферию, обеспечивающего легитимность мирового геопорядка, путем переноса идеологии либерализма в развивающиеся страны и внедрения на этой основе модернизационной веры в то, что политически свободная нация, выбрав правильный - либерально-капиталистический путь развития, достигнет национальных успехов[7].

Введение в научный дискурс нового понятия «геокультура» дало толчок к формированию новой парадигмы, которая задала некий тип рациональности и методологии исследований. Данная парадигма стала формироваться в ходе развития научной деятельности на базе определенных концептуальных, ценностных, методологических и иных установок, отражающих геопро-странственную реальность. Исходя из этого комплексный подход к понятию «геокультура», а также укрепление ее методологических основ, послужил основанием для продуктивного ис-

пользования данного понятия в целях описания контингентных, мир-системных процессов современного периода. Пройдя апробацию в работах ряда исследователей, данное понятие приобрело совсем иную трактовку, чем у И. Валлерстайна.

По мнению некоторых ученых, геокультура – это своеобразные изменения в расстановке сил, с присущей им асимметричностью в мировых культурах, выражающейся в цивилизационно-культурных противостояниях – Север-Юг, Запад -Восток, где у каждого свое видение мира, его структуры и закономерностей, что повышает уровень потенциальной возможности конфликтности. Также наиболее точную интерпретацию геокультурного подхода, с помощью которого дается обоснованный анализ расстановки сил в мире, и возможных причин межцивилизационных конфликтов, можно найти в работе Самюэля Хантингтона «Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка»[5]. Региональная политика, как считает автор, характеризуется значительным своеобразием, определяемое преобладанием этнических отношений, которое, в свою очередь, в более глобальном масштабе осуществляются уже между цивилизациями. В этом смысле цивилизация определяется как общими объективными элементами, такими, как язык, история, религия, обычаи, общественные институты, так и субъективной самоидентификацией людей определенного региона. Возникновение линий разлома цивилизационно-культурных противостояний – Север-Юг, Запад-Восток становится следствием столкновения цивилизаций, что по мнению автора, становится доминирующим фактором мировой политики.

Актуальность проблематики геокультуры не вызывает сомнений. Е.Г.Коваленя определяет основные этапы развития теоретических концепции геокультуры и их эволюции.

1) на раннем этапе были созданы предпосылки для становления концепта геокультуры и его дальнейшего изучения в социогуманитарных науках;

2) на втором этапе основная концентрация внимания была на комплексном анализе цивилизаций и географических пространств, а также были выделены факторы, оказывающие воздействие на геокультуру;

3) на третьем этапе был введен в научный оборот термин «геокультура» и была разработана методика ее целостного и междисциплинарного анализа;

4) на современном этапе начинают формироваться национальные школы изучения данного проблемного поля, а также разрабатываются и реализуются программы и проекты[2,с.23].

Некоторые исследователи, ученые противопоставляют геокультурный подход геополитическому в качестве альтернативы. Геополитический подход подразумевает тот факт, что государство, нация обуславливаются географическим фактором, заключающимся в единой территории, с четко оформленными границами. Геокультурное пространство углубляет представление о географическом пространстве для человека как носителя определенного типа культуры, раскрывает взаимоотношения ментальности культуры с географическим пространством. В геокультурном пространстве региона представлены все элементы материальной, духовной и соционормативной культуры. Иными словами, цивилизационная принадлежность государств как субъектов международных отношений на мировой арене во многом определяет их геокультурное своеобразие.

К тому же, геокультурный подход подразумевает: во-первых, единство географического и культурного пространства в жизни нации, а во-вторых, разнообразие явлений, возникающих на пересечении географии и культуры. К таким явлениям относятся мировоззренческие представления, ценности, идеалы, способы социального взаимодействия и преобразования мира, определяемые историей и традициями конкретного региона. Исходя из геокультурного своеобразия взаимозависимость или неравенство государств в современном глобальном мире превращает геополитическое пространство в арену борьбы за власть и влияние на международной арене. Государства вынуждены бороться за доминирование своих геополитических моделей в мире как необходимое условие доступа к возможности реализации своих интересов в процессе принятия геополитических решений.

Таким образом, данные тенденции заострены на этноцентричном мировоззрении. Существование геокультурного разнообразия в современном мире является фактором развития международных отношений и предпосылкой борьбы за доминирование в глобальном и региональном масштабе между государствами на мировой арене. Из этого следует, что геокультура – это

новая формирующаяся парадигма, которая рассматривает влияние культуры или, в более широком смысле, цивилизации на формирование культурных и политических дискурсов межкультурных и международных отношений.

Литература:

1. Зеленев Е. И. Геокультура и хронокультура: противостояние / Вестник СПбГУ, Сер.13, Вып.4, 2012
2. Коваленя Е.Г. Теоретико-методологические основания геокультуры/ Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры ,№1, 2016.
3. Пучковская А.А. Концепт «геокультуры» и его развитие в отечественной гуманитаристике/ Обсерватория культуры, №4,2014
4. Узлов Ю. А. Геокультура как фактор развития цивилизаций / Общество: философия, история, культура, №4, 2012
5. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World / Simon & Schuster ,2011
6. Vysotskiy O.Y., Holovko I.K., Vysotska O.Y. Theory of geocultural technologies in international relations / Journal of Geology, Geography and Geocology, 32(2), 2023
7. Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture: Essay on the Changing World- System. Cambridge: Cambridge University Press, 1991

Katr Nada Chikhaoui
Azerbaijan University of Languages

MULTICULTURALISM: A PILLAR OF STATE POLICY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Keywords: Multiculturalism, Azerbaijanism, State Policy, Diversity, Identity

Açar sözlər: Multikulturalizm, azərbaycançılıq, dövlət siyasəti, müxtəliflik, identiklik

Ключевые слова: мультикультурализм, азербайджанизм, государственная политика, многообразие, идентичность

After gaining its independence in 1991, Azerbaijan has become the crossroads of several civilizations and cultural diversity, which is apparent in the directions of state policy, making it an integral part of the state ideology. Multiculturalism is a way to manage this national diversity, which can take the form of ethnic, racial, religious, and cultural.

Multiculturalism, when viewed in its broadest sense, encompasses not only a set of state policies but also serves as a social phenomenon. As a social construct, multiculturalism exerts a profound influence on various aspects of communal life, ranging from politics and economics to culture and moral values. Within the Republic of Azerbaijan, multiculturalism is not merely a prescribed policy but a reflection of the nation's historical, ethnic, and religious diversity [3, p.11].

Rooted in the ideology of Azerbaijanism, the promotion of tolerance, cultural preservation, and linguistic diversity represents a core tenet of Azerbaijani state policy. This commitment finds expression in the Baku Process, initiated in 2008, which seeks to foster intercultural dialogue and advance the Azerbaijani model of multiculturalism. President Aliyev has consistently emphasised the integral nature of multiculturalism within Azerbaijan's state policy, positioning it as a fundamental aspect of national identity and governance [1, p. 43].

The Essence of Multiculturalism

Multiculturalism, often debated and yet to be definitively defined, embodies a forward-thinking perspective on societal interactions. To offer clarity, it can be conceptualized as a comprehensive system of beliefs and behaviours aimed at acknowledging and valuing the diverse tapestry of cultures within a given society or organizational setting. This multifaceted approach involves recognizing and respecting the presence of various cultural groups, appreciating their unique socio-cultural differences, and actively encouraging their meaningful participation and contribution within an inclusive cultural framework. Thus, while the term remains subject to interpretation [5, p.3].

Multiculturalism serves as both a policy framework and a neoliberal ideology, advocating for the preservation and advancement of cultural diversity within a specific nation and globally. This ideology posits that cultures can coexist harmoniously and gradually integrate into a common global culture while maintaining their distinct identities. This idealized vision of a multicultural society aligns with the principles of freedom, openness, and pluralism, embodying the aspirations of a progressive and inclusive community [4, p.10781].

Multiculturalism in Azerbaijan

Following its reintroduction by Heydar Aliyev, Azerbaijanism has steadily ascended to the status of a state ideology in Azerbaijan. However, in recent years, it has become synonymous with another term: "multiculturalism." While multiculturalism has been a component of state policy since the mid-1990s, its prominence has significantly grown, shaping both domestic governance and international perceptions of Azerbaijan. This emphasis on multiculturalism has coincided with escalating sectarian conflicts in Azerbaijan's vicinity, prompting the government to designate 2016 as the "Year of Multiculturalism." [3, p.46].

The formulation and implementation of Azerbaijan's multicultural policy are influenced by a myriad of internal and external factors. Internally, the nation's rich ethnic and religious tapestry, coupled with the imperative to counter separatism and resolve inter-ethnic disputes, shapes the contours of multicultural policy. Externally, Azerbaijan's membership in international organizations such as the Council of Europe and the OSCE, as well as the enduring Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict, further shapes its approach to multiculturalism on the global stage. This intricate interplay of internal and external factors underscores the dynamic nature of Azerbaijan's multicultural policy, which is responsive to both domestic imperatives and international pressures [1, p.44].

Azerbaijan's commitment to multiculturalism, championed by President Ilham Aliyev, sets a global example. With deep historical roots, multiculturalism in Azerbaijan is celebrated for its peaceful coexistence among diverse cultures. President Aliyev emphasizes the nation's significant contributions to multiculturalism on the world stage and underscores the importance of promoting peace and cooperation through international engagement [2, p.122].

Conclusion

Multiculturalism in Azerbaijan reflects its dedication to diversity, tolerance, and social harmony. As the nation continues to address internal and external challenges, multiculturalism remains integral to its national identity and governance. Through ongoing efforts to foster dialogue and cooperation, Azerbaijan aims to strengthen its role as a beacon of multiculturalism on the world stage.

References:

1. Asadov, J. (2023). Azerbaijan's Multicultural Policy of Ethnic Diversity. *Studia Wschodnioeuropejskie*, 18, 43–55. <https://doi.org/10.31971/24500267.18.4>.
2. Bayramova, L. (2024). Azerbaijani model of multiculturalism: Heydar Aliyev. *Science and Reality*, 1(17), 121–126. (in English).
3. Cornell, S. E., Karaveli, H., & Ajeganov, B. (2016). *Azerbaijan's Formula: Secular Governance and Civic Nationhood*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
4. Fokin, V., Baryshnikov, V., Bogoliubova, N., Nikolaeva, J., Ivannikov, I., Portnyagina, M., Ryazantseva, N., Eltca, E., & Chernov, I. (2016). Multiculturalism in the Modern World. *INTERNATIONAL JOURNAL of ENVIRONMENTAL & SCIENCE EDUCATION*, 11, 10777–10787.
5. Rosado, C. (1996). Toward a Definition of Multiculturalism. *ROSADO CONSUTLING for Change in Human Systems*, 1997, 2–11.

MULTİKULTURALİZM KONSEPSİYASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, miqrantlar, ideologiya, siyasət

Key words: multiculturalism, tolerance, migrants, ideology, politics

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, мигранты, идеология, политика

Multikulturalizm təcrübəsi bir çox ölkələrdə geniş yayılmışdır, lakin buna baxmayaraq, hələ də siyasi və akademik dairələrdə multikulturalizmin vahid tərifini yoxdur. V.K.Antonovaya görə, “multikulturalizm” termini kifayət qədər qısa tarixə malikdir. “Oxford English Dictionary”-ə istinad edərək, o qeyd edir ki, bu termin, yalnız 50-ci illərin sonlarında Kanadada kifayət qədər ümumi istifadəyə verilən “multikultural” sözündən gəlir [1].

“Multikulturalizm” termini İsveçrəni xarakterizə etmək üçün ilk dəfə 1957-ci ildə bu ölkədə istifadə edilib, çünki İsveçrə dörd dildə danışan və müxtəlif dinlərə etiqad edən bir dövlətdir. 1971-ci ildən bu termin öz mənasını dəyişdi və ölkədə fərqli dillərə və dinlərə sahib olmaq əvəzinə miqrantları qəbul edən və başqa mədəniyyətlərə hörmət edən multikultural dövləti xarakterizə etməyə başladı. Məsələn, Kanadada bir-birinə zidd olan mədəni icmaları, dominant mədəniyyətləri ölkədəki azlıq mədəniyyətləri ilə, ilk növbədə ingilisdilli sakinləri azlıq təşkil edən fransızdilli əhali ilə birləşdirmək üçün “multikulturalizm” siyasəti tətbiq edilmişdir. Bundan sonra Kanadanın ardınca digər ölkələr (Hollandiya, Böyük Britaniya) multikulturalizm siyasətini həyata keçirməyə başladılar ki, bu da bir ölkə daxilində müxtəlif mədəniyyətlərin mövcudluğunu tanımağa və birləşdirməyə imkan verdi.

“Multikulturalizm” anlayışını müəyyən etmək üçün izahlı lüğətlərə müraciət edək. Məsələn, Oksford Lüğətində multikulturalizm bir cəmiyyətdə bir neçə fərqli mədəni və ya etnik qrupun mövcudluğu və ya mövcudluğunu dəstəkləmək kimi görünür [5].

Kembridc Lüğətində aşağıdakı tərif verilir: multikulturalizm bir cəmiyyətdəki müxtəlif mədəniyyətlərin bərabər olması inamıdır [4].

AR Prezidenti İlham Əliyev: “*Multikulturalizmin alternativini yoxdur. Təbii ki, müxtəlif fikir və baxışların olduğunu bilirik. Bizim üçün multikulturalizm milli siyasət və həyat tərzidir*” [6].

M.A.Qulınanın sosial iş lüğətində multikulturalizm ABŞ-ın mədəni müxtəlifliyini tanıyan və bütün mədəni ənənələrin bərabərləşdirilməsini təşviq edən təhsil proqramı kimi görünür [2].

Ümumiyyətlə, istər ingilis, istərsə də rus lüğətlərində multikulturalizmin mahiyyəti mədəniyyətlərin və etnik cəmiyyətlərin plüralizminə, eyni zamanda onların bərabərliyinə endirilir. Ancaq bunun nə olduğu barədə konsensus yoxdur. Lüğətlər müxtəlif variantlar təqdim edir: siyasət, ideya, inanc, vəziyyət, hərəkət, ideologiya, diskurs və s.

Britaniyalı politoloq B.Parex monoqrafiyasında qeyd edir ki, mədəni müxtəliflik (heterojenlik) ilə xarakterizə olunan cəmiyyətlə multikultural cəmiyyətin özünü terminoloji cəhətdən ayırmaq lazımdır. Cəmiyyət o zaman multikultural sayılır ki, onu tərkibindəki mədəniyyətlərin və etnik qrupların çoxluğu bir dəyər kimi tanınsın, ölkə sakinləri və siyasət tərəfindən xüsusi idarəetmə mexanizmlərinin köməyi ilə dəstəklənsin. Yəni, özlüyündə bir cəmiyyətdə çoxlu mədəniyyətlərin olması multikulturalizmə bərabər deyil. Müxtəlifliyin həll edilə bilən problem hesab edildiyi heterojen bir cəmiyyət sözün tam mənasında multikultural olmayacaq [3].

Tədqiq olunan mənbələrə əsaslanaraq biz multikulturalizmin aşağıdakı tərifini tərtib etdik:

Multikulturalizm dövlətin siyasəti ilə dəstəklənən və əhalisi tərəfindən dəyər kimi tanınan mədəni müxtəliflik və bərabərlik təcrübəsidir. Bu tərifdə biz multikulturalizmin əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərini ifadə etdik. Birincisi, multikulturalizmin reallaşması üçün cəmiyyət multikultural olmalıdır. Belə olan halda, biz britaniyalı politoloq B.Parixin fikrincə, əgər mədəni plüralizm dəyərdirsə və həm dövlətin siyasəti, həm də ölkə əhalisi tərəfindən dəstəklənsə cəmiyyətin multikultural olduğu qənaətinə gəlməliyik. Dəstəklənməyən çoxlu mədəniyyətlərin birgə mövcud olduğu cəmiyyət çoxmillətli və ya heterojen hesab edilməlidir.

Bir çox tədqiqatçılar multikulturalizmi dövlətin siyasəti kimi müəyyənləşdirənlər də, fikrimizcə, cəmiyyətin dəstəyi olmadan mövcud ola bilməz. Və əksinə, hökumət tədbirləri olmadan mədəni bərabərliyin dəyərinin tanınması azlıqların mövqeyinə təsir göstərməyəcək.

Multikulturalizm milli mədəniyyətin hər bir nümayəndəsinə bərabər imkanların və özünü təsdiq azadlığının təmin edilməsinə əsaslanan bir ölkədə müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı tolerant yaşaması forması kimi müəyyən edilə bilər. Multikultural cəmiyyət müxtəlif etnik qrupların birgə mövcud olduğu, müxtəlif mədəni baxış və mənəvi dəyərlərlə qarşılıqlı əlaqədə olduğu cəmiyyət növüdür.

Ümumi mənada multikulturalizm mədəni tolerantlıq problemi, mədəniyyətlərin dialoqu problemi və kollektiv identiklik problemi kimi bir sıra mühüm sosial problemləri gündəmə gətirir. Multikulturalizm nəzəriyyəçilərinin fikrincə, bütün bu mürəkkəb problemlərin kifayət qədər sadə həlli var: bütün mədəni ənənələrə tolerantlıq.

Beləliklə, ümumi qəbul edilmiş multikulturalizm anlayışı yoxdur, mədəniyyətlərarası əlaqələr üzrə müxtəlif tədqiqatçılar və mütəxəssislər bu termini müxtəlif cür şərh edirlər. Bir çox tədqiqatçılar multikulturalizmi dövlətin siyasəti kimi müəyyənləşdirənlər də, fikrimizcə, cəmiyyətin dəstəyi olmadan mövcud ola bilməz. Əksinə, hökumət tədbirləri olmadan mədəni bərabərliyin dəyərinin tanınması azlıqların mövqeyinə təsir etməyəcək. Multikulturalizm, assimilyasiya və inteqrasiya inteqrasiyanı tənzimləyən mexanizmlərdir, lakin multikulturalizmin bir xüsusiyyəti immiqrantların mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin ən tam şəkildə qorunub saxlanmasıdır.

Ədəbiyyat:

1. Антонова В. К. Мультикультурализм: идеология, политика и культурный код современности. М., 2012. – 205 с.
2. Гулина М. А. Словарь-справочник по социальной работе / М. А. Гулина. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
3. Parekh B. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. New York: Palgrave Macmillan, 2006. – 424 p.
4. Cambridge Dictionary [electronic resource]. – Mode of access: <https://dictionary.cambridge.org/>
5. Oxford Dictionary [electronic resource]. – Mode of access: <https://en.oxforddictionaries.com>
6. https://migration.gov.az/ru/press_detail/260

Qasımova Lamiyə
Azərbaycan Dillər Universiteti

ALMANİYADA MULTİKULTURALİZM BÖHRANI

Açar sözlər: Multikulturalizm, Almaniya, tolerant, islamofobiya

Keywords: Multiculturalism, Germany, tolerant, Islamophobia

Ключевые слова: Мультикультурализм, Германия, толерантность, исламофобия

Multikulturalizm bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflərin dinc yanaşı yaşaması və öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olmasıdır. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir. Bu siyasətin təməlinə xalqların qarşılıqlı əməkdaşlığı, tolerantlıq ideyaları və münaqişələrə yol verməmək prinsipləri dayanır.

Humanist və demokratik nəzəriyyə yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm, tolerantlığın təəcəssümüdür ki, onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil.

“Multikulturalizm” anlayışı yaxın tarixlərdə ictimai-siyasi dövriyyəyə daxil olmuşdur. Bununla belə, qısa müddət ərzində dövlətdaxili, regional və beynəlxalq miqyaslarda xalqlararası və dinlərarası dialoqun əldə olunmasına, birgəyaşayış normalarının formalaşdırılmasına istiqamətləndirilmiş siyasi nəzəriyyə səviyyəsinə yüksəlmişdir. Lakin təəssüflər olsun ki, bəzi Avropa ölkələrində ayrı-ayrı siyasi maraqlar üzündən bu siyasi nəzəriyyənin tətbiqi etnik və dini problemləri kəskinləşdirmiş, qarşıdurmalara səbəb olmuşdur.

Bununla belə, bu gün bir sıra Qərb dövlətlərinin, o cümlədən Almaniyanın dövlət rəsmiləri multikulturalizm siyasətinin uğursuzluqla nəticələndiyini açıq şəkildə etiraf etməkdədirlər. Avropa nəinki başqalarına örnək ola biləcək xalqlararası və dinlərarası dialoq məkanına çevrilmiş, əksinə, burada etnik və dini ayrı-seçkilik, ksenofobiya, islamofobiya, ifrat millətçilik və neofaşizm sürətlə yayılmağa başlamışdır. Bu isə onu göstərir ki, dialoqa pragmatik yanaşmanın olmadığı dövlətlərdə multikulturalizm ya deklorativ xarakter daşıyır, ya da əks reaksiya doğuraraq etnik və dini dözümsüzlük təhlükəsini artırır.

Ölkənin hakim partiyasının (Xristian-Demokratik İttifaqının) 2010-cu ilin oktyabr ayında keçirilmiş qurultayında kansler Angela Merkel bildirmişdir ki, Almaniya multikultural cəmiyyətin qurulması prosesi tamamilə iflasa uğramış, onlar etnik və dini müxtəlifliyin ölkədə birgəyaşayış modelini və hüquq mexanizmlərini qura bilməmişlər. Lakin onu da vurğulamışdır ki, bu siyasətin uğursuzluğuna baxmayaraq, ölkədəki çoxsaylı mühacirlər bundan sonra alman mədəniyyətini səylə mənimsəməli, yerli cəmiyyətə sürətlə inteqrasiya etməlidirlər [3]. Bir il sonra Böyük Britaniyanın baş naziri Devid Kameron və Fransa prezidenti Nikola Sarkozi almaniyalı həmkarlarının qənaətini təsdiqləmişlər. Hətta həmin il Münhen şəhərində keçirilmiş konfransda D.Kameron demişdir ki, Avropaya mühacirət etmiş insanların yeni nəsli nə Qərb mədəniyyətinə, nə də atalarının ənənəvi islam mədəniyyətinə uyğunlaşa bilmirlər. Səbəb isə avropalıların öz milli və dini dəyərlərini onlara güzəştə getməsidir. “Biz hətta bu ziddiyyətlərə də göz yumub tolerantlıq nümayiş etdirirdik”. N.Sarkozi isə əlavə etmişdir: “Multikulturalizm bizim onlara etdiyimiz güzəştlərin uğursuz nəticəsidir” [4].

Avropada multikulturalizm ideyasında illüziyalara qapılmış, məqsədi müəyyənləşdirməyə də, ona yönəlmiş yolları düzgün təyin edə bilməmişlər. Nəticədə, multikulturalizm dövlət daxilində olan etnik və dini ziddiyyətlərin daha qabardılması, siyasi müstəviyə çıxarılması üçün zəmin olmuşdur. Çünki onların multikulturalist yanaşma tərzini xalqların və dinlərin, bütövlükdə etnomədəniyyətlərin dialoqna deyil, bir mədəniyyətin digəri üzərində dominantlığına, totalitar etnosun və ya konfessiyanın monoloquna əsaslanırdı. Ən böyük səhv isə həmin siyasətin hədəfi kimi etnik, dini mənsubiyyətdən asılı olmadan bütün Almaniya cəmiyyəti deyil, məhz müsəlman mühacirlər müəyyən edilmişlər. Onların qarşısına “multikultural olmaq” tələbi qoyulmasına baxmayaraq, etnik və dini çoxluq bu ideologiyadan kənar qalmışdır. Bu isə əks reaksiya doğurmuş, inteqrasiyanı dezinteqrasiya əvəz etmişdir. Nəticədə, Almaniyanın keçmiş kansleri Angela Merkelin “The Washington Post” qəzetinə müsahibəsində dediyi kimi, “multikulturalizm dövlət daxilində paralel cəmiyyətlərin yaranmasına səbəb olan yalana çevrilmişdir” [1].

Almaniya multikultural cəmiyyət problemi İkinci Dünya müharibəsindən sonra gündəmə gəlmişdir. Ölkənin iqtisadiyatını dirçəltmək məqsədilə Almaniya əvvəlcə İtaliya və İspaniyadan, sonra isə Türkiyə, Yunanıstan və keçmiş Yuqoslaviyadan ölkəyə kütləvi işçi qüvvəsi cəlb etməyə başlamışdır. Bu siyasətin yaradıcılarının qənaətinə görə, Almaniya iqtisadi potensialını bərpa etdikdən sonra qastarbayterlərə (qonaq işçi) ehtiyac olmayacaq və onlar öz vətənlərinə qayıdacaqlar. Məhz bu səbəbdən bu fərqli qrupların Almaniya cəmiyyətinə adaptasiya qayğısına qalmamış, onların tədricən etnik və dini icmalar kimi formalaşmasına, öz adət və ənənələrini qorumaqla izolyasiya şəraitində yaşamalarına göz yummuşlar. Lakin sonradan həmin mühacirlərin Almaniya daimi yaşaması zərurəti yarananda qastarbayterlərin “almanlaşdırılmasına” çalışsalar da, bu siyasət heç bir nəticə verməmişdir [2].

Beləliklə, Avropa İttifaqının ikinci ən böyük dini qrupunu təşkil edən müsəlmanlara qarşı son zamanlar Avropada cəmiyyət həyatının bütün sferalarında – siyasətdə, təhsildə, əmək bazarında, iş yerlərində və s. qərəz, ayrı-seçkilik, təcrid edilmə, zorakılıq halları çoxalmış, ümumilikdə islamofobiya təzahürləri artmışdır. Müsəlmanlara qarşı münasibətin kəskinləşməsinə miqrant böhranı, iqtisadi tənəzzül, rifah sisteminin süquta uğraması qorxusu, terror hadisələrinin artması və bunlardan istifadə edərək radikal və millətçi partiya və təşkilatların öz tərəfdarlarının sayını artırması, onların hakimiyyətdə təmsil olunmağa başlaması kimi amillərin təsir göstərdiyi şübhəsizdir. Almaniya multikulturalizm siyasətindən imtina nitqləri və multikulturalizm siyasətindən imtina ehtimalı islamofobiyanın leqallaşmasına səbəb olur. Əksinə multikulturalizm siyasətinin tətbiqi bu tendensiyaların qarşısını alar. Multikulturalizm siyasətini ehtiva edən kriteriyaların tətbiqi ilə müsəlmanların Avropa cəmiyyətlərinə inteqrasiyası daha uğurlu olardı.

Nəhayət belə qənaətə gəlmək olar ki, Almaniya və bütövlükdə Avropada islamofobiyanın artması probleminin həll yolu multikulturalizm siyasətinin tətbiq olunmasından keçir.

Ədəbiyyat:

1. Avropada mutikulturalizm niyə iflas oldu: [Elektron resurs] / – 12 noyabr 2016. URL: https://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e31916_az.html
2. Multiculturalism Policies in Contemporary Democracies. Immigrant Minorities. Evidence. Germany. URL: <https://www.queensu.ca/mcp/immigrant-minorities/evidence/germany>
3. The Guardian (2010). “Angela Merkel: German multiculturalism has utterly failed”. URL: <https://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-german-multiculturalism-failed>
4. The Independent (2011). “Cameron: My war on multiculturalism”. 5 February. URL: www.independent.co.uk/news/uk/politics/merkel-my-war-on-multiculturalism-2205074.html

Zərbəliyeva Laura
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNDONEZİYANIN DİL DİPLOMATİYASI

Açar sözlər: İndoneziya, İndoneziya dili, dil diplomatiyası

Key words: Indonesia, the Indonesian language, language diplomacy

Ключевые слова: Индонезия, индонезийский язык, языковая дипломатия

Dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, mədəniyyət diplomatiyası kontekstində həm də siyasi alətdir. Son dövrlər mədəniyyət diplomatiyası dövlətlərin diplomatik fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Böyük Britaniyanın Britaniya şurası, İspaniyanın Servantes İnstitutu, İtaliyanın Dante Aliqyeri Cəmiyyəti, Almanıyanın Göte İnstitutu, Portuqaliyanın Kamoş İnstitutu, Çinin Konfutsi İnstitutu, Yaponiyanın Yapon fondu müxtəlif ölkələrdə öz dil və mədəniyyətlərini təbliğ edir, bu ölkələrlə mədəni əməkdaşlıq aparır, həmin ölkələrin xalqları ilə qarşılıqlı anlaşma yaratmağa çalışır. Belə təsisatlar müstəqil şəkildə, ali təhsil ocaqları və başqa müəssisələrin nəzdində fəaliyyət göstərir. Təmsil etdikləri dövlətlər onların fəaliyyəti üçün müəyyən maddi vəsait ayırır.

Milli maraqlara nail olmaq və dövlətin müsbət imicini yaratmaq üçün İndoneziya da öz xarici siyasətinin həyata keçirilməsində yumşaq gücün və ya xalq diplomatiyasının bir komponenti kimi mədəniyyət diplomatiyasına, xüsusilə də dil diplomatiyasına böyük əhəmiyyət verir. Dil diplomatiyası üçün bu gün İndoneziya dilinin kifayət qədər potensialı vardır. Bu dil vasitəsilə İndoneziyanın milli dəyərləri, mədəniyyəti təbliğ edilir. İndoneziya dili beləcə başqa ölkələrlə ikitərəfli əlaqələrin inkişafına da təkan verilir. Digər tərəfdən, İndoneziyanın dünya ölkələri ilə iqtisadiyyat, təhsil, turizm və mədəniyyət sahələrində əlaqələri genişləndikcə İndoneziya dilinin öyrənilməsinə maraq və tələbat da artır.

2009-cu ildə İndoneziya Respublikasının Prezidenti və Xalq Nümayəndələr Palatasının təsdiqlədiyi “Bayraq, dil, dövlət gerbi və milli himn haqqında” qanuna görə, İndoneziya dilinin beynəlmiləl dil kimi funksiyası mərhələli, sistemli və davamlı şəkildə artırılmalıdır [4]. Bu məqsədlə İndoneziya Təhsil, Mədəniyyət, Tədqiqat və Texnologiya Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Dillərin inkişafı və quruculuğu agentliyinin Strateji inkişaf və dil diplomatiyası mərkəzinin əsası qoyulmuşdur. Agentlik bu mərkəz vasitəsilə İndoneziya dilinin əcnəbilərə tədrisi, onu tədris edən indoneziyalı müəllimlərin xaricə göndərilməsi və xaricdə fəaliyyət göstərən dil institutları ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi kimi məsələlərlə məşğul olur.

İndoneziya dilinin xaricdə tədrisi həm Dillərin inkişafı və quruculuğu agentliyinin, həm də yerli təhsil müəssisələrinin təşəbbüsü ilə həyata keçirilir. İndi artıq 428 belə müəssisə fəaliyyət göstərir [2]. İndoneziya dili dünyanın bir sıra ali təhsil müəssisələrində icbari və seçmə fənn kimi tədris olunur. Məsələn, Azərbaycan Dillər Universitetində “İndoneziyaşünaslıq” ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr üçün akademik il ərzində İndoneziya dilini icbari fənn kimi öyrənir.

İndoneziya dili bəzi ölkələrdə orta təhsil səviyyəsində də tədris edilir. Məsələn, 1950-ci illərdən Avstraliya orta məktəblərində öyrənilən İndoneziya dili 1990-cı illərdə bu ölkənin məktəblərində ən çox öyrənilən üçüncü dil olmuşdur. Son məlumatlara görə, Avstraliya məktəblərində İndoneziya dilini təxminən 190 000 şagird öyrənir. Ümumiyyətlə, Avstraliya İndoneziya dilinin tədrisi sahəsində və bu dil üzrə mütəxəssislərin sayına görə dünya ölkələri arasında lider hesab edilir [3].

Dillərin inkişafı və quruculuğu agentliyinin təşəbbüsü ilə İndoneziya dilinin xaricdə tədrisi İndoneziyanın müvafiq ölkələrdə olan nümayəndəlikləri vasitəsilə ilə həyata keçirilir. İndoneziya dilinin tədrisi 2020-ci ildə 30 ölkədə, 2021-ci ildə 47 ölkədə təşkil edilmişdir. 2022-ci ildə isə onların sayı 52-yə çatmışdır. Həmin il üçün İndoneziya dilinin xaricdə tədrisinə ayrılmış büdcə isə 48 210 710 000 rupi təşkil etmişdir [1, s.37, 40, 78]. 2022-ci ildə bu dilin 48 ölkədə tədrisi nəzərdə tutulsa da, ölkələrin sayı bundan daha çox olmuşdur. 2023-cü il üzrə göstəricilər hələ elan edilməmişdir, lakin İndoneziya dilinə artan maraq onların xeyli yüksək olacağını deməyə əsas verir.

2015–2020-ci illərdə Dillərin inkişafı və quruculuğu agentliyinin müxtəlif ölkələrin 185 təsisatında təşkil etdiyi İndoneziya dili dərslərində 59 841 nəfər iştirak etmişdir. Bu dərsləri İndoneziyadan göndərilmiş 307 müəllim tədris etmişdir. Agentlik 2020–2029-cu illərdə 60 ölkədə 200 müəssisədə İndoneziya dilinin tədrisinin təşkilini və 300 000 nəfərin bu proqramda iştirakını qarşısına hədəf qoymuşdur [1, s. 41, 44].

İndoneziya dilinin tədrisi formal və qeyri-formal şəkildə, ənənəvi və distant formatda həyata keçirilir. Bundan başqa, Dillərin inkişafı və quruculuğu agentliyi İndoneziya dilini öyrənənlər arasında müsabiqələr təşkil edir. İndoneziya dili üzrə dərslər və dərslər vəsaitləri hazırlanır, elmi jurnal və portal fəaliyyət göstərir.

İndoneziya dilinin beynəlmilləşdirilməsi təşəbbüsü milli quruculuq strategiyasının mühüm hissəsidir. Dillərin inkişafı və quruculuğu agentliyi bu təşəbbüsün aşağıdakı müsbət nəticələrin verəcəyini hesab edir: 1) İndoneziya dilinin nüfuzunu yüksəltməklə onun dünya səviyyəsində rolunu və funksiyalarını artıracaq, 2) dil milli kimliyin bir hissəsi olduğundan dünya səviyyəsində İndoneziyanın nüfuzunu artıracaq, 3) dil ünsiyyətdə və ticarətdə mühüm vasitə olduğundan ixracat şəbəkəsinin genişləndirilməsinə və xarici investorların cəlb edilməsinə və bununla da iqtisadiyyatın güclənməsinə şərait yaradacaq, 4) əməkdaşlıq və diplomatik əlaqələrin inkişafına töhfə verməklə diplomatiya şəbəkəsinə genişləndirəcək, 5) İndoneziya dilinin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilməsinə və nüfuz qazanmasına səbəb olacaq və bununla milli özünüdərkini gücləndirəcəkdir [1, s.37–38].

İndoneziya dilinin tədrisi İndoneziya dilinin beynəlmilləşməsi istiqamətində ən effektiv təşəbbüslərdən hesab edilir. İndoneziya dilinin xaricdə tədrisi genişləndikcə bu dili öyrənənlər İndoneziya xalqları və onların dəyərləri haqqında daha çox informasiya əldə edəcək və bununla beynəlxalq ictimai əlaqələr səviyyəsində ölkənin nüfuzu artacaq, beynəlxalq əməkdaşlığı daha sürətlə inkişaf edəcəkdir. Bu isə öz növbəsində İndoneziya dilinin ən azı Cənub-Şərqi Asiya miqyasında ünsiyyət dili olmaq potensialını gücləndirəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Laporan Kinerja 2022. Badan Pengembangan dan Pembinaan Bahasa. Kementerian Pendidikan, Kebudayaan, Riset, dan Teknologi.
2. Mendikbudristek: Bahasa Indonesia sebagai Bahasa Resmi ASEAN Dikedepankan. https://www.kemdikbud.go.id/main/blog/2022/04/mendikbudristek-bahasa-indonesia-sebagai-bahasa-resmi-asean-dikedepankan?fbclid=IwAR1ASiEZSDvau_rpKDKwqq7ZaaRK5v9BgLe9hB17yVNG5ymbmsR70CLQ3wU
3. The Place of the Indonesian Language and Culture in Australia and in the World // <https://www.australiancurriculum.edu.au/f-10-curriculum/languages/indonesian/context-statement/>
4. Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 24 Tahun 2009 tentang Bendera, Bahasa, dan Lambang Negara serta Lagu Kebangsaan. <https://jdih.mkri.id/mg58ufsc89hrsg/193fa997c8319d8606f1747565e49cf2de73d4be.pdf>

BEYNƏLXALQ MÜNƏSİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

Açar sözlər: qloballaşma, multikulturalizm, siyasət, beynəlxalq münasibətlər

Keywords: globalization, multiculturalism, politics, international relations

Ключевые слова: глобализация, мультикультурализм, политика, международные отношения

Qloballaşma və onun iqtisadi, siyasi, sosial, linqvistik, mədəni nəticələri müasir sosial prosesləri izah edə biləcək yeni ideologiyaların axtarışını tələb edir. Hazırda belə bir ideologiya multikulturalizmdir.

Multikulturalizm 1970-ci illərdə yaranmışdır. Bu Şimali Amerika qitəsində o dövrdə ABŞ-da hökm sürən bir çox əhali qruplarına qarşı hökumətin assimilyasiya və ayrı-seçkilik siyasətinə bir növ cavab çevrilmişdir. Bu gün Şimali Amerika qitəsindən kənara çıxan multikulturalizm real ictimai hərəkət olaraq, müəyyən düşüncə və ideologiya kimi çıxış edir. Mədəni və etnik heterojenliyi aradan qaldırmaq üçün əvvəlki iki ideoloji model bunlardır: assimilyasiya və inteqrasiya.

Sosial elmlərdə assimilyasiya bir etnik qrupun üzvlərinin öz orijinal mədəniyyətini itirərək digər etnik qrupun mədəniyyətini mənimsəməsi prosesi kimi baxılır. Eyni zamanda, assimilyasiya dominant milli qrupun etnik azlıqlara münasibətdə onların ənənəvi mədəniyyətini süni şəkildə boğmağa yönəlmiş xüsusi siyasəti hesab oluna bilər. Bu gün assimilyativ siyasətdən istifadə edən dövlətlərin parlaq nümunələri sivil monokultural dövlətlər olan ABŞ və Fransadır [1].

Multikulturalizm bu gün əvvəlki ideoloji modellərin çatışmazlıqlarını aradan qaldırmağa hesablanmış mədəni və milli məsələlərin həllinin bir növ üçüncü yolu kimi çıxış edir:

1) dövlət inkişafının makroiqtisadi göstəricilərinin pisləşməsi, iqtisadi tənəzzül, işsizliyin artması;

2) intensivləşmiş miqrasiya proseslərinin nəticəsi olan bir çox milli dövlətlərin mədəni plürallaşması.

Bu gün bir çox dövlətlər aşağıdakı bir sıra aktual problemləri həll etməlidir:

- irqi, etnik, dini zəmində nifrətin qızışdırılmasının qarşısını almaq;

- mədəni plürallaşma çağırışlarına cavab vermək;

- müxtəlifliyin və bərabərliyin simvolik tanınması yolu ilə cəmiyyətin bütün üzvlərinin bərabərliyini təmin etmək.

Bu sosial-siyasi şəraitdə multikulturalizm siyasəti bir çoxları tərəfindən problemlərin həlli variantlarından biri kimi qəbul edilir. Multikulturalizm ideologiyasının əsas müsbət cəhətləri aşağıdakılardır:

- etnomədəni fərqliliklərə, mədəni müxtəlifliyə müsbət münasibət, cəmiyyəti daha canlı edir;

- multikulturalizm cəmiyyətin hər bir üzvünün, qrupunun, cəmiyyətin mədəni xüsusiyyətlərini qorumaq və saxlamaq hüququnu tanıyır;

- mədəni ekvivalentlik və tolerantlıq vətəndaş cəmiyyətinin etik prinsipləri səviyyəsinə qaldırılır.

Qeyd etmək vacibdir ki, "multikulturalizm" və "mədəni müxtəliflik" kimi anlayışlarla fəaliyyət göstərən müasir sosial-siyasi diskurs "mədəniyyət" anlayışının özünün yenidən nəzərdən keçirilməsinə öz töhfəsini vermişdir. Bu gün mədəniyyət təkcə bir növ "muzey" və ya müəyyən biliklər, ideyalar sistemi kimi deyil, həm də bir növ dinamik model, proses və şəxsi inkişaf potensialı kimi başa düşülür.

Etiraf etmək lazımdır ki, XXI əsrin əvvəllərində multikulturalizm həqiqətən global prosesə çevrilib və bu bir çox ölkələrə təsir edir. Multikulturalizm ideologiyasının təsiri altında bir sıra ölkələr (Kanada, Cənubi Afrika, Avstraliya) multikulturalizmə əsaslanan konstitusiyalar qəbul etdilər [2].

Sonda qeyd edək ki, həm multikulturalizmi, həm də onun nəticələrini birmənalı qiymətləndirmək çətinidir. Azərbaycan multikulturalizmi fenomeninin öyrənilməsi müasir dünya üçün zəruridir. Müxtəlif xalqların və konfessiyaların dinc yanaşı yaşadığı Azərbaycanın siyasi və iqtisadi inkişafının əsası Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. \

Azərbaycan üçün multikulturalizm beynəlxalq və milli qanunlara əsaslanan demokratik cəmiyyət quruculuğunun universal vasitəsidir. Azərbaycanın milli siyasəti millətlərarası tolerantlıq ruhu və ölkəmizdə yaşayan bütün etnik qrupların və dini qrupların ahəngdar inkişafı ilə aşılanıb. Azərbaycan

qanunvericiliyi mənşəyindən, milliyyətindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq ümumi hüquq, azadlıqlarda bərabərliyi təmin edir və qoruyur. Bunun sayəsində əsrlər boyu Azərbaycan ərazisində yaşamış etnik azlıqlar əsas etnik qrupla harmoniya, əmin-amanlıq və vahid inkişaf prosesindədirlər. Azərbaycan cəmiyyəti unikalıdır, tarixən çoxmillətli struktur olub və bütün digər millətlərə qarşı qonaqpərvərliyi və mehribanlığı ilə həmişə seçilib.

Ədəbiyyat:

1. https://www.sgu.ru/archive/old.sgu.ru/files/izvestia/full/4_razumova.pdf
2. http://www.ejsr.org/files/arxiv/Jurnal_Nomre_15_2020/6.pdf

Babaxanova Mehriban
Azərbaycan Dillər Universiteti

ПРОБЛЕМА ВЗАИМОСВЯЗИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА

Ключевые слова: *правительство, государство, гражданское общество, демократический*

Açar sözlər: *hakimiyyət, dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, demokratik*

Key words: *government, state, civil society, democratic*

Долгое время единственной формой организации общественной жизни выступало государство. Идеи гражданского общества были развиты в работах Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтескье.

Переход от государства к гражданскому обществу обычно означает изменение акцентов в управлении и социальных отношениях. Государство обычно представляет собой централизованную систему управления, где основное внимание уделяется власти, законам и политическим институтам. Гражданское общество, напротив, ориентировано на активное участие граждан, неправительственные организации, общественные движения и разнообразные формы общественной активности.

Этот переход может происходить постепенно или в результате крупных социальных изменений, таких как демократизация общества, развитие гражданских прав и свобод, а также расширение гражданской ответственности и участия в управлении. Гражданское общество способствует разнообразию мнений, инициативам и саморегуляции, что влияет на формирование более открытого и ответственного общества. Важно отметить, что переход от государства к гражданскому обществу требует не только изменений в законодательстве и политике, но и культурных и образовательных трансформаций, чтобы граждане могли активно участвовать в жизни общества и принимать ответственные решения.

Соотношение государства и гражданского общества может быть описано с помощью различных научных подходов и теорий. Например, в рамках политической науки это может быть рассмотрено с точки зрения теории социального контракта, где государство и гражданское общество взаимодействуют на основе договоренностей и обязательств.

С точки зрения социологии, это может быть описано через концепцию социальных институтов и их роли в формировании социальных отношений между государством и гражданским обществом. Экономический подход может сосредоточиться на рыночных механизмах и регулировании государством экономической деятельности гражданского общества.

Культурный анализ может уделять внимание ценностям, идеям и нормам, которые формируют отношения и взаимодействия между государством и гражданским обществом. Говоря о неразрывной связи государства и гражданского общества необходимо отметить, что «гражданское общество не существует до и вне государства. Именно государство, в пределах которого существует данное гражданское общество, дает ему защиту в том, что относится к благосостоянию граждан и их особым целям, если последние не противоречат законам; от государства гражданское общество вправе требовать защиты жизни, здоровья, безопасности и др.» . [2,11]

Проблема взаимосвязи гражданского общества и государства – это «отраженный свет» проблемы взаимосвязи воли властителя и воли подданных. Еще Аристотель обосновал тезис о том, что вне полиса человек не может быть человеком, ибо «по природе своей есть существо политическое, а тот, кто в силу своей природы, а не вследствие случайных обстоятельств живет вне государства, - либо недоразвитое в нравственном смысле существо, либо сверх человек...» [1,378]

Таким образом, можно отметить перспективу для развития гражданского общества, ибо для человечества противопозитивен тоталитарный централизм власти. Человечество не может вернуться к традиционному обществу. Оно может двигаться в своем развитии только к сообществу свободных людей, ориентированных на меру солидарности и справедливости».

Литература:

1. Аристотель. Собрание сочинений в 4-х томах. Том 4. М.: Мысль, 1983, с.378 [5, 11].
2. Никовская Л.И. Конфликтные аспекты взаимодействия государства и гражданского общества в России: состояние и особенности развития в регионах // Проблемы становления гражданского общества в России: матер. науч. семинара. 2003. Вып. № 2. С. 74–79.

Əsədov Namiq
Azərbaycan Dillər Universiteti

XIX ƏSRİN SONU-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ERMƏNİLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZDA TÖRƏTDİYİ SOYQIRIM CİNAYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Qafqaz, Azərbaycan, terror, təcavüz, qiyam

Keywords: Caucasus, Azerbaijan, terror, aggression, revolt

Ключевые слова: Кавказ, Азербайджан, террор, агрессия, бунт

Qafqaz regionunda yaşayan xalqların faciəsinin kökü XIX-XX əsrin əvvəllərini əhatə edən dünyanı yenidən bölüşdürmək uğrunda mübarizəyə qalxmış imperialist dövlətləri tərəfindən ilk növbədə sultan Türkiyəsinə qarşı düşmənçilik məqsədi ilə məharətlə istifadə olunan fantastik “Böyük Ermənistan” xülyasıdır. Həmin saxta ideya uzun müddətdir ki, Ermənistanın geniş xalq kütlələrinə Kiçik Asiyanın, xüsusilə Zaqafqaziyanın bütün xalqlarının, eyni zamanda ermənilərin özlərinin də dəhşətli bədbəxtçiliyi olan “Daşnaksütyun” partiyası və digər millətçi təşkilatlar tərəfindən tarixi bir zərurət və bir həqiqət kimi aşılır.

Erməni millətçiləri uzun illər boyu erməniləri millətlərəarası ədavətin qurbanı, əzabkeş bir xalq kimi göstərirlər. Əslində isə bunun məqsədyönlü bir siyasət olduğu hamıya bəllidir. Bunu Birinci Dünya müharibəsinin başlanması ərəfində Çar Rusiyasının İstanbuldakı səfirinin Daşnak partiyasına verdiyi məsləhət də aydın göstərir. Səfir demişdir: “Çalışmalıyıq ki, Bütün Avropanın gözündə ermənilər siyasi inqilabçı kimi deyil, türk özbaşnalığının qurbanı kimi görünsünlər” [7, s.152].

Qeyd etmək lazımdır ki, erməni liderləri dünya ictimai fikrində “əzabkeş erməni xalqı” obrazı yaratmaqla yalnız xarici himayədarların mərhəmətini qazanmaq məqsədi güdmürdülər. Onlar həmçinin, ermənilərin psixologiyasını öz məqsədlərinə tabe etmək, geniş xalq kütlələrini hər an öz məqsədləri üçün ayağa qaldırmaq niyyətində idilər. “Daşnaksütyun” partiyasının Misirdəki orqanı olan “Uyasber” qəzetinin baş məqalələrinin birində göstərilirdi: “Millətlərin gələcəkdə böyük toqquşmalarında hamı bir nəfər kimi ya bilavasitə, ya da dolayı yolla iştirak etməlidir” [8]. Buradan da daşnakların gələcək çirkin məqsədlərini həyata keçirərkən bütün erməniləri bu işə cəlb etmək niyyətləri aydın görünür.

Bütün bu fəaliyyətin nəticəsi olaraq XIX əsrin 90-cı illərində Türkiyənin Sasun və Van əyalətlərində ermənilərin həyəcanları başlandı [3, s.85]. Bu həyəcanlar ermənilər tərəfindən həyata keçirilən kütləvi terrorlarla müşahidə olunurdu. Ermənilərin vəhşiliklərinin əyani sübutu kimi onların əməllərindən bir neçə fakt göstərmək məqsədəuyğun olardı. Belə ki, 1890-cı ildə ermənilər Ərzurum şəhərində 1 nəfəri öldürmüş, 3 nəfəri isə ağır yaralamış, İstanbul şəhərində isə 16 nəfəri qətlə

yetirmişlər. 1894-cü ildə Qafqazlı Kırkor və keşiş Vartanın başçılıq etdiyi erməni quldur təstələri Osmanlı imperiyasının İranla sərhəddində yerləşən Hanazur yaşayış məntəqəsinə hücum etmiş, nəticədə burada yaşayan Mazrik tayfasından çoxlu kişi qadın və uşaq həlak olmuşdur. Həmin il Hamparsum Boyacyanın başçılıq etdiyi erməni quldur dəstəsi Muş şəhəri yaxınlığında yaşayan Bikrəm və Zadyan tayfasına hücum etmiş, 50-dən çox insanı vəhşicəsinə qətlə yetirmişdilər.

1895-ci il sentyabrın 16-da Zeytun (indiki Süleymanlı) kəndindəki qiyam zamanı ermənilər 50 zabiti və 600 əsgəri əsir almış və sonra vəhşicəsinə öldürmüşdülər. Sentyabrın 26-da erməni quldurları Trabzon şəhərində 22 nəfər dinc əhalini öldürmüşdülər. Oktyabrın 9-da isə ermənilər Ərzincan şəhərinin bazar meydanında müsəlman ruhanini və bir neçə dindarı qətlə yetirmişdilər. Oktyabrın 21-də Ermənilər Kartel kəndinə basqın edərək 57 ev yandırmışlar. Daha sonra erməni quldurları Çukurhisara hücum edərək 150 kişi, 40 qadın və 95 uşağı vəhşicəsinə öldürmüş, 180 ev yandırmışlar [2, s.119-121].

Maraqlı faktlardan biri də odur ki, ermənilər təkcə türklərə qarşı qəddarlıq etməmişlər. Onlar eyni zamanda törədilən vəhşiliklərdə iştirak etmək istməyən erməniləri də öldürürdülər. Məsələn, 1893-cü ildə Yozqatda qiyam etmiş ermənilər qiyamda iştirak etməkdən imtina edən Boğazkaya kəndinin ermənilərini öldürmüşdülər. 1895-ci il oktyabrın 15-də "Hınçaq" təşkilatının üzvləri Soğucaq kəndinin yaxınlığında onlarla əməkdaşlıq etməkdən imtina edən erməni keşiş Passihi edam etmişdilər. 1896-cı il yanvarın 6-da Van şəhərində erməni keşişi Boqos bəzi qiyamçı ermənilərin haqsız əməllərinin qarşısını almaq istədiyi zaman erməni quldurları tərəfindən öldürülmüşdür və s. [2, s.119-121]

Lakin üsyanlar Türkiyə ordusu tərəfindən yatırıldı. Van üsyanı yatırıldıqdan sonra üsyanın təşkilatçısı və iştirakçısı olan 10 minlərlə erməni Rusiya imperiyasının nəzarəti altında olan ərazilərə qaçdı [1, s.97].

Bəzi tədqiqatçılar göstərir ki, bu hadisələr zamanı çətin vəziyyətə düşmüş 300 min nəfərədək erməninin çox hissəsi Rusiyanın işğalı altında olan Cənubi Qafqaza miqrasiya etdi [5, s.437]. N.N.Şavrov bu hadisələrdən bəhs edərək göstərir ki, o vaxt Cənubi Qafqaza köçürülən və əksəriyyəti Şimali Azərbaycanda yerləşdirilən ermənilərin sayı 90 min nəfər idi [10, s.64].

Ermənilərin Türkiyədə həyata keçirmək istədikləri avantüraları boşa çıxdıqdan sonra onlar öz fəaliyyətlərinin əsas istiqamətini Cənubi Qafqaza yönəldilər. Bu ərazilərdə Rusiyadan himayədarlıq görən ermənilərin fəaliyyəti üçün münbit şərait var idi. Artıq bir neçə il ərzində "Daşnaksütyun" partiyasının Bakıda, Gəncədə, Şuşada, Azərbaycanın və Qafqazın bir sıra şəhərlərində təşkilatları yaradılmışdı [9, s.56].

"Daşnaksütyun" partiyasının ən qüvvətli təşkilatlarından biri erməni kapitalistlərindən geniş maliyyə yardımı alan Bakı təşkilatı idi. Erməni burjuaziyasının mənafeyini ifadə edən daşnaklar öz məqsədlərinə nail olmaq üçün kütlələrin milli hislərini alovlandırır, onlarda bir-birinə qarşı nifrət yaradır, aranı qızışdırırdılar [6, s.13-14]. Bu səbəbdən də 1905-1906-cı illər erməni-müsəlman qırğını məhz Bakıda başladı. 1905-ci il fevralın 2-də şəhərin "Parapet" (indiki Fəvvarələr) meydanında ermənilər tərəfindən Ağarza Babayev adlı bir azərbaycanlı öldürüldü. Buna cavab olaraq azərbaycanlılar konduktor işləyən Artyom adlı erməninə öldürdülər. Bu iki qətl ermənilərlə azərbaycanlılar arasında kütləvi qırğına səbəb oldu. Elə həmin gün hər iki tərəfdən 13 nəfər öldürüldü. Qanlı qırğın fevralın 9-na qədər davam etdi. Nəticədə 1905-ci ilin 6-9 fevral hadisələrində Bakıda 262 nəfər öldürüldü [4, s.219]. Beləliklə, Bakıda başlanmış həyəcanlar digər ərazilərə də yayıldı.

1905-ci il mayın 10-da Naxçıvanda erməni-müsəlman davası başlandı. Vitse-qubernator Baranovski aranı qızışdırır, qəza rəisi Engel isə qarətlərdə fəal iştirak eldirirdi. Nəticədə Naxçıvanda 100 nəfərə qədər erməni və azərbaycanlı öldürüldü [2, s.22].

1905-ci il mayın 23-də qubernatorun göstərişi ilə İrəvanda ermənilər müsəlmanlara qarşı təcavüzə başladılar. Qırğın İrəvan quberniyasının Üçmüədzin, Gümrü, Qırxbulaq, Qazançı, Kaman və s. kəndlərinə də yayılmış oldu [2, s.22].

1905-ci il avqustun 16-21-də Şuşada erməni-müsəlman qırğını başlandı. Nəticədə 100 nəfərə qədər erməni, 60 nəfərə qədər azərbaycanlı öldürüldü [2, s.23].

1905-ci il avqustun 20-25-də Bakıda ikinci dəfə erməni-müsəlman qırğını baş verdi və yalnız 3 gündən sonra general-qubernator Fadeyev sakitlik yaratmağa müvəffəq oldu [2, s.23].

1905-ci il avqustun 26-da Ermənilərin Cavanşir qəzasına basqını nəticəsində Azərbaycan kəndləri-Sərxanlı, Kəmərli, Qeyvənd, Çırxanlı və başqaları yerlə yeksan edildi, yüzlərlə azərbaycanlı

qətlə yetirildi. Bu qırğınlarda ermənilərə tanınmış daşnak, sonralar 1918-ci il hadisələrində xüsusilə bədnam rol oynamış Hamazasp başçılıq edirdi [2, s.23].

1905-ci il noyabrın 18-də Gəncədə erməni-müsəlman qırğını baş verdi. Şəhərin mülki qubernatoru Kalaçev erməniləri, hərbi qubernatoru Takayşvili isə azərbaycanlıları silahlandırmaqla məşğul idi. Nəticədə hər iki tərəfdən xeyli sayda ölənlər və yaralananlar oldu [2, s.23].

1905-ci il noyabrın 23-də Tiflisdə də erməni-müsəlman toqquşması baş verdi. Lakin toqquşmaların qarşısı gürcü sosial-demokratlarının səyi nəticəsində tezliklə alındı [2, s.23].

Qırğınlar dövründə yüksək rütbəli məmurlara qarşı təşkil edilmiş terror aktlarının demək olar ki, hamısı “Daşnaksütyun” partiyasının üzvləri tərəfindən həyata keçirilmişdi. 11 may 1905-ci ildə general qubernator knyaz Nakaşidzenin qətlə “Daşnaksütyun” partiyasının Bakı komitəsinin qəsd planı əsasında həyata keçirilmişdi [4, s.219].

General Əlixanov, Yelizavetpol vitse-qubernatoru Andreyev, qəza rəisləri Boquslavski, Neşanski, Pavlov, polis rəisi Saxarov, nəzarətçi Ter-Saakov, sərhəd mühafizəsi polkovniki Bikov və polisdə adı qeydiyyata düşməmiş digərləri 1904-1906-cı illərdə erməni terrorunun qurbanları olmuşdular [4, s.219].

Yalnız 1906-cı ilin yanvar-fevral aylarında bu qırğınların qarşısını almaq mümkün oldu. Lakin, İmperialist dövlətlərin öz müstəmləkəçilik siyasətlərinin həyata keçirilməsi istiqamətində gördüyü tədbirlər, millətlərarası münasibətlər sahəsində səpilməmiş zəhərli toxumlar hələ neçə onilliklər ərzində öz acı bəhrələrini verəcəkdilər və bu gün də verməkdə davam edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxiv (ARPIISSA), f. 276, siy. 8, iş 259.
2. Erməni terrorizmi və cinayətləri: Azərbaycanda, Türkiyədə və dünyada. (hadisə və faktların xronikası). Bakı: Elm, 1994, 184 s.
3. Аннинский А. История армянской церкви (до XIX века). Кишнёв, 1900, 308 с.
4. Багирова И.С. Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века. (1900-1917). Баку: ЭЛМ, 1997, 335 с.
5. Гурко-Кряжин В. Армянский вопрос // Большая Советская Энциклопедия, Т. III, М., 1926 (первое издание). Баку: Коммунист, 1990, 15 с.
6. Дашнаки (Из материалов департамента полиции). Баку: Коммунист, 1990, 39 с.
7. Кариби. Красная книга. Тифлис, 1920 // Изв. АН Азерб. ССР, серия истории, философии и права, 1989, № 4, с. 152-165.
8. Лалаян А. Контрреволюционный “Daşnaküstün”, империалистическая война 1914-1918 гг // Революционный Восток, 1936, № 2-3.
9. Наджафов Б. Лицо врага: История армянского национализма в Закавказье в конце XIX-начале XX века. Баку: Шарг-Гарб, 1993, 336с.
10. Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам. Баку: ЭЛМ, 1990, 156 с.

Vəliyeva Nigar
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRİN İNKİŞAFI VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: multikulturalizm, həmrəylik, terrorizm, dil, siyasət

Key words: multiculturalism, solidarity, terrorism, language, policy

Ключевые слова: мультикультурализм, солидарность, терроризм, язык, политика

Ümummillî Liderimiz Heydər Əliyevin milli diplomatik kadrların hazırlanmasında və diplomatiyanın inkişafındakı əməyinin, rolunun nəinki Azərbaycanda və bütün Türk dünyasında, həm də keçmiş Sovetlər birliyində və dünyanın müxtəlif ölkələrindəki nüfuzunun şahidi oluruq. Ulu Öndər Heydər Əliyev siyasətinin tərkib hissəsi Dünya Azərbaycanlılarının Şərq və Qərb ölkələrində birliyi.

İnsan faktoru və fəaliyyəti ilə bağlı olan siyasət, yeni texnologiyalar, iqtisadiyyat, ideologiya, din, mədəniyyət və elm – bütün sahələr beynəlxalq münasibətlərin inkişafına güclü təsir göstərən amillərdir. Beynəlxalq münasibətlər – dövlət siyasətidir. Dövlət xadimləri, səfirlər, diplomatlar beynəlxalq aləmdə mövcud olan münaqişələrdən yayınmağa çalışaraq, beynəlxalq münasibətlərin çoxsəviyyəli dilini yaratmışlar. Siyasi xadimlərin öz fikirlərində nə dərəcədə qəti olmaları dövlətin nüfuz və əhəmiyyətindən xəbər verir. Fövqəladə səfirlər, nazirlər, ictimai-siyasi xadimlər hər zaman təmsil etdikləri dövlətlərin şəxsi simaları olmuş və bütün millətin statusu onların dünyagörüşlərindən və beynəlxalq münasibətlərin dilinə nə dərəcədə mükəmməl yiyələnmələrindən asılıdır. Beynəlxalq münasibətlər daima dinamik inkişaf yolundadır. Beynəlxalq münasibətlərin inkişafına müxtəlif ekoloji, coğrafi, geoloji, meteoroloji və s. amillər təsir göstərir, məsələn, ekoloji vəziyyətin pisləşməsi - iqlimin global istiləşməsi, şirin su ehtiyatlarının azalması, dəniz sularının və dənizətrafi ərazilərinin çirklənməsi, ətraf meşə zolağının kasadlaşması, atmosferin çirklənməsi, təbii fəlakətlər, bununla əlaqədar nəticə olaraq bioaləmin məhvi, ölkə iqtisadiyyatının dağılması, dünyada baş verən iqtisadi-siyasi böhranlar və s. Bunlar hamısı ölkələrarası mövcud olan beynəlxalq münasibətlərinə təsir göstərir. Müasir beynəlxalq münasibətlərin inkişafının real əsaslarını və şərtlərini tədqiq edərək dərk edirik ki, nəinki xarici, həm də daxili siyasət ölkə başçısından asılıdır. İlham Əliyev pragmatik və realist təfəkkürlü siyasətçi kimi, islahatçılığa meyl edir. Onun islahatçı mövqeyi “azad sahibkarlığa gücləndirməklə cəmiyyətin demokratikləşdirilməsini sürətləndirmək” siyasətidir. Beynəlxalq münasibətlər sahəsinin əsasını siyasi, iqtisadi, hüquqi və mədəni aspektlərdə şifahi və yazılı nitq təşkil edir. Siyasi (iqtisadi, hüquqi və mədəni) nitq pragmatik olaraq real həyatda istifadə olunur. Əgər dil mövcud deyil, onda dünya siyasəti də olmaz, çünki dil olmadan beynəlxalq münasibətləri də başa düşmək mümkün deyildir. Belə ki, beynəlxalq münasibətlər sahəsinə dair lingvistik təhlillər aparmaq zəruridir. Yazılı nitq, yəni mətnlər müəyyən vəzifə və perspektivlər vasitəsilə yarandığı üçün müxtəlif mətnlər çeşidli sosial reallıqlardan xəbər verir. Məsələn, dövlət və ictimai-siyasi xadimləri öz nitqlərini daha maraqlı, dolğun, effektiv və inandırıcı etmək üçün həmişə üslubi vasitələrdən istifadə edirlər. Etiraf etmək lazımdır ki, azərbaycanlılar çox şanslı millətdir, çünki onun İlham Əliyev kimi Lideri var. Millətindən, dinindən, yaşından asılı olmayaraq hər bir şəxs Prezidentimizin istənilən çıxışına diqqətlə qulaq assa, gəldiyimiz qənaətin düzlüyünə əmin ola bilər. “Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir. Əsrlər boyu Azərbaycanda multimedənyyətli cəmiyyətlər mövcud olub. Xalqlar arasındakı dostluq və həmrəylik bunun bariz nümunəsidir. Biz bu gün də çalışırıq ki, öz təşəbbüsümüzlə regionda və dünyada gedən proseslərə müsbət təsirimizi göstərək...” - İlham Əliyev. Son zamanlar beynəlxalq münasibətlər sahəsində olan mütəxəssislərinin maarifləndirmənin yüksəlməsi dilin dünya siyasətində əvəzəlməz və güclü rol oynamasına gətirib çıxarmışdır. Bu səpkidə tədqiqat əsərlərinin sayının artması konseptual və təcrübi baxımdan göz qabağındadır. Soyuq müharibənin başa çatmasının ardınca beynəlxalq münasibətlərə dair tədqiqatlarda bu elmi səylər sosioloji və mədəni meyl canlanmasının daha çox davamlılığına və genişlənməsinə öz töhfəsini verir. Reallıqda dünya siyasətində münaqişə və mübahisələrin təbliğinə meyl edən kommunikasiyalar, dialoqlar və diplomatik səylər vasitəsilə dildən istifadə və sui-istifadə halları soyuq müharibədən sonrakı dövrdə beynəlxalq münasibətlər sahəsində daha da nəzərəçarpan hal almışdır. 1990-cı illərin əvvəllərində dünya indiki kimi deyildi: nə “İslam” adından sui-istifadə edərək amansız qətlər törədən İŞİD terror qruplaşması vardı, nə də dinlər və məzhəblərarası ədavət indiki qədər kəskinləşmişdi. O vaxt dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycana rəhbərlik edən ulu öndər Heydər Əliyev sanki illərin arxasından gələcəyi görür, cəmiyyətdə etnik-dini tolerantlığın tam bərqərar olmasına xüsusi diqqət ayırırdı. Bu müdrik, uzaqgörən siyasi xadim həyatımızın digər sahələrində olduğu kimi, multikultural ənənələrin möhkəmləndirilməsində, yeni dəyərlərlə zənginləşdirilməsində, xüsusən dövlət-din münasibətlərinin formalaşmasında misilsiz irs qoyub. Məhz Heydər Əliyev dühasının işığında irəliləyən Azərbaycan özünün dünyanı heyran qoyan multikultural dəyərlər sistemini və modelini formalaşdırıb. Müasir dünyada terror aktları, çox təəssüf, demək olar ki, hər gün müxtəlif ölkələrdə baş verir. Müasir transmilli təhlükələr sırasında ən böyük təhdid terrorizmdir. Siyasi, fəlsəfi, ideoloji, irqi, etnik, dini və hər hansı digər xarakterli maraqlarını əsaslandırmaq üçün, əsassız siyasi məqsədlərlə cəmiyyətdə, insan qrupları və ya ayrıca fərdlər arasında qorxu yaratmaq, təxribat niyyəti ilə törədilən cinayət aktları terrorizmdir. Terrorizm məfhumu bəzi elmi məktəblərin postulatlarında öz əksini tapmışdır. Terrorizmin nəzəri bazası irqçilik

ideologiyalarında əsaslandırılmışdır [3, s.86-87]. Son zamanlar, az qala “dəb” halında çevrilən, individual terrorizm geniş vüsət alıb. Individual terrorizm – hakim rejimə son qoymaq üçün seçilmiş bir şəxsin öldürülməsini nəzərdə tutur. Coğrafi baxımından terrorizm iki növə ayrılır: lokal və transmilli (bəzi elmi ədəbiyyatlarda onu “beynəlxalq” və ya “qlobal” terrorizm adlandırırlar). Çağdaş dövrümüzdə belə bir qlobal şəkildə yaranan şəraitdə Azərbaycan Respublikası sülhsevər mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun inkişafına əlindən gələn səylərini əsirgəmir. Dil və siyasətin təkamül tarixi indiki cəmiyyətdə müasir dil və kommunikasiyanın öyrənilməsi sahəsində yaranmış əsas ideyaları xatırladır. Linqvistik kommunikasiyanın nəzərdə tutulan “məna” probleminə müraciət edənlərdən biri Paul Qrays olub. Onun arqumentinə görə birgə əməkdaşlıq prinsipi insanın ünsiyyətinin əsasını təşkil etməsi paradigmatına uyğun gəlir. Herbert Pol Qraysın “Theory on Implicature” əsəri P.Çilton, T.A.Van Deyk, N.Feyaklau kimi alimləri ruhlandırmışdır. Burada o dörd danışıq prinsipini təklif etmişdir: kəmiyyət, keyfiyyət, uyğunluq (münasiblik) və tərz [2, s.24-25]. Əgər siyasətçilər bu dörd prinsipə eyni zamanda əməl etsələr, onda heç bir anlaşılmazlıq baş verməyəcək [1, s.370]. Bu cür istifadə siyasətçilərə nəzərdə tutulmuş mənadan daha çox məlumat ifadə etmə imkanı verir, bu da yalnız o dinləyənlərə aydın olur ki, o xüsusi ideologiyanı və ya dəyərlər, münasibətlər şəbəkəsini qəbul etmiş olsun. Çağdaş sivilizasiyanın inkişafının aparıcı meyllərindən demokratiyanın getdikcə tərəqqi etməsidir. İnsanlar hazırkı şəraitdə dövlətin təkə iştirakçısı olaraq qalmır, onlar siyasi sistemin getdikcə fəal üzvünə çevrilərək, mühüm siyasi qərarların qəbul edilməsində yaxından iştirak etmək imkanı qazanırlar. Siyasətin özündə də əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Bir yandan o kütləviləşir, vaxtilə cəmiyyətin seçmə üzvlərinin peşəsi olduğu halda, indi əhalinin bütün təbəqələrini əhatə edir. Digər tərəfdən isə, getdikcə siyasət cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə daha geniş nüfuz edərək iqtisadi, sosial, mənəvi inkişafının güclü amilinə çevrilir [4, s.6]. Müəyyən dil şüur yaradan dominant olaraq mətn səviyyəsində inkişaf edə bilər. Şüur və xarici siyasət, öz növbəsində, bir-birini yarada və gücləndirə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumun açılışında çox düz vurğulayıb: “Əgər hər bir ölkə müstəqil xarici siyasət aparsa, onda dünyada müharibələr də az olar, anlaşılmazlıq da azalar. Hər bir ölkə digər ölkəyə hörmətlə yanaşmalıdır. Hər bir ölkə digər ölkənin seçiminə də hörmətlə yanaşmalıdır – həm beynəlxalq müstəvidə, həm dinlərarası dialoq, humanitar sahədə. Bütün bunlar bir-biri ilə bağlıdır” [5].

Ədəbiyyat:

1. Grice H.P. Studies in the Way of Words, Harvard University Press, 1989, 394 p.
2. Grice H.P. Logic and Conversation, Theory of Conversational Implicature. 1975, New York, Academic Press, 2005, p.24-25.
3. Həmidov S.S. Beynəlxalq təhlükəsizlik. Bakı, Mütərcim, 2017, 728 s.
4. Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2005, 752 s.
5. <http://president.az/>

Баранов Николай

Минский государственный лингвистический университет

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ

Ключевые слова: мультикультурализм, идеология мультикультурализма, глобализирующийся мир, этноинтеграция

Açar sözlər: multikulturalizm, multikulturalizm ideologiyası, qloballaşan dünya, etnointegrasiya

Key words: multiculturalism, ideology of multiculturalism, globalizing world, ethnointegration

Осмысление грядущего будущего, глубинные начала которого активно формируются человечеством в нашем тревожно противоречивом настоящем, не могут не волновать сердце каждого человека как современника происходящих, по своей сущности поистине метафизических

исторических событий. Глобализирующееся мировое сообщество строит свой новый мир - более прогрессивный и более справедливый миропорядок, ориентированный на новый этап цивилизационного развития планетарного человечества.

Какую роль в разворачивающемся глобальном многоплановом и многомерном созидании нового миропорядка ориентирован выполнить мультикультурализм? Актуальность философского осмысления данной жизненно важной проблемы самоочевидна.

Важный, всевозрастающий вклад в дальнейшее развитие и совершенствование межэтнических отношений в глобализационном процессе становления планетарного человечества, вносит заслужившая широкое международное признание и высочайшую оценку актуальности и глубины выраженной в ней мудрости *идеология мультикультурализма*, выдвинутая выдающимся прозорливым мыслителем современной эпохи, сыном азербайджанского народа, создателем независимого азербайджанского государства - Гейдаром Алиевым. Именно благодаря политической мудрости и деятельности Гейдара Алиева идеология мультикультурализма стала основоопределяющей в развитии современного Азербайджанского общества и обрела статус уникального примера мультикультурного общественного развития для всех современных народов.

С точки зрения социально-философской науки и развития самой действительности, феномен мультикультурализма, или культурного плюрализма, во всей очевидности его новоисторической востребованности, объективной противоречивости формирования и утверждения в межэтнических отношениях, является одной из центральных, даже ключевых, проблем активно глобализирующегося современного социального мироустройства.

Именно от мудрой идеи мультикультурализма, воплощаемой, по достойному примеру Азербайджана, в соответствующую идеологию, внутреннюю и международную политику всеми суверенными государствами мирового сообщества, принятия и утверждения народами мультикультурализма как наилучшего образа единения и жизни общечеловеческой общности, всецело зависит культурный облик и сама социальная сущность будущего «планетарного человечества».

Дискурс мультикультурализма имеет сегодня широчайшее распространение и всестороннее осмысление. Сущность феномена мультикультурализма активно исследуется философами и учеными различных направлений, дискутируется политиками и священнослужителями различных конфессий, все глубже постигается новыми поколениями в гуманитарном образовательном процессе.

В простейшем, этимологическом понимании, мультикультурализм – это общество со средоточием многих культур, характерное свойство доминирующих на современном цивилизационном этапе развития человечества полиэтнических сообществ, в том числе суверенных государств. Объективно моноэтничность закономерно становится прошлым человечества.

В более широком, современном научном видении, мультикультурализм как политический проект - это фундаментальная по глубинности и масштабам, по исторической значимости и ответственности, по участникам (в ней неминуемо примут участие все народы), многомерная по содержанию и подлежащим разрешению противоречиям, актуальная и закономерная по объективному велению времени, реалистичная по возможностям осуществления, общечеловеческая задача сохранения, гармонизации и дальнейшего развития культурного этнического разнообразия человечества.

Именно в таком, на наш взгляд, сущностном видении представлена проблема мультикультурализма в идеологической концепции Гейдара Алиева как для своей страны, так и всему прогрессивному человечеству.

Глобализационный процесс неудержим и необратим, присущее ему новое «великое, миграционное, переселение народов» будет неминуемо набирать свои обороты. Мир интенсивно этнокультурно преобразуется и должен существенно преобразиться. Человечеству, «во множестве его сообществ» (Г.Башляр) и государственных общностей - «человеяников» (А. Зиновьев), закономерно предстоит строить новую «Вавилонскую башню». И никаким «неадекватным, вне реализации политики мультикультурализма, политикам» на этом объективно закономерном пути развития человечества не справиться с новыми остро противоречивыми реалиями: к примеру, такими как, - принимающие иммигрантов страны больше не могут ассимилировать мигрантов, а мигран-

ты более не хотят ассимилироваться. Массы новоприбывающих членов общества, образующих миграционные меньшинства, становятся статистически столь внушительными, что их уже невозможно «переварить», как это можно было сделать с относительно малочисленными и разрозненными мигрантами до середины XX века.

Главный вопрос, связанный с политикой «мультикультурализма» – это вопрос *о возможности именно этнокультурной интеграции*, акцентированной азербайджанским политическим проектом Гейдара Алиева.

Интеграции, которая сопровождалась бы не ассимиляцией, а признанием исторического права народов на различие, или, иначе выражаясь, на идентичность, сохранение исторически унаследованного этнокультурного разнообразия, его гармонизацию и поощрение его развития, вплоть до формирования в новоотечественной государственности собственных этнических сообществ, в рамках которых удерживаются язык и определенные культурные образцы. Как подчеркивал Гейдар Алиев: «Для каждого человека национальная принадлежность является источником гордости».

Интеграции, которая сопровождалась бы социальной интеграцией с таким действительным политическим, экономическим и духовным равенством граждан мультикультурного общества, в котором нет «господствующих культур».

В котором индивидам предоставлена свобода выбирать, какие культурные образцы являются их собственными. В котором разнообразие культур и стилей жизни развивается не автономно и параллельно, а во взаимодействии и взаимопроникновении, интегрируясь в единое этнокультурное и коммуникационное пространство, которое обретает свою новую, надэтническую сущность.

Такая мультикультурная интегрированная сообщество закономерно обретёт у представляющих её народов наполненный глубоким осознанием гражданственности статус нового отечества и наполненный глубинными патриотическими чувствами, извечно сакрализируемый статус родины.

Именно такой мультикультурализм имеет прекрасное будущее!

В этом принципиально важном вопросе «философия азербайджанства» как политическая концепция путей формирования и развития мультикультурализма являет собой самый адекватный, самый продуктивный, самый жизнеспособный, самый цивилизованный и перспективный проект для мирового сообщества.

В настоящее время идет поиск человечеством новых мировоззренческих ориентаций, отличных от идеалов сугубо техногенной цивилизации. Новые идеалы, среди которых ключевыми становятся - становление гуманитарной культуры человечества (Д.Лихачёв), «ноосферное развитие человечества» (В.Вернадский), мультикультурализм (Г.Алиев), формирование человечеством «сообщества единой судьбы» (Си Цзиньпин) – именно они должны обеспечить выживание и прогресс человечества.

Rəhimov Rəhim
Qafqaz Avropaşünaslıq Assosiasiyası

SÜNİ İNTELLEKT DÖVRÜNDƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: multikulturalizm; süni intellekt; beynəlxalq münasibətlər; mədəniyyət

Keywords: multiculturalism; artificial intelligence; international relations; culture

Ключевые слова: мультикультурализм; искусственный интеллект; международные отношения; культура

Mövzu süni intellektin inkişafının beynəlxalq münasibətlərdə multikulturalizm amilinə təsirindən bəhs edir. Süni intellektin inkişafı və onun praktik olaraq tətbiq dairəsinin genişlənməsi beynəlxalq münasibətlər sistemində əks olunur. Süni intellekt beynəlxalq münasibətlərdə əsas amil olan güc balansının formalaşmasına və dəyişməsinə, texnologiyalara nəzarətə və iqtisadiyyata təsir edir. Qısa, hərbi-

siyasi, iqtisadi və texnoloji sahədə kimin daha güclü olması və kimin diqtə etməsinin süni intellekt faktorundan asılılığı getdikcə artır.

Digər tərəfdən, süni intellektin inkişafının mədəniyyət məfhumuna da ciddi təsirinin təzahürləri hiss olunmağa başlayıb. Burada mədəniyyət dedikdə sadəcə olaraq ayrı-ayrı xalqların və toplumların mədəniyyətindən deyil, ilk növbədə bütövlükdə mədəniyyət məfhumunun özündən söhbət gedir. Nəzərə alsaq ki, multikulturalizmin əsasında məhz mədəniyyət məfhumu dayanır, o zaman süni intellektin inkişafının multikulturalizmə təsir səviyyəsini təsvir etmək çətin olmaz.

Eyni zamanda, multikulturalizm beynəlxalq münasibətlərdə də mühüm bir amil kimi çıxış edir. Baxmayaraq ki, multikulturalizm dövlət siyasəti olaraq 1970-ci illərdən tətbiq edilməyə başlamış, multikulturalizm amili beynəlxalq münasibətlərdə daha əvvəldən əhəmiyyətli rol oynamış, xüsusilə BMT-nin yaranmasında və fəaliyyətində bu daha qabarıq müşahidə olunmuşdur.

Hazırda süni intellekt amilinin beynəlxalq münasibətlərə və xüsusilə də qlobal və regional güc balansına təsiri elmi və siyasi dairələrdə, ekspertlər arasında fəal müzakirə olunur. Amma bu məsələnin multikulturalizm baxımından kontekstallaşdırılması məsələsi diqqətdən kənar qalmamalıdır. Məruzədə əsas diqqət məhz bu istiqamətə cəmlənir və beynəlxalq münasibətlər fonunda süni intellektin multikulturalizmə təsiri konkret, praktik nümunələr və elmi mülahizələr üzərindən araşdırılır.

Sanjay Kumar Pandey
Jawaharlal Nehru University

MULTICULTURISM: THE INDIAN EXPERIENCE

Keywords: Diversity, Multiculturalism, Minority, India, Constitution

Açar sözlər: Müxtəliflik, Multikulturalizm, Azlıq, Hindistan, Konstitusiya

Ключевые слова: разнообразие, мультикультурализм, меньшинство, Индия, Конституция.

Early 1970s witnessed the emergence of the multicultural movement in Canada and Australia and then in the U.S.A., U.K., Europe, and elsewhere. However there's no agreed definition which captures its various facets. Bhikhu Parekh identifies three core principles to understand it. "First, human beings are culturally embedded in the sense that they grow up and live within a culturally structured world and organize their lives and social relations in terms of a culturally derived system of meaning and significance." He believes that one can overcome some, but not all, these cultural influences. "Second, different cultures represent different systems of meaning and visions of the good life." But each has a limited understanding of human existence, "it needs other cultures to help it understand itself better," and "expand its intellectual and moral horizon..." All cultures have some, not necessarily equal, worth, and therefore deserve some respect. Third, all cultures are internally plural, fluid and open, and evolve due to "conscious and unconscious interactions with each other". Basically culture is "porous and subject to external influences which it assimilates in its now autonomous ways." Thus according to Parekh as per multiculturalist perspective "good society cherishes the diversity of and encourages a creative dialogue between its different cultures and their moral visions." He further believes that a "multicultural society cannot be stable and last long without developing a common sense of belonging among its citizens", and "a basic commitment to its integrity and well-being, what one might call patriotism or political loyalty." [1]

Multiculturalism is an idea that cultures, races, and ethnicities, especially of minority groups, deserve special acknowledgment and recognition of their difference from the larger community, and require special legal protection. It is tied to identity politics. It involves balancing the individual rights with group rights and with the interests of the larger society [2].

Multiculturalism evolved as a mechanism to deal with the challenges of social and cultural diversity, including inequality and racism. But some of the nations who originally adopted this policy, are subsequently beginning to shift back toward an assimilationist agenda. This has called into question the manner in which diversity should be managed, how issues of multicultural inclusion should be ap-

proached, but also how notions of personal and collective identity may be conceptualized and defined in a context of globalisation and postcolonialism [3].

Others argue that mere toleration of group differences is not adequate, treating members of minority groups as equals requires recognition and positive accommodation of minority group practices through what the leading theorist of multiculturalism Will Kymlicka has called “group-differentiated rights” [4].

India is among the most diverse countries in the world. It is also a good example of multiculturalism, marked by coming together of different races, nationalities, languages, religions, classes, gender, etc. Cultural coexistence has been the way of life in the Indian subcontinent since the Ancient times. In the post-independence period India sought to create a participative political culture, where the concerns and rights of different religious, cultural, linguistic groups were taken care of.

Acknowledgement and acceptance of diversity, and multicultural ideas have been part of India’s historical cultural experience since early times. Political dispensations since the ancient times have grappled with this issue and many adopted policies which can be considered as multicultural. Hence one can claim that multicultural concerns have long informed India’s history and traditions. The post-independence constitution and political arrangements have only followed and institutionalised these traditions and concerns. A vast multi-ethnic country – in terms of religion, language, community, caste and tribe – has not only survived as a unified polity, in adverse conditions of underdevelopment, mass poverty, illiteracy and regional disparities, but achieved commendable success in creating a distinct narrative of its own. Harihar Bhattacharyya succinctly puts it “Placed in relation to the failures of many less diverse and plural post-colonial and “socialist” states, India’s record of relative political unity and stability seems remarkable indeed. It is argued that at the heart of the resolution of many ethnic conflicts in India lies a set of multicultural state policies. The Indian Constitution as the source of these policies can be said to be a basic multicultural document, in the sense of providing for political and institutional measures for the recognition and accommodation of the country’s diversity.”[5]

The accommodation of cultural diversity has been achieved through territorial autonomy for several linguistic and tribal groups, quotas in legislatures, government jobs and educational institutions for caste and tribal minorities, and constitutional protection of minority cultures, through group-differentiated rights within a broadly liberal democratic framework. In fact the Indian example shows that non-Western (Afro -Asian) experience of managing ethno-religious diversity predates that of most Western democracies. However there are scholars who claim that, while India’s experience is noteworthy “claims of Indian exceptionalism need to be qualified. Several constraints that hindered the adoption of multicultural policies in other contexts can be observed in India as well. These include the association of minority protections with colonial divide and rule, the influence of developmentalist ideologies that deny the significance of ethno-cultural claims, and the convergence of liberal concerns for individual rights with nationalist concerns regarding civic unity and social cohesion.”[6]

The Indian experience of managing diversity, has some similarities, but some unique features. The present paper situates the Indian case in the larger framework of multiculturalism.

Reference:

1. Bhikhu Parekh, “What is multiculturalism?” <https://www.india-seminar.com/1999/484/484%20parekh.htm>
2. Jennifer L. Eagan, “Multiculturalism” <https://www.britannica.com/topic/multiculturalism/Challenges-to-multiculturalism>
3. J. Clayton, “Multiculturalism”, in International Encyclopedia of Human Geography, 2009. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/B9780080449104009780>
4. Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Clarendon Press, Oxford, 1995).
5. Harihar Bhattacharya, “Multiculturalism in Contemporary India”, *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, Vol. 5, No.2, 2003: 148 -161 ISSN 1817-4574, www.unesco.org/shs/ijms/vol5/issue2/art4 © UNESCO <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146458>
6. Rochana Bajpai, “Multiculturalism in India: An Exception?” <https://www.bu.edu/cura/files/2015/06/bajpai-paper-formatted.pdf>

URUQVAYDA ERMƏNİ İCMASI AZƏRBAYCAN MARAQLARINA QARŞI

Açar sözlər: Azərbaycan, Ermənistan, Uruqvay parlamenti, erməni icması, 44 günlük müharibə

Key words: Azerbaijan, Armenia, Uruguayan parliament, Armenian community, 44-day's war

Ключевые слова: Азербайджан, Армения, парламент Уругвая, армянская община, 44-дневная война

*Azərbaycan ABŞ-in təsir dairəsində olan Cənubi Amerika ölkələri ilə mədəni, iqtisadi, siyasi, humanitar sahələrdə əməkdaşlıq edir. Region ölkələri arasında qatı ermənipərəst mövqeyi ilə seçilən Uruqvay və Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələr 1995-ci il 11 yanvarda qurulmuşdur [2]. 2014-cü ilin fevralında isə Azərbaycanın Uruqvayda diplomatik nümayəndəliyi təsis edilmişdir. **Azərbaycanın Uruqvaydakı səfiri Argentinaya akkreditə edilmiş**, iqamətgahı Buenos-Ayresdə yerləşən cənab Rəmzi Teymurovdur. Uruqvayın parlamentində Azərbaycan-Uruqvay parlamentlərarası münasibətlərlə məşğul olmaq üçün işçi qrup fəaliyyətdədir. 2016-cı il 14 martdan həmin işçi qrupun rəhbəri Zabelin Mixail Yuryeviçdir. Uruqvay 2018-ci ildə Azərbaycandan 85 milyon dollar dəyərində neft satın aldı və iki ölkə arasında ikitərəfli ticarət əlaqələri inkişaf etmişdir. Nəticədə, Azərbaycan Uruqvaya ən çox neft satan 5 ölkədən biridir [2]. İki ölkə arasında iqtisadi, humanitar sahələrdə əməkdaşlığa və de-yure səviyyədə tanınmaya baxmayaraq, Uruqvay dəfələrlə Azərbaycan-Ermənistan münasibətində Ermənistanın tərəfində olduğunu göstərmişdir. Bunun əsas səbəbi isə, Uruqvayda erməni diasporasının fəal olmasıdır.*

1950-ci illərdən etibarən ermənilərin soyqırım iddiaları rəsmən beynəlxalq hüquqi status aldıqdan sonra qısa zaman müddətində müxtəlif ölkələrin parlamentlərində erməni lobbisinin səyləri ilə gündəmə gəlib. Kilsənin irəli sürdüyü bu əsassız iddialar ABŞ və Avropada erməni lobbisinin böyük bir kampaniyasına çevrildi. Nəticədə, 45 il ərzində 19 ölkədə bəyanat şəklində qəbul etdirməyə müvəffəq oldular [4]. Uruqvay Cənubi Amerikanın ən böyük erməni icmasına ev sahibliyi edən ölkəsidir və 1965-ci ildə dünyada “qondarma erməni soyqırımı”nı rəsmi tanıyan ilk dövlət olmuşdur. Uruqvay parlamenti 24 aprel tarixini “qondarma erməni soyqırımı” nı anma günü kimi tanımışdır və daha sonra 2004-2005-ci illərdə qəbul edilmiş iki əlavə bəyanatla qərarını yeniləmişdir [3]. Əhalisinin ümumi sayı cəmi 3,8 milyon olan Uruqvayda təxminən 20 mindən çox erməni icması yaşayır. Uruqvayda yaşayan erməni əhali ölkənin yüksək dövlət strukturlarına, konqresin palatalarına yol tapa biliblər. Çünki, onların bütövlükdə Cənubi Amerikada sayları çoxdur və vaxtilə ultramillətçi erməni partiyalarının təmsilçiləri Uruqvaya kütləvi köç ediblər. 1930-1940-cı illərdən Uruqvayda ermənilərin faşizm, ariizm ideologiyasını daşıyan Daşnaksütun, Qnçak, Ramkavar kimi partiyaları fəaliyyət göstərir. Ermənistanın özündə belə fəaliyyət göstərməyən Qnçak və Ramkavar partiyaları Uruqvayda olduqca fəaldırlar. Uruqvaya ilk erməni köçü 1800-cü illərdə olub və daha sonra 1920-1930-cu illərdə yüzlərlə erməni bura köç edib. 1939-cu ildə AGBU-nun (Ümüerməni Xeyriyyə Birliyi) Montevideoda ofisləri açılır [1]. Uruqvay erməniləri əsasən, əsasən paytaxt Montevideoda cəmləşiblər. Onların çoxu “qondarma erməni soyqırımı”ndan sonra Osmanlı imperiyası ərazilərindən gələn ilk mühacirat dalğasının üçüncü və dördüncü nəsilləridir. 1939-cu ildə Montevideoda Erməni Xeyirxah Birliyinin qurulması və 1953-cü il icma mərkəzinin açılması ilə Uruqvaydakı erməni diasporası fəallaşmağa başladı. Uruqvayın parlamenti əvvəlcə erməni qətlə yetirilməsini rəsmi olaraq pislədi və dünya ictimaiyyətini, böyük dövlətləri “qondarma erməni soyqırımı”nı tanımağa çağırdı. 1965-ci il may ayında özü bu qondarma soyqırım aktını tanıyaraq, dünyada bu qondarma soyqırımı tanıyan ilk ölkə oldu [3]. Uruqvay Milli Konqresi mütəmadi olaraq ermənilərin müdafiəsi və dəstəklənməsi ilə bağlı qətnamə və bəyannamələr qəbul edir və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən edilən müxtəlif qətnamələri daim dəstəkləyir. Uruqvayın Milli konqresində erməni əsilli onlarla konqresmen var və Uruqvayın Turizm və İdman naziri erməni əsilli Liliam Keçiçyandır. Sovet İttifaqı dağılandıqdan sonra Ermənistanın müstəqilliyi bərpa olunur və 1992-ci ilin may ayında Uruqvay və Ermənistan arasında diplomatik münasibətlər qurulur [5]. De-yure tanınmadan sonra o dönmə Ermənistanın prezidenti olmuş L.T.Petrosyan Uruqvaya rəsmi səfərini edir. Uruqvay 1997-ci ildə İrəvanda öz fəxri

konsulluğunu açır. 2012-ci ildə Uruqvay XİN L.Almaqronun Ermənistana rəsmi səfəri baş tutur [5]. Ermənistanın Argentinaya akkreditə edilmiş səfiri eyni zamanda Uruqvaya da akkreditə olunub. Uruqvay isə Tehranda yerləşən səfirliyini eyni zamanda Ermənistana da akkreditə etmişdir. Ermənistanın Uruqvayın mərkəzi Montevideo şəhərində fəxri konsulluğu var. 1970-1980-ci illərdə Ermənistanın əsas terror təşkilatlarından olan ASALA-nın dəstəyi ilə qardaş Türkiyənin xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən səfirlik binalarında törədilmiş terror aktlarının maliyyələşdirilməsində və təşkilində Uruqvaydakı erməni icmasının böyük rolu olmuşdur. 1974-1975-ci illərdə AGBU Uruqvayda ermənilərin təşkilatlanmasında böyük rol oynayan iki təhsil mərkəzi yaratdı. Bundan əlavə təbliğat və təşviqat məsələlərində də olduqca fəaldırlar. Montevideoda yayımlanan Radio Armenia təkcə Uruqvay ermənilərinə deyil, həm də Argentina və Braziliyanın cənubundakı erməni icmalarına da yayımlanır. Montevideonun mərkəzində “Ermənistan” adlı böyük meydan və “erməni soyqırımını abidəsi” yerləşir [1]. 44 günlük müharibə zamanı da məsələyə birtərəfli və qərəzli mövqedən baxan, əleyhimizə ən çox yazılar paylaşan Cənubi Amerika ölkəsi də Uruqvay olmuşdu. Müharibə ərəfəsində erməni diasporasının təşkil etdiyi “Dağlıq Qarabağ Forumu” adlı tədbir təxribatçı məqsədlərə xidmət edirdi. Eyni zamanda Montevideoda işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində yaradılmış “qondarma rejim”in “25-ci müstəqillik günü” ilə bağlı “Dağlıq Qarabağ Forumu” adlı tədbir keçirildi və bu tədbirin yekunu olaraq ölkəmizlə bağlı təhrif edilmiş və əsassız məlumatlara istinadən silsilə məqalələr dərc edildi. Azərbaycan haqqında qərəzli yazılmış bu nəşrlərə cavab olaraq **Uruqvayın “La Republica” qəzetinin və Uruqvay Xəbərlər Agentliyinin (UYPRESS) internet portallarında Azərbaycanın diplomatik nümayəndəliyinin təşəbbüsü ilə Azərbaycan həqiqətlərini əks etdirən Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etməsi və Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasının tarixi ərazisi olması ilə bağlı məqalələr nəşr edildi.**

Ədəbiyyat:

1. Armenian Genocide Memorials-Uruguay https://www.armenian-genocide.org/current_category.74/memorials_list.html
2. Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli əlaqələri <https://buenosaires.mfa.gov.az>
3. Countries that Recognize the Armenian Genocide 2024 <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/countries-that-recognize-the-armenian-genocide>
4. “Qondarma erməni soyqırımını” və ermənilərin dünyanı aldatdığı tarix <https://qafqazinfo.az/news/detail/ermenilerin-dunyani-aldatdigi-tarix>
5. Political consultations between the Ministries of Foreign Affairs of Uruguay and Armenia <https://www.gub.uy/ministerio-relaciones-exterioes>

Nuraliyeva Sabina
Azerbaijan University of Languages

POLITICAL DISCOURSE: MULTIPARAMETER MODEL

Key words: *discourse, political relations, power, multiparameter model*

Açar sözlər: *diskurs, siyasi münasibətlər, güc, çoxparametrlı model*

Ключевые слова: *дискурс, политические отношения, власть, многопараметральная модель*

The classical approach to the study of political relations, as is known, was based on identifying objective conditions and processes for the implementation of relations of dominance and subordination. It was assumed that the basic categories of analysis - “power”, “political relations”, “domination”, “coercion” - express nothing more than really existing objects and objective connections between them.

In other words, it was believed that power always “already exists”, and the researcher’s task is to discover the actual conditions for its implementation; political relations were assumed to exist independently of our will and our consciousness. Modern studies of political discourse, having developed in the context of the rejection of classical models of analysis of relations of dominance and subordination, characteristic of modern social sciences and humanities, have focused their attention on the semiotic-linguistic and pragmatic aspects of the subject of research.

Actually, the subject of study itself has also changed: the research emphasis was transferred from the objective conditions and mechanisms of production, reproduction and redistribution of power relations to the identification of their discursive organization, that is, the semiotic potential of the language of politics in relation to the construction of reality and actual relations.

Politics and political relations are now interpreted not as “objectively given” entities, but as constructs created on the basis of the “tacit consent” of people to consider them to really exist. Moreover, politics, power and power relations are interpreted as the effect of their signification: in order for power to become real, it must be “named”, “designated” and “spoken”; the very “naming”, “designation” and “pronunciation” of power is interpreted today in the theory of discourse as its actual implementation. For example, according to Norman Fairclough and Ruth Wodak, to claim power means to exercise power, and this indicates its performative nature [1, p. 14].

The expansion of discourse analytics in political research is naturally accompanied by a number of methodological and terminological difficulties. Thus, in particular, there is misunderstanding regarding the purpose of studying political discourse. Researchers often rely on methodological prescriptions for the study of the discourse field developed by Michel Foucault as a key figure of modern discourse analysts and the author of the “archaeological” method of analyzing knowledge systems [6; 2].

Another problem of modern discourse analysis is, to a certain extent, the emerging discrepancy between its theory and practice. The rapid development of modern science of discourse has led to its excessive saturation with empirical material: today a significant body of empirical research data has been accumulated, which is difficult to generalize by means of a universal theory. Actually, we are talking specifically about the need to create such a theory that generalizes the data of interdisciplinary research.

Finally, the analysis of political discourse seems necessary not only in order to detect actors and conditions of discourse, but also to analyze its place and role in the sphere of public institutions [4]: if the goal of politics is the redistribution of power relations, then an analysis of the “cooperation” of politics is necessary as an institute with pedagogy, medicine, science, jurisprudence. To solve this problem, it is obvious that there is a need to combine approaches and models for studying political discourse, as well as to build a multi-parameter model of discourse, which in turn will make it possible to determine its specification and carry out a comparative analysis of various institutional discourses, including political ones.

An insufficiently clear or contradictory understanding of the content of the concept of “discourse,” even among discourse analysts, often leads to different empirical results and creates a field for many interpretations. Obviously, this is due not only to the interdisciplinary nature of the subject of research, but also to the complex, multidimensional nature of the discourse itself [5].

So, let us highlight the main “gaps” of modern knowledge about discourse. First, it is a search for strategies for applying developed and tested methodologies to the analysis of specific empirical material. Secondly, the opposite situation is becoming common, in which the rich body of empirical knowledge is difficult to interpret using existing theoretical means. Thirdly, there is a need for an interdisciplinary approach to the analysis of institutional discourse practices.

Proponents of critical discourse analysis (Van Dijk, Wodak, Fairclough) see the main task of modern research in the development of a scientific model that would overcome the excessive concentration of CDA on the linguistic aspects of the analyzed discourses and reach, in the words of Ruth Wodak, “*a theoretical model, capable of uniting sociological, cognitive and linguistic categories*” [3, p. 181].

The second trend in the study of political discourse is associated with the actual linguistic approach to the subject of analysis. The context for the implementation of political language and political text is interpreted as largely derived from the linguistic content of the discourse: semantic-syntactic structures, according to representatives of this approach, force people to perform certain actions, formulate certain views and build certain relationships. It is obvious that within the framework of this approach, the emphasis is unconditionally placed on the rhetorical (persuasive, suggestive) functions of the language of politics [4].

In many ways, these two research strategies complement each other and, in a certain sense, cannot be implemented independently, in isolation from each other. In our opinion, what can really hinder this kind of consolidation is the absence of any strict model of political discourse.

So, one of the main tasks of the scientific theory of discourse is the construction of a multiparameter model of discourse, which is a system of correlative parameters of this activity. Such a model should, in our opinion, represent a multi-aspect and multi-parameter phenomenon, since discourse is a multi-layered, multi-level and multi-factor phenomenon - linguistic, speech, mental, cognitive, social. Therefore, solving the problem of building a model involves carrying out a comprehensive (interdisciplinary) study using methods and means of linguistics, semiotics, theory of speech communication, cognitive science, sociology, theory of argumentation, logic, methodology and philosophy of language.

Literature:

1. Fairclough, N. Critical discourse analysis / N.Fairclough and R.Wodak // Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. – Volume 2. – London: Sage. – PP. 258–284.
2. van Dijk, T.A. (ed.) Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction / T.A. van Dijk. – London: Sage Publications, 1997.
3. Wodak, R. Mediation between discourse and society: assessing cognitive approaches in CDA / R.Wodak // Discourse and society. – 2006. – № 8. – P. 181.
4. Карасик В.И. Структура институционального дискурса / В.И. Карасик // Проблемы речевой коммуникации. – Саратов: Изд-во саратовского уни верситета, 2000. – С.25–33.
5. Касавин И.Т. Дискурс-анализ как междисциплинарный метод гуманитарных наук // Эпистемология и философия науки. – т.Х., № 4, 2006 – С. 5–17.
6. Фуко, М. Археология знания [Текст] / М.Фуко. – СПб.: Гуманитарная академия, 2004. – 416 с.

Əbdürrəhimova Şəfa
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRANSADA BUDDİZM İKİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ ARASINDAKI DÖVRDƏ

Açar sözlər: Fransa, buddizm, dünya müharibələri

Keywords: France, Buddhism, world wars

Ключевые слова: Франция, буддизм, мировые войны

Fransanın şərqlə daimi əlaqələrinin yaranması Hind-Çinin koloniyalaşdırılması ilə başlanır. Bu əlaqələrin yaradılması ilə koloniyaların yerli əhalisinin bəziləri metropoliyaya yaşamaq üçün gəlirlər. Fransada ilk Asiya mənşəli icma iki dünya müharibəsi arasındakı dövrdə yaradılıb. Tam dəqiqliylə demək çətin olsa da, bu ilk icmada bir neçə min adam birləşmişdir. Onların vahid bir yerdə iqamətgahı yox idi. Belə ki, öz sənətlərinə, peşələrinə uyğun olaraq Parisin bu və ya digər məhəllələrində yaşayırdılar. Bu dövrdə, xüsusilə Moberdə Vyetnam əsilli kiçik bir icma mövcud idi. Bu vəziyyət 70-ci illərə qədər stabil qaldı. Bu vaxtlarda Fransada təxminən 20 000 Asiya əsilli insanın yaşadığı güman edilirdi.

1975-ci il Cənub-Şərqi Asiya üçün qarışıq bir dövr idi. Vyetnam müharibəsi Sayqonun azad olunması ilə sona çatdı: ölkə birləşdirildi və 1954-cü il Cenevrə sazişləri ilə müstəqillik qazandı. Onunla sərhəddə yerləşən Laos müharibə dövrünü yaşayırdı. Kambocada isə qanlı diktatura rejimi qurulmuşdu. Bu hadisələrin gedişatı nəticəsində bu ərazilərdən çoxsaylı əhali köçü baş verdi. Bir çoxları qərbdə, xüsusilə Fransada sığınacaq tapırdılar. Çünki Fransa qaçqınların yaşadığı çox güclü bir kontingentə və Hind-Çin ilə qədimi əlaqələrə malik idi. 1975-1987-ci illər arasında Fransaya təxminən 200 000 qaçqın gəldi və elə bu vaxtlarda Parisin 13-cü və 20-ci dairələrində “Çin” məhəllələri yaradıldı [1, s.89-101]. Asiya əsilli əhalinin çox böyük bir hissəsi Fransada, xüsusilə paytaxt Parisdə məskən salırdılar. Lakin onların bir hissəsi isə, o cümlədən, şəhəratrafı ərazilərdə (xüsusilə Marne-la-Vale) və Marsel ətrafında məskunlaşırıdılar.

1970-ci illərdən etibarən Asiya əsilli böyük icmalar yaranmışdır ki, onlar da özləri ilə buddizmi gətirmişdilər. Fransa Buddist Birliyində 600 min dindarın 150 minini fransız əsilli buddist dindarlar təşkil edirdi. Fransızların əcdadları daha çox Tibet mənşəli buddizmə can atırdılar. Burada Asiya

mənşəli digər xalqlardan vyetnamlıları, kambocalıları, laosluları, şri-lankalıları və çinliləri misal göstərmək mümkündür. Fransada buddist məktəblərindən dördü önə çıxmışdır:

1.Şri-Lanka, Kamboca və Laos əsilli Teravada məktəbi;

2.Vyetnam mənşəli Mahayana, xüsusilə Marsel ətrafında geniş yayılmışdır. Limuzəndə isə Mahayana elm-təhsil mərkəzi yaradılmışdır.

3.Mahayana - zen, yapon və vyetnam mənşəlidir.

4.Tibet mənşəli Vajrayana. Bunların da dini rəhbəri Dalay Lamadır və əsas mərkəzləri Dordon və Bretanda yerləşir [2, s.142-146].

Buddizm ilə orta əsrlərdə - XIII əsrdə ilk tanış olanlardan ən məşhuru Marko Polodur. XVI əsrdə isə missionerlərin axını ilə əlaqədar olaraq Fransua Ksaviyer Yaponiyaya, Matteo Riççi isə Çinə ekspedisiyaya göndərilmişdilər, elə bu vaxtdan etibarən bu dinlər öyrənilməyə başlandı. XVIII əsrdə maarifçilik dövrünü yaşayan Avropada Konfutsinin fikirlərinə daha çox üstünlük verirdilər. XIX əsrdə isə ilk hind mənşəli buddist mətnlərin tərcümə olunması ilə demək olar ki, hər şey dəyişdi. Buddizm hətta çox məşhur filosoflara belə, o cümlədən, Şopen Hauyer Mintşeyə təsir göstərmişdir [1, s.193-201]. XX əsrdə əlaqələr daha da genişləndi və qərb mütəxəssisləri şərqə doğru axın etməyə başladılar. Aleksandra David-Neel Tibetə gedən ilk belələrindən oldu.

Bununla belə, Qərbdə buddizmin yayılmasında xüsusi rolu olan üç əsas şəxsin adı xüsusi olaraq çəkilir. Bunlar aşağıdakılardır:

1.Tibetli Kalu Rənpoşe

2. Yapon Tezan Deşimarü

3. Vyetnamlı Tiç Nat Han

Zen haqqında olan elmi əsərlər tərcümə olunmağa başlandı. Məhz buna görədir ki, hal-hazırda qərbdə buddizmin iki tanınmış məktəbi yapon və vyetnam mənşəli zen buddizmi və tibet mənşəli vajrayana daha çox tanınır. Yaponiya İkinci dünya müharibəsində məğlubiyyətə uğradı, 1949-cu ildə çinlilər Tibeti tutdular və beləliklə, Qərb dünyası ilk dəfə olaraq Dalay Lama ilə tanış oldu. Sonra isə Hind-Çin müharibəsini Vyetnam müharibəsi əvəz etdi və Cənub-Şərqi Asiya əsilli icmalar qərbdə, xüsusilə Fransada məskunlaşmağa başladılar. 1960-cı illərdə Asiyaya qərbdən gələnlərin sayı çoxalmağa başladı. Onlar xüsusilə Nepal və Yaponiyaya gedirdilər. Hazırda məşhur buddist təliminin başçıları Avropada və ABŞ-da yaşayırlar, burada çoxsaylı buddist mərkəzləri fəaliyyət göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Baldinger-Achour A. Petit guide des grandes religions en France. Editions Liana Levi, 1998.
2. Choivy G. La religion en France de la fin du XVIIIe à nos jours. Paris, Hachette, 1991, 217 p.
3. Fərhadov M. Dinşünaslığın əsasları. Bakı, 1998.
4. Multikulturalizmə giriş, ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2019. Elmi red.: akad. R.Mehdiyev.

Klimov Serqey
Azərbaycan Dillər Universiteti

BBMM AZƏRBAYCAN İCTİMAİ DİPLOMATİYASININ AKTORU KİMİ

Açar sözlər: Multikulturalizm, ictimai diplomatiya, imic

Keywords: Multiculturalism, public diplomacy, image

Ключевые слова: Мультикультурализм, публичная дипломатия, имидж

İctimai diplomatiya dövlətin xarici siyasətinin əsas alətlərindən biridir ki, bu da ölkənin dünya birliyində müsbət imicini formalaşdırmağa və ona diqqəti cəlb etməyə imkan verir.

Azərbaycanın ictimai diplomatiyası mədəniyyətlərarası ünsiyyət iştirakçıları kimi müxtəlif mədəniyyət mərkəzləri, qurumlar, dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları, fondlar, nümayəndəliklər, humanitar və mədəni əlaqələrin inkişafı agentlikləri, mədəniyyət və incəsənət xadimləri, KİV, biznes strukturları, özəl qruplar və şəxslər tərəfindən təmsil olunur.

İctimai diplomatiyasının mühüm aktorlarından biri də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzidir.

Multikulturalizm həyat tərzinə çevrildiyi Azərbaycanın dünyada tolerantlıq nümunəsi kimi tanınmasının vacibliyini nəzərə alaraq multikulturalizm dialoqunun təşviqi və dəstəklənməsi, müxtəlif mədəniyyətlər və xalqlar arasında tolerantlıq və əməkdaşlığın yaradılması məqsədi ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (BBMM) yaradılıb. BBMM-nin Himayəçilər Şurasının sədri akademik, xalq yazıçısı Kamal Abdullayevdir.

BBMM Azərbaycan həqiqətlərinin təbliği və ölkəmizin imicinin daha da yüksəldilməsi baxımından mühüm bazaya çevrilib. Mərkəzin əsas məqsədi azərbaycançılıq ideologiyasına uyğun olaraq tolerantlığın, mədəni, dini və dil müxtəlifliyinin qorunub saxlanmasını, eləcə də Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi təqdim olunmasını təmin etməkdir [2].

Mərkəz beynəlxalq təşkilatlarla fəal əməkdaşlıq edir, mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə və tolerantlıq məsələlərinə həsr olunmuş seminarlar, konfranslar, sərgilər və festivallar keçirir. Bu təşəbbüslər müxtəlif etnik qruplar arasında möhkəm bağlar yaradır, qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlığı gücləndirir.

Mərkəzin əsas layihələrindən biri də ildə iki dəfə həm Azərbaycandan, həm də xaricdən müəllim və tələbələrin mütəmadi olaraq iştirak etdiyi beynəlxalq multikulturalizm yay və qış məktəbləridir. Beynəlxalq multikulturalizm yay və qış məktəbləri multikulturalizm və ölkəmiz haqqında nəzəri biliklər əldə etmək, Azərbaycanda multikultural və tolerant dəyərləri aydın görməyə imkanı yaradır.

Bu konfransın keçirilməsi dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan Azərbaycanın gənc dostlarının mənəvi birliyinin daha bir parlaq təzahürüdür. Bəşəriyyətin böyük marağında olan mədəniyyətlərarası dialoq üçün təbii platformalar məhz belə həyata keçirilir.

BBMM beynəlxalq ab-havanın yaxşılaşdırılmasına faydalı təsir göstərən Azərbaycan multikulturalizminin nailiyyətlərinin təbliği məqsədilə digər ölkələrdə də əsaslı fəaliyyətə sadıq olan xarici nümayəndəliklər şəbəkəsinə malikdir [1].

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin fəaliyyəti, dünyanın bir çox ölkələrində Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzlərinin açılması, xarici universitetlərdə “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin tədrisi, mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun təşviqi qlobal təşəbbüslər vasitəsilə Azərbaycan mədəniyyətinin zənginliyini və onun beynəlxalq aləmə verdiyi töhfəni təqdim etmək və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə müsbət imicini gücləndirmək buna imkan verir.

Ədəbiyyat:

1. Аббасов Т.М. В интересах глобальной разрядки [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.anl.az/down/meqale/kaspi/2019/may/654691.htm>
2. Наша цель [Электронный ресурс]. – URL: <http://multikulturalizm.gov.az/ru/post/976/nasha-tsel.html>

Ахундова Севда
Бакинский Славянский Университет

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Ключевые слова: многообразие культур, международные отношения, ООН, глобализация

Açar sözlər: mədəniyyətlərin müxtəlifliyi, beynəlxalq əlaqələr, BMT, qloballaşma

Key words: diversity of cultures, international relations, UN, globalization

На современном этапе конфликтность в международных отношениях отражает стремление политических элит внедрить свои этнические и культурные ценности в жизнь других стран. В итоге в мире растет конфликтный потенциал, процессы глобализации сталкиваются с идентичностью. Культура и мораль одной цивилизации могут отличаться от морали и культуры другой цивилизации. Между ними, однако, происходит взаимодействие, они влияют друг на друга, в результате появляются общечеловеческие ценности. В международных отношениях мультикультурализм проявляет себя в соответствии с обстоятельствами. В середине XX века, когда война потрясла основы европейской цивилизации, как реакция на преступления фашизма про-

изошло становление общечеловеческой цивилизации, утвердились ее ценности. Это выразилось в создании Организации Объединенных Наций – продукта коллективного человеческого разума. В Уставе ООН, особенно в разделе, посвященном ее целям и принципам, в юридической форме были закреплены общечеловеческие ценности. Они утвердились в международной жизни на десятилетия, что уже доказано временем, и столетия. Эти цели и принципы не разрушили ни холодная война, ни череда силовых конфликтов. Они устояли, и с их помощью была предотвращена третья мировая война. Необходима защита общечеловеческих принципов, так как риск ослабления влияния ООН на международные отношения слишком велик и главное – ничем не оправдан.

Мультикультурализм в международных отношениях – реальная позитивная сила, которая говорит на языке разума, а не с помощью бомб и ракет. Примеры Индии, Франции, Великобритании, Германии, США и других стран свидетельствуют о том, что не существует легкого способа налаживания сотрудничества между представителями разных этнических групп и культур. Наглядный пример – Ближний Восток. Наиболее успешный пример совместимости разных этнических групп и культур представлен в Азербайджане.

Во всех странах мультикультурализм существует в рамках правового поля, базируется на конституции и законах государства.

В международных отношениях легитимизация поведения разных цивилизаций и групп государств, так же как и поведения отдельного государства, имеет более сложный характер, чем утверждение мультикультурализма в отдельном государстве. История создания ООН и развитие ее институтов красноречиво свидетельствуют о том, что уровень толерантности в ООН выше, чем в любом государстве. Здесь принятие ответственных решений невозможно путем механического учета мнения большинства. Устав ООН принуждает государства к поиску компромиссов, а не к использованию силовых методов, вплоть до санкций и войн. Это нормальные цивилизованные отношения, которые необходимо сохранять. Среди острых проблем, которые предстоит решить мировому сообществу, можно выделить следующие:

- глобальная нищета и бедность;
- голод и дефицит продовольствия;
- дефицит питьевой воды;
- эпидемии;
- распространение оружия массового уничтожения;
- наркотрафик;
- сохранение пригодной для человека окружающей среды;
- готовность к климатическим переменам;
- космическая опасность.[2]

Генеральная Ассамблея ООН приняла декларацию,. В ее основе лежат семь принципов, без соблюдения которых международное право и многие его положения перестают быть правилами , а именно:

- неприменение силы;
- мирное разрешение международных споров;
- невмешательство в дела, входящие во внутреннюю компетенцию другого государства;
- обязанность государств сотрудничать друг с другом в соответствии с Уставом ООН;[3]
- равноправие и самоопределение народов;
- суверенное равенство государств;
- добросовестное выполнение государствами обязательств, принятых ими в соответствии с Уставом ООН.[1]

Литература:

1. Генеральная Ассамблея ООН. Резолюции, принятые по докладам Шестого комитета. Официальный сайт ООН.
2. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, двадцать пятая сессия. Дополнение №18 (A80/18).
3. Международное право Декларации ООН1970 год

4. Grant, Thomas D. Admission to the United Nations: Charter Article 4 and the Rise of Universal Organization – Leiden, Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers, 2009. – Vol. 50. – (Legal Aspects of International Organization). – ISBN 978-900417363-7.

Qurbanova Sevinc
Azərbaycan Dillər Universiteti

ABŞ MULTİKULTURAL CƏMIYYƏTİNDƏ MEKSİKALI MIQRANTLAR

Açar sözlər: ABŞ, multikulturalizm, meksikalılar, miqrasiya

Key words: USA, multiculturalism, Mexicans, migration

Ключевые слова: США, мультикультурализм, мексиканцы, миграция

Amerika Birləşmiş Ştatları kütləvi immiqrasiya dalğaları nəticəsində getdikcə çoxmillətli və multikultural cəmiyyətə çevrilib. Bu cəmiyyətdə meksikalılar öz zəngin çoxmədəniyyətli irsi ilə seçilir. Beləki, Birləşmiş Ştatlarda yaşayan ən böyük ispandilli əhali meksikalılardır. Onlar ABŞ-də ispandilli əhalinin 60%-ni təşkil edir [1]. Onlar özlərini meksikalı miqrantlar və ya amerikalı meksikalılar kimi müəyyən edərək, Birləşmiş Ştatların həm erkən, həm də yeni sakinləridir. Bəzi meksikalılar hələ ABŞ yaranmamışdan əvvəl Şimalı Amerikanın cənub və qərb hissəsində məskunlaşmışdılar. Bu gün onlar Amerikanın nüfuzlu sosial və mədəni qruplarından biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-ə üz tutan meksikalı miqrantlar burada həmişə xoş qarşılanmayıb və müəyyən dövrlərdə onların sayında artım və ya azalma müşahidə olunub. Məsələn, 1965-ci ildə ABŞ-də "İmmiqrasiya haqqında qanun"un qəbul edilməsi ilə bura miqrantların, həmçinin cənubdan - Meksikadan miqrantların axını artır. Bu miqrantların böyük qismi leqal olsa da, bir hissəsi qeyri-leqal miqrantlar idi. Meksikalı immiqrasiyada böyük artım 20-ci əsrin sonu və 21-ci əsrin əvvəllərində baş verir. 20-ci əsrin ikinci yarısından sonra meksikalıların Birləşmiş Ştatlara köç etməsinin səbəblərindən biri yüksək ödənişli iş tapmaqla orada davamlı yaşamaq istəyi idi. 1986-cı ildə immiqrasiyaya nəzarət üçün İmmiqrasiya islahatları haqqında akt qəbul olundu. Akta əsasən Amerikada məskunlaşmağa müvəffəq olmuş qeyri-leqal immiqrantların statuslarının qanuniləşdirilməsi elan edildi. Bu dövrdə 3,1 milyon miqrant Amerika vətəndaşlığı alır, onların məhz 2/3 meksikalılar idi [4, s.130]. Eyni zamanda qeyri-leqal immiqrasiyanın qarşısını almaq üçün tədbirlər planı nəzərdə tutulur, lakin bu nəzərdə tutulan nəticələr vermir. Amerikada meksikalıların sayının artması yalnız qeyri-leqal miqrasiya deyil, həmçinin meksikalı mühacirlərin meksika əsilli insanlar ilə ailə həyatı qurması və onlar arasında çoxuşaqlı ailələrin üstünlük təşkil etməsidir.

2020-ci ildə Meksika emiqrantların sayına görə dünyada ikinci yerdə idi. ABŞ üçün Meksika ucuz işçi qüvvəsinin əsas mənbəyidir [5]. Meksikalıların Amerikaya köç etməsinin səbəbləri içərisində yoxsulluq, həyat səviyyəsinin aşağı olması, işsizlik və cinayətkarlıq problemlərini qeyd etmək lazımdır. Son illərdə Meksikadan Birləşmiş Ştatlara miqrasiya keyfiyyətə də dəyişib. Əvvəllər əgər Meksikanı təhsili olmayan və ya ixtisası olmayan orta yaşlı işçilər tərk edirdisə, indi daha çox bu ixtisaslı gənc mütəxəssislərdir. Meksikalılar əsasən Birləşmiş Ştatların cənub-qərbində cəmləşirlər. Təkcə Texasda meksikalıların 30%-i məskunlaşıb. Burada məskunlaşan meksikalılar öz kimliyi, mədəniyyəti və dəyərlərini qoruyub saxlayırlar. Burada meksikalıların uşaqları əsasən ispan dilində danışır. Birləşmiş Ştatlarda meksikalıların məskunlaşması prosesi digər miqrant qruplardan bəzi xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Meksikalılar Amerikaya köç edən digər xalqlardan fərqli olaraq, öz qanunlarına uyğun yaşamağa çalışır və daha çox qapalı, təcrid olunmuş və müstəqil bir cəmiyyət formalaşdırıblar. 2006-cı il statistik məlumatlara görə Amerikada təxminən 28 milyon meksika mənşəli vətəndaşlar yaşayırdı, bu da Amerikada yaşayan əcnəbilərin təxminən 1/3 təşkil edir [4, s.130-132].

Son 5 ildə Meksika sərhədindən miqrasiya axınına nəzər yetirsək, görərik ki, artıq 2019-cu ildə Birləşmiş Ştatlara bir milyona yaxın miqrant axın etmişdir. 2020-ci ildə pandemiya səbəbindən bu rəqəm 400 minə qədər aşağı düşdü. Miqrasiya axınında kəskin artım yenidən 2021-ci ildə 2,5 milyona çatmışdır. Meksika sərhədindən miqrasiya axınının artmasının səbəblərindən ən əsası D.Trampın hakimiyyəti dövründə sərt miqrasiya siyasətinin C.Baydenin hakimiyyəti dövründə yumşaldılması

idi. 2023-cü ilin dekabrında təkcə Meksika sərhədi vasitəsilə 300 minə yaxın miqrant Amerikaya üz tutub. 2024-cü ilin əvvəlindən başlayaraq, Birləşmiş Ştatlara rekord sayda miqrant axın etməyə başlayır [2]. Bunlardan bəziləri qeydiyyatdan keçən qanuni miqrantlar olduğu halda, böyük qisim insanlar qeyri-qanuni miqrantlardır. Bunun nəticəsində Texas və Nyu-York kimi böyük ştatlar və şəhərlər hətta federal hakimiyyət orqanlarına zidd olaraq miqrasiyanı məhdudlaşdırmağa çalışır.

Meksikalı amerikalılar tez-tez yüksək dövlət məmurları, habelə yerli merlər, şeriflər və məktəb şurasının üzvləri kimi xidmət edirlər. Yazıçı Sandra Sisneros, musiqçi Karlos Santana, aktyor Edvard Ceyms Olmos kimi görkəmli sənətçilər meksikalı amerikalıları ictimaiyyətin diqqətində saxlamağa kömək edir [3]. Bu gün meksikalı immiqrantlar və onların nəsiləri Amerikanın mədəni həyatında əvvəlkindən daha əhəmiyyətli yer tuturlar.

Ədəbiyyat:

1. Facts on Hispanics of Mexican origin in the United States, 2021 // <https://www.pewresearch.org/hispanic/fact-sheet/us-hispanics-facts-on-mexican-origin-latinos/#:~:text=Mexicans%20are%20the%20largest%20population,20.9%20million%20to%2037.2%20million.>
2. Калмыков А., 6 февраля 2024. Почему в США миграционный кризис и как он угрожает Украине и Джо Байдену // <https://www.bbc.com/russian/articles/c51v1wd4203o>
3. Shaping a New Century. Library of Congress // <https://www.loc.gov/classroom-materials/immigration/mexican/shaping-a-new-century/#:~:text=The%20nation's%20clothing%2C%20music%2C%20architecture,Latin%20and%20Mexican%20American%20populations.>
4. Роговская Н.Ю., Ультан С.И. «Мексиканизация» США. Вестник Омского университета. Серия «Экономика». 2008. №3 с. 130-133
5. World migration report 2022 // <https://worldmigrationreport.iom.int/sites/g/files/tmzbd11691/files/documents/WMR-Data-Snapshot-Top-Origin-and-Destination-Countries.pdf>

Hümbətova Sona Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASINDA YUNESKO-NUN ROLU

Açar sözlər: Qeyri-maddi mədəni irs, konvensiyalar, YUNESKO

Keywords: Intangible cultural heritage, conventions, UNESCO

Ключевые слова: нематериальное культурное наследие, конвенции, ЮНЕСКО

Qeyri-maddi mədəni irs YUNESKO tərəfindən yerin mədəni irsinin bir hissəsi hesab edilən təcrübə, təmsil, ifadə, bilik və ya bacarıqdır. Binalar, tarixi yerlər və abidələr mədəni sərvətdir. Qeyri-maddi irs folklor, adət-ənənələr, inanclar, biliklər və dil kimi qeyri-fiziki intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Qeyri-maddi mədəni irs UNESCO-nun üzv dövlətləri tərəfindən mədəniyyətin qeyri-maddi aspektlərinə diqqət yetirən Maddi Ümumdünya İrsi ilə əlaqədar hesab edilir. 2001-ci ildə YUNESKO dövlətlər arasında tərif üzərində razılığa gəlmək üçün sorğu keçirdi və onun qorunması və təşviqi üçün 2003-cü ildə Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə Konvensiya hazırlanmışdır.

Qeyri-maddi mədəni irsi icmalar, qruplar və bəzi hallarda fərdlər öz mədəni irsinin bir hissəsi kimi tanıyırlar. O, bəzən canlı mədəni irs adlanır və başqaları arasında aşağıdakı sahələrdə özünü göstərir:

- Şifahi ənənələr və ifadələr, o cümlədən dil qeyri-maddi mədəni irsin vasitəsi kimi;
- İfaçılıq sənəti;
- Sosial təcrübələr, rituallar və bayram tədbirləri;
- Təbiət və kainatla bağlı bilik və təcrübələr;
- Ənənəvi sənətkarlıq.

Ümumiyyətlə mədəni irs, konservləşdirilmiş və nəsilərdən keçən bir mədəniyyətin məhsul və proseslərindən ibarətdir. Həmin irsin bəziləri tikililər və ya sənət əsərləri kimi maddi artefaktlarla formalaşan mədəni mülkiyyət formasını alır. Mahnı, musiqi, rəqs, dram, bacarıqlar, mətbəx, sənətkarlıq

və festivallar daxil olmaqla, mədəniyyətin bir çox hissələri qeyri-maddidir. Bu mədəni nəqliyyat vasitələri BMT tərəfindən “İnsan Xəzinələri” adlanır. Ən böyük və ən mühüm qeyri-maddi mədəni irs kimi dillərin qorunması da bu kontekstdə qeyd edilməlidir. “Blue Shield International”ın prezidenti Karl fon Habsburqun fikrincə, kimlik müharibələri dövründə mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki xüsusən dil simvolik mədəni sərvət kimi hücum hədəfidir [6].

Qeyri-Maddi Mədəni İrsin qorunması üzrə 2003-cü il konvensiyasına əsasən, qeyri-maddi mədəni irs və ya canlı irs – bəşəriyyətin mədəni müxtəlifliyinin əsas mənbəyidir və onun qorunub saxlanması davamlı yaradıcılığın təminatıdır. Doğru olaraq aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

Qeyri-Maddi Mədəni İrs icmaların, qrupların və bəzi hallarda ayrı-ayrı şəxslərin öz mədəni irslərinin bir hissəsi kimi tanıdıqları təcrübələr, təqdimatlar, ifadələr, biliklər, bacarıqlar, o cümlədən onlarla əlaqəli alətlər, əşyalar, artefaktlar və mədəni məkanlar deməkdir. Nəsildən-nəslə ötürülən bu qeyri-maddi mədəni irs icmalar və qruplar tərəfindən ətraf mühitə, təbiətə və tarixlə qarşılıqlı əlaqəyə cavab olaraq daim yenidən yaradılır və onlara eynilik və davamlılıq hissi verir [1].

Qeyri-maddi mədəni irs şifahi tarix intizamından, tarixi məlumatların (xüsusilə, şifahi ənənənin) qeydə alınması, qorunması və şərh edilməsindən bir qədər fərqli olaraq danışanın şəxsi təcrübə və fikirlərinə əsaslanır. Qeyri-maddi mədəni irs, şifahi tarixi fərdlərdən və qruplardan əldə edilən tarixi məlumatları toplamaq və qorumağa çalışarkən, ənənələrin və paylaşılan biliklərin ötürülməsinə imkan verən prosesləri qorumaqla mədəni irsi xalq və ya icma ilə “birlikdə” qorumağa çalışır.

YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahılarına dünyanın hər yerindən tez-tez oxuma, musiqi və şənliklərlə bağlı olan müxtəlif rəqs janrları da daxildir. Siyahılara aşağıdakılar daxildir: Əlcəzairdən Sebiba rəqsi və Hindistandan Kalbeliya xalq mahnıları və Macarıstan rəqsləri və Kuba rumbası kimi sosial rəqslər. Həmçinin, bəzi rəqslərin əsasən mənşəyi ölkələrində lokallaşdırılır və tətbiq olunur, məsələn, Hindistanda nağara çalmaq və oxumaqdan ibarət olan Sankirtana ifaçılıq sənəti və s.

Digər rəqs formaları rəsmi olaraq mənşə ölkələrindən miras kimi tanınsalar belə, bütün dünyada tətbiq olunur və istifadə olunur. Məsələn, İspaniyadan flamenko və Argentina və Uruqvaydan olan tanqo beynəlxalq xüsusiyyətə malikdir. Rəqs mədəniyyət, adət-ənənələr, insan bədənindən, artefaktlardan (məsələn, geyimlər və rekvizitlər) istifadəni, həmçinin musiqidən, məkandan və bəzən işıqdan xüsusi istifadəni əhatə edən mürəkkəb bir hadisədir. Nəticədə, bir çox maddi və qeyri-maddi elementlər rəqsdə birləşərək onu qorumaq üçün çətin, lakin maraqlı bir irs növünə çevirir.

2003-cü ildə YUNESKO Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması Konvensiyasını qəbul etdi. Bu, 20 aprel 2006-cı il tarixində qüvvəyə minmişdir. Konvensiya ölkələrə və alimlərə öz ərazilərində inventarlarını hazırlamağı, habelə onların davamlı mövcudluğunu təmin etmək üçün bu qeyri-maddi mədəni irsini saxlayan qruplarla işləməyi tövsiyə edir; o, həmçinin YUNESKO-nun üzvləri arasında könüllü olaraq toplanacaq və daha sonra tanınmış ICH-nin saxlanmasına dəstək üçün ayrılacaq vəsaitləri nəzərdə tutur. YUNESKO digər qeyri-maddi mədəniyyət proqramlarını da yaratmışdır, məsələn, Bəşəriyyətin Şifahi və Qeyri-Maddi İrsinin şah əsərlərinin elanı adlı siyahı. Bu siyahı 2001-ci ildə 19 maddə ilə başladı və daha 28-i 2003-cü ildə, daha 43-ü isə 2005-ci ildə siyahıya salındı. Qismən, orijinal siyahı bir çox Cənub Yarımkürəsinin mədəniyyətlərini istisna etdiyi üçün Ümumdünya İrs Siyahısındakı balanssızlığı düzəltmək üçün bir yol olaraq görüldü. Bu da 2008-ci ildə YUNESKO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahıları ilə əvəz edilmişdir [3].

Son zamanlar qeyri-maddi mədəni irsin əqli mülkiyyət hüquqları vasitəsilə qorunması, eləcə də bunun bu hüquqi çərçivə vasitəsilə həyata keçirilməsinin məqsədəuyğunluğu və bu imkandan irəli gələn əmtəələşmə riskləri ilə bağlı çoxlu müzakirələr aparılmışdır. Bu məsələ hələ də hüquqi təqaüddə açıq qalır.

Bundan başqa Azərbaycandan da YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına 19 nümunə daxil edilmişdir. Bunlardan 17-si “Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsinin Reprəzantiv Siyahısı”na, 2-si isə “Təcili qorunmağa ehtiyacı olan Qeyri-maddi mədəni irs siyahısı”na daxil edilmişdir [3].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının “Mədəniyyət haqqında” Qanunu // 21 dekabr 2012-ci il ildə qəbul edilmiş (19 may 2020-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr).[Elektron resurs]. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/25303>

2. Azərbaycan Respublikasının “Turizm haqqında” Qanunu // 4 iyun 1999-cu ildə qəbul edilmişdir (19 may 2020-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). [Elektron resurs]. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/4759>
3. Azərbaycanın üç maddi irs nümunəsi YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir [Elektron resurs]. URL: <http://www.unesco.az/?options=content&id=7>
4. Azərbaycan qeyri- maddi mədəni irs nümunələrinin dövlət reyestri.
5. “Azerbaijan- Information related to İntangible Cultural Heritage”
6. Text of the Convention for the Safeguarding of İntangible Cultural Heritage.

Yaşarlı Ülvyyə
Azərbaycan Dillər Universiteti

SKANDİNAVİYA MODELİNİN MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: Skandinaviya modeli, sosial xidmət, rifah, multikulturalizm

Key words: Scandinavian model, social service, welfare, multiculturalism

Ключевые слова: Скандинавская модель, социальная служба, благосостояние, мультикультурализм

Skandinaviya modeli - Skandinaviya regionunda Norveç, İsveç, Finlandiya, İslandiya və Danimarka tətbiq olunan oxşar əmək qüvvəsi, təhsil və sosial siyasətlərlə xarakterizə olunan sosial-iqtisadi modeldir.

Skandinaviya ölkələri göstərilmiş multikultural siyasətin ən görkəmli nümayəndələri kimi təsvir olunurlar. Miqrasiya siyasətinin ərsəyə gətirdiyi pluralist cəmiyyət Skandinaviya regionunda multikulturalizm siyasətinin ən yaxşı nümunəsini ərsəyə gətirməyi şərtləndirirdi. Buna görə də Skandinaviya ölkələri rifah dövləti olaraq multikultural siyasəti ən geniş formada cəmiyyəti maraqlandıran bütün sahələrdə istifadə edən dövlətlərdir.

Skandinaviya regionunda olan ölkələr dünya arenasında sosial xidmət, təhsil, səhiyyə sahəsində böyük nəaliyyətlərə imza atmış dövlətlər sırasındadır. Sosial xidmət sahəsində Skandinaviya modelinin tətbiq olunması həmin regionda yaşayan insanların bütövlükdə hamısını kəsb edir. Bu da öz növbəsində multikultural dəyərlərə öz tövhəsini vermişdir. Sosial xidmət sahəsində atılmış köklü addımlar regionda olan ölkələrin rifah səviyyəsinin artırılmasına xidmət edir. Sosial siyasətin həyata keçirilməsində güclü cəmiyyət, razılıq müqaviləsinin olması, kollektiv əmək müqaviləsi kimi tendensiyalar öz əksini tapmışdır.[5]

İsveçdə multikulturalizm siyasətinə dair tendensiyalar bu siyasətin daha ədalətli münasibətləri və bu yolla bərabərlik, anti-irqçilik ideologiyaları ilə əlaqələri özündə ehtiva edərək həyata keçirməsindədir. Sosial xidmətin bir sahəsi də təhsil yönümlüdür. İbtidai təhsildən başlanaraq, bütün sahələrdə öz əksini tapır. Bütün qeyd olunanlar təhsil proqramlarının çərçivələrini müəyyən edən və praktikada müxtəlif üsullarla həyata keçirilən fundamental prinsiplərdə də öz əksini tapır. Buna görə də, biz İsveçin vəziyyətinin özü, onun multikulturalizm siyasəti və daha dar mənada, mühacirlərə münasibəti və bütün qeyd olunanların Skandinaviya modelində İsveçin mövqeyini şərtləndirdiyini görə bilirik.

Skandinaviya regionunda təhsil sisteminin əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, bütün uşaqlar və gənclər etnik mənsubiyyətindən, yaşayış yerindən və sosial, iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq dövlət məktəblərinə daxil olmaq baxımından bərabər imkanlara malik olmalıdırlar. Bütün ştatda bütün növ məktəblərdə bərabər təhsil təmin edilməlidir. Dövlət ibtidai təhsili normativ səviyyədə aşağıdakı əsas prinsiplərlə bağlıdır:

- dövlət təhsilinə bərabər çıxış imkanı
- təhsildə bərabərlik
- bilik və bacarıqlar
- demokratik dəyərlər
- bərabərlik və qeyri-bərabər rəftara qarşılıq. [1]

Norveçdə sosial xidmət sferasında təhsilə verilən dəyər çox önəmlidir. Dinindən, irqindən milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün insanlara eyni sistemdə bərabər hüquqlar verilir. 2017-ci ildə

hər bir şagirdə inklüziv və müxtəlif mühitdə öz şəxsiyyətini qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək üçün imkanlar təmin olunmuşdur.[4]

Skandinaviya regionun sosial xidmət və Skandinaviya modelinin bütün insanlara tətbiq olunması, miqrantların və etnik azlıqların bu məsələlərdə kənar qalmaması dövlət tərəfindən təmin olunmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Education in the context of Swedish multiculturalism <http://twohomelands.zrc-sazu.si/en/articles/show/150/education-in-the-context-of-swedish-multiculturalism>
2. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:821462/FULLTEXT01.pdf>
3. <https://uwpress.wisc.edu/books/5829.htm>
4. Norway/Multiculturalism Policies in Contemporary Democracies <https://www.queensu.ca/mcp/immigrant-minorities/resultsbycountry-im/norway-im#:~:text=Indeed%2C%20>
5. https://globalskolen.no/alt-du-trenger-a-vite/undervisningstilbudet/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwztOwBhD7ARIsAPDKnkBBBWsLfQVBdgF7O7JykBM6VhAA1Jq1kOaxEYrdCsWEjNpP-TMWZOMaAulHEALw_wcB

Həşimova Zəhra
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTLƏR: AZƏRBAYCAN MODELİ

Açar sözlər: *cəmiyyət, multikulturalizm, mədəni, dini, tolerant*

Keywords: *society, multiculturalism, cultural, religious, tolerant*

Ключевые слова: *общество, мультикультурализм, культурный, религиозный, толерантный.*

Ayrı-ayrı azadlıqlar və konstitusion hüquqlar rejiminə əsaslanan liberal demokratiya ənənəsinə uyğun olaraq qurulan çoxmillətli Avropada tolerantlıq problemləri nə antik dövrlərdə, nə də orta əsrlərdə 1-ci tolerantlıq problemi ilə tam eyni deyil. Müasir Avropa, din əsasında ən yüksək xeyir fərziyyələrinə malik olmayan qədim dünya kimi deyil. Nə də xristian orta əsrlərinə bənzəyir. Burada tək bir ən yüksək yaxşılıq zəruri sayılırdı. Con Lokk və İmmanuel Kantdan bəri liberal demokratiyada siyasi cəmiyyət öz dini və mədəni kimliklərindən təcrid olunmuş atomlaşmış şəxslərdən ibarət prinsipə inkişaf etmişdir. Şəxsi mədəni şəxsiyyətlər dünyası yalnız şəxsi sfera ilə məhdudlaşır və ictimai görünüşdən uzaqdır. Beləliklə, belə bir quruluşda mədəni şəxsiyyət ictimai kontekstə daxil edilir. Ancaq yalnız o dərəcədə ki, bu, ayrı-ayrı şəxslərin və ya ümumi iradənin ümumi marağını əks etdirir [4, s 56]. Lakin bu yanaşma təbii ki, cəmiyyətdə dominant çoxluq mədəniyyətinin xeyrinə işləyir və mədəni cəhətdən müxtəlif fərdlərin cəmiyyətə tam daxil olmasına maneə yaradır. Bu ona görədir ki, sosial münasibətlərdə "nonnal"ın mövcud olmamasını məhz çoxluğun mədəniyyəti müəyyən edir: buna görə də, ictimai görünüşdən uzaq olacağı gözlənilən mədəni kimliklər praktikada yalnız çoxluğun mədəniyyətinə yad olan şəxslər olacaq. Lakin son illər multikulturalizmin yaranması ilə mədəni baxımdan müxtəlif olan digərlərinin sosial görünüşü qeyri-milliliyi boğur, bununla da özəl sferanın ictimai görünüşünə olan tələbat artırdı. Nəticədə həm qeyri-nalin və qərəzsizliyin qeyri-prinsipləri, həm də ictimai və özəl sferalar arasındakı fərq "ədalət" prinsipi əsasında sorğu-suala tutulmağa başladı. Məsələn, Habennas iddia edir ki, ayrı-ayrı mərkəzli liberal demokratiyada vətəndaşlıq və çoxluq mədəniyyətinin bir-birinə birləşdirilməsi mədəni fərqliliklərə qarşı həssas olmayan, müxtəlif mədəniyyətlərə və həyat tərzinə qarşı ayrı-seçkiliyə, digər tərəfdən isə sivilizasiyaların toqquşmasının qarşısının alınmasında zəifliyin yaranmasına gətirib çıxarır. Nəticə olaraq, əgər multikulturalizm fenomeninə ədalətli və tolerant yanaşmanı Avropada göstərmək lazımdırsa, onda həmin şəxsin mədəni fərqliliyinin və şəxsiyyətinin tanınmasına, fərqli həyat tərzinin və dünyagörüşünün harmonizasiyasına daha çox diqqət yetirilməlidir. Lakin bu gün çoxmillətli liberal cəmiyyətin tolerantlıq problemlərini həll etmək üçün tolerantlığın klassik anlayışı kifayət deyil [2, s 112-114]. Fikrimizcə, tolerantlığın müasir problemlərinin həllinə yalnız belə bir tolerantlıq konsepsiyası tam və ədalətli töhfə verə bilər. Nəzərə alsaq ki, hər ikisi xristian və islam mədəniyyətləri kimi universallığı iddia edən dini mədəniyyətləri, eləcə də güclü milli mədəniyyətlərin

birgə həyat sürməyə başladığı çoxmillətli Avropanı əhatə edir. XXI əsrin başlanğıcında Avropa cəmiyyətində çox mühüm paradigma növbəsi baş verir; fərqli dini, etnik və mədəni qrupların nümayəndələrini bir araya gətirən bir dönüşüm yaşayır. İslam mədəniyyəti bu gün əvvəlkindən daha çox Avropa mədəniyyətidir. İndi sual yaranır: Avropa ilə İslam arasındakı tarixi əlaqələri və Avropa özünüinkışafəsinin islamın alt-üst anlayışını nəzərə alsaq, belə bir cəmiyyət tolerant cəmiyyət olmağa müvəffəq olacaqmı? Bu sualın cavabı nə olursa olsun, sivilizasiyalar tezisinin toqquşmasına cavab olacaq. Aydın məsələdir ki, bu gün Avropada, eləcə də Avropadan kənarında özünüməşğulluq böhranı yaşanır. Aydın məsələdir ki, bəzi avropalıların düşüncəsində Avropanın özünü hansı yollarla təsdiq edə biləcəyi sualı var: onlar üçün Avropa Avropa olmalıdır və başqa heç nə olmamalıdır. Bu isə o deməkdir ki, qeyri-azərbaycanlının Avropada yeri yoxdur. Təbii ki, bu yanaşma təkcə Avropa üçün xarakterik deyil, müxtəlif mədəniyyətlərdə oxşar yanaşmaları görmək mümkündür: hətta bir yerdə marginallaşmadan əziyyət çəkənlərin özləri də başqa yerdə özlərinə aid olmayanları marginallaşdırır. Bu baxımdan, problem təkcə Avropaya xas deyil; amma bu, Avropanın, Avropanın digərlərinin və dostlarının bu gün müzakirə etməli olduqları bir sualdır. Çünki qeyri-Azərbaycanlının Avropada yeri olmadığına dair çıxış digəri üçün qapalı olan bir selfinin inşası deməkdir. Burada "Mən" yalnız digər fikirə bağlanaraq mənə çevrilə bilər. Lakin belə bir özünütənzimləmə nə açıq cəmiyyətin Avropa idealına, nə də multikulturalizm reallığına uyğundur. Uyğunsuzluqlar bir yana, belə bir özünü dərk etmə nəhayətdə öz daxilində münaqişə potensialına malikdir [5, s 156] Çoxluq mədəniyyəti dözümsüzlük problemlərinin həllində dominant rol oynayır. Çoxluğun münasibəti, öz-özlüyündə kifayət etməsə də, tolerantlıq suallarında böyük dərəcədə həlledici olacaq. Çoxluq digərinə üç cür reaksiya verir: assimilyasiya, kənarlaşdırma və tolerantlıq. Tolerantlıqdan fərqli olaraq, assimilyasiya və kənarlaşdırma mədəni müxtəlifliyə və homogen cəmiyyətə bağlı olan özünüməşğulluq idealının nəticəsidir. Azərbaycanda multikulturalizm siyasəti müxtəlif etnik mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı hörmət və ənənəvi birgə yaşayış prinsiplərinə əsaslanır. Bu model Azərbaycan Respublikasının sivilizasiyalar və mədəniyyətlər arasında dialoq prosesində uğurlu missiyası və girişidir. Azərbaycanda etno-mədəni müxtəlifliyi ilə fərqlənən xalqlar və dinlər arasındakı münasibətlər və bu gün tolerantlıq adlandırdığımız birgə yaşayış tarixi prinsiplər əsrlər boyu mövcud olan ənənələrə, qarşılıqlı hörmətə, etibara və əməkdaşlığa əsaslanır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin daim vurğuladığı kimi, "Multikulturalizm Azərbaycan xalqının həyat tərzidir". Bu sitat Azərbaycan cəmiyyətinin tarixi təcrübəsi ilə cilalanmış və təkmilləşdirilmiş etno-mədəni münasibətlərin dərin mənasını, əsrlər boyu formalaşmış xalqlar və dinlər arasında mövcud olan ənənəvi və unikal birgə yaşayış modelini qətiyyətlə və tamamilə əks etdirir. Burada "Azərbaycan xalqı" dedikdə, dövlətimizin Əsas Qanununda - Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmiş etnik, dini və ictimai mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşların hüquq bərabərliyi, dini etiqad azadlığı, birlik, sarsılmaz ittifaq və qardaşlıq münasibətləri nəzərdə tutulur. Bu tədbirlər təkcə qanunlarda deyil, gündəlik həyatda da təcəssüm olunur. O da məlumdur ki, tarixən müxtəlif xalqlar və dini icmalar Azərbaycanda məskunlaşmışlar, ölkəmizin ictimai-siyasi və mədəni həyatında mühüm rol oynayıblar. Eyni zamanda, Azərbaycan dövlətinin məqsədyönlü siyasəti sayəsində etno-mədəni xüsusiyyətlərini, inanclarını, həyat tərzini və ənənələrini qoruyub saxlamışlar. Hətta qarşılıqlı mədəni mübadilə nəticəsində, Azərbaycan mədəniyyətinə böyük töhfələr verdilər. Bu prinsiplərin əsası vaxtilə milli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Ulu öndər çıxışlarının birində bu birliyin mahiyyəti və sarsılmaz gücü haqqında aşağıdakıları söyləmişdir: "Respublikamızın ən mühüm sərvəti əsrlər boyu bu torpaqda yaşamış, taleyini və həyatını bu torpaqla bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, dindar insanlar olanlardır. Ölkə nə qədər çox insan birləşsə, bir o qədər zəngin olacaq" (anl.az/down/meqale/baki_xeber/2016/may/492398.htm). Bu həqiqət Azərbaycan xalqının şanlı qələbəsi ilə başa çatan 44 günlük müharibə zamanı bir daha təsdiq olundu. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında tarixi qələbəmizin memarı, qələbə çalan Komandanlıq, Azərbaycan Ordusu işğal altında olan torpaqlarımızı otuz ilə yaxın düşməndən azad etdi. Odur ki, silahlı qüvvələrimizin "Dəmir yumruq" kod adı altında həyata keçirdiyi genişmiqyaslı əks-hücum əməliyyatı da Azərbaycanın etnik və dini müxtəlifliyi, azərbaycançılıq ideologiyası, ümumi rifah naminə xalq-iqtidar birliyi, multikulturalizmin uğurlu siyasəti baxımından da rəmzi mənə daşıyır. Onları qələbəyə ruhən ruhən salan əsas amillərdən biri də xalqımızın Baş Komandan, Azərbaycan Prezidentinə olan böyük inamı,

etibarı və əminliyi idi. Münaqişənin əvvəlində olduğu kimi, 44 gün ərzində həyata keçirilən hərbi əməliyyatlar zamanı da ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalqların yüzlərlə və minlərlə nümayəndəsi - əsgər və zabitlər Azərbaycanın Milli Ordusunun sıralarında xidmət etmiş, Vətənin müdafiəsinə qalxmışlar. Onların hər biri misilsiz cəsərləri ilə sübut ediblər ki, vətənimizin ərazi bütövlüyünün bərpası naminə canından keçməyə hazırdırlar. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda canından keçən yüzlərlə şəhidin arasında həm də cəsur döyüşçülərimiz, müxtəlif millətlərin övladları-Aqarunovlar, Yakovlevs, Polovinkos, Senyuşkinlər və başqaları var. Azərbaycan xalqı öz əziz xatirəsini əbədi yaşayacaq və heç vaxt unutmayacaq. Prezident İlham Əliyevin sözləri ilə desək, "Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların vətənpərvərlik müharibəsində böyük payı var. Vətənpərvərlik müharibəsi bir daha göstərdi ki, Azərbaycanda bütün xalqlar dostluq, qardaşlıq və həmrəylik şəraitində yaşayırlar. 44 günlük bu Müharibə bir daha göstərdi ki, ölkəmizdə milli birlik, milli həmrəylik mövcuddur". Təsədüfi deyil ki, qədim mədəniyyətin beşiyi olan Şuşa şəhərində iyirmi doqquz illik fasilədən sonra şəhidlərimizin əziz xatirəsinə həsr olunmuş "Xari Bülbül" musiqi festivalının mövzusu "Azərbaycan musiqisində multikulturalizm" olmuşdur. Ölkəmizin ayrı-ayrı bölgələrində yaşayan müxtəlif xalqların musiqi qrupları və ifaçıları etno-mədəni birliyi, vahid Vətəni izzətləndirmiş və bu bayramda qardaşlıq xəbərini bütün dünyaya yaymışlar.

Ədəbiyyat:

1. Fay, B. (2012) Çağdaş Sosial Bilimler Felsefesi (İ. Türkmən Çev.). İstanbul: Ayrıntı yayımları. İst., 2012.
2. Giddens, A. and Sutton, P. W. (2013) Sociology. 7.
3. Edition. Cambridge: Polity Press. Heywood, A. Siyaset (2007) (B. Kalkan editörlüğündə, B. B. Özipek, B. Şahin vd. Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
4. Jupp, J. and Clyne, M. (2011) Introduction - Multiculturalism and Integration A Harmonious Relationship (M. Clyne and J. Jupp Ed.) Canberra: The Australian University Press.
5. Kymlicka, W. (2006) Çağdaş Siyaset Felsefesinə Giriş, (Çev.: E. Kılıç Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
6. Parekh, B. (2000) Rethinking Multiculturalism Cultural Diversity and Political Theory. London: Macmillan Press Ltd.

Əbilova Zülfiyyə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

MÜASİR MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ QLOBALLAŞMANIN ROLU VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, qloballaşma, tolerantlıq, cəmiyyət, integrasiya*

Key words: *multiculturalism, globalization, tolerance, societ, integration*

Ключевые слова: *мультикультурализм, глобализация, толерантность, общество, интеграция*

XXI əsrdə müxtəlif xalqlar, millətlər, ölkələr, dövlətlər arasındakı əlaqələr, şübhəsiz ki, keçmiş əsrlərdəki münasibətlərindən fərqlidir, çünki müasir cəmiyyət bir növ integrasiya və ya başqa sözlə qarşılıqlı əlaqə üçün çalışır. Qloballaşma bir fenomen kimi iqtisadiyyat, ticarət, mədəniyyət, siyasət kimi bir çox sahələrə də birbaşa təsir və nüfuz göstərir. Eyni zamanda, qloballaşma ilə yanaşı, dünyada multikulturalizm və tolerantlıq kimi proseslər təzahür edir. Fikrimizcə, multikulturalizm və tolerantlıq kimi ümumi dəyərlər müasir dövlətlərin onlara cəmiyyətdə müəyyən bir nüfuz və status qazandıran siyasətinin ən vacib elementləridir.

Mövcud tədqiqat işində müasir dünyanın inkişafı mövzusu məhz qloballaşma prosesləri kontekstində araşdırılacaq. Qloballaşma sözü latınca “qlobus” – “Yer kürəsi” sözündən əmələ gəlib. Qlobal deyəndə ümumbəşəri səciyyə daşıyan problemlər dərk edilir. Əvvəllər ayrılmış, bir-birindən təcrid olunmuş cəmiyyətlər, mədəniyyətlər, insanlar hal-hazırda bir-biri ilə davamlı və demək olar ki, qaçınılmaz təmasdadırlar. Qlobal sosial reallıq milli mədəniyyətlərin sərhədlərini və dolayısı ilə onların tərkib hissəsi olan etnik, milli və dini ənənələri pozur [2].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşma prosesi yeni bir fenomen deyil. Tarix boyu bəşəriyyət hər zaman integrasiyaya, vahid bir siyasi, iqtisadi və ya sosial-mədəni məkanın bir hissəsi olmağa çalışır. Lakin, baxmayaraq ki, qloballaşmanın daha çox müsbət cəhətləri mövcuddur, hər hansı bir prosesdəki kimi, qloballaşmanın həmçinin bəzi mənfi tərəfləri də var. Qloballaşma siyasət, mədəniyyət, elm və s. kimi fenomenlərin vahid standartına bir növ düzəlişdir. Başqa sözlə, qloballaşma bütün insan fəaliyyətinin birləşdirilməsidir. Qloballaşma ayrı-ayrı xalqların bir çox milli xüsusiyyətlərinin itirilməsinə, mədəniyyətlərin və xalqların özünəməxsusluğunun itirilməsinə, yalnız bir neçə ölkədə dövlət xarakterli dillərin istifadəsindən çəkilməsinə, müxtəlif adətlərin yerdəyişməsinə, az məskunlaşan ölkələrin ənənə və rituallarının itməsinə səbəb ola bilər. Qloballaşma, bütün xalqların yox olmasına səbəb ola bilər ki, bu da təbii olaraq onun mənfi xüsusiyyətidir. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi kimi bir fenomen müxtəlif dövlətlərin müsbət keyfiyyətidir, lakin mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri zorakı bir şəkildə baş verirsə, bu mənfi nəticələrə səbəb olur, çünki eyni zamanda, müəyyən bir əhaliyə yad olan dəyərlər və inanclar özlərini tamamilə əvəz edə bilər.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, hər hansı bir möhtəşəm proses kimi, qloballaşma, müasir dünyada müxtəlif, bəzən nihilist və ya skeptik formalarda əks olunan mənfi cəhətlərlə də səciyyələnir. Qloballaşmanın mənfi tərəflərinə maraqların fərqliliyi ehtimalı, az inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi cəhətdən daha tərəqqi etmiş ölkələrə məcburi tabe olması, eləcə də qloballaşma milli mədəniyyətlərin, adət və ənənələrin itkisinə səbəb ola biləcəyi kimi bir sıra nümunələr, sosial-elmi dünyagörüşün obyektinə çevrilən və az inkişaf etmiş ölkələrin ənənələri daxildir.

Lakin, mənfi cəhətləri ilə yanaşı, qloballaşmanın aşkar müsbət tərəfləri də vardır. Dil və məlumat baxımından danışıq, ingilis dili kimi beynəlxalq bir dil dünyanın müxtəlif yerlərindən insanların uzaq məsafələrə və doğma yerlərinin müxtəlifliyinə baxmayaraq, ünsiyyət qurmasına imkan verir. Bunun ilə belə nəticəyə gəlmək olar ki, qloballaşma prosesi təhsil, siyasət, mədəniyyət, iqtisadiyyatın qeyd oluna biləcəyi bəşəriyyətin bir çox sahələrinə təsir etməklə yanaşı, dilə də təsir göstərir.

Qloballaşma kimi ümumbəşəri bir proses ölkəmizdə çoxmədəniyyətli bir cəmiyyətin formalaşmasına və gələcək inkişafına, əlbəttə böyük təsir göstərir. Bununla yanaşı, bu konsepsiyaya və eləcə də qloballaşma prosesinin özünə münasibət birmənalı deyil. Mülahizələrin bir qismi qloballaşmanı texnologiya, mədəniyyət, informasiya, iqtisadiyyat və siyasət sahəsində bir sıra irəliləyiş kimi, dünya tərəqqisinin stimullaşdırılması, dünya təhsil sistemi və bir çox digər amillər kimi düşündüyü iki sərəya bölür. Onlar hadisələrin Azərbaycan cəmiyyətinin multikulturulaşması kontekstində birləşdirilməsini təklif edirlər. Etiraf etmək lazımdır ki, qlobal problemlər həqiqətən, bəşəriyyətə artıq nəzərə çarpacaq dərəcədə müsbət nəticələr gətirdi, inkişaf üçün yeni perspektivlər açdı və dünya tarixinin ümumi gedişini sürətləndirdi [1].

Qloballaşmanın müsbət və mənfi tərəfləri ilə yanaşı, bu prosesin tərəfdarları da var. Bəllidir ki, qlobal problemlər bəşəriyyətin mənafeyini təzahür etdirir, onların həll edilməsindən planetin gələcəyi asılıdır. Qloballaşma tərəfdarları bəşəriyyətin köhnə beynəlxalq sistemlərin dağıldığı və köhnə qərarların faydasız yeni bir dövrə qədəm qoyduğunu düşünürlər. İndi hamı aydın başa düşür ki günümüzdə dünya insanları ünsiyyət və insani axtarışlarda bir-birindən asılı vəziyyətə düşmüşdür. Qloballaşma deyərək insanlar bunu gələcək rifah, ümumbəşəri sakitləşdirmə, vahid qaydalarla yaşamaq yolları, həyat səviyyəsini yüksəltmək, ictimai sabitliyi və siyasi əhəmiyyətini qorumaq, həmçinin özünə tabe etmək istəyinin zəifləməsi kimi görürlər [1].

İndiki mərhələdə Azərbaycan multikulturalizmi və qloballaşma siyasəti əsas və aparıcı mərkəzlərdən biridir. Bu gün multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev haqlı olaraq ölkəmizdəki multikulturalizmi "normal həyat tərzini" ilə əlaqələndirdi və bu fenomenə dövlət səviyyəsində böyük dəstək verdi.

Qloballaşmanın müasir dünyada rolu mühümdür, çünki hal hazırda sosial inkişafın bir çox problemləri qlobal səciyyəlidir. Fikirimizcə, qloballaşma ilə yanaşı, multikulturalizm və tolerantlıq kimi ümumi dəyərlər müasir dövlətlərin onlara cəmiyyətdə müəyyən bir nüfuz və status qazandıran siyasətinin ən vacib elementləridir. Şübhəsiz ki, Azərbaycan multikulturalizminin siyasi qurucusu ulu öndər Heydər Əliyevin xidmətlərindən biri də Azərbaycanda multikulturalizmi inkişaf etdirməsidir. Bu gün Prezident İlham Əliyev bu siyasəti uğurla davam və inkişaf etdirir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun inkişafına

güclü təsir göstərir. Bir sıra Avropa ölkələrində multikulturalizmin çöküşü haqqında düşüncələrin formalaşması fonunda Azərbaycanda dövlət başçısı Azərbaycan üçün optimist bir şərait yaradır, multikulturalizmin inkişafını təmin edir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev yanvarın 10-da Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında etdiyi çıxışında söyləmişdir: *“Azərbaycan multikulturalizmlə bağlı böyük bir iş gördü. Azərbaycan nümunəsi göstərir ki, multikulturalizm yaşayır. Bəzi siyasətçilər multikulturalizmin uğursuz olduğunu iddia etmələrinə baxmayaraq, Azərbaycanda yaşayır, bu meyillər, fikirlər güclənir, ictimaiyyətdən getdikcə daha çox dəstək alır.”* [3].

Bütün bu yuxarıda yazılanları nəzərə alaraq, belə nəticəyə gəlirik ki, Azərbaycanın müasir inkişafının əsas xüsusiyyətlərindən biri qloballaşan dünyada sabit multikultural bazaya sahib olan tolerant mühitdir. Fikrimizcə, tolerant münasibət və qarşılıqlı anlaşma dünyada sabitliyin qorunmasında əsas cəhətlərdir. Fərqli və müxtəlif mədəniyyətlərə, və ənənələrə, eləcə də başqa dinlərə etiqad edənlərin inanc və düşüncələrinə hörmətsizlik edən bir cəmiyyət heç vaxt sabitlik və inkişafa nail ola bilməyəcəkdir. Dövlətin əsas vəzifələrindən biri də insanlar arasındakı münasibətlərdə tolerantlığa nail olmaq, fərqli dinlərə və mədəniyyətlərə mənsub insanlarla dinc bir mühitdə yaşamaq imkanı verməkdir. Aydınır ki, cəmiyyətdə bir tolerantlıq problemi yaranarsa, insanlar arasında münasibətlər pisləşəcək və bu, dünyada yeni qarşıdurmalar yarada bilər. Münaqişələrin qarşısını almaq üçün ilk növbədə fərqli dinlərə və mədəniyyətlərə qarşı tolerantlıq və hörmət olmalıdır. Buna görə qloballaşma dövründə multikulturalizm ilə əlaqəli problemlər xüsusi yer tutduğunu deyə bilərik.

Ədəbiyyat:

1. Мехтиеv, P. “Азербайджан: вызовы глобализации” / Баку «XXI - Yeni nəşrlər evi», 2004 г., 584с.
2. Н. Иконниковой, В.П. Большакова “Теория культуры” / Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2008. - 592 с.
3. http://azertag.az/ru/xeber/Prezident_Illam_Aliev_Multikulturalizm_obraz_zhizni_v_Azerbaidzhane-918990

V BÖLMƏ

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Abbaslı Nəzrin
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURALİZMİN MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ ROLU

Açar sözlər: multikultural təhsil, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar, səriştələr

Key words: multicultural education, preschool-age children, competences

Ключевые слова: поликультурное образование, дошкольники, компетенции

Qloballaşma və miqrasiya dəyişiklikləri şəraitində bir ölkə daxilində müxtəlif mədəniyyətlərə sahib olan xalqların birgə yaşaması problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İstənilən cəmiyyətin uzunmüddətli və hərtərəfli inkişafı mədəniyyət baxımından fərqlərin mövcudluğundan asılı olmayaraq, yalnız müxtəlif xalqların simbiozu sayəsində mümkündür.

Təhsilin ilk pilləsi kimi bilinən məktəbəqədər təhsildə məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlimi prosesində multikultural aspektləri vurğulamaq vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, multikultural səriştənin formalaşması prosesində kiçik məktəbəqədər uşaqların yaş xüsusiyyətləri müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Fizioloji baxımdan uşağın orqanizmində daimi fiziki və zehni inkişafın mürəkkəb prosesi gedir. Bu dövrdə uşaqlarda əxlaqi davranışın əsasları və davranış qaydaları formalaşır. Bu andan etibarən şəxsiyyətin formalaşması üçün uzun bir proses başlayır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqda kollektiv mühitdə olmağa şərait yaradan bacarıqlar formalaşır və toleranqlıq kateqoriyası onlardan biridir. Eyni zamanda müəllim uşaqların multikultural səriştəsini formalaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuş müxtəlif mexanizmlərdən istifadə etməlidir. Bu mexanizmlərə xüsusi söhbətlər (həm fərdi, həm də kollektiv), təlim prosesi, sinif kollektivi, praktik fəaliyyətlər və müxtəlif sinifdankənar fəaliyyətlər daxildir. [1]

Ümumiyyətlə, multikultural təhsil dedikdə biz məktəbəqədər yaşlı uşaqların yaşadıkları regionda digər etnik qrupların dəyər və təcrübələrini mənimsəməsi prosesini başa düşürük, onların mədəni nailiyyətlərinin və xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetiririk. Öz ölkələrinin tarixi və mədəniyyəti ilə tanış olmaq uşaqlara nəinki digər etnik qrupların ənənəvi mədəniyyətlərinin fərdi xüsusiyyətlərini izləməyə, həm də onların birgəyaşayışının və qarşılıqlı təsirlərinin müəyyən alqoritmlərini müstəqil şəkildə tapmağa imkan verəcəkdir.

Hesab edirik ki, multikultural təhsilin həyata keçirilməsinin səmərəli vasitələrindən biri də xarici dilin öyrənilməsidir. Bu vasitə ilə uşaqlarda nəinki başqa dilləri öyrənmək istəyi formalaşır, həmçinin digər mədəniyyətlərə olan maraqları artır. [3]

Təsviri incəsənətin multikultural təhsilə töhfəsi olduqca böyükdür. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların müxtəlif xalqların nağılları mövzusunda tematik rəsm çəkməsi başqa millətlərin nümayəndələrinə müəyyən rəğbət hissi yaratmaq üçün əla və təsirli vasitədir. Ümumiyyətlə, bütün xalqların nağılları ümumbəşəri dəyərlərin nümayişi ilə xarakterizə olunur; çoxəsrlik milli adət-ənənələr, xarakterlərin daima xoşbəxtliyə can atması, haqq və ədalət uğrunda mübarizə və s. Eyni zamanda, multikultural səriştənin formalaşması üçün məktəbəqədər yaşlı uşaqları xalqın adət-ənənələrini, dünyagörüşünü özünəməxsus və orijinal nümayiş etdirən təbii sənət əsərləri ilə bilavasitə tanış etmək də vacibdir.

Fikrimizcə, multikultural təhsil aşağıdakı alqoritmə uyğun hazırlanmalıdır:

1. Milli təhsilə önəm verilməsi. Burada əsas məsələ öz xalqının ləyaqətinə, tarixinə və dilinə hörmət, onun mədəni və tarixi nailiyyətlərinə maraq aşılamaqdan ibarətdir.

2. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların müxtəlif etnik qrupların nümayəndələri ilə tanışlığı, qonşu xalqların adət və ənənələrinin tədqiqi, xarici dillərin öyrənilməsinə önəm verilməsi, başqa xalqlardan olan həmyaşıdlarına və böyüklərinə qarşı xeyirxah münasibətin formalaşdırılması.

3. Tarixi və məişət ənənələri vurğulanmaqla, digər ölkələrdən gələn insanların etnik kimliyi haqqında məlumatın alınması.

4. Milli müxtəlifliyin təzahürlərinə emosional münasibətin formalaşdırılması. [2]

Hesab edirik ki, ümumilikdə multikultural təhsil müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin təhsil ehtiyaclarının ödənilməsinə, uşaqların multikultural cəmiyyətdə həyata hazırlanmasına yönəldilməlidir. Nəticə etibarilə bu, bir sıra pedaqoji vəzifələrə gətirib çıxarır ki, onların arasında biz bunları qeyd edə bilərik:

1. Müxtəlif xalqların etnik xüsusiyyətlərini dərk etmək, onların mədəniyyətini, adət-ənənələrini müəyyən etmək;

2. Ölkəmizdə və dünyada mədəniyyətlərin müxtəlifliyi səriştəsini formalaşdırmaq;

3. Dünyadakı bütün xalqların bərabər hüquqlu olduqlarını dərk etmək və qəbul etmək;

4. Müasir dünya sivilizasiya məkanının inkişaf amilləri kimi mədəni fərqliliklərə tolerant münasibəti formalaşdırmaq;

5. Digər etnik qrupların mədəniyyətlərinə inteqrasiya üçün müəyyən şəraiti yaratmaq;

6. Başqa mədəniyyətlərin daşıyıcıları ilə məhsuldar qarşılıqlı əlaqə bacarıqlarını formalaşdırmaq.

Ədəbiyyat:

1. Arsal, Z. Critical multicultural education and preservice teachers' multicultural attitudes. *Journal for Multicultural Education*, 2019.
2. Kosheleva, E. Multicultural education of preschool-age children. Russia, 2019.
3. Warren, C. Empathy, teacher dispositions, and preparation for culturally responsive pedagogy. *Journal of Teacher Education*, 2017.

*Абдиева Адалят
Джабарова Шукюфа
Азербайджанский Университет Языков*

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ИНТЕРКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И ПОНИМАНИЯ

Ключевые слова: образование, интеркультурализм, глобализация, понимание

Açar sözlər: təhsil, interkulturalizm, qloballaşma, anlama

Key words: education, interculturalism, globalization, understanding

В современном глобализированном мире, где взаимодействие между различными культурами и языками становится все более обычным, интеркультурная компетенция и понимание играют ключевую роль в общении и успешной адаптации учащихся и студентов в разнообразных социокультурных средах. В этой статье мы рассмотрим, как образование влияет на развитие интеркультурной компетенции и почему это так важно для современного общества.

Образование является фундаментальным элементом, формирующим понимание и уважение к различным культурам и языкам. Школьная и высшая системы образования играют важную роль в формировании интеркультурной компетенции среди учащихся. Они предоставляют возможности для изучения различных культур, истории, языков и обычаев, что способствует развитию толерантности и открытости к разнообразию.

В рамках образования важно предоставлять учащимся опыт межкультурного обучения и практики. Это может включать в себя обмен студентами, языковые курсы за границей, интеркультурные программы обучения и многое другое. Такие практики помогают студентам погрузиться в другие культуры, развить навыки межкультурного общения и научиться справляться с культурными различиями. Необходимо отметить, что в АУЯ студентам и педагогам предоставляется возможность по различным международным программам и грантам обмениваться опытом, образовательными программами, изучать языки, культуры различных стран в ведущих университетах Европы и Азии. Для более углубленного изучения языков и культур различных народов, в университете действуют центры языка и культуры 21 страны. Большим успехом

можно считать открытие центров азербайджанского языка и культуры в таких странах как Сербия, Пакистан, Китай, Румыния, Россия, Беларусь.

Также важно внедрять в учебные программы межкультурный подход, который помогает студентам понять, как культурные особенности влияют на образ мышления, поведение и коммуникацию. Это может включать изучение межкультурной коммуникации, антропологии, социологии, культурологии и других дисциплин, способствующих пониманию культурных различий.

Развитие эмпатии и уважения к различиям играет важную роль в данном вопросе.

Образование также способствует развитию эмпатии и уважения к различиям. Через обучение студенты учатся видеть мир через глаза других людей, понимать их перспективы и ценности, традиции и обычаи, что способствует более глубокому и гармоничному взаимодействию в многонациональных и многоязычных обществах.

Роль образования в развитии интеркультурной компетенции и понимания неопределима. Через обучение, практику и понимание культурных различий мы формируем толерантное, открытое и уважительное общество, способное эффективно функционировать в глобальном мире. Осознавая важность интеркультурного образования, мы стремимся к созданию более гармоничного и инклюзивного мирового сообщества.

В интеркультурной образовательной среде, образовательные учреждения предоставляют учащимся возможность изучать различные культуры, языки и истории. Через изучение разнообразных культурных контекстов учащиеся приобретают понимание о культурных особенностях и ценностях, развивая свою интеркультурную компетенцию.

Межкультурное обучение на практике предполагает программы обмена студентами, межкультурные программы обучения за границей, обмен опытом преподавания различных гуманитарных дисциплин. Эти практики играют важную роль в формировании интеркультурной компетенции. Встреча с представителями других культур, погружение в их обычаи и язык помогают студентам развить уважение к разнообразию и научиться эффективно взаимодействовать в многонациональных средах.

Межкультурный подход в учебных программах способствует пониманию, как культурные факторы влияют на образ мышления, поведение и коммуникацию. Изучение межкультурной коммуникации, антропологии, социологии и других дисциплин помогает студентам развить навыки адаптации и взаимодействия в разнообразных культурных средах.

Развитие эмпатии и уважения к различиям можно развивать следующим образом: через обучение, студенты развивают эмпатию и способность видеть мир через призму других людей. Это помогает им лучше понимать и уважать культурные различия, а также находить общий язык с представителями других культурных групп.

В целом, образование играет центральную роль в формировании интеркультурной компетенции и понимания. Через обучение, практику и внедрение межкультурного подхода в учебные программы мы создаем основу для толерантного, открытого и уважительного общества, способного эффективно функционировать в глобальном мире.

Литература:

1. Марков А.П. Диалог культур в глобальном мире: надежды и разочарования / <https://cyberleninka.ru/article/n/dialog-kultur-v-globalnom-mire-nadezhdy-i-razocharovaniya2>
2. Пособие По развитию межкультурных компетенций: круги историй., М., 2021

MULTILINGUALISM AND LINGUISTIC POLICY IN THE MOROCCAN EDUCATIONAL SYSTEM: A SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS

Keywords: *linguistic policy; educational linguistic policy; globalization, minority languages*

Açar sözlər: *linqvistik siyasət; təhsil linqvistik siyasəti; qloballaşma, az saylı xalqların dilləri*

Ключевые слова: *языковая политика; образовательная лингвистическая политика; глобализация, языки этнических меньшинств*

Since the Protectorate (1912), the Moroccan educational system has borne the consequences of complex multilingualism. This complexity arises from the linguistic, ethnic, and social heterogeneity of Moroccan society. Additionally, there are linguistic varieties, such as Moroccan Arabic and various forms of Amazigh, that serve as communication idioms among Moroccans but are not integrated into the school curriculum. This disconnect between the social world and the educational environment is challenging for learners, who outside the classroom fail to see the relevance of learning these languages that are almost absent from their daily lives. The issue of foreign languages also adds to this complexity. The problem of educational language policy in Morocco is not new. Despite efforts by various stakeholders, the outcomes have been inadequate relative to the goals set. The complexity of the linguistic landscape, the mix of political and ideological factors often negatively affect the implementation of educational reforms. The Strategic Vision 2015-2030, supported by a robust legal framework, aims to establish the foundations of a clear language policy, although its provisions on this issue do not have the consensus of all political decision-makers in Morocco. This schism informs us about the sensitivity of such a topic. That is why Law 51-17 emphasizes the importance of the two official languages without specifying the role of other foreign languages to avoid fuelling linguistic conflicts, especially between the components of a historical bilingualism, always in competition, namely Arabic and French. However, the primary "languages" of socialization for learners have no place in the classroom, neither Moroccan Arabic nor Amazigh varieties, in a school that aims to be inclusive. In this conference, we propose to examine Morocco's language policy in general and educational language policy in particular, in its relation to globalization. Indeed, we question the choices regarding language instruction in the Moroccan educational system in relation to the various linguistic varieties of the language market. Our reflections are framed within the theoretical context of sociolinguistics, which through its concepts examines state intervention on languages at school or in society in general.

Bibliographie:

1. Bouarich, H. (2013). *La politique linguistique éducative au Maroc de 1912 à nos jours*. In, actes du colloque international « l'environnement informatique et l'enseignement/apprentissage des langues », Université Ibn Tofail, Kenitra. Édition Rabat net.
2. Boukous, A. (1995). *Société, langues et cultures au Maroc: enjeux symboliques*. Rabat :Faculté des lettres et des sciences humaines-Rabat.
3. Boukous, A. (2012). *Revitalisation de la langue amazighe: Défis, enjeux et stratégies*. Institut Royal de la Culture Amazighe.
4. Candelier, M. (2008). *Approches plurielles, didactiques du plurilinguisme: le même et l'autre*. In, Recherches en didactique des langues et des cultures, Volume 5, n°1.pp.65-90
5. Castellotti, V. (2014). *Contexte, contextualisation, cultures éducatives. Quels usages? Pour quelles orientations de la recherche en DDL ?*. In, Contexte global, contextes locaux. Tensions, convergences et enjeux en didactique des langues ». Actes du colloque international, 23-25 janvier 2014, FIFP, 111-124

MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, təhsil, məktəb, müəllim, tədris*

Keywords: *multiculturalism, education, school, teacher, teaching*

Ключевые слова: *мультикультурализм, образование, школа, учитель, преподавание*

Hazırda təhsilin məzmunu fəal şəkildə modernləşdirilir, onun əsas prioriteti tələbə potensialının inkişafı üçün şərait yaratmaqdır. Məzmun inkişafı səriştə əsaslı yanaşmaya uyğun olaraq həyata keçirilir. Bacarıq, insanın səriştəli olması və öz qabiliyyətlərini səfərbər edə bilməsi lazım olan müəyyən fəaliyyət sahəsi deməkdir.

Bacarıq tələbələrin biliyinin ayrılmaz xüsusiyyətidir ki, bu da onlara ətraf aləmdəki müəyyən vəziyyəti adekvat qiymətləndirməyə, bu barədə mötəbər rəy bildirməyə və ya lazımı qərar qəbul etməyə imkan verir.

1996-cı il martın 27-30-da Berndə keçirilmiş simpoziumda Avropa Şurasının proqramına uyğun olaraq uğurlu fəaliyyət üçün zəruri olan əsas səlahiyyətlər müəyyən edilmişdir:

- siyasi və sosial;
- multikultural cəmiyyətdə yaşamaqla bağlı səriştə;
- şifahi və yazılı ünsiyyətin mənimsənilməsi ilə bağlı səriştə; cəmiyyətin artan informasiyalaşdırılması ilə bağlı səlahiyyətlər;
- ömür boyu özünütəhsil (peşəkar, sosial və s.) qabiliyyəti kimi kompetensiya.

Beləliklə, ömür boyu təhsil fəlsəfəsinə daxil olan mürəkkəb problemlərin həlli yollarının müstəqil axtarışını aparan, şəxsiyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarına malik, qeyri-müəyyənlik şəraitində fəaliyyət göstərməyi bacaran tək-cə yaxşı hazırlanmış mühəndislərə deyil, həm də ömürboyu təhsil fəlsəfəsinə daxil olan problemlərin dərk edilməsinə yönəlmiş mütəxəssislərə ehtiyac vardır. Pedaqoji sistemlərin inkişafındakı müasir tendensiyaya görə, savadlı, səriştəli mütəxəssis mədəni insandır. Mədəniyyət anlayışı fərqli şəkildə şərh edilir. Lakin əsas atribut həmişə keçmişin irsinə və digər xalqların adət-ənənələrinə dərin şüurlu, hörmətli münasibət, habelə reallığı yaradıcı şəkildə qavramaq, anlamaq və dəyişdirmək bacarığı kimi tanınır.

Qloballaşma prosesi müasir cəmiyyətlərin inkişafında qlobal tendensiya kimi milli icmaların, regionların, ölkələrin fəal qarşılıqlı əlaqəsinə və inteqrasiyasına gətirib çıxarır. Qloballaşma cəmiyyətlərin etnomədəni və sosial həyatına təsir edən millətlərarası münaqişələrin, miqrasiya proseslərinin gərginliyinin artması ilə müşayiət olunur. Bu proseslərin başa düşülməsi, miqrant ailələrin təhsil və sosial problemlərinin həlli istiqamətində ilk cəhdlər əksər ölkələrin vətəndaş cəmiyyətini multikulturalizm fenomenini reallaşdırmağa vadar edir.

Multikulturalizm liberal ideologiyanın bir forması kimi harmoniya və sabitlik siyasətini həyata keçirmək, mədəni plüralizmi təşviq etmək və mədəni müxtəlifliyi qorumaq məqsədi daşıyır. Multikulturalizm prinsipləri dünyanın aparıcı ölkələrinin təhsil qanunvericiliyində öz təcəssümünü taparaq tək-cə siyasi, sosial, mədəni sahələrə deyil, həm də təhsilə şamil edilir. Avropa Şurası multikultural təhsili dəstəkləyir [1].

Multikultural təhsil bütün etnik qruplara öz mədəni ehtiyaclarını reallaşdırmaq üçün bərabər imkanlar yaradan, gəncləri digər ölkələrin və xalqların mədəni və mənəvi dəyərlərinə tanıtdıran təhsildir. Məhz multikultural təhsildə mədəniyyətlərin dialoqu və qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi tam şəkildə həyata keçirilir. Multikultural təhsil mədəni plüralizmi tanıyan və onu fəal şəkildə təbliğ edən, milli-mədəni müxtəlifliyi qorumağa çalışan multikultural şəxsiyyət yaradır.

Multikultural təhsil aşağıdakı problemlərlə üzləşir:

- irqçilik, ksenofobiya, ayrı-seçkilik psixologiyasını, stereotiplərin yaradılması mexanizmlərini öyrənmək;
- tələbələrin multikultural şəxsiyyətlərini anlamaq və qəbul etmək;

- milli-mədəni fərqliliklərə dözümlülük səviyyəsini müəyyən etmək məqsədilə sinifdə milli-mədəni mühiti öyrənmək;
- auditoriyada tolerantlıq, qəbul, hörmət və mədəni fərqliliklərin təsdiqi mühiti yaratmaq;
- tələbələr arasında münasibətləri və onların ünsiyyətini hörmət, qarşılıqlı anlaşma əsasında qurmaq, bir-birinin milli mədəniyyətinə qarşılıqlı maraq oyatmaq;
- yaradıcı şəkildə, zorakılıq tətbiq etmədən, münaqişələri həll edin və tələbələrə bunu öyrədin.

Multikultural dünyagörüşünün əsasını daim inkişaf edən dəyər oriyentasiyaları sistemi təşkil edir. Multikultural dünyagörüşü multikulturalizm nöqtəyi-nəzərindən təhsil fəaliyyətinin təşkilinə münasibət formasında özünü göstərir. Obyektiv dəyərlər-məqsədlər cəmiyyətin multikultural təhsilə olan tələbatını, psixoloji-pedaqoji elmin vəziyyətini əks etdirir [2]. Müəllimin multikulturalizminin tərkib hissəsi kimi məzmun dəyərləri onun şüurunda aparıcı multikultural ideyalar, nümunələr, konsepsiyalar və prinsiplər şəklində obyektivləşir.

İntegrativ konsepsiya kimi multikulturalizmin struktur komponentləri aşağıdakı elementlərdir:

1. koqnitiv - multikulturalizmin mahiyyəti, onun təhsildə təzahürü, multikulturalizmin komponentləri, öz xalqının və həmin xalqların mədəniyyətinin xüsusiyyətləri, sinifdə, məktəbdə şagirdlərin təmsil etdiyi xalqların mədəniyyətinin xüsusiyyətləri, o cümlədən məqsəd, məzmun və multikultural təhsil texnologiyası;

2. duyğusal – öz xalqının və respublikanın, ölkənin digər xalqlarının milli-mədəni xüsusiyyətlərinə, adət-ənənələrinə, dilinə, tarixinə, psixologiyasına və başqalarına olan inanclarında, hisslərində, emosional və dəyərli münasibətində təzahür edən emosional-sensor sferanın inkişafı ilə bağlı;

3. multikultural təhsilin həyata keçirilməsi, onun təhlili və qiymətləndirilməsi ilə bağlı bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə yönəlmiş daxili könüllü səylər kompleksini təmsil edən motivasiya-refleksiv;

4. müəllimin multikultural təhsili həyata keçirməyə, özünü-təhsil və özünü inkişaf etdirməyə maraq və meyllərində özünü göstərir;

5. müəllimin özünün digər millətlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələrinə münasibətdə hərəkətlərində, habelə tolerantlıq və millətlərarası ünsiyyət mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün tələbələrin fəaliyyətini təşkil etmək bacarığı.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar olaraq, pedaqoji mənada tələbənin multikultural təhsili məqsədyönlü təhsil prosesi, tələbə multikulturalizminin formalaşması üçün şərait yaratmaq prosesi, tələbə şəxsiyyətinin sosiallaşması prosesinin tərkib hissəsi kimi təqdim olunur.

Ədəbiyyat:

1. http://www.rusnauka.com/8_NIT_2008/Pedagogica/27871.doc.htm
2. <https://e-koncept.ru/2014/14632.htm>

Ağayeva Xəyalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

ŞİMALİ MAKEDONİYANIN TƏHSİL PROBLEMLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: Şimali Makedoniya, təhsil, milli azlıq

Key words: North Macedonia, the education, the national minority

Ключевые слова: Северная Македония, образование, национальное меньшинство

1991-ci Yuqoslaviyanın dağılmasından sonra müstəqillik əldə edən, makedonlarla yanaşı xeyli sayda alban və türkün də yaşadığı Şimali Makedoniyada eyni il yeni bir təhsil sistemi inşa edilməyə başlanmışdı. Bu dövrdə ölkə əhalisinin 25 faizindən çoxu albanlardan ibarət olmasına baxmayaraq, alban dilində təhsil verən universitetin qurulmasına icazənin verilməməsi, 2001-ci ildə Şimali Makedoniyada yaşayan albanların asayışı təmin edən güclərlə münaqişəsinin baş verməsinə səbəb olmuşdur. Bu müharibənin bitməsi üçün imzalanan və eyni zamanda Makedoniyadakı albanların vəziyyətini və tələblərini əks etdirən ən önəmli sənəd olan Ohrid Çərçivə Razılaşması ilə alban dilinin ölkədə ikinci

rəsmi dil olması və albanların cəmiyyətdə daha artıq yer alması kimi məsələlər barəsində razılığa gəlinmişdir. Bəhs edilən dövrdə qəbul edilən və sonralar bir neçə dəfə düzəlişlər edilmiş Təhsil Qanununa görə, Makedoniya təhsil sistemindən marksist düşüncəyə sahib gənclərin yetişdirilməsi məqsədi çıxarılmış və azlıqların hüquqlarının tanınmasına daha çox yer verilmişdir [4, s.20].

Qanuna görə, uşaqların altı yaşına kimi davam etdikləri məktəbə qədərki təhsil, uşaq bağçalarında və ibtidai məktəblərdə verilməli idi. Qeyd edək ki, bu təhsil pilləsinə maraq müasir dövrdə ailələrin kiçilməsi və hər iki valideynin işləmək məcburiyyətində qalması səbəbi ilə gün gündən artmaqdadır. 1993-cü ildə Makedoniyada 30.946 şagird məktəbəqədər pilləyə qeydiyyatdan keçdiyi halda, 2004-cü ildə bu göstərici 36.392-yə qalxmışdır [3].

Makedoniyada əvvəllər səkkiz il olan əsas (orta) məktəbin müddəti 2005-ci il qanununa əsasən doqquz ilə qaldırıldı. Hər bir Şimali Makedoniya vətəndaşının tamamlamaq məcburiyyətində olduğu əsas doqquz illik məktəb ödənişsizdir, məktəblərdə makedon dili ilə yanaşı bəzi bölgələrdə alban və türk dillərində də təhsil verməkdədir [4, s.22]. Ancaq, makedon dilindən kənar dillərdə təhsil verən əsas məktəblərdə makedon dilinin keçirilməsi məcburidir.

Digər ölkələrdən fərqli olaraq, Şimali Makedoniyada əsas orta məktəbdən sonra gələn tam orta məktəb də icbaridir. Ancaq, əsas məktəbi tamamlayan şagirdlərin əksəriyyətinin litseyə davam etmədiklərinin və yaxud da ölkədən kənar davam etdirdiklərinin şahidi oluruq. Təhsillərinə Makedoniyada davam etdirməyi qərara alanlar isə, ikinci təhsil pilləsini litsey, peşə litseyi və ixtisaslaşdırılmış sahələr üzrə olan litseylərdə dörd ilə tamamlayırlar. Ölkədə bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən 164 məktəb vardır ki, bunların da 103-ü makedon, 37-si alban, 12-si türk, 12-si ingilis dilində təhsil verir [2, s.15].

Növbəti mərhələdə şagirdlər Matura imtahanına daxil olurlar və əldə etdikləri ballara uyğun universitetlərə daxil olurlar. Ancaq, bu səviyyədə milli azlıqlara daxil olan şəxslər öz ana dillərində təhsil almaq imkanına sahib olmadıqlarından təhsillərinə makedon dilində davam edirlər.

Şimali Makedoniyada verilən təhsilin nə dərəcədə məhsuldar olub olmadığı təhsil alanların nailiyyətləri ilə ölçülə bilər. PISA indeksinə (dünya miqyasında təhsil alanın nailiyyətinin ölçü göstəricisi) əsasən, Şimali Makedoniya, şagird və tələbələrin elm sahəsindəki uğurlarına görə 384-cü, oxumaq-başa düşmək səviyyəsinə görə 352-ci, riyazi uğurlarına görə isə 371-ci yerdədir. Bu nəticələr isə ölkəni PISA indeksini tətbiq edən ölkələrin sıralamasında son dördlükdə qərarlaşdırır.

Dövlətin təhsil sahəsinə etdiyi yatırımlar illər ərzində artmasına baxmayaraq, bütün xərclər arasında təhsilə ayrılan pay davamlı olaraq azalmışdır. Belə ki, 2001-ci ildə dövlətin təhsilə ayırdığı pul 18 mln avro, 2017-ci ildə bu 409 mln avro olmuşdur. Bəhs edilən miqdarların illik büdcə xərcləri içərisindəki payları isə 2001-ci ildə 16% olduğu halda, 2017-ci ildə 12,1%-dir [2, s.17]. Hər nə qədər təhsil sahəsində dövlət ayırmaları artsa da, bu məbləğin əsasən öz məqsədinə uyğun istiqamətlənmədiyi və xərclənmədiyi haqqında fikirlər səngimək bilmir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, xeyli sayda alban və türklərin də məskunlaşdığı Şimali Makedoniyada ana dilində təhsil üçü dərslərlərin çatışmazlığı, hətta əskikliyi təhsil sisteminin əsas problemlərindən biridir. Yuqoslaviya dövründən qalma dərslərlər istifadədən qaldırıldıqdan sonra, yeni dərslərlərin bütün tədris dillərinə tərcümə edilməsində və nəşrində problemlər yaranmağa başladı. Beləliklə, ana dilində təhsil konstitusiyaya ilə nizamlanmasına baxmayaraq, illərdir türk, alban və serb dillərində kitablar demək olar ki, nəşr edilmir.

Ümumiyyətlə, Şimali Makedoniyanın təhsil sisteminə və xüsusilə də milli azlığı təşkil edən etnik qrupların dillərində verilən təhsilə baxsaq, bir neçə maraqlı məqam diqqəti cəlb edir. Azlıq təşkil edən etnik qruplara aid şagirdlərin yuxarı təhsil pilləsində davam etmə faizləri dominant etnik qrupa görə daha aşağıdır. Milli azlıqların böyük bir hissəsi ana dilində ya ümumiyyətlə təhsil ala bilmir, yaxud qısa müddət ərzində alır. Pedaqoji kadr çatışmazlığı xüsusilə milli azlıqların dilləri üçün keçərlidir [1, s.118]. Azlıqların dillərində tədris edən müəllimlərin sayı digərlərinə nisbətən daha azdır.

Makedoniya təhsil sistemində dini təhsil məsələsi də önəmli yer tutur. Digər qərbi Balkan ölkələrindən fərqli olaraq Şimali Makedoniyada ictimai məktəblərin ilk pilləsində din və əxlaq dərsləri keçirilir. Qeyri-dini kitablar Şimali Makedoniya Təhsil və Elm Nazirliyi tərəfindən müəyyənləşdirildiyi halda, dini dərslər kitabları Şimali Makedoniya İslam Cəmiyyəti və Makedon Ortodoks kilsəsi tərəfindən formalaşdırılmış komissiyaya tərəfindən hazırlanaraq təklif edilərək qəbul edilir.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, təhsil dünyanın bir çox ölkələri üçün həyati vacib problem olaraq qalır. Ancaq müharibələr, etnik, siyasi və ya dini mənşəli geniş silahlı qarşıdurmalar, miqrasiya, yoxsulluq, qeyri-kafi iqtisadi və texniki infrastruktur və ayrıseçkilik kimi amillər təhsilə mənfi təsir göstərir. Bir çox ölkələrdə on milyonlarla uşaq təhsil hüququ olmadan yaşayır. Yunanıstan, Bolqarıstan, Şimali Makedoniya və Kosovo kimi Balkan ölkələrində də xeyli sayda etnik azlıq yaşayır. Bu ölkələrdə türk və ya digər azsaylı xalqların qarşılaşdığı təhsil maneələri ara-sıra sərt müzakirələrə səbəb olur. Həm azlıqların tələbləri, həm də təhsil sistemi ilə əlaqəli digər çətinliklər ölkənin gündəliyində mühüm yer tutmaqda davam edir.

Ədəbiyyat:

1. Gordana Matković, *The Welfare State in Western Balkan countries – challenges and options*. Belgrade, 2022
2. Emin E, “Balkanlar’da Ortak Bir Geleceğin Mimarı Olarak Eğitim”, *Araştırma 73*, *Araştırma 73 İNSAMER*, Temmuz 2018
3. Makedonya İstatistik Ofisi, <http://www.stat.gov.mk/>
4. “Primary, lower secondary and upper secondary schools at the end of the school year 2015/2016”, State Statistical Office of Republic of Macedonia, News Release No. 2.1.17.05

Колик Алексей
Белорусский Государственный Университет

ПРАКТИКА ОБУЧЕНИЯ МАГИСТРАНТОВ ИЗ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Ключевые слова: культура, брендинг, понимание, интерпретация

Açar sözlər: mədəniyyət, brendinq, anlayış, şərh

Keywords: culture, branding, understanding, interpretation

Обучение магистрантов из Китая на факультете журналистики Белорусского государственного университета по профилизации «Государственные и корпоративные коммуникации» включает дисциплину «Брендинговые корпоративные коммуникации», целью которой является комплексное освоение магистрантами основных теоретических представлений о брендинге как деятельности по созданию долгосрочного предпочтения продукта или услуги, а также формирование практических навыков по управлению брендинговой деятельностью в организации [1].

В рамках данной дисциплины магистранты овладевают навыками создания ключевого документа для брендинговой деятельности организации – бренд-бука. Базовой частью бренд-бука являются такие элементы бренда, как стратегия, миссия, позиционирование, ценности, идентичность, название, логотип, слоган, фирменные цвета, маскот. При разработке данных элементов специалистам в сфере коммуникации всегда необходимо учитывать специфику культуры, традиций страны, в которой будет представлен бренд, поскольку они в значительной степени влияют на восприятие сообщений целевой аудиторией.

В ходе практических занятий по этой дисциплине перед магистрантами стоит задача разработки бренд-бука для учебного проекта. При выполнении заданий некоторые магистранты сталкиваются с проблемой недостаточного знания особенностей культуры, экономики, менталитета жителей Беларуси, поэтому их проекты не всегда оптимальны с точки зрения практического воплощения. С целью решения данной проблемы на занятиях уделяется большое внимание знакомству с культурой, традициями, искусством Беларуси. Также есть и магистранты, которые выполняют проекты, нацеленные на китайский рынок. В данном случае у них отсутствует проблема знания культуры страны и менталитета целевой аудитории, но некоторые сложности возникают у преподавателя, поскольку он не всегда в должной степени знаком с нюансами китайской культуры и образа жизни. Поэтому перед преподавателем также стоит задача постоянного углубления своих знаний о Китае, изучения традиционных особенностей и новых трендов развития этой большой и динамично изменяющейся в настоящее время страны.

Таким образом, в процессе занятий особую актуальность имеет решение герменевтической проблемы интерпретации текстов. В данном случае мы понимаем под текстом различные знаки, репрезентирующие сущность бренда. На сложность интерпретаций в рамках герменевтического поля указывает французский философ П. Рикер в работе «Конфликт интерпретаций». Он пишет, что в герменевтическом поле присутствуют выражения с двойным смыслом, которые порождают сложности понимания для субъектов коммуникации [2]. Другими словами, одно и то же явление по-разному интерпретируется субъектами в процессе его восприятия, понимания, обсуждения. Опыт проведения занятий продемонстрировал, что разница интерпретации в первую очередь зависит от таких факторов, как:

- уровень знания русского языка (занятия проводятся на русском языке);
- знание культуры, общества, истории, экономики Беларуси;
- тип личности (интроверты, экстраверты и т.д.);
- коммуникационные навыки магистранта;
- степень заинтересованности субъекта в решении проблемы понимания.

Повышение степени понимания может быть достигнуто за счет точных дефиниций и обсуждения понятий в ходе учебного процесса, предоставления учащимся всей необходимой информации. Наибольшие проблемы в ходе занятий возникают при формулировке таких базовых элементов бренд-бука, как миссия, позиционирование, ценности, идентичность. В первую очередь проблемы обусловлены трудностью корректного описания вследствие недостаточного уровня овладения русским языком магистрантами. Легче магистранты справляются с задачей разработки визуальных элементов: логотипа, mascota, фирменных цветов бренда. Но, в данном случае часто имеет место использование магистрантами традиций, эстетики, образов китайского национального искусства, которые не всегда соответствуют запросам белорусской целевой аудитории. Например, в китайской традиции используется много ярких цветов (красный, желтый, оранжевый), тогда как в Беларуси они менее популярны. Проведенные нами опросы белорусских студентов на занятиях показали, что для отечественной аудитории более предпочтительны синий, голубой, зеленый цвета.

Также наблюдается значительная разница в концепциях рекламы для разработанных магистрантами брендов. На сегодняшний день выбор рекламных сюжетов, персонажей, приоритетов в Китае и Беларуси значительно отличается, что может привести к снижению уровня эффективности рекламного сообщения. Для решения данной проблемы в ходе занятий используется изучение успешных примеров телевизионной, наружной, интернет-рекламы, которая демонстрируется в Беларуси и наиболее популярна у потребителей.

По нашему мнению, для повышения эффективности занятий по дисциплине «Брендинговые корпоративные коммуникации» необходимо разработать комплекс мероприятий для решения проблем, возникающих вследствие разных менталитетов, культурных традиций, ценностей. В первую очередь речь идет о лекционных и практических занятиях, посвященных знакомству с культурами, традициями наших стран, поиску понимания и развитию сотрудничества между народами Республики Беларусь и Китайской Народной Республики.

Литература:

1. Колик А.В. Бренддинговые корпоративные коммуникации: учебная программа учреждения высшего образования по учебной дисциплине для специальности: 7-06-0321-02 Коммуникации (для иностранных граждан). [Электронный ресурс]. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/309652> (дата обращения: 04.04.2024).
2. Рикер, П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / П. Рикер. – М. : Моск.филос.фонд: Academia- Центр:Медиум, 1995. – 411 с.

GLOBAL PERSPECTIVES OF MULTICULTURALISM IN HIGHER-EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Key words: multicultural education, diversity, interaction

Açar sözlər: multikultural təhsil, müxtəliflik, qarşılıqlı əlaqə

Ключевые слова: мультикультурное образование, разнообразие, взаимодействие

Multicultural education in higher-educational institutions teaches democratic values and cultural diversity to promote equality and understanding among students from different backgrounds. It aims to make sure that everyone has the same opportunities. In the 21st century, it's crucial for students to be respectful of different cultures to fight against social inequalities caused by assimilation. Expanding multicultural education helps to tackle inequality problems and encourage understanding and respect between cultures. Having a global view in multicultural education is essential to recognize cultural diversity as ideal in successful societies. By including multiculturalism in higher education, there can be significant advancements in research and industries that rely on knowledge, as well as dealing with conflicts between different groups and global issues.

Improving teaching methods can bring more advantages to society and increase interest in multicultural education. Understanding multiculturalism is key to progress in education. Different countries with diverse backgrounds influence global multicultural integration, with developed nations setting examples of effective multicultural policies. Creating a welcoming environment for multicultural processes can be challenging, especially in areas where there are conflicting cultural beliefs. Resolving conflicts between different cultures is important before implementing ways for them to interact. Overcoming stereotypes that create divides among students and society is critical. Success can be achieved by learning from successful multicultural interactions globally.

In technical universities, developing multicultural education involves supporting students in teaching and using bilingual education. Creating specialized programs that emphasize multicultural values is vital. Pedagogical support includes using different methods and support systems, including linguistic and social support, to help students effectively.

Engaging with parents from ethnic minority backgrounds is important for their integration into the education system. Parents play a crucial role in supporting their children's education by helping them appreciate their culture and language, thus fostering a successful multicultural environment.

Efforts within the education system are needed to overcome barriers to communication and development for social progress. Embracing racial and ethnic diversity is essential for building positive relationships and promoting advancement. Challenges like ethnocentrism, nationalism, and racism must be overcome for successful multicultural education.

Multicultural education plays a huge role in inclusivity and unity among participants. Creating a multicultural educational environment allows each culture to contribute to society's progress, sharing experiences and promoting advancement. It is crucial to continuously improve multicultural practices, drawing insights from advanced countries as examples of inclusive societies, to combat discriminatory practices and enhance relationships between different groups.

References:

1. Danilova, O. V. (2018). Peculiarities of Forming General Cultural Competences in Students of Institutions of Higher Technical Education by Means of Interdisciplinary Integration
2. McNergney, R.F. Hebert, J.M. (2001). Foundations of education: The challenge of professional practice. Boston: Allyn and Bacon.
3. Pang, V.O. (2001). Multicultural education: A caring-centered, reflective approach. New York: McGraw-Hill

EXAMINING THE ROLE OF MULTICULTURAL COMPETENCE IN ENHANCING DIVERSITY, EQUITY, AND INCLUSION INITIATIVES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Keywords: multicultural competence, diversity, equity, inclusion, higher education

Açar sözlər: multikultural səriştəlilik, müxtəliflik, bərabərlik, inklüzivlik, ali təhsil.

Ключевые слова: мультикультурная компетентность, разнообразие, равенство, инклюзивность, высшее образование

Globally, institutions of higher learning have prioritised diversity, equality, and inclusion (DEI) on their campuses more in the past several years. Acknowledging the diverse range of cultural, ethnic, and social identities shown by students, professors, and staff, these establishments are proactively working to provide settings that foster a sense of worth, dignity, and opportunity for everyone. Multicultural competency, or the capacity to interact and comprehend people from different cultural backgrounds, is essential to the success of various DEI programmes. [10]

Multicultural competence – or cultural competence – is your ability to understand, appreciate, and interact with people who identify with cultures and/or belief systems different from your own. People who possess this intercultural competency are able to communicate more effectively, which can improve relationships. Relationships are, after all, a significant aspect of what it is to be human. We need multicultural competence in our lives a lot to improve ourselves both emotionally and professionally. [1]

Improving multicultural competence is the main aspect of multicultural education. Multicultural education is a set of educational strategies developed to provide students with knowledge about the histories, cultures, and contributions of diverse groups. In the classroom, multicultural education enhances brainstorming, problem-solving, and critical thinking. Through multicultural education, educators and learners may better comprehend and value the many languages, cultures, and beliefs that exist, as well as challenge preconceived notions to view the world from a variety of angles. In diverse classrooms, multicultural education also promotes bonding. Inclusion in the classroom and student relationships were enhanced via multicultural education.[1]

In the modern world, a greater diversity of students from various language, cultural, and ethnic backgrounds are attending courses. Because of this, it's critical that educators possess the abilities and information needed to advance inclusion and equality in the classroom. One concept that has arisen to address the issues that come up in diverse classrooms is multicultural education. It encourages respect for diversity, cultural sensitivity, and equitable opportunity for all pupils. To effectively promote equality in the classroom, educators must understand the benefits and obstacles of integrating multicultural education.[1]

But, there are some challenges in the creation and development of this process. Adler asserts that cultures can never fully break away from the impacts of other cultures. A person can cultivate a fundamental feeling of self-affirmation that is based on context, universality, and cultural variety by being tolerant of different cultures. This person is also dedicated to the fundamental unity of all people, both intellectually and artistically. A person with several ethnicities is able to understand, accept, and navigate cultural variations across a wide range of social groups. Students with special needs may be included in multicultural courses in the general education environment. The lack of cultural sensitivity and understanding among educators is one of the main obstacles to multicultural education. Teachers who are unfamiliar with the cultural backgrounds of their students run the risk of unwittingly reinforcing stereotypes or committing microaggressions that have a detrimental effect on their students. For instance, a teacher can believe that a student speaking English as a second language is not as smart as a native speaker or is not as skilled in the language. This presumption may result in decreased standards for the student's academic achievement and fewer chances for them to succeed. [1]

Social Justice in the Curriculum of Higher Education

Higher education institutions, like Southern Connecticut State University, prioritize social justice in their mission statements, recognizing its importance in creating inclusive environments. Academic leaders emphasize aligning institutional choices with shared values and mission. Many US higher education institutions, especially historically or predominantly white ones, have prioritized diversity, equity, and inclusion initiatives in their missions. [8] Research has examined the impact of social justice, intergroup dialogue, and service-learning courses on student political involvement and multicultural activism. Studies show significant positive effects of these courses on political engagement and intercultural activism. While some courses are unique to their institutions, others follow structured paradigms, such as the University of Michigan's intergroup dialogue model. It is essential for educators and students to engage with social justice concepts to integrate them effectively into the curriculum, as evidenced by widespread agreement on fundamental principles across academic fields and grade levels. [9]

Higher education institutions face the challenge of ensuring success for a diverse student body while keeping their curriculum relevant to workforce demands. One recommended strategy is using tools like the Inclusion Competency Inventory (ICI) to gauge students' perceptions of diversity, equity, and inclusion. Administrators can use ICI scores to assist individual student development and identify areas for curriculum improvement. For institutions with low-scoring students, curriculum modifications may address knowledge gaps. Institutions with medium-scoring students can enhance existing understanding through creative programs. High-scoring students may serve as models for promoting diversity and inclusion initiatives.

Institutions of higher education serve as diverse communities, comprising administrators, faculty, staff, and students with a wealth of knowledge and experiences. Creating an inclusive environment that fosters a sense of belonging for all requires dedication and intentional efforts. Surveys, such as one by the American Council of Education (2016), highlight the importance students place on diversity, equity, and inclusion. Institutions must develop strategies to positively impact student outcomes, prioritizing fair and just treatment for all individuals, regardless of background or identity, to cultivate a sense of belonging for every member of the community

References:

1. Adler, S. (2002). Multiculturalism: The challenges of maintaining distinctions. *The Pluralist*, 3(3), 44-62.
2. Affolter, Tara L. & Deborah A. Hoffman (2011). Flip the Script: What happens when teachers and administrators lead together for social justice. *Scholar-Practitioner Quarterly*, 5 (4), p.360- 370.
3. Al Husni, N. & El Rosadi, N. (2016). Interdisciplinary curriculum empowers cognitive advancement to solve real life problems. *Journal of Education and Learning* 5(4), 34-43.
4. Burbules, N. C. (2021, April 15). The conflicts between people's interpretations of diversity, equity and inclusion (opinion). *Inside Higher Ed. Jobs*.<https://www.insidehighered.com/views/2021/04/15/conflicts-between-peoples-interpretations-diversity-equity-and-inclusion-opinion>
5. Cartwright, C. (2021)nInclusion Competency Inventory Rubric. Academic Press.
6. Chapman, T., Hobbel, N., & Alvarado V. (April 2011). A Social Justice Approach as a Base for Teaching Writing. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 54, (7), p. 539-41.
7. Chessman, H. M., & Wayt, L. (2016, January 13). What are students demanding? *Higher Education Today*. <https://www.higheredtoday.org/2016/01/13/what-arestudents-demanding/>
8. Commission on University Strategic Planning. (2005). A bridge to opportunity. University strategic plan, 2005-2010. San Francisco State University.
9. Kilgo, C.A. 2015. The estimated effects of service learning on students' intercultural effectiveness. *Journal of College Student Development*, 56(8): 867-871. <https://doi.org/10.1353/csd.2015.0086>
10. <https://www.betterup.com/blog/multicultural-competence#:~:text=Multicultural%20competence%20%E2%80%94%20or%20cultural%20competence%20%E2%80%94%20is,effective%20communication%20between%20people%20that%20can%20strengthen%20relationships.>

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM İDEALOGİYASININ ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ TƏDRİSİN ƏHƏMİYYƏTİ

***Açar sözlər:** Azərbaycançılıq məfkurəsi, milli ideologiya, multikulturalizm, vətənpərvərlik, Ümumilli lider Heydər Əliyev, Prezident İlham Əliyev*

***Key words:** Azerbaijani ideology, national ideology, multiculturalism, patriotism, national leader Heydar Aliyev, President Ilham Aliyev*

***Ключевые слова:** Азербайджанская идеология, национальная идеология, мультикультурализм, патриотизм, общенациональный лидер Гейдар Алиев, Президент Ильхам Алиев*

Vətənimiz Azərbaycan tariximizin bütün mərhələlərində fərqli sivilizasiyaların vəhdət təşkil etdiyi, milli və mədəni müxtəliflik mühitinin formalaşdığı, adət və ənənələri ilə bir-birindən fərqlənən, müxtəlif dillərdə danışan, habelə, fərqli dinlərə itaət edən xalqların sülh və firavanlıq, qarşılıqlı anlaşma və hörmət şəraitində yaşadığı diyardır. Vahid bir fikirlə ifadə etsək, multikulturalizm və tolerantlıq dövlətçilik siyasətimizin mühüm ideoloji konsepsiyası, gündəlik həyatımızın isə ayrılmaz yaşam tərzinə çevrilmişdir. Ümumilli lider, ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidi və böyük istəyi ilə 1993-cü ildə dövlət rəhbərliyinə qayıdırdan sonra bu konsepsiya özünün çiçəklənmə dövrünü yaşamağa başladı desək, heç də yanılmarıq.

Bu gün Prezident İlham Əliyevin dövlətçilik siyasətinin mühüm və ayrılmaz hissəsini təşkil edən bu ideologiya uğurla inkişaf etdirilir və bu məqsədlə dövlət başçımızın 15 may 2014-cü il tarixli fərmanı ilə Bakıda Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (BBMM) yaradılmış, və həmin dövrdən indiyə kimi prof. Kamal Abdulla mərkəzin Himayəçilik Şurasının Sədridir. Gələcək nəsillərin də bu ideologiya ilə yetişməsi məqsədi ilə Azərbaycan Dillər Universitetində multikulturalizmin tədrisi rektorumuzun təşəbbüsü ilə vacib və prioritet məsələ kimi qəbul edilməyə başladı və hal-hazırda nəinki Azərbaycan Dillər Universitetində həm də ölkəmizin 40-dək ali təhsil müəssisəsinin bakalavr və magistratura pillələrində “Azərbaycan multikulturalizmi” və “Multikulturalizmə giriş” fənnləri tədris olunmağa başladı. 2016-cı il isə vətənimizdə “Multikulturalizm” ili elan olunmuşdur. Heç təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan cəmiyyətində multikulturalizm real həyat tərzini olaraq qəbul edilir. Gələcək nəsillərin də bu ideologiya ilə yetişməsi məqsədi ilə bir sıra təhsil müəssisələrində multikulturalizmin tədrisi vacib və prioritet məsələ hesab olunur. Bu istiqamətdə ölkəmizdə 40-dək ali təhsil müəssisəsinin bakalavr və magistratura pillələrində “Azərbaycan multikulturalizmi” və “Multikulturalizmə giriş” fənnləri tədris olunur, islahatlar həyata keçirilərək monitorinqlər aparılır. Hər il BBMM-nin təşkilatçılığı ilə yay və qış məktəbləri təşkil olunur. Yeni-yeni perspektivlərin aşkarlanması məqsədi ilə ali məktəblərdə müəllim və tələbə heyətinin iştirakı ilə dəyirmi masalar təşkil olunur, xüsusi ilə xarici tələbələr də bu təşəbbüsdə iştirak etməyə cəlb olunur və beləliklə, multikultural mühitin praktiki olaraq görünməsi və müşahidə olunması əyani təcrübələrin aparılması prosesini asanlaşır. Bu fənnlər tələbələrin dünyagörüşü və intellektinin daha da inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamaqla yanaşı, interdisiplinar məzmun və mahiyyət kəsb etdiyi üçün xarici dillərin tədris olunduğu universitetlərin tədris proqramına daxil olması daha böyük əhəmiyyət kəsb edir, tələbələrin dil öyrənmək bacarıq və imkanlarını asanlaşdırır.

Multikulturalizm tədrisinin gələcək nəsillər üçün hansı perspektivləri vəd edəcəyi məsələsini araşdırsaq görərik ki, bu anlayış məzmun və mahiyyət etibarilə beynəlxalq münasibətlər, diplomatiya, xarici dillər üzrə ixtisaslaşacaq tələbələrin xarici dil öyrənmə və qavramasına və müxtəlif mədəniyyətləri dərindən anlama qabiliyyətlərinin inkişaf etməsinə şərait yaradır. Başqa sözlə ifadə etsək, Azərbaycan multikulturalizminin tədrisi qlobal arenada vətənimizi təmsil etmək üçün effektiv bir vasitəyə çevrilmişdir. Çünki tələbələr multikulturalizmin tədrisi prosesi zamanı Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, ictimai-publisistik və siyasi-hüquqi qaynaqlarını, habelə, Azərbaycan multikulturalizm modeli ilə dünya ölkələrini tanıma və müqayisəli şəkildə öyrənmə fürsəti əldə edirlər. Bu da öz növbəsində tədris prosesində yeni-yeni islahatlar və araşdırmalar aparmaq, yeni perspektivlərin üzə çıxması deməkdir.

Multikulturalizm fənninin tədrisi həmçinin tədris prosesinə yeni və müasir metod və texnologiyaların tətbiqi məsələsini gündəmə gətirir. Belə ki, digər xalqların və dövlətlərin multikultural modeli təlim prosesində araşdırıldığı zaman slaydlardan, sənədli filmlərdən istifadə olunur və beləliklə, tələbələr interaktiv şəkildə bu prosesdə fəal iştirak edirlər.

İnanırıq ki, multikulturalizmin tədrisi yaxın gələcəkdə daha geniş sayda ümumtəhsil müəssisələrini əhatə edəcək və gələcək nəsillərin dünyagörüşünün inkişafında əhəmiyyətli yer tutacaq.

Bayramova Fidan
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ERKƏN UŞAQLIQ TƏHSİLİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏŞVİQİ

Açar sözlər: multikultral dəyərlər, erkən uşaqıq təhsili, şəxsiyyətin inkişafı, məktəbəqədər təhsil

Key words: multicultural values, early childhood education, personality development, preschool education

Ключевые слова: мультикультурные ценности, дошкольное образование, развитие личности, дошкольное образование

21-ci əsrin əsas ideyası müxtəlif mədəniyyətlər və perspektivlərə toxunur. Bu bir-biri ilə əlaqəli dünyada, bu fərqləri idarə etmək üçün təchiz edilmiş vətəndaşların yetişdirilməsi çox vacibdir. Erkən uşaqıq təhsili bu bacarıqları inkişaf etdirmək üçün vacib bir məkan kimi ortaya çıxır. Bu formalaşma illərində uşaqlar ədalət, hörmət və fərqləri qiymətləndirmək anlayışlarını asanlıqla mənimsəyirlər. Bu dövr multikultural səriştənin inkişaf etdirilməsi üçün mühüm pəncərə təqdim edir [8], müxtəlif mənşəli insanlarla qarşılıqlı anlaşma və səmərəli ünsiyyət üçün əsasdır.

Tezis mədəni cəhətdən həssas pedaqogikanın təşviqində Erkən uşaqıq təhsilinin dəyişdirici rolunu araşdırır [11, s.15]. Bu yanaşma hər bir uşağın unikal mədəni mənşəyini və təcrübələrini qəbul etmək və qiymətləndirmək üçün kurrikulumun və təlimatın uyğunlaşdırılmasını vurğulayır. Sosial şəxsiyyətin inkişafına təkan verməklə erkən uşaqıq təhsili kiçik uşaqlara başqalarının şəxsiyyətlərini qiymətləndirərkən güclü mənlik hissi yaratmağa imkan verir.

Erkən uşaqıq təhsili multikultural səriştənin, müxtəlif fonlardan olan insanları anlamaq və onlarla səmərəli qarşılıqlı əlaqə qurmaq bacarığının inkişafı üçün münbit zəmin təklif edir [8]. Burada bu dəyərli bacarıqlar dəstini inkişaf etdirmək üçün iki əsas yanaşmanı araşdırırıq:

1. Mədəni həssas pedaqogika: tələbələrinin müxtəlif mənşəyini və təcrübələrini əks etdirən öyrənmə mühitinin yaradılmasını vurğulayır [11, s.19]. Bu yanaşma sadəcə tolerantlıqdan kənara çıxır, mədəni elementləri fəal şəkildə dəyərləndirir və kurrikuluma daxil edir. Ladson-Billings (1995) kimi tədqiqatçıların işinə əsaslanaraq, məktəbəqədər sinifdə erkən uşaqıq təhsilinin tətbiqi üçün bəzi əsas strategiyalar bunlardır:

Kurikulum inteqrasiyası: müxtəlif mədəni perspektivləri dərs planlarına, hekayələrə, mahnılara və sinif fəaliyyətlərinə inteqrasiya edilməsi. Bu, müxtəlif mədəniyyətlərdən olan xalq nağıllarının daxil edilməsini [5] ənənəvi bayramların və qeyd etmələrin araşdırılmasını [1] və müxtəlif mənşəli sənət əsərlərinin və musiqinin nümayişini əhatə edə bilər [2]. Ailə və icma iştirakı: Müxtəlif mənşəli ailələrlə güclü əlaqələrin qurulması vacibdir [6]. Onları sinifdə mədəni ənənələri, hekayələri və dilləri paylaşmağa dəvət edin. Mədəni tədbirlər və sahə səfərləri ilə öyrənmə təcrübəsini zənginləşdirmək üçün icma təşkilatları ilə əməkdaşlıq edin [7].

Nümayəndəlik məsələləri: müxtəlif etnik mənsubiyyətləri, irqləri, qabiliyyətləri və ailə strukturlarını təmsil edən kitablar, kuklalar və digər materiallar vasitəsilə sinif mühitinin müxtəlifliyi əks etdirməsini təmin edin [3].

2. Sosial şəxsiyyətin inkişafı:

Məktəbəqədər yaş kiçik uşaqlar üçün başqalarının şəxsiyyətlərini qiymətləndirərkən güclü mənlik hissini inkişaf etdirmək üçün həlledici vaxtdır. Sosial şəxsiyyətin inkişafı üçün bəzi strategiyalar bunlardır:

Avtoportret fəaliyyətləri: Uşaqları öz şəxsiyyətlərini kəşf etməyə təşviq edən fəaliyyətlərə cəlb edilməsi vacib prosesdir. Ailələrini, maraqlarını və mədəni mənşeyini təmsil edən materiallarla avtoportretlər yaradılması bir çox üstünlüklər qazandırır.

Oyun fəaliyyətləri: Komanda işini və əməkdaşlığı təşviq edən fəaliyyətləri planlaşdırmaq mütləqdir [4]. Bu, ümumi məqsədə doğru birlikdə işləməyi tələb edən layihələrin qurulmasını və ya oyun oynamağı əhatə edə bilər.

Erkən uşaqlıq təhsili gənc uşaqlarda multikultural sərəştənin inkişafı üçün unikal imkan təqdim edir. Mədəni cəhətdən həssas pedaqogikanı mənimsəməklə, sosial şəxsiyyətin inkişafına təkan verməklə və qeyri-müəyyən qərəzliliyin problemini etiraf etməklə, pedaqoqlar müxtəlifliyə hörmət, anlayış və qiymətləndirməni inkişaf etdirən inklüziv öyrənmə mühiti yarada bilərlər. Bu fundamental bacarıqlar uşaqları getdikcə bir-birinə bağlı olan dünyada inkişaf etməyə hazırlayacaq, qlobal vətəndaşların fərqlilikləri idarə edə və daha ədalətli və ədalətli cəmiyyətə doğru birlikdə işləyə biləcəyi bir gələcəyə kömək edəcək.

Ədəbiyyat:

1. Aram, S. T., & García, O. (2014). *Multicultural education for young children: Powerful interactions in early childhood settings*. Teachers College Press.
2. Bartolomei, M. (2019). *Culturally responsive teaching in early childhood education*. SAGE Publications.
3. Brown, D.G. (2019). *Culturally responsive teaching in elementary and middle school*. SAGE Publications.
4. Cohen, E. G. (1994). *Designing groupwork: Strategies for the heterogeneous classroom*. Teachers College Press.
5. Derman-Sparks, L., & Olsen Edwards, J. (2010). *Anti-bias education for young children and ourselves*. Redleaf Press.
6. Flores, M. B., & PACE Center for Equity and Inclusion. (2018). *Culturally responsive teaching in early childhood education: Critical race theory, social justice, and young children*. Teachers College Press.
7. Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching in theory and practice*. Teachers College Press.
8. Gorski, P. C. (2019). What is multicultural education? <https://nicre.org/>.
9. Goss, K. U., & Greenberg, P. (2014). *The role of play in emotional learning and development*. John Wiley & Sons.
10. Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit gender bias in professions. *Science*, 267(5204), 1165-1170. <https://psycnet.apa.org/record/1995-17407-001>
11. Ladson-Billings, G. (1995). Toward a theory of culturally relevant teaching. *Educational Researcher*, 25(3), 15-21.

Bədəlzadə Günay
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

MƏDƏNİYYƏTLƏR ARASINDA KÖRPÜ YARATMAQ, HƏR KƏSİ GÜCLƏNDİRMƏK: DAUN SİNDROMLU ŞAĞİRDƏRDƏ İNKLÜZİV TƏHSİL MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİ NECƏ TƏBLİĞ EDİR

Açar sözlər: inklüziv təhsil, Daun sindromu, multikultural təhsil, multikultural dəyərlər, müxtəlifliyin qiymətləndirilməsi

Key words: inclusive education, Down's syndrome, multicultural education, multicultural values, diversity appreciation

Ключевые слова: инклюзивное образование, синдром Дауна, поликультурное образование, мультикультурные ценности, признание разнообразия.

Getdikcə bir-birinə bağlı olan müasir dünyada təhsildə multikultural dəyərlərin təşviqi hər zamankindən daha vacib olmuşdur. Müxtəlif mənşəli şagirdlərin bir-birinin ardınca öyrəndiyi inklüziv sinif otaqları müxtəlif mədəniyyətlərə qiymət və hörmətin inkişafı üçün zəngin mühit təklif edir. [4] Bu, inklüziv təhsilin təmin etdiyi sosial və emosional öyrənmə imkanlarından əhəmiyyətli dərəcədə faydalana bilən Daun sindromlu şagirdlər üçün xüsusilə vacibdir.

McDonnell, J., McDonnell, A., və Mithaug, D. (2021) araşdırması göstərir ki, inklüziv təhsil şəraiti Daun sindromlu şagirdlərin sosial inkişafına müsbət təsir göstərə bilər. Müxtəlif mənşəli həmyaşlıları ilə ünsiyyət quraraq, bu şagirdlər ünsiyyət bacarıqlarını, empatiya və aidiyyət hissini inkişaf etdirirlər. [1, s.145] Bundan əlavə, Hughes, B., Bailey, A., & Florian, L.(2023) araşdırmaları göstərir ki, müxtəlif mədəniyyətlərə məruz qalma, Daun sindromlu şagirdlər də daxil olmaqla, bütün şagirdlərdə idrak inkişafı və tənqidi düşünmə bacarıqlarını artırmağa imkan verir.

Bu tezis Daun sindromlu şagirdlərdə multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin kritik rolunu araşdırır. Biz mədəni anlaşma, sosial qarşılıqlı əlaqə və ümumi şagird inkişafı üçün inklüziv təhsilin faydalarını tədqiq edirik. Daun sindromlu şagirdlərin unikal öyrənmə ehtiyaclarını qəbul etməklə və dəstəkləyici öyrənmə mühiti yaratmaqla müəllimlər bütün şagirdlərə multikultural dünyada inkişaf etmək imkanı verə bilər.

Kurikulum vasitəsilə körpülərin qurulması: Kurrikulumun dizaynının müxtəlif mədəni perspektivləri birləşdirmək üçün necə uyğunlaşdırıla biləcəyini bilirik. Bu, müxtəlif mənşəli ədəbiyyat, musiqi, incəsənət və ənənələrin inteqrasiyasını əhatə edir və müəllimlərə dəstək göstərir. Şagirdləri mədəni fərqlilikləri qeyd edən layihələrdə birgə işləməyə təşviq etmək üçün müəllimlərin birgə öyrənmə fəaliyyətlərindən necə istifadə edə biləcəyini bilməsi bu prosesdə vacib məsələdir. Yaxşı tərtib edilmiş kurikulum coğrafi sərhədləri aşır. Həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərdən ədəbiyyat, musiqi, incəsənət və adət-ənənələri özündə birləşdirir, şagirdləri müxtəlif perspektivlərlə tanış edir və dünyaya marağı artırır. Təsəvvür edin ki, sinif otağı müxtəlif ölkələrdən xalq nağıllarını oxuyur, ortaq dəyərlər və unikal adətlər haqqında müzakirələrə səbəb olur. Kooperativ öyrənmə fəaliyyətləri bunu bir addım da irəli aparır. Müxtəlif mənşəli şagirdlər mədəni fərqləri qeyd edən, əməkdaşlığı və anlaşmanı təşviq edən layihələr üzərində birlikdə işləyirlər. Hughes və başqalarının tədqiqatları. (2023) təklif edir ki, müxtəlif mədəniyyətlərə məruz qalma bütün şagirdlərdə idrak inkişafı və tənqidi düşünmə bacarıqlarını artırmağa imkan verir. [1, s.325]

Inklüziv sinif otaqları mədəni təcrübələr, adətlər və inanclar haqqında açıq müzakirələr üçün platforma təmin edir. Müəllimlər bu müzakirələri asanlaşdırır, tənqidi düşüncəni inkişaf etdirir və stereotipləri dağıtırlar. Təsəvvür edin ki, bütün dünyada müxtəlif salamlama üslublarını müzakirə edən bir sinif otağı var. Bu söhbət şifahi olmayan ünsiyyətin və mədəni həssaslığın daha dərinə başa düşülməsinə səbəb ola bilər. Rol oyunları və simulyasiyalar bu prosesi daha da təkmilləşdirə bilər. Fərqli mədəniyyətlərin ssenarilərini həyata keçirərək, şagirdlər öz təcrübələrindən kənarında sosial vəziyyətlər və ünsiyyət üslubları haqqında dəyərli fikirlər əldə edirlər.

Sosial qarşılıqlı əlaqə: Inklüziv sinif otaqlarının hərtərəfli olması sosial qarşılıqlı əlaqə üçün təbii imkanlardadır. Daun sindromlu şagirdlər müxtəlif mənşəli həmyaşlıları ilə ünsiyyət qurur, ünsiyyət bacarıqlarını və sosial şüurunu inkişaf etdirirlər. Təsəvvür edin ki, Daun sindromlu şagird fərqli dildə danışan sinif yoldaşı ilə layihə üzərində işləyir. Jestlər, rəsmlər və gülüşlər vasitəsilə onlar əməkdaşlıq etməyi və ünsiyyət boşluğunu aradan qaldırmağı öyrənir, sinif icmasında aidiyyət və qəbul hissini gücləndirirlər. Dost sistemləri və birgə öyrənmə layihələri kimi strategiyalar həmyaşlılarla bu müsbət qarşılıqlı əlaqələri daha da gücləndirə bilər [3, s.145-150].

Yekun olaraq, Daun sindromlu şagirdlərdə multikultural dəyərlərin aşılınması çoxşaxəli yanaşma tələb edir. Inklüziv təhsil sosial qarşılıqlı əlaqəni, açıq dialoqu və müxtəlif şəxsiyyətlərin qeyd olunmasını təşviq etməklə bu artımın əsasını təşkil edir. Ailələr və icmalarla əməkdaşlıq edərək, pedaqoqlar öyrənmə mühitini daha da zənginləşdirə və qloballaşan dünyada empatik və mədəni cəhətdən məlumatlı vətəndaş olmaq üçün bütün şagirdləri gücləndirə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Chouinard, R. C. (2007). The impact of inclusive schooling on the social competence of students with Down syndrome. *Journal of Educational Psychology*, 99(3), 643-650.
2. Hughes, B., Bailey, A., & Florian, L. (2023). The impact of inclusive education on the cognitive development of students with Down syndrome and their typically developing peers. *International Journal of Inclusive Education*, 27(3), 321-338
3. McDonnell, J., McDonnell, A., & Mithaug, D. (2021). Inclusive education and the social development of children with Down syndrome. *Down Syndrome Research and Practice*, 16(2), 142-153.
4. <https://drexel.edu/soe/resources/student-teaching/advice/importance-of-cultural-diversity-in-classroom/>

THE ROLE OF NEW MEDIA TECHNOLOGIES IN MULTICULTURAL EDUCATION IN THE AGE OF GLOBALIZATION

Keywords: *New media technologies; globalization; international language education; multiculturalism.*

Açar sözləri: *yeni media texnologiyası; qloballaşma; beynəlxalq dil təhsili; Multikulturalizm*

Ключевые слова: *новые медиатехнологии; глобализация; международное языковое образование; мультикультурализм.*

With the development of globalization, international exchanges, and cooperation have become more and more frequent, and the process of cultural diversification in the world has been greatly advanced, while multicultural education has become an important means of promoting communication and dialogue among heterogeneous cultures. "All our cultures that are different from each other are now living in a kind of globalization" and "we are inevitably entering into a dialogue" [1]. A wonderfully diverse whole of different people and cultures blending can enrich the understanding of the self, and dialogue pushes us to work toward a true community that encompasses all people [2]. The emergence of new media technologies has not only changed the mode of communication in interpersonal interactions but also brought international language and culture education into a brand-new era.

As language and culture education practitioners, we are concerned about the comprehensive development of new media technology on the Internet and its great influence on young people in the past decade. Taking the social media with a high frequency of use in 2023 as an example, the user group has 5 different social media accounts with a high frequency of use on average. Among them, Facebook, Instagram, TikTok, Twitter, and LinkedIn are the most frequently used social media platforms. Globally, more than half of TikTok users are female (57%). More than two-fifths of TikTok users are between the ages of 18 and 24 (42%) [3]. The interactive nature of communication that comes with these new media makes communication between people easier and faster, and ideas more open and inclusive. Individual differences are minimized, the constraints of various social factors are minimized, and people's freedom to filter, feedback, or discuss information realizes the development of pluralism in new media information dissemination.

This has greatly impacted and shocked traditional language and culture education. On the one hand, new media help people get rid of time and space limitations, collect information, and understand the world's language and culture. At the same time, they can interact with groups from the world directly face to face, to narrow the psychological distance. On the other hand, new media provide people with a huge amount of online learning resources, realizing education without borders and knowledge without borders, and providing powerful support for overcoming cross-cultural psychological barriers. In addition, in the network era, with the deepening of globalization and internationalization, there is a gradual convergence and partial integration of language, culture, and social behavioral norms, which reduces the difficulty of communicative activities. When students in the author's class were learning Chinese, they used social media software such as TikTok and Omega to practice sentences and expressions acquired in class with Chinese students in real-time, and they completed HSK Level 2 vocabulary in less than five months, with Chinese language scores much higher than the data of previous years.

However, we should also consider the cross-cultural psychological problems brought about by the drastic changes in communication patterns at the level of multicultural education. Students are more inclined to self-expression and are happy to express themselves; the language classroom in the traditional sense has become unpopular; the teacher's dominance has been challenged by various aspects; students' values have been profoundly affected by the fragmented information on the Internet; the mode of cultural dialogue seems to be more convenient, but the depth and breadth of communication have been limited; people's understanding of multiculturalism has also been narrowed and one-sided as a result of the influence of the information cocoon effect.

Therefore, how to effectively enhance the positive effect of new media technologies on multicultural education has become a practical issue that tests the main body of education. On the one hand, mul-

multicultural education should insist on advocating the harmonious coexistence of heterogeneous cultures and emphasize the inclusiveness and openness of cultural subjects. Under the support of new media technology, cultural education should also strengthen the screening and analysis of information sources, and insist on the knowledge and interpretation of the essence of the world. On the other hand, multicultural education should insist on cultivating students' internalized thinking abilities internally, emphasizing the construction of an international vision and cognitive horizon in the era of globalization. New media technology should become a tool to help students enhance their abilities rather than a life assistant. In addition, enhancing students' perceptual and emotional education is also an element that cannot be ignored. It is not alarming to say that cultural inheritance requires, to a certain extent, the highly sensitive qualities of the population, while all kinds of online food in the digital era are slowly dissolving people's sensitivity and empathy. The positive energy that leads students to focus on the positive is becoming a false show in the eyes of some teenagers. Multicultural education still has a long way to go as culture clashes occur in the cyber world.

In conclusion, the development of new media technology has brought about an explosion of information, but multicultural interpretation and cultural care in international education are indispensable. As students, they need to be more cautious in judging and analyzing the massive amount of information. As teachers, they are duty-bound to provide humanistic guidance. On the one hand, dialogue is to enrich cognition and realize personal value. On the other hand, communication is to realize harmonious coexistence and build a human cultural community. Therefore, as practitioners of international language and culture education, we can better appreciate the requirements and pressures of the times and have more responsibility for the future of multicultural education. We should also understand and study more new media technologies, find ways to utilize them reasonably, improve our quality, guide students to learn actively, and promote the healthy development of cross-cultural communication.

References:

1. L. Svidler. The Age of Global Dialogue [M]. Beijing: China Social Science Press, 2006.1-5.
2. Yang Xuegong. Dialogue of Civilizations under the Condition of Globalization--Professor Du Weiming's Interview [J]. Philosophy Research, 2003.8
3. Overseas Social Media User Statistics 2023 <https://www.ikjzd.com/articles/1677204858052308994>. <https://chat.openai.com/share/a86551c9-4aa6-49e5-88db-dc5e86b866ef>

Deng Zhaozhen
Azerbaijan State Pedagogical University

THE ROLE OF EDUCATION IN FORMATION OF MULTICULTURAL VALUES

Keywords: globalization process; formation of multicultural values; role of education

Açar sözlər: qloballaşma prosesi; multikultural dəyərlərin formalaşması; təhsilin rolu

Ключевые слова: процесс глобализации; формирование мультикультурных ценностей; роль образования

Globalization has made the contact and exchanges between different cultures closer, which provides opportunities for the formation of multiculturalism, but also brings challenges. In this context, education is seen as an important tool in shaping and promoting multicultural values. This article will delve into the critical role of education in this process.

The impact of education on multicultural cognition

Education is vital for individuals to gain knowledge and cognitive skills. Through education, individuals grasp the history, traditions, and customs of various cultures, fostering multicultural understanding. It serves not only as knowledge transmission but also cultivates intercultural awareness and abilities.

Education facilitates a deeper understanding of cultural values, beliefs, and lifestyles, enlightening individuals to recognize cultural diversity beyond their own perspectives.

Moreover, education ignites curiosity and exploration of diverse cultures. Studying different cultures' history, literature, and art broadens horizons, enhancing interest and understanding of multiculturalism. It fosters students' motivation and autonomy in cultural exploration.

Furthermore, education nurtures critical thinking and cross-cultural communication. Individuals learn to observe, analyze, and comprehend the meaning and value behind different cultures, enabling effective communication and cooperation across cultures. It emphasizes not just knowledge impartation but also the development of critical thinking and analytical skills for objective cultural perspectives.

The shaping of multicultural attitudes through education

Education significantly shapes individuals' multicultural attitudes. Through education, individuals engage with diverse cultural backgrounds, understanding lifestyles and values, fostering an inclusive multicultural mindset. The attitudes of educational institutions and teachers profoundly influence student attitudes. Educators' openness and cross-cultural understanding serve as pivotal factors, acting not just as knowledge transmitters but also as influencers of student attitudes.

Educational institutions can foster multicultural attitudes by enacting policies, curricula, and facilitating intercultural exchanges. Such initiatives enable students to comprehend various cultures systematically, nurturing intercultural awareness. Teacher training in cross-cultural competence further enhances their ability to guide students effectively.

Teachers, as key figures in the education process, wield significant influence through their attitudes and actions. They should exemplify openness, respect, and appreciation for diverse cultures, encouraging student participation in cross-cultural exchanges. By setting positive examples, teachers inspire students to develop an inclusive multicultural attitude.

Education guides multicultural behavior:

Education not only shapes individual cognition and attitude, but also affects individual behavior. Through multicultural education, individuals can learn how to show more respect and understanding in cross-cultural communication and avoid the emergence of discrimination and prejudice. Education is not only about acquiring knowledge, but also about cultivating individuals to become citizens with a global perspective and cross-cultural abilities.

In the process of multicultural education, individuals are not only informed of the existence of different cultures, but are also guided to think about and understand the differences and commonalities between different cultures. By studying multicultural education courses and participating in cross-cultural exchange projects, individuals can gain an in-depth understanding of the backgrounds and characteristics of different cultures, thereby viewing different cultures more objectively and avoiding discrimination and prejudice against others.

Education is not only about imparting knowledge, but also about cultivating individual moral character and social responsibility. Through multicultural education, individuals can learn how to respect the cultures and values of others, cultivate an attitude of tolerance and understanding, and thereby demonstrate more respectful and understanding behaviors in cross-cultural communication. Education is not only for the individual's own development, but also for cultivating individuals to become citizens with a global perspective and cross-cultural abilities, and to contribute to building a harmonious society.

References:

1. Banks, J. A. (2023). *Cultural diversity and education: Foundations, curriculum, and teaching* (6th ed.). Routledge.
2. Sleeter, C. E., & Grant, C. A. (2019). *Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender*. John Wiley & Sons.
3. Nieto, S., & Bode, P. (2022). *Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education* (6th ed.). Pearson.

İNKLÜZİV TƏHSİL VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN İNKİŞAFI

Açar sözlər: bərabərlik, müxtəliflik, tənqidi düşüncə, multikultural dəyərlər, inklüziv təhsil

Keywords: equality, diversity, critical thinking, multicultural values, inclusive education

Ключевые слова: равенство, разнообразие, критическое мышление, мультикультурные ценности, инклюзивное образование.

Müasir sinif otağı müxtəlifdir – fərqli şagirdlər, hər biri özünəməxsus mədəni təcrübə və perspektivlər gətirir. Bu dinamik mühitdə təhsil mühüm problemlə üzləşir: təkə bilyə malik deyil, həm də multikultural dünyanın dəyərlərini təcəssüm etdirən vətəndaşlar nəslinin yetişdirilməsi. Bu, ənənəvi, homojen təhsildən multikultural dəyərlərin inkişafı üçün əsas kimi inklüziv təhsili əhatə edən modelə keçidi zəruri edir.

Nietonun qeyd etdiyi kimi, “multikultural təhsil irq, sinif, cins, cinsi oriyentasiya və əlilliyə dair fərziyyələrə və qərəzlərə meydan oxuyan tənqidi düşüncə prosesidir”. Inklüziv təcrübələri inteqrasiya etməklə, təhsil mədəni fərqliliklərə hörmət bəsləməklə, sadəcə tolerantlığı üstələyə bilər. Inklüziv təhsil multikultural dəyərlərin toxumlarının səpilməsi və yetişdirilməsi üçün münbit zəmin rolunu oynayır. Bu yanaşma müxtəlifliyi daha dərindən dərk etməyə və qiymətləndirməyə necə kömək edir:

1. Kurrikulumun yenidən müəyyənləşdirilməsi: Dünyagörüşün genişləndirilməsi.

Ənənəvi kurikulum çox vaxt insan təcrübəsinin zəngin qobeleninə məhəl qoymadan dünyaya dar bir baxış təqdim edir. Inklüziv təhsil multikultural xarakter daşıyan kurikulumla çağırır. Bura daxildir:

Müxtəlif perspektivlərin inteqrasiyası: Müxtəlif mədəniyyətlərin tarixə, elmə, ədəbiyyata və incəsənətə verdiyi töhfələrin vurğulanması [2].

Tarixi qərəzlərin araşdırılması: Tarixi hekayələrin tənqidi təhlili və marjinal qrupların perspektivlərinin birləşdirilməsi [8].

Qlobal vətəndaşlığın təşviqi: Şagirdləri qlobal problemləri nəzərdən keçirməyə və müxtəlif mənşəli insanlar üçün empatiya inkişaf etdirməyə təşviq etmək.

Şagirdlərə daha geniş təcrübə və baxış bucağı təqdim etməklə, inklüziv təhsil tənqidi təkəkkür üçün zəmin yaradır və dünya haqqında daha incə bir anlayışa təkan verir [6] 2. Inklüziv Təcrübələr: Anlaşma körpülərinin qurulması

Sınıf mühitinin özü dəyərlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Inklüziv təhsil multikultural dəyərləri təşviq edir:

Müxtəlifliyin qeyd edilməsi: Şagirdlərin öz mədəni keçmişlərini və adət-ənənələrini bölüşməkdə rahat hiss etdikləri qonaqpərvər və inklüziv atmosfer.

Əməkdaşlığın təşviqi: Şagirdləri layihələr üzərində birgə işləməyə həvəsləndirmək, komanda işini və müxtəlif yanaşmalara görə qiymətləndirməni təşviq etmək [4].

Pedaqogikanın yenidən formalaşdırılması: Fərqli öyrənmə üsullarına və mədəni fonlara cavab verən müxtəlif tədris metodlarından istifadə [7].

Fərqləri qeyd edən və onlardan istifadə edən sinif otağı yaratmaqla, inklüziv təhsil şagirdləri multikultural dünyada naviqasiya etmək və anlaşma körpüləri qurmaq bacarıqları ilə təchiz edir [1].

3. Sosial və Emosional Öyrənmə: Empatiyanın Təşviqi

Multikultural dəyərlər intellektual anlayışdan kənara çıxır. Inklüziv təhsil başqalarına empatiya və hörmət bəsləmək üçün sosial və emosional öyrənmə strategiyalarını özündə birləşdirir. Bu daxildir:

Münaqişələrin həlli bacarıqlarının inkişafı: Şagirdlərə fikir ayrılıqlarını hörmət və anlayışla həll etməyi öyrətmək.

Perspektiv götürməyi təşviq etmək: Şagirdləri dünyaya başqalarının nöqteyi-nəzəri ilə baxmağa həvəsləndirmək [3].

Empatiyanın inkişaf etdirilməsi: Şagirdlərə müxtəlif mənşəli insanların hissələrini tanımağa və anlamağa kömək etmək.

Sosial və emosional öyrənmə kurrikuluma inteqrasiya etməklə, inklüziv təhsil şagirdlərləri mərhəmət və anlayışla müxtəlif dünyanı gəzmək üçün lazım olan emosional zəka ilə təchiz edir [5].

Getdikcə bir-birinə bağlı olan dünyada multikultural dəyərlərin təşviqi artıq seçim deyil, zərurətdir. Inklüziv təhsil bu dəyərləri inkişaf etdirmək, şagirdləri müxtəlif cəmiyyətdə inkişaf etmək üçün lazım olan bilik, bacarıq və meyllərlə təchiz etmək üçün güclü vasitə rolunu oynayır. Kurrikulu genişləndirməklə, inklüziv təcrübələri təşviq etməklə və sosial və emosional öyrənməni inteqrasiya etməklə, inklüziv təhsil insan təcrübəsinin zənginliyini qiymətləndirən, hörmət edən və qeyd edən qlobal vətəndaşlar nəsli üçün zəmin yaradır. Bu səyahət müəllimlərdən, siyasətçilərdən və daha geniş ictimaiyyətdən davamlı öhdəlik tələb edir. Inklüziv təhsilə sərmayə qoyduqca, biz anlaşma, əməkdaşlıq və hamı üçün daha ədalətli dünya ilə dolu gələcəyə sərmayə qoyuruq.

Ədəbiyyat:

1. Ainscow, M. (2013). Developing inclusive education: Leadership, collaboration and schools. Routledge.
2. Banks, J.A. (2015). An introduction to multicultural education (6th ed.). Teachers College Press.
3. Batson, C.D., Thinking, feeling, and doing: The conceptual framework of the prosocial motivation theory. Journal of Personality and Social Psychology, 59(2), 393-402 (1991).
4. Cohen, E.G. (1994). Designing groupwork: Strategies for the heterogeneous classroom (2nd ed.). Teachers College Press./
5. Elias, M. J., Zins, J. E., Weissberg, R. P., Frey, K. A., Greenberg, M. T., Gottfred, A. R., & Powell, J. R. (1997). Promoting social and emotional learning: Guidelines for school-based programs. Social Policy Report, Vol. 11, No. 1. Society for Research in Child Development.
6. Gay, G. (2010). Culturally Responsive Teaching (2nd ed.). Teachers College Press.
7. Ladson-Billings, G. (1995). Culturally relevant teaching, anti-racism, and pedagogy of resistance. Educational Researcher, 25(3), 11-17.
8. Sleeter, C. E., & McLaren, P. (2019). Culturally responsive teaching in social justice education (2nd ed.). Routledge.

Əliyeva İradə
İbrahimova Nuriyyə
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

MÜASİR CƏMIYYƏTDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: multikultural təhsil, miqrasiya, təhsil mədəniyyəti, qlobal inteqrasiya

Keywords: multicultural education, migration, educational culture, global integration

Ключевые слова: поликультурное образование, миграция, образовательная культура, глобальная интеграция.

Dünyanın, mədəniyyətin, insan münasibətlərinin müasir inkişafı pedaqoji elmin qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Təhsilin strateji istiqamətlərindən biri nəsil-dən-nəslə ötürülməsi və onların hər birində müvafiq cəmiyyətin tarixən formalaşmış, onun spesifik mentalitetinin dərin əsaslarını müəyyən edən ən sabit mənəvi, ideoloji və mədəni dəyərlərinin möhkəmlənməsidir.

Multikultural təhsil ardıcıl təhsil proseslərini təmsil edən təhsil strategiyasıdır, məqsədi milli dövlətlərin təkamülü və postkolonial miqrasiya prosesləri zamanı cəmiyyətdə yaranan problemləri təhsil vasitələri ilə həll etməkdir. İdeoloji mövqe kimi multikultural təhsil müasir insan üçün ən yeni təhsil müəssisəsidir [6, s.41].

Müasir dünyada təhsil mədəniyyəti formalaşdıran amildir, çünki o, vətəndaşların yeni nəsillərinin - "yeniləşən qlobal birliyin" üzvlərinin yetişdirilməsi və ictimailəşdirilməsi rolunu oynayır. Alimlər iddia edirlər ki, müasir dünyanın tələbləri ötürülən "obyektiv" (elmi, rəşional, dünyəvi) biliklər kompleksli olan tədris proqramlarının universallaşmasına meyli müəyyənləşdirir [5, s.14].

Multikulturalizm təhsilin inkişafında və ya təhsilin müəyyən şaxələrə ayrılmasına da öz təsirinə göstərir. Xüsusilə də, qloballaşma prosesində mühüm rol olan multikulturalizm hər gün genişlənir. Multikulturalizm dövlətin təhsil sisteminə, təhsil və mədəni siyasətinə təsir edir. Multikultural dövlət-

lərdə insanlar tolerant və sülh şəraitində yaşadıkları üçün onların təhsil sistemlərində yarana biləcək problemlərin həll edilməsi də rahatlıqla təmin olunur [3, s.312].

Hər gün daha çox ölkə mədəni müxtəlifliyi dəstəkləyir və tolerant cəmiyyət formalaşdırır. Multikulturalizmin pluralizmlə əlaqəsindən aydın müşahidə etmək olur ki, mədəni pluralizm humanist dəyərlərə söykənir, bununla da müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanların ümumi birliyi yaranır. Bu nöqtəyi nəzərdən yanaşsaq, həqiqi multikultural təhsil milli və qlobal inteqrasiyanın tələblərinə, mədəni cəhətdən müxtəlif olan icmaların xüsusi tələbatlarına hörmətlə yanaşmaqdır [1, s.3].

Ətrafımızda baş verən dəyişikliklərin və inkişafın yaratdığı hadisə və təəssüratlar bizim müəyyən bilik və informasiyalara yiyələnməyimizi, kompleks sistemləri mənimsəməyimizi asanlaşdırır.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasında hər kəsin öz ana dilindən sərbəst şəkildə istifadə etmək hüququ, eyni zamanda ana dilində təhsil almaq hüququ vardır. Bu da Azərbaycan Respublikasının tolerant və demokratik prinsiplərə söykənən ölkə olduğunun sübutudur.

Müasir dünyada qlobal təhsil meylləri ideyası aktuallaşır: 1) kütləvi təhsilin inkişafı və onun təhsil prosesinin yeni keyfiyyəti kimi davamlılığı; 2) həm fərdi, həm də sosial gözləntilər və mövcud normalar üçün təhsilin əhəmiyyəti; 3) təlimin insanın idrak fəaliyyətinin metodlarını aktiv şəkildə mənimsəməsinə yönəldilməsi; 4) bütün təhsil prosesinin fərdin tələb və ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması; 5) təhsilin insanın özünü kəşf etməsi imkanlarının təmin edilməsinə, o cümlədən evdə təhsil və internet informasiya resurslarından istifadəyə yönəldilməsidir [6, s.44].

Alimlərin vurğuladığı kimi, tolerantlığın formalaşması strategiyası o zaman təsirli ola bilər ki, o, insanın sosiallaşmasının və sosial sərişələrin inkişafının əsas sahələrini əhatə etsin və müxtəlif proqram fəaliyyətlərinin bütün spektrini əhatə etsin.

Multikultural təhsil bütün etnik qruplara öz mədəni tələbatlarını reallaşdırmaq üçün bərabər imkanlar yaradan, gəncləri başqa ölkələrin və xalqların mədəni və mənəvi dəyərlərinə tanıtdıran təhsildir. Məhz multikultural təhsildə mədəniyyətlərin dialoqu və qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi tam şəkildə həyata keçirilir [6, s.45].

Tələbəyönümlü təlim konsepsiyasına görə, hər bir tələbə özünəməxsus xüsusiyyətləri, dəyərləri, ətraf aləmə münasibəti, subyektiv təcrübəsi olan fərdi, təhsil məkanının fəal subyektidir. Şəxsiyyət yönümlü yanaşma şəraitində hər bir tələbə müəllimə özünəməxsus bir fenomen kimi görünür. Müəllim hər bir tələbəyə öz potensialını reallaşdırmağa, təhsil məqsədlərinə çatmağa kömək edir.

Y.B.Belova və N.M.Yermakovaya görə, subyektivliyin formalaşması eyni vaxtda müxtəlif səviyyələrdə baş verir: nəzəri səviyyə; praktik səviyyə [4, s.56].

Tələbənin fəaliyyəti onun subyektivliyinin ifadəsi kimi iki mühüm istiqamətdə gedir: onun üçün normativ vəziyyətlər yaradan böyüklərin tələblərinə uyğunlaşma və tələbənin daim vəziyyətdən çıxış yolu axtarmasına və tapmasına, onu aşmasına, fərdi təcrübədə mövcud olan biliklərə, fəaliyyət metodlarına əsaslanaraq özü üçün yenisini qurmasına imkan verən yaradıcılıq.

Multikultural təhsil metodlarının spesifikliyi mədəniyyətin fəaliyyətinin və inkişafının dialoq xarakteri, tələbənin etnomədəni eyniləşdirmə səviyyəsi, tələbələrə multikultural mühit, onların emosional və davranış mədəniyyəti haqqında bilik səviyyəsi ilə müəyyən edilir ki, bu da aktiv metodların istifadəsini tələb edir: dialoq, söhbət, müzakirə, modelləşdirmə, dizayn, debatlar, refleksiv metodlar.

Multikultural təhsil cəmiyyətdə sosial gərginliyin azaldılmasına kömək edir, mədəniyyətlərarası dialoqa hazır şəxsiyyət formalaşdırır, multikultural məkanın mənimsənilməsi imkanlarını genişləndirir və tələbələrə şəxsi inkişaf üçün şərait yaradır.

Multikultural təhsildə bir neçə pedaqoji prinsiplərə diqqət yetirilir: insan ləyaqətinin və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyəsi; müxtəlif irqlərdən, dinlərdən, etnik qruplardan və s.-dən olan sosial qruplarla fəaliyyət göstərmək üçün təhsil; tolerantlığın və qarşılıqlı əməkdaşlığa hazırlığın təşviq edilməsi [2, s.3].

Ölkəmizdə bu ümumbəşəri prinsiplər mənəvi zənginləşmə, planetar şüurun inkişafı və multikultural mühitdə yaşamaq qabiliyyətinin formalaşması adı altında kiçik etnik, milli və dünya mədəniyyətləri ilə tanışlıq kimi müəyyən edilə bilər. Bu cür şərtlər qlobal şərtlərlə üst-üstə düşür, çünki təhsilin eyni vaxtda kiçik bir etnik qrupun, dominant xalqın və dünya mədəniyyətindən götürüldüyü güman edilir.

Multikultural təhsilin aparıcı funksiyası bir tərəfdən dominant xalqların, digər tərəfdən etnik azlıqların təhsil və təlim sistemləri və normaları arasındakı ziddiyyəti aradan qaldırmaqdır. Milli qrupların qarşılıqlı uyğunlaşması və etnik çoxluğun mədəni diktələrdən imtina etməsi nəzərdə tutulur. Digər funksiyalara mədəniyyətlərin müxtəlifliyi və onların münasibətləri haqqında təsəvvürlərin formalaşması; fərdin özünü həyata keçirməsini və özünə hörmətini təşviq etmək; mədəni fərqlərə müsbət münasibət bəsləmək; bacarıqların və qarşılıqlı əlaqə bacarıqlarının inkişafı daxildir.

Multikultural təhsildə müasir multikultural və çoxmillətli mühitdə fəal yaradıcılıq fəaliyyətinə hazır olan, sosial-mədəni kimliyini qoruyan, digər mədəniyyətləri anlamağa çalışan, digər mədəni və etnik icmalara hörmət edən, müxtəlif millətlərin, irqlərin, inancların nümayəndələri ilə sülh və harmoniya içində yaşamağı bilən bir fərdin daim formalaşması baş verir.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, multikultural təhsil bütün tələbələrə bərabər öyrənmə imkanları təqdim edir və özünüdərkini formalaşmasını gücləndirir.

Ədəbiyyat:

1. Banks, J. A. Democratic Citizenship Education in Multicultural Societies. Diversity and Citizenship Education, San Francisco: John Willey & Sons, 2004, pp. 3-15.
2. Carter T Effective bilingual schools//American Journal on Education, 1995, №1,pp.1-9.
3. Toľubekova, R. Ethnocultural education in the higher education institutions and its importance in future teacher's preparation. Sofia:Bureau for Educational Services, 2010, vol. 8: pp. 312-314.
4. Белова Ю.В., Ермакова Н.М. Формирование основ толерантности.//Современная педагогика и психология. Проблемы и тенденции развития. Материалы V Международной заочной научно-практической конференции 2013 г. Чебоксары, с. 56-58.
5. Бондаренко Д. М., Деминцева Е. Б. Образование как фактор утверждения в обществе норм этноконфессиональной толерантности в условиях глобализации. История и современность. Выпуск №2, 2007.
6. Палаткина Г.В. Мультикультурное образование: современный подход к воспитанию на народных традициях. Педагогика. – 2002. – № 5. – с. 41-47.

Тагиева Эллада

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта (ASAPES)

РОЛЬ ПРЕДМЕТА ДЕЛОВАЯ И АКАДЕМИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ НА ИНОСТРАННОМ (РУССКОМ) ЯЗЫКЕ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ И ОЛИМПИЙСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

Ключевые слова: азербайджанский мультикультурализм, спортивная молодёжь, коммуникация, иностранные языки, ценности олимпизма, гуманизм, воспитание

Açar sözlər: Azərbaycan multikulturalizmi, idman gəncliyi, ünsiyyət, xarici dillər, olimpiya dəyərləri, humanizm, tərbiyə

Keywords: Azerbaijani multiculturalism, sports youth, communication, foreign languages, Olympic values, humanism, education

Актуальность традиционной международной научной конференции АУЯ обусловлена тем, что 2024 год ознаменован 101-летием общенационального лидера, основателя идеологии азербайджанского мультикультурализма Гейдара Алиева, 130-летием образования Международного Олимпийского комитета, созданного французом Пьером де Кубертенем для возрождения древних Олимпийских игр и пропаганды олимпийских ценностей. В связи с этим особую важность приобрело образование в духе мультикультурализма и олимпизма как способа преодоления дискриминации, международного терроризма, преступности, этнического фанатизма. Азербайджан – многоконфессиональная, многонациональная страна. Все народы, проживающие в Азербайджане, под руководством мудрого политика, Президента Азербайджана Ильхама Али-

ева сплотились в один железный кулак и показали яркие примеры героизма. Мужественные солдаты и офицеры, спортсмены стали шехидами в Карабахской войне во имя восстановления территориальной целостности республики. Великая Победа Азербайджана во второй Отечественной войне – следствие успешной интернациональной политики выдающегося политического деятеля конца XX века Гейдара Алиева, сохранения и развития многокультурных ценностей.

В последние годы в образовательных учреждениях Азербайджана особое внимание уделяется приобщению молодежи к мультикультурным, гуманистическим идеалам, ценностям олимпизма. Основоположник современного олимпийского движения Пьер де Кубертен в 1912 году официально сформулировал термин «олимпизм». Олимпизм представляет собой философию жизни, возвышающую и объединяющую в сбалансированное целое достоинства тела, воли и разума. Идея необходимости гармонии телесного (физического) и духовного (нравственного) в человеке обосновывается в работах не только античных философов, но и в концепции «*спортивной педагогики*» выдающегося общественного деятеля Пьера де Кубертена. Он считал, что только спорт может стать универсальным педагогическим средством, включение спорта в систему воспитания не только улучшает здоровье и физические качества человека, но также – что более важно – делает его лучшим гражданином, более честным, более оптимистичным и сильным духом. «В олимпизме, – писал Пьер де Кубертен, – словно в пучке солнечных лучей, собраны все те принципы, которые способствуют совершенству человека» [3, с.13]. В статье рассматриваются мультикультурализм и олимпизм как необходимые факторы функционирования поликультурного общества и формирования духовно-нравственных ценностей у студентов. Спорт способствует эффективному международному и культурному сотрудничеству, укреплению дружбы и взаимопонимания между народами. Олимпийскому атлету должны быть присущи совершенные физические качества, здоровье, красота физически развитого тела и движений, а вместе с тем высоконравственные качества: честность, великодушие, бескорытность. Формирование посредством спорта такой личности Кубертен считал главной воспитательной задачей олимпийского движения. «Именно в разностороннем и гармоничном развитии человека в духе гуманизма Кубертен видел ценность спорта и Олимпийских игр, считая его более значимым, чем демонстрация физического превосходства и достижение побед» [3, с.6]. «Именно образование закладывает в человека важнейшие качества, без которых невозможно существовать в современном мире, избавляет от социальных предрассудков, расизма, злобы и ксенофобии» [2, с.234]. «Вопросы подготовки специалистов к эффективной деятельности в мультикультурном обществе решаются, как правило, в рамках мультикультурального образования, целью которого является развитие межкультурной, коммуникативной компетентности студентов, формирование личности, способной к активной жизни в многокультурной среде, обладающей сильным чувством понимания и уважения, способностью жить в мире, общаться и сотрудничать с людьми разных национальностей и убеждений» [2, с.315]. В новую программу по деловой и академической коммуникации на русском языке включены актуальные темы: «Общение и речевой этикет», «Моя родина – Азербайджан», «Общенациональный лидер Гейдар Алиев», «Гимн Азербайджанской Республики на спортивных мероприятиях», «Иностранные языки в нашей жизни», «Писатели и спорт», «Спортивная молодёжь», «Спорт в Азербайджане», «Международный Олимпийский комитет», «Отец современных Олимпиад», «Олимпийские игры», «Азербайджан на Олимпийских и Паралимпийских играх», «История реабилитации парадзюдоиста Ильхама Закиева», «Спортсмены-шехиды второй Карабахской войны из спортивной академии», «Легендарный дзюдоист Назим Гусейнов» [1, с.17-31]. Для решения важной задачи мультикультурного и олимпийского воспитания необходимо *приобщение азербайджанской молодёжи к этим гуманистическим идеалам и ценностям*. Основные ценности (идеалы, принципы, образцы поведения), на которые должно быть ориентировано воспитание молодежи: *соблюдение в спортивном соперничестве нравственных принципов fair play*: отказ от желания победить любой ценой (за счет своего здоровья или причинения ущерба здоровью сопернику, посредством обмана, насилия, нечестного судейства, других антигуманных действий), предпочтение честному, благородному поведению; демократизм, интернационализм, равноправие всех людей и народов, патриотизм в сочетании с взаимоуважением наций, несмотря на расовые, религиозные и политические

различия, а также гуманистические ценности мира, дружбы и взаимопонимания, уважения к истории, литературе, поэзии, музыке, изобразительному искусству. Педагогическая деятельность направлена не только на ознакомление обучающихся с предметом деловая и академическая коммуникация на русском языке, привитие им коммуникативных умений, но и становление личности каждого из них. Путь к пропаганде мультикультурных и олимпийских ценностей лежит через наглядные примеры, интересные тексты. Формирование личности – это процесс и результаты социализации, воспитания и саморазвития. В ходе обсуждения у студентов формируется знание о ценностях мультикультурализма, олимпизма, мнение о нормах межличностных отношений. Таким образом, Олимпийские игры являются примером сотрудничества и сближения интересов стран во имя гармоничного развития человека, укрепления мира, взаимопонимания и взаимоуважения между государствами и народами, эффективным средством реализации политики мультикультурализма. Мультикультурализм, олимпизм занимают особое место в социальной и культурной жизни общества, существенно влияют на образ жизни людей, способствуют построению лучшего мира путём воспитания молодежи средствами спорта в атмосфере взаимопонимания, дружбы, солидарности и честной игры.

Литература:

1. Tağıyeva E.S. «Xarici dildə (rus dilində) işgüzar və akademik kommunikasiya» fənni üzrə proqram (bakalavriat təhsil pilləsi üçün proqram). Bakı: ASAPES, 2023, 46 səh.
2. Гольшко А.С. Мультикультурное образование в условиях глобализации. [233-238.pdf/](#)
3. Булатова М., Платонов В. Олимпизм и олимпийское образование: история, современность, будущее/ Наука в олимпийском спорте, №4, 2018, с.1-24.
4. Тагиева Э.С. Модель мультикультурального образования и воспитания специалистов в азербайджанской спортивной академии. Bakı: ADU, 2022, səh.315-317.

Amirova Aynura
Azerbaijan University of Languages

THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF MULTICULTURAL VALUES

Keywords: *Multicultural, cultural, competence, diversity, inclusion*

Açar Sözlər: *Multikultural, mədəni, səriştəlilik, müxtəliflik, inklüzivlik*

Ключевые слова: *мультикультурность, культура, компетентность, разнообразие, инклюзивность.*

In an increasingly interconnected and diverse world, the role of education in forming multicultural values has never been more critical. Education stands at the crossroads of individual development and societal progress, holding the potential to shape the minds and attitudes of future generations towards embracing diversity and promoting inclusivity. It is through education that individuals can learn to appreciate the rich tapestry of cultures that make up our global society, developing cultural competence and empathy that transcend geographical, linguistic, and social barriers. By integrating multicultural education into the curriculum, schools have the opportunity to foster a sense of global citizenship among students, encouraging them to value diversity, practice respect for various cultural perspectives, and contribute positively to a more equitable and inclusive world. This introduction to the role of education in the formation of multicultural values underscores the importance of adopting inclusive pedagogical approaches and educational policies that reflect the diverse realities of students' lives, thereby preparing them to navigate and thrive in a multicultural world. Building upon the foundational role that education plays in fostering multicultural values, it is essential to delve into the mechanisms and strategies through which educational systems can achieve these lofty goals. At the heart of this endeavor lies the development of a curriculum that is both inclusive and reflective of a myriad of cultural narratives. Such a curriculum not only broadens students' horizons but also challenges the monocultural paradigms that have historically dominated educational settings. By incorporating stories, histories, and perspec-

tives from a diverse range of cultures, educators can cultivate an environment where all students feel seen, heard, and valued [1]

Furthermore, the role of educators cannot be overstated in this transformative process. Teachers are not merely conveyors of knowledge but are instrumental in modeling the multicultural values they seek to instill in their students. Through culturally responsive teaching practices, educators can create a learning atmosphere that respects and celebrates differences while promoting equity and inclusion. This entails a commitment to continuous learning and adaptation on the part of teachers to meet the needs of their diverse student population effectively.

Beyond the classroom, the promotion of multicultural values in education necessitates the active involvement of the wider school community. This includes fostering partnerships with families and local communities to ensure that the educational experience is supportive of and enriched by the cultural backgrounds of all students. Engaging with community resources and inviting members from different cultural backgrounds to share their experiences and knowledge with students can enhance the learning experience, making it more relevant and meaningful.

In addition, integrating multicultural education into extracurricular activities and school policies reinforces the message that diversity and inclusivity are not merely academic concepts but lived values that shape the school's culture and ethos. From celebrating cultural festivals to adopting anti-discrimination policies, schools can demonstrate their commitment to building a community that respects and cherishes diversity [2].

The significance of multicultural education extends beyond the school gates, influencing the broader societal fabric. In nurturing multicultural values, education acts as a bridge that connects diverse communities, fostering mutual understanding and respect. This broader perspective is crucial in a world where social cohesion and cooperation across cultural lines are imperative for addressing global challenges such as climate change, inequality, and conflict resolution [3]. Education that celebrates diversity and promotes inclusivity thus becomes a powerful tool for social transformation, preparing students not just for the workforce but for their roles as compassionate and informed global citizens. Moreover, the integration of technology and digital learning platforms in education offers unprecedented opportunities to further multicultural understanding. Through virtual exchanges and collaborative projects, students can directly engage with peers from around the globe, gaining insights into different cultures and perspectives that would otherwise be inaccessible. This digital connectivity not only enhances learning but also fosters a sense of global community among the next generation [4].

However, the journey towards fully integrating multicultural values into education is not without its challenges. Resistance to change, lack of resources, and entrenched biases can hinder progress. Overcoming these obstacles requires a concerted effort from all stakeholders, including policymakers, educators, parents, and students themselves. It demands a commitment to equity, a willingness to engage in difficult conversations, and an openness to learning from others [5].

Critical to this endeavor is the need for professional development and support for educators to effectively implement multicultural education. This includes training in culturally responsive teaching methods, strategies for creating inclusive learning environments, and guidance on integrating multicultural content across subjects. Empowering teachers with these tools is essential for realizing the potential of education to foster multicultural values [6].

In conclusion, the formation of multicultural values through education is a multifaceted endeavor that requires a holistic approach, encompassing curriculum development, teaching practices, community engagement, and policy formulation. By prioritizing multicultural education, schools can equip students with the knowledge, skills, and attitudes necessary to thrive in and contribute to a diverse and global society.

References:

1. Banks, J. A. (2020). *Multicultural Education: Issues and Perspectives*. Wiley.
2. Gay, G. (2018). *Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice*. Teachers College Press.
3. Nieto, S., & Bode, P. (2018). *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. Pearson.

4. Ladson-Billings, G. (2014). *The Dreamkeepers: Successful Teachers of African American Children*. Jossey-Bass.
5. UNESCO. (2019). *Global Education Monitoring Report 2019: Migration, displacement and education - Building bridges, not walls*. UNESCO Publishing.
6. Bennett, M. J. (2013). *Basic Concepts of Intercultural Communication: Paradigms, Principles, & Practices*. Intercultural Press.

Ганиева Фарида
Азербайджанский Медицинский Университет

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ключевые слова: *межкультурный диалог, мультикультурализм, глобализация, высшее образование*

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası dialog, multikulturalizm, qloballaşma, Ali təhsil*

Keywords: *intercultural dialogue, multiculturalism, globalization, higher education*

Мультикультурные тенденции в развитии философии не означают выделения какой-либо определенной культуры, поскольку мультикультурный подход не имеет ввиду преобладающую роль какой-либо системы понятий (1) Современная ситуация в мире рассматривается как способ ведения диалога культур, религий, идеологий. Мультикультурность является основой для детального изучения проблемы культурной идентичности определенного человеческого сообщества, и преодоления приоритета собственных культурных традиций над «чужими». Развиваясь в этом направлении, современная философия пытается выйти на уровень, способствующий разрешению проблем, захватывающих общество в целом, обращаясь к наднациональным, мультикультурным, общечеловеческим ценностям. Но проблема осложняется тем, что общечеловеческие ценности не могут пониматься однозначно всеми в мире. Это все должно рассматриваться каждый раз с учетом уникальных национальных культур, а для этого их значимость должна осознаваться людьми, живущими в несхожих культурах.

Современный мир по праву называют глобальным. Глобализация охватывает все институты и все социальные структуры. Постепенно происходит взаимопроникновение экономики, политики, информационного пространства, массовой культуры, рынка труда, идеологии, образовательного пространства. В сфере образования можно выделить следующие основные факторы глобализации:

- возникновение общемировых образовательных учреждений;
- становление общемирового образовательного рынка;
- компьютеризация образования;
- интеграция учебных программ различных образовательных учреждений по всему миру;
- стремление к стандартизации образовательных и культурных ценностей и др.

Именно эти процессы часто влияют на трансформацию образования, и в частности на концепции мультикультурного образования.

Глобализация ставит новые задачи перед образованием. Сегодня обществу нужны другие специалисты, личности с новым, планетарным уровнем мышления. Современные университеты расширяют свои международные связи, в связи с этим студенты все больше участвуют в различных стажировках, поэтому им приходится представлять не только знание языка, но большое значение имеет и умение представлять свою культуру.

Мультикультурное образование является важной и неотъемлемой частью современного образования, направленного на приобщение обучаемых к знаниям о своей и иной культуре, воспитание толерантного отношения к чужеродной культуре. Цель мультикультурного образования, прежде всего в формировании личности, способной осуществлять общение в обществе культурных многообразий. Одной из важных задач является формирование у учащихся способностей к принятию и пониманию других культур и конфессий, уважение к идеям, взглядам, правам и свободам других людей, умение регулировать спорные, проблемные ситуации с помощью

диалога, консенсуса, взаимных уступок. Надо отметить, что наиболее важным является и подготовленность самого педагога. Поэтому от него требуется наличие базовых знаний, связанных с особенностями и сущностью межкультурных различий. Обладание педагогом знаниями об этнокультурном многообразии мира, о влиянии современных миграционных процессов на этнокультурную карту нашего и других государств. Не меньшую важность представляет ценностно-личностный подход, то есть, восприятие культурного и этнического разнообразия, осознание уникальности культур, терпимое и спокойное отношение к проявлениям необычного поведения и мышления. Этот компонент подразумевает готовность педагога при работе с студентами, представителями других культур, исправлять их речевые ошибки, тактично и терпимо относиться к низкому уровню владения языком, особенностям поведения, укладу жизни, обрядам и традициям представителей иных этносов, в целом – к ценностной системе других культур. Межкультурная компетентность: что это? Три основных структурных компонента: №3 – Умение предотвращать и разрешать конфликты, возникающие в многонациональном коллективе учащихся, педагогов обладать навыками подготовки и проведения мероприятий, реализации проектов, способствующих формированию в коллективе культуры межэтнического и межкультурного общения. Современное общество, которое формируется под влиянием мультикультурных изменений, безусловно, переходит на новую систему образования.

Мультикультурное образование – это образование, основанное на принципах равенства (культур, этносов, конфессий), свободы, отсутствии дискриминации, уважении человеческого достоинства. В процессе образования подрастающее поколение приобщается к общечеловеческой системе ценностей, знакомится с различными культурами, традициями, обычаями, языками. В содержание современного мультикультурного образования необходимо включить вопросы межкультурного взаимодействия, этнических стереотипов, проблемы воспитания толерантности, сложной этнической идентификации [Резник, 2].

Мультикультурное образование становится одним из факторов глобализации социума. Очевидным фактом является коренное изменение образовательных программ, вызванное формированием мультикультурных связей.

Литература:

1. Абдуллаев К. Азербайджанский мультикультурализм сегодня: от Португалии до Индонезии. Баку, 2016.
2. Ананьева Е.П. Мультикультурализм как философско-образовательная концепция эпохи глобализации // [https://docs.google.com/viewer?url=http://7.universum.com/pdf/social/7\(8\)/Ananeva.pdf](https://docs.google.com/viewer?url=http://7.universum.com/pdf/social/7(8)/Ananeva.pdf)
3. Осколова Т. Л. Глобализация и высшее образование: путь к мировому гражданству или утрата национальной идентичности? Образование и наука. 2014. № 1 (110), с. 28-43
4. Banks, J. A. Approaches to multicultural curriculum reform / J. A. Banks, & C.A.M. Banks // Multicultural education: Issues and perspectives. Boston: Allyn & Bacon, 2001. P. 225–246.

Abdullayeva Gülnar
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

Açar sözlər: multikultural dəyərlər, multikulturalizm, təhsildə bərabərlik, mədəni plüralizm

Keywords: multicultural values, multiculturalism, equality in education, cultural pluralism

Ключевые слова: мультикультурные ценности, мультикультурализм, равенство в образовании, культурный плюрализм

Mədəniyyətlərarası səriştə və qarşılıqlı fəaliyyətə yönəlmiş gənclərin multikultural mühitdə həyata hazırlanması məsələsi bu gün çox aktualdır və müasir təhsilin problemləri sırasında prioritet mövqe tutur. Bu gün qloballaşma tendensiyasının təsirləri təhsil sistemində daha çox hiss olunur. Müasir cəmiyyətdə insanların qarşılıqlı əlaqədə olması və müxtəlif mədəni qruplara müsbət münasibət

bəsləməsi arzuolunandır. Bu səbəbdən inkişaf etmiş ölkələr təhsil problemlərini kökündən həll etmək barədə düşünərkən multikultural təhsil sahəsində tədqiqatları da nəzərdən keçirirlər. Pevavardinin (Pewawardy) fikrincə, bugün təhsil işçiləri keçmiş nəsillərin təsəvvür belə edə bilmədiyi mədəni müxtəlifliyə malik cəmiyyətlərdə yaşayırlar [4]. Sosial strukturların sürətli inkişafı həm təhsil müəssisələrinin strukturunda, həm də kadrların vəzifələrində əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Sosial dəyişikliklərin mərkəzində olan təhsil müəssisələri və onların idarəçiləri də bu sürətli dəyişikliklərin təsirinə məruz qalmışdır. Dünyada baş verən bu hadisələrə paralel olaraq, son illərdə ölkəmizdə tədqiqatçılar “multikultural təhsil” və “multikulturalizm” anlayışlarını geniş kontekstdə müzakirə edirlər. Multikulturalizmlə bağlı tədqiqatların əsas məqsədi fərqlilikləri tanınmaq və tolerantlıq vasitəsilə harmonik, məhsuldar cəmiyyət yaratmaq istəyidir. Multikultural təhsillə bağlı əsas problemlərin həlli müxtəlif mədəniyyətlərə malik gənclər üçün bərabər imkanların təmin edilməsinə və təhsil sahəsində ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasına yönəlib. Etnik mənsubiyyətə, dinə əsaslanan diskriminasiyalı təhsil gəncləri nəinki sosial inteqrasiyadan çəkindirir, eyni zamanda onları cəmiyyətdən təcrid edir və bəzi hallarda “müxtəliflik” onların assimilyasiyasına gətirib çıxarır. Bu vəziyyət multikultural məktəblərin və bu məktəblərdə verilən təhsilin vacibliyini nəzərdə tutur. Multikulturalizm bir anlayış olaraq “milli birlik daxilində mədəni və sosial fərqliliklərin müəyyən dərəcədə yüksəldilməsi və təşviq edilməsi” deməkdir. Kohenin (Cohen) fikrincə multikultural struktur “cəmiyyətdəki bütün digər icmalar tərəfindən qəbul olunmaqla yanaşı bərabər imkanlar tələb edən etnik azlıqların müxtəlifliyidir” [5]. Multikulturalizm sahəsində aparılan araşdırmalara nəzər saldıqda sosial elmlərdə multikulturalizmin cərəyanlarını üç başlıq altında qruplaşdırmaq olar: “*Çox etnikli təhsil*”, “*mədəni plüralizm ruhunda tərbiyə*”, “*bərabərlik üçün təhsil*”. Antropoloq Marqaret Gibson multikultural təhsili fərdin çoxşaxəli sistemlər daxilində anlamaq, qavramaq, qiymətləndirmək, davranmaq və həyata keçirmək bacarıqlarını inkişaf etdirdiyi bir üsul kimi müəyyən etmişdir. Gibsonun fikrincə isə multikultural təhsil: “etnik qrup daxilində plüralizm tanınmalıdır; təhsil məktəbdən kənar öyrənməni də əhatə etməlidir; insan yeni mədəni mühitdə aktiv olmaq üçün mədəni kimliyindən imtina etməli deyil” [3].

Sliter və Qrant (Sleeter və Grant) bu sahədə apardıqları geniş tədqiqatlara əsaslanaraq qeyd etmişlər ki, multikultural təhsil məktəblərdə metod və məzmunun dəyişdirilməsi məqsədi daşıyan islahat hərəkətidir. Tədqiqatçılar multikultural təhsildə beş fərqli yanaşmanın olduğunu müəyyən etmişlər:

1. *Mədəni fərqlərin öyrədilməsi;*
2. *İnsan münasibətləri;*
3. *Qrup tədqiqatları;*
4. *Multikultural təhsil;*
5. *Sosial rekonstruksiyalı multikultural təhsil* [3].

Leonard və Devidman (Leonard və Davidman), Sliter və Qrantın tədqiqatlarına əsaslanaraq bir neçə yanaşmanı birləşdirən sintez konsepsiyasını təklif edirlər. Onlar multikultural təhsili bir-biri ilə əlaqəli altı məqsədə çatan və dəyişikliyə aparıcı çoxşaxəli konsepsiya kimi müəyyən edirlər. Devidman multikultural təhsilin altı məqsədini sadalayır:

1. *Təhsildə bərabərlik;*
2. *İdarəetmədə tələbələrin və ailələrin səlahiyyətlərinin artırılması;*
3. *Cəmiyyətdə mədəni plüralizm;*
4. *Mədəniyyətlərarası, irqlərarası və qruplararası harmoniya, öyrənmə mühiti;*
5. *Mədəni məlumatlılıq;*
6. *Tələbələrin, ailələrin və müəllimlərin multikultural perspektivlərinin inkişafı* [4].

Multikultural təhsil müxtəlif irqlərdən, etnik və sosial qruplardan olan bütün tələbələr üçün bərabər təhsil imkanları yaratmağa çalışır. Multikultural təhsilin tərəfdarları bildirirlər ki, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dilindən, dinindən, cinsindən, mədəni mənsubiyyətindən, sosial iqtisadi vəziyyətindən və hətta cinsi oriyentasiyasından asılı olmayaraq, bütün tələbələr bərabər imkanlara malik məktəb və təlim mühiti ilə təmin edilməlidir. Odur ki, multikultural təhsilin əsas prinsiplərini aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- *sosial ədalətçilik;*
- *təhsildə bərabər imkanların yaradılması;*
- *multikultural prinsiplərə uyğun məktəb və təlim mühitinin yaradılması;*

- digər mədəniyyətlərə qarşı qərəzli münasibətin azaldılması;
- etibarlılıq və digər mədəniyyətlərə hörmət etmək [1].

Tədqiqatçı Qorski multikultural təhsili fərqliliklərin qiymətləndirilməsi, daim dəyişən cəmiyyətin ehtiyaclarını ödəmək üçün proqramların hazırlanması, fərdlərin şəxsi və sosial inkişafının təşviqi və təhsildə müxtəlifliyin düzgün idarə edilməsi kimi müəyyən etmişdir [5]. Professor G.Gay multikultural təhsilin əsas məqsədlərini aşağıdakı kimi təsnif edir:

- **Şəxsi inkişaf** → insanın özünü dərk etməsini, müsbət mənliliyini inkişaf etdirməsini və şəxsiyyəti ilə barışmasını təmin etmək;

- **Dəyərləri və münasibətləri izah etmək** → müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub şəxslərin dəyər və münasibətlərini izah etmək və digər fərdlərin bu mədəniyyətləri tanımasına və hörmət etməsinə şərait yaratmaq;

- **Multikultural sosial səriştə** → mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə insanlara dəstək olmaq, müxtəlif mədəniyyətlərin strukturlarını və alternativ baxış nöqtələrini görmək;

- **Əsas bacarıqlara yiyələnmək** → müxtəlif etnik mənsubiyyətlərdən olan tələbələrə əsas bacarıqları (oxu, yazı, riyazi, problem həll etmə, tənqidi düşünmə və s.) mənimsəməyə kömək etmək;

- **Mədəni və etnik savadlılığın inkişafı** → insanlara cəmiyyətdə mövcud olan mədəni və etnik fərqləri, eləcə də öz mədəniyyətlərini tanımağa və onlara hörmət etməyə imkan yaratmaq [2].

Öz mədəniyyətinə bələd olan, mədəni dəyərlərinə hörmət edən gənc qarşılaşdığı digər mədəniyyətləri qiymətləndirməkdə çətinlik çəkmir. Hər iki mədəniyyət arasında oxşar və ya ortaq məqamlar vasitəsilə dominant mədəniyyətin elementlərini, xüsusiyyətlərini daha asan qavrayıb şərh edə bilər. Öz mədəni dəyərlərini yetərincə xəbərdar olmayan fərd isə, yeni akkulturasiya prosesinin təsirinə məruz qaldığı halda, öz mədəniyyəti haqqında yeni dəyər mühakimələrini inkişaf etdirməyi bacarmır. Qeyd olunan neqativ halların qarşısını almaq üçün multikultural təhsil fəaliyyətləri öyrənmə prosesinə daxil edilməlidir. Sonda qeyd etmək istərdim ki, multikultural təhsil tələbələrin nailiyyətlərini yüksəltmək və mədəni fərqliliklərə qarşı qərəzləri azaltmaq, müxtəlif insanlara dəstək olmaq və mədəni həssaslığı təşviq etmək, insanların multikultural mühitdə harmonik yaşamasına imkan yaratmaq, eləcə də, təhsildə bərabərliyi təmin etməklə öz mədəniyyətlərini qoruyub saxlamaq məqsədi daşıyır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017, 422 s.
2. Gay, G.A synthesis of scholarship in multicultural education. Urban Education Monographs [Online] 1994
3. Gibson, M.A. Approaches to multicultural education in the United States: Some concepts and assumptions. Anthropology & Education Quarterly, Special Anniversary, 1984, p. 94-120
4. Pewawardy, C. hundred defensive tactics and attributions. "Dodging the dialog on cultural diversity". Multicultural Education, 2003
5. http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3935/is_200310/ai_n9322315

Seyidova Günay
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏLƏBƏ HƏYATINDA VACİBLİYİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, qloballaşma, tələbə, gənclik, mədəniyyət, kommunikasiya*

Key words: *multiculturalism, globalization, student, youth, culture, communication*

Ключевые слова: *мультикультурализм, глобализация, студент, молодежь, культура, коммуникация*

Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzi olub, milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilib [3, s.4]. Müasir dövrdə, multikulturalizmin əhəmiyyəti daha da artmaqdadır. Müxtəlif səbəblərdən kütləvi miqrasiya, global kommunikasiya vasitələrinin artması və beynəlxalq iş birliklərinin genişlənməsi bu dəyərlərin vacibliyini ön plana çəkir. Ali təhsildə multikulturalizmin əhəmiyyəti çox böyükdür. Universitet və kollec tələbələri geniş mədəni və etnik arxalıqları olan bir cəmiyyətdə yer alır. Bu,

tələbələrə fərqli mədəni perspektivlər və dünya görüşü təqdim edir. Bu təcrübələr tələbələrin bərabərlik, tolerantlıq və qlobal mədəniyyət anlayışı kimi əhəmələri inkişaf etdirmələrinə kömək olur.

Müasir təlim strategiyaları, multikultural dəyərlərə və mədəni fərqliliklərinə böyük diqqət yetirir. İşlənən strategiyalar aşağıdakı cəhətləri özündə əks etdirdiyini görə bilərik:

Multikultural məzmun: Təlim planları və dərs materialları, fərqli mədəni və etnik mənsubiyyətləri nümayiş etdirir. Bu, tələbələrə müxtəlif mədəniyyətlər, tarixlər və dünya görüşləri barədə ətraflı məlumat verir.

Multikultural tədqiqat və müzakirələr: Təlim prosesində müzakirələr və tədqiqat işləri, fərqli mədəni perspektivləri dəyərləndirir və tələbələrin müxtəlif fikirlərini diqqətə alır.

Tələbələr arası əməkdaşlıq və təcrübə paylaşımı: Təlim mühitləri, tələbələrin bir-biri ilə işləməsinə və təcrübə paylaşımına əsaslanır. Bu, fərqli mədəniyyətlərdən gələn tələbələrin bir-biri ilə əlaqələri gücləndirir və bir-biriləndən daha çox şey öyrənmələrinə imkan verir.

Mədəniyyətlərarası təcrübələr və mübadilə proqramları: Təhsil müəssisələri, tələbələrin mədəniyyətlərarası təcrübələrdə və mübadilə proqramlarında iştirak etmələrini təşviq edir. Bu, tələbələrə başqa mədəniyyətləri tanımaqlarına və yeni təcrübələr yaşamaqlarına imkan verir. Nəticə olaraq, müasir təlim strategiyaları multikultural dəyərlərə diqqət yetirir və tələbələrin mədəni fərqliliklərinə hörmət və anlayışla yanaşmalarına kömək edir.

Universitetlərin multikultural dəyərlərə yanaşması, müxtəlif yönümlü təhsil proqramlarının tərtib olunması, müxtəlif etnik, mədəni və dini fərqliliklərə diqqət yetirməsi və bu fərqliliklərin zənginlik kimi qəbul edilməsi ilə əlaqəlidir. Tələbələrin həyatında multikultural dəyərlərin əhəmiyyəti çox dəyərli və önəmlidir. İşləmə və ya təhsil almanın bir hissəsi kimi, multikultural təcrübələr və dəyərlər tələbələrə bir çox təcrübələr və faydalı perspektivlər təqdim edir. Bir çox universitetlər, tələbələrin multikultural dəyərləri öyrənməsi üçün spesifik kurslar və proqramlar təklif edir. Bu proqramlar müxtəlif etnik və mədəni fərqliliklərə diqqət yetirir və tələbələrə mədəniyyətlər arasında münasibətləri və kommunikasiyaları inkişaf etdirmək imkanını verir. Belə ki, bu seminar və mühazirələrin köməyi ilə multikultural təcrübələr tələbələrin mədəni kompetensiyasını artırır. Bu, onların fərqli mədəniyyətlərə diqqət yetirmək, mədəni fərqlilikləri qəbul etmək, mədəni dil barrierləri ilə başa çıxmaq və mədəni fərqliliklərdən faydalanmaq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə kömək edir. Eyni zamanda multikultural təcrübələr, tələbələrin tolerant və açıq fikirli olmalarına kömək edir. Bu, onların fərqli mədəniyyətləri və dəyərləri qəbul etməyə, müxtəlif fikirləri dinləməyə və başqalarının həyat perspektivlərini anlamağa eyni zamanda özlərinin sosial çevrələrini genişləndirməyə kömək edir.

Respublikamızda inklüziv təhsil mühitinin yaradıldığı bir dövrdə multikultural dəyərlər daha da ön plana keçir. Bugün cəmiyyətimiz üçün multikulturalizm və inklüziv təhsil arasındakı bağın əhəmiyyəti çox vacibdir, çünki hər ikisi də mədəni fərqliliklərin qəbul edilməsi, müxtəlifliklərin müəyyən edilməsi və hər kəsin eyni imkanlara sahib olmasının təmin edilməsi ilə bağlıdır. Hem multikulturalizm, həm də inklüziv təhsil, tolerant və inklüziv bir mühitin inkişafına təkan verir. Tələbələr fərqli mədəniyyətlər və ehtiyaclarla üzləşir, bir-birilərini daha yaxından anlamaq və qəbul etmək üçün bir mühit yaranır. Müasir dövrdə interaktiv təlim metodlarından istifadə edərək multikultural dəyərləri tələbələrə aşılamaq, tələbələrə məzmunu daha aktiv şəkildə öyrənməyə və mədəni fərqliliyi qəbul etməyə kömək edə bilər. **Qrup işləri və qrup müzakirələri** vasitəsi ilə tələbələr müxtəlif mədəni fərqliliklər və dəyərlər haqqında danışıq və fikirlərini bölüşə bilərlər. Bu, onlara öz fikirlərini ifadə etmək imkanını verir və digər tələbələrin mədəniyyətlərini və dəyərlərini anlamağa kömək edir. **Simulyasiya və rol oyunları vasitəsi ilə** multikultural mövzulara aid simulyasiya və rol oyunları təşkil edərək, tələbələrin mədəni fərqliliklərə daha yaxından yanaşmasını təmin etmək olar. Bu, onların bir-birilərinə güvənini artırır eyni zamanda empatya qurma bacarıqlarını da formalaşdırır. Tələbələr arasında olan müxtəlifliklər eyni mövzuya fərqli baxışı formalaşdırır bilər, yaradıcı düşünməyə və əvvəllər haqqında düşünmədikləri perspektivləri nəzərdən keçirməyə təşviq edə bilər. Öyrənmə zamanı maarifləndirməni təşviq etmək və müxtəlif mədəniyyətlər haqqında fikir formalaşdırmaq tələbələrin sonrakı həyatlarında qərarli fikirlərin inkişafının qarşısını ala bilər. Bu, onlara özlərindən fərqli insanlarla empatya qurmağa imkan verir, çünki onlar fərqli irqdən və ya mədəni qrupdan birinin qarşılaşa biləcəyi təcrübələrdən xəbərdar olurlar.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, BBMM, 2017
2. Azərbaycanda multikulturalizm Biblioqrafiya BAKI – 2016
3. <http://anl.az/down/MULTIKULTURALIZM.pdf>

Halimova Nilufar
Bukhara state university

THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF MULTICULTURAL VALUES

Keywords: *Literature review, educational policies, practices, implications, future directions*

Açar sözlər: *ədəbiyyat icmalı, təhsil siyasəti, təcrübə, təsirlər, gələcək istiqamətlər*

Ключевые слова: *обзор литературы, образовательная политика, практика, последствия, будущие направления*

Education serves as a cornerstone in the development of individuals and societies, influencing not only cognitive growth but also social and moral development. In today's increasingly diverse world, the role of education in nurturing multicultural values has garnered significant attention. This thesis seeks to explore how education contributes to the formation of multicultural values and the implications of these values for societal cohesion and harmony.

Literature Review:

The literature review examines various theories and empirical studies that elucidate the relationship between education and multicultural values. Social identity theory posits that individuals derive a sense of belonging and self-esteem from their social group memberships, highlighting the importance of inclusive educational environments in promoting positive intergroup relations. Additionally, research on intercultural education underscores the significance of incorporating diverse perspectives and cultural content into curricula to foster empathy and intercultural competence among students.

Educational Policies and Practices:

This section investigates educational policies and practices aimed at promoting multicultural values and fostering diversity within educational settings. Examples include multicultural education initiatives, anti-bias curriculum frameworks, and inclusive pedagogical approaches. Case studies of countries with robust multicultural education policies offer valuable insights into effective strategies for promoting multiculturalism in diverse societies.

Implications and Future Directions:

The findings of this study have significant implications for educational policymakers, practitioners, and stakeholders. By highlighting the importance of education in fostering multicultural values, this thesis underscores the need for continued investment in inclusive educational policies and practices. Future research could explore innovative approaches to multicultural education and assess their long-term impact on societal attitudes and intergroup relations.

In conclusion, this thesis argues that education plays a pivotal role in shaping multicultural values and fostering a more inclusive and harmonious society. By promoting empathy, respect, and appreciation for cultural diversity, education contributes to the development of individuals who are capable of navigating and thriving in diverse social contexts. Moving forward, concerted efforts are needed to further integrate multicultural values into educational policies and practices, thereby promoting social cohesion and equitable opportunities for all members of society.

References:

1. Banks, J.A. (2015). *Cultural diversity and education: Foundations, curriculum, and teaching* (6th ed.). Routledge.
2. Bennett, M.J. (2008). *Basic concepts of intercultural communication: Selected readings*. Intercultural Press.
3. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
4. Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice* (2nd ed.). Teachers College Press.

5. Nieto, S. (2010). *Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education* (6th ed.). Pearson.
6. Sleeter, C.E., & Grant, C. A. (2017). *Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender* (7th ed.). Wiley.
7. UNESCO. (2019). *Global citizenship education: Topics and learning objectives*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367307>
8. Villegas, A.M., & Lucas, T. (2007). The culturally responsive teacher. *Educational Leadership*, 64(6), 28-33.
9. WISE. (2019). *Global Education Futures*. Retrieved from <https://wise-qatar.org/wp-content/uploads/2019/07/Global-Education-Futures-2019.pdf>
10. Zemach-Bersin, T., et al. (2019). Teaching for global competence in a rapidly changing world. *Asia Society*.
11. Izomovich, R.Z., & Shavkatovich, S. X. UDC: 82 REDUCTION AS THE WAY OF THE LANGUAGE ECONOMY MANIFESTATION. *SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY*, 68(15), 4144.
12. Izomovich, R.Z., & Fazliddinova, U.D. (2022). Influence of orthography in teaching english and second language acquisition. *Thematics Journal of Applied Sciences*, 6(1).

Həsənova Nərgiz
Bərdə rayon Xanağalı kənd tam orta məktəbi

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ GƏNCLƏRİN MİLLİ-MƏNƏVİ VƏ KULTURAL TƏRBIYƏSİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, təhsil, məktəb, mənəviyyat

Keywords: Heydar Aliyev, Azerbaijan, education, school, spirituality

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, образование, школа, духовность

Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin nəzəri irsində və onun hərtərəfli geniş diplomatik fəaliyyətində təhsil məsələləri, gənclərin milli-mənəvi tərbiyəsi xüsusi yer tutur.

O Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə elmə, təhsilə, milli-mənəvi dəyərlərə xüsusi diqqət yetirmiş, xalqın tərəqqisində və irəli getməsində təhsilin roluna yüksək qiymət verərək demişdir: *“Təhsil millətin gələcəyidir”* [1, s.76].

Heydər Əliyevin geniş əhatəli fəaliyyətində təhsilin tərəqqisi daim üstün sahə kimi vacib yer tuturdu. Təhsilin cəmiyyətin tərəqqisində rolunu və insan şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyətini daim yüksək dəyərləndirən dahi lider təhsil haqqında qəbul etdiyi sərəncamlar, uzaqgörənliklə təqdim etdiyi konseptual düşüncələr tarixi çıxışlar, müdrik məsləhətlər, dəyərli tövsiyələr bu gün də ölkəmizdə təhsil sahəsində aparılan islahatların əsasını təşkil edir [2].

Böyük rəhbər Heydər Əliyev tədris ocaqlarında, o cümlədən orta ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin bütün müasir elmlərə yiyələnməsini, onların seçdikləri gələcək ixtisaslara uyğun fənləri daha dərindən öyrənməsini lazım bilərək uşaq və gənclərə müraciətlə demişdir: *“Bizim uşaqlarımız, gənclərimiz hər bir fənni bilməlidirlər və xüsusən o fənlərdə ki, ixtisaslaşmaq istəyir, onu daha da yaxşı bilməlidirlər... Amma orta məktəblər üçün bizim bir neçə şərtlərimiz vardır, onları həyata keçirməlidirlər. Ana dilini bilməlidirlər, ədəbiyyatımızı bilməlidirlər, bizim tariximizi bilməlidirlər, bizim mədəniyyətimizi bilməlidirlər”* [3, s.87]. Bütün bunlar isə təhsilin milli məzmununu müəyyənləşdirən çox mühüm amillər kimi düşünülmüş, ciddi bir vəzifə, bir proqram olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Təhsilin məzmunca milli müstəqilliyimizin prinsiplərinə uyğunlaşdırılmasında humanitar fənlərin, xüsusən Azərbaycan dilinin, tarixinin və ədəbiyyatının tədrisinin mahiyyətə yeniləşməsini dahi rəhbər çox vacib şərt saymışdır. Çünki gələcəyin qurucuları olan yeni nəsillərin milli ideologiyaya yiyələnməsi məktəbdən başlayır və bu işin düzgün təşkili ölkə üçün həyati əhəmiyyətə malikdir.

Heydər Əliyev xalqımızın çoxmillik tarixinin ayrı-ayrı dövrlərində adət-ənənələrimizin və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasını xalqın yaşaması və qorunması üçün vacib hesab edərək onların öyrənilməsini, qorunmasını hər bir azərbaycanlının müqəddəs borcu sayırdı. Ulu öndər yaxşı bilirdi ki, gənc nəslin düzgün tərbiyə olunması, düzgün istiqamətlənməsi və yaxşı təhsil alması ilk növbədə xalqın milli-mənəvi dəyərlərini öyrənməkdən başlayır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin toxunduğu məsələlərdən biri də təhsilin məzmunca dövlətçilik prinsipləri əsasında qurulmasına nail olmaqdan, yeni məzmunlu milli dərslərlərin yaradılmasından, milli ideologiyanın, vətənpərvərliyin əsas reallaşma vasitələri olan dil, ədəbiyyat, tarix, mədəniyyət, xalqın adət və ənənələrin öyrənilməsini mühüm vəzifə kimi qarşımıza qoymuşdur: “...*Gənclərimiz milli-mənəvi ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli- mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi, ədəbiyyatımızı yaxşı bilməlidir, keçmişi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz*” [4]. Ulu öndərin bu fikirləri yetişən gənc nəslin milli-mənəvi ruhda və onun tərkib hissəsi olan vətənpərvərlik tərbiyəsində bir proqram xarakteri daşıyır ki, onu daim öyrənməli və əməl etməliyik.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. (Tərtib edənlər: Misir Mərdanov, Ə. Quliyev). Bakı: Təhsil, 2002, 356 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində islahat proqramı. Bakı, 1999, 65 səh.
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərneşr, 1998 V cild, 318 s.
4. Əliyev H.Ə. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda nitq // Azərbaycan qəzeti. – 1996, – 6 fevral.

Həsənova Zəhra
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

TƏHSİLİN İNKİŞAFINA HEYDƏR ƏLİYEV QAYĞISI

Açar sözlər: Heydər Əliyev, təhsil, milli ideologiya, azərbaycançılıq, hərbi təlim

Key words: Heydar Aliyev, education, national ideology, Azerbaijaniism, military training

Ключевые слова: Гейдар Алиев, образование, национальная идеология, азербайджанство, военная подготовка

Ümummillî liderimiz Heydər Əliyevin nəzəri irsi təhsilimizin inkişafında zəngin bir xəzinədir. Onun təhsil haqqında müdrîk fikirləri özünün praktik fəaliyyəti ilə təhsilimizin inkişafına işıq tutmuş və aydın yol göstərmişdir. Heydər Əliyev təhsilimizin həqiqi vəziyyətini yaxşı bilmiş və təhsilin bütün sahələri ilə ciddi maraqlanmış, onun inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi haqqında dəyərli fikirlər söyləmiş, mühüm əhəmiyyətli sərəncamlar imzalamış və Təhsil İslahat Proqramının əsasını qoymuşdur[1].

Ulu öndər Heydər Əliyev yetişən gənc nəslin təhsilin bütün pillələrində mükəmməl təhsilə yiyələnməsini təmin etmək, ümumtəhsil və ali məktəblərimizdə verilən bütün fənlərin yaxşı mənimsənilməsinə nail olmaq və gənclərin hərbi məktəblərə, hərbi təlimə istiqamətləndirilməsi, azərbaycanlılardan ibarət zabit heyətinin yaradılmasına xüsusi diqqət və əhəmiyyət verməsi Vətən uğrunda qələbələrimizin rəhni olmuşdur.

Heydər Əliyev hələ 1970-ci illərin əvvəllərində Bakıda orta ixtisas hərbi məktəbinin açılması haqqında göstərişlər verdi, sərəncamlar imzaladı. Yaradılmış bu hərbi məktəbin məzunları sonradan müxtəlif Ali Hərbi məktəblərdə təhsillərini davam etdirdilər və ixtisaslı zabitlər kimi yetişdilər. Vətənimizin bir parçası olan Qarabağın və digər rayonlarımızın işğaldan azad olunmasında, 44 günlük Vətən müharibəsində Zəfər qazanmağımızda həmin zabitlərin böyük rolu olmuş, vətənpərvər ruhlu gənclərimiz fədakarcasına vuruşaraq üç rəngli, ay ulduzlu bayrağını Vətən torpağında ucaltmışlar.

Heydər Əliyevin 1970-1980-ci illərdə təhsilimizin milli zəmin üzərində qurulmasının, gənclərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə almalarının, təhsil ocaqlarımızın müasir maddi texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və səriştəli müəllim kadrlarının yetişdirilməsinin təməllərini qoymuşdur.

Heydər Əliyevin göstərişi ilə 1980-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq təhsilimizdə millilik, Azərbaycançılıq, milli ideologiya xüsusi yer tutmağa başladı, Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı daha geniş tədris olunmağa başladı, Azərbaycan məktəbi və pedaqoji fikir tarixi, məktəbəqədər pedaqogika ali pedaqoji təhsil ocaqlarında xüsusi sahə kimi geniş tədris edilməyə başladı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsil sahəsində xidmətləri və uzaqgörənliyi onun imzaladığı çox saylı, mühüm və əhəmiyyətli Sərəncamlarda, dəyərli Fərmanlarda, Yeni Təhsil Proqramının və yeni Təhsil Qanununun qəbulu və həyata keçirilməsində, dəyərli tövsiyə və göstərişlərində özünü göstərirdi [2].

Heydər Əliyev müasir Azərbaycan təhsilinin məzmununu cəmiyyətin tələblərinə və xalqın mənəviyyətinə müvafiq qurulmasını vacib sayırdı. “Təhsil millətin gələcəyidir”- deyən Heydər Əliyev 1999-cu ilin 19 aprelində təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının iclasındakı nitqində demişdir: “... təhsil mürəkkəb bir sahədir. Təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatı, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sahəsinə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır” (Heydər Əliyev).

Heydər Əliyev nəzəri irsində təhsilin, elmin, milli kədr hazırlığının inkişaf konsepsiyası həm siyasi, həm sosial-iqtisadi, həm əxlaqi-mənəvi dəyərlərə əsaslanmışdır ki, bütün bunlar da Təhsil haqqında Qanunda öz əksini tapmışdır (Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2009). Təhsilimizin inkişafı sayəsində Heydər Əliyevin nəzəri irsi, praktik fəaliyyəti geniş öyrənilməli, tədqiq və təhlil edilməli və davamlı olaraq praktik fəaliyyətimizdə həyata keçirilməlidir.

Təhsilimizin sabahını düşünərkən deyə bilərik ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə təhsil sahəsində həyata keçirilən köklü islahatların məqsədi təkcə hərtərəfli biliyə və savada malik insanlar yetişdirmək deyil, həm də müstəqil, demokratik, açıq cəmiyyət quruculuğu işində fəal iştirak edən, Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasını daha da dərinləşdirməyə kömək göstərən, yüksək mənəviyyətli, əxlaqlı, əsl vətənpərvər vətəndaşlar, layiqli şəxsiyyətlər tərbiyə etməkdir.

Cəmiyyətdə təhsilin inkişafına və dövlət quruculuğuna bir sistem kimi yanaşan Heydər Əliyev burada təhsilin əsas yerini müəyyənləşdirərək vurğulayırdı ki, həyat böyük bir prosesdir və bu prosesdə uğurla inkişaf etmək üçün müasir tələblərə uyğun təhsil sistemi yaradılmalıdır. Təhsilsiz heç bir insan irəli gedə bilməz və uğur qazana bilməz.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. “Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Proqramı”. Bakı, “Çaşıoğlu, 1999, 72 s.
2. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı”, 2009, 80 s.

Hüseynzadə Rüşət ***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti***

YER ÜZÜNDƏ MÜƏLLİMDƏN YÜKSƏK BİR AD TANIMAYAN DAHI

Açar sözlər: Heydər Əliyev, pedaqoji texnikum, təhsil

Ключевые слова: Гейдар Алиев, педагогический техникум, образование

Key words: Heydar Aliyev, pedagogical college, education

Bütün tarixi dövrlərdə görkəmli şəxsiyyətlər, dövlət adamları müəllimlik peşəsinə yüksək qiymət vermiş və müəllimliyi cəmiyyətin ən şərəfli peşəsi hesab etmişlər.

XX əsrin dahi şəxsiyyəti, böyük dövlət xadimi, Ümummili Lider Heydər Əliyevin müəllimlik peşəsi haqqında dediyi sözlər öz xüsusi dəyəri, əhəmiyyəti və müəllimlik peşəsinə verdiyi yüksək qiyməti ilə hər zaman üçün aktualdır: “Mən yer üzündə müəllimdən yüksək ad tanımıram. Hər birimizdə müəllimin hərarətli qəlbinin bir zərrəciyi vardır. Məhz müəllim doğma yurdumuzu sevməyi, hamının rifahı naminə vicdanla işləməyi müdrikliklə və səbirlə bizə öyrətmiş və öyrədir. Hər birimizin öz müəllimi vardır və biz bütün ömrümüz boyu onun xatirəsini hörmətlə, minnətdarlıqla qəlbimizdə yaşadı- rıq”[1,s.101]. Bu qiymətli sözlər Ulu Öndərimizin müəllimlik peşəsi ilə sıx bağlı olmasından, bu peşə- yə yaxından bələd olmasından, ilk peşə ixtisasının da müəllimlik olmasından və ilk vəzifə təyinatının da müəllimlik olmasından irəli gəlməkdədir. O bu barədə Azərbaycan Müəllimlərinin I qurultayındakı nitqində demişdir: “Doğrudur, siz məni də müəllim hesab edirsiniz. Burada müəyyən əsas var. Siz mənim təhsilimə əsaslanaraq bunu deyirsiniz... mən 1939-cu ildə Naxçıvanda Pedaqoji Texnikumu bitirmişəm. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu məhz həmin dövrdə müəllim çatışmazlığına, ibtidai sinif-

lərə, hətta orta məktəblərin 7-8-ci siniflərinə qədər dərs demək üçün müəllim olmadığına görə müəllim kadrları hazırlayırdı. Mən isə orta məktəbin 8-ci sinfini bitirdikdən sonra pedaqoji texnikuma daxil oldum. Məqsədim də o idi ki, müəllim olmaq, müəllim işləmək və ailəmə kömək etmək istəyirdim. ...Pedaqoji texnikumun sonuncu kursunda bizə pedaqoji təcrübə dərsi verirdilər. Biz həftədə 2-3 dəfə gedib məktəblərin 2-ci, 3-cü, 4-cü siniflərində dərs deyirdik. Ona görə də mənim o vaxtdan dərs vermək təcrübəm olubdur...”[2] Heydər Əliyevin məktəblə, maariflə həmişə sıx bağlı olması haqda özü belə deyirdi: “Məktəb, maarif, təhsil işi ilə həmişə sıx bağlı olmuşam...Hesab edirəm ki, cəmiyyət harada olursa olsun kəsib təhsilə xərcləməli, gənc nəslin savadına, biliyinə, müəllimə kömək etməlidir...” O müəllimlik peşəsini ürəkdən sevmiş, müəllim əməyinə yüksək qiymət vermiş və heç də təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyev Azərbaycanda ona təklif olunan müxtəlif fəxri adlardan yalnız “Xalq müəllimi” fəxri adını məmnuniyyətlə qəbul etmişdir.

Heydər Əliyev müəllimlik adını çox yüksəkdə tutmuş və ona müqəddəs bir peşə kimi baxmışdır. “...Mən Azərbaycanın sadə vətəndaşyam. Bu addan yüksək ad yoxdur. Ancaq bundan da yüksək ad müəllimlikdir...” [2]-demişdir. Heydər Əliyev bir pedaqoq məharəti ilə müəllimlərə məktəbliləri, tələbə-gəncləri Vətənə sədaqətlə xidmət etmək ruhunda böyütməyi, xalqımızın milli xüsusiyyətləri əsasında tərbiyə etməyi, onları milli-mənəvi dəyərlər əsasında yetişdirməyi tövsiyə edirdi. Ulu öndərimizin 1 sentyabr 1997-si ildə Bakının 18 №-li məktəbində keçirilən görüşdəki nitqində deyirdi: “Uşaqlar gərək orta məktəblərdə bütün fənləri mənimsəsinlər. Bunların hamısı ilə bərabər, bizim xalqımızın zəngin tarixini, mədəniyyətini, mənəviyyatını, mənəvi dəyərlərini uşaqlara öyrətmək, çatdırmaq, uşaqları məhz həmin ənənələr ruhunda tərbiyə etmək müəllimlərin müqəddəs borcudur. Mən arzu edərdim ki, müəllimlər bunu heç vaxt unutmasınlar...”.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev özlərini vətən torpağının bir zərrəsi sayan gənslərin tərbiyə edilib yetişdirilməsində müəllim əməyinə, onun şəxsiyyətinə yüksək qiymət vermişdir. Heydər Əliyev deyirdi ki, “müəllim adı şərəfli addır, müəllim adı yüksək addır. Müəllim vəzifəsi ona görə şərəflidir ki, o, cəmiyyət üçün ən dəyərli, bilikli, zəkali, tərbiyəli, vətənpərvər vətəndaş hazırlayır. Müəllim dünyada yeganə şəxsiyyətdir ki, cəmiyyət öz gələcəyini – uşaqlarının tərbiyəsini yalnız ona etibar edir. Təhsil və tərbiyə prosesində müəllimin peşə hazırlığı, savadı, mənəviyyatı mühüm əhəmiyyət daşıyır. **Özünü müəllimliyə həsr etmiş insan ən şərəfli insandır**”[2].

Dahi rəhbərimizin müdrik tövsiyəsi belədir ki, əsl pedaqoq olmaq, şagird və tələbələrə mükəmməl, hərtərəfli bilik vermək, onları nəcib mənəvi amallara sədaqət ruhunda yetişdirmək üçün məktəblərdə müvafiq şərait, lazımı mühit yaradılmalı, müəllimin özü bu yüksək keyfiyyətləri dərinləndirən mənimsəməli, yetirmələrinə nümunə olmalıdır:

Heydər Əliyev hələ Naxçıvanda orta məktəbdə oxuduğu illərdə və daha sonrakı təhsil illərində də yalnız “əla” qiymətlərlə oxumuş, həmişə də öz müəllimlərinə böyük hörmət və ehtiramla yanaşmış, onları daim minnətdarlıqla xatırlamışdır: “Mən həmişə Naxçıvanda təhsil aldığım illəri xatırlayıram. Bu illər mənim yaddaşımdan heç vaxt silinməyəcək. Müəllimlərimin hamısı yadımdadır. Hansı binada, hansı sinif otağında dərs keçməyimizi, hansı parta arxasında oturduğumu da yaxşı xatırlayıram. Mən burada mükəmməl təhsil almışam, özü də elə həvəs və aludəçiliklə oxumuşam ki, sonralar digər ali təhsil müəssisələrində oxumağım mənim üçün çətin olmayıb, tələbələr arasında həmişə seçilmişəm...”

Heydər Əliyev Naxçıvanda orta məktəbi “əla” qiymətlərlə başa vurduqdan sonra Naxçıvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş və burada təhsil aldığı dövrdə ən fəal və əlaçı tələbə olmuş, ictimai işlərdə fəal iştirak etmiş, idman yarışlarında birincilik qazanmış, incəsənətlə-rəssamlıqla, aktyorluqla məşğul olmuş, daim müəllimlərlə görüşüb, kitablar oxumuş və hərtərəfli inkişaf etmiş, fiziki cəhətdən güclü qamətli, yaraşlıq bir gənc olmuşdur. Texnikumun peşəkar, tələbkər müəllimləri Heydər Əliyevin ən sevimli müəllimləri olmuş və özünün dediyi kimi: “...39-cu ildə burada pedaqoji texnikumu qurtarmışam. O dövrdə aldığım təhsil gələcək həyatımın bütün mərhələlərində mənə yardım edibdir... Naxçıvan məktəbində müəllimlərimin mənə verdiyi dərslər, o cümlədən başqaları ilə bərabər ana dili, ədəbiyyat dərsləri mənim bu günkü dilimin əsasını təşkil edir. Ona görə mən öz müəllimlərimi həmişə xatırlayıram...”

Bəli, o dahi şəxsiyyət müəllimlərini heç zaman unutmadı, onları yüksək qiymətləndirdi, onların hər biri haqqında, onların pedaqoji məharəti, pedaqoji ustalığı haqqında çox dəyərli fikirlər söylədi: “Pedaqoji texnikumda bizə Azərbaycan dilinin incəliklərini öyrədən, Azərbaycan dilinin qrammatikasını, ədəbiyyatı öyrədən gözəl müəllimlərimiz var idi. Amma, bu müəllimlərin içərisində Lətif Hüseyn-

zadə xüsusi yer tuturdu... O sinifdə lövhədə Azərbaycan dilinin qrammatikasından sözləri yazırdı, hər bir sözün düzgün yazılışını və mənasını izah edirdi... Bir də Azərbaycan ədəbiyyatını-şairlərimizi, yazıçılarımızı çox yaxşı öyrədirdi... Lətif müəllim özü canlı bir tarixdir”.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu öz məzunları və müəllimləri ilə məktəb və pedaqoji fikri tariximizdə çox layiqli yer tutmuş və Azərbaycan pedaqoji kadrlarının hazırlanmasında mühüm xidmətləri olmuşdur. Texnikumun məzunları çox dəyərli, ləyaqətli, vətənpərvər məzunlar olmuşlar ki, onları Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunları ilə də müqayisə etmək olar. Burada dərs deyən müəllimlər də çox təcrübəli, bilikli, peşəkar müəllimlər olmuşlar, dövrün hər cür çətinliklərinə baxmayaraq həvəslə, fədakarlıqla çalışmışlar. Onların bir çoxu Qori Müəllimlər Seminariyasını, İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, bəziləri də Rusiya universitetlərində təhsil almış həvəslə çalışan, peşəkar müəllimlər olmuşlar.

Heydər Əliyevin müəllimlik peşəsinə olan münasibətində həmişə bir müdriklik, qayğıkeşlik, bu sənətə böyük hörmət və ehtiramı görünməkdədir. Bu, bir tərəfdən onun dövlət başçısı kimi vəzifəsindən irəli gəlsə də, digər tərəfdən onun yenə də ilk ixtisasca müəllim olması ilə bağlı olduğunu deyə bilərik. Onun insanlara yanaşma tərzi, onlarla ünsiyyət və münasibəti, hər bir adamın “öz dilində danışması” ulu öndərimizin pedaqoji məharətindən, psixoloji, etik, estetik biliklərə dərinlikdən yiyələnməsindən, geniş dünyagörüşündən, çevik və hərtərəfli bilik və məlumatlılığa malik olmasından, “Heydər Əliyev pedaqogikası”ndan xəbər verir. Heydər Əliyevin səlis və aydın nitqi, insanlara humanist münasibəti, demokratik düşüncələri, tolerantlığı, əzmkarlığı, peşə fədakarlığı, dərin zəkası, incə yumuru, dəmir iradəyə sahibliyi, yüksək zövqlə geyimi, vüqarlı yerışı, ifadəli baxışları, mədəni davranış və hərəkətləri büsbütün mənəviyyat, əxlaq nümunəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir / H.Əliyev. – Bakı: Təhsil, – 2002. – 302 s.
2. Əliyev H.Ə. Azərbaycan Müəllimlərinin I qurultayındakı nitqi. 26 sentyabr, 1998-ci il // Azərbaycan qəzeti. – 1998, – 27 sentyabr.
3. Əliyev Heydər: Mənəviyyat. Mənəvi dəyərlər. Mənəvi tərbiyə / tərt. ed. Ə.İsmayılov. – Bakı: "Müəllim" nəşriyyatı, – 2008. – 637 s.

Чеишвили Татьяна

Тбилисского государственного университета им. Ив. Джавахишвили

Капанадзе Ирина

Грузинского университета им. Давида Агмашенебели

РОЛЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РКИ

Ключевые слова: мультикультурализм, межкультурная коммуникация, диалог культур, модель межкультурной коммуникации, лингвокультурологический анализ текста

Açar sözlər: multikulturalizm, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, mədəniyyətlərin dialoqu, mədəniyyətlərarası ünsiyyət modeli, lingvokultural mətn təhlili

Keywords: multiculturalism, intercultural communication, dialogue of cultures, model of intercultural communication, linguocultural text analysis

На данном историческом этапе русский язык в Грузии потерял былую популярность, несмотря на географическую близость с Россией и довольно длительный период добрососедских отношений. Чтобы лучше понять причину создавшейся ситуации следует обратиться к истории отношений Грузии и России. С 2008 года русский язык стал языком недружественного государства, и его изучение значительно сократилось как в средних, так и высших учебных заведениях Грузии, соответственно, молодежь практически не владеет русским языком. Кроме того, в свете последних событий российское культурное присутствие в Грузии тоже весьма ограничено. Сократилось количество гастролей, хотя часто приезжают с выступлениями – моноспектаклями –

отдельные артисты. Но проблема в том, что это все точечные и довольно дорогие мероприятия, элитарное искусство, которое не охватывает широкие массы и тем более современную молодежь и студентов.

Поэтому преподавателям РКИ приходится корректировать деструктивное поведение обучающихся, опираясь на понятие национальной эстетики носителей кода русской картины мира и тематику, связанную с культурой и спецификой разных национальностей, ибо группы часто состоят из представителей различных этносов.

Как точно заметила профессор Гриннельского колледжа Ракель Грин: «Задача преподавания русского языка как иностранного состоит в том, чтобы помочь студентам «войти» в чужой язык, то есть получить возможность общаться на изучаемом языке с учетом его лингвистических и культурно-исторических особенностей. Стремительные изменения в экономике и политике стран бывшего Советского Союза делают изучение русского языка и культуры не только увлекательным, но и многообещающим занятием» [1, с. 158]. Кроме того, именно «мультикультурализм и диалог культур как модель межкультурной коммуникации в современном глобальном мире выходят на первый план в качестве главных идей столетия и в условиях стремительно нарастающих информационных потоков функционируют как социальная реальность» [1], ибо «существование языковой личности без сформированной межкультурной компетентности невозможно» [1]. Однако надо учитывать, что вместе с активизацией процесса межкультурного взаимодействия, основанного на длительном проживании в рамках единого государства, происходит развитие культур в направлении усиления осознания их самобытности, т. е. при межкультурной коммуникации каждый из ее участников должен осознавать «чужеродность» партнера и все-таки стремиться к взаимопониманию. При этом важно нащупать те точки соприкосновения, которые послужат опорой для дальнейшего развития диалога культур, усиленного вербальной коммуникацией.

В нашем случае очень действенным может оказаться обращение к тем культурным связям, которые существовали между Грузией и Россией на протяжении довольно значительного исторического периода. В этом контексте следует отметить ту особую роль, которую сыграла Грузия в русской культуре. Сюда в поисках вдохновения и творческого подъема стремились талантливые русские литераторы, поэты, художники и музыканты.

В процессе обучения желательно подобрать формы занятий, на которых студенты проявляют свою индивидуальность, самостоятельно мыслят, свободно высказываются. В этом случае оптимально использовать занятия-исследования и практические работы. Методика такого занятия строится в соответствии с этапами исследования: выявление проблемы исследования и целеполагание, выдвижение гипотез, планирование исследовательских действий, сбор данных, выступление с сообщением, рефлексия. Кроме того, могут быть представлены результаты уже проделанной самостоятельной работы. Показательно, например, занятие на тему: «Грузия в стихах русских поэтов» («Сны о Грузии» Беллы Ахмадулиной, «Земля грузин» Евгения Евтушенко, «Волны» Бориса Пастернака, «Мне Тифлис горбатый снится» Осипа Мандельштама, «Владикавказ – Тифлис» Владимира Маяковского, «Поэтам Грузии» Сергея Есенина). Особенностью данного урока-исследования является то, что в нем представлен диалог культур на текстовом материале, отражающем русско-грузинские контакты. Отдельно можно поговорить и о биографиях поэтов. Например, Ахмадулина Белла Ахатовна родилась в Москве в многонациональной семье: с русскими, татарскими и итальянскими корнями. Этот урок ориентирован на поиск и выделение как межкультурных соответствий, так и различий на концептуальном уровне, что позволяет показать эффективность использования русского языка как иностранного в реальных условиях межкультурной коммуникации. Таким образом, важно, чтобы изучающие иностранный язык понимали, что знание чужой культуры избавит в будущем от коммуникативных неудач при общении с носителями языка. Понимание может быть достигнуто только в том случае, когда учащийся не только овладевает языковыми знаниями, навыками и умениями, но и познает культуру того народа, язык которого он изучает, в нашем случае русскую культуру.

Литература:

1. Беякова И.Г. «Межкультурная коммуникация и мультикультурализм. Транснациональная компетентность в эпоху глобализации» – Общество: философия, история, культура. Выпуск № 3, 2016 г. <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhkulturnaya-kommunikatsiya-i-multikulturalizm-transnatsionalnaya-kompetentnost-v-epohu-globalizatsii> /Дата обращения: 9.04.2024.
2. Ракель Грин. «Мультикультурализм как принцип освоения иностранного языка» – Высшее образование в России, № 6, 2004, с.156-160.
3. Шалагина О.В. «Языковые аспекты мультикультурализма и проблема многоязычия в поликультурном обществе» – Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2015 г. – <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovye-aspekty-multikulturalizma-i-problema-mnogoyazychiya-v-polikulturnom-obschestve/viewer/> /Дата обращения: 31.03.2024.

Qurbanlı Kəmalə Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURALİZM VƏ YAXIN ŞƏRQDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİL

Açar sözlər: multikulturalizm, təhsil, Yaxın Şərq

Keywords: multiculturalism, education, Near East

Ключевые слова: мультикультурализм, образование, Ближний Восток

Multikultural təhsil tədris müəssisələrində mədəni müxtəlifliyi tanıyan və qiymətləndirən tədris yanaşmasına aiddir. Multikultural təhsil proqramları XXI əsrin əsas proqramlarından hesab edilir. Burada məqsəd mədəni mənşəyindən asılı olmayaraq bütün tələbələrə öyrənmək, uğur qazanmaq və cəmiyyətə töhfə vermək üçün bərabər imkanlar təmin etməkdir.

Multikultural təhsil tələbələri müxtəlif cəmiyyətdə yaşamağa və işləməyə hazırlamaq, mədəni fərqlər arasında hörmət, anlaşıma və əməkdaşlığı təşviq etmək məqsədi daşıyır. O, öyrənənlər arasında empatiya, tolerantlıq və qlobal vətəndaşlığın inkişafına kömək edir, daha inklüziv və ədalətli cəmiyyətə töhfə verir. Müəllimlər multikultural təhsilin təşviqində və bütün tələbələrin akademik, sosial və emosional cəhətdən inkişaf edə biləcəyi inklüziv öyrənmə mühitinin təşviqində mühüm rol oynayır. Mədəni müxtəlifliyi qəbul etməklə və bərabərlik və sosial ədalət məsələlərini həll etməklə müəllimlər tələbələri müxtəlif cəmiyyətin fəal və cəlbədiciləri üzvləri olmağa hazırlamağa kömək edə bilər [1, s.27-32, 2].

ABŞ, Kanada, Avstraliya, Almaniyada, İngiltərə kimi çoxmillətli və çoxmədəniyyətli ölkələrdə məktəbəqədər təhsil pilləsində həyata keçirilir. Təhsil sisteminə sosial və mədəni aspektlər təsir etdiyi üçün Yaxın Şərqdə multikultural təhsilə uyğunlaşma təhsil strukturunun multikultural təhsil yanaşmasına dəyişdirilməsini tələb edir.

Yaxın Şərqdəki bir çox islam ölkələrində mədəni transformasiya baş verir. İslam mədəniyyəti Yaxın Şərq regionunda ən çox əhatə olunmuş kontekstdir. Belə ki, islam mədəniyyəti təkallahlı islamın dəyər və inanclarından təsirlənir. Dini aspektdən baxanda əsas prinsiplərdən biri budur ki, islam mədəniyyəti insanlar arasında sülh və sevginin yayılmasına təkan verir ki, bu da başqa din və mədəniyyətlərdən olan insanları qəbul etməklə, onlarla yaxşı rəftar etməklə əldə edilə bilər. Modood və Əhməd (2007) Britaniyada mötədil müsəlmanlar arasında multikulturalizm anlayışını araşdırıblar. Müsəlman iştirakçılar imanın varlığına “fərqi” ölçüsü kimi inandıqlarını nəzərə alsaq, multikulturalizm tərəfdarı olduqları müəyyən edilmişdir. Nəticələr göstərdi ki, tolerantlıq və qarşılıqlı hörmət arasındakı fərq, azlıqlar və çoxluq üçün multicultural uyğunlaşma ehtiyacı kimi multicultural modelin aspektləri müsəlman və qeyri-müsəlman britaniyalı multikulturalistlər tərəfindən oxşar şəkildə nəzərdən keçirilir [4, s.304].

İsrail də Yaxın Şərq ölkələrindən biri kimi zəngin mədəniyyətlərə, dillərə və dinlərə malik ölkədir. İsraildə multicultural təhsil əhali daxilində müxtəlif etnik və dini qruplar arasında anlaşıma, tolerantlıq və hörməti təşviq etmək məqsədi daşıyır. İsraildə bir çox vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları multicultural təhsilin təşviqində və müxtəlif icmalar arasında dialoq və anlaşmanın təşviqində fəal iştirak edir. Bu təşkilatlar çox vaxt müstəqil işləyir və ya məktəblər, universitetlər və dövlət qurumları ilə əməkdaşlıq edir.

Livan mədəniyyəti vahid dominant mədəniyyətin olmaması ilə xarakterizə olunur. Livanın infrastrukturunu və çoxmillətli olması təhsil də daxil olmaqla bir çox sahədə fundamental problemlər yaradır. Bu subkulturalar daxilində etnik, dini və siyasi komponentlər elə bir şəkildə iç-içədir ki, etnik identifikasiya linqvistik kimlik, siyasi və dini mənsubiyyət ilə əlaqələndirilir. Buradakı multikultural tədqiqatlar qərb liberal-dünyəvi ideologiyayı əsas götürən yazıçılar tərəfindən hazırlanır [3, s.92].

Ümumilikdə qeyd etmək olar ki, Qərb mədəniyyətlərində multikulturalizmin tərfi ilə şərq mədəniyyətlərindəki tərif arasında fərq vardır. Qərbdə multikulturalizm termininin istifadəsi çox vaxt etnik azlıqlara, dini və irqi fərqlərə, əcnəbi tələbələrə, çətin və ya istedadlı tələbələrə aid edilir.

Ədəbiyyat:

1. Eray Demirçelik. Eğitimde çokkültürlülük. 140 s. <https://iksadyayinevi.com/>
2. Halah Ahmed Alismail. Multicultural Education: Teachers' Perceptions and Preparation. Journal of Education and Practice. Vol.7, No.11, 2016. 8 p. www.iiste.org
3. Linda Akl. The Implications of Lebanese Cultural Complexities for Education. 23 p. <https://www.um.edu.mt/>
4. Nahla M.Moussa, Moustafa M.Abdelmawla, Jihad Mousa. Promoting Multicultural Education in the Middle East: Perception and Practice. International Journal of Learnin, Teaching and Educational Research. Vol.22, No. 11, pp. 303-320, November 2023 <https://www.researchgate.net/>

Maçanova Cavahir Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filiali

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİLƏ QAYĞISI

Açar sözlər: təhsil, multikulturalizm, toleranlıq, ideologiya

Key words: education, multiculturalism, tolerance, ideology

Ключевые слова : образование, мультикультурализм, толерантность, идеология

XX əsrdə Azərbaycanın böyük nailiyyətləri içərisində təhsil elm və mədəniyyət sahəsində əsl sıçaryış, böyük intibah dövrü olduğu danılmaz həqiqətdir. Bu tarixi həqiqətdir ki, bu gün dünya sivilizasiyanın tam cavab verən milli təhsilimizin, elimimizin, mədəniyyətimizin inkişafında Azərbaycan rəhbərlik missiyasını əsrin ən çətin dövründə uğurla yeni minilliyə daşıyan möhtərəm cənab Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri vardır. Bəllidir ki, Azərbaycan Respublikasının sosial- iqtisadi və mədəni inkişafında son 33 ili xüsusi mərhələ təşkil edir. Dünya fəlsəfi və elmi fikir tarixində cəmiyyətin inkişafında, milli tərəqqi və sivilizasiyada tarixi şəxsiyyətin rolu həmişə yüksək qiymətləndirilmiş, ayrı-ayrı millət və xalqların mədəni yüksəlişində, dövlətin möhkəmlənməsində böyük şəxsiyyətlərin, ümummilli liderlərin aparıcı mövqeyi əsas amillərdən biri kimi təsdiqlənmişdir. Bu gün sürətlə dünya birliyinə inteqrasiya olunan müstəqil Azərbaycan dövləti, onun zəngin mədəni irsi və sivil intellektual potensiala malik olan xalqının çağdaş milli tarixinin son bir qərinəsi Heydər Əliyevin milli mənafeyi hər şeydən uca tutan, millət və Vətən sevgisindən qaynaqlanan titanik fəaliyyəti ilə, Azərbaycanın müasir tarixi, keçən əsrin taleyüklü illəri onun adı ilə bağlıdır.

Dünyada sürətlə dəyişən, bir-birini əvəzləyən reallıqlar fonunda bəzən gözləmədiyimiz hadisələrlə, faktlarla üz-üzə qalır, baş vermiş gerçəkliklərin təhlilini sona çatdırmadan yeniləri ilə üzləşirik. Lakin istənilən halda yeni dünya nizamı üçün alternativ olmayan bir reallıq vardır ki, onu nəzərə almadan proseslərin arzu olunan məcraya yönəldilməsi mümkünsüz görünür. Bu, multikulturalizm məfkurəsi, onun cəmiyyətdə təcəssüm olunması tələbidir. Sözü- gedən bu sadə həqiqəti nəzərə almadan ümumdünya məkanında qarşılıqlı razılığa, ədalətli tarazlığa nail olmaq çətinidir.

Demokratik, dünyəvi, hüquqi dövlət olan Azərbaycan bütün dünya ölkələri ilə sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşamağa can atır. Xalqımız ta qədimdən əmin-amanlığı yüksək qiymətləndirmiş, öz qonşuları ilə mehriban münasibətlər yaratmış, onların uğurlarına sevinmiş, dərdlərinə şərik olmuşdur. Tolerantlıq, başqa xalqların mədəniyyətinə, adət-ənənəsinə hörmətlə yanaşmaq min illər boyu azərbaycanlı məfkurəsinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Azərbaycanlılar istər ölkə daxilində, istərsə də

onun hüdudlarından kənarda yaşayan xalqlara ehtiramla yanaşmışlar. Təsadüfi deyildir ki, müasir Azərbaycan cəmiyyətində, onun mənəvi dəyərlər silsiləsində dini dözümlülük, tolerantlıq, multikulturalizm ənənələri mühüm yer tutur. Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasəti səviyyəsində son illərdə formalaşmışdır. Lakin multikultural dəyərlərin ölkəmizdə, milli şüurumuzda qədim tarixi vardır. Hələ eramızdan əvvəlki dövrlərdə Manna, Midiya, Atropatena, Qafqaz Albaniyası kimi ölkələrdə milli adət-ənənələrlə yanaşı, qonşu xalqların mədəni və mənəvi dəyərlərinə də hörmətlə yanaşılmışdır. Qədim midiyalılar yaxın-uzaq ellərdən od məbədgahlarına ziyarətə gələn zəvvarlara ehtiram nümayiş etdirmiş, onların rahatlığı, təhlükəsizliyi üçün nə lazımsa etmişlər. Eyni sözləri Qafqaz Albaniyası haqqında da söyləmək olar. Antik müəlliflər Qafqaz Albaniyası əhalisinin qəhrəmanlığı, mərdliyi ilə bərabər, qonaqpərvərliyini, digər xalqların nümayəndələri ilə mehriban davrandıqlarını qeyd etmişlər. Dar gündə albanlar birləşərək yadelli düşmənlərə qarşı mübarizə apardıqları kimi, xoş gündə də öz sevinclərini, ruzi-bərəkətini qonşularından əsirgəməmişlər. Qədim yerli tayfaların qan yaddaşından süzülüb gələn bu nəcib keyfiyyətlər sonralar azərbaycanlıların milli təfəkkür tərzinə çevrilmiş, nəsillərdən nəsillərə keçərək şüurumuzda möhkəmlənmişdir. Cavanşir, Babək, Koroğlu, Nəbi, Kərəm kimi el qəhrəmanlarının digər millətlərin nümayəndələri ilə mehriban münasibətləri, dostluğu, onlardan özünə yoldaş, sirdaş, silahdaş seçməsi tarixi mənbələrdə, folklor nümunələrində qorunub saxlanmışdır. Koroğlunun güvənib özünə arxa-dayaq sandığı dəlilləri, yaxınları içində azərbaycanlılarla yanaşı türk, kürd, gürcü və başqa millətlərin nümayəndələrinin olduğu bəllidir. Onların müxtəlif millətlərdən olması dost münasibətlərə əsla xələl gətirməmiş, əksinə Koroğlunun şöhrətini daha da artırmışdır. Bu kimi misalların sayını istənilən qədər çoxaltmaq olar.

Bütün həyatını Vətəninə, canından artıq sevdiyi millətinə həsr etmiş Ulu Öndər Heydər Əliyev xalqının bu tükənməz bu sevgisini özünün vətənə olan sevgisi ilə qazanaraq, hələ sağlığında ikən canlı əfsanəyə çevrilmişdir

Zaman keçdikcə Heydər Əliyev dühasının əzəməti, Onun böyüklüyü, Azərbaycan xalqı və müstəqil dövlətçiliyimiz üçün göstərdiyi misilsiz, təkrar olunmaz xidmətləri daha aydın və qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Heydər Əliyev təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütövlükdə müsəlman-türk dünyasının bu günədək gəlmiş-geçmiş görkəmli Öndərlərindən biridir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycana uzunmüddətli rəhbərliyinin ən mühüm göstəricisi Respublikada azərbaycançılıq məfkurəsinin və milli ruhun hədsiz yüksəlişi, milli özünüdərkən keçmişin bütün buxovlarından azad olması, xalqın tarixi yadaşının özünə qaytarılması kimi fundamental prinsiplər əsasında milli dövlətçilik arzularının və hissələrin güclənməsinə, real siyasi amilə çevrilməsinə nail olmuşdur. Ulu Öndərin keçən əsrin 60- cı illərin axırlarında siyasi hakimiyyətə gəlişi, Azərbaycanın tərəqqiyə dönüşü, cəmiyyətin keyfiyyətçə irəliyə, milli öznüdərkə, milli özünəqayıdışa və dönüşün başlanğıcı oldu. Milli ruhun inkişafına, milli özünüdərkən və milli qürurun yüksəlməsinə səbəb oldu.

Ulu Öndərin o illəri xatırlayaraq deyirdi ki, XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətlərindən biri elmin, təhsilin sürətlə inkişaf etməsidir. 1920-ci ildən 1991-ci ilə qədər Azərbaycanın həyatında xüsusi bir dövr olmuşdur. Azərbaycan müstəqil olmamışdır, ancaq Azərbaycan xalqı böyük inkişaf yolu keçmişdir. Həmin illərdə, daha doğrusu, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ilk mərhələsində Azərbaycanın şəhər, kənd və qəsəbələrində 770-ə qədər məktəb binası istifadəyə verilmiş, respublikada ali məktəblərin sayı 12-dən 17-ə, burda təhsil alan tələbələrin sayı isə 70 mindən 100 minə çatdırılmışdı.

Azərbaycanlı mentalitetinə xas olan multikultural təfəkkür nişanələri ədəbiyyat və incəsənətdə xüsusilə çoxdur. Folklorla yanaşı istər klassik poeziyada, istərsə də çağdaş ədəbi əsərlərdə bu barədə çoxsaylı nümunələrə rast gəlirik. Böyük Nizaminin “Xəmsə”sinə daxil olan poemalarda müxtəlif millətlərin nümayəndələrindən söhbət açılır, həm də onlar adi surətlər kimi yox, süjet xəttinin inkişafında mühüm rol oynayan qəhrəmanlar kimi səciyyələndirilir. Şairin yaradıcılığında türk, iranlı, ərəb, hind, həbəş və başqa millətlərin nümayəndələri təsvir olunur. “Yeddi gözəl” poemasında müxtəlif millətləri təmsil edən qızların dolğun bədii surətlərini yaratmaqla humanist təfəkkürlü şair milli xarakteri zəriflik, nəciblik, gözəllik kimi əxlaqi-etik və estetik kateqoriyalarla zənginləşdirmişdir

Bəllidir ki, multikulturalizm ideyalarının yayılmasında təhsilin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu gün Azərbaycan ali təhsilində multikulturalizmin əsaslarının tədrisinə böyük diqqət yetirilir. Bu da təbiidir, çünki dövlət siyasətinə çevrilmiş multikulturalizmin gələcəyin qurucuları olan gənclər tərəfindən

öyrənməsi vacibdir. Multikulturalizm hansısa bir ötəri, müəyyən il çərçivəsində gerçəkləşdirilən, kampaniya xarakterli tədbir deyil. Multikulturalizm ictimai, mədəni və sosial tərəqqidə Azərbaycan modelinin mühüm tərkib hissəsi, onun baza elementidir. Bu model bütün dünyanın diqqətini cəlb etməklə ölkələr və xalqlar arasında qarşılıqlı etimadın inkişafı üçün nə etmək lazım gəldiyini Azərbaycan Respublikası nümunəsində bariz şəkildə göstərir. Artıq bu gün cəmiyyətimizin hərəkətverici qüvvəsi olan gənclərin bu ruhda tərbiyə edilməsi dövlət siyasətinin gələcəkdə də uğurla inkişaf edəcəyinə təminat verir. Bütün bunlar göstərir ki müstəqil, yeni Azərbaycan dövlətçiliyimizin memarı və qurucusu olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ulu öndərimizin Heydər Əliyevin zəngin yaradıcılıq irsində milli tərbiyə və təhsil nəzəriyyəsi, təhsilin məzmununu və milli ideologiyası konsepsiyası, milli ideologiya komponentlərinin təhsil müəssisələrində tədrisi, öyrənilməsi, təhsilin üstün inkişaf strategiyası, milli tərəqqi və dirçəlişdə, milli oyanış və milli özünüdərk proseslərində təhsilin roluna dair çox dəyərli fikirləri vardır.

İllər keçdikcə Heydər Əliyevin böyüklüyü daha da aydın görünəcək. Bu gün əldə etdiyimiz tarixi zəfərimizdən sonra dönüb bizi bu zəfərə gətirən yola baxdıqda görürük ki, bu yol elə Heydər Əliyev yoludur. Hazırda xalqımız milli hesabat verərkən əldə etdiyimiz tarixi uğurların təməlinə vaxtilə Heydər Əliyevin aldığı tarixi uğurların qalib xalqa çevrilməyimizin, ərazi bütövlüyümüzü bərpa etdiyimizin təməlinə Heydər Əliyevin aldığı strateji qərarların olduğunu görür. Yüz il bundan sonra da bu dəyişməyəcək, yüz ildən sonra da dövlətçilik tariximizin bu mühüm kritik mərhələsini təhlil edənlər eyni qənatə gələcəklər. Heydər Əliyev zirvəsi hər zaman aydın və parlaq görünəcək.

Ədəbiyyat:

1. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı, "Təhsil" 2002, 580 seh.
2. <https://525.az/news/76650-tehsilde-multikulturalizm-gunun-nebzi-zamanin-telebi>
3. https://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2016/may/492398.htm

Qasımova Maya
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

İBTİDAİ SINIF ŞAĞİRDƏRİNİN MULTİKULTURAL RUHDA TƏRBIYƏ OLUNMASI

Açar sözlər: multikulturalizm, ibtidai sinif şagirdləri, təhsil, tərbiyə, tolerantlıq

Keywords: multiculturalism, primary school students, education, upbringing, tolerance

Ключевые слова: мультикультурализм, ученики начальной школы, образование, воспитание, толерантность

Mültikulturalizm – fərqli mədəniyyətlərin bir arada yaşadığı cəmiyyəti təbliğ və təmin edən anlam, müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların inkişaf və harmoniyasına yönəldilmiş tolerantlıq təcəssümüdür. Multikultural cəmiyyətin əsas prinsipi və siyasi məqsədi müxtəlif dünyagörüşünə, fərqli etnik mənsubiyyətə, fərqli dini inanc və ünsiyyət dilinə sahib insanların qarşılıqlı hörmət, anlaşma, dostluq və əməkdaşlıq şəraitində birgəyaşayışını bərqərar etməkdir. Belə cəmiyyətdə digər mədəniyyət nümayəndələri öz adət-ənənələrindən imtina etməyə məcbur edilmir, əksinə, qarşılıqlı şəkildə mədəni dəyərlərin, ənənələrin öyrənilməsinə, mədəniyyətlərarası dialoqa təşviq edilirlər.

Azərbaycan dünyada multikultural dəyərləri qoruyan, təbliğ və inkişaf etdirən bir ölkə kimi tanınır. Ölkəmizdə tarixi ənənəyə söykənən çoxəsrlik tolerantlıq mühiti təşəkkül tapmışdır. Belə ki, Azərbaycanda bir çox xalqların nümayəndələri heç bir təzyiqa məruz qalmadan, hüquqları qorunaraq, azad və firavan yaşayır. Onların bir çoxu doğma dillərində fəaliyyət göstərən məktəblərdə təhsil alırlar.

Müxtəlif dil və dinlərə mənsub olan xalqların sülh şəraitində yaşamasını təmin etmək dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq, böyüməkdə olan gənc nəslin tərbiyəsində xüsusi rola malik təhsil sisteminin və təhsil işçilərinin üzərinə də böyük məsuliyyət qoyur. Müharibələrin, etnik, irqi, dini və mədəni ayrı-seçkiliyin hökm sürdüyü qeyri-stabil dünyada multikultural dəyərləri, qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibətləri özündə ehtiva edən bir cəmiyyət qurucusunu tərbiyə etmək təhsil sisteminin qarşısında duran aktual vəzifələrindəndir.

Azərbaycan Respublikasının multikultural siyasətini təbliğ etmək məqsədilə hazırda dünyanın 15 universitetində “Multikulturalizmə giriş” və “Azərbaycan multikulturalizmi” fənləri tədris edilir. Ölkəmizdə multikulturalizmə, mədəniyyətlərarası münasibətlərə həsr olunmuş dərslik və dərs vəsaitləri, monoqrafiyalar, jurnallar nəşr olunur.

Məlumdur ki, şagirdlərə milli-mənəvi, ümumbəşəri, multikultural dəyərlərin düzgün şəkildə ötürülməsində aparıcı qüvvə müəllimdir. Odur ki, müəllim ilk növbədə özü milli-mənəvi, ümumbəşəri, etnik, dini, mədəni dəyərlərə yüksək həssaslıq və hörmətlə yanaşmalı, istənilən hadisədən düzgün nəticə çıxara bilməli, ədalətli olmağı bacarmalıdır ki, bu yolda şagirdlərinə nümunə ola bilsin.

Digər tərəfdən, multikultural təhsilin həyata keçirilməsi üçün vacib şərt sinifdə (məktəbdə) “multikultural təhsil mühitinin” yaradılmasıdır. Bir sıra tədqiqatlar sübut edir ki, uşağa təsir etmək, ona müəyyən keyfiyyətlər aşılamaq üçün, ilk növbədə onu müvafiq mühitlə əhatə etmək lazımdır.

İbtidai məktəbdə tədris olunan hər bir fənn şagirdlərin multikultural tərbiyəsində müəyyən imkanlara malikdir. Belə ki, bütün fənlərin məzmununda, özünəməxsus şəkildə, digər etnik qrupların mədəniyyəti ilə tanış olmağa imkan verəcək tapşırıq materialları təqdim olunur. Məsələn, müxtəlif xalqların nağıl qəhrəmanlarının, milli geyimlərinin, ornamentlərinin təsviri və s. ilə müşayiət olunan rəsm dərsləri şagirdlərin multikultural tərbiyəsində mühüm rol oynayır.

İbtidai sinif müəllimi tədris etdiyi nağıl, hekayə, şeirlər vasitəsilə şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərlə ümumbəşəri, etnik, irqi, dini dəyərlərə hörmət hissini vəhdətdə tərbiyə etməlidir. Yəni müəllim şagirdlərə izah etməlidir ki, hər bir xalqın öz dili, adət-ənənəsi, mədəniyyəti, yaşam tərz, mənəvi-etik dəyərləri vardır və biz xalqımıza məxsus dəyərləri necə qoruyub, yaşadıb nəsil-dən-nəslə ötürürüksə, digər xalqların da dəyərlərinə hörmətlə yanaşmalı, onlara müdaxilə etməməliyik.

Şagirdlərin multikultural ruhda tərbiyə olunmasında dərslik və dərs vəsaitlərində yer almış materiallar mühüm rol oynayır. Dərsliklərdə müxtəlif xalqların yaşayış tərzini, tarixini, adət-ənənələrini özündə əks etdirən bədii və informativ mətnlər verilməlidir. Hazırkı ibtidai sinif dərsliklərində bu prinsiplər gözlənilir. Belə ki, ümumtəhsil məktəblərinin I-IV siniflərinin “Azərbaycan dili” və “Həyat bilgisi” dərsliklərində şagirdlərdə multikultural dəyərlərin tərbiyə olunmasına imkan verən maraqlı materiallar əksini tapmışdır. Məsələn, “Həyat bilgisi” dərsliyində “Dinlər”, “Dünya dinləri” mövzuları verilmişdir ki, müəllim bu mövzuların tədrisi zamanı şagirdlərə müxtəlif xalqların fərqli dinlərə sitayiş etdiyini və fərqli dini ayinlər icra etdiklərini; onların hər birinin məscid, kilsə, sinaqoq, məbəd və s. kimi fərqli ibadət məkanları; “Qurani-Kərim”, “Tövrat”, “İncil”, “Zəbur” kimi fərqli dini kitabları olduğunu izah etməlidir. Müəllim qeyd etməlidir ki, bütün bunlara baxmayaraq, dini və irqi ayrı-seçkilik yolverilməzdir, bütün insanlar bir-birinə hörmət etməli, bir-birinə qarşı tolerant olmalıdırlar. Həmçinin “Azərbaycan dili” dərsliklərində verilmiş “Ailə”, “Dəyərlərimiz”, “Dünyamızı tanıyaq”, “Bayramlar və tarixi günlər”, “Mədəni irsimiz” adlı bölmələrdə multikultural dəyərlər haqqında məlumatlar verilir.

III sinif dərsliyində [4] yer almış “Dünyamızı tanıyaq” bölməsinin tədrisi zamanı müəllim şagirdlərin diqqətini dərsliyin 32-33-cü səhifəsində verilmiş dünya xəritəsinə yönəldərək müxtəlif xalqların nümayəndələrinin milli geyimlərinə cəlb edir. Şəkillərin altında onların mənsub olduqları xalqın adını oxumağı və onların hansı ölkədə yaşadıklarını təxmin etməyi təklif edir. Bu məqsədlə müəllim üzərində ölkə adları yazılmış kartlardan da istifadə edə bilər. Bu zaman müvafiq ölkə adları kartların üzərinə yazılaraq lövhədən asılır. Şagirdlər dərslikdəki xəritədə təsvir edilmiş hər hansı bir xalqın nümayəndəsinin şəklini seçir, mənsub olduğu xalqın adını oxuyur. Məsələn: ispan. Daha sonra lövhədə asılmış ölkə adlarına diqqət edir. “İspan” sözü ilə başlayan ölkə adını, yəni “İspaniya” sözünü seçir. Burada məqsəd şagirdlərin diqqətini ölkə və xalq adlarına cəlb etmək, bu sözlərin arasında mənə əlaqəsini hiss etdirmək və həmin xalqlarla bağlı şagirdləri məlumatlandırmaqdır. Həmin mövzu ilə bağlı III sinfin iş dəftərində verilmiş tapşırıqda şagirdlər milli geyimli uşaqların şəkillərinə əsasən onların hansı xalqa mənsub olduqlarını müəyyənləşdirməli, həmin xalqların yaşadıkları ölkələrin adlarını krossvordun uyğun xanalarına yazmalıdırlar. Həmçinin şagirdlərin mövzu ilə bağlı təsəvvürlərini genişləndirmək və dəqiqləşdirmək məqsədilə müəllimlər üçün metodik vəsaitdə “Yer kürəsi bizim evimizdir” dinləmə mətni üzrə işin təşkili də nəzərdə tutulmuşdur [5; s.40].

Bununla yanaşı, şagirdlərin multikultural ruhda tərbiyəsinin həyata keçirilməsi üçün təlim prosesinə əlavə fəaliyyət növlərinin də daxil edilməsi vacibdir. Məsələn, məktəbdə təmsil olunan etnik

qrupların tarixini, milli mədəniyyətini əks etdirən sinifdən xaric oxunun, sərgilərin, dərnəklərin təşkili, müvafiq muzeylərə ekskursiyaların həyata keçirilməsi, kinofilm və sənədli filmlərə baxış və s.

Müəllim çalışmalıdır ki, valideynləri də övladlarının multikultural dəyərlər ruhunda tərbiyə olunması prosesinə cəlb etsin. Belə ki, ailə üzvlərinin bir-biri ilə yardımlaşması, hörmət və anlayış çərçivəsində davranışı məhz elə ailədaxili multikulturalizmin təcəssümüdür. Deməli, şagirdlərdə bu keyfiyyətlərin təməli ailədə qoyulur, məktəbdə inkişaf etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycanın müstəqillik illərində multikulturalizm və tolerantlıq. Müstəqillik yollarında. Bakı, 2016, s. 504 –517
2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // <http://www.president.az/articles/9779>
3. Cahangirli C. Azərbaycanda multikulturalizmin xüsusiyyətləri və istiqamətləri, 2017
4. “Elm və İnnovativ Texnologiyalar”, № 1, s. 57.
5. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanahyeva A., Cəlilova K. Ümumi təhsil müəssisələrinin 3-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik (1-ci hissə). Bakı: “Radius” MMC, 2022, 103 s.
6. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanahyeva A., Cəlilova K. Ümumi təhsil müəssisələrinin 3-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərsliyin metodik vəsaiti. Bakı: “Tuna” QSC, 2022, 223 s.
7. Qurbanlı M. Azərbaycan multikulturalizmi modeli dünya səviyyəsində ən mükəmməl örnək kimi qəbul olunur / M. Qurbanlı // Multikulturalizm. – 2016. - № 1, s. 44-47

Qəribova Mehbarə
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLLƏRİN QARŞILIQLI ANLAŞMA ƏSASINDA ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏR ARASINDA SƏRİŞTƏNİN PRAQMATİK ASPEKTDƏ FORMALAŞMASI YOLLARI

Açar sözlər: mədəniyyətlər arası qarşılıqlı ünsiyyət, linqvotəməni dəyərlər, pragmatik aspekt

Keywords: intercultural mutual communication, linguistic and cultural values, pragmatic aspect

Ключевые слова: межкультурное взаимное общение, лингвокультурные ценности, прагматический аспект

Universitetdə xarici dillərin tədrisi problemi peşəkar yönümlü təlim konteksti əsasında nəzərdən keçirilir. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, tədris proqramları öyrənilən ixtisas dili ölkəsinin siyasi, hüquqi, iqtisadi, tarixi, milli-mədəni, linqvistik, dini, ekoloji, və coğrafi xüsusiyyətlərini əhatə edir. Təhsilin bu cür əhatəliliyi tələbələrə həm ölkədə, həm də xaricdə istənilən sahədə tələbatlı və uyğun olan iş tapmaq imkanı verir. Belə ki, məzunlarımız ölkəmizdən kənarında müxtəlif sahələrdə xarici dildə mədəni fəaliyyətini həyata keçirməyi, beynəlxalq aləmdə öz vətəninin maraqlarını müdafiə etməyi, tarixi irsə hörmət və qayğı ilə yanaşmağı bacarmalıdırlar. Həmçinin, onlar xaricdəki xalqların adət və ənənələrini qorumaq, sosial və mədəni fərqliliklərə dözmək, mədəniyyətlər arası ünsiyyət əlaqələrinin formalaşmasına ciddi nəzarət etmək niyyətlərinə malik olmalıdır. Tədris olunan dilin keyfiyyətindən asılı olaraq nəticədə gənclərimiz xarici mühitdə öz mədəniyyətini, dilini və ölkəsini dünyada yüksək səviyyədə tərənnüm edən vətəndaşına çevrilir.

Xarici dil dərslərində mədəniyyətlər arası səriştənin formalaşması və inkişafı mədəniyyətlərin dialoquna əsaslanır. Pragmatik aspektdə öyrənilən mədəniyyətlərin dialoqu mühüm didaktik prinsip kimi qəbul edilir ki, bu da hər hansı bir xarici dilin tədrisində əsasdır. Belə tədris ilk növbədə dil və mədəniyyət arasındakı əlaqənin qırılmazlığı ilə bağlıdır. Bir çox məşhur tədqiqatçı alimlər (İ.L.Bim, E.İ.Passov, N.D.Qalskova, S.G.Ter-Minasova, L.V.Şerba, H.Hüneke, B.Jürqen, G.Hüseynzadə, Ə.Şirəliyev, M.Qəribova və s.) mədəniyyətin xarici dillərin tədrisi metodlarına təsirinin müxtəlif aspektlərini araşdırmışlar. Dil və mədəniyyətin qırılmaz vəhdətdə və bütövlükdə öyrənilməsinin ən önəmli məsələsi

E.İ.Passov konsepsiyasına görə, xarici dil təhsilinin məqsədi olaraq tələbələrə yalnız müəyyən sosial-mədəni mühitdə xarici dildə ünsiyyət qurmağı deyil, həm də şəxsiyyətin mənəvi formalaşmasının baş verdiyi mədəniyyətlərin dialoqunda iştirak etməyi öyrətməkdir[5]. Xarici dillərin pragmatik aspektdə tədrisinin məqsədi tələbələrdə bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması və bu biliklərin mənimsənilməsində öyrənilən ölkənin linqvomədəni dəyərlərinə praktik olaraq mədəniyyətlərarası qarşılıqlı anlaşma əsasında nail olmaqdır. Xarici dillərin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasına həsr olunmuş çoxsaylı tədqiqatlara baxmayaraq, onun konkret təlim mühiti ilə əlaqədar həyata keçirilməsi haqqında hələ də çoxlu suallar mövcuddur. Yeni nəzəriyyəyə əsaslanan təlim müxtəlif üsulların və formaların hazırlanmağını və tədris prosesinə tətbiqini tələb edir. Bu prinsipin həyata keçirilməsi tələbələrin elə bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılmasına yönəlib ki, onlara yalnız xarici dildə peşəkar fəaliyyət göstərməyə deyil, həm də öz ana dilinin və doğma mədəniyyətinin dəyərlərinin tərən-nümçüsü olmağa imkan verəcəkdir[1]. Bu yanaşma nəticəsində tələbələr:

- 1) Müxtəlif mədəniyyətlərdə təkcə fərqləri deyil, həm də oxşarıqları görmək;
- 2) Müasir dünyada mədəniyyətlərin fərqlilik mövcudluğunu norma kimi qəbul etmək;
- 3) Mədəni bərabərsizliyə, ayrı-seçkiliyə (millətçilik, irqçilik və s.) qarşı yönəlmiş həyat mövqeyinə malik olmaq;
- 4) Mədəniyyətlərarası ünsiyyət şəraitində öz doğma mədəniyyətinin dəyərlərini ötürmək;
- 5) İki mədəniyyətin təsiri altında şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi inkişafına çalışmaq [7].

Biz təhsil prosesinin səmərəli təşkilinə yönəlmiş, mədəniyyətlərin dialoqu prinsipini praktikada şəraitə uyğun həyata keçirməyə və tələbələr üçün tövsiyələrin hazırlanmasına nail olmalıyıq. Mədəniyyətlərin dialoqu qarşılıqlı anlaşmaya çalışan müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini ehtiva edən mürəkkəb, çoxşaxəli sosial hadisədir. Eyniadlı linqvistik metodoloji prinsipin praktikada tətbiqi mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasının əsas şərtidir. Qeyd edək ki, mədəniyyətlərarası səriştənin pragmatik aspektdə formalaşması prosesi xarici dillərin milli-mədəni dəyərlərinin qarşılıqlı anlaşma əsasında öyrənilməsi təlimindən aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir[7]:

- 1) Tələbələrin hədəf dil ölkəsini və onun mədəniyyətini öyrənməyə marağının artması;
- 2) Qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi;
- 3) Şəxsi və peşəkar keyfiyyət və bacarıqların inkişaf səviyyəsinin artırılması;
- 4) Ünsiyyət bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi və başqa mədəniyyət haqqında biliklərin dərinləşdirilməsi;
- 5) Mədəniyyətlərarası tolerantlığın, empatiyanın və mədəniyyət və şəxsiyyət arasındakı əlaqənin dərk edilməsinin inkişafı;
- 6) Tələbələrin peşəkar bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi;
- 7) Tələbələrin milli mənsubiyyətinin və vətənpərvərliyinin formalaşmasının artırılması;
- 8) Doğma mədəniyyətin tərən-nümçüsü olmaq bacarığının inkişaf etdirilməsi.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin müasir problemləri xarici dillərin öyrənilməsində əsas yanaşma kimi yalnız qrammatika və lüğətin mənimsənilməsi ilə bağlı deyil, həm də qavramaq və anlamaq üzrə öyrənilən dilin ölkəsinin mədəniyyəti diqqəti cəlb etmişdir. Xarici dilin kommunikativ tədrisi konsepsiyası dil və mədəniyyətin birgə öyrənilməsinin milli-mədəni ideologiyasına əsaslanır. Xarici dillərin pragmatik aspektdə milli-mədəni dəyərlərinin qarşılıqlı anlaşma əsasında öyrənilməsi prosesinin formalaşmasına fərdin mədəniyyətinə, onun mənəviyyatına qarşı tolerant münasibət bəsləmək, digər mədəniyyətlərin nümayəndələri, mədəniyyətlərarası iştirak etmək bacarığı təsir göstərir. Mədəniyyətlərarası səriştə – beynəlxalq anlaşmanı və uğurlu birgə yaşayışı təşviq etmək üçün strategiyalar əldə etmək və bu strategiyaları inkişaf etdirmək məqsədi olaraq xarici dillərin tədrisinin qarşısında duran qlobal problemlərlə yanaşı, həmçinin multikultural cəmiyyətə töhfə vermək istədiyimiz yanaşmaların məcmusudur[10]. Tələbələrimizin xarici dil biliyi ilə yanaşı, mədəniyyətlərarası səriştəyə pragmatik yiyələnmələri, onların cəmiyyətdə və qlobal iqtisadi dünyada ünsiyyət qurmaq bacarıqlarını mənimsəmələri mühüm vasitə olaraq tədris proqramlarında nəzərə alınır. Xarici dilin tədrisində yad mədəniyyətləri yaşamaq və bu prosədə onlarla tanış olmaq imkanı əldə etməklə yanaşı, öz milli-mədəni dəyərlərimizin də ötürülməsinə nail ola bilirik.

Xarici dillərin qarşılıqlı anlaşma əsasında öyrənilməsində mədəniyyətlərarası səriştənin pragmatik aspektdə formalaşması məqsədinə yalnız uğurlu təlimin təşkili və qeyd olunan təlimdən istifadə edərək

rək yeni öyrənmə modelinin nəzəriyyəsinə uyğun metodların dərsə tətbiq edilməsinə çalışmaqla müsbət nəticə almaq olar.

Ədəbiyyat:

1. Qəribova M. Ali məktəblərdə alman dilinin tədrisi metodikası. Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2022, 172 s.
2. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. М.: Просвещение, 2002, 278 с.
3. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. М.: Академия, 2004, 336 с.
4. Гусейнзаде Г. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, 314 с.
5. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур [Текст]: Пособие для учителей учреждений, обеспечивающих получение общего среднего образования / Е. И. Пассов; Мн.: Лексис, 2003, 184 с.
6. Huneke H.W., Steinig W. Deutsch als Fremdsprache. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2010, 306 s.
7. Jugendl W. Sprachliche Bildung im kulturellen Kontext. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, 1991, 207s.
8. Jürgen B. Einführung in die Interkulturelle Wirtschaftskommunikation. 2. Auflage. V&R, Göttingen, 2015, 223s.
9. Schlieben -Lange, Brigitte. Soziolinguistik. Eine Einführung Stuttgart, Berlin, Köln: Kohlhammer Verlag, 1991, 165 s.
10. Zeuner U. Landeskunde und interkulturelles Lernen: eine Einführung, Verlag U. Zeuner, 2001, 129 s.

Məmmədova Nurana
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL TƏHSİL KONSEPSİYASI

Açar sözlər: multikulturalizm, təhsil, pedaqogika, cəmiyyət, konsepsiya

Keywords: multiculturalism, education, pedagogy, society, concept

Ключевые слова: мультикультурализм, образование, педагогика, общество, концепция

Multikultural təhsil bu gün müasir pedaqogikanın ən aktual sahələrindən biridir. Çünki müasirlik bu gün dünyada həyat üçün son dərəcə vacib olan yeni düşüncə səviyyəsinə – planetar bir insan hazırlamaq ehtiyacını hiss edir.

Son 30 il ərzində alimlər, tədqiqatçılar və təşkilatlar multikultural təhsilin çoxsaylı təriflərini təklif etmiş və ya dəstəkləmişlər. Bu günə qədər bu pedaqoji konsepsiyanın vahid şərhə yoxdur. Bununla bağlı Milli Multikultural Təhsil Assosiasiyası (ABŞ) bu anlayışın tərifini aydınlaşdırmaq üçün müəyyən aydınlıq gətirməyə çalışmışdır [1].

Multikultural təhsil Amerika Birləşmiş Ştatlarının Müstəqillik Bəyannaməsi, Cənubi Afrika və Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konstitusiyaları və Ümumdünya Bəşər Bəyannaməsi kimi müxtəlif sənədlərdə tanınan azadlıq, ədalət, bərabərlik, insan ləyaqəti ideallarına əsaslanan fəlsəfi konsepsiyadır. O, demokratik cəmiyyət üçün zəruri olan münasibət və dəyərlərin inkişafında məktəblərin oynaya biləcəyi rolu qəbul edir. Bu sənədlər mədəni müxtəlifliyə dəyər verir və tələbələrin, onların icmalarının və müəllimlərin yaşadığı plüralizmə xüsusi diqqət yetirir. Multikultural təhsil konsepsiyası sosial ədalətin demokratik prinsiplərinin təşviqi yolu ilə məktəblərdə və cəmiyyətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarına meydan oxuyur.

Multikultural təhsil bütün tələbələr üçün ən yüksək akademik nailiyyətləri təmin etmək vasitəsi kimi məktəb təcrübəsinin, siyasətinin və təşkilatının bütün aspektlərini əhatə edən bir prosesdir. Bu, müxtəlif xalqların tarixi, mədəniyyətləri və sosial töhfələri haqqında həqiqəti əks etdirən biliklər verməklə tələbələrə müsbət konsepsiyanın formalaşmasına kömək edir. Beləliklə, məktəb kurikulumu bilavasitə irqçilik, cinsiyyətçilik, klassizm, dilçilik, ablimiya, epoksiizm, heteroseksizm, dini dözümsüzlük və ksenofobiya məsələlərini əhatə etməlidir.

Multikultural təhsil tələbələrin və onların həyat hekayələrinin, təcrübələrinin təlim prosesinin mərkəzində yer alması və praktikada pedaqogikanın tələbələrə tanış olan, müxtəlif düşüncə tərzini cəlb edən kontekstdə işləməsi inamını müdafiə edir.

Bundan əlavə, müəllimlər və tələbələr öz icmalarında, cəmiyyətdə və dünyada təzyiq, güc münasibətlərini tənqidi təhlil etməlidirlər.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün multikultural təhsil mədəni cəhətdən səriştəli və maksimum dərəcədə irqi, mədəni və dil baxımından səriştəli olan məktəb kadrlarını tələb edir. Heyət mədəni cəhətdən səriştəli olmalı və müxtəlif perspektivləri, təcrübələri və demokratiyanı dəstəkləyən mühit yaratmaqla bütün tələbələri təlim prosesinə daxil edə bilməlidir. Multikultural təhsil hərtərəfli məktəb islahatını tələb edir. Çünki multikultural təhsil məktəb icmasının bütün aspektlərinə uyğun olmalıdır.

Multikultural təhsilin məqsədlərinə öz müqəddəratını təyinetmə hüququnun ötürülməsi, öz müqəddəratını təyinetmə hüququnun əldə edilməsi də daxildir.

Həmin təhsil növünün tərəfdarları deyirlər ki, bu məqsədlərə kurrikuluma kiçik yeni aspektlər əlavə etməklə nail olmaq mümkün deyildir. Lakin müxtəlifliyi tanımaq və çoxsaylı perspektivlərə hörmət etmək üçün bütün kurrikuluma transformasiya etməklə nail olmaq olar. İngilis dili, sosial elmlər, tarix və ədəbiyyat dərsləri bu dəyişikliklər üçün ən münbit zəmindir [2].

Pedaqoqlar şagirdlərə tarixi hadisələrə müxtəlif prizmadan baxmağa kömək etməlidirlər. Bu, ənənəvi kurrikuluma yenidən baxılmasını tələb edən mürəkkəb işdir.

Multikultural təhsili təbliğ edən müəllimlər tələbələrini mümkün qədər çox perspektivlərlə tanış etməyə çalışdıqlarını bildirirlər. Rol oyunu tələbələrin müxtəlif mədəniyyətləri dərk etmələrinə kömək etmək üçün xüsusilə güclü bir texnika olduğunu sübut etdi. Tarix hərbiçilərin və ya hökumət rəhbərlərinin nailiyyətlərindən daha çox bəşəriyyətin tarixi kimi öyrədilməsi və sosial, iqtisadi və mədəni tarixə, eləcə də gündəlik həyata daha çox önəm verilməsi ənənəvi tarix kurikulumlarına dərinlik və zənginlik əlavə edir.

Ədəbiyyat baxımından aşağıdakıları qeyd etmək olar:

– müəllimlər müxtəlif mədəniyyət qruplarından olan insanlar tərəfindən yazılmış ədəbiyyatı seçməklə müxtəlif perspektivlər təqdim edə bilirlər;

– müxtəlif mədəniyyətlərdən olan uşaqlar kitablarda onlar kimi insanları tanımalıdırlar və bütün tələbələrə bu təcrübələri yaşatmağa çalışmaq vacibdir.

Xoşbəxtlikdən, uşaq ədəbiyyatı getdikcə multikultural xarakter aldıqca onu öyrətmək də asanlaşdı.

Multikultural təhsilin tərəfdarları vurğulayırlar ki, müəllimlər multikulturalizmi fəlsəfi hərəkət kimi öyrənməlidirlər. Pedaqoqlar mədəni müxtəliflik anlayışını inkişaf etdirməlidirlər. Bundan əlavə, ölkəmizin multikultural irsinin daha yaxşı başa düşülməsi müəllimlərə şagirdlərinin müxtəlif mədəni mənşəyini, münasibətini və motivasiyasını anlamağa kömək edəcək.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, bərabərlik və ədalət eyni şey deyil və multikultural təhsil bütün tələbələrə bərabər öyrənmə imkanları təqdim etməyə çalışır, eyni zamanda tələbələri sosial ədalət maraqları naminə cəmiyyəti tənqid etməyə sövq edir.

Ədəbiyyat:

1. <https://novainfo.ru/article/13863>
2. <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=7674>

Mərdanova Nərmin
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN DAVAMLI İNKİŞAFINDA TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: multikulturalizm, inkişaf, təhsil, empatiya, tolerantlıq

Key words: multiculturalism, development, education, empathy, tolerance

Ключевые слова: мультикультурализм, разработка, образование, эмпатия, толерантность

Azərbaycan Respublikası multikultural dəyərlərin yüksək olduğu ölkələrdən biridir və bu dövlət siyasətinin prioritetlərində öz əksini tapmışdır [3]. Təsədüfi deyil ki, ölkə prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2016-cı il Azərbaycanda “Multikulturalizm İli” elan olunmuş və multikulturalizmin “Azərbaycanın dövlət siyasəti və həyat təzi” olduğu xüsusilə vurğulanmışdır [3, s.16]. Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlığın tarixi və bu günü çoxsaylı tədqiqatlarda təhlil edilmiş, müxtəlif aspektlərdən dəyərləndirilmişdir [2].

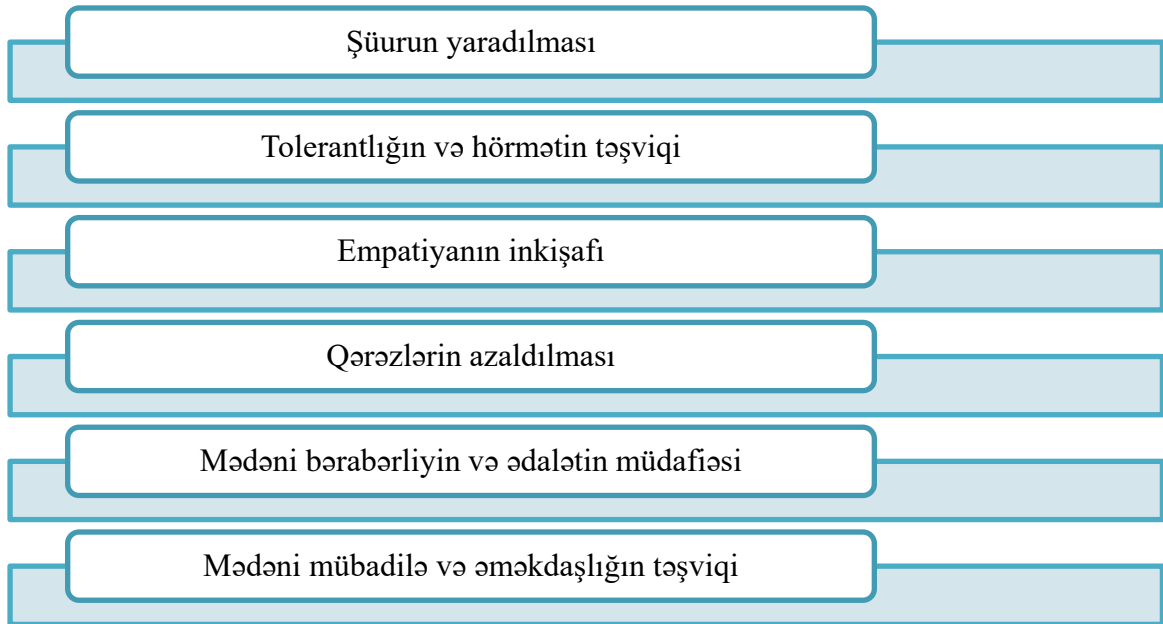
Multikulturalizm dünyada mədəni müxtəlifliklərin qorunub saxlanılmasına və inkişafına yönəlmiş nəzəriyyəyə əsaslanır. Onun ən mühüm özəlliyi assimilyasiyaya qarşı olmasıdır.

Çoxmədəniyyətlik mənasını verən multikulturalizm dünyanın ədalətə söykənməsində, sabit, tolerant inkişafında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Son dövrlərdə bu istiqamətdə aparılmış tədqiqatların nəticələrinə əsasən, multikulturalizm – eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrinin mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun olan siyasət kimi qiymətləndirilir. O, ölkələrdə müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların milli mədəniyyətlərinin qorunmasına yönəldilmişdir. Multikulturalizm humanist və demokratik nəzəriyyə, yaxud ideologiya olaraq tolerantlığı təcəssüm etdirir. Onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyildir.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu danılmazdır. Multikultural dəyərlər müxtəlif mədəniyyətlərin birlikdə yaşadığı cəmiyyətlərdə tolerantlıq, hörmət, əməkdaşlıq və anlaşma kimi mühüm elementləri ehtiva edir. Təhsil bu dəyərləri qəbul edən, anlayışlı və mədəni müxtəlifliyə açıq fərdlərin yetişdirilməsinə töhfə verir.

Multikultural dəyərlərin davamlı inkişafının təsviri aşağıdakı cədvəldə qeyd olunmuşdur:

Cədvəl. Multikultural dəyərlərin inkişafının təsviri.

Yuxarıdakı cədvəldə təsvir olunduğu kimi təhsildə multikulturalizm cəmiyyət daxilində mədəniyyətlərin müxtəlifliyini, mədəni mübadilə və əməkdaşlığın təşviqini təhsil təcrübəsinə inteqrasiya etməyi hədəfləyən yanaşmaya əsaslanır. Bu, müəllim və tələbələrin keçmiş təcrübələrini gələcək perspektivlərini qəbul etməyi, onları tədris proqramlarına, təlim metodlarına akademik mühitə inteqrasiyasını nəzərdə tutur.

• Təhsil tələbələrə müxtəlif mədəniyyətlərin mövcudluğunu, dəyər və zənginliyini aşılıyır. Bu yolla tələbələr digər mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqədə olmaq və onları anlamaq üçün inkişafa daha açıq olurlar;

• Təhsil tələbələrə müxtəlif mədəniyyətlərə qarşı tolerantlığı öyrədir. Bu, tolerantlığın və hörmətin inkişafına zəmin yaradır;

• Təhsil tələbələrə digər insanların baxışlarını anlamaq və empatiya qurmaq bacarığı formalaşdırır. Bu, onlara mədəni fərqliliklərə daha yaxşı uyğunlaşmaq imkanı verir;

• Təhsil stereotipləri və qərəzləri sorgulamağı təşviq edir. Bu, insanlara müxtəlif mədəniyyətlər haqqında daha realist düşünməyə və müsbət perspektivləri inkişaf etdirməyə köməklik göstərir;

• Təhsil mədəni müxtəlifliklərlə sıx əməkdaşlığı dəstəkləyir və hər kəsin bərabər hüquqlara malik olduğunu öyrədir. Bu, cəmiyyətdə daha ədalətli mühitin yaradılmasına öz töhfəsini verir;

• Təhsil tələbələr arasında mədəni mübadilə və əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayır. Bu, müxtəlif mədəniyyətlər arasında daha dərin anlaşma və harmoniya yaratmağa kömək edir.

Nəticədə cəmiyyətdə multikultural dəyərlərin bərqərar olması və davamlı inkişafında təhsil mühüm rol oynayır. Təhsil sistemlərinin mədəni müxtəlifliyi dəstəkləməsi tələbələrə multikultural dəyərləri mənimsətmək üçün lazımı vasitələrlə təmin etməsi çox vacibdir. Təhsildə multikulturalizm cəmiyyət daxilində mədəniyyətlərin müxtəlifliyini tanıyan, həmin müxtəlifliyi təhsil təcrübəsinə daxil etməyi hədəfləyən yanaşmaya əsaslanır. Tələbələrin, müəllimlərin və icmaların müxtəlif mədəni keçmişlərini, təcrübələrini və perspektivlərini nəzərə alan, onları kurikulumla, tədris metodlarına və məktəb mühitinə inteqrasiyasını həyata keçirən multikultural təhsil günün tələbidir.

Yüksək multikultural dəyərlərə sahib olmaq Azərbaycan cəmiyyətinin dünyaya örnək ola biləcəyi əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Multikultural dəyərlərin inkişafı həm sosial, həm də iqtisadi məsələdir. Məhz bu prizmadan çıxış edərək qeyd edə bilərik ki, təhsilin inkişafının daimi olaraq diqqət mərkəzində saxlanması, multikultural təhsil mühitinin yaradılmasına xüsusi diqqət göstərilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017.
2. Əzizova, E. Dini dözümlülük, yoxsa fərqliliklərin vəhdəti: Azərbaycanın tolerantlıq modelinin əsas göstəriciləri. Azərbaycanda Tolerantlıq Ənənəsi (red. Nahid Məmmədov). Bakı, «NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2015, s. 26-73
3. Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər) / Ön söz: M. Qurbanlı; burax. məsul Səyyad Salahlı. Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı, "Elm və Təhsil", 2015. 504 s.
4. Həbibbəyli, Ə. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında "özgə" anlayışı. 2017. Strateji təhlil. 3-4, 2017, s. 21-22.
5. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir: metodik tövsiyələr /tərt. ed.: M.Hacıyeva, N.Alısova; red. və burax. məsul K.Tahirov; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası. Bakı, 2016.- 59 s.

Əzizova Nobahar
Azərbaycan Dillər Universiteti

TƏHSİLİN MULTİKULTURAL ƏLAQƏLƏRİN FORMALAŞMASINDA ROLU

Açar sözlər: təhsil, multikulturalizm, dil, tolerantlıq

Key words: education, multiculturalism, language, tolerance

Ключевые слова: образование, мультикультурализм, язык, толерантность

Cəmiyyətin gələcəyi təhsil səviyyəsi ilə ölçülür. Təhsil cəmiyyətin həyatının önəmli sahələrindən biridir. Multikultural təhsil millətdən, dinindən, irqindən, asılı olmayaraq hər kəsə mədəni təlabatlarını reallaşdırmaq üçün bərabər imkanların yaradılması, gənc nəslə digər xalqların və ölkələrin mədəni, mənəvi dəyərlərin aşılması deməkdir. Təhsilə multikultural yanaşma dilin tədrisində önəmli rol oynayır, insanların müxtəlif etnik mədəniyyətlərə yiyələnməsi, tolerantlıq, fərqli şəraitlərə uyğunlaşma, dialoqa girmə bacarığı yaradır. Məhz multikultural təhsildə mədəniyyətlərarası dialoq prinsipləri reallaşdırılır. Multikultural təhsil milli-mədəni müxtəlifliyi özündə birləşdirən, mədəni pluralizmə əsaslanan, milli-mədəni müxtəlifliyi qoruyan multikultural şəxsiyyət formalaşdırır [Zeynalova, 2017, 31-33].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda multikulturalizm dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrin yaradılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycan Multikulturalizmi bir fənn kimi indi dünyanın bir çox universitetlərində tədris olunur. Eyni zamanda, multikulturalizm mərkəzi gənclər üçün qısa müddətli yay-qış məktəbləri təşkil edir. Universitetlərdə və məktəblərdə multikultural münasibətlərə dair görüşlər, seminarlar təşkil olunur. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm mərkəzi vaxtaşırı olaraq dünyanın müxtəlif universitetlərindən alim və tələbələrin iştirak etdiyi seminarlar keçirir. Bu cür fəaliyyətlərdə iştirak etmək üçün gənc nəslin xarici dilləri, xüsusilə də İngilis dilini mükəmməl bilmələri lazımdır. Ölkəmizin yüksək ixtisaslı ingilis dilini bilən mütəxəssislərə cəmiyyətin bütün sahələrində ehtiyacı

vardır. Bütün bunlar ingilis dilinin bir xarici dil kimi mənimsənilməsini ön plana çəkir. Heç kim mübahisə edə bilməz ki, İngilis dili bu gün bütün dünyada şox populyardır. İngilis dili dərslərin müvəffəqiyyəti onu tədris edən fənn müəlliminin tədrisi metodlarından da çox asılıdır. Elm və texnologiyanın inkişafında olduğu kimi xarici dillərin tədrisində də böyük dəyişikliklər müşahidə olunur. Şübhə yoxdur ki, o zamandan tədrisdə böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Xarici dil biliklərinin yaxşı mənimsənilməsi üçün ilk növbədə müasir metodların tədrisə tətbiq edilməsi zəruridir. Təhsil sistemində tələbələrə multikultural dəyərlərin araşdırılması və aşılması bir vəzifə olaraq əsas məsuliyyət müəllimlərin üzərinə düşür. Çünki multikultural dəyərlərin qurulması ilə yanaşı, onun gələcək nəsillərə düzgün formada çatdırılması, öyrənilməsi və mahiyyətinin başa düşülməsi olduqca vacibdir. Bunun üçün müəllimin özünün multikultural sahədə bilik və təcrübəsi, multikultural təhsil texnologiyalarına yiyələnməsi, müxtəlif miqyaddan olan insanlarla qarşılıqlı ünsiyyət tərzini, multikultural təhsil şərtləri daxilində öz mövqeyi olmalıdır [Ваулина 2006, 17].

Münasibətlərin multikultural əsasda inkişafını təmin etmək üçün bizdən ingilis dilini mükəmməl bilən mütəxəssislərin yetişdirmək, müxtəlif millətlərdən, dinlərdən, qruplardan olan insanlarla ünsiyyət qurma, əməkdaşlıq etmənin bacarıqlarını formalaşdırmaq istiqamətində işlərin aparılmasını tələb edir. Xarici dilə mükəmməl yiyələnmiş hər bir gənc harada olmasından asılı olmayaraq ölkəmizi layiqincə təmsil etməklə yanaşı, dünya ölkələri ilə tanışlıq, xarici dil daşıyıcılarına Azərbaycanı təqdim etmək, respublikamızda baş verən prosesləri dünya ictimaiyyətinə birbaşa çatdırmaq imkanı əldə edir. Xarici dilə yiyələnməklə gənclərimiz ölkəmizdə fəaliyyət göstərən xarici şirkət, qeyri hökumət təşkilatları və eləcə də dünyanın müxtəlif qurumları ilə sıx əməkdaşlıq etmə imkanını qazanırlar. Məhz xarici dil vasitəsilə başqa xalqların dil və mədəniyyətinə, milli-mənəvi dəyərlərinə hörmət hissi, tolerantlıq yaradır, humanitar təhsil səviyyəsini yüksəldir, şəxsiyyətin formalaşmasına, daim dəyişən dünyanın tələblərinə uyğunlaşmasına imkan yaradır. Eyni zamanda linqvistik biliklərini genişləndirir, ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır və nitq inkişafına müsbət təsir göstərir, xarici dilin məktəbdə tədrisi sonrakı illərdə də sərbəst öyrənilməsi üçün zəmin yaradır. Xarici dili mükəmməl şəkildə mənimsəməklə hər bir gənc harada olmasından asılı olmayaraq ölkəmizi layiqincə təmsil etməklə yanaşı, dünya ölkələri ilə tanışlıq, ölkəmizi layiqincə təmsil etmək, baş verən prosesləri dünyaya çatdırmaq, onlarla əməkdaşlıq qurmaq, əlaqə yaratmaq imkanına sahib olurlar.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı, 2017
2. Zeynalova N, Bayramova A. Ümumi təhsilin kurikulumunun əsasları
3. Ваулина Л., Штоль Ф., Штрассер Г. Понятия и значения. Кострома: Лаборатория межкультурных исследований, 2006, с. 1-22.

Quliyeva Zenfira
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜƏLLİM – MƏRKƏZLİ TƏDRİS METODLARI

Açar sözlər: uyğunlaşma, ənənəvi tədris, birbaşa, fəaliyyətlər

Key words: compliance with, traditional teaching, direct, activities

Ключевые слова: соблюдение требований, традиционное обучение, прямой, деятельность

Tədqiqatlar aparmaq və təcrübəli şəxslərlə – müəllimlərlə məsləhətləşmələr sinfi effektiv şəkildə necə idarə etməyi tapmağa tələbələrə ruhlandıracaq. Müəllim həmçinin çoxlu sayda insanların dərslərdə uğurlu olmasını yoxlayıb təsdiq etməzdən əvvəl onlarla dərslə uyğun olan tapşırıqların yerinə yetirilməsinə şərait yarada bilər.

• Şagird və onların valideynlərindən əldə etdiyiniz qiymət – feedback məktəblərin çoxunda şagird və valideynlərin sinifdəki texniki vasitələrlə müntəzəm olaraq qiymətləndirməsidir. Bu feedback-i dəqiqliklə öz yanaşmalarına görə qaydasına salmaq, şagird və valideynlərə ehtiyac yaranda onlarla görüşərək nəticə çıxaracaqlar [1, s.55].

• **Uyğunlaşma:** şagirdləriniz böyüyüb məktəbi bitirib, onların yerinə yeni şagirdlər gəlir, zaman keçdikcə yeni metodları öyrənməyə və tətbiq etməyə müəllim hazır olmalıdır. Yenilənən texnologiyalarla və digər vasitələrdən sinifdə istifadə etməklə şagird/tələbələrin təcrübələr vasitəsilə biliklərinin artmasının çoxlu yollarını tapıla bilər.

• **Marşrut yaratmaq:** gündəlik marşrut, qısa icmallı mühazirələr kimi fərdi yazı qiymətləndirilməsi gündəlik qrup fəaliyyəti, tələbə üçün rahatlıq yaratmaq və sinfi məhsuldar saxlamaq olar. Əgər şagird/tələbələr nə gözlədiklərini bilsələr, bu onlardakı stresi azaldar və onları yeni məlumatları öyrənməyə hazır olduqlarına əminlik yaradar.

• **Eyni mövzunu üç müxtəlif yollarla öyrətmək:** çoxlu sayda qarışıq metodlarla eyni mövzunu öyrətmək tələbələrə məlumatı daha yaxşı yadda saxlamağa kömək edəcək. Məsələn, siz mövzu haqqında oxuya, onlar haqqında yazı, interaktiv yollarla onları yarada bilərsiniz [2;3].

Ən ənənəvi tədris hamının bildiyi yanaşmanı tanıyaraq müəllim mərkəzli metodologiyalı ideyaya əsaslanır ki, bu da müəllimin öyrəndiyinin əsas məsuliyyətli olmasıdır. Müəllimlər sinifdə birbaşa bütün fəaliyyətləri ilə məsuliyyətlidirlər. Tipik olaraq, bu yanaşmada, tələbələr müəllimlə üz bəzə fərdi şəkildə oturlar. Qrup işi əksər vaxtı sinifdə müəllimin dərslərin məzmununu izah etməklə və fərdi işləri qiymətləndirməklə keçirir, başqa sözlə tələbələr passiv olaraq, məlumatı müəllimin aktiv şəkildə bölüşməsinə aid edilir.

Üstünlükləri

1. Müəllimin rolunun fasilitator kimi vacibliyini nəzərə çarpdıraraq onlara böyük mənə verir. Müəllim – mərkəzli yanaşmaya baxmayaraq, passiv tədrisi cəsarətləndirmək üçün onu tənqid edir, heç kəs bunu inkar edə bilmir, tələbələr müəllimlərin vərdişlərini inkişaf etdirməkdə onlara yardım etməyə ehtiyac duyurlar.

2. Təbii nəzəriyyəni yaratmaq. Bu tədris metodu tələbənin tərbiyəsi üzərində dəyişikliklərə baxmayaraq, birbaşa təlimatla ona nəzarət edir. Bu yanaşmanın əsaslı surətdə istifadə olunmasına yardım edir, tələbə və müəllimin ehtiyaclarındakı olan anlayışlarını müəyyən edir, tədrisçin ikincini sonrakına cəmləşdirmək üçün dəyişir [4;6 , s/45; 53].

Əhəmiyyətsiz məsələlər

1. Tələbə motivasiyanın əksikliyi tənqid edir. Əslində, müəllim – mərkəzli metoddan kor-koranə istifadə edilir, tələbələrə öz yaradıcılığında və kifayət qədər azad fikirlə olmasına imkan vermir.

2. Vərdiş probleminin həlli, analitik düşüncənin artırılmasının zəif olmasıdır. Tələbələr üçün kifayət qədər fürsətin olmaması öz seçimlərini yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Axundov, Ağamusa. Azərbaycan Dilinin Orfoqrafiya Lüğəti. Bakı : Lider Nəşriyyat, 2004. p. 728. ISBN 9952-417-00-2.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti [Mətn]: IV-cildə. ABCÇD I cild /red. Ə. Orucov; tərtibçilər: Ə. Orucov, B. Abdullayev, N. Rəhimzadə; nəşrə haz., təkmilləşdirən, ön sözün müəllifi və red. A. Axundov; AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.- B.: Şərq-Qərb, 2006.- 744 s.
3. Berquist, William H. and Steven R. Philips (Editors) 1977. A Handbook of Faculty Development. Washington D.C.: The Council for the Advancement of Small Colleges.Davis Larry Nolan. 1974.
4. Dexter, D.D., & Hughes, C.A. (2011). Graphic organizers and students with learning disabilities: A meta-analysis. Learning Disability Quarterly, 34(1), 51-72.
5. Dodge, B. (1995). Some thoughts about WebQuests. Retrieved from
6. Hanze, M. & Berger, R. (2007). 12. McIver, D., Fitzsimmons, S., Flanagan, D. 2016 - 17, 29-41.
7. <http://interactive-notebooks.wikispaces.com/Semantic+feature+analysis>
8. http://www.vobs.at/ludescher/Vocabulary/practical_implications.htm

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏDƏ İNGİLİS DİLİ MÜƏLLİMİ YETİŞTİRMƏNİN QLOBALLAŞMADA ROLU

Açar sözlər: *Azərbaycanda ingilis dili müəllimi, Türkiyədə ingilis dili müəllimi, ingilis dili, qloballaşma, müəllim yetişdirmək*

Key words: *english teacher in Azerbaijan, english teacher in Turkey, english language, globalization, teacher training*

Ключевые слова: *Учительница английского языка в Азербайджане, учительница английского языка в Турции, английский язык, глобализация, обучение учителей*

Ölkələr arası münasibətlərin intensivləşməsi səbəbi ilə qloballaşmanın məqsədi davamlı dəyişikliklərə uyğunlaşa biləcək fərdlərin yetişdirməkdir. Bu fərdləri yetişdirməyin əsas məsuliyyəti təhsil qurumlarının üzərindədir. Qloballaşma, təhsilin əsasını təşkil edən təhsil proqramlarında (kurikulumda), böyük dəyişikliklərin meydana gəlməsinə səbəb olmaqdadır. Qlobal təhsil- fərdlərdən güclü, rəqabətə dayanıqlı, dövrün və zamanın dəyişikliklərinə adaptasiya olmağı bacarmağı tələb etməkdədir [2]. Olanca sürətlə inkişaf edən və günü-gündən dəyişən dövrümüzdə, mövcud dəyişiklikləri izləyə bilmək, hər gün artmağa davam edən yeni məlumatları öyrənə bilmək, eyni zamanda bu məlumatların qloballığının bir hissəsi ola bilmək üçün xarici dil bilgisinə sahib olmaq daha çox önəm qazanmaqdadır [5].

Dil insanlar arasında münasibətlərin qurulması üçün ən vacib nüansdır. Qlobal əlaqələrin yaranması və inkişafı üçün fərqli ölkələrin təhsil sistemlərində xarici dilin tədrisinə böyük diqqət ayrılır. Xüsusən olaraq gün keçdikcə məlumat əldə etmək və fərqli millətlərdən olan insanlarla əlaqə qura bilmək üçün ortaq dil olaraq istifadə edilən İngilis dili qlobal danışmalar dili mövqeyini almışdır. Global ünsiyyətin gerçəkləşməsi üçün İngilis dili, fərqli millətlərdən olan və fərqli dillərdə danışan insanların bir arada olmaları və asanlıqla əlaqə saxlaya bilmələri üçün bir növ pasport kimi istifadə edilməkdədir [3].

Bir çox sahədə bir-birinə bənzərlikləri olan Azərbaycan və Türkiyənin, xarici dilin tədrisi və tədris edən müəllimlərinin yetişdirilməsi sahəsinə ayırdıqları diqqət nəzərə çarpır. Türkiyədə 2006-cı ildə yenilənən xarici dil təhsil proqramı və tədris planı, 2012-ci ildə qəbul edilmiş qərarla artıq dördüncü sınıfdan deyil, on iki illik təhsil sisteminin birinci ilindən şagirdlərə xarici dilin tədrisinə başlanmışdır [6].

Azərbaycanda 2006-da hazırlanan təhsil proqramı- kurikulumun 2007-dən etibarən istifadəsinə başlanmışdır [8]. Türkiyədə olduğu kimi Azərbaycan təhsil sistemində də şagirdlərə birinci sınıfdan etibarən xarici dil tədris edilməkdədir.

Qloballaşmanın məqsəd və hədəflərinə çatma bilmək üçün İngilis dilinin tədrisinə göstərilən bu maraq eyni zamanda bu dili tədris edən müəllimlərin seçilməsi və yetişdirilməsi məsələlərini də diqqət mərkəzinə qaldırdı. Keyfiyyətli təhsil və tədrisin təşkil edilməsi üçün ilk olaraq müəllimlərin öz sahələrini yetərli səviyyədə bilmələri şərti meydana gəldi. Bu səbəbdən hər iki ölkədə İngilis dili müəllim namizədlərinin seçimi və müəllim kimi fəaliyyət göstərə bilmələri üçün müəyyən şərtlər mövcuddur.

Azərbaycanda ingilis dili müəllimi olmaq istəyən namizədlər ilkin mərhələdə orta məktəb, kollec və ya texnikumdan məzun olmalıdırlar. Daha sonra DİM tərəfindən təşkil edilən Universitetə Qəbul İmtahanından müəyyən edilmiş balı yığmaları tələb olunmaqdadır. Nəzərə alsaq ki qəbul imtahanına girən hər üç tələbdən sadəcə biri imtahanı keçir, bu imtahan prosesinin necə mürəkkəb olduğunu sübut edir [4].

Türkiyədə lisey təhsilinin 10-cu sinifində şagirdlər Xarici dil bölməsini seçməlidirlər. 12-ci sinifin sonlarına doğru ÖSYM tərəfindən təşkil edilən TYT (temel yeterlilik testi) imtahanına girib ən az 150 bal yığmaları tələb edilməkdədir. YKS (yükseköğretim kurumları sınavı) imtahanının birinci mərhələsi olan TYT-dən sonra YDT (yabancı dil testi) imtahanından da müəyyən edilmiş balı yığmaları tələb edilir [7]. Həm Azərbaycanda, həm də Türkiyədə şagirdlər imtahan nəticələrini əldə ettikdən sonra universitetlərin İngilis dili müəllimi ixtisasına müraciət etmək şansı qazanırlar.

Hər iki ölkədə İngilis dili müəllimləri universitetlərin təhsil fakültələrində yetişdirilir. Türkiyədə ingilis dili müəllimliyi ixtisasında təhsil alan tələbələrin dərslərinin əksəriyyəti onların təlim, bilik və

bacarıqlarına töhfə verməkdən çox uzaq olan nəzəri dərslərdən ibarətdir. Müəllim namizədləri 500 saatlıq praktikada iştirak edirlər. Azərbaycanda müəllim namizədlərinin psixologiya və pedaqogika dərsləri ümumi dərslərinin 40%-ni təşkil edir, ancaq bu öz ixtisasları baxımından kifayət qədər bilik və təcrübə qazanmaqlarının da bir növ qarşısına keçmiş olur [7].

Nəticə olaraq onu qeyd etmək istərdik ki, dövrümüzün yeniliklərindən geri qalmamaq və hər sahədə iləriyə getməyi bacarmaq üçün qloballaşmanın bir parçası olmağı bacarmaq lazımdır. Məhz bu səbəbdən bir çox ölkədə qlobal ortaq dil olaraq qəbul edilən İngilis dilinə və İngilis dili müəllimlərinin yetişdirilməsi proqramlarına davamlı nəzarət edilməli, inkişafının təmin edilməsinə çalışılmalıdır.

Səkinə Rəsulova və Prof. Dr. Nadir Çeliközün həmmüəllifi olduqları bu tezis “Azərbaycan və Türkiyədə İngilis dili müəllimi Yetiştirilmə Proqramlarının Qarşılaşdırılması” adlı dərc edilməmiş magistr diplom işi əsasında yazılmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Akcaalan, M. (2018). Türkiyə və Azərbaycan Öğretmen Yetiştirme Modellerinin Karşılaştırılması. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Kongresi
2. Akçay, R.C. (2003). Küreselleşme, Eğitimsel Yoksunluk ve Yetişkin Eğitimi. Milli Eğitim Dergisi, Yaz 2003, sayı 159
3. Demir, Yusuf, Mustafa Yavuz. (2014). Finlandiya, Japonya, Kore, Çin (Şangay) ve Türkiye’deki İngilizce Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. Mediterranean Journal of Humanities.
4. Duda, A., & Clifford-Amos, T. (2011). Study on teacher education for primary and secondary education in six countries of the Eastern Partnership: Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine. Final report. European Commission, Directorate-General for Education and Culture.
5. Erişkon Cangil, B. (2004). Küreselleşme ve Avrupa Birliği Yabancı Dil Eğitim Politikaları Işığında 2000’li Yıllarda Türkiye’de Yabancı Dil ve Yabancı Dil Öğretmeni Yetiştirme Politikalarına Bakış. İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 2, 273-282.
6. MEB (2015). 2015-2019 stratejik plan. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/10052958_10.09.2015sp17.15imasz.pdf4
7. ÖSYM (2024). YKS Kılavuzu. [kilavuz_ykd01022024.pdf \(osym.gov.tr\)](kilavuz_ykd01022024.pdf(osym.gov.tr))
8. Tagizade, E. (2020). MİQ Ve Sertifikasiya Hazırlığı İçin Kurikulum. [Emil_Tagizade-Kurikulum.pdf \(yusif.az\)](Emil_Tagizade-Kurikulum.pdf(yusif.az))

Şixəliyeva Röya Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL CƏMIYYƏTİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: multikulturalizm, səriştə, müasir, cəmiyyət

Key words: multiculturalism, competence, modern, society

Ключевые слова: мультикультурализм, компетентность, современный, общество

Bu gün dünyanın bir çox ölkəsində, o cümlədən Azərbaycanda mədəniyyətlərarası ünsiyyətə həsr olunmuş jurnal, dərslik və monoqrafiyalar çap olunur, təhsil, mədəniyyət işçilərinin bu sahədə hazırlığının təmin olunması üçün məqsədyönlü işlər həyata keçirilir. Xüsusilə təhsil özünün müxtəlif formaları və dərəcələri ilə sosial adaptasiya və inteqrasiyada mühüm vasitə kimi çıxış edir. O, milli təhlükəsizliyin, regional stabilliyin təmin olunmasında mühüm faktora çevrilir. Təhsil etnik qruplar arasındakı stereotipləri və sərhədləri, o cümlədən qeyri-bərabərlik və ədalətsizliyi aradan qaldırmaq iqtidarındadır. Multikulturalizmin təbliğində təhsilin önəmini nəzərə alan Azərbaycan hökuməti hazırda 38 yerli və dünyanın tanınmış 15 universitetində “Multikulturalizmə giriş” və “Azərbaycan multikulturalizmi” fənlərinin tədrisini həyata keçirir.

Multikultural cəmiyyət ifadəsi alimlərin qənaətinə görə, ilk dəfə 1957-ci ildə İsveçrədə istifadə olunmuşdur. “Brockhaus” ensiklopediyasına əsasən, “multikultural cəmiyyət – ümumi miqrasiya nəticəsində fərqli dünyagörüşünə, dəyərlər bərsində fərdi təsəvvürlərə, müxtəlif dini inanca, etnik mənsub

biyyə, ünsiyyət dilinə sahib insanların əsas prinsipi və siyasi məqsədi qarşılıqlı hörmət, mədəni müxtəlifliyin qəbul edilməsi olan cəmiyyətdə birgəyaşayışını bildirən sosial-siyasi termdir.

Öncəliklə qeyd etmək istədik ki, multikultural cəmiyyətlərdə uzlaşma və sabillik prinsiplərinə əməl olunmasında, mədəni plüralizmin dəstəklənməsində, xüsusilə də təhsil sistemində mədəni müxtəlifliyin qorunmasında multikulturalizmi tədris və təbliğ edən müəllimlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Mədəni plüralizmi qəbul edən və aktiv şəkildə onu dəstəkləyən, milli-mədəni müxtəlifliyi qorumağa can atan tələbələrin multikulturalizmin məqsəd və vəzifələrini mənimsəməsinə, onların multikultural şəxsiyyətinin formalaşmasına çalışmalıdır.

Müasir dünyada getdikcə dərinləşən sivilizasiyalararası toqquşmalar və ziddiyyətlər hər bir xalqın milli mənəvi və dini dəyərlərinin qorunması zərurətini dövrün aktual məsələlərindən birinə çevirib. İlk baxışda təbii və mütərəqqi görünən bu meyillər bəzi hallarda sivil bəşər cəmiyyətinin minilliklər boyu əxz etdiyi dinc yanaşı yaşamaq kimi ali dəyərə kölgə salır, onun etnik, irqi, dini və siyasi dözümsüzlük kimi səciyyəli xarakteristikaları ilə əvəzlənməsinə rəvac verir. Müxtəlif istiqamətlərdə dövlətlərin yaxınlaşmasını şərtləndirən qloballaşma prosesi və onunla əlaqədar meyarlar insan hüquqlarına birbaşa olaraq təsir göstərir.

Bu gün multikultural cəmiyyətin formalaşmasında təbii ki, təhsilin rolu danılmazdır. Dünyada sürətlə gedən qloballaşma prosesinin nəticəsidir ki, bu gün dünyanın hər yerində multikultural cəmiyyətlər formalaşır. Belə cəmiyyətlərin idarə olunmasında insanları düzgün təhsilləndirilməsi mühüm rol malikdir. Multikulturalizm anlayışı qarışıq bir məfhum olusa da, bu haqda mövcud fikirlər birmənalı deyildir. Multikulturalizmin tərif, assimilyasiya modelinə alternativ olaraq ənənəvi mədəni irsin və ictimai sferada həyat tərzinin qorunmasına və müdafiəsinə hörmətlə yanaşma ilə bağlı konsensus mövcuddur. Bu haqda R.Pol multikulturalizm anlayışı haqqında yazır ki, multikulturalizm ən azı mədəni kimliyə görə ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq və öz təcrübələrində ayrı-seçkiliyə yol verməməklə və bəlkə də azlıqların mədəniyyətlərinin davamlı canlılığını təmin etmək üçün müsbət fəaliyyət göstərməklə hökumətin ölkədəki mövcud sosial müxtəlifliyi qoruyub-saxlamaq və müdafiə etmək üçün hərəkət etməli olduğunu iddia edən siyasi prinsipdir [3, s.7].

Müasir təhsilin ən mühüm vəzifələrindən biri tələbələri qlobal dəyərlərlə tanış etmək, onlarda qonşu mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə və qlobal məkanda ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə qurmaq bacarığını inkişaf etdirməkdir. Müasir cəmiyyətin sosial, mədəni, iqtisadi və siyasi baxımdan meyilləri multikultural cəmiyyətin formalaşmasına səbəb oldu. Multikultural cəmiyyət müxtəlif etnik-lingvistik, dini və sosial-iqtisadi mənsubiyyətə malik tələbələrin yaşayıb təhsil aldıkları təhsil məkanıdır. Son illərdə yerli pedaqogikada məktəb auditoriyasında multikultural aspektlərin əhəmiyyətindən daha çox danışmağa başlanılıb. Multikultural təhsil kimi bir istiqamət müstəqil şəkildə formalaşmışdır. Xarici dil və xarici dil mədəniyyətinin öyrədilməsi tələbələrdə ünsiyyət qurmaq, müxtəlif etnik qrupların nümayəndələri ilə birgə yaşamaq bacarığının formalaşmasına töhfə verir, zəngin sosial-mədəni ünsiyyət təcrübəsini formalaşdırır ki, bu da tələbələrin qlobal dünya ilə tanış olması üçün möhkəm bazadır. İnformasiya cəmiyyətinə keçid şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafını, o cümlədən ünsiyyət bacarıqlarını tələb edir, onun dünya birliyinə daxil olmasını asanlaşdırır, onun uğurla fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Tələbələrin multikultural təhsili təhsilin vacib hissəsidir.

Hazırda müasir cəmiyyət multikulturallaşır, eyni zamanda mədəniyyətlərarası münasibətlərdə anlaşılmaqlığa, münaqişələrə, aqressiyaya gətirib çıxarır. Bunun nəticəsi olaraq dünya birliyinin multikulturalizm, bütün mədəniyyətlərin bərabərliyi, mədəni müxtəlifliyə və digər xalqların mədəni xüsusiyyətlərinə tolerant münasibəti çərçivəsində inkişaf tendensiyası meydana çıxır [1, s.111]. Multikultural səriştələr başqa mədəniyyəti o mədəniyyətdən olan insanlarla ünsiyyət qurmaq və işləmək üçün kifayət qədər yaxşı başa düşmək bacarığıdır. Biz hamımız öz mədəniyyətimizdə mədəni səriştəliyik. Multikultural səriştələr birdən çox mədəniyyətdə səriştəli olmaq deməkdir. Cəmiyyət daxilində adətən mədəni normalar olur, lakin onlar başqa mədəniyyətlərlə dəyişə və əməkdaşlıq edə bilirlər. Səmərəli multikultural proses üçün cəmiyyətin bütün üzvləri bir-biri ilə ünsiyyət qurmaq bacarığına malik olmalıdırlar. Xarici dil və xarici mədəniyyətin öyrədilməsi tələbələrdə ünsiyyət qurmaq, müxtəlif etnik qrupların nümayəndələri ilə birgə yaşamaq bacarığının formalaşmasına töhfə verir, zəngin sosial və mədəni ünsiyyət təcrübəsi yaradır ki, bu da tələbələrin qlobal dəyərlərlə tanış olması üçün möhkəm əsasdır. İnformasiya cəmiyyətinə keçid şəxsiyyətin tam inkişafını, o cümlədən ünsiyyət bacarıqlarını tələb edir ki, onun qlobal birliyə daxil olmasını asanlaşdırsın ki, orada uğurla fəaliyyət göstərsin. Tələbələr dünyanın

tam təsəvvürü, bacarıq və bilikləri haqqında məlumatla malik olmalıdırlar; müasir dəyər yönümlərinin, mədəniyyətlərarası kommunikasiya prinsiplərinin fəaliyyətini ölkədə, beynəlxalq səviyyədə həyata keçirməyi bacarmalıdırlar. Ona görə də ölkəşünaslıq layihələri vasitəsilə tələbələrin multikultural səriş-təsinin formalaşdırılması təlim prosesinin son dərəcə vacib hissəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Ələkbərzadə, S. Multikulturalizm dəyərləri: Azərbaycandan dünyaya /S.Ələkbərzadə //525-ci qəzet.- 2015.- 20 oktyabr.- S.5.
2. Məmmədzadə, İ. Cəmiyyətin həyatında multikulturalizm və inteqrasiya: Forum sonrakı düşüncələr /İ.Məmmədzadə //Xalq qəzeti.- 2014.- 4 noyabr.
3. Poole R. Civilisation materielle, economic et capitalisme, XV-XVIII siecle. T. 3. Paris: Armand Colin, 1979.
4. Waters M. Globalization. L.; N.Y.: Routledge, 1995.
5. Тишунина Н.В. Современные глобализационные процессы: вызов, рефлексии, стратегии // Глобализация и культура: аналитический подход. СПб.: 2003.

Tahirova Şəfiqə
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA AKMEOLOJİ YANAŞMANIN ROLU

***Açar sözlər:** multikulturalizm, multikultural dəyərlər, akmeoloji yanaşma, mənəvi-əxlaqi dəyərlər, multikultural təhsil*

***Key words:** multiculturalism, multicultural values, acmeological approach, spiritual and moral values, multicultural education*

***Ключевые слова:** мультикультурализм, мультикультурные ценности, акмеологический подход, духовно-нравственные ценности, поликультурное образование*

Qloballaşma prosesi müasir cəmiyyətlərin inkişafında qlobal tendensiya kimi milli icmaların, regionların və ölkələrin fəal qarşılıqlı əlaqəsinə və inteqrasiyasına gətirib çıxarır. Qloballaşma cəmiyyətlərin etnomədəni və sosial həyatına təsir edən millətlərarası münaqişələrin və miqrasiya proseslərinin gərginliyinin artması ilə müşayiət olunur. Bu proseslərin mahiyyətinin başa düşülməsi təhsil və sosial problemlərinin həlli istiqamətində həyata keçirilən işlər, əksər ölkələrin multikulturalizm fenomenini reallaşdırmağa şərait yaratdı. “Öz tarixi inkişafında millətlər (xalqlar), siniflər, qruplar, digər sosial təbəqələr, cəmiyyətin bütün mövcud sosial-iqtisadi və siyasi dövlət strukturu sanki həyatın mental formasının əsası üzərinə qoyulur, onlar da sosial proseslərin, münasibətlərin və əlaqələrin vəziyyətinə və dinamikasına davamlı və uzunmüddətli təsir göstərir” [1].

Multikulturalizm əsasən mədəni plüralizmi təşviq etmək və mədəni müxtəlifliyi qorumaq məqsədi daşıyır. Müasir dövrdə informasiya cəmiyyətinin sürətli inkişafı prosesində dəyərlər sisteminin transformasiyası baş verir. Dəyər sistemi mədəniyyətin çox vacib tərkib hissəsidir. Cəmiyyət üçün faydalı olan bir şey informasiya cəmiyyətində həmişə sabit qalmır. Onların bəziləri yeni mahiyyət kəsb edir, bəziləri isə mahiyyətini qoruyur və nəsildən-nəslə ötürür. İnformasiya cəmiyyəti mədəniyyətində dəyərlər sistemindəki dəyişikliklərin səbəb və nəticələrini araşdırmaq üçün “dəyərlər”, “mənəvi-əxlaqi dəyərlər”, “mədəni dəyərlər” və “multikultural dəyərlər” anlayışları arasındakı əlaqəni dərk etmək vacibdir.

Mənəvi-əxlaqi dəyərlərlə bağlı vəziyyət digər komponentlərə nisbətən fərqlidir. Məlumdur ki, müasir elmi biliklər sistemində kifayət qədər yeni anlayış və yanaşmalar yaranmışdır və bunların insanın inkişafında rolu müxtəlif yollarla müəyyən edilir. Bu yanaşmaların içərisində akmeoloji yanaşmanın xüsusi rolu vardır. Akmeologiya bir elm kimi, şəxsiyyətin yetkinliyinə, insanı tədqiq edən elmlərdən fərqli olaraq daha geniş aspektdən yanaşır. Akmeologiya elmi mənəvi-əxlaqi normaların üstünlük təşkil etməsini, şəxsiyyətin humanist yönümlü olmasını, davranış və normaların, münasibətlərin yüksək səviyyədə olmasını nəzərdə tutulur. Akmeologiya yetkinlik dövründə insan inkişafının vacib xüsusiyyətlərini hərtərəfli araşdırmağa şərait yaradır, təbii ki, bu da hər hansı bir şəxsə multikultural dəyərlərin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

İnsanlar fərqli olduqları üçün “Akme” nin təzahür istiqamətləri, onlarda multikultural dəyərlərin formalaşmasına fərqli təsir göstərir. Multikultural dəyərləri özündə ehtiva edən şəxs, digər insanlardan yüksək mədəniyyəti, əxlaqı, məsuliyyəti, başqalarına qayğılı, hümanist münasibəti, həmçinin tolerantlıq və dözümlülüüyü ilə fərqlənir.

Multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsinə akmeoloji müstəvidən yanaşılmasında aşağıdakı amillərin gözlənilməsi məqsədəuygundur:

- Dövlət siyasətinin dəstəklənməsi, cəmiyyətin inteqrasiyasının dövlətin daxili işinə çevrilməsi;
- Multikulturalizm doktrinasında müxtəlif qrupların birgə fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi;
- Cəmiyyətin tərəqqisinə bərabər töhfə verməsinin təmin olunması;
- Multikultural cəmiyyətlərdəki mədəniyyətlərin məhdudlaşdırılmaması;
- Müxtəlif qrupların dilləri, mediası və təhsili üçün şəraitin yaradılması;
- Cəmiyyətin bütün üzvləri üçün məcburi olan insan hüquqlarının qorunmasında ədalətliyin və tolerantlığın gözlənilməsi və s.

Müasir dünyada demoqrafik, sosial şərait, siyasi şərait dəyişdikcə sosial həmrəyliyin və digər millətlərə qarşı tolerantlığın aşılması üçün multikultural şəxsiyyətin inkişafı üçün şərait yaradılması məsələsi aktualdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyev öz çıxışlarında multikulturalizmin dövlət siyasəti olmasını dəfələrlə vurğulamışdır. Belə çıxışların birində o söyləmişdir: “Multikulturalizmin alternativini yoxdur. Əlbəttə, bizə məlumdur ki, bununla bağlı müxtəlif fikir və baxışlar var. Bəziləri multikulturalizmin iflasa uğradığını iddia edirlər, ancaq müsbət nümunələr var. Bizim üçün multikulturalizm dövlət siyasətidir və bizim həyat tərzimizdir” [2]. Multikultural təhsilə akmeoloji yanaşma bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün əsas amillərdən sayılır və öz növbəsində sosial ədalət bərabərliyinə əsaslanır.

Ədəbiyyat:

1. Multikulturalizmə giriş. Bakı: Şərq-Qərb, 2019
2. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı: BBMM, 2016.

Əhmədli Şalalə ***Azərbaycan Dillər Universiteti***

MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİK VƏ TƏHSİL ƏLAQƏLƏRİ: AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MODELİNDƏ

Açar sözlər: təhsil, mədəni müxtəliflik, mübadilə, ictimai harmoniya

Key words: education, cultural diversity, exchange, social harmony

Ключевые слова: образование, культурное разнообразие, обмен, социальная гармония

Müasir qloballaşan dünyada mədəni müxtəlifliyin təhsil ilə əhəmiyyətli əlaqəsi mövcuddur. Mədəni müxtəliflik etnik mənşəyinə, dillərinə, dinlərinə və həyat tərzinə görə fərqlənən şəxslərin birlikdə yaşadığı və qarşılıqlı əlaqədə olduğu reallıqdır. Təhsil isə bu müxtəlifliyi həll etmək, anlamaq və idarə etmək üçün mühüm platformadır.

Mədəni müxtəliflik və təhsil arasındakı əlaqəni təhsil müəssisələrində mədəni müxtəlifliyin təbliğ edilməsi və mədəni maarifləndirmənin artırılması istiqamətində nəzərdən keçirsək, bu, tələbələrə öz mədəni kimliklərini anlamağa və digər mədəniyyətlərə daha açıq yanaşmağa imkan verir. Bu proses mədəni tədbirlər, mühazirələr və tədris materialları vasitəsilə dəstəklənir.

Bundan əlavə, təhsil müxtəlif mədəniyyətlərdən olan tələbələri bir araya gətirməklə onlarda em-patiya qabiliyyətini inkişaf etdirməyə və mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırmağa kömək edir. Bu, mədəni münaqişələrin azalması və ictimai harmoniyanın artması deməkdir.

Mədəni müxtəliflik və təhsil arasındakı əlaqəni global baxımdan nəzərdən keçirdikdə, bu əlaqəni cəmiyyətlərin daha tolerant, anlayışlı olması və inklüzivliyə sövq edilməsi kimi dəyərləndirmək olar. Multikultural təhsil mədəni müxtəlifliyi bir sərvət kimi mənimsəmə yolu ilə cəmiyyətin bütün təbəqələrinə bərabər imkanlar təqdim edərək daha ədalətli, demokratik və dinc dünya qurmağı hədəfləyir. [1]

Azərbaycan və Türkiyə arasında əlaqələrə nəzər saldıqda, regional səviyyədə mühüm model təşkil edir. Hər iki ölkə arasında mədəni-kulturoloji əlaqələrin inkişafına təbii ehtiyac duyulduğundan bu

ölkələr bir çox zəmində, xüsusilə təhsil əlaqələrində öz zəngin mədəni irsini biri-biri ilə paylaşaraq və bir-birindən öyrənərək mədəni müxtəlifliyə töhfələrini vermişlər.

Azərbaycan və Türkiyə arasında təhsil əlaqələrinin yaranma tarixi Sovet hakimiyyəti dövrünə təsadüf edir. Bu əlaqələr o dönəmin mövcud siyasi tələblərinə uyğun aparılsa da, 1919-cu ildə Azərbaycanda ilk ali məktəbin əsası qoyulanda Xalq Maarif Komissarlığının xətti ilə Türkiyədən türk müəllimlər, bütün çətinliklərə baxmayaraq, Bakıya dəvət olunmuşlar. Onlar 1923-cü ildən etibarən 3 il ərzində Azərbaycan təhsil sisteminin inkişafına ciddi qayğı göstərmişlər. Xalq Cümhuriyyəti dövründə isə xeyli sayda azərbaycanlı gənc təhsil almaq məqsədilə Türkiyəyə göndərilmişdi.

Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra da Türkiyə Cümhuriyyəti ilə təhsil sahəsində əlaqələri geniş vüsət almış və bu əlaqələr hazırda dinamik şəkildə inkişaf etməkdədir. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin müstəqil olaraq Türkiyə Cümhuriyyəti Təhsil Nazirliyi ilə bağlamış olduğu ilk 1992-ci il 28 fevral tarixli müqaviləyə əsasən iki ölkənin təhsil sistemləri arasında və təhsilin bütün sahələri üzrə əməkdaşlıq, xüsusən də tələbə mübadiləsinin gələcəkdə daha da artırılması nəzərdə tutulmuşdur. [2]

Azərbaycan-Türkiyə təhsil əlaqələri zəminində hər iki ölkədə fəaliyyət görsədən təhsil müəssisələri, tələbə və akademik mübadilə proqramları, birgə təhsil layihələri, qarşılıqlı təqaüd proqramları və digər mədəni tədbirlər tələbələrin və müəllimlərin bir araya gəldiyi və mədəni qarşılıqlı əlaqələrin artdığı mühüm platforma rolunu oynayır. Türkiyə Respublikasının Ali Təhsil Şurası (YÖK) tərəfindən həyata keçirilən Mevlana Mübadilə Proqramını və Azərbaycanda təqaüd proqramlarını buna misal çəkmək olar. Bu mübadilələr vasitəsilə iki ölkənin tələbələri fərqli mədəniyyətləri birbaşa təcrübədən keçirmək imkanı əldə edirlər və onların qlobal vətəndaş kimi böyümələrinə şərait yaranır.

Ədəbiyyat:

1. James A. Banks. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching, (2001).
2. http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2010/yanvar/103491.htm

İmanova Sevdə
Azərbaycan Dillər Universiteti

SƏRİŞTƏLİ MÜƏLLİM KADRLARI YETİŞDİRMƏ SİYASƏTİ

Açar sözlər: Səriştəli müəllim, təhsil, strategiya, mütəxəssis, yaradıcılıq

Key words: Competent teacher, education, strategy, expert, creativity

Ключевые слова: Компетентный преподаватель, образование, стратегия, эксперт, креативность

Uzaqgörən liderimizin hər bir sahədə yürütdüyü uğurlu siyasətinin nəticələri Azərbaycanı beynəlxalq aləmdə tanıtmaqda böyük rol oynamışdır. Bu özünü beynəlxalq təşkilatların, YUNESKO və Avropa Şurasının qərarları çərçivəsində mədəniyyətimizin qorunması, təhsil, iqtisadiyyat, elm ali təhsilli kadr hazırlığı sahəsində, Azərbaycan mədəniyyətinə, ədəbiyyatına olan marağın artmasında göstərməkdədir.

Respublikada aparılan təhsil siyasəti, ölkənin inkişafı, ümummilli maraqları nəzərdə tutmaqla bərabər, əsaslı islahatyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsinin vacibliyini şərtləndirir. Hazırda həm dünyada, həm də Azərbaycanda gedən siyasi, iqtisadi, sosial və mədəniyyət dəyişiklikləri hər bir sahədə la-büd, konkret vəzifə və məqsədlərin həyata keçirilməsini tələbatə çevirir:

- Azərbaycanda açıq vətəndaş cəmiyyətinin qurulması;
- daha demokratik idarəetmə vasitələrindən istifadə edilməsi;
- inkişaf etmiş ölkələrlə beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi;
- beynəlxalq iqtisadi və bazar rəqabəti üçün imkanların yaradılması;
- milli-mənəvi dəyərlərin, mədəniyyətin qorunub saxlanması, aşılınması istiqamətində işlərin görülməsi.

Müasir dövrdə, “İntellekt əsri”ndə təhsilimiz yaddaş məktəbindən, təfəkkür məktəbinə, nəzəri biliklərdən praktik bacarıqların tətbiqi, yaradıcı fəaliyyətin, qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi məktəbinə çevrilir. Müasir dövrdə məktəbdən yetişən gənc nəslin daha hazırlıqlı, daha bilikli, daha fəal olması, onun sərbəst düşüncəyə malik, yüksək mənəviyyata və əxlaqa sahib olması tələb olunur.

Şübhsiz bu mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsində yenə də müəllim əsas sima, aparıcı mövqedə durmalıdır. Bu cəhətdən səriştəli müəllim kadrlarının hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Səriştəli müəllim – səriştəli şagird, səriştəli peşə sahibi, səriştəli mütəxəssis deməkdir.

Qeyd olunan bu müddəa “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda – ölkə prezidentinin 24 oktyabr, 2013-cü il tarixli sərəncamında da göstərilir: “...*təhsilin məzmununun formalaşmasında akademik biliklərlə yanaşı, praktik bilik və bacarıqların, səriştənin vacibliyi önə çəkilir. Səriştə əldə olunmuş bilik və bacarıqları praktiki fəaliyyətdə effektiv və səmərəli tətbiq etmək qabiliyyətidir*” [1].

Müəllim Azərbaycan cəmiyyətinin memarı və qurucusu olaraq gənc nəslin tərbiyə olunması, onların gələcək həyata hazırlanması kimi nəcib və şərəfli bir işi yerinə yetirir. Cəmiyyət öz gələcəyini məhz onlara etibar etdiyindən, müəllim peşəsi cəmiyyətdə ən şərəfli və ali məqsədlərə xidmət edən peşələrdən biri sayılır.

Səriştəli kadr deyərəkən öz bacarığını humanist istiqamətdə, müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğun və yüksək səviyyədə tədrisə tətbiq edən müəllim nəzərdə tutulur. Pedaqoji səriştəlilik həm müəllimlik fəaliyyətində, həm də ümumi ixtisas inkişafından asılıdır. Müəllim şəxsiyyətinin öz işinə, mövqeyinə olan münasibəti də əsas amildir.

Heydər Əliyev bütün müvəfəqqəyyətlərin məhz müəllimdən asılı olduğunu, cəmiyyətdə müəyyən mövqeyin müəllimlə, onun verdiyi biliklə, gənc nəsli həyata yüksək səviyyədə hazırlanması ilə bağlı olduğunu qeyd edirdi.

Ədəbiyyat:

1. <https://president.az/az/articles/view/9779>

Brig Shahzad Munir
National University of Modern Languages, Islamabad

THE ROLE OF EDUCATION IN FOSTERING MULTICULTURAL VALUES

Key words: Multicultural education, tolerance, cultural diversity

Açar sözlər: Multikultural təhsil, tolerantlıq, mədəni müxtəliflik

Ключевые слова: Поликультурное образование, толерантность, культурное разнообразие

Education plays a critical role in shaping individuals who can thrive in an increasingly multicultural world. By promoting multicultural values, educational institutions can bridge cultural divides, foster empathy, and equip students with the skills necessary to navigate a diverse global landscape.

Multicultural education goes beyond simply learning about different cultures. It focuses on developing critical thinking skills that allow students to analyze their own cultural biases and appreciate diverse perspectives [5]. Curriculums that integrate multicultural content, including literature, history, and social studies from various cultures, broaden students' understanding of the world [2].

Furthermore, educational practices that celebrate cultural diversity create a more inclusive environment. This can be achieved through celebrating cultural festivals, fostering student exchange programs, and incorporating diverse teaching methods that cater to different learning styles [4].

The benefits of fostering multicultural values in education are numerous. It equips students with the skills needed to collaborate effectively in diverse teams, a crucial advantage in today's globalized workforce. It also promotes tolerance, respect, and understanding, fostering peaceful coexistence in multicultural societies [3].

However, implementing multicultural education effectively requires overcoming challenges. Teacher training is crucial to ensure educators feel equipped to address cultural diversity in the classroom. Additionally, creating a truly inclusive learning environment requires addressing issues of power and privilege within the educational system itself [1].

In conclusion, education plays a vital role in shaping individuals who can appreciate and navigate cultural diversity. By promoting critical thinking, fostering inclusive environments, and celebrating dif-

ferences, educational institutions can empower students to become responsible global citizens in a multicultural world.

Bibliography:

1. Banks, J. A. (2009). *The Routledge encyclopedia of diversity in education*. Routledge.
2. Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching in theory and practice*. Teachers College Press.
3. Harris, P. (2013). *Multicultural education: A critical introduction*. Routledge.
4. Nieto, S. (2000). *What is multicultural education?* Allyn & Bacon.
5. Sleeter, C. E., & Grant, C. A. (2013). *Making choices for multicultural education: An introduction* (10th ed.). Merrill Prentice Hall.

Yasir Hussain

Quaid-i-Azam University, Islamabad, Pakistan

Waqas Saleem

Quaid-i-Azam University, Islamabad, Pakistan

THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF MULTICULTURAL VALUES

Key words: *multicultural education, inclusivity, curriculum, global citizenship*

Açar sözlər: *multikultural təhsil, inklüzivlik, kurikulum, qlobal vətəndaşlıq*

Ключевые слова: *поликультурное образование, инклюзивность, учебная программа, глобальная гражданственность*

This presentation proposal is an amalgamation of our subjective experiences and academic understanding during our experiences at the US and on the other end our (first author's) short but enriching experience at the Winter School 2023 in Azerbaijan. Our presentation will focus on some of the following fundamental values that we intend to showcase in the conference.

The first is that Education plays a vital role in inculcating and promoting some of the core values in students about cultures, religions, languages and traditional set up of societies and help foster inclusive and diverse educational structure (Banks, 2010). The evidences of the phenomenon can be found in the curricula of various countries that claim promoting multicultural values.

Secondly, experiences in receiving education are not just an academic but also a personal and cultural acculturation that help develop empathy and compassion for other people and cultures. Nieto, and Bode (2007) argue that students with multicultural perspective have much greater ability to experience and present empathy as compared to other students. This leads to our third point where citizenry has become global and hence there is an urgent need to prepare our students for global challenges. The fast interconnectedness has enabled the global citizen to stay connected and evidently show skills to resolve conflicts and differences in a larger capacity (Banks & Banks, 2019).

Lastly, multicultural education offers the best solution in the empowerment of the marginalized population groups and the framework include the unheard voices from the margins, hence improving the general satisfaction among the people of the country. This can only happen if the pedagogies and the curriculum challenge the dominant narrative and harness value for the marginalized identities (Nieto, 1993).

References:

1. Banks, J. A. (2010). Multicultural education: Characteristics and goals. *Multicultural education: Issues and perspectives*, 7, 3-32.
2. Banks, J. A., & Banks, C. A. M. (Eds.). (2019). *Multicultural education: Issues and perspectives*. John Wiley & Sons.
3. Nieto, S. (1993). Moving beyond tolerance in multicultural education. *Teaching Tolerance*.
4. Nieto, S., & Bode, P. (2007). School reform and student learning: A multicultural perspective. *Multicultural education: Issues and perspectives*, 425-443.

DÜNYADA MULTİKULTURAL CƏMIYYƏTİN FORMALAŞMASINDA MƏKTƏB TƏHSİLİNİN ROLU

Açar sözlər: cəmiyyət, təhsil, məktəb, multikulturalizm, tədris

Keywords: society, education, school, multiculturalism, teaching

Ключевые слова: общество, образование, школа, мультикультурализм, обучение

Qloballaşma dövlət sərhədlərinin əhəmiyyətini azaltmaqla miqrasiya axınlarını – əmək, siyasi, sosial və turist miqrasiyasını açmışdır. Etnik müxtəlifliyə siyasi cavabın yeni ölçüsü multikulturalizm siyasəti olmuşdur. Bu siyasət, məsələn, tarixən əvvəlki assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq, etnik azlıqların cəmiyyətə tam inteqrasiyasını, lakin etnik-mədəni kimliyini itirmədən təmin edir.

Multikultural təhsil strategiyası çərçivəsində kurikulumlar və tədris prosesi tələbələrin mədəni yadlaşmasının aradan qaldırılmasına və fundamental demokratik dəyərlərin: insan hüquqları, azadlıq, demokratiya, həmrəylik, plüralizmin inkişafına yönəlib.

Mədəni yadlaşmanın aradan qaldırılması strategiyasında dünyanı dərk etmək, başqa ölkələrin mədəniyyəti ilə tanış olmaq kimi xarici dilə mühüm yer verilir. Belə ki, Avropa İttifaqının təhsil sisteminə uyğun olaraq, bütün məktəblərdə ən azı bir xarici dilin öyrənilməsi məcburidir, tələbələr könüllülük əsasında əlavə xarici dilləri seçə bilirlər.

Dil hazırlığı miqrant uşaqlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) ölkələrinin təhsil siyasətində miqrant tələbələrin dil bilik səviyyəsinin yüksəldilməsi üzrə tədbirlər prioritet təşkil edir. Eyni zamanda, ümumi tendensiya erkən uşaqlıq dövründə dil öyrənməkdir. Bu siyasət fonoloji şüurun – dili dinləmək qabiliyyətinin, nitqin melodiyası – sonradan oxuma və yazma prosesini müəyyən edən mühüm amil olduğunu göstərən araşdırmalara əsaslanır. Erkən yaşlarda idrak, dil və sosial qabiliyyətlərdə yaranan boşluqları sonrakı həyatda aradan qaldırmaq çətindir. Erkən uşaqlıq təhsilinə sərmayə qoyuluşu sonrakı müdaxilə proqramlarından nisbətən daha effektiv və daha ucuzdur.

Təhsil müəssisələri ailələrindəki ab-havaya təsir etməklə şagirdlərin nailiyyətlərini yaxşılaşdırmağa çalışır, valideynlərin övladlarına ev tapşırığı, mütaliə və məktəb fəaliyyətlərinin iştirakında birbaşa köməklik göstərməsini təmin edir. Nəzəri və empirik tədqiqatlar göstərir ki, valideynlərin təhsilə cəlb edilməsi şagird nailiyyətlərinin yaxşılaşması ilə əlaqələndirilir.

Multikultural təhsilin strateji əhəmiyyətli komponenti təlim proqramlarının ideoloji məzmunudur. O, demokratik dəyərlərə əsaslanır, vətəndaş hüquqlarının bərabərliyini və sosial ədaləti təsdiq edir. Multikultural təhsilin bütün komponentləri, o cümlədən əsas fəlsəfə, qaydalar, kurikulum, təşkilati struktur, idarəetmə siyasəti mədəni plüralizmlə aşılanıb. Bir çox ölkələr ənənəvi monokultural kurikulumları, dərslikləri və tədris materiallarını müxtəlif mədəniyyətlərdən və etnik qruplardan nümunələr və məlumatların daxil edilməsi üzrə transformasiya etmək üçün səy göstərmişlər. Multikultural təhsil irqçilik, ksenofobiya, ayrı-seçkiliyin psixoloji problemlərinin öyrənilməsini, stereotiplərin yaradılması mexanizmlərini, tolerantlıq mühitinin, qarşılıqlı anlaşmanın yaradılmasını, münaqişələri sülh yolu ilə həll etmək bacarığını əhatə edir.

Multikultural təhsilin keyfiyyəti əsasən təşkilati texnologiyalarla müəyyən edilir. Beləliklə, tələbələrin seqreqasiyasının və onların etnik mənsubiyyətə görə bölünməsinin azaldılması mexanizmləri multikultural təhsilin strukturunu optimallaşdırmaq üçün işləyir. Bir çox ölkələrdə yerli ailələrdən olan uşaqları olan yaxşı imkanlı məktəblər, imkansız və immiqrant ailələrdən olan çoxlu sayda uşaqları olan məktəblərlə bir yerdə mövcuddur. Miqrant şagirdlərin məktəblərdə cəmləşməsi çox vaxt sakinlərin məskunlaşma xarakteri ilə bağlı olduğundan, bir çox ölkələrdə məktəb seçimi mexanizmləri tətbiq edilmişdir ki, bu da bütün uşaqların keyfiyyətli təhsilə çıxışını təmin etməyə, əlavə olaraq rəqabəti gücləndirməyə imkan verir. Məsələn, İsveçrədə miqrant uşaqların yüksək nisbətdə olduğu məktəblərdə təhsilin keyfiyyəti modeldən istifadə etməklə yaxşılaşdırılır.

Layihə şagirdlərin 40-50%-nin miqrant övladları olduğu məktəblərin əlavə maliyyə resursları və peşəkar dəstək alması ilə xarakterizə olunur. Nəticədə, bu məktəblər təhsil standartlarını yüksəldir ki, bu da daha çox yerli uşaqları və yuxarı orta sinif şagirdlərini cəlb edir [1].

Miqrantların məlumatlı məktəb seçimi prosesini təkmilləşdirmək üçün miqrant valideynlərə informasiya, maddi-texniki dəstək göstərilir. Məsələn, Şimali Karolinanın (ABŞ) böyük şəhər ərazilərində məktəblər valideynlərə onlarda təhsil prosesi haqqında təsəvvür əldə etməyə və övladları üçün əsaslandırılmış təhsil müəssisəsi seçimi etməyə imkan verən informasiya materialları istehsal edir. Könüllülər həmçinin aztəminatlı ailələrə və immiqrantların evlərinə baş çəkir, ticarət mərkəzlərində “seçim nöqtələri” fəaliyyət göstərir, telefon və ingilis, ispan və vyetnam dillərində “qaynar xətt” internet portalı vasitəsilə məlumat verir və təlim proqramlarının xüsusiyyətlərini izah edirlər.

Çoxsaylı tədqiqatlar göstərir ki, çoxmillətli təhsil sistemində təlim nəticələrinin yaxşılaşdırılması üçün ən mühüm resurslardan biri müəllimlərdir. Ona görə də multikultural təhsilin uğuru məktəblərin yüksək ixtisaslı pedaqoji kadrları işə götürmək və kadr dövrüyyəsini dayandırmaq qabiliyyəti ilə müəyyən edilir. Çoxmillətli məktəblərdə tədrisi təkmilləşdirmək üçün siyasət variantlarına aşağıdakılar daxildir:

- hər bir şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək üçün məktəbdə müəllimlərin sayının artırılması;
- ixtisaslı mütəxəssisləri cəlb etmək və saxlamaq üçün müəllimlərin maaşlarının artırılması;
- pedaqoji heyətdə çoxmillətli tədris üçün bacarıqlı və peşəkar səviyyədə hazırlanmış miqrant müəllimlərin və etnik azlıqların nümayəndələrinin xüsusi çəkisinin artırılması.

Ən son siyasət variantı ondan irəli gəlir ki, bir çox İƏİT (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) ölkələrində tələbələrin etnik cəhətdən müxtəlif tərkibi ilə müəllimlərin homojen tərkibi arasında artan disbalans var. Buna görə də, məsələn, İngiltərə və Uelsdə Müəllim Tədris Agentliyi hədəflənmiş reklam, mentorluq, sınaq kursları, təqaüdlər və s. vasitəsilə etnik azlıqları müəllimlik peşəsinə cəlb edir. Bu cür siyasətlər çox vaxt miqrantların mövcudluğu fərziyyəsinə əsaslanır [2]. İddia olunur ki, eyni etnik və ya irqi qrupdan olan müəllimlər sosial nailiyyətlər üçün effektiv rol modelləri ola bilər. Bununla da miqrant tələbələrin özünə inamını və motivasiyasını artırmağa bilər ki, bu da son nəticədə təhsil nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir.

Multikultural təhsil proqramları idealdan uzaqdır. Hətta ən inkişaf etmiş ölkələrdə belə onlar zəif tətbiq olunur. Bununla belə, köhnə təfəkkürün ətalətinə qalib gəlməli olan istənilən yeni təcrübənin taleyi belədir və bu, çox vaxt tələb edir. Lakin vacib olan odur ki, multikultural təhsil ideyası siyasi bəyannamələrdən kənara çıxıb və təhsil sistemində de-fakto həyata keçirilməyə başlayıb. Bu da kifayət edir, çünki ideya müasir etnik müxtəlif dünyaya adekvatdır.

Ədəbiyyat:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-shkolnogo-obrazovaniya-v-formirovani-multikulturnogo-obschestva-v-mire>
2. Государство, миграция и культурный плюрализм в современном мире: Материалы международной научной конференции / Под ред. В.С. Малахова, В.А.Тишкова, А.Ф. Яковлевой. М., 2011.

Байханов Исмаил

Чеченский государственный педагогический университет

Буралова Раиса

Чеченский государственный педагогический университет

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, коммуникативная культура, профессиональная компетентность учителя

Аçar sözlər: mədəniyyətlərarası ünsiyyət, kommunikativ mədəniyyət, müəllimin peşəkar səriştəsi

Key words: intercultural communication, communicative culture, professional competence of a teacher

Современный поликультурный мир, характеризующийся открытостью и динамичностью, претерпевает кризисные явления, связанные в числе других и с особым восприятием этносами национальной идентичности, которую невозможно представить без языка, культуры, ментали-

тета и истории. Поскольку окружающая реальность вызывает необходимость сосуществования этнофоров в поликультурном пространстве, на первый план выходят вопросы как сохранения этнокультурной самобытности, так и определения принципов межэтнического и межгосударственного взаимодействия, позволяющих строить межкультурную коммуникацию на основе принципов принятия и взаимоуважения.

Эффективность межкультурного взаимодействия в образовательном и культурном пространстве полилингвального региона в значительной степени зависит от знания особенностей национальной лингвокультуры и языковой картины мира народа. Ключевым фактором развития межкультурного и межъязыкового взаимодействия становится сосуществование и взаимовлияние разных лингвокультур. Важная роль в этом процессе принадлежит языку как инструменту коммуникации, способствующему эффективному взаимодействию между представителями разных лингвосоциумов. Язык как познавательный механизм культуры выступает фактором формирования сознания, усиливая интеллектуальные возможности человека и воздействуя на национальный менталитет как отдельной личности, так и этноса в целом. Поэтому освоение принципов межкультурной коммуникации в контексте глобализационных процессов будет способствовать толерантному сосуществованию в образовательном и культурном пространстве полилингвального региона.

Уже в стандартах школьного начального образования в качестве одного из метапредметных результатов определено овладение универсальными коммуникативными действиями в сфере общения и совместной деятельности. Закономерно, что в программы дисциплин российской общеобразовательной школы введено понятие коммуникативной компетенции, формирование которой предполагает создание в образовательном процессе особых условий, позволяющих обучающимся познавать многообразие культур и вырабатывать модели коммуникативного поведения в зависимости от социокультурного контекста. Коммуникативная культура рассматривается как один из важнейших компонентов национальной культуры; ее изучение в контексте взаимодействия культур в многонациональном обществе чрезвычайно важно, поскольку оптимальная межкультурная коммуникация должна строиться на знании этнических и культурно-исторических особенностей народов, поиске общих и частных черт национального менталитета [1].

Учитывая, что специфика языкового сознания граждан, проживающих в полиэтническом регионе, складывается, с одной стороны, на основе культурно-исторического фона через его трансляцию из поколения в поколение, с другой – с опорой на контакты с представителями иной лингвокультуры, особое значение приобретает формирование межкультурной компетенции личности. Соответственно повышается актуальность изучения особенностей языковой и этнической идентификации и связанных с этим вопросов сохранения и использования родного языка и освоения лингвокультуры других этносов. При этом в контексте рисков и вызовов современного мира, обуславливающих необходимость воспитания толерантной личности, способной строить успешные коммуникации с представителями иных культурных сообществ, особую значимость приобретает деятельность педагога – ключевой фигуры школьного образования.

В первую очередь творческого подхода, креативности современная школа ждет от учителя родного и других языков, являющегося транслятором культурных ценностей человечества и имеющего непосредственное отношение к духовно-нравственному воспитанию подрастающих поколений, определяя тем самым в конечном счете контуры будущего страны. Учитель словесности всегда был, есть и будет ключевой фигурой в деле формирования личности учащегося, его духовных потребностей и посылов. Именно к нему в первую очередь относятся слова великого сына чеченского народа Первого Президента Чеченской Республики Ахмата-Хаджи Кадырова «Учитель создает нацию», перекликающиеся со словами общенационального лидера азербайджанского народа, Президента Республики Азербайджан Гейдара Алиева: «Я не знаю на земле более высокого имени, чем учитель» [2, с. 15].

Высокая миссия учителя словесности обуславливает и особые требования к организации и содержательному наполнению учебного процесса по подготовке педагогов: профессиональная подготовка учителя предполагает формирование не только универсальных, общепрофессиональных, предметно-методических компетенций студентов, но и креативных способностей и комму-

никативной культуры. Акцент делается не только на интеллектуальной подготовке студентов, но и на развитии их взаимодействия и формировании мотивационных установок и креативных способностей. В этом контексте важное педагогическое требование к образовательному процессу – непрерывность, преемственность и включение студентов в активную образовательную среду, в самостоятельное управление творческим процессом, что позволит сформировать потребность в дальнейшем самопознании, творческом саморазвитии.

Для реализации данной цели необходимо создание многоаспектной развивающей среды, в которой студенческая молодежь сможет реализовать свой творческий потенциал, будучи вовлеченной в интерактивную учебно-познавательную деятельность. Именно в проектировании такой среды видит свою основную цель педагогический коллектив Чеченского государственного педагогического университета, выстраивая тактику и стратегию формирования и совершенствования коммуникативных, социальных, эстетических, когнитивных компетенций студентов-билингвов, в частности создавая систему духовно-нравственного воспитания личности будущего учителя с использованием потенциала словесности как фактора «мягкой силы». Как показывает опыт, использование методов практико-ориентированного обучения, активных и интерактивных форм обучения в сочетании с внеаудиторным вовлечением обучающихся в профессионально значимые формы просветительской, научно-исследовательской и проектной деятельности является наиболее эффективным путем, способствующим развитию креативных способностей студентов.

Таким образом, создание развивающей образовательной среды, в контексте которой возможно совершенствование коммуникативной культуры личности и ее этических качеств, воспитание будущего педагога как креативно мыслящей личности, представляется одним из важнейших направлений деятельности по формированию и развитию профессиональных компетенций студентов в педагогическом вузе.

Литературы:

1. Артеменко О.Н. Коммуникативная культура как фактор, определяющий эффективность педагогического общения // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2010. – №9. – С. 119–120.
2. Исаева Т. М. Я не знаю на земле более высокого имени, чем учитель (Гейдар Алиев) // Научные известия. – 2021. – № 25. – С. 14-17.

Belorukova Maria

National Research Lobachevsky State University of Nizhny Novgorod

MEMES AS A STRESS-RELIEVING WARMER IN A FOREIGN LANGUAGE CLASS

Key words: *meme, foreign language enjoyment, foreign language anxiety, foreign language teaching, tertiary level*

Açar sözlər: *mem, xarici dildən zövq almaq, xarici dil həyəcanı, xarici dil tədrisi, yüksək səviyyə*

Ключевые слова: *мем, удовольствие от иностранного языка, тревога иностранного языка, преподавание иностранного языка, третичный уровень*

In the modern world, getting a university degree is considered indispensable to any young person who wants to achieve success in life. Thousands of school leavers come to higher education institutions to realize their ambitions but face constant stress, high levels of anxiety and – highly possibly – a burn-out due to virtually insurmountable amounts of academic workload.

On the one hand, the reasons for this shall be sought in freshmen's background. School leavers often possess poor time management and insufficient learning skills of properly analyzing, structuring, consolidating the academic material provided in large quantities at the tertiary level. Unfortunately, few comprehensive schools in Russia teach their students the abovenamed skills to a satisfactory standard. This is the problem of the national curriculum, therefore, not subject to discussion. On the other hand, there is a grain of truth in the statement that being a student nowadays is much harder than, say, 50

years ago due to information overload as well as clip manner of thinking typical of generations Z and Alpha.

D.Gruzman enlists a variety of factors of influence on students' physical and mental health, among which are poor studying and recreation balance, boring academic disciplines, disappointment in the chosen area of studies, exam stress, high academic workload and others, which lead to significant levels of academic stress [2, p.69].

Academic stress related to learning a foreign language is known as the foreign language anxiety phenomenon (FLA). It is the object of recent studies in Russia and has been widely explored in the world pedagogical community over the last decade. Both external and internal agents may increase FLA, they could be either in-class teaching methods, the educational system as a whole, or students' motivation, self-esteem respectively [2]. FLA has proven to affect students' academic performance in foreign language classes [1, 4, 5, 6].

The antagonist of FLA is foreign language enjoyment (FLE), which may be defined as a positive feeling learners experience in the classroom. It is reported to retain cognitive resources and focus their attention on the learning activity, as well as boost interest and intrinsic motivation and enhance deep learning process; as a result, FLE is regarded a positive influencer of students' academic achievements [4, p.33].

To raise students' willingness to communicate, teachers should create a positive classroom learning environment, where making mistakes is tolerated [5, p.103]. It is highly advisable that students perceive their speaking activities as enjoyable. Choosing motivating speaking topics which are of everyone's interest, as well as a wide range of classroom activities provides teachers with opportunities to enhance FLE in class. Encouraging lower achievers to speak out and laughing out embarrassing moments helps to engage all the students in the group into the speaking activity regardless of their academic performance level.

A fine example of a FLE speaking activity at a non-language university English class is a warmer based on funny internet memes. Modern university teachers have to admit that willingness to receive information by the visual channel has become a distinctive feature of contemporary students who find pleasure in watching videos or looking at pictures on the Net instead of reading textbooks.

Being one of visualization tools, memes are highly welcomed by modern students who come across them in social networks on a daily basis. They have become part of 'participatory culture', as any internet user can share them with others. Memes are posted on the Internet to make us either smile, or think. The same goals may be pursued in the classroom, better as a combination of both. Moreover, memes contribute to introducing the cultural component into the learning environment, help develop emotional intelligence and critical thinking [3, p.37].

To create a positive atmosphere from the very start of the foreign language class, the author uses collage sets of nine memes compiled via VK.com tools or www.makeameme.org. The memes used in collages represent a variety of feelings and emotions expressed by different characters. The top favourites are cats: the grumpy cat, the cat with the tongue stuck out as if trying to pronounce the English sound of 'th', the sleepy cat, the exhausted cat, the smiling cat, the frightened cat, the furious cat, etc. In 6 groups of students where the cat collages were tried out, only 2 students asked for dogs saying they are indifferent to cats. Dog meme collages are also provided, alongside with other emotional animals and, certainly, people.

The warming activity may be done in the following ways. At the beginning of the class students get the meme collages.

(1) They are asked a question 'How are you feeling today?' Now they are to choose one of the memes presented to illustrate their mood and explain why they feel so. This task may be done in pairs, in small groups or as a whole class, depending on the time allocated and the aims set by the teacher.

(2) At the beginning of the week, students are asked 'How was your weekend?' Again, they are to choose one of the memes presented and be ready to explain what weekend events made them feel so.

(3) At the end of the week, students are asked, 'How has your week been going so far? How are you feeling by the end of your studying week?' They select a meme best showing their emotions after a week of studying hard and provide their comments.

As most memes showing emotions are well-known and truly funny to look at, students are always very positive about this warmer activity. It immediately creates a positive learning atmosphere in the classroom, and makes even the most reluctant participants get involved. It is typical of students to feel exhausted by the end of the week, and especially if their English class is scheduled late. Therefore, it is relieving to find emotional support in those feeling the same way and have a good laugh about it together. The relaxed environment helps low achievers find enough courage to join in the fun, have their say and be appreciated.

To conclude, introducing the meme warming-up activity into the language classroom aids in fighting foreign language anxiety, enhancing foreign language enjoyment, willingness to speak and meets the needs of the modern student generation who are used to perceiving information visually.

References:

1. Ваганова Н.В. Проблема тревожности у студентов нелингвистического вуза в процессе изучения английского языка // Вариативность и стандартизация языкового образования в неязыковом вузе: Сборник статей по материалам III Международной научно-практической конференции, 21 апреля 2020. – С.54-58.
2. Грузман Д.С. Паническая атака на занятиях по иностранному языку // Вариативность и стандартизация языкового образования в неязыковом вузе: Сборник статей по материалам VI Международной научно-практической конференции, 18-19 апреля 2023. – С.69-72.
3. Баронова Е.В., Волгина О.В. Использование мемов в практике вузовского обучения иностранному языку // Вариативность и стандартизация языкового образования в неязыковом вузе: Сборник статей по материалам II Международной научно-практической конференции, 23-24 апреля 2019. – С.37-41.
4. Al-Dosari S.M., Moshen M.A., Curle S. Enjoyment in the foreign language environment: Saudi Teachers Perspectives. Psycholinguistics, 2022. 32 (1), P.29-50.
5. Bensalem E. The impact of enjoyment and anxiety on English language learners' willingness to communicate. Vivat Academia. Revista de Comunicacion. 2021.155, P.91-111
6. De Smet A., Mettwie L., Galand B. et al. Classroom anxiety and enjoyment in CLIL and non-CLIL: Does the target language matter? Studies in Second Language Learning and Teaching, 2018. 8(1), P.47-71.

Вьюнова Любовь

Минский государственный лингвистический университет

МЕТАФОРА ПРИРОДЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ВИДЕОБЛОГЕ

Ключевые слова: блог, образовательный видеоблог, метафора, частная метафорическая модель, метафора природы

Açar sözlər: blog, maarifləndirici video bloq, metafora, spesifik metafora modeli, təbiət metaforası

Key words: blog, educational video blog, metaphor, specific metaphoric model, metaphor of nature

Блог (англ. blog, web blog – интернет-журнал событий, интернет-дневник, онлайн-дневник) – это веб-сайт, основным содержанием которого являются регулярно добавляемые пользователем записи, включающие текст, изображения или мультимедиа [1].

Существует следующая классификация блогов: политические блоги, быт-блоги, блоги о моде, блоги о путешествиях, блоги о музыке, информационно-аналитические блоги, спортивные блоги, блоги о кино, WEB-блоги, блоги о здоровье, бизнес-блоги и образовательные блоги [2]. В образовательном видеоблоге размещаются видео, целью которых является просвещение зрителей.

Э.Кассирер представляет метафору как сознательный перенос названия одного представления в другую сферу – на другое представление, подобное какой-либо чертой первому или предполагающее какие-либо косвенные с ним аналогии [3].

Метафорические модели делятся на частные и универсальные. В соответствии с классификацией А.П.Чудинова, частные метафорические модели могут иметь следующие сферы-источники: человек, социум, природа, артефакты [4]. Понятие, заимствованное из сферы природы, может вы-

ступать в качестве метафоры неживой и живой природы (фитоморфная и зооморфная метафоры) [4]. Метафоры неживой природы основаны на аналогиях со стихиями, ландшафтом, полезными ископаемыми, небесными телами и т.п. Фитоморфная метафора предполагает использование образов, связанных с миром растений. Источником может быть состав царства растений, части растений, жизненный цикл растений и участие в нём человека, а также места произрастания [4]. Зооморфная метафора основана на аналогиях с миром животных. В качестве источника выступает состав царства животных, объединения животных и иерархические отношения в них, действия животных, обращение с животными, части их тела и места их обитания [4].

В образовательном видеоблоге на русском языке были выявлены примеры использования частных метафор как живой, так и неживой природы.

Метафора живой природы (фитоморфная)

- *Когда у вас нет общего **ствола**, либо у него вырезан кусок, вам некуда нанизывать это всё [материал]* – ствол является основной частью дерева, и без него негде было бы расти веткам. Автор видео проводит параллель между стволом и важной темой, пропустив которую будет невозможно усвоить дальнейшие знания. Блогер целенаправленно использует метафору для воздействия на зрителей, призывая их самостоятельно изучать пропущенные темы.

Метафоры живой природы (зооморфные)

- *Если вы замечаете, что очень часто используете слова-**паразиты**, старайтесь себя контролировать и исключать их из своей речи* – паразиты вредят организмам, в которых они обитают, и точно так же определённые слова могут наносить вред речи, нарушая её чистоту.

- *ВУЗ и школа – это **естественный отбор*** – при естественном отборе выживают наиболее приспособленные к среде особи, в школе и университете так же важно научиться находить выход из любой ситуации, чтобы успешно окончить учебное заведение. С помощью представленной метафоры автор видео демонстрирует своё отношение к процессу обучения, старается убедить зрителей в необходимости использовать такое качество, как хитрость, для более удачного прохождения программы.

Метафоры неживой природы

- *Если попытаться описать это образно, то его исследования показали, что наш мозг любит, когда на него обрушивается **лави́на** информации, в которой он может вычлени́ть не-которые закономерности* – сравнение информации с лавиной помогает понять то, что имеется в виду поступление информации в большом объёме.

- *В принципе, лексическое **поле** в одной и той же теме плюс-минус одинаковое* – поле – это совокупность растений, в данном случае – совокупность используемых слов.

- *Университет не ограничивает вашу жизнь в **пузырь**, исходя из которого вы должны получать знания только там* – слово *пузырь* выступает в качестве обозначения замкнутости, ограниченности.

- *Я изначально не сильно **горела** экономическим направлением* – огонь и связанные с этой стихией действия зачастую ассоциируются с сильными эмоциями. Словосочетание *гореть чем-то* используется при описании высокой степени энтузиазма в отношении определённого занятия, сферы деятельности.

- *Если у вас **горят** дедлайны и вы не успеваете сделать какое-то домашнее задание, то можете просто собраться с одногруппниками и сделать его вместе* – в данном примере также используется слово *гореть*, однако в другом значении, когда дедлайны, то есть, крайние сроки сдачи работы, очень близки. Метафора придаёт экспрессивность высказыванию, помогая автору подчеркнуть срочность решения вопросов с домашним заданием.

- *Используйте этот интерес в нужном **русле** для того, чтобы подпитывать свою мотивацию к изучению иностранного языка* – блогер советует использовать интерес, направляя его таким же образом, как русло определяет направление движения потока воды.

- *Наверное, огромный культурный **пласт**, который меня действительно влюбил в иностранные языки, – это кино, сериалы, видео на ютубе и любой медиаконтент, который предполагает зрительное восприятие* – пласт – это плотный слой почвы или какой-либо породы. В словосочетании *культурный пласт* имеются в виду определённые составляющие культуры.

• *На берегу мы с вами разобрались с небольшой терминологией, которая будет присутствовать – на берегу* – это в начале видео, перед тем как приступить к основной части. С берега отправляются в плавание, поэтому этот вид ландшафта может ассоциироваться с началом чего-либо, с подготовкой перед погружением в тему.

• *Учебников сейчас море* – море в прямом значении представляет собой большое скопление воды, в метафорическом значении это слово употребляется в качестве синонима к слову *много*. Используя метафору в качестве альтернативы, говорящий вносит разнообразие в свою речь.

• *У меня мозг кипит, и я думаю, что я обречена* – проведена параллель между водой, которая кипит при высокой температуре, и мозгом, который кипит от большого количества мыслей или от решения сложных задач. С помощью метафоры автор делает высказывание экспрессивным, описывает своё состояние в период высокой загруженности в университете.

Таким образом, частная метафора неживой и живой природы (фитоморфная и зооморфная) используется в речи блогеров, создающих образовательный контент, придавая их высказываниям образность. Проведение аналогий с объектами и явлениями окружающего мира положительно влияет на процесс восприятия и усвоения информации.

Литература:

1. Громова, Н. В. Жанровое своеобразие интернет-дискурса: подходы к классификации и специфика интернет-коммуникации / Н. В. Громова, Л. В. Мартынова // Проблемы повышения эффективности научной работы в оборонно-промышленном комплексе России : материалы Пятой всеросс. науч.-практ. конф., Знаменск, 24-25 марта 2022 г. / АГУ им. В. Н. Татищева ; сост. С. Н. Бориско. – Астрахань, 2022. – С. 369-374.
2. Шамаев, И. Н. Классификация блогов рунета / И. Н. Шамаев // Вестн. Волгоград. гос. ун-та. Сер. 9, Иссл. молодых учёных. – 2013. – № 11. – С. 120-124.
3. Кассирер, Э. Сила метафоры / Э. Кассирер // Теория метафоры : сб. ст. – М. : Прогресс, 1990. – С. 33-43.
4. Чудинов, А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000): моногр. / А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2001. – 238 с.

Бетильмерзаева Марет

ФГБОУ ВО «Чеченский государственный педагогический университет»

РОЛЬ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕСТВА

Ключевые слова: образование, монокультурность, поликультурность, мультикультурализм, поликультурное образование

Açar sözlär: təhsil, monokulturalizm, polykulturalizm, multikulturalizm, polykultural təhsil.

Keywords: education, monoculturalism, polyculturalism, multiculturalism, polycultural education

1. Мир, в котором мы живем, становится все более взаимообусловленным. Проблема поликультурности – это комплексная проблема, которая затрагивает множество аспектов жизни современного общества. С одной стороны, поликультурность представляет собой обогащение нашего мира, давая нам возможность познакомиться с новыми культурами, традициями, взглядами на мир. Это может привести к взаимообогащению культур, расширению кругозора, развитию терпимости и взаимоуважения.

2. С другой стороны, поликультурность может привести к конфликтам и непониманию. Различия в языках, обычаях, религиях и ценностях могут создавать барьеры между людьми. Недостаток знаний о других культурах может привести к предрассудкам и дискриминации. В современном мире проблема поликультурности становится все более актуальной. Миграция, глобализация, развитие информационных технологий – все это приводит к тому, что люди разных культур все чаще взаимодействуют друг с другом.

3. Исторически общества были монокультурными, и в этом единстве языкового и культурного взаимодействия люди создавали уникальные формы социальной институциональности. Но человечество умножалось, расселялось, перемещалось и в этих процессах соседство разных культур имело опыт как положительного, так и отрицательного взаимодействия. Конфликты провоцировались различными факторами, в основе которых, с нашей точки зрения, лежали чаще не культурные различия, но экономические (борьба за ресурсы) и политические (борьба за власть и влияние) интересы, социальные противоречия. Возникает закономерный вопрос, какие культурные различия могут провоцировать конфликты между народами и государствами в условиях завуалированных геополитических конфликтов? Ответим, религия и образ жизни (оседлый или кочевой).

4. Конфликты под эгидой религии происходят по ряду причин: нетерпимость к другим верованиям и борьба за ресурсы. Нетерпимость к другим верованиям обусловлена мировоззренческим конфликтом и основана на том, что одни считают свое религиозное представление об этом мире наиболее объективным и истинным, отличным от других, которые «в заблуждении». Борьба за ресурсы, например, за священные места, артефакты религии, могут стать объектом споров между носителями различных религий или конфессий. Но чаще всего в основе манифестируемых «причин», как то нетерпимость к другим верованиям и борьба за ресурсы, лежат иные реальные факторы, питающие конфликт: использование религии как инструмента политического доминирования и завоевание территории с богатыми ресурсами.

5. Естественно, что не все так однозначно, конфликты не всегда имеют только негативные следствия, они могут сыграть в жизни социальной группы положительную роль, привести к позитивным изменениям через разрешение противоречий и укрепление социальных связей. Другой вопрос, какой ценой? И был ли вариант мирного социогенеза?

6. Знакомство с чужой культурой не всегда носило враждебный характер. Взаимодействие культур приводило к взаимообогащению, представители разных культур, знакомясь с неродной культурой, на основе анализа и сравнения получаемой информации обогащали собственную культуру новыми знаниями, использовали новый опыт для углубления собственного познания, актуализировалось критическое мышление. Например, в Древней Греции греки заимствовали многие элементы своей культуры из других культур, таких как египетская, минойская и финикийская. Само рождение философии было обусловлено неудовлетворенностью древних греков мифологической картиной мира, подвергаемой критике через призму знакомства с иными культурами. В Средневековой Европе происходило активное взаимодействие между христианской и исламской культурами, фундировавшим необходимость переоценки многих догматических решений христианской церкви. Современный мир XX – начала XXI веков в условиях глобализации пришел к тому, что люди из разных культур все чаще взаимодействуют друг с другом и выстраивается *универсальная модель новой сетевой культуры*.

7. Сохранившаяся до сих пор монокультурность целого ряда традиционных обществ, проживающих на своей исторической территории, разрушается сетевой культурой. Массовые миграционные процессы проблематизируют современное социокультурное пространство, детерминируя рост этнического и культурного разнообразия обществ.

8. Повседневная реальность предоставляет нам противоречивые условия, в рамках которых, с одной стороны, мы оказываемся в виртуальной среде универсальной реальности, где этнокультурные стереотипы и религиозные догмы перестают играть роль дамкклова меча, рубящего всё на Мы, Свои и не-Мы, Чужие. С другой стороны, в физической реальности мы находимся в условиях необходимости преодолевать межкультурные барьеры, дискриминацию на этнокультурной и религиозной основе, сталкиваемся с угрозой сохранности социокультурной самобытности. В глобальном масштабе эта сфера расширяется проблемами расовой и гендерной дискриминации.

9. В этих условиях образование является ключевым фактором формирования поликультурных ценностей, которые способствуют позитивной социализации личности в условиях мультикультурного общества, развитию межкультурной коммуникации, формированию толерантности и уважения к другим культурам и преодолению этноцентризма и предубеждений против того или иного этнофора.

10. Современное образование – это гуманитарная система, организующая взаимодействие субъектов образования и способная актуально повлиять на процесс присвоения материальной и духовной культуры, передаваемой из поколения в поколение и, таким образом, развивать и совершенствовать уровень индивидуального развития личности [1, с. 8]. Образование представляет собой единый целенаправленный процесс воспитания и обучения; общественно значимое благо, или *ценность*; конечным *результатом* процесса ценностного принятия другого становится приобретение знаний, умений, ценностных установок [1, 14].

11. Основным трендом современной Школы – начальной, средней, высшей – должно стать воспитание и обучение согласно принципам *поликультурного образования*, основанных на признании единства, равенства и уникальности каждого представителя человеческой расы. Поликультурность в образовании поможет людям разных культур лучше понимать друг друга, обмениваться своими знаниями и опытом, станет прививкой против предрассудков и дискриминации моноцентрированной национальной элиты в той или иной части Света.

Литературы:

1. Антюхов, А. В. Образование XXI века: инновации и перспективы / А. В. Антюхов, Н. А. Асташова, С.К. Бондырева // Подготовка профессионала XXI века: теоретические поиски и эффективные практики: Монография / Под редакцией А.В. Антюхова, С.К. Бондыревой. – Москва-Брянск: Московский психолого-социальный университет, Брянский государственный университет им. академика И.Г. Петровского, 2020. – С. 8-23.

Iosefina Blazsani-Batto
Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca

USE OF CRITICAL THINKING IN TEACHING LANGUAGES AS A SECOND LANGUAGE

Keywords: *heritage, diversity, critical thinking, cultural communication, cooperation*

Açar sözlər: *mədəni irs, müxtəliflik, tənqidi düşüncə, mədəni ünsiyyət, əməkdaşlıq*

Ключевые слова: *культурное наследие, разнообразие, критическое мышление, культурная коммуникация, сотрудничество*

Abstract

Cultural identity represents the essence of the evolution and existence, and its traditions and specificity facilitates the formation of its own history.

Methodologically, the synchronous perspective, used in this exegesis illustrates, using the critical thinking strategies, the description of the historical context and it is analyzed the impact regarding the crossroads of mentalities that facilitate the revival of cultural outcomes in contemporaneity. Since the purpose of our article takes into consideration different variables, but which are subjected to learning a foreign language, the work methods with students were adapted to the two essential concepts that we have proposed as follow: literary text analysis and intercultural competence, the latter being in the background but not less important. Thus, the readers, particularly in this case, non-native speakers, become active participants in the reading process and the need for language skills improvement is a must. As a consequence, the communicative approach that considers being the pioneering and effective approach in language learning is implemented largely in language classrooms to teach not only language skills such as reading, writing, listening and speaking, but also language areas such as vocabulary, grammar, and pronunciation. Therefore, when learning a foreign language, the first thing that you may stumble upon is the Phonetics of the target language which in most of the cases is different from the mother tongue. In this case, the use of the contrastive analysis proves to be helpful and highly efficient.

The scientific approach explains the term intercultural communication or direct communication between people of different cultures that appears in the social discourse and implicates more than the understanding of the norms of a group. It implies the acceptance and tolerance of differences in order to create a cultural dialogue and to re-design the main core of each social, political and cultural representation.

In conclusion, we believe that cultural identity, as a whole in its own specific historical evolution, implicates various levels of collaboration and understanding in order to achieve an appropriate synergy.

Rakhmatova Mekhriniso
Bukhara State University

IMPORTANCE OF DIALOGUE OF CLASSROOM LANGUAGES AND CULTURES IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Key words: *multilingualism, multicultural, diversity, classroom, education, language teaching*

Açar sözlər: *çoxdillilik, multikulturalizm, müxtəliflik, sinif, təhsil, dil tədrisi*

Ключевые слова: *многоязычие, мультикультурность, многообразие, класс, образование, обучение*
языку

Abstract

In today's interconnected world shaped by globalization, the dialogue of classroom languages and cultures plays a crucial role in fostering understanding, empathy, and inclusivity among students. As classrooms are becoming increasingly diverse with students from various cultural and linguistic backgrounds like karakalpak, tajik, turkman, russian etc., educators are facing with the challenge of coping these complexities to create a truly inclusive learning environment. This article explores the importance of promoting dialogue around languages and cultures in the classroom, the benefits it brings to students, and practical strategies for educators to facilitate meaningful discussions in the era of globalization.

In a globalized world where borders are increasingly virtually blurred and communication technologies connect people from different corners of the globe instantaneously, understanding and appreciating diverse languages and cultures has become essential. In the classroom setting, fostering dialogue around languages and cultures creates opportunities for students to learn from one another, challenge stereotypes, and develop intercultural competence. By engaging in conversations about languages and cultures, students gain a deeper understanding of the complexities and richness of the world around them (Byram,2008). They are exposed to different perspectives, traditions, and ways of thinking, which broadens their worldview and cultivates empathy towards others. Moreover, promoting dialogue of languages and cultures in the classroom helps break down barriers, fosters respect for diversity, and promotes a sense of belonging and inclusivity among students of varied backgrounds(Cummins,2011). Taking into account the benefits of integrating students into the global cultural discussions English linguistics department have been including into curriculum and syllabi virtual communication projects within the frame of “Independent study skills” course at 1st and 2nd year of education. Stidents of Bukhara State University have been communicating with students of University of Nebraska Omaha and are going to present their distant learning based project on may 10th, 2024.

Benefits of Classroom Language and Culture Dialogue.

The dialogue of classroom languages and cultures offers a lot of benefits to students, educators, and the broader school community. For students, engaging in discussions about diverse topics related language learning and cultures enhances their linguistic and cultural awareness, improves their communication skills, and prepares them to navigate a multicultural world with confidence. It also promotes critical thinking, creativity, and tolerance, essential skills for thriving in diverse and rapidly changing environments(Rakhmatova,2019).

For educators, facilitating dialogue around languages and cultures provides an opportunity to create an inclusive learning environment that values and respects the diversity of student experiences. It allows teachers to celebrate multiculturalism, promote social justice, and foster a sense of community within the classroom. By embracing linguistic and cultural diversity, educators can enrich the educational experience for all students and create a supportive environment where all voices are heard and valued (Hall &Hord, 2015). Practical Strategies for Educators: to effectively facilitate dialogue around

languages and cultures in the classroom, educators can implement practical strategies that promote inclusivity, understanding, and respect. Some strategies include:

1. Incorporate Diverse Texts and Materials: Select reading materials, videos, and resources that reflect the diversity of languages and cultures present in the classroom. Encourage students to share stories, traditions, and experiences from their own cultural backgrounds.

2. Create Space for Student Voices: Provide opportunities for students to share their perspectives, languages, and cultural practices during class discussions. Encourage active listening, empathy, and respectful communication among students.

3. Organize Cultural Exchange Events: Host cultural exchange events, language workshops, or celebrations that showcase the richness of different languages and cultures represented in the classroom. Encourage students to participate and learn from one another.

4. Integrate Multilingual Practices: Embrace multilingualism by incorporating diverse languages into classroom activities, assignments, or group projects. Encourage students to use their native languages as a resource for learning and communication.

5. Promote Intercultural Understanding: Incorporate lessons on intercultural communication, cultural competence, and global citizenship to help students develop a deeper understanding of diverse languages and cultures. Encourage dialogue that challenges stereotypes and promotes mutual respect. By implementing these strategies, educators can create a vibrant and inclusive learning environment where the dialogue of languages and cultures enriches the educational experience for all students. By fostering meaningful conversations around languages and cultures, educators can create a supportive and enriching learning environment that prepares student

References:

1. Byram, M (2008) from foreign language education for intercultural citizenship: Essays and reflections. Multilingual matters.
2. Cummins, J (2001) Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society. California Association for Bilingual Education.
3. Hall, G and Hord, S.M. (2015) implementing change: Patterns, Principles, and Potholes
4. Rakhmatova, MM.(2019) Aesthetic judgement: language as a mirror to reflect “Beauty”. ISJ Theoretical & Applied Science, 10(78), 282-288

Халлиева Гулноз
Ўзбекского государственного университета

Бахар Гюнеш
Анкарского университета

ОСНОВЫ СРАВНИТЕЛЬНОЙ МЕТОДОЛОГИИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ “МУХОКАМАТ УЛ-ЛУГАТАЙН”

Ключевые слова: Алишер Навои, «Мухокамат ул-лугатайн», сравнительное литературоведение, исторический, гносеологический, методологический, логический, духовно-идеологический, критерий, национальная гордость

Açar sözlər: Əlişir Nəvai, “Mühokəmət ül-Lüqətain”, müqayisəli ədəbiyyat, tarixi, qnoseoloji, metodoloji, məntiqi, mənəvi-ideoloji, meyar, milli qürur

Key words: Alisher Navoi, "Muhokamat ul-lughatayn", comparative literary studies, historical, epistemological, methodological, logical, spiritual-ideological, criterion, national pride

Сравнительное литературоведение, или литературная компаративистика – это научное направление, в основе которого – сравнение двух или более литературных явлений. В настоящее время, когда с каждым днем развитие международных общественных, культурных и литературных связей становится все ощутимее, сравнительное литературоведение как наука имеет огромные перспективы развития.

Объектом сравнительного литературоведения, или литературной компаративистики, является литературный процесс. В задачи сравнительного литературоведения входят все вопросы, связанные с изучением художественной литературы. Основным методом сравнительных исследований является сравнительно-исторический метод, который помогает в полной мере определить динамику литературного процесса, преемственность и смену традиций, художественную ценность. [8: 38-46] Как утверждают авторы некоторых научных исследований, оценку результатов сравнительного анализа можно провести на основе исторического, гносеологического, методологического, логического, духовно-идеологического критериев. [5]

Исторический критерий: оценка результатов сравнительного анализа с точки зрения того, насколько они соответствуют историческим фактам.

Гносеологический критерий – оценка результатов сравнительного анализа с точки зрения их соответствия теории познания и ее принципам.

Логический критерий – оценка того, отвечают ли результаты сравнительного анализа требованиям законов логики.

Методологический критерий – оценка результатов сравнительного анализа с точки зрения их соответствия или несоответствия тому или иному методу.

Духовно-идеологический критерий предполагает оценку результатов сравнительного анализа уровню духовного развития общества, его идейным устремлениям.

Теперь попытаемся оценить на основе охарактеризованных выше критериев результаты сравнительного анализа в произведении Алишера Навои “Мухокамат ул-лугатайн” (“Тяжба двух языков”).

В процессе сравнительного анализа Алишер Навои, давая характеристики тюркским и персоязычным поэтам, приводит исторически верные и точные оценки их творчества, их литературных достижений, принимая во внимание время, в которое они творили. Например, он так пишет о поэтах эпохи тимуридов: “..от времени несравненного султана Тимура Коразана и вплоть до правления царственного сына его Шахруха – стали появляться поэты, писавшие на тюркском языке. А от потомков и сыновей этого благословенного произошли высокодаровитые султаны: поэты Саккаки, Якыни, Хайдар Хорезми, Атои, Муками, Амири, Гадаи и другие. Однако не было среди них людей, которые могли бы быть поставлены в ряд с упомянутыми персидскими поэтами, разве что один Мавлана Лутфи. У него есть несколько бейтов, кои могли бы быть прочитаны и в присутствии мужей высокого дара. Среди них такое, например, матла:

*Тот, от чьей красоты люди становятся безумными,
Сделал тебя зеркалом, чтобы отразиться в нем”. [1: 286]*

Приведенные результаты сравнительного анализа Алишера Навои вполне обоснованные, они полностью соответствуют законам и принципам теории познания, т.е. гносеологическому критерию. Например, толкуя слово “**ўкурмак**” (*навзрыд*), он особо подчеркивает, что в персидском языке отсутствует слово, способное его заменить, и персоязычные поэты лишены возможности использовать столь тонкого смысла: “*Когда плачут громким голосом, навзрыд – это и обозначается словом “ўкурмак”, это значение раскрывает тюркское двуступенное:*

*Ишим тоғ узра ҳар ён кўзим сели лойқасини сурмоқдир,
Айрилиқ қўрқувидан ҳар дам булут янглиз ўқирмақдир.
Мое занятие состоит в том, чтобы, стоя на горе,
Проливать во все стороны потоки слез.*

“**Инчкирмак**” имеет противоположное значение слову “**ўкурмак**” и означает плакать тихо, скулить. В тюркском языке оно употребляется так:

*Чарх зулмидаки бўғзимни қириб йиғлармен,
Игирур чарх киби инчкириб йиғлармен”.*
*Под гнетом колеса судьбы я плачу, разрывая горло,
И с каждым поворотом его плачу все тише, подобно колесу прялки. [1: 251]*

Гении, подобные Навои, создавали свои произведения, основываясь именно на хорошем знании законов логики. Вот почему поэт, толкуя значения нескольких слов тюркского языка, логически обоснованно разъясняет, почему это язык не уступает ни в чем другим языкам: *“В этих (тюркских) словах и выражениях много тонкостей подобного рода, но до нынешнего времени это было скрыто, так как никто не обращал внимания на истинное содержание их. И неумелые, но изощренные в злоречии тюркские юноши, видимо, по легкости занимались сложением стихов на персидском языке. И действительно, если человек проявит доброе разумение рассудительность, то в этих словах обнаружится столько широты, а в распространении их столько простора, что в них, наверно, легче было бы найти богатство словоречений, красноречия, стихосложения и повествования, и это поистине легче!”* [1: 264]

В методологии сравнительного анализа основными считаются методы сравнительно-исторический и сопоставительный (или сравнительно-сопоставительный). По своей сущности эти методы близки друг другу, однако между ними есть и различия. В произведении «Мухокамат ул-лугатайн» Навои использовал по преимуществу сопоставительный метод. **Сопоставительный метод** – это метод, который, основываясь на системном сравнении филологических явлений, в основном направлен на выявление их специфических особенностей. В том числе именно поэтому в языкознании у него имеется и другое название – **контрастивный метод**. Теоретические основы данного метода в XIX в. были заложены ученым-языковедом И.А. Бодуэн де Куртенэ, научные идеи которого были развиты такими учеными, как Е.Д. Поливанов, Л.В. Щерба, С.И. Бернштейн, А.А. Реформатский, Ш. Балли. [6]

Полученные Алишером Навои результаты сравнительного анализа играют важную роль в развитии **духовности** человека, его самоопределении. В произведении «Мухокамат ул-лугатайн» поэт ставит острые вопросы о чистоте языка, уважении к родному языку, остающиеся актуальными и сегодня. Он дает совет: *“...поскольку совершенство тюркского языка подтверждается столькими доказательствами, следовало бы, чтобы появившиеся из среды этого народа даровитые люди приложили бы способности и дарования свои к собственной речи, а не проявляли бы себя в иных языках и не стремились бы к этому делу”*. Он поясняет, что поэты, имеющие свой родной язык, но использующие в творчестве чужой язык, теряют возможность быть понятыми представителями собственного народа, знатоками и ценителями поэзии: *“... все даровитые люди тюркского народа слагают стихи на сартском(персидском-Х.Г) языке и совсем не слагают стихов на тюркском языке, а многие и не могут этого делать; если же и слагают, то не могут читать их перед тюрками, ибо подобны в данном случае сартам, слагающим стихи по-тюркски; когда они читают свои стихи, то в каждом слове могут быть обнаружены сотни погрешностей и в каждом предложении – сотни несуразностей”* И делает самое важное заключение о богатстве и очаровании нашего языка: *“...в тюркском языке много изумительных слов и выражений”*. [1: 265]

Действительно, если каждый человек, обладающий национальной гордостью, мыслит так, как Алишер Навои, нация не умрет, язык не погибнет.

Литература:

1. Алишер Навоий Мухокамат ул-лугатайн .Тошкент : Гафур Гулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи. 2021. -286 б.
2. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение // Изб.тр. – М.: Наука, 1979.
3. Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси. – Тошкент: Мухаррир, 2011. – Б.73 – 75.
4. Кокорин А.А. Сравнительный анализ: теория, методология, методика. – М.: МГОУ, 2009.
5. Минералов Ю.И. Сравнительное литературоведение (Компаративистика). Учебник. – М.: Юрайт, 2018.
6. Поливанов Е.Д. Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком. – Ташкент, 1933.
7. Реформатский А.А. О сопоставительном методе // Русский язык в национальной школе. 1962. №5.
8. Эшонбобоев А. Қиёсий-тарихий метод ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2008. №4. – Б.38-46.

MÜNDƏRİCAT

I BÖLMƏ. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI

VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ

Abdullayeva Mahirə ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ.....	4
Axundova Nigar HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ DİL VƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR MƏSƏLƏLƏRİ.....	6
Ayça Ergun CITIZENSHIP AND NATIONAL IDENTITY AZERBAIJAN: ALLIANCE OF AZERBAIJANISM WITH MULTICULTURALISM.....	7
Babayeva Aysən HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ	9
Balaşov Qulaməli İLHAM ƏLİYEV ULU ÖNDƏRİN LAYİQLİ DAVAMÇISI KİMİ.....	11
Rüstəmovna Cəmilə HEYDƏR ƏLİYEVİN İDİOLEKTİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM İDEYALARININ İFADƏ SPESİFİKASI (MÜRƏKKƏB CÜMLƏ MODELƏRİ MƏNTİQİ ARQUMENTASIYA ÜSULU KİMİ).....	13
Əhmədova Arzu BU GÜNKÜ MÜSTƏQİLLİYİMİZ ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ƏSƏRİDİR	15
Əhmədşadə Güllöyşə HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZMİN BANİSİ.....	17
Məmmədova Elnarə HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM.....	18
Əsədov Namiq XIX ƏSRİN SONU – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ERMƏNİLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZDA TÖRƏTDİYİ SOYQIRIM CİNAYƏTLƏRİ.....	21
Əsgərova Xumar AZƏRBAYCAN TOPOSİSTEMİ MULTİKULTURALİZM VƏ BİRGƏYAŞAYIŞ ƏNƏNƏSİNİN TƏZAHÜRÜ KİMİ.....	23
Hümmətova Günel AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN BANİSİ – ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV	25
Heydərova Leyla HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANDA İLK PREZİDENTLİK DÖVRÜ	26
Mustafayeva Hümeyrə ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA MULTİKULTURAL SİYASƏT.....	28
Hüseynova Mətanət HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ TƏBLİĞİNDƏ TELEVİZİYANIN ROLU.....	30
Hüseynşadə Əkrəm HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN FOLKLORŞÜNASLIĞI	32
İbrahimova Sahilə HEYDƏR ƏLİYEV – ETNİK MÜXTƏLİFLİKLƏRİN QORUNMASI SİYASƏTİ	34
Fərəcbəyli Könül HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZMİN SİYASİ BANİSİ... ..	35
Şixəliyeva Könül HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI	36
Məhərrəmovna Aytən AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ORDU QURUCULUĞUNUN QANUNVERİCİLİK BAZASININ FORMALAŞDIRILMASI (1991-1993-CÜ İLLƏR).....	37
Məmmədova Leyla ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN BANİSİ KİMİ.....	40

Məmmədova Aysən	HEYDƏR ƏLİYEVİN SİMASINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRƏ MÜNASİBƏT	41
Məmmədova Svetlana	TARİXƏ İZ QOYAN GÖRKƏMLİ XADİM	43
Mammadzadəh Konul	HEYDAR ALIYEV AND THE AZERBAIJANI MODEL OF MULTICULTURALISM	44
Muradova Səbinə	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DAXİLİ SİYASƏTİNİN MÜHÜM TƏRKİB HİSSƏSİ – MULTİKULTURALİZM.....	45
İlyasov Müseyib	ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ MÜƏLLİFİ KİMİ	47
Orucov Elçin	AZƏRBAYCANDA PLÜRƏLİZMİN VƏ TOLERANTLIĞIN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	49
Əhmədzadə Osman	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ	50
Qarayev Elvin	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI	51
Mustafayev Qorxmaz	AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ	53
Mehdixanov Rəsul	MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANDA MİLLİ AZLIQLAR VƏ MULTİKULTURALİZM	54
Rzayeva Aysən	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ SİYASİ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ	55
Aslanova Səbuhə	ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ MƏFKURƏSİ	57
Məmmədova Sevinc	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİ.....	58
Babayeva Vüsalə	AZƏRBAYCAN DİLİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİ YOLLARI.....	59
Yusifov Elxan, Yusifova Kəmalə	HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI	60

II BÖLMƏ. QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

Abbasova Gülvira	İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN (NAXÇIVAN) FOLKLOR ÖRNEKLƏRİNDƏ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN LEKSİK TƏHLİLİ	63
Abbasova Nəсібə	TƏRCÜMƏDƏ ÇƏTİNLİKLƏR: MULTİKULTURAL DİALOQLARDA MANEƏLƏR (LAKUNALARIN TƏSNİFAT VƏ TƏSVİR METODİKASI)	65
Abdullayeva Məryəm	QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİSKURS	66
Abdullayeva Yeganə	QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU (H.QUREYŞİNİN “ŞƏHƏRKƏNARINDAN OLAN BUDDA” ROMANI ƏSASINDA).....	68
Мусаева Афар	КОНЦЕПЦИЯ «ДИАЛОГА КУЛЬТУР» В ИММИГРАНТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	69
Allahverdiyeva Aytən	SİYASİ İNGİLİS DİLİNİN “YUMŞAQ GÜC” STATUSU.....	71
Cəfərov Qismət	NOAM XOMSKİNİN LİŊVİSTİK UNİVERSALİLƏR HAQQINDA DEDUKTİV MÜLAHİZƏLƏRİ DİLLƏRİN DİALOQU KONTEKSİNDƏ.....	74
Cəfərova Ülkər	DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU PRİZMASINDAN LİŊVOPRAQMATİKAYA BAXIŞ.....	75

Məmmədova Anara	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS ATALAR SÖZLƏRİNİN TƏRİFLƏRİ VƏ ÖYRƏNİLMƏSİ	76
Mehdiyeva Aytəkin	
DİALOJİ DİSKURS MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV BACARIQLARIN FORMALAŞDIRILMASINDA METODİK ÜSUL KİMİ	78
Hacıyeva Aytən	
MULTİKULTURAL VƏ QEYRİ-MULTİKULTURAL TOPLUMLARDA KSENOFOBİYA HALLARINA MÜNASİBƏT (ksenoetnonimlər və qrafik simvollar kontekstində)	79
Bağirova Aysel	
ŞUŞA İSLAM MƏDƏNİYYƏTİNDƏ	81
Mekhlouf Bochra	
ADDRESSING LANGUAGE BARRIERS: CHALLENGES IN INTERNATIONAL PUBLICATION	83
Burak Eke	
RHETORICAL ANALYSIS OF THE DISCOURSES OF OUR TWO GREAT LEADERS AND THE RHETORIC OF DEDE KORKUT	84
Hacıyeva Cəvahir	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ	86
Dadaşov Coşqun	
M.MURKOK YARADICILIĞINDA YENİ DÜNYA MODELİ: MULTİDÜNYA KONSEPSİYASI	87
Əliyeva Ağabikə	
MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN QURULMASI ZAMANI ORTAYA ÇIXAN ÇƏTİNLİKLƏR	89
Əliyeva Elmira	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA MÜXTƏLİF MƏDƏNİYYƏTLƏRƏ XAS DİLLƏRDƏ KAUZATİVLİYİN İFADƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	90
Ağayev Emil	
AZƏRBAYCAN-MACARISTAN MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ.....	92
Fərhadova Gülçöhrə	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİ LINGUA FRANKA KİMİ (İNGİLİS DİLİ MATERİALLARI ƏSASINDA)	93
Klaus Wolf	
THE IMAGE OF ISLAM IN BAVARIAN LITERARY HISTORY	94
Салманова Гюльтекин	
ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ПЕРЕВОДУ: ПОНЯТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА	95
Cənnətova Günel	
MONOMİF NƏZƏRİYYƏSİ – MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ FORMATI, VƏ YA UNİVERSAL ARXETİP SUBSTRAT KİMİ (qəhrəmanlıq eposlarına nəzərən)	97
Həşimov Davud	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA İKİLİ STANDARTLAR	99
Inas Laheg	
IN-BETWEEN MULTICULTURALISM AND CONVIVIALITY: ALIENATION IN ABOULELA'S WRITING... ..	100
Qəniyeva İradə	
THE FORMS OF EXPRESSION OF THE NOTION OF SPACE IN THE AZERBAIJANI AND ENGLISH LITERARY TEXTS.....	102
Şirinova İzaura	
İNGİLİS DİLİ QLOBAL DİL KİMİ	103
İlyasova Jalə	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA TOPONİMLƏRİN LİŊVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ	105
Cəfərova Kəmalə	
QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ SİNTAKTİK İNTERFERENSİYA KOQNİTİV DİLÇİLİK MÜSTƏVİSİNDƏ	106

Ksenija Aykut	ON THE SERBIAN-AZERBAIJANI RELATIONS AND LEARNING OF AZERBAIJANI LANGUAGE IN THE REPUBLIC OF SERBIA	107
Nəsirova Lamiyə	FİLOSOOF-ŞAİR MARAĞALI ƏVHƏDİNİN “CAMİ-CƏM” POEMASINDA BƏŞƏRİ MÖVZULARIN ƏKSİ.....	109
Lətifova Əsmər	MULTİKULTURALİZM ÇOXMİLLƏTLİ CƏMİYYƏTİN SOSİOMƏDƏNİ FENOMİ KİMİ.....	110
Хамидова Лейла	ПОНЯТИЕ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В АСПЕКТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА....	113
Həsənzadə Leyla	BƏDİİ TƏRCÜMƏ SƏNƏTİ VƏ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFI	114
Mədətov Fərhad	İ.MUĞANNANIN “İDEAL” ROMANINDA AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM.....	115
Muxtarova Mələk	QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQUNUN YENİ GENDER MƏCAZLAŞMALARININ TİRAJLAŞDIRILMASINA TƏSİRİ (mizoqonist – seksist anlayışlar)	117
Məmmədova Jalə	DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN VƏHDƏTİ.....	119
Məmmədova Vüsalə	QLOBALLAŞAN DÜNYADA MÜXTƏLİF MƏDƏNİYYƏTLƏRDƏ REKLAMLAR	121
Məmmədzadə Cavanşir	YENİ FARS NƏSRİNİN FORMALAŞMASINDA M.F.AXUNDOVUN ROLU.....	122
Məmmədov Misgər	MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİST SƏRİŞTƏNİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	124
Nahiyeva Shahla	THE ENGAGEMENT OF AZERBAIJANI FEMALE WRITERS IN CULTURAL INTERCHANGE	126
Hüseynova Nailə	AZƏRBAYCAN-ALMAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ DOSTLUQ KÖRPÜSÜ KİMİ	127
Baxşəliyeva Natavan	QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNDƏ SİNTAKTİK SİNONİMLƏRİN KOQNİTİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ	128
Qurbanova Nərgiz	MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQUNUN RETROSPEKTİV TƏHLİLİ (İNGİLİS ƏDƏBİYYATINDA “TÜRK” KONSEPTİNİN REALLAŞMASI PRİZMASINDAN)	130
Rüstəmov Nərgiz	QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQDA PARALİNQVİSTİK VASİTƏLƏRİN MƏNA ÖTÜRÜCÜLÜK FUNKSİYASI.....	132
Mustafayeva Nərmin	QLOBALLAŞAN DÜNYADA METAFORİK DÜŞÜNCƏ.....	134
Niftaliyev Telman	QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ.....	135
Osmanova Mələhət	MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ YENİ NARRATİV KİMİ: ALMAN ROMANINA BİR BAXIŞ.....	137
Bağirova Pərvanə	ÇOXDİLLİLİK VƏ MULTİKULTURALİZM	139
Qurbanlı Nərgiz	ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN JURNALİSTİKASINDA TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİNDƏN ALINMA SÖZLƏRİN YERİ.....	140
Khalilov Rashad	DEVELOPMENT OF BILINGUAL COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH TRANSLANGUAGING IN AFL AND EFL CLASSROOMS.....	141
Abdurahmanova Roya	ABOUT THE PHENOMENON OF NOMINALIZATION IN ENGLISH PRONOUNS.....	143
Mustafayeva Sahilə	QLOBALLAŞAN DÜNYADA “YENİ İNGİLİS DİLİ”	145

Səmədova Səbinə	
ŞƏRQDƏ ELMİN, MƏDƏNİYYƏTİN ÇİÇƏKLƏNDİYİ QIZIL DÖVR.....	146
Hüseynova Sevinc	
C.OSTİN VƏ İ.ƏFƏNDİYEVİN ƏSƏRLƏRİNDƏ FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏRİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ	147
Mirzəyeva Sevinc	
FƏRQLİ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN FOLKLOR MƏTNLƏRİNDƏ PARALELLİK – QLOBAL ARXAİK TƏFƏKKÜR MODELİNİN RELİKT İZLƏRİ KİMİ (AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS XALQ NAĞİLLARININ MATERIALLARI ƏSASINDA)	148
Штефан Бачу	
МАГИЧЕСКИЙ РЕАЛИЗМ: ПЕРЕНОС СРЕДНЕВЕКОВОГО ВООБРАЖАЕМОГО В ПОСТМОДЕРНИСТСКУЮ РИТОРИКУ КАМАЛА АБДУЛЛЫ.....	150
Tajdehibonab Mehparə	
RUSİYA VƏ POLŞA ARASINDA TEATR SƏNƏTİ SAHƏSİNDƏ ƏLAQƏLƏR (1993-2006).....	153
Samkharadze Teona	
THE PARALLELS OF GOD METAPHORS' IN GEORGIAN-GERMANIC MYTHOLOGIES.....	155
Ağalarova Vüsalə	
MƏDƏNİYYƏTLƏRİN FORMALAŞMASINDA DİL FAKTORUNUN ROLU.....	156
Tanrıverdiyeva Hüsniyyə	
MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTDƏ METAFORLARIN ROLU.....	158
Wang Jibao	
VARIOUS FORMS OF CULTURAL EXCHANGES AND DEVELOPMENT BETWEEN CHINA AND AZERBAIJAN	160
You Xin	
AZERBAIJAN-CHINA: COMPARISON CHINESE SPRING FESTIVAL AND AZERBAIJANI SPRING FESTIVAL IN THE CONTEXT OF MULTICULTURALISM	161
Yuldasheva Feruza	
POLITENESS THEORY AND THE CONCEPT OF FACE	163
Yunusova Gülnar	
YAPONİYA ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ ŞƏRQ-QƏRB QARŞIDURMASI.....	164
Zeynalova Aybəniz	
MƏDƏNİYYƏT ELEMENTLƏRİNİN DİLDƏ ƏKS OLUNMASI	166
Казлаускене Виталия	
МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ, ЗАКОДИРОВАННЫЕ В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОНЦЕПТАХ: НА ПРИМЕРЕ КОНЦЕПТА МАТЕРИНСТВА.....	166
Присакару Думитру	
РЕЛИГИОЗНЫЕ И МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В «ИСКАНДЕР-НАМЕ» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И «АЛЕКСАНДРИИ».....	168
Михайлов Клаудия	
РЕАЛИЗАЦИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА И ВОСПИТАНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В РУМЫНСКОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	171
Беженару Людмила	
ПЕРЕВОДЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК МОСТ В ДИАЛОГЕ КУЛЬТУР ВОСТОКА И ЗАПАДА.....	173
Мальцева Валентина	
МЕЖЭТНИЧЕСКОЕ ЯЗЫКОВОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ЯЗЫК КУЛЬТУРЫ НАРОДОВ	177
Мусаев Рамин	
ДИАЛОГ КУЛЬТУР И ЯЗЫКОВ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	179
Салтанович Ирина	
ЦИФРОВАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК СПОСОБ РЕАЛИЗАЦИИ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ.....	181
Толкачев Сергей	
МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫЙ ГЕРОЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ.....	182
Ткалич Мария	
РОЛЬ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПЕРИОД МИРОВОГО КРИЗИСА ЭКСТРЕМИЗМА И РАДИКАЛИЗМА	184

III BÖLMƏ. ULU ÖNDƏRİN MULTİKULTURAL GÖRÜŞLƏRİ VƏ “YAŞIL DÜNYA” SİYASƏTİNİN UĞURU

Quliyeva Lalə, Xanhäseynova Amalya AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİ VƏ YAŞIL DÜNYAMIZ	185
Budaqova Aynur ULU ÖNDƏR VƏ YAŞIL DÜNYAM AZƏRBAYCAN	186
Abdulla Bəyim ƏTRAF MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİ SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN-İSRAİL ƏMƏKDAŞLIĞI	187
Qarayeva Çiçək HEYDƏR ƏLİYEVİN EKOLÖJİ SİYASƏTİNİN DAVAMI	189
Qasımov Emil POSTMÜNAQİŞƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN ALTERNATİV ENERJİ SİYASƏTİ	190
Ələsgərova Fidan İLHAM ƏLİYEV VƏ XI JINPİNGİN İQLİM DƏYİŞİKLİYİ SİYASƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ	192
Hacıyeva Leyla AZƏRBAYCANDA EKOLÖJİ SİYASƏTİN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	194
Əliyeva Həmidə AZƏRBAYCANDA “YAŞIL DÜNYA SİYASƏTİ”NİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	195
Xanseyidova Lalə AZƏRBAYCANDA EKOLÖJİ TURİZMİN İNKİŞAFI	197
Məmmədova Günay QARABAĞ MEŞƏLƏRİNDƏ ERMƏNİ VƏHŞİLİYİ	198
Pirnezərova Gülənbər HEYDƏR ƏLİYEVİN EKOLÖJİ SİYASƏTİNDƏ YAŞILLAŞDIRMANIN YERİ	200
Qurbanova Səidə İNNOVASIYANIN “YAŞIL DÜNYA” İQTİSADİYYATINDA ROLU	202
Musəvi Samirə “YAŞIL DÜNYA” KONSEPTİNİN FON BİLİKLƏRİ	204
Abdullayeva Şəfəq AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ EKOLÖJİ PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	206
Aliyeva Sevdagul WAYS TO RECOVER ECOLOGICAL BALANCE IN AZERBAIJAN	207
Агагасымов Руфат ЗНАЧЕНИЕ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКСПОРТА АЗЕРБАЙДЖАНА В УСЛОВИЯХ БОРЬБЫ С ИЗМЕНЕНИЕМ КЛИМАТА	209
Аббасов Рафик АЗЕРБАЙДЖАНО-КИТАЙСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СТРОИТЕЛЬСТВЕ «ЗЕЛЕННОЙ» ЭКОНОМИКИ	210
Иманова Самира ПОЛИТИКА “ЗЕЛЕННОЙ” ЭНЕРГЕТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА: ВОЗМОЖНОСТИ СОТРУДНИЧЕСТВА С РОССИЕЙ	212

IV BÖLMƏ. MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

Qurbanov Abbas AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN PRİORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ	214
Йусифзаде Аида	215
СОЮЗ АЗЕРБАЙДЖАНА И РОССИИ В АСПЕКТЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ И БЕЗОПАСНОСТИ ЮЖНОГО КАВКАЗА	216
Нестеров Александр КОНЦЕПЦИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА	218
Qarayeva Aydan BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ MULTİKULTURALİZM	220

Orucov Elşən	DÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATININ QEYRİ-ÜZV ÖLKƏLƏRLƏ YENİ ƏMƏKDAŞLIQ İMKANLARI.....	222
Qasımov Emil	POSTMÜNAQİŞƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN ALTERNATİV ENERJİ SİYASƏTİ	223
Gulamirli Fatima	MULTICULTURAL ELEMENTS IN AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY	226
Хаятова Фирюза	ПРОБЛЕМЫ МУЛЬТИКУЛЬТРАЛИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА	227
Maj Gen. Shahid Mahmood Kayanaï	CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS AND MULTICULTURALISM	229
Səfərova Günay	AZƏRBAYCAN VƏ İSRAİL ARASINDAKI ƏLAQƏLƏRDƏ DİASPORA FAKTORU	230
Kazımbəyli İbrahim	İKİNCİ QARABAĞ SAVAŞI: MÜZƏFFƏR AZƏRBAYCAN ORDUSUNUN YARATDIĞI TARİXİ, HƏRBİ, SİYASİ REALLIQLAR	232
Rüstəmov İbrahim	İCTİMAİ DİPLOMATİYA VƏ İCTİMAİ MARAQ.....	234
Taghizade Ilaha	MULTICULTURALISM AND THE CRISIS OF IDENTITY: THE STATEMENT OF THE QUESTION.....	235
Imad Hadi Al-Rubaye	THE AZERBAIJANI IDEOLOGY OF MULTICULTURALISM FROM NATIONAL LEADER OF AZERBAIJAN HEYDAR ALIYEV, TO THE NATIONAL HERO OF LIBERATION, PRESIDENT ILHAM ALIYEV	237
Sərdarova İradə	MULTİKULTURAL ÜNSİYYƏTDƏ SADƏ CÜMLƏLƏRDƏN İSTİFADƏ ETMƏYİN FAYDALARI	239
Кунина Ирина	ГЕОКУЛЬТУРНАЯ ПАРАДИГМА НАУКИ О МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ.....	240
Katr Nada Chikhaoui	MULTICULTURALISM: A PILLAR OF STATE POLICY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	242
Quliyeva Kəmalə	MULTİKULTURALİZM KONSEPSİYASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI	244
Qasıмова Lamiyə	ALMANİYADA MULTİKULTURALİZM BÖHRANI.....	245
Zərbəliyeva Laura	İNDONEZİYANIN DİL DİPLOMATİYASI	247
Həziyeva Ləman	BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ.....	249
Babaxanova Mehriban	ПРОБЛЕМА ВЗАИМОСВЯЗИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА	250
Əsədov Namiq	XIX ƏSRİN SONU-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ERMƏNİLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZDA TÖRƏTDİYİ SOYQIRIM CİNAYƏTLƏRİ.....	251
Vəliyeva Nigar	MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRİN İNKİŞAFI VƏ MULTİKULTURALİZM	253
Баранов Николай	МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ.....	255
Rəhimov Rəhim	SÜNİ İNTELLEKT DÖVRÜNDƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ MULTİKULTURALİZM	257
Sanjay Kumar Pandey	MULTICULTURISM: THE INDIAN EXPERIENCE	258
Ələsgərova Sara	URUQVAYDA ERMƏNİ İCMASI AZƏRBAYCAN MARAQLARINA QARŞI.....	260
Nuraliyeva Sabina	POLITICAL DISCOURSE: MULTIPARAMETER MODEL.....	261
Əbdürrəhimova Şəfa	FRANSADA BUDDİZM İKİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ ARASINDAKI DÖVRDƏ.....	263

Klimov Serqey	BBMM AZƏRBAYCAN İCTİMAİ DİPLOMATİYASININ AKTORU KİMİ.....	264
Aхундова Севда	МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ	265
Qurbanova Sevinc	ABŞ MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTİNDƏ MEKSİKALI MİQRANTLAR.....	267
Hümbətova Sona	QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASINDA YUNESKO-NUN ROLU	268
Yaşarlı Ülviiyə	SKANDİNAVİYA MODELİNİN MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRƏ TƏSİRİ	270
Həşimova Zəhra	MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTLƏR: AZƏRBAYCAN MODELİ.....	271
Əbilova Zülfiyyə	MÜASİR MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ QLOBALLAŞMANIN ROLU VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	273

V BÖLMƏ. MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Abbaslı Nəzrin	MULTİKULTURALİZMİN MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ ROLU.....	276
Абдиева Адалят, Джабарова Шукюфа	РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ИНТЕРКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И ПОНИМАНИЯ.....	277
Elmadhi Adil	MULTILINGUALISM AND LINGUISTIC POLICY IN THE MOROCCAN EDUCATIONAL SYSTEM: A SOCIO-LINGUISTIC ANALYSIS	279
İsmayılova Afaq	MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏHƏMİYYƏTİ.....	280
Ağayeva Xəyalə	ŞİMALİ MAKEDONİYANIN TƏHSİL PROBLEMLƏRİNƏ DAİR.....	281
Колик Алексей	ПРАКТИКА ОБУЧЕНИЯ МАГИСТРАНТОВ ИЗ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	283
Shabanova Aysel	GLOBAL PERSPECTIVES OF MULTICULTURALISM IN HIGHER-EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	285
Mustafazada Ayshan	EXAMINING THE ROLE OF MULTICULTURAL COMPETENCE IN ENHANCING DIVERSITY, EQUITY, AND INCLUSION INITIATIVES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	286
Yadigarova Aytən	ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM İDEALOGİYASININ ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ TƏDRİSİN ƏHƏMİYYƏTİ.....	288
Bayramova Fidan	ERKƏN UŞAQLIQ TƏHSİLİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏŞVİQİ.....	289
Bədəlzadə Günay	MƏDƏNİYYƏTLƏR ARASINDA KÖRPÜ YARATMAQ, HƏR KƏSİ GÜCLƏNDİRMƏK: DAUN SİNDROMLU ŞAGİRDŁƏRDƏ İNKŁÜZİV TƏHSİL MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİ NECƏ TƏBLİĞ EDİR.....	290
Chen Xiaozhen	THE ROLE OF NEW MEDIA TECHNOLOGIES IN MULTICULTURAL EDUCATION IN THE AGE OF GLOBALIZATION	292
Deng Zhaozhen	THE ROLE OF EDUCATION IN FORMATION OF MULTICULTURAL VALUES.....	293
Ələkbərova Səadət	İNKŁÜZİV TƏHSİL VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN İNKİŞAFI.....	295
Əliyeva İradə, İbrahimova Nuriyyə	MÜASİR CƏMİYYƏTDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ROLU.....	296

Тагиева Эллада	
РОЛЬ ПРЕДМЕТА ДЕЛОВАЯ И АКАДЕМИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ НА ИНОСТРАННОМ (РУССКОМ) ЯЗЫКЕ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ И ОЛИМПИЙСКИХ ЦЕННОСТЕЙ.....	298
Amirova Aynura	
THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF MULTICULTURAL VALUES.....	300
Ганиева Фарида	
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	302
Abdullayeva Gülnar	
MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ	303
Seyidova Günay	
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏLƏVƏ HƏYATINDA VACİBLİYİ	305
Halimova Nilufar	
THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF MULTICULTURAL VALUES.....	307
Həsənova Nərgiz	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ GƏNCLƏRİN MİLLİ-MƏNƏVİ VƏ KULTURAL TƏRBİYƏSİ	308
Həsənova Zəhra	
TƏHSİLİN İNKİŞAFINA HEYDƏR ƏLİYEV QAYĞISI.....	309
Hüseynzadə Rüfət	
YER ÜZÜNDƏ MÜƏLLİMDƏN YÜKSƏK BİR AD TANIMAYAN DANİ	310
Чеишвили Татьяна, Капанадзе Ирина	
РОЛЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РКИ	312
Qurbanlı Kəmalə	
MULTİKULTURALİZM VƏ YAXIN ŞƏRQDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİL.....	314
Maçanova Cavahir	
ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİLƏ QAYĞISI	315
Qasımova Maya	
İBTİDAİ SİNİF ŞAĞİRDƏRİNİN MULTİKULTURAL RUHDA TƏRBİYƏ OLUNMASI.....	317
Qəribova Mehbarə	
XARİCİ DİLLƏRİN QARŞILIQLI ANLAŞMA ƏSASINDA ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI SƏRİŞTƏNİN PRAQMATİK ASPEKTDƏ FORMALAŞMASI YOLLARI.....	319
Məmmədova Nuranə	
MULTİKULTURAL TƏHSİL KONSEPSİYASI.....	321
Mərdanova Nərmin	
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN DAVAMLİ İNKİŞAFINDA TƏHSİLİN ROLU	322
Əzizova Nobahar	
TƏHSİLİN MULTİKULTURAL ƏLAQƏLƏRİN FORMALAŞMASINDA ROLU	324
Quliyeva Zenfira	
MÜƏLLİM – MƏRKƏZLİ TƏDRİS METODLARI	325
Rəsulova Səkinə, Nadir Çeliköz	
AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏDƏ İNGİLİS DİLİ MÜƏLLİMİ YETİŞTİRMƏNİN QLOBALLAŞMADA ROLU. 327	
Şixəliyeva Röya	
MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU	328
Tahirova Şəfiqə	
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA AKMEOLOJİ YANAŞMANIN ROLU.....	330
Əhmədli Şəlalə	
MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİK VƏ TƏHSİL ƏLAQƏLƏRİ: AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MODELİNDƏ	331
İmanova Sevdə	
SƏRİŞTƏLİ MÜƏLLİM KADRLARI YETİŞDİRMƏ SİYASƏTİ	332
Brig Shahzad Munir	
THE ROLE OF EDUCATION IN FOSTERING MULTICULTURAL VALUES.....	333
Yasir Hussain, Waqas Saleem	
THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF MULTICULTURAL VALUES.....	334
Yusifova Kəmalə	
DÜNYADA MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA MƏKTƏB TƏHSİLİNİN ROLU.....	335

Байханов Исмаил, Буралова Раиса	
ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ	336
Belorukova Maria	
MEMES AS A STRESS-RELIEVING WARMER IN A FOREIGN LANGUAGE CLASS	338
Вьюнова Любовь	
МЕТАФОРА ПРИРОДЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ВИДЕОБЛОГЕ.....	340
Бетильмерзаева Марет	
РОЛЬ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕСТВА..	342
Ioefina Blazsani-Batto	
USE OF CRITICAL THINKING IN TEACHING LANGUAGES AS A SECOND LANGUAGE.....	344
Rakhmatova Mekhriniso	
IMPORTANCE OF DIALOGUE OF CLASSROOM LANGUAGES AND CULTURES IN THE ERA OF GLOBALIZATION	345
Халлиева Гулноз, Бахар Гюнеш	
ОСНОВЫ СРАВНИТЕЛЬНОЙ МЕТОДОЛОГИИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ “МУХОКАМАТ УЛ-ЛУГАТАЙН”	346

Çapa imzalanıb: 06.05.2024.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 22,5 ç.v. Tiraj: 200. Sifariş № 110.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b
Tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az